TITU MAIORESCU

OPERE

II Traduceri • Încercări literare

lic

FUNDAȚIA NAȚIONALĂ PENTRU ȘTIINȚĂ ȘI ARTĂ

Colecția „OPERE FUNDAMENTALE"

Coordonatorul colecției: acad. EUGEN SIMION

TITU MAIORESCU

OPERE

II Traduceri • Încercări literare

Ediție îngrijită, prefață, note și bibliografie
de D. VATAMANIUC
Studiu introductiv de EUGEN SIMION

Editura Fundației Naționale pentru Știință și Artă
univers enciclopedic

București, 2005

Coperta: PODALV
Redactor: Elisabeta SIMION
Tehnoredactor: Liliana KIPPER

Cartea a apărut cu sprijinul
S.C. PETROM SERVICE S.A. București
și al

COMPANIEI NAȚIONALE „LOTERIA ROMÂNĂ“ S.A.

Mulțumim Regiei Autonome „Monitorul Oficial“,
îndeosebi Doamnei Director General,
ing. Eugenia Ciubâncan, pentru sprijinul
acordat tipăririi acestei lucrări.

ISBN: 973-7934-67-9

ISBN: 973-637-115-8
973-637-117-4

I. TRADUCERI

I. POEZII

ÎN PRESĂ

[DE SUPT PĂMÂNT...]

De supt pământ
　　Un gheocel
De-abia ieșise
　　Tinerel.
Veni o albină,
　　Gustă din el;
Să știi că natura,
　　Când i-a creat,
Pentru olaltă
　　I-a destinat.

Trad. din Goethe

DIN TINEREȚE

Trad. din E. Grisebach

Stălucind din verzii tei,
Unde păsările cântă,
Pe biserica cea veche
Ei revăd crucea cea sfântă.

Și cu ochii plini de lacrimi
Îmi aduc iarăși aminte
Cum de-acolo-n tinerețe
Înălțam ruga fierbinte.

Și duminecele-acolo
Pe iubita întâlneam,
Cu sfială împreună
La altar îngenuncheam.

Multă vreme e de-atuncea.
Astăzi eu m-am cumințit,
Și în capul cel cuminte
Dumnezeul mi-a murit.

Dumnezeu ne suntem înșii,
Nu vrem altul lângă noi,
Căci noi suntem miezul lumii,
Universul suntem noi.

La locașele credinței
Mai privim de-abia cu milă –
Însă tu-mi revii în minte,
Credincioasa mea copilă,

Și-mi sunt ochii plini de lacrimi
Când revăd cum vechea cruce,
Ca atunci în tinerețe,
Pintre teii verzi străluce.

UMPLEȚI-MI PAHARUL!

(FILL THE GOBLET AGAIN!)

Cântec de Lord Byron

Umpleți-mi paharul! Simt astăzi cum crește
Văpaia ce inima-mi întinerește:
Să bem dar! – și cine nu bea? – când în lume
Sunt toate iluzii ca-a vinului spume.

Idealuri frumoase? din toate-am gustat,
Am fost și de valul plăcerii scăldat;
Iubeam! – nu iubește oricine? – Năluce!
Când patima vine, norocul se duce.

Cât omul e tânăr, el și amicie
Visează și crede că vecinic să ție;
Avut-am amici! – nu-i are oricine? –
O, vin! nu-s amicii statornici ca tine.

Iubita de dragul altui m-a lăsat,
Amicii s-au dus: tu nu te-ai schimbat,
Și tu-mbătrânești – cine nu-mbătrânește? –
Dar ție cu vârsta virtutea îți crește.

Amorul iubitei e-al *unuia* soartă;
Când alții s-apropie și vor să împartă,
El turbă gelos! – nu turbă oricine ? –
La vin de-s mai mulți, cu-atât e mai bine.

Când trece junia și deșertăciunea,
Paharul ne șterge iar amărăciunea,
Ș-atuncea aflăm – cine nu au aflat? –
Că-n vin adevărul e încă păstrat.

Cutia Pandorei deschisă-n vechime
Umplut-a pământul de răle-o mulțime,
Rămâne Speranța – și cui nu rămâne? –
Dar vesel fiind, nu mai vreau să mă-ngâne.

Trăiască dar vița! Când iarna ne vine,
Bătrânul nectar bătrânețа susține.
Murim noi! – și cine nu moare? Amin!...
Și-n cer ne dă Hebe pocalul cu vin.

TRADUCERI DIN GOETHE

Din însemnările zilnice ale lui T. Maiorescu (1865–67)

Nu mai faceți atâta gură!
Toți ticăloșii îl înjură,
Prin urmare,
Are valoare.

*

Talent fără noroc
E de prisos;
Tămâia fără foc
N-are miros.

*

Închină-te la foc și te-njosește,
Dar de cazi într-însul, tot te mistuiește.

*

Averea pierdută – pierdere mică,
Degrabă la treabă,
Alta câștigă!
Onoarea pierdută – pierdere mare,
Însă în glorie

Afli scăpare;
Curagiul pierdut – tot e pierdut;
Mai bine ar fi fost
Să nu fii născut.

*

La lucruri bune se sfădesc,
La mișelii – cum se unesc!

ÎN MANUSCRISE

II
INIMA

Te uiți la păsărică
Dă pene frumoasă,
Dacă fără frică
Se întoarce-n casă?

Nu se-ntoarce-n casă,
Rămâne afară,
Nu vrea să mai vadă
Prinsoarea amară.

Dar inimei-n mine
Îi place-a fi prinsă
Și leagănă-n sine
Amoare nestinsă;

Ea nu-și rupe lanțul,
Ci vrea să îl poarte;
Căci de rupe lanțul,
Se rup și-a ei coarde.

(16 apriliu) 1856

După germănește

AȘTEPTARE ȘI ÎMPLINIRE

În ocean plutește cu mii de corăbii cel tânăr;
Lin p-un caic scăpat vine în port cel bătrân.

(Mai) 1856

După Schiller

CÂNTEC EROIC AL SPARTANILOR

În 3 coruri

TOȚI
Bărbați războinici

CORUL BĂTRÂNILOR
Furăm noi!

TOȚI
Bărbați războinici

CORUL BĂRBAȚILOR
Suntem noi!

TOȚI
Bărbați războinici

CORUL FLĂCĂILOR
Vom fi noi!

TOȚI
Bărbați războinici

CORUL BĂTRÂNILOR
Furăm noi!

CORUL BĂRBAȚILOR ȘI FLĂCĂILOR
Furăți voi !

CORUL BĂTRÂNILOR
S-o nege cine poate !

TOȚI
Bărbați războinici

CORUL BĂRBAȚILOR
Suntem noi!

CORURILE BĂTRÂNILOR ȘI FLĂCĂILOR
Sunteți voi!

CORUL BĂRBAȚILOR
S-o cerce cine poate!

TOȚI
Bărbați războinici

CORUL FLĂCĂILOR
Vom fi noi!

CORUL BĂTRÂNILOR ȘI BĂRBAȚILOR
Veți fi voi!

CORUL FLĂCĂILOR
Mai bravi decât voi!

(4 septembrie 1856)

X. După Lessing

LA O AMATOARE DE TRAGEDIE

Aud că-o fată frumoasă
Se făcu serioasă,
Că râsul ei s-a stâns
Și că vine la teatru numai când este
de plâns.
Ce? de-acuma îi sunt scoși
De natură dinții cei frumoși?

(4 septemvre) 1856

După Lessing

LA O DAMĂ

Zic că biata domnișoară părul și l-a colorat...
Cum mint, frate! Că coloarea e de când l-a
cumpărat.

(12 septemvre) 1856

După Lessing

VOIA LUI ȘI VOIA EI

EL.: Nu, nevastă dragă, asta nu se poate,
Eu caut să-mi am voia neatinsă-n toate.
EA: Dar și eu am voie, dragul meu bărbat.
EL.: Totuși nu se va potea.
EA: Ce? Să nu-mi am voia? Și zi tu așa?
Bine! Da-ntr-o lună mă vei îngropa!
EL.: Voia asta-o poți avea.

12 sept. 1856

După Lessing

LA SCARLAT

Plânge de nevasta sa
Bietul chir Scarlat:

Pentru c-a murit? – Așa!
Căci s-a însănătoșat.

(18 septemvre) 1856

După Blum

UN AUTOR LA TRADUCĂTORUL SĂU

Cartea aceasta, Albine, era făcută de mine,
Dar de când ai tradus-o este făcută de tine.

(18 septemvre) 1856

După Blum

LA RAFFAEL

Ici e acel Raffael, de care temuse natura
A fi învinsă – trăind, iar când muri – a muri.

(18 optomvre) 1856

După card. Bembo (latinește)

PROMETEU

Ascunde-ți cerul, Joe,
În nori, în fum,
Și te dedă ca pruncul,

Ce bate spini,
Trăsnind pin arbori și pin munți;
Totuși trebuia
Să-mi lași pământul meu
Și coliba mea, ce n-ai făcut-o tu,
Și vatra mea,
Și focul ei,
De car' mă pizmuiești.

Nemic nu văd mai mizerabile
Decât voi, zeilor!
Voi vă nutriți de abia
Din tributul jertfelor,
Din fum de rugăciuni
Maiestatea voastră,
Și ați flămânzi, de n-ar fi
Copiii, cerșitorii –
Nebuni plini de speranță.

Când eram copil,
Nu știam nici cum, nici unde,

Îmi întorceam căutarea rătăcit
Către soare, parcă ar fi fost
Acolo cineva ca să-mi
Audă plângerile,
O inimă, c-a mea,
Să compătimească.

Cine-mi ajută
În contra furiei Titanilor?
De la moarte cine mă scapă,
Din sclavie cine?
N-ai făcut tu toate singură,
Sântă inimă arzinte?
Și tânără și bună, înșelată,
Ai ars de mulțămire
Celuia ce doarme colo sus?

Eu să te onor? De ce?
Or ai îmblânzit durerile
Celui împilat?
Or ai șters tu lacrimele
Celui ce plângea?
Nu m-a făcut chiar bărbat
Tempul a tot potinte,
Fatul etern,
Superiorii mei, superiori și ai tăi?

Oare cugetai
Să-mi urăsc viața,
Să fug în pustie,
Căci nu-mi matură
Nici un vis de flori?

Aicea șed și form la oameni
După forma mea,

O ginte mie egală,
Să pătimească, să plângă,
Să guste plăceri,
Să nu te mai stime,
Ca mine!

(30 optomvre) 1856

După Goethe

III
MORMÂNTUL LUI ANACREONTE

Ici unde roza-nflorește, se ține vița de laur,
Cântă câte-un greierel și turtureaua cu el,
Ici al cui e mormântul, pe care un zeu îl plantă și
Îl ornă așa viu? – Mormântul lui Anacreon,
Primăvara, și vara, și toamna gustase poetul,
Dar de gerul iernos groapa în fine-l cruță.

(5 noiemvre) 1856

După Goethe

DIN VENEȚIA

Gondola ast-o compar cu leagănul lin legănante,
Iară lada pe ea pare cosciugul cel larg.
Iaca și noi ne mișcăm între leagăn, între cosciug – și
Pe un mare canal iute-n viață plutim.

(5 noiemvre 1856)

După germănește de Goethe

CELE DOUĂ GROAPE
(1793)

Groapa aceasta a cui e?
„E a lui Rochefoucauld."
Dar a cui asta mai nouă?
„A Corday-ei."

Mă duc și adun la flori și
Vi le pun peste groapele voastre,
Că-ați murit pentru patrie.
„Nu-mplanta!

Însă când vei putea să plângi,
(Vedem noi în ochiul tău,
Călătorule,
Că încă nu poți să plângi),

Vin' atunci la mormintele noastre,
Plângi, plângi
Cu lacrime de sânge,
Căci murirăm pentru patrie-n zadar."

(6 noiemvre) 1856

După Klopstock

NIOBE A LUI PRAXITELE

Vietuind mă-petriră cereștii, însă din peatră
Praxitele mă făcu iară să vietuiesc.

(12 noiemvre) 1856

După Voß

LA NIȘTE CĂRȚI

Cărțile aste ne spun mult adevărat și mult nou; de-ar
Fi adevărul și nou, noul și adevărat!

(12 noiemvre) 1856

După Voß

ADUCEREA AMINTE

Nu mă-ncungiură spaima mezului nopței,
Nu tăcerea; nici se făcu mai de curând
                    în numele sântei
Libertăți vrun omor; totuși îmi este
        Greu tot sufletul.

Fața-mi e atinsă de aure plăcute,
Frunza n-a căzut, florile încă-nfloresc,
Toamna imitează frumusețea verei,
        Însă sufletul mi-e greu!

Aduceri aminte nu pot rezistare,
Trebuie să caut la groape, trebuie să
                    rup adânca
Rană, să esprim vorba durerei:
        Morți amici, fiți salutați!

(12 noiemvre) 1856

După Klopstock

SELMAR ȘI SELMA

— ◡ ◡ — ◡ — ◡ — ◡ — ◡
— ◡ — ◡ ◡ — ◡ — ◡ — ◡
— ◡ — ◡ — ◡ ◡ — ◡ — ◡
— ◡ — ◡ ◡ — ◡

Nu plânge, tu așa intim amată,
Pentru că mă desparte-o zi de tine!
Dacă ție iar îți zâmbește Esper,
Iar vin, eu fericitul.

„Însă-n adânca noapte sui la stânce,
Treci în noaptea adâncă peste ape.
Împărțind cu tine pericluI morței
Plânge-aș, eu fericita?“

(19 noiemvre) 1856

După Klopstock

DIN OVID, „TRIST.", I, 8

Spre izvoarele lor vor curge adâncele râuri
De la mare fugind, și înapoi va mâna
Soarele caii cerești; pământul stele purta-va,
Iară cerul de plumb se va vedea spintecat;
Flacări ieși-vor din ape, și din flacări iar apă;
Nu-și va păstra nimic drumul său cel hotărât;
Toate se vor opune în contra legii naturei
Și ce n-aș fi crezut totuși se va întâmpla;
Căci credința de unde să mai rămână în lume,
Când amicul la nefericiri m-a trădat!

(Iași, 9 aug. 1869)

[DREPTUL ZICE]

Dreptul zice: dă-i al său,
Dar iubirea: dă-i al tău.

[Iași, 10 sept. '71]

Din Rückert

[RAR M-AȚI ÎNȚELES]

Rar m-ați înțeles pe mine,
Rar v-am înțeles pe voi,
Dar aflându-ne în tină,
Ne-am înțeles amândoi.

[Iași, 10 sept. '71]

Din Heine

MENIRE

(für Beruf)

Fulgi de zăpadă încetișor
Ca visuri albe se cobor,
Și frunza căzută, vestejită
De ei cu drag e învălită.

Iar mica sământă îngropată
Spre înviere e păstrată,
Pământul gol și însetat
E încălzit, e adăpat.

Ei nu se așează cum le-ar plăcea,
Ci vântul îi poartă pe unde vrea;
Și totuși tainic, cu iubire
Îndeplinesc a lor menire.

(București, iunie 1875)

Trad. din poeziile Prințesei Elisabeta

FUSUL ȘI FURCA

– În cercuri alerg cât e ziua de mare,
Mă-ntorc zbârnâind prin casă,
De furca bătrână și posomorâtă
Cât negrul sub unghe nu-mi pasă.

Junețea de aur în veci îmi surâde,
Ca paserea veselă zbor
Și neobosit și fără-ncetare
Zburdalnic salt într-un picior.

Hai și tu, bătrâno, ia vino la joc,
Urmează-mi firul prin aer,
Hai să învârtim o horă cu foc:
În cap n-ai cunună de caer?

– La horă-ai vrea să mă îndemni?
Dar vorba-ți nu mă-ncurcă.
Căci jocul nu e potrivit
Pentru bunica furcă.

Dar și tu fii mai stâmpărat,
Să nu dai de mâhnire:
Tot zborul tău e atârnat
De firul cel subțire.

De nu ți-aș da din părul meu
Pe cel mai bun și tare,
Curând ai fi cu nasu-n jos –
Adio, sărbătoare!

(București, iunie 1875)

Trad. din poeziele Princesei Elisabeta

QUADRINHAS

Strofe de patru versuri din Brasilia (Rio Grande de Sul)

Traduse în românește după o trad. germană

1

Prin pustiuri am trăit,
Petrele am cântărit;
Decât petrele mai greu
Cântărește dorul meu.

2

Să vorbești încet, iubito,
Nu trezi păretele;
Căci subțire-i e urechea
Și spune secretele.

3

Greu să fie a iubi?
Cine-o zice n-a iubit;
Eu iubesc și sunt iubit,
Niciodată nu-s mâhnit.

4

În năsip ți-am văzut urma
Și la ea lung am privit.
Ce trup mândru de femeie
Așa urmă-a tipărit!

5

La miez de noapte-am auzit
Un cântec ș-un jălit.
Erau doi ce se iubeau,
Se iubeau, nu se-ntâlneau.

6

Cucoșul cântă; raza zilei
Pe toate le trezește,
Dar mândra mea cea nemiloasă
Aici nu mai sosește.

7

Inelul ce mi l-ai fost dat
Era de sticlă și s-a spart.
Așa a fost a ta iubire,
Prea slabă pentru-a mea simțire.

8

Nu mă iubești, Marilio?
Aibi milă, nu mi-o spune,
Fă-te parcă m-ai iubi,
Minte-mi, nu mi-o spune!

9

Iubita mea-i un șoricel,
Șoarec vesel, sprintenel
Fuge ici, fuge colo,
Ș-apoi trece dincolo.

10

Cântând, durerea ți-o gonești,
Plângând, durerea ți-o mărești.
S-ascund voiesc eu chinul meu,
De-aceea cânt mereu!

11

Țigara poate, cum se zice,
Orice dureri a alunga –
Eu am fumat și zi și noapte,
Dar am rămas cu jalea mea.

12

Voiesc să cânt în gura mare,
O lume-ntreagă să trezesc!
Să văd, la mine gândit-au oare
Fațarnica ce-atât iubesc?

13

Aș vra ca o surcică
În ochi să-mi fi sărit,
Căci el este de vină
Drumul de-am rătăcit.

*

SCHNADERHUPFELN

Chiote din Tirol

Traduse în românește din dialectul tirolez

1

Când pârâul dă în lac,
Murmurul sfârșește,
Când privesc în ochii tăi,
Limba-mi amuțește.

2

Pe codru l-am întrebat,
Oare badea m-a iubi?
Codrul știe franțuzește
Și răspunde: *oui*.

3

Ei, taică, prea faci gură mare;
Să nu-ți fie cu supărare:
Și tu te-ai duce la fetița,
De n-ai avea pe măiculița.

4

Îți cunosc eu obiceiul,
Geaba te uiți crunt:
La crâșmă nainte
La biserică-n fund.

5

Dragostea au început-o
Adam și cu Eva,
Drăguța și cu mine
Urmăm cam tot așa.

6

Vezi, opinca-mi e din piele
De vulpe tăiată,
De-aia doarme ziua toată
Și se plimbă când sunt stele.

7

Omenimea are spirit,
Spune dascălul din școală;
Dar și vinul are spirit,
Asta știu și făr' de școală.
Ș-apoi când se pun deodată
Omul și vinul la sfadă,
Parcă-i duhul vinului
Mai presus de-al omului.

8

Ce să stau să mor de sete,
Că doar nu-s de dat pe bete!

De-s mâhnit, beau de răcoare,
De-s voios, beau și mai tare.
Am acasă două oale,
Fiecare de-o oca,
La râs una, la plâns una,
După cum mi-e inima.
Tocmai sunt cu mândra mea
Cam așa și cam așa:
N-am ce face, am să stau
Amândouă să le beau.

9

Eu ți-am dat trei sărutări
Fără teamă de mustrări.
Dă-mi-le-napoi tustrele,
Ce faci tu cu ele?

10

Zburatul gândacului
În jurul copacului!
De-ar fi mândra copăcel,
Aș fi și eu gândăcel.

11

Mândra-mi e cusătoreasă
Măiestrită-n darul ei:
Pe ascunse mi-a cusut
Inima-n pieptarul ei.

*

ANALOGII CU QUADRINHAS BRASILIANE ȘI CU CHIOTELE TIROLIENE, DIN POEZIA POPULARĂ ROMÂNĂ

1

Leicuță de la Pripor,
Ce-mi trimiți atâta dor?
Trimite-mi mai puținel,
Dar vin' dumneata cu el.

2

Pentru sprincene-mbinate
Umblai țara jumătate,
Pentru ochi ca murele,
Ocolii pădurile.

3

De-ar fi drumul prin pădure,
Aș fugi cu tine-n lume;
Dar e drumul prin oraș,
Toți ne-ntreabă de răvaș.

4

Astă iarnă ger și frig
Și veneai la mine-n crâng;
Dar acuma cald și bine
Și nu mai dai pe la mine!

5

Din Pitești pănă-n Gheboaia
M-a bătut vântul și ploaia,
Ca să merg la dumneaei
S-o găsesc cu doi flăcăi.

6

Frunzuliță de dudău!
La moară la Făgădău
Șapte fete de-un flăcău
Ș-acela-i un nătărău.

7

Leica cu scurteica verde,
Când o vede neica-o perde:
Nu-i scurteica de pricină,
Pricina-i de la stăpână.

8

Frunzuliță de sulfină!
Nu sunt eu, lele, de vină,
Ci sunt ochii dumitale,
Că te tot aștept în cale.

9

Cântă cucu-n vârf de brazi,
Albă-i mândra la obraz;
Cântă cucu-n vârf de nuc,
Pe mândra la groap-o duc.

10

Dragostea când se desparte,
Parc-ar bea pahar de moarte.

11

Păsărică, păsărică,
Mută-ți cuibul tău în rugul
Unde-o fi badea cu plugul,
Păsărică, mută-ți casa
Unde-o fi badea cu coasa.

12

Mă miram ce-mi place mie
Mărul roșu de la vie,
Bădița de omenie,
Mărul roșu pădureț,
Bădița cu părul creț.

ÎN MANUSCRISE

Weizen, halte kräftig aus,
Kräftig aus,
Mein Geliebter, komm nach Haus!

Komm nach Haus und komm gesund,
Komm gesund,
Nimm den Kuß vom weichen Mund.

Leise weht der Wind im Wald,
Wind im Wald,
Ich vor Sehnsucht sterbe bald.

Halme wogen her und hin,
Her und hin,
Bis zum Tod erwart' ich ihn.

(Jassy, 3/15. Sept. 1885)

II. PROZE

ÎN VOLUM

PATRU NOVELE

De Carmen Sylva, Alarcon,
Bret Harte și din chinezește

Traducere română de Titu Maiorescu

PREFAȚĂ

D. Samitca, librar-editor din Craiova, și-a propus să publice o colecție de scrieri literare prin care să combată introducerea și răspândirea unui soi rău de romanuri, care din nefericire se importează de câțiva ani încoace la noi și a căror traducere urâtă este întrecută numai de trivialitatea cuprinsului.

Scopul domnului Samitca este bun și merită încuragiare.

D-sa a crezut de cuviință să se adreseze pentru aceasta și la subscrisul.

Spre părerea mea de rău, nu i-am putut oferi decât traducerea a patru novele străine. Oricât de neînsemnată ar fi valoarea acestor traduceri ca traduceri, valoarea originalelor îmi pare însemnată: unele din ele sunt frumoase, toate sunt interesante.

Dacă și cititorii se vor uni cu această părere a traducătorului, volumul de față va putea contribui pentru mica sa parte la îndeplinirea bunei intenții a d-lui editor.

T. Maiorescu

ISTORIA SUFERINȚEI

Novelă alegorică de Carmen Sylva

Tradusă din limba germană

Suferința era o copilă gingașă și frumoasă, cu păr negru care mărginea o față albă ca ceara. Buzele ei subțiri erau mai totdeauna închise, ochii ei negri erau triști ca de moarte, așa încât nimini nu-i putea privi fără ca să plângă. Sărmana copilă nu era nicăieri acasă și umbla fără repaos dintr-un loc în altul. Când intra în coliba săracului, când în palatul bogatului. Era așa de tăcută și tristă încât nimeni nu se putea opri de a o primi în casa sa. Dar ce minune! La cine se uita, aceluia i se întâmpla o mare nenorocire.

Unul pierdea unicul său copil, altul onoarea și averea sa, al treilea era fără vină prigonit de dușmani. Altuia i se nemereau toți copiii răi și-l făceau cărunt înaintea vremii. Sau se năștea vrajbă între soți, sau vreunul din familie cădea la pat și nu se mai scula cu anii. Oamenii se întrebau uimiți de unde le venea atâta urgie și nu știau că ei înșișii deschiseseră ușa palidei și tăcutei suferințe, înșii o chemaseră la masa lor. Adesea biata copilă făcea de două ori același drum, și astfel afla ce triste daruri răspândise. Atunci se ferea vreme îndelungată de a nu mai intra în aceeași casă. Însă pe unii oameni se deprinsese a-i iubi și murea de dorul lor și nici că lua totdeauna samă dacă

îi cerceta prea des. Dar atunci o lovire după alta venea peste ei, până când trista copilă își relua micul ei toiag și cu inima grea și cu ochii înecați în lacrimi la zicea ziua-bună.

Copila mergea domol pe cale înainte, fără zor și fără grabă, și totuși mergea mai iute decât râul muntelui, mai iute decât suflarea vântului și nu rămânea om la care să nu fi intrat. Mai ales era lucru de spaimă când se alipea pe lângă copii și bieții rămâneau orfani sau cădeau în boale îndelungate, așa încât fețele lor frumușele se făceau albe și subțiri ca fața suferinței și ochii lor tot așa triști și de întunecați. Când Suferința vedea asemenea nefericire, începea să plângă cu amar, și multă vreme nu se mai uita la nici un copil, ba chiar își întorcea capul când vedea copii la joc.

Într-o zi ședea la umbra unui măr stufos și se uita ce obraji rumeni și frumoși aveau roadele lui încât se făcea vesel cine le vedea.

– O, mărule dragă, zise Suferința, dă-mi și mie obraji așa de roșii și frumoși, ca să se uite oamenii cu mai multă plăcere la mine.

– Ba nu, răspunse mărul, dacă ai avea tu obrajii rumeni și frumoși, nu te-ar mai privi oamenii cu atâta milă și bunătate.

Mâhnită se sculă copila și-și urmă drumul mai departe. Ajunse într-o grădină lângă părâu, acolo era atâta cântec de păseri încât îi râdea inima celui ce-l auzea.

– Iubitele mele păsăruici, strigă Suferința, dați-mi cântecul vostru cel drăgăstos, ca să înveselesc oamenii.

– Ba nu, copilă dragă, ciripiră păserile, de n-ai veni tu așa de încet și nu te-ai duce așa de lin, oamenii nu te-ar uita așa de curând și ar simți îndată că ești suferința și le aduci durere.

Și tot mai departe se duse sărmana Suferință și ajunse într-o pădure înaltă. Pădurea răspândea miroasele ei aromatice și pasul trecea moale peste mușchiul cel gros de sub copaci. Pe ici, pe colo se strecurau razele soarelui printre frunzele șoptitoare, și tremurau, și se jucau deasupra mușchiului și puneau

aurul lor pe frunzele veștejite. Era o minune de frumusetă! Sărmana Suferință se rezimă obosită de un copac.

„Aici mă pot așeza și nu aduc dureri, aici mă pot odihni și nimeni nu se nenorocește la vederea mea.“ Deodată se furișă o rază de soare prin fag, văzu frumoșii ochi întunecați, sări în ei, îi lumină și străbătu până în inima Suferinței. Și întreaga pădure văzu strălucirea fermecătoare în gingașa față a copilei și tresări într-un freamăt de mirare și bucurie. Dar Suferința nu știa că se făcuse mai frumoasă, ea simțea numai raza de soare tremurând caldă și veselă în inima ei. „O, dragă pădure, strigă ea tare, dă-mi numai una din miile tale de raze și mă fă fericită!“.

Deodată se întinse în pădure o tăcere de moarte, copacii se uitară triști unul la altul, raza soarelui fugi din ochii Suferintei, atinse o șopârlă sticlitoare și se perdu zub ierburile înalte.

– Sărmană copilă, zise un stejar bătrân, o singură rază de soare te-ar face prea frumoasă, oamenii te-ar chema prea des și atunci ar trebui să sufere dureri peste puterea lor. Tu trebuie să rămâi fără lucire și fără căldură!

Încet se alunecă o lacrimă peste cimbrul de la picioarele Suferinței: el îi trimise dulcele său miros și șopti mulțumire pentru picătura de rouă.

Și mai departe se duse neodihnita fetiță și ajunse la un lac mare și liniștit. Aici nimic nu se mișca, numai seara pășea deasupra lui, ea însăși în umbră, dar împrejurul ei treceau șuvite trandafirii prin apă, și o stea căzută sta neclintită pe tainica suprafață. Suferința își muie mâna ei cea subțire în apă și o puse apoi pe frunte. Seara trecu pe lângă dânsa și-i șopti:

– Noapte bună! Dormi fără vis, uită-ți durerea!

Suferința privi lung după dânsa și zise cu o adiere lină:

– O dată am găsit liniște, în pădure, o singură dată mi-am uitat durerea, când aveam raza soarelui în inimă; dar aceasta a trecut!

Pierdută în visuri se uita în apă: de aici venea răcoare și în negură treceau zânele săltând. Într-un târziu, Suferința văzu

oglindindu-se o lumină roșiatică, mai mare și mai înfocată decât stelele, și lucind cu raza ei pintre întunericul nopții. Când își ridică ochii, văzu că lumina venea dintr-o casă de pe țărm; casa era acoperită de iederă deasă, iar raza de lumină ieșea din o fereastră deschisă cu arc ascuțit. „Ce mirare! – gândea Suferința – acolo nu am intrat niciodată, deși veghează cineva." Se apropie încet de fereastră și vede o femeie nespus de frumoasă, cu păr alb ca zăpada, într-o haină lungă și moale, învălită la cap cu o pânză subțire. Ea scria harnică și cu mâna sigură într-o carte mare, iar între sprincene avea o dungă adâncă, ca o aspră hotărâre, însă pe nările subțiri și pe lângă buze era blândețea femeiască și o nesfârșită bunătate de inimă. Suferința sta pierdută în privire; dar deodată doi ochi suri și fermecători se ridicară, se uitară liniștit la ea și un glas adânc cu dulce răsunet îi zise:

– Intră numa, intră, copilo. De mut te-am așteptat.

Suferința intră uimită, asemenea cuvinte nu mai auzise. Îndată se simți cuprinsă de brațe iubitoare, se văzu ridicată pe genunchi și femeia cea minunată îi zise sărutând-o:

– Dragă Suferință! Tu trebuiai să mă găsești, eu nu puteam să te caut, căci eu nu viu la nimeni nechemată. Eu sunt Maica Răbdarea, șed aici și ascult și veghez. Lacul îmi aduce glasurile tuturor celor ce mă cheamă. Adese, adeseori am umblat după urma ta, însă din nenorocire nu totdeauna.

Dunga de pe frunte se făcu mai adâncă. Suferința își ascunse capul la pieptul ei.

– O, vino totdeauna cu mine, se rugă ea încet.

– Nu, copilo; când mă chemi, atuncea viu, și dacă ești ostenită, intră și te oprește la mine. Eu trebuie să scriu cartea vieții și aceasta îmi dă mult de lucru.

Biata Suferință, mititica, rămase toată noaptea la Maica Răbdarea și a doua zi de dimineață plecă întărită. Afară, lumea întreagă era numai flori și verdeață, ca în vremea secerișului. Suferința se uita la floarea macului și gândea: „Sărmanelor! Acum înfloriți așa de vesele și vă răsfățați la soare, și astăzi aveți

să fiți tăiate." Deodată zări o fată mândră, care sta singură în mijlocul câmpului și cosea iute ca trei bărbați.

– Bună dimineață, subțirico, strigă fata glumeață, haide și-mi ajută!

Și numai începu să alerge spre dânsa, și coadele îi zburau și ochii cei albaștri râdeau ca soarele din cer.

– Dar cine ești tu? întrebă ea cu mirare când văzu ochii cei întunecați ai Suferinței.

– Eu sunt Munca! Nu vezi ce sănătoasă sunt și ce tărie am în brațe?

Zicând așa, ea ridică Suferința ca pe un copil în sus și fugi cu ea peste câmp, râzând și chiuind. Peste fața Suferinței trecu ca o umbră de roșeață și ea zise surâzând:

– Vino tu cu mine! Eu nu am voie să mă odihnesc niciodată și sunt adeseori așa de obosită!

– Asta nu se poate, surioară, căci eu trebuie să dorm pentru a fi sprintenă a doua zi. Ziua sunt și eu pretutindeni și nicăieri și trebuie să tot râd, și dacă aș vedea întruna ochii tăi, mi s-ar opri râsul aici în mine! Dar când mă chemi, eu vin, rămâi de unde pleci tu, pentru a deschide fețele și a le face senine.

Și mai departe păși Suferința în dimineața sclipitoare și prin lumea cea întinsă. Iar Răbdarea și Munca se ținură de cuvânt și se făcură soațele ei credincioase. Adesea se adunau seara în casa de lângă apă și citeau și scriau în cartea vieții.

O BUNĂ PESCUIRE

Novelă de Pedro Antonio de Alarcón

NOTA TRADUCĂTORULUI

Alarcon, un poet al Spaniei moderne, e născut la Guadix în 1833. Destinat mai întâi la teologie, scăpat din seminar pentru a se face jurnalist, apoi militar curajos în războiul cu Maroco, în sfârșit deputat și consilier de stat, Alarcon e mai întâi de toate scriitor, poet, nuvelist. Poeziile sale serioase și umoristice, descrierea *De Madrid a Napoles*, cu deosebire novelele *El escandalo, El sombrero de tres picos* și altele sunt astăzi în gura întregei Spanii literare. Alarcon a încetat din viață în anul 1893.

Traducerea ce urmează vrea să îndrepteze luarea-aminte a cetitorilor români asupra unui autor eminent și la noi necunoscut și să le împărtășească și lor, dacă se poate, o parte din admirarea traducătorului pentru această mică nuvelă, a cărei compunere măiestrită dovedește pentru țara unde s-a produs o cultură literară foarte veche și oarecum rafinată.

Acoperit de glorie și de răni din războiul de succesiune și fără un ban în pungă, ca mai toți eroii acelor timpuri, nobilul cavaler de Mequinenza se reîntoarse într-o zi în castelul său cel ruinat pentru a se odihni de greaua și ostenitoarea viață a taberei și a trăi din slabele venituri ale baroniei sale.

Cavalerul Don Jaime de Mequinenza fusese căpitan și se luptase pentru cauza lui Ludovic XIV; pe vremea aceea era de 35 de ani, înalt la statură, frumos, cam aspru, viteaz, îndrăzneț, puțin știutor, dar cu atât mai vorbăreț și foarte bine dispus pentru fetele cele frumușele de țăran. Mai adăogai că era orfan, singurul copil și holtei, și vă veți putea face o idee deplină despre nobilul nostru aragonez.

Cât despre castelul său – acesta era întocmai după chipul și asemănarea lui; ce e drept: nu-i semăna în tărie, dar îi semăna în singurătate, în sărăcie și în mândrie. Castelul trebuie să vi-l închipuiți (și zic: să vi-l închipuiți, fiindcă astăzi a dispărut din realitate), jumătate zidit și tăiat într-o stâncă, care de-o parte este scăldată de undele râului Ebro, iar cu cealaltă se lipește de un munte, ce de acolo înainte se înalță până la nori.

La poalele acestei stânci se aflau vreo zece case și colibe locuite de supușii cavalerului sau de țăranii de pe cele patru petece de pământ ce alcătuiau stăpânirea lui. Din sat spre castel te suiai peste 15 terase care duceau până la un șanț adânc, cu un pod de lanțuri deasupra. Apa acestui șanț venea dintr-un văgaș din Ebro, câteva mii de pași spre miazănoapte de la castel, și, prefăcută mai la vale într-un părău vâjiitor, se vărsa în cascadă în râul cel puternic.

Asemenea lipită de o râpă neapropiată a muntelui, despărțită de castel și prin acea cascadă și planând ca și castelul Ebro, era o altă stâncă mai mică, încoronată de o colibioară și o grădiniță, atârnate acolo sus, ca grădinele Semiramidei, de mâna îndrăzneață a omului. Un trunchi lat de nuc slujea de punte între castel și colibă, așa încât, dacă era cu neputință să vii la castel când podul de lanțuri era ridicat, era și mai cu neputință să ajungi la colibă dacă se lua bârna cea de nuc.

Am spus de la început că pe stânca stăpânului trăia Don Jaime de Maquinenza; trebuie să mai spui acum că pe stânca supusului locuia un pescuitor de țipari, care își găsise câștigul

său mulțumită gândului cutezător de a-și face coliba tocmai în acel vârf singuratic și primejdios.

Damian, așa se numea pescarul, avusese ideea de a atârna de bârna punții un năvod mare și adânc, printre ale cărui ochiuri întinse se prăvălea cascada. Cu acest meșteșug, toți țiparii care, răpiți de curent, trebuia să sară în jos spre a se întoarce în Ebro, leagănul lor, se prindeau în năvodul lui Damian, iar Damian îi vindea prin satele învecinate pe un preț tot așa de mic precum fusese și osteneala lui.

V-am spus că Damian, cu pescuitul său cel cutezător, dase de câștig; dar am uitat să vă spui că Damian nu avea niciodată un ban. Pricina era că Damian, ca mulți alți bărbați, făcuse nebunia de a se însura cu o fată frumușică, foarte drăgălașe și foarte cheltuitoare, mai pe scurt: cu o cochetă din naștere.

Carmela (dezmerdare din Carmen), Carmelita – precum o numea el – era din acelaș sat cu el, o țărăncuță care nu știa să citească și nici că dorea să știe să citească, dar care ar fi dus și pe Sf. Antonie în ispită, dacă mila lui Dumnezeu nu ar fi venit în ajutorul acestui schimnic. Căci ea avea toți nurii diavolești.

De fel era bălaie, cum sunt mai toate în asemenea cazuri, sprintenă, deși cam durdulie, și mlădioasă ca o nuia. De la cingătoare în sus era un mănunchi de flori. Ce sân, ce umere, ce gât! Și ce șolduri, ce umblet, ce legănat al capului! Albă ca zăpada, strălucitoare la față ca o seară de mai, sănătoasă ca aerul de pe acele înălțimi, cu dor de iubire ca un pitpălac în colivie, cu un colț de buze, și cu o plecare de ochi, și cu o mână, și cu un braț rotunjor, și cu o fustă, și cu un pieptar, și cu o cosiță aurie, și cu un piciorуș ca cel despre care zice poetul din Granada: „De aici la cer!“

Ah, Carmen, Carmela, Carmelita! Ce putea să facă bietul Damian alta decât să se închine la tine și să te ascundă în vârful unei stânci, unde o cetățuie întreagă te păzea de lume, unde nimeni nu putea să vie ziua la tine fără ca să-l vadă tot satul, toată valea, tot județul, nici putea noaptea să-ți înconjure coliba decât numai la o sută de stânjini pe dedesubt?

Dar fiindcă fetele de felul Carmelitei se iubesc pe ele însile, dacă n-au cine să le iubească (și chiar dacă au cine), s-a întâmplat că ea, deși trăia singură și nu o vedea nimeni afară de bărbatu-său, risipea toți banii adunați de pe toți țiparii din Ebro pentru pieptare, pentru fuste, pentru cercei și pentru alte asemenea. Era tocmai ca o cucoană mare!

Pătrunsă poate de menirea ei în lume, Carmela se împodobea în toate zilele ca de bal și se așeza pe pragul dinaintea colibei. Acolo o vedeau păsările, ierburile și cerul... altul nimeni. Ea însă aștepta în liniște ceasul ursitei. Castelul, singura vecinătate a colibei, era nelocuit – vorbesc de starea lucrurilor înainte de întoarcerea lui Don Jaime de Mequinenza – și din vale pescăreasa se zărea numai ca o floare mare și colorată deasupra râpei. Prin văzduh dar trebuia să vie iubitul pe care îl aștepta Carmelita cu atâta podoabă, presupuind că în adevăr Carmela aștepta numaidecât vreun iubit.

Va să zică Carmelita nu-și iubea bărbatul, mă veți întreba? Știu și eu! Atât vă pot spune, că era foarte frumușică și că trăia foarte singură, fiindcă Damian își petrecea mai toată vremea cu vânzarea țiparilor prin satele dimprejur. Și apoi Damian o oprise de a se coborî în sat în lipsa lui, și ea asculta orbește de bărbat, fiindcă așa era porunca lui Dumnezeu și fiindcă unei femei așa de gingașe nu-i plăceau țăranii cei necioplіți. Dar îmi vei zice că și Damian era un țăran necioplit, de unde ar urma că nici el nu putea să placă Carmelitei... Ei bine, nu-i plăcea!

Cum ar fi putut să-i placă un om murdar și rău îmbrăcat, cu mâinile învârtoșate și crăpate, ars de soare, bătut de ploaie și mirosind de departe a pește, – ei, care era așa de frumoasă, așa de elegantă și așa de închipuită ca o madrilenă?

Ce e drept, dacă bietul pescar era puțin împodobit, pricina era podoaba cea mare a frumoasei pescărițe; dacă bărbatul ar fi muncit mai puțin și s-ar fi crutat mâinele, nevasta sa ar fi

trebuit să lucreze mai mult și să-și ostenească pe ale ei; și cu acei pești, care miroseau așa de rău, se plăteau săpunurile care miroseau așa de bine. Dar cine poate face pe o femeie să cugete, și mai ales pe o femeie de 19 ani, așa de plăcută, așa de nurlie ca cele șapte fețe ale curcubeului?

Ah, recunoștința este o simțire prea serioasă pentru o nevestioară tânără, și dreptatea o gândire prea supărătoare pentru o închipuire veselă. Virtutea se întărește în durerea grijilor, și Carmelita habar n-avea de griji.

Toate aceste vor să vă spună că frumoasa pescăriță se amoreză de Don Jaime de Mequinenza, îndată ce se răspândi știrea prin sat că s-a întors cavalerul plin de izbânde în castelul său. Don Jaime se întorsese în adevăr, și fiindcă nobilul nostru erou o și iubea, pentru a întrebuința o vorbă învățată, ca *specie*, n-avea decât să vadă pe Carmelita ca *individ* pentru a se înamora de ea nebunește.

Între aceste, Damian pescuia țipari. Însă, de când cu întoarcerea cavalerului de Mequinenza în castel, se deșteptase o neliniște în inima temătorului și, deși în sufletul lui și al întregului său neam supunerea la stăpâni era adânc înrădăcinată, nu putea totuși să uite că Don Jaime era foarte dedat la iubire și că nevastă-sa era frumoasă, și că depărtarea de la castel la colibă nu era așa de mare ca de la colibă la sat, mai ales cu privire la puntea cea de nuc.

Astfel, Damian, sub cuvânt de durere la încheieturi, își luase un băiat care să-i vândă țiparii prin satele dimprejur, și nu-și mai părăsea coliba decât rareori și pentru puțină vreme. Și, dacă e să spunem drept, Damian nu se prea înșela în temerile sale. Don Jaime și Carmelita se săturaseră de a-și tot telegrafia, cum se zice astăzi, și erau amorezați de moarte unul de altul, precum se întâmplă totdauna cu o pereche care se tot privește, dar nu-și vorbește. Amorul platonic ajunsese să le fie de nesuferit, depărtarea le era prea nesfârșit de mare, puntea

îi putea apropia: și dar așteptau cu nerăbdare o lipsire a lui Damian de acasă pentru a se întâlni.

Toate aceste și le spuseseră prin semne.

*

Era într-o după-amiază din luna lui mai; o zi încântătoare. Cei doi soți ședeau la soare dinaintea ușei colibei lor. Soarele, care apunea pe atunci, adică înainte cu un veac și jumătate, este același soare pe care îl cunoașteți cu toții; de aceea nu vi-l mai descriu, vreau numai să vă spui că în acea seară apunea îndărătul munților așa de încet și cu maiestate, ca și când nu ar fi avut de gând să mai răsară vreodată.

Era unul din acele momente mărețe, în care timpul pare a se opri în loc. Una din acele sărbători ale naturei care nu trec în povestirea istoriei; una din acele zile falnice și strălucitoare în care îți vine să crezi că lumea a ajuns pentru întâia oară la culmea frumuseței și că tot timpul de mai nainte nu a fost decât o vârstă de copilărie și tot timpul de mai pe urmă nu va fi decât o scoborâre, o scădere, a îmbătrânire firească ce va sfârși cu moartea. Era acea oră de melancolie, în care sufletul privește uimit la tragedia zilei murinde, ca la o priveliște nouă și care nu se va mai înfățișa; acea oră în care, dacă se întâmplă să ne gândim la ființele ce le-am cunoscut și care au murit, ne sfiim să mai rămânem într-o viață ce ele au părăsit-o.

Carmela și Damian se uitau cu încântare cum cele din urmă raze ale soarelui colorau orizontul cu un fel de lumină profetică care iarăși se răsfrângea în inima lor neliniștită. Cât erau ei de simpli și neînvățați, simțeau totuși în acest minut, poate în urma mișcării sufletului lor, că de astă dată apusul soarelui nu le putea fi cu nepăsare, ca în celelalte zile, că acest ceas le era un ceas de mai nainte hotărât, un ceas al tainicei ursite. Și poate tocmai fiindcă mintea lor cea mărginită nu-i îngăduia să-și dea seamă de ceea ce simțeau, nici să-și lămurească încurcatele cugetări despre viață și moarte, despre fericirile

trecute și durerile viitoare ce li se păreau că vin din răsărit cu cât soarele apunea mai mult la apus: turburarea și încordarea celor doi vinovați era cu atât mai mare, și ei tăceau, temându-se a nu-și da pe față gândurile ascunse, și nici nu se uitau unul la altul, nici nu se mirau de această sfială a unuia de celălalt.

Căci sunt momente în care se deșteaptă în noi o a treia ființă, mai ușor înțeleasă decât sufletul; și această ființă, neapropiată din simțuri și chiar de voință, stabilise între soția care se gândea la necredință și soțul care se gândea la omor firul de înțelegere, un fel de închipuire îndoită, care am putea-o numi aerul faptelor rele și care le era drept o tainică învoială, drept o împreună-vinovăție neprecugetată, pentru ca nici unul, nici altul să nu se mire de o tăcere așa de lungă și așa de nefirească.

Când soarele apuse de tot, amândoi răsuflară din greu, ca după o muncă de mai multe ceasuri. Învoiala era iscălită. Hotărârea amândora era luată și sta tot așa de neclintită ca și moartea zilei care tocmai apusese.

Și acum se și uitară unul la altul fără teamă și fără sfială. Damian își ridică ochii spre castel fără nici o silă și salută pe Don Jaime de Mequinenza, care își țintise pe ai săi spre Carmelita. Și ea îl salută asemenea fără cea mai mică sfială.

Damian o văzu și, întinzându-și piciorul cel cu durerea la încheieturi, zise cu un surâs îndreptat spre nevasta sa:

– De-acum mă simt bine de tot. Am să mă duc până în sat. Noaptea am să mâi acolo, doar voi prinde câteva parale din ce-mi sunt datori țăranii. Mâine mă-ntorc să scot peștii ce s-au prins peste noapte. Să auzim de bine, Carmelito.

– Cale bună, Damian, răspunse Carmelita ca din vis.

Niciodată soții nu se despărțiseră așa; însă nici unul nu se mira. Damian își luă pălăria și ciomagul, trecu peste puntea cea de nuc și păși înainte spre șanțurile castelului. Soarele tot mai poleia încă vârful unui munte îndepărtat cu raze de aur.

*

Opt ore după aceasta soarele se întorsese și sta deasupra ușei colibei. Toată tristeța și toată maiestatea cu care apusese aseară fusese numai o glumă. Iată-l venit iarăși înapoi, mai vesel decât totdauna, urcându-se neîndemânatec pe scara cerului, parcă și-ar face drumul pentru întâia oară, aducând viata și bucuria or pe unde îi pătrundeau razele. Apa strălucea, cocoșii cântau, aburii Ebrului se desfăceau ca un văl de borangic, păsările zburau mai zburdalnice decât totdauna, și jos, în văile din depărtare, se trezeau turmele și păstorii.

Era, în adevăr, același soare, care în aceste opt ore de lipsire trecuse peste ocean, făcuse amiaza în America, slujise idolatrilor Oceanului Pacific de dumnezeire, strălucise la câteva nunti din China, încălzise mirodeniile din Hindostan, sărutase pietrele Sfântului Mormânt, și acum venea cu dorința să vadă ce se făcuse acea pereche de pescari din Aragonia Muntoasă pe care o lăsase de cu seară la ușa colibei.

Încât pentru Damian, putem zice că și el era astă dimineată mai voios decât seara trecută, dacă judecăm după veselia sprintenă cu care se urca pe terasele castelului, urmat de alți pescari din sat și cântând împreună hora cea mai desfrânată din țară.

Ei veniră la podul cu lanțuri, trecură prin castelul care era încă cufundat în tăcere și ajunseră la locul deschis dintre castel și coliba lui Damian.

– Ce veselă cade apa, zise un pescar.

– Dar puntea? întrebă Damian. Ați mai văzut una ca asta? Este ruptă de amândouă părțile, s-a cufundat.

– Cum se poate? O bârnă așa de groasă și de lată!

– Trebuie să cumpăr alta, răspunse Damian, dând din umeri. Sus, băieți, ajutați-mi să ridic cele două năvoade, până mai e vreme!

Și, urmându-și cântecul întrerupt, începu să tragă năvoadele.

– Al dracului e de greu, strigă un pescar. Ți s-a brodit bine de astă dată.

– Peste două măji, zise altul. Bună pescuire!

– Ba bine că nu, răspunse al treilea, o fi prins puntea în năvod.

Damian surâdea.

– Cât zici că ține năvodul cela? întrebă un alt pescar, care trăgea năvodul al doilea. Acesta e tot așa de greu; trage ca la două măji și jumătate.

Damian se opri întunecat, tremurând, acoperit de sudoare. „Așadar, un năvod este tot așa de greu ca cellalt!" murmură el încet. „Nu se poate."

Și cu pași domoli se îndreptă spre colibă. Între acestea se scoase la iveală năvodul dintâi. În el se afla în adevăr bârna punții, dar nu întreagă, ci numai o jumătate. Nu mai rămânea îndoială că peste noapte fusese tăiată cu ferăstrăul. Pescarii nu se liniștiseră încă din mirarea lor, când se dădură înapoi cu un strigăt de spaimă.

La strigătul lor răspunse un răsunet din colibă, o răcnire groaznică, ca din mormânt. Damian se arătă în ușă, cu părul zbârlit și cu ochii înțepeniți, râzând cu o furie din iad.

Pescarii văzuseră în fundul năvodului dintâi cadavrul lui Don Jaime. Damian își aflase coliba părăsită și patul Carmelitei neatins. Carmelita zăcea în năvodul al doilea, cu cealaltă jumătate a punții de bârnă.

– Și ea! La atâta nu m-am așteptat! Și ea! O bună pescuire! strigă Damian. Apoi fugi și se încuie în colibă.

Când veniră ca să-l prindă, îl găsiră tăindu-și mâna dreaptă cu un ferăstrău și țipând cu un râs îngrozitor:

– O bună pescuire!

Îl apucase furia nebuniei.

NOROCUL

Nuvelă californică de Bret Harte

Tradusă din englezește

NOTA TRADUCĂTORULUI

Francis Bret Harte, așa-numitul poet californian, este născut la Albany, statul New York, în 1839. La vârsta de 15 ani se duse în California, unde la început era învățător și curier poștal în minele de aur, apoi se făcu zețar la o gazetă din San Francisco. Pe la 1857 începu să scrie schițe din viața californică, care, zețuite de el însuș se publicau în gazetă. Aceste schițe îl făcură din ce în ce mai cunoscut, așa încât în 1868 ajunse să fie primul redactor al însemnatei reviste *Overland Monthy*. În numărul din august 1868 apăru nuvela tradusă de noi *The luck of Roaring-Camp*, care întări renumele lui Bret Harte ca poet național al Americei. Câtva timp profesor la Universitatea din San Francisco, Bret Harte se strămută la 1871 în New York și apoi fu numit consul al Statelor Unite la Frankfurt 1. M. în Germania, pe urmă la Glasgow. Nuvelele lui Bret Harte, traduse în mai multe limbi, sunt intrate asăzi în domeniul literaturei universale. Fie numai din cetirea singurei nuvele, a cărei traducere am încercat-o, cetitorii români se vor încredința cât de meritat este renumele lui Bret Harte, prin originalitatea figurilor descrise, prin sobrietatea stilului și prin energia concepțiunii.

Era mare neliniște în Roaring-Camp. Pricina nu putea să fie vreun duel; căci în anul 1850 asemenea întâmplări erau obișnuite și n-ar fi adunat toată colonia. Nu numai minele și gropile pentru căutarea aurului erau părăsite, dar chiar și „prăvălia lui Tuttle“ își trimisese jucătorii de cărți, cari – după cum vă aduceți aminte – își urmaseră jocul fără nici o turburare în ziua în care Pete Franțuzul și Joe din Kanaka s-au împușcat unul pe altul peste masa de joc în odaia de dinainte. Tabăra întreagă era strânsă dinaintea unei colibe proaste la marginea dinafară a îngrădirii. Conversația se făcea șoptind, dar numele unei femei se repețea adese, un nume cunoscut și prea cunoscut în tabără: „Cherokee Sal“ (Sarah din Ciroki).

Cu cât vom spune mai puțin de ea, cu atât mai bine. Era o femeie de rând și, mi-e teamă, plină de păcate. Dar pe vremea aceea era *singura* femeie în Roaring-Camp și se afla tocmai atunci în poziția cea mai primejdioasă, în care mai ales i-ar fi trebuit ajutorul persoanelor de sexul ei. Desfrânată, căzută și înjosită, ea suferea martiriul omenirii, care este greu de suferit chiar când îl îmblânzește compătimirea femeiască, dar acum era grozav în singurătatea ei. Blestemul păcatului strămoșesc căzuse asupră-i în izolarea lui primitivă, care trebuie să fi făcut așa de înfricoșată pedeapsa întâiei greșeli a femeiei. Poate era o parte a răsplătirii pentru vina ei că, în momentul în care avea cea mai mare trebuință de îngrijirea și de delicateța propriului sex, nu întâlnea decât privirile cam disprețuitoare ale consoților ei bărbătești. Cu toate aceste, cred că unii din cei ce o priveau erau mișcați de suferințele ei. Sandy Tipton zicea că tot e „cam greu pentru biata Sala“ și, gândindu-se la poziția ei, își înălța inima pentru un minut și uita că ascunsese un as și doi valeți în mânecă.

Și este usor de înțeles că situația era cu totul neobișnuită. De murit, muriseră destui în Roaring-Camp; dar o naștere era un lucru nou. Mulți oameni se depărtaseră din tabără, o dată pentru totdauna și fără putință de a se mai întoarce vreodată; dar acum se întâmpla pentru întâia oară ca cineva să fie introdus *ab initio*. De aici mișcarea tutulor.

– Vâră-te tu înăuntru, Stumpy, zise un membru mai însemnat al obștei, cunoscut sub numele de Kentuckianul, unuia din cei ce căscau gura. Du-te înăuntru și vezi ce poți face. Tu ești pățit în trebi de aceste.

Poate că alegerea era în adevăr nemerită. Se zicea că Stumpy fusese în alte zone cap a două familii. Și chiar nepăzirea unor formalități legale în această îndoire a legăturilor sociale fusese prilejul ce-l făcuse să vie ca să norocească Roaring-Camp – un azil pentru cei exilați – cu ființa sa. Mulțimea aprobă alegerea și Stumpy fu destul de cuminte să se supuie majorității. Ușa se închise după chirurgul și mamoșul cel improvizat, iar Roaring-Camp se așeză înaintea colibei, fumând pipa și așteptând sfârșitul.

Adunarea era cam de o sută de oameni. Unul sau doi fugiseră de sub osânda judecății; mai mulți erau criminali, toți fără vreun temei de moralitate. Fizicește însă nu aveau nici un semn de viața lor de mai înainte, nici de caracterul lor. Tâlharul cel mai mare avea o fizionomie de Raphael, cu o îmbelșugare de păr blond; Oakhurst, jucător de cărți, avea fața melancolică și trăsătura de gândiri transcendente a lui Hamlet; iar cel mai îndrăzneț dintre ei și cel mai cu sânge rece era de-abia de cinci palme, avea un glas blând și apucături stângace și timide. Expresia de vagabonzi cu care se numeau era mai mult un nume pe dinafară decât o definiție a firii lor. Poate că tabăra avea unele goluri în mădularele sale mai mici, în degete, urechi și celelalte, dar aceste mici lipsuri nu împuținau puterea totală. Cel mai țeapăn dintre ei avea numai trei degete la mâna dreaptă, cel mai bun vânător avea numai un ochi.

Aceasta era înfățișarea fizică a oamenilor care se așezaseră cu grămada în jurul colibei. Tabăra se afla într-o vale cu trei colțuri așezată între două dealuri și un râu. Singura ieșire era o cărare suișă peste vârful unui deal, dimpotriva colibei,

luminată acum de luna ce tocmai răsărea. Femeia cea bolnavă, de pe patul necioplit pe care zăcea, ar fi putut vedea și ea cărarea cum șerpuia în sus ca un fir de argint, până când se făcea nevăzută printre stele.

Un foc de crăci de molift mărunte și uscate da situației un aer de intimitate. Încetul cu încetul, oamenii își veniră în fire și se întoarseră la ușurința lor obișnuită. Începură să facă prinsori, de va ieși bine sau rău. Trei contra cinci că „Sal nu va da ortul popii", ba chiar că va trăi copilul; apoi prinsori de a doua mână pentru coloarea ochilor și a părului. În mijlocul discuțiunilor vii se auzi un glas dinspre partea celor ce erau mai lângă ușă, și toată grămada se opri, ascultând. Deasupra freamătului și oftatului brazilor, deasupra râului vâjâitor și a pocnirii flăcărilor se ridică un țipet ascuțit și văitător – fără asemănare cu țipetele ce se auziseră până atunci în tabără. Brazii își opriră oftatul, râul vâjâitul și flacăra pocnitul. Părea că însuși natura sta locului pentru a asculta.

Ca un singur om, tabăra sări în picioare. Unii puseră să facă foc de artificie cu un butoiaș de praf de pușcă; însă cu privire la poziția în care se afla muma, se răzgândiră și slobozirä numai câteva revolvere. Căci poate din nedibăcia artei chirurgicale din tabără, sau poate din vreo altă pricină, biata „Cherokee Sal" se vedea pe sfârșite. În vreme de o oră se urcase, pentru a zice așa, pe cărarea cea aspră care ducea spre stele și părăsise Roaring-Camp, și păcatele, și mizeria. Nu cred că această știre să fi mișcat prea mult pe oamenii din grămadă, afară numai în ceea ce privea soarta nesigură a copilului. „Oare va putea să trăiască?" întrebară pe Stumpy. Răspunsul era îndoios. Singura ființă care mai era în tabără de sexul și poziția maternă a Sarei din Cherokee era o măgăriță. Cine știe dacă era bună pentru slujba ce se cerea de la ea; dar se făcu încercare – încercare mai puțin problematică și tot așa de izbutită ca și antica îngrijire de care avură parte Romulus și Remus.

După o altă jumătate de oră, isprăvindu-se aceste treburi, se deschise ușa și mulțimea, care în așteptare timidă se așezase în rând regulat, intră în colibă unul după altul. Lângă scândurile patului pe care sub țolul de lână se desemna figura mumei în linii înțepenite, se afla o masă de brad. Pe ea era pusă o lădiță de lumânări și în lădiță zăcea, învelit într-o flanelă stacojie, cel din urmă venetic din Roaring-Camp. Lângă lădiță era o pălărie. Scopul i se văzu îndată:

– Domnii mei, zise Stumpy cu o curioasă amestecare de autoritate și politeță, domnii mei, veți avea bunătatea să intrați pe ușa de dinainte și să ieșiți pe ușa din dos. De cumva dorește cineva să lase ceva pentru acest copil sărman, este aci o pălărie la îndemână.

Cel dintâi din mulțime intră cu pălăria pe cap; privind în juru-i, scoase pălăria și dădu, astfel, fără să știe, o pildă deaproapelui său. În comunități de acest fel, faptele bune și rele sunt molipsitoare. Cum trecea procesiunea, se auzeau observări critice, care poate erau adresate lui Stumpy, în calitatea lui de maestru de ceremonie: „Acesta e?" – „Al dracului mititel!" – „De abia oleacă de văpsea roșie!" – „Nu-i mai mare decât un revolver!" – Tot așa de caracteristice erau și darurile din pălărie. O tabachere de argint; un dublon; un revolver de marină cu argint pe prăsele; o bucată de aur; o batistă de damă foarte frumos cusută (de la jucătorul de cărți Oakhurst); un ac de diamant; un inel de diamant (dat în urma acului, cu observația dăruitorului „că nu vrea să fie bătut de ac și îl bate cu *atout*"); o praștie; o biblie (dăruitorul a rămas necunoscut); un pintene de aur; o linguriță de argint (spre părerea mea de rău, inițialele săpate în ea nu se potriveau cu numele dăruitorului); o pereche de foarfeci de chirurgie; o lanțetă; o bancnotă engleză de 5 livre și vreo sută de dolari în bani mărunți de aur și argint. În timpul procesiunii, Stumpy păstra o tăcere tot așa de neclintită ca și moarta de-a stânga lui și o seriozitate tot așa de adâncă ca și noul născut de-a dreapta.

O întâmplare întrerupse monotonia acestei deşenţate procesiuni. Tocmai când se pleca Kentuckianul cu un fel de curiozitate peste lada de lumânări pipăind cu mâna, copilul se întoarse şi cu o mişcare convulsivă îi apucă degetul şi i-l ţinu un moment. Kentuckianul se opri locului, cu un aer stupid şi confuz. Ceva ca o roşeaţă încercă să se aşeze pe obrajii lui brăzdaţi de vremuri. „Al dracului broscoi!" zise el, desfăcându-şi degetul, poate cu mai multă blândeţe şi îngrijire decât ar fi crezut cineva. Ieşind din odaie, ţinea degetul cam dezlipit de celelalte şi-l examina cu luare-aminte. Asta îl făcu să mai zică vorba de-adineaori ce-o zisese copilului, parcă-i părea bine de repetiţie. „Glumea cu degetul meu, îi spuse lui Tipton, ţinând sus mădularul cel interesant, al dracului broscoi!"

Se făcură 4 ore până ce se linişti tabăra. O lumină ardea în coliba unde şedeau păzitorii; căci Stumpy nu se culcă în noaptea aceea. Dar nici Kentuckianul. Acesta se puse pe băut şi vorbea cu mulţumire de păţania lui, sfârşind întotdeauna cu acea înjurare a „broscoiului". Părea că se apără prin acest cuvânt de orice imputare de sentimentalism. Căci Kentuckianul avea slăbiciunile sexului frumos.

După ce se culcară ceilalţi, el se coborî întâi spre malul râului şi începu să mediteze fluierând, cu o nepăsare demonstrativă. La bradul cel înalt se opri, îşi întoarse pasul şi iar trecu pe dinaintea colibei. La jumătatea drumului spre malul din jos se opri din nou; apoi se întoarse şi bătu la uşe; Stumpy o deschise.

– Cum merge? zise Kentuckianul, aţintindu-şi privirile peste Stumpy, spre lada de lumânări. Nu-i nimic?

– Nimic.

Se făcu o pauză – o pauză cam silită – Stumpy sta tot în uşe. Kentuckianul îşi luă refugiul la degetul său, pe care îl întinse lui Stumpy. „Glumea cu el, broscoiul dracului!" zise el şi se retrase.

A doua zi Cherokee Sal a fos înmormântată, simplu, ţărăneşte, cum nici nu se putea altfel în Roaring-Camp. După ce i se îngropă trupul în coasta dealului, se convocă o adunare regulată a taberei, spre a chibzui ce ar fi de făcut cu copilul rămas. Se luă cu entuziasm hotărârea unanimă de a-l adopta. Dar o dezbatere vie se încinse asupra modului şi asupra putinţei de a îngriji pentru trebuinţele lui. E vrednic de însemnat că în discuţie nu se amesteca nici una din acele personalităţi brutale cu care, de obicei, se dezbăteau întrebările comune în Roaring-Camp. Tipton propuse să se trimită copilul la Red-Dog – o depărtare de câteva poşti – unde i se putea găsi o îngrijire femeiască. Însă nefericita propunere întâmpină o împotrivire aprinsă şi obştească. Era lucru văzut că nici un proiect pe temeiul îndepărtării noului venit nu se putea susţine. „Şi apoi, zicea Tom Ryder, golanii din Red-Dog ni l-ar schimba şi ne-ar trimite în locu-i te miri ce corcitură. Neîncrederea în onestitatea altor colonii predomina în Roaring-Camp ca şi aiurea.

Şi introducerea unei îngrijiri femeieşti fu combătută. Se susţinu că nici o femeie cinstită nu s-ar putea îndupleca să se aşeze în Roaring-Camp, şi oratorul insistă cu tărie că „nu le mai trebuie femei de alt soi". Această aluzie crudă la răposata mamă, oricât de aspră ar părea, era cea dintâi încercare cam silită în drumul bunei-cuviinţi – cel dintâi simptom de renaştere a coloniei. Stumpy nu făcu nici o propunere. Poate un fel de delicateţă îl oprea să se amestece în alegerea urmaşului său. Dar când fu întrebat, îşi dete foarte hotărât opinia sa că el şi „Jinny" – sus-pomenitul animal sugător – vor fi în stare să crească copilul. Era ceva orginal, independent şi eroic în acest plan şi de aceea plăcu taberei. Stumpy fu menţinut. Unele lucruri fură comandate în Sacramento. „Ascultă, zise casierul, punând o pungă cu praf de aur în mâna curierului, ce vei găsi mai bun – dantele, ştii, şi falbalale; să ia dracu preţurile!"

E greu de crezut, dar copilul prospera. Poate clima întăritoare a dealurilor i-a înlocuit lipsurile materiale. Natura luă copilul la sânul ei cel plin. În atmosfera subțire a munților Sierrei – acea atmosferă cu miroasele balsamice ce-ți deșteaptă mințile, acel cordial eteric care întărește nervii și dispune totodată la veselie – copilul va fi găsit hrana lui potrivită sau vreo tainică acțiune chimică care prefăcea laptele măgăriței în var și fosfor. Stumpy era de părere că laptele și îngrijirea cea bună făceau toate. „Eu și cu măgărița, zicea el, i-am fost tată și mamă. Și apoi, adăogă, adresându-se către bucățica de om dinaintea lui, cred că nu vei face niciodată pe trădătorul împotriva noastră."

Când copilul ajunse a fi de o lună, se simți trebuința unui nume pentru el. Până atuncea era obștește cunoscut sub numele „iedul", „băiatul lui Stumpy" și chiar, după expresia linguşitoare a Kentuckianului, „broscoiul dracului". Dar aceste apelative părură prea nehotărâte și neîndestulătoare și fură părăsite în sfârșit sub o altă înrâurire. Jucătorii de cărți și aventurierii sunt mai totdeauna superstițioși și Oakhurst declară într-o zi că copilul a adus „norocul" în Roaring-Camp. Sigur era că în timpurile din urmă coloniștii făcuseră mai multe întreprinderi izbutite. *Norocul* fu numele asupra căruia se uniră toți, dându-i pronumele *Tommy*, spre mai mare comoditate. Nici o aluzie nu se făcu la maică-sa, iar tatăl era necunoscut. „E mai bine, zicea filozoful Oakhurst, când se începe jocul cu cărți nouă. Numiți-l *Noroc* și dați-i «o mână de ajutor pe drum»." Prin urmare, se hotărî o zi pentru botezul lui. Ce se aștepta de la o asemenea ceremonie își poate închipui cetitorul care își va fi făcut o idee de ușurința și de lipsa de evlavie în Roaring-Camp. Maestrul de ceremonie era unul Boston, un caraghios cunoscut, și mai toți așteptau cu prilejul acesta cea mai hazlie petrecere. Acest satiric plin de spirit se pregătise două zile pentru o parodie burlescă a ceremoniei bisericești, împănată cu aluzii locale. Corul era bine dăscălit și Sandy Tipton avea să fie nașul. Însă după ce procesiunea ajunse cu muzică și steaguri în pădure și după ce copilul fu așezat dinaintea unui altar întocmit de batjocură, Stumpy ieși înaintea mulțimii ce aștepta.

– Nu e felul meu, fraților, să vă stric o glumă, zise el foarte tare și serios, cu toată statura lui cea mică, uitându-se în fiecare față din jurul lui, dar parcă-mi spune ceva că nu-i tocmai bine ce facem noi acum. E rușine dinaintea copilului acestuia să-i jucăm o comedie pe care el nu o pricepe; și dacă tot are să-i fie unul naș, apoi aș vrea să știu cine are mai mult drept decât mine.

Tăcere urmă cuvintelor lui Stumpy. Fie zis spre onoarea tutulor humoriștilor, cel dintâi care recunoscu dreptatea cuvântului fu însuși satiricul, care își văzu astfel gluma stricată.

– Însă, se grăbi să adauge Stumpy, urmărindu-și biruința, ne-am adunat la un botez, și botezul să-l avem. Te proclam Toma Noroc, conform legilor Statelor Unite și ale statului California. Așa să-mi ajute Dumnezeu!

Pentru întâia oară numele lui Dumnezeu fu pronunțat în tabără fără profanare. Forma botezului era poate în sine mai de râs decât cea închipuită de satiricul Boston. Însă – lucru ciudat – nimeni nu o simți și nimeni nu râse. Tommy fu botezat cu aceeași seriozitate ca și într-un locaș creștin, și țipă, și fu liniștit în toată forma obișnuită.

Și astfel începu renașterea coloniei Roaring-Camp. Cam pe nesimțite se introduse o schimbare după alta. Coliba destinată lui Tommy Noroc sau „Norocului", cum îi ziceau mai adeseori, arătă cele dintâi urme ale îndreptării. Se ținea curată, cu multă îngrijire și era văruită. Apoi fu înzestrată cu dușumele, ornamente și tapete. Leagănul de lemn de trandafir – adus cale de treizeci de poști, pe spinarea unui catâr – în felul cum se exprima Stumpy, „omorâse celelalte mobile". În acest chip, reînnoirea mobiliarului și a vestmintelor coloniei ajunsese să fie o necesitate. Oamenii, care luaseră obiceiul să intre

din când în când la Stumpy și să vadă cum se află Norocul, păreau a înțelege însemnătatea schimbării și, în apărarea intereselor sale, concurentul lui Stumpy din „prăvălia lui Tuttle" începu să introducă covoare și oglinzi. Reflexul acestora asupra înfățișării dinafară a membrilor comunei produse o deprindere mai îngrijită la curățenie. Pe lângă aceste, Stumpy făcu un fel de carantină pentru cei ce pretindeau la onoarea și la privilegiul de a purta „Norocul" în brațe. A fost o vătămare crudă pentru Kentuckianul – care, în neîngrijirea unei naturi generoase și după traiul grănicerilor, privea toate veștmintele ca un fel de a doua piele ce rămânea să se despoaie de la sine, ca pielea șarpelui – că i se refuză acel privilegiu din oarecare motiv de precauțiune. Însă așa de puternică a fost înrâurirea noiei măsuri, încât Kentuckianul, în urma ei, se arăta regulat, în fiecare zi după-ameazi, cu o cămașă curată și cu o față spălată până la strălucire.

Dar, apoi, nici măsurile sanitare, morale și sociale nu fură uitate. Tommy, despre care se presupunea că își petrece toată viața într-o neîntreruptă încercare de a se *odihni*, trebuia să nu fie supărat prin nici un fel de larmă. Urletul și strigătele, prin care tabăra își câștigase nefericita sa poreclă de Roaring-Camp (adică: tabăra urletelor) nu mai erau îngăduite în apropierea colibei lui Stumpy. Oamenii vorbeau șoptind sau fumau cu gravitate indiană. Înjurăturile fură pe tăcute părăsite în acest sanctuariu; un fel de interjecțiune, care până atunci era foarte populară, adecă „dă la dracul norocul" și „afurisit noroc", nu se mai auzea în toată tabăra, fiindcă părea a fi câștigat o nouă relație personală. Muzica vocală nu era oprită, fiindcă se credea că are efect bun pentru liniștea și îmblânzirea copilului și un cântec cântat de John Orlogshif, un marinar englez din Coloniile Australice ale Majestății Sale, deveni popular drept cântec de leagăn. Era o poveste duioasă despre faptele corăbiei „Arethuza, 74 de tunuri", într-un tenor cam nădușit, cu o cadență lungă la refrenul fiecărui vers „pe bo-o-o-ordul Arethuzei". Era o adevărată priveliște când John ținea Norocul în brațe, cum se legăna de la o parte la alta, parcă ar fi fost mișcat de corabie, și cum își murmura cântecul său de mare. fie prin felul deosebit cu care legăna John, fie prin lungimea cântecului – care avea 90 de strofe și se urma cu intenție conștiincioasă până la amarnicul sfârșit – cântarea de leagăn producea totdauna efectul dorit. La asemenea prilejuri, bărbații se culcau de-a lungul sub copaci, vara în linul amurg al serei, fumându-și pipele și sorbind tonurile melodioase! „Această specie de istorii, zicea Cockney Simmons, stând pe gânduri și sprijinindu-se pe coate, e ceva divin." Își aducea aminte de Greenwich. În lungele zile de vară, Tommy de obicei era purtat sus la râpă, de unde veneau comoarele de aur ale Roaring-Camp-ului. Acolo se așternea un covor peste crăci de brad și copilul ședea întins, pe când oamenii lucrau jos la gropi. Pe urmă se încercară să împodobească acel leagăn improvizat cu flori și cu ierburi mirositoare și, regulat, aducea unul sau altul un mănunchi de anghiolița, de afalee sau de mariposa multicoloră. Deodată simțiseră că este frumusețe și însemnătate în aceste lucruri mici, pe care atâta vreme le călcaseră sub picioare, fără să le bage în seamă. O bucată de mica sclipitoare, o frântură de cuarț vărgat, o cremene lucie din albia râului păreau frumoase înaintea ochilor astfel deprinși și ageriți și se puneau totdauna la o parte pentru „Noroc". Cu surprindere văzură câte comori erau în păduri și dealuri, „de care Tommy avea trebuință". Înconjurat de jucării, precum nu le-a mai avut nici un copil, Tommy trebuie să credem că era mulțumit. Și, în adevăr, copilul părea blând și fericit, deși avea un aer de seriozitate și o lumină gânditoare, ce strălucea din ochii săi rotunzi și verzi și prin care Stumpy se simțea uneori neliniștit.

Mă opresc de a cita toate exemplele despre inteligența lui, care din nefericire se razimă numai pe spusa unor amici partinitori. Unele din ele nu erau lipsite de oarecare coloare de superstiție. „Tocmai mă suiam pe movilă, zicea într-o zi

Kentuckianul, de abia răsuflând de mișcat ce era, și, să mă ia naiba dacă nu vorbea cu o coțofană ce-i ședea în poale. Erau așa de împrieteniți unul cu altul, ca doi cumetri, și se giugiuleau ca niște vrăbii la cireși." Dar, fie că se vâra printre crăcile de brad sau că zăcea alene pe spate și clipea la frunzișul de asupra capului său, *lui* îi cântau păsările, *lui* îi vorbea veverița, *lui* îi miroseau florile; natura îi era doică și prietenă la joc. Pentru *el*, firea slobozea prin frunziș săgețile de aur ale soarelui ce-i cădeau așa de aproape, încât umbla să le prinză cu mâna; *lui* îi trimetea zefirii pribegi ca să-i aducă balsamul laurului și al gomului plin de rășină; *lui* îi dădeau brazii cei înalți din cap ca să-l adoarmă cu iubire, bondarii bâzâiau și cioarele cântau cântecul de somn cu isonul lor monoton.

Aceasta fu vara cea de aur în Roaring-Camp. Erau „Timpuri netede" – și Norocul era cu ele. Minele dădură o producție enormă. Tabăra era geloasă de privilegiile sale și se uita la streini cu ochii plini de neîncredere. Colonizarea nu era încurajată și, pentru a face singurătatea lor mai desăvârșită, cumpărară în toată forma pământul de amândouă laturile celor două dealuri. Aceasta și renumele unei deosebite dibăcii la întrebuințarea revolverului le păstra singurătatea neatinsă. „Curierul" – singura legătură cu lumea din afară – spunea uneori povești minunate despre tabăra lor. Zicea, spre pildă: „Colo sus, în Roaring, au o uliță care întrece toate ulițele din Red-Dog. Jur-împrejurul caselor au tufișuri și strate cu flori; și apoi se spală de două ori pe zi. Însă sunt grozav de sălbateci împotriva străinilor și se închină la un copil de indian".

Cu cât taberei îi mergea mai bine, cu atât îi creștea și dorința de îmbunătățiri mai mari. Se făcu propunerea de a se zidi în primăvara viitoare un otel și de a se pofti una sau două familii „onorabile" ca să se așeze cu locuința statornică acolo, în interesul „Norocului", care poate ar trage oarecare folos din societatea femeilor. Mult trebuie să fi iubit acești oameni pe Tommy, pentru a trece peste brutala lor neîncredere în contra

virtuții și vredniciei sexului femeiesc și a-i aduce jertfa unei asemenea îngăduiri. Totuși, unii din ei stăruiau în împotrivirea lor. Dar fiindcă hotărârea tot nu se putea pune în lucrare decât peste vreo trei luni, minoritatea își dete aerul de a se supune în pace, așteptând ca până atunci să se întâmple ceva care să zădărnicească tot planul. Și, în adevăr, s-a și întâmplat.

Multă vreme își vor aduce aminte locuitorii de sub munții Californiei de iarna anului 1851. Se grămădise nepomenit de multă zăpadă în Sierra și toate pâraiele se prefăceau în râuri, și toate râurile în mări. Orice vale și orce văgăună ajunsese să fie o apă furioasă, care se prăvălea peste coastele dealurilor, dezrădăcina copacii uriași și împrăștia lemnele, pietrele și molozul peste șes. De două ori Red-Dog fusese inundat și deșteptase temerea în Roaring-Camp. „Apa a adus aurul în văgăunele astea, zicea Stumpy. A mai fost odinioară p-aici și va mai veni." Și în aceeași noapte râul Northfok se umflă deodată peste țărmurile sale și inundă valea cu trei colțuri a Roaring-Camp-ului.

În turbarea potopului vâjiitor, sfărâmării copacilor și a lemnelor trosnitoare, în întunecimea ce părea că curge împreună cu apa și că stinge valea cea frumoasă, nu se putea face mai nimic pentru adunarea tabărei împrăștiate. La revărsatul zilei, coliba lui Stumpy, cea mai apropiată de țărm, era dusă. Mai la deal, în văgăună, se găsi trupul nenorocitului ei stăpân. Însă mândria, nădejdea, bucuria, *Norocul* Roaring-Camp-ului dispăruse. Când se întorceau oamenii cu inima cernită de la căutarea zadarnică, fură strigați înapoi spre țărm.

Era caicul trimes în ajutor din partea de jos a râului. Oamenii din caic spuseră că, o poștă mai în vale, au scos din apă un bărbat și un copil, amândoi aproape sfârșiți de oboseală, și întrebară dacă îi cunoștea cineva și dacă erau din partea locului.

La cea dintâi privire, cei din tabără văzură că e Kentuckianul, care zăcea în caic, grozav de rănit și aproape sfărâmat, dar tot ținând în brațele sale „Norocul din Roaring-Camp". Plecându-se

peste aceste ființe omenești, așa de ciudat împerecheate, simțiră copilul rece și fără mișcare.

– E mort, strigă unul.

Kentuckianul deschise ochii.

– Mort? răspunse el cu glas slab.

–Da, omule, și tu ești pe moarte.

O rază de bucurie străluci atunci în ochii Kentuckianului cu cea din urmă suflare a lui.

– Pe moarte, zise el. Mă ia cu el? Spuneți băieților că acum am ajuns la Noroc.

Și bărbatul cel puternic, care se ținea de copilul cel slab, precum omul ce se-neacă se ține de un fir de pai, porni înainte pe râul întunecat al umbrelor, care curge vecinic spre o mare necunoscută.

VĂDUVA NECREDINCIOASĂ

O poveste chinezească din colecția „Kin-ku-ki-kuan"

După traducerea germană a d-lui E. Grisebach

Bogățiile și cinstea sunt ca un vis plăcut,
Slava și vaza ca un nour trecător.
Chiar carnea și sângele dinaintea ochilor tăi sunt amăgire,
Și iubirea și recunoștința se prefac în ură și dușmănie.
Nu-ți pune gâtul într-un jug de aur
Și nu-ți lăsa pe trup un lanț de juvaeruri,
Deosebirea lămurită de deșertăciuni și pompe este:
Cu inimă curată, lipsită de pofte, a arunca tot ce este pământesc.

Aceste cuvinte din stihurile *Luna pe râul de la apus* sunt sfătuiri pentru bătrânețe, care vor să aducă pe om a-și îndrepta viața și a scoate din rădăcină toate gândurile ușoare; celui desfrânat îi strigă să se oprească în calea sa. Căci tata și mama fiind un cer[1] prin înrudire, și frații fiind mânele și picioarele, stau unii către alții ca rădăcina și ramurile, care trebuiesc să fie scurtate cu foarfecele grădinarului, dar nu trebuiesc să fie

[1] Traducerea germană e greu de înțeles; poate textul chinezesc vrea să zică: un trup *(n. – T. M.).*

cu totul tăiate. Cele trei credințe ale lui Cong-fu-țe, Tau și Buddha, deși sunt deosebite, totuș tustrele împreună se trudesc a întipări smerenia copiilor și iubirea fraților. Iar întrucât se atinge de nepoți aceștia stau cu un grad mai jos. Proverbul zice cu drept cuvânt:

Nepoții copiilor vor avea soarta nepoților.
Nu te teme că copiii și nepoții vor deveni cai
sau vaci.

Dar în ceea ce privește pe bărbat și pe nevastă, se poate zice – ce e drept – că firul cel roșu le încinge trupul și ața cea stacojie le leagă picioarele, însă vorbind la adevăr, ce este acesta mai mult decât „o zgârietură la piele și clei peste unsoare?", fie că se despărțesc, fie că rămân împreună, și aici țintește zicătoarea:

Bărbatul și nevasta sunt chiar păseri din acelaș crâng
Care așteaptă amurgul zilei și apoi fiecare zboară
în drumul său.

Cât de goale și lipsite de iubire sunt simțirile veacului de astăzi! Tată și mamă, frații mai mari și mai mici sunt priviți cu nepăsare, ca niște oameni străini, și cu toate că poate să se mai găsească vro simțire binevoitoare pentru copii și nepoți, dar despre iubirea dintre bărbat și femeie nu se poate zice același lucru. Bărbații sunt căzuți în viața iatacului, și acolo nu aud decât sfaturi femeiești. Câți înșelați de femei nu au făcut fapte neomenoase împotriva părinților și a fraților!

Vreau să povestesc istoria lui Ciuang-söng, care cânta din fluierul de lut, dar nu o pvestesc pentru a isca neînțelegere între bărbat și nevastă, ci pentru a învăța oamenii să facă deosebire între înțelepciune și neînțelepciune, să pătrundă adânc și să despartă adevărul de greșală, și, la cea dintâi iveală a unei înșelătorii, să se gândească a planta „cele șase rădăcini" în apa cea curată, căci o gândire curată și liniștită poartă biruința peste

viața cea nămoloasă. Unul din bătrâni, când văzu pe un țăran sădind orez, cită patru versuri:

Îndată ce rădăcinele sunt curate și fără prihană,
au să se facă orez;
Mergând înainte și înapoi, tot merge înainte.
Dacă împlântă cu mâna sa firul cel verde în câmp,
Plecându-și capul, vede cerul oglindit în apă.

După cum spune tradiția, în anii din urmă ai împărăției lui Cian viețuia un mare cărturar; acesta se chema Ciuang-söng cu porecla de cinste Tsze-hsiu-ti, de naștere din Sung-cuo-Mung. El slujise împăratului ca păzitor al grădinilor cu lac de lustruială.

Învățătorul lui a fost un sfânt mare, întemeietorul sectei Tau, numit Li-örr, iar cu porecla de cinste Pi-yang, care fusese născut cu părul alb și d-aceea se chema Lau-tsze, copilul cel bătrân.

Ciuang-söng se vedea mereu în visurile sale deștepte prefăcut în flutur și zburând peste florile și pomii din grădină. Închipuirea aceasta îi revenea adeseori și la deșteptare simțea chiar cum umerii și coatele i se mișcau în zbor ca o păreche de aripe. De aceasta era foarte mirat în inima sa și într-o zi, nu multă vreme după acest vis, vorbind cu Lau-tsze, povesti învățătorului său visul. Fiindcă acesta era un sfânt desăvârșit și destoinic a pricepe cele trei stări ale vieții – trecutul, prezentul și viitorul – îi tâlcui lui Ciuang-söng principiele ființei celei minunate și cum Ciuang-söng în vremile dintâi ale Chaosului fusese un flutur alb. Cea dintâi naștere a cerului este apa, a doua naștere sunt copacii; slava apei sunt ierburile și florile. Acel flutur alb, culegând firea florilor și primind părticelele cele mai subțiri din soare și din lună, după ce a băut suflarea lor, trăiește în vecinică nemurire, desfăcându-și aripele ca roatele unui car. Mai târziu a zburat până la heleșteul raiului și, căutând hrana pe ascuns și vârându-se în floarea și în praful persicei celei străine, fu înghițit de Phoenixul cel verde, care păzește florile sub tronul mumei craiului. Sufletul fluturului

nu a fost nimicit, ci ursita lui a fost de a se înfățișa iarăși în lume și a se face Ciuang-söng. Aceasta fu pricina pentru care mintea lui era mai aleasă și inima lui tare în Tau, pentru a sluji lui Lau-tsze, a învăța legea curăției și a face din nimic îndeletnicirea sa.

Primind Ciuang-söng de la Lau-tsze aceste destăinuiri asupra schimbărilor vieții sale de mai nainte, înțelese, ca unul ce se deștepta dintr-un vis, că vântul care făcea să i se miște coastele era simbolul fluturelui. El îngropă în inima sa toate gândurile lumești despre slavă și necinste, privindu-le ca pe un nour trecător sau un râu curgător, nici cea mai mică părticică a lor nu voia să o aibă întru ale sale. Când văzu Lau-tsze că inima lui se deșteptase, luă testamentul tainic al celor cinci mii de caractere ale Tau-ti-kingului, ale cărții clasice despre calea virtuții, îl scoase din învălișul lui și-l dete lui Ciuang-söng ca să-l învețe pe de rost, să-l spuie și să-l păzească în fapte, pentru ca, după ce va fi dobândit cel mai înalt grad al îndreptării, să câștige puterea de a deosebi lumina și umbra trupului, de a crește firea sa dumnezeiască și de a fi schimbat.

Ciuang-söng părăsi postul său de ministru al copacilor cu lac de lustruială, își luă ziua bună de la Lau-tsze și porni întru căutarea Tau-lui.

Deși Ciuang-söng se ținea de învățătura lui Lau-king, totuși nu ridicase înrudirea între bărbat și femeie și luase una după alta trei neveste. Cea dintâi se bolnăvise și murise înaintea vremii, de a doua se despărțise din pricina unei greșele; aceea însă despre care vreau să povestesc aici se numea Tiän și era o fiică din familia de acest nume în rigatul Tse. Pe când Ciuang-söng călătorea în țara Tse, Tiän-tsun îi dase această fiică a sa în căsătorie, din stimă deosebită pentru cunoștințele lui. Ea întrecea cu mult pe cele dintâi două neveste în frumusețea ei, fața ei era ca zăpada sau ca un țurțure de gheață și deștepta iubirea întocmai ca un înger. Deși Ciuang-söng se desfăcuse de poftele trupești, rămase totuși cufundat de frumusețea ei și se desfăta cu ea ca peștele cu apa.

We-i-wang, stăpânitorul țării Tsu, care auzise de însușirile cele frumoase ale lui Ciuang-söng, îi trămise un sol cu o sută de drugi de aur, o mie de bucăți de mătasă fină și o trăsură ușoară cu patru cai, pentru a-l îndupleca să vie la el ca întâiul ministru. „Când taurul de jertfă, zise Ciuang-söng cu un suspin, împodobit cu mătasă cusută, rumegând paie și buruieni, vede bivolul la plug obosit și copleșit, atunci taurul se fericește pentru cinstea ce i se face; dar când intră în templul cel mare și are înaintea ochilor cuțitul și securea, atunci dorește să tragă plugul, însă în zadar!“ Și el refuză darurile și se duse cu nevastă-sa în țara Sung și trăi în partea dealurilor Nan-chua, la miazăzi de Tau-Cion.

Într-una din zile, Ciuang-söng, preumblându-se la poalele dealurilor, văzu un număr de gropi pustiite, zăcând grămadă unele lângă altele, și strigă cu un suspin: „Bătrâni și tineri, înțelepți și nebuni, aici se întorc toți împreună! Dacă omul s-a coborât în groapă, cum mai poate ajunge a fi iarăși om?“

După ce a oftat o vreme, făcu câțiva pași înainte și văzu dodată o groapă proaspătă, al cărei pământ nu era încă uscat, iar o femeie tânără, îmbrăcată fără nici o podoabă de la cap până la picioare, ședea lângă ea și mișca încet deasupra ei o apărătoare neîmpodobită. Văzând că urmează această îndeletnicire fără întrerupere, Ciuang-söng o întrebă plin de mirare cine era îngropat acolo și pentru ce zvânta groapa cu apărătoarea? Femeia nu se sculă, ci urmă să miște apărătoarea ca mai nainte și răspunse câteva cuvinte râzând înghesuit. Dacă nu știi care era înțelesul cuvintelor ei, el era acesta:

> În momentul când fură auzite, gurele oamenilor se deschiseră râzând,
> Dar când se cumpăniră cuvintele, erau rușinoase peste măsură.

– Cel ce zace în această groapă, zise nevasta, este bietul bărbatu-meu, sărmanul. A avut nenorocirea să moară și și-a culcat oasele aici. Fiindcă în viață a fost prea amorezat de nevastă-sa, nu a putut-o lăsa nici la moarte și m-a rugat prin voința sa din urmă că, dacă aș vrea să mă mărit de a doua oară, să aștept până se va sfârși înmormântarea și se va usca pământul deasupra gropii lui. Acum eu aș vrea să mă mărit. Dar fiindcă pământul este aruncat proaspăt, cum să se poată usca așa de curând? Aceasta este pricina pentru care și viu în ajutor cu apărătoarea.

„Această femeie, gândi Ciuang-söng în sine oprindu-și surâsul, este de fire cam pripită. Mă mir să aud de la ea că în vremea căsătoriei a trăit așa de bine cu bărbatu-său; când n-ar fi fost așa, s-ar înțelege mai ușor purtarea ei de acum." Și apoi îi răspunse:

– Dacă încălzești și vrei să usuci pământul acesta, va fi ușor; însă mânele și încheietorile îți sunt slabe și nu au destulă putere pentru a-l usca cu apărătoarea. Eu însumi vreu să vă fac această treabă.

– Să-ți fie de noroc, zise femeia sculându-se și închinându-se, îți sunt foarte recunoscătoare.

Atunci apucă apărătoarea cea albă și neîmpodobită cu amândouă mânele și o dete lui Ciuang-söng. Acesta își întinse mânele după prescrierea învățăturei lui Tau, făcu câtăva vreme vânt cu apărătoarea la capul mormântului și apa se prefăcu în abur și pământul se uscă îndată. Femeia râse până când fața i se făcu așa de mică încât ai fi putut-o cuprinde cu o mână.

–V-am făcut osteneală, d-nule, zise ea, de v-ați întrăbuințat puterea farmecului – și cu mâna ei gingașă își scoase din păr un ac de argint și-l dete lui Ciuang-söng împreună cu apărătoarea și-i mulțămi pe cât putu mai bine. El nu primi acul cel de argint, însă primi apărătoarea și, când dama se duse plină de veselie, el se întoarse acasă cu inima cam îngreuiată și, șezând în sala lui acoperită cu paie, se uită la apărătoare și oftă stanțele aceste:

Nu este o casă de sfadă, nici se poate numi
o împreună-locuire;
În case de sfadă împreună-locuire nu ține mult.
Curând se înțelege după moarte că nu era nici
o simțire de simpatie;
Legătura iubirii împreunează în timpul vieții.

Tiän-și sta la spatele lui și, auzind pe Ciuang-söng cum vorbea și ofta, înaintă și cercetă ce însemna aceasta.

– Maestrul meu, zise Tiän-și (căci, ca un doctor în secta lui Tau, i se cuvenea vorba de „maestru"), ce are maestrul meu de oftează și de unde vine această apărătoare?

Ciuang-söng îi povesti tot ce se întâmplase cu femeia care dase cu apărătoarea peste mormânt ca să usuce pământul și să se mărite iarăși.

– Această apărătoare, zise el, este aceea pe care a întrebuințat-o și fiindcă eu am ajutat-o pe cât am putut, mi-a dăruit-o.

Auzind Tiän-și aceste se făcu roșie de mânie; ea zise că acea femeie este lipsită de inimă și începu să arunce o mulțime de cuvinte de ocară asupra ei, iar la sfârșitul lor spuse lui Ciuang-söng:

– Puține sunt în lume care să semene cu acea femeie fără inimă!

Ciuang-söng grăi din nou patru rânduri în versuri:

În timpul vieții toată femeia-i cu cea mai plăcută
închinare.
După moarte, toate au dorința de a se usca groapa
cu apărătoarea.
Poți zugrăvi un tigru sau un zmeu, dar nu poți
zugrăvi alcătuirea lor dinlăuntru.
Cunoașterea fețelor omenești nu este cunoașterea
inimelor lor.

Când auzi Tiän-și aceste, se supără foarte. Din vechime s-a fost zis: „Cârtirea împuținează iubirea și mânia uită omenia", și așa Tiän-și, în vorbirea ei pătimașă, nu mai avu privire la nimeni, ci izbucni în aprindere și strigă:

– Bărbații sunt toți deopotrivă și nu este deosebire între un înțelept și un nebun! Cum poți vorbi tu cu atâta ușurință și cum poți privi cu înjosire asupra femeilor, ca și când ar avea toate același rost al vieții. Vezi, pentru una fără rost și fără însușiri de moralitate se găsesc totdeauna mai multe pline ce vrednicie. Îți recunoști greșala și rătăcirea?

Ciuang-söng răspunse:

– Nu vreau să vorbesc în vânt, nici să măcăiesc ca rațele. Dacă aș avea nenorocirea să mor, ai aștepta tu, a cărei frumusețä seamănă cu o floare sau cu o peatră scumpă, trei sau cinci ani până a nu te mărita de a doua oară?

– Un ministru credincios, răspunse Tiän-și, nu slujește la doi prinți și o femeie de cinste nu se mărită niciodată pentru a doua oară. Unde s-a mai văzut o femeie virtuoasă bând ceaiul ei în două case sau dormind în paturile a două familii? Dacă, prin vreo nenorocită întâmplare, aș ajunge în acea stare tristă, nu vorbi de doi sau trei ani, căci eu voi rămânea văduvă toată viața; chiar în visurile mele mă voi gândi la tine.

– E cu neputință, întâmpină Ciuang-söng; e cu neputință!

– Te gândești, îl luă Tiän-și în râs, că noi femeile suntem ca voi, bărbații, fără virtute și fără dreptate; dacă o femeie v-a murit, vă uitați după alta: de aceasta vă despărțiți și luați iar pe alta; singurul lucru ce se poate zice pentru dezvinovățirea voastră este că una este tot așa de bună ca ceailaltă. Dar să știi că noi, femeile, suntem de părere că o șea este bună numai pentru un singur cal; capul și picioarele voastre sunt tari – cum am răspunde dar la vorbele voastre goale și am deștepta desprețul și râsul veacurilor viitoare! Însă pentru moment nu ești mort, ci ai vorbit numai pentru întâmplarea când ai ajunge să fii un om răposat.

Cu aceasta se apropie Tiän-și de Ciuang-söng și, prinzându-i apărătoarea din mână, i-o rupse în bucăți.

– Nu era nevoie să te aprinzi, zise Ciuang-söng. Aș dori numai să fii așa de sinceră pe cât ești de aprinsă.

Nu zise nimic mai mult, însă după câteva zile se îmbolnăvi făr' de veste. Boala crescu din zi în zi și se făcu primejdioasă. Tiän-și plângea și ofta la capul lui.

– Fiindcă suferința mea a ajuns la așa grad, zise Ciuang-söng, trebuie să-mi iau ziua bună pentru totdeauna. În curând are să-ți pară rău că ai rupt apărătoarea; dacă ai mai avea-o, ai putea-o întrebuința prea bine pentru a-mi usca mormântul.

– O, maestre, răspunse Tiän-și, te rog, nu te îngriji de aceasta. Am învățat obiceiurile și le cunosc: *unui* bărbat să-i urmezi și mai mult nu. Jur că nu am alte gânduri, și, dacă nu mă crezi, vreau să mor înaintea ochilor tăi, pentru a-ți arăta lămurit simțirile inimii mele.

– Este prea de ajuns, zise Ciuang-söng, pentru a cunoaște gândurile și simțirile tale. Eu mor, ochii mi se întunecă.

După ce a sfârșit de a vorbi, i se opri răsuflarea. Tiän-și atinse trupul cu mâna și începu a se boci tare, de-abia fu în stare de a se duce pe la vecini și a-i ruga să pregătească giulgiul și să o însoțească la înmormântare.

Tiän-și, care se îmbrăcase în haine cernite, petrecu mai multe dimineți în adevărată durere; toate nopțile plângea și se gândea mereu la dragostea și bunătatea lui Ciuang-söng în vremea vieții lui. Somnul și pofta de mâncare o părăsiră împreună și ea semăna cu o ființă bolnavă sau otrăvită.

Când se lăți vestea că Ciuang-söng fusese un învățat retras, care ascunsese lumii numele său, veniră locuitorii dealurilor spre a-și arăta prin vizită compătimirea și închinarea lor, și locuința lui Ciuang-söng se umplu de lume ca un bâlci.

În ziua a șaptea sosi pe neașteptate un învățăcel tânăr și gingaș, cu fața ca o icoană și cu buze parc-ar fi fost vopsite cu chinovar; elegant mai presus de toate, un june din lumea cea

mai aleasă, îmbrăcat în haine de nanching de multe fețe, cu un baret negru, cu brâul cusut și cu papuci stacojii. Cu sine aduse un servitor bătrân și se arătă a fi un wang-sun din împărăția Tsu. După cum zicea, făcuse în anul trecut cunoștința lui Ciuang-söng și avusese dorința de a fi învățat de el și astăzi venea tocmai pentru a-i face vizită și a întreba cum se află; însă, fiindcă îl găsește mort, nu poate decât să-și arăte durerea și să dezbrace de îndată hainele cele cu fețe. Prințul porunci atunci slugei sale celei bătrâne să scoată hainele de jale din geamantan și apoi, după ce s-a închinat de patru ori cu fața spre mort, zise:

– O, Ciuang-söng, rău mi-a voit soarta de nu te-am mai văzut din față și nu am primit învățătura de la tine! O sută de zile am să port jale pentru maestrul meu, spre a împăca prietesugul inimei mele.

Se închină iarăși de patru ori la pământ, vărsă câteva lacrime și apoi, ridicându-se, arătă dorința de a vedea pe Tiän-și. Aceasta, la început, nu voi să-l primească, însă wang-sunul îi trimise vorbă că, după obiceiurile din vremea veche, nevestele și țiitorile nu se ascund dinaintea prietenilor de aproape ai bărbaților lor: „Eu și cu Ciuang-söng am fost înrudiți ca meastu și școlar“.

De-abia acum Tiän-și ieși din sala în care zăcea mortul, pentru a primi închinarea prințului. După ce se preschimbară închinăciunile, ea se uită cu coada ochiului la prinț, și fiindcă prințul avea o înfățișare foarte gingașă, se deșteptă dragostea în inima ei, și-i părea numai rău că nu avea o slugă tânără pentru a i-o da să-i slujească.

– Deși maestrul meu ne-a părăsit, zise prințul, nu pot înceta de a mă gândi la bunătatea lui și aș dori să pot ședea puțină vreme în locuința lui, spre a mă opri aici o sută de zile, întâi pentru a îngriji de înmormântarea maestrului meu, și al doilea, pentru a vedea dacă nu a lăsat ceva scrieri. Școlarul lui se roagă să fie îngăduit a arunca o privire în ele pentru a se împărtăși de cea din urmă învățătură a lui.

– Unde oare tovărășia unui prieten de aproape, răspunse Tiän-și, nu ar fi bine primită pentru câtăva vreme?

Apoi porunci de se aduse de mâncare și amândoi își contopiră oftările lor împreună.

După masă, Tiän-și scoase Nan-chua-kingul și cele cinci mii caractere ale Tau-ti-kingului de Lau-kiun-tsze ce le lăsase Ciuang-söng; cu dărnicie la predete wang-sunului. El îi mulțumi de mai multe ori și apoi se puse să caute un loc pentru tabla de aducere-aminte a răposatului. În tăcere se închină în partea stângă a patului cu mortul. În fiecare zi Tian-și venea și ea acolo și, sub cuvânt că trebuie să bocească pe răposatul, trecea în partea stângă a patului pentru a sta de vorbă cu wang-sunul. Pe zi ce merge, dragostea ei se făcea mai mare, privirile ei poreau și se-ntorceau, în sfârșit, nu-și mai putu stăpâni simțirea. Wang-sunul, ce e drept, era numai pe jumătate, ea însă era cu totul fermecată. Dacă în această singurătate cădea în vreo greșală, nu avea să se teamă de nici o vorbă rea despre vremea cea scurtă de când de abia murise Ciuang-söng; însă dacă o femeie vrea să prindă inima unui bărbat, nu este în stare să vorbească nici un cuvânt despre aceasta.

După ce se înfrânase câteva zile – nu trecuse nici măcar o jumătate de lună – acea femeie, care totuși nu era tocmai tânără, ca o maimuță nu-și mai putu stăpâni inima și ca un cal nu-și mai putu opri gândul. Pe ascuns chemă pe sluga cea bătrână în odaia ei, îi dete vin bun de băut, îl înduplecă prin vorbe dulci și, în sfârșit, întrebă plină de curtenie:

– E însurat stăpânul dumitale, sau nu?

– Stăpânul meu e neînsurat până acum, răspunse sluga cea bătrână.

– A ales stăpânul dumitale pe vreuna ca să o ia de nevastă? întrebă Tiän-și mai departe.

Sluga cea bătrână, care băuse prea mult, răspunse:

– Stăpânul meu a zis că dacă ar putea să afle o frumuseță așa de vestită, precum este a dumitale, cinstită doamnă, atunci dorința inimii lui ar fi îndeplinită.

– A zis în adevăr așa, strigă văduva, sau îmi spui minciuni?

– Un chinez bătrân ca mine, zise sluga, care a ajuns la vârstă așa de înaintată, cum ar îndrăzni să se facă vinovat de o minciună?

– Aș vrea să te iau de mijlocitor, zise femeia, pentru a propune împreunarea și, dacă nimic nu se împotrivește, dorința mea este de a mă mărita cu stăpânul tău.

– Stăpânul meu, zise sluga cea bătrână, a vorbit despre un asemenea lucru cu mine, și această căsătorie i-a părut minunat de bună, dar stă pe gânduri pentru legătura de înrudire dintre maestru și școlar și se temea de vorbele lumii.

– Dar stăpânul tău nici n-a stat în vreo legătură cu fostul meu bărbat, nici n-a ascultat, față în față învățăturele lui, cum se poate pune pe gânduri pentru înrudirea dintre maestru și școlar? De altmintrelea dealul este foarte îndepărtat. Cine ar fi să facă vorbe? Tu trebuie să treci peste greutățile astea. Deocamdată te rog să te mai înveselești cu vinul.

Sluga nu așteptă ca să-l poftească de două ori și apoi se sculă ca să se ducă. Ea însă îl chemă înapoi și-i zise cu tot dinadinsul:

– Dacă stăpânul tău se hotărăște, vino îndată în odaia mea și-mi dă de știre, fie ziua, fie chiar noaptea. Te aștept cu nerăbdare.

După ce plecă sluga cea bătrână, ea încercă de mai multe ori să se culce, însă, plină de grije că nu va izbuti de a lega cu ața roșie piciorul cel frumos al gingașului june, nu putu adormi și așteptă așa, singură-singurică, până în amugrul sării, chinuită de cea mai crudă neliniște.

Când se făcu noapte, se duse în odaia mortului; îndată ce intră acolo, auzi din partea stângă a cosciugului o răsuflare de om, căruia îi răspundea un răsunet din partea capului, de la tronul pe care se afla mortul. Tresărind de spaimă, strigă:

– Este duhul răposatului care se ivește iarăși.

Apoi alergă în odaia ei și se întoarse cu o lampă, ca să vadă ce e. Dar atunci văzu că era sluga cea bătrână, care, biruit de beție, adormise pe divan, lângă mortul din cosciug.

Ea nu îndrăzni să-l mustre sau să-l deștepte, ci se întoarse înapoi în odaia ei și petrecu noaptea aceea numărând privegherile de noapte și secundele.

A doua zi de dimineață văzu pe sluga cea bătrână primblându-se pe afară, dar, nevenind la dânsa cu răspunsul la propunerile ei, ea, plină de nerăbdare încât nu mai putea, îl chemă în odaie pentru a-l întreba.

– Nu se poate, nu se poate, răspunse sluga cea bătrână.

– De ce nu, întrebă ea, n-a fost destul de limpede ce ți-am spus asară?

– I-am spus și eu toate, întâmpină sluga, însă răspunsul stăpână-meu a fost foarte drept. El zice că frumusețа și purtarea dumitale sunt fără de prihană, și fiindcă nu apucase încă a primi învățătura lui Ciuang-söng ca din partea unui maestru, vrea să lase la o parte greutatea cu școlăria. Dar sunt alte trei piedece, de care trebuie să vă înștiințez.

– Care sunt aceste trei piedece? zise ea.

– Stăpânul meu, răspunse sluga cea bătrână, mi-a zis așa: „Întâi, am ajuns aici în mijlocul ceremoniilor de jale și, dacă aș pregăti o nuntă, nu ar putea avea față veselă și nu ar aduce noroc. Al doilea, Ciuang-söng și cu dumneata ați trăit împreună ca bărbat și nevastă. Și Ciuang-söng a fost un cărturar vestit al sectei Tau, iar învățătura mea desigur nu se apropie de a lui, mi-e teamă de a fi disprețuit de dumneaei. Al treilea, calabalâcul meu a rămas în drum și nu se poate aduce în curând, cu ce să fac cheltuielele pentru darurile logodnei și serbarea nunții? Nu cunosc pe nimeni aici de la care să mă pot

împrumuta cu bani – aceste sunt cele trei pricini pentru care însoțirea nu se poate face".

– Pentru aceste trei lucruri, zise Tiän-și, nu trebuie să-și facă grijă.

Un trup mort nu este izvor de viață; în dosul casei este un loc mic și neîntrebuințat, pot să pun câțiva oameni să-l strămute acolo – și astfel s-ar înlătura una din piedeci.

Al doilea, răposatul meu bărbat poate să fi fost un mare cărturar al sectei Tau, dar de moravuri curate nu a fost, fiindcă avusese gândul să se despartă de nevastă-sa. Lumea poate să laude virtutea lui cea goală și craiul din Tsu să râvnească numele lui cel sec! A și vrut să-l ademenească prin daruri scumpe să-i fie ministru, însă fostul meu bărbat, știindu-și slăbiciunea puterilor și a talentului, s-a retras în acest colț îndepărtat. Sunt acum câteva luni, când se primbla odată singur la poalele dealurilor, s-a întâlnit cu o văduvă care da cu o apărătoare peste un mormânt și aștepta să se usuce pentru a se putea mărita de a doua oară. Nebunul se puse să vorbească și să glumească cu dânsa, îi luă apărătoarea și uscă pământul în locul ei. Apoi se întoarse cu apărătoarea acasă, unde i-o luai eu și i-o rupsei în bucăți. Pentru aceasta, după câteva zile, când zăcea chiar pe patul de moarte, mi-a aruncat mulțime de vorbe de ocară. Unde era dragostea lui? Nu se poate măsura cu tinerețea și cu învățătura cea prea aleasă a stăpânului tău, care mai are și rangul unui neam crăiesc, pe când eu sunt fata lui Tiän-tsung. Suntem de aceeași stare. Că a sosit tocmai acum aici este o întâmplare pe care a pus-o cerul la cale, fiindcă voiește împreunarea noastră.

În ceea ce privește al treilea, cheltuielele pentru darurile de logodnă și serbarea nunții, eu sunt stăpâna casei și nu este nimeni altul care ar putea pretinde un dar. Și mai puțin este vorba de cheltuielele pentru nuntă: eu am să le fac. În iatacul meu sunt vro 20 unțe de argint, le voi da stăpânului tău ca să-și facă un nou rând de haine. Du-te iarăși la dânsul și-i spune

că acum este vremea cea priincioasă, dacă vrea să încheie: desară e ceasul cel fericit pentru a face căsătoria.

Sluga cea bătrână luă cele 20 unțe de argint și se întoarse la prințul căruia nu-i mai rămase acum decât a primi propunerea.

Când auzi Tiän-și răspunsul prințului din gura slugei, semăna cu slava cerului și cu fericirea pământului. Ea dezbrăcă hainele cele de jale, se îmbrăcă cu altele nouă și se făcu iarăși cu fața veselă și cu buzele roșie ca trandafirul. Apoi rugă pe sluga cea bătrână să cheme câțiva țărani care locuiau în apropierea dealului pentru a duce trupul lui Ciuang-söng într-un șopron stricat din dosul casei, pentru a curăți sala acoperită cu paie și a pregăti serbarea nunții.

O stanță poetică zice:

> Frumoasa văduvă și junele au plăceri deosebite.
> Dacă prințul are minte, ea are farmec.
> Cine vorbește de o șea pentru un singur cal?
> Sara gândurile ei aprinse se învârtesc în giurul
> mirelui poftit.

De noapte, Tiän-și făcu odaia de mireasă și puse lumânările și făcliile în sală.

Prințul și-a pus nasturele și s-a îmbrăcat cu pantaloni și cu încingătoare. Tiän-și s-a îmbrăcat cu o tunică cusută și cu pantaloni.

Astfel sta părechea în mijlocul făcliilor împodobite cu flori, ca un giuvaer poleit în scaun de aur, frumusețea lor nu se poate descrie.

După ce să sfârșiră ceremoniile cu toate semnele de dragoste, își deteră unul altuia mâna și intrară în odaia miresei, și, după ce băură cel din urmă pahar, se pregătiră de odihnă.

În acest moment sprâncenele prințului se zburliră deodată cu perii în sus; nu fu în stare să se mai miște un pas; încercând să se ridice, cădea iară la pământ; amândouă mânele și le îndeștă în piept. Tot ce putea vorbi era că simte un junghi grozav

la inimă. Tiän-și, iubind pe prinț în adevăr și fiind foarte mișcată că în acest chip căsătoria lor să rămână nefăcută, se duse la el, îl îmbrățișă și-l frecă cu mânele, întrebându-l de pricina acestei întâmplări.

De prea mare durere nu fu în stare să răspundă, scuipatul îi spumega din gură și deodată își pierdu simțirile. În acelaș moment intră sluga cea bătrână în odaie.

– A avut și mai nainte asemenea atacuri? zise Tiän-și.

– Da, zise sluga cea bătrână, poate la doi sau trei ani o dată – nici un fel de doftorie nu e în stare să le oprească; un singur lucru în lume îl poate însănătoșa.

– Ce-ți trebuie? Spune! cercetă ea cu cea mai mare stăruință.

– Măduva din creierii unui om trebuie scoasă și fiartă în vin. Dacă o înghite pe aceasta, răul încetează. Când a fost pentru întâia oară izbit de această boală, prințul, tatăl său, s-a rugat de craiul din Tsu ca să-i predea un făcător de rele osândit din închisoare pentru ca să-l omoare și să-i scoată creierii. Dar aici, pintre dealuri, cum ar putea să fie tămăduit în acest chip? Va trebui să moară.

– De la om viu nu-i pot găsi creieri, zise Tiän-și, dar oare de la un om mort nu-i vor face aceeași slujbă?

– Doftorul a spus, întâmpină sluga cea bătrână, că, dacă nu a trecut 49 de zile și creierii nu sunt încă uscați și putreziți, tot se mai pot întrebuința.

– Fostul meu bărbat, răspunse ea, e de-abia de 20 de zile mort; nu am putea sparge cosciugul și lua creierii lui?

– Mi-e numai teamă, zise sluga cea bătrână, că nu veți face una ca aceasta.

– Eu și cu prințul, urmă ea, ne-am făcut bărbat și nevastă. O femeie slujește bărbatului său cu trupul și dacă întru aceasta nu crută nici chiar viața sa, ce ar opri-o de a crăpa un os mort?

Apoi porunci slugei cele bătrâne să stea lângă prințul, și ea se duse să caute o secure. Cu securea în mâna dreaptă, cu lampa în cea stângă, intră în șopronul cel de lemn dindărătul

casei. Acolo puse lampa dincolo de cosciug, la pământ, își suflecă mânecile și apucă securea cu amândouă mânile, cu ochii țintiți la capul cosciugului, cu dinții încleștați și, strângându-și toată tăria, lovi puternic cu fierul.

Dar cum puterea slabă a unui braț, fără alt ajutor, să fie în stare a sparge un cosciug? Iată cum: Ciuang-söng îi poruncise, în viață fiind, ca să nu-i facă decât un cosciug ieftin. Așa, după lovitura a 31-a, se despicase o bucată din capacul cosciugului și, după alte câteva lovituri, întreg cosciugul fu spart și deschis.

Pe când sta încă răsuflând din răsputeri, vede că Ciuang-söng din cosciug scoate un oftat, dă capacul la o parte, și-și scoate trupul pe jumătate.

Deși ea avea o inimă hotărâtă, totuși o apucă frica femeiască, genunchii îi tremurau, mușchii i se înmuiară, inima i se făcu cânepă și, zăpăcită, o rupse de fugă, lăsând securea să cază la pământ.

Ciuang-söng strigă după dânsa:

– Ajută-mi să mă scol, nevastă!

Nu putu altfel decât să-i ajute să se coboare din cosciug și el purtă lumina, iar ea îl urmă și amândoi împreună intrară în iatacul ei.

Dar fiindcă ea știa că acolo era prințul cu sluga, o podidiră sudorile cele reci și, pentru un pas ce făcea înainte, făcea doi îndărăt.

Însă când intrară în iatac, găsiră numai podoabele sărbătorești, cum erau de mai nainte, iar prințul și sluga lui se făcuseră nevăzuți. Deși Tiän-și se mira în gândul ei, depărtă acum totuși frica de la sine și ca o șireată ce era, împletind o mreajă de minciuni, zise lui Ciuang-söng:

– Șezând după moartea ta adâncită în gânduri lângă cosciug, am auzit un sunet, care avea răspuns din cosciug, și-mi adusei aminte de întâmplările din vremea veche cu sufletele care s-au întors la stăpânul lor și, fiindcă mă așteptam ca să

te întorci și tu în viață, am apucat o secure ca să-ți deschid cosciugul. Mulțumită cerului și pământului că în adevăr te-ai deșteptat spre viață și spre mai marea mea fericire!

– Foarte mulțumesc, nevastă, îi răspunse bărbatul, pentru gândurile tale cele adânci, dar de ceva mă mir foarte: cum de porți tu acești pantaloni și aceste mânece cusute cu flori, când ești în jale?

– În momentul deschiderii cosciugului, zise Tiän-și dezvinovățindu-se, fiindcă eram să-mi văd fericirea cu ochii, n-am îndrăznit să păstrez haine cernite a coabe rea, ci m-am îmbrăcat cu haine cusute și împodobite de semn bun.

– Prea bine, zise Ciuang-söng, dar mai este ceva: cum se face de cosciugul meu nu se află în iatac, ci este aruncat într-o șură dărâmată? Este acesta de semn bun?

Tiän-și nu știu să găsească nici un cuvânt de răspuns.

Ciuang-söng își aruncă privirea și asupra paharelor și a vinului ce se afla pe masă, dar nu o mai întrebă; o rugă numai să-i încălzească puțin vin de băut.

Destupă o sticlă mare și bău mai multe pahare, pe când nevasta nu era încă de tot liniștită despre starea lucrurilor, însă tot trăgea nădejde că bătrânul Ciuang-söng o va lua iarăși de nevastă.

Cu stăruință îi turna vinul și întrebuința toate meșteșugurile șirete cu cuvinte dulci și vorbe de dezmierdare pentru a-l ameți ca să se culce.

Dar Ciuang-söng, care se îmbătase foarte tare, scrise aceste patru versuri pe o foaie de hârtie albă:

De la început era lipsă de dragoste ca într-o casă
dușmană.
Tu nu mă iubeai în vremea când eu te iubeam.
Dacă ar mai fi să trăim împreună ca bărbat și nevastă,
Mi-ar fi teamă de securea ta cea grea, să nu-mi spargă capacul
sufletului meu ceresc!

Când văzu femeia aceste patru rânduri, fața i se acoperi de roșeața rușinii, vorba i se înecă în gât și ea rămase mută.

El mai scrise aceste patru versuri:

Ce dragoste au bărbatul și femeia dupe sute [de] nopți?
Îndată ce văd obraz nou, uită pe cel vechi
Și pot sparge cu securea capacul cosciugului.
Cum să aștepte până ce se usucă mormântul
cu apărătoarea?

– Am să-ți arăt pe cei doi, zise Ciuang-söng și-și întinse degetul.

Nevastă-sa își întoarse capul și văzu pe prințul din Tsu și pe sluga cea bătrână apropiindu-se și în momentul de a intra în odaie. Răsuflarea i se tăie de spaimă și ea se întoarse spre Ciuang-söng, acesta însă se făcuse nevăzut. Întorcându-se în ceailaltă parte, periseră și prințul cu sluga cea bătrână. Cum se putuse una ca aceasta? Prințul și sluga cea bătrână erau ieșiți din Ciuang-söng, care se împărțise pe sine în două, întrebuințând legea despre împărțirea în umbră și ființă.

Atunci cunoscu femeia că nu mai avea altă scăpare și, pierdută de înfricoșare, descinse brâul cel cusut care-i prindea mijlocul, îl legă de o bârnă și se spânzură.

Îndată își și dete sufletul. Aceasta era o moarte adevărată și Ciuang-söng, văzând că este moartă, o tăie de brâu și o aruncă în cosciugul cel spart.

Apoi răzămat de cosciug, cântă astfel, însoțindu-și cântarea cu fluierul cel de lut:

Marele *ceva* nu are inimă: el a născut-o pe ea
și pe mine.
Dacă n-aș fi fost eu bărbatul ei, cum s-ar putea
să fi fost ea nevasta mea?
Din simplă întâmplare ne-am întâlnit, soarta
împreună-viețuirii a încetat,

Nu este meritul oamenilor de a fi împreunați
sau despărțiți.
Când simțirile se pun în mișcare prin viață
sau prin moarte, atunci se arată adevărata
simțire.
Cum ar fi putut să moară ea dacă nu ar fi fost născută?
Când mă întorsesem în *deșert*, m-a jelit ridicând
secure lată deasupra mea.
Eu o jelesc îmblânzind-o cu un cântec.
Când a început răsunetul securei, eu m-am întors în
viață;
Când se va sfârși cântecul, ea o va simți.
Vai, vai! Eu sparg acest fluier, căci nu voi mai
cânta cu el.
Ce este ea? Cine sunt eu?

După ce s-a sfârșit cântecul de mai sus, cântă din nou aceste patru versuri:

După ce ai murit tu, am trebuit să te îngrop.
Când murisem eu, tu ai trebuit să pețești.
Dacă aș fi fost în adevăr mort,
S-ar fi iscat mare râs.

Ciuang-söng înceu să râdă, sparse fluierul cel de lut, luă foc din sala cea acoperită cu paie, dădu foc casei și arse cosciugul. Toate se prefăcură în cenușă.

Singurele lucruri care au scăpat de ardere au fost manuscriptele Tau-ti-king și Nan-chua-king. Câțiva oameni de la dealuri le păstrară și le lăsară urmașilor.

Ciuang-söng plecă spre apusul soarelui și nu se mai însură.

Se spune că s-a întâlnit cu Lau-tsze la Hang-ku-kuan și că s-a strămutat din această viață ca urmașul lui, după ce a dobândit marele Tau și a ajuns a fi un duh curat.

Poetul zice:

Wu-ki, care și-a omorât nevasta, a fost un
nebun nelegiuit,
Și nevasta din această poveste, care a supărat
dumnezeii, a fost asemenea de disprețuit.
Privește la Ciuang-söng! Cântând din fluierul de lut
Și pribegind de bunăvoie, el să-ți fie de pildă!

(*Din al 20-lea Kiuan al colecțiunii*
Kin-ku-ki-kuan)

ÎN PRESĂ

NOAPTEA ANULUI NOU
A UNUI NEFERICIT

Un bătrân sta spre mezul nopții de Anul Nou la fereastră și se uita cu o privire desperată sus la cerul nemișcător etern înflorit și jos pe pământul alb, curat, tăcut, pe care acum nime nu era așa de trist și fără somn, ca dânsul: mormântul său sta aproape, era acoperit numai de zăpada bătrâneței, nu de verdeața juneței, și din toată viața cea lungă el n-aducea decât greșeli, păcate și boli, un trup prăpădit, un suflet dezolat, peptul plin de venin și o bătrânețä plină de căință. Frumoasele zile ale juneței i se întorceau ca niște spectre și-i reînfățoșau dulcea dimineață când pentru întâia oară îl pusese tatul său pe calea alternativă a vieței, cea la dreapta duce către virtute într-o țară mare, liniștită, plină de lumină, și de roduri, și de îngeri; iar la stânga duce în groapele de sobol ale vițiului, într-o peșteră întunecată, plină de venin ce pică, plină de șerpi care șuieră și de aburi negri care înădușă. Ah! șerpii îi atârnau de pept și picăturile de venin îi atârnau de limbă, și acum el știa unde se aflä.

Fără gândire și cu o tristețä neesprimabilă strigă către cer: Dă-mi tinerețea înapoi! Tată, pune-mă înc-o dată pe calea de atunci, ca să aleg altfeli. Însă tatăl său și tinerețea de mult dispăruseră. El văzu lumine scânteietoare cum jucau peste bălți de noroi și se stingeau: iată zilele mele nemernice! El văzu o

stea fugind din cer, lucind în cădere și dispărând pe pământ: „Acesta sunt eu“, îi zise inima sângerândă și dinții șerpelui căința se înfigeau în ranele sale tot mai adânc.

Fantazia înfocată îi arătă somnambuli alergând peste acopereminte și moara de vânt își ridică amenințător brațele sale, și o larvă rămasă în casa de morți luă încet, încet trăsăturele lui.

În mijlocul delirului râuri deodată sus din turn muzica Anului Nou, precum sună cântarea dintr-o biserică depărtată. El se simți înduioșat. Se uită în jurul orizontului peste întinsul pământ, gândind la amicii săi din tinerețã cari acum, mai fericiți decât dânsul, erau părinți de copii fericiți și oameni binecuvântați, și zise: „Și eu aș putea dormi ca voi în astă noapte, cu ochii uscați, dacă aș fi voit! Ah! Aș putea fi fericit, iubiții mei părinți, dacă aș fi împlinit sfătuirile voastre de Anul Nou!“

În amintirea spăimântătoare a zilelor juneței îi părea că se ridica larva din casa de morți cu trăsăturele lui; în fine, prin superstițiunea care în noaptea Anului Nou vede spirite și viitorul, el se transformă într-un june plin de viață care în pozițiunea frumosului june din Capitol[1] își scotea un spin și, înflorinda sa statură de mai înainte i se arătă cu o ironie amară.

El nu putu să mai vadă și își acoperi ochii; mii de lacrimi fierbinți curgeau în omăt și se uscau; nu mai putea decât să suspine încet, fără mângâiere, fără cugetare: „Reîntoarce-te, tinerețã, reîntoarce-te!“

. . . .

Și se reîntoarse; căci el în noaptea Anului Nou visase numai așa de grozav; era încă un june; rătăcirea lui însă nu era din vis. Dar el mulțămi lui Dumnezeu că, june încă, putea să se întoarcă din gropile mânjite ale vițiului și să se îndrepte pe calea luminoasă care duce în țara curată a rodurilor.

[1] Apolon din Belvedere *(n. – T. M.)*.

Întoarce-te și tu cu dânsul, june lector, dacă te afli pe calea lui rătăcită! Acest vis înfricoșat va fi în viitori judecătorul tău; însă când vei striga odată, cuprins de desperare: Vino iar, juneță frumoasă! – ea nu va mai veni!

Din Jean Paul

VREMEA ȘI IUBIREA

Alegorie

Sub un copac uriaș, care se întindea peste întreaga boltă cerească și de care atârnau frunzele ca niște stele sta o femeie gigantică și măreață – Vremea – se uita cu ochi visători în depărtările veciniciei și, apucând crengile copacului, le scutura în liniște. Iar frunzele cădeau jos cu sutele de mii, frunze de aur, de argient, de plumb, frunze de hârtie și de petece netrebnice, frunze groase și subțiri, grele și ușoare, ascuțite și rotunde. Unele cădeau și pe Pământul cel mic și, ori căutau oamenii să le ia ori nu, fiecare își primea partea sa. Oamenii numeau aceste frunze *ani*, și la mulți li se părea că au câte o frunză de aur în mână, care însă curând se schimba în plumb și îi trăgea cu greutatea ei la pământ, sau se schimba într-un petec fără valoare, care se destrăma și se făcea praf, lăsând pe om gol și sărac și cu inima poftitoare după frunzele de aur ale celorlalți. Dar era și lucru straniu, pentru ce unii aveau parte tot de frunze pretioase, sclipitoare de diamante ca roua, grele de lacrimi de mărgăritar, pe când altora nu le veneau decât frunze rele, pe care nu aveau decât să le arunce în gunoi. Poate fiece om avea un magnet ascuns în firea lui, după care se îndreptau frunzele și se alipeau când de un fel când de altul. Poate iarăși că unii știau mai bine să întindă mâna și să le apuce, deși erau

grele și-i înțepau, pe când alții mai slabi se țineau numai după cele ușoare, și nu se gândeau că aceste sunt și fără preț.

Iar când frunzele își sfârșeau viața, cădeau din mâna oamenilor și din ele se alcătuia calea pe care merseseră ei. Și astfel se întâmpla că din frunzele cele prețioase se făceau căi minunate, spre care tindeau alți oameni pentru a culege mărgăritarele și pietrele scumpe ce rămăseseră așternute pe ele. Dar cu pietrele cele scumpe se întâmpla ca și cu frunzele cele vii: în mâna unora străluceau cu mai mare lumină, în mâna altora se prefăceau în frânturi de sticlă, aruncate apoi cu despreț.

Printre oameni se mai introduse și un obicei deosebit de a face adecă o sărbare la sosirea fiecărei frunze nouă, dar și aici erau adeseori așa de orbi încât serbau mai mult frunzele netrebnice decât cele de valoare. Apoi se mai serbau și unele părți din calea ce om cu om o petrecuse împreună, dar cu aceeași deosebire: o parte din oameni se uitau veseli înapoi, deși nu mai rămăsese urmă din calea trecută și toate se prefăcuseră în nimic, pe când alții priveau gânditori și cu ochii umezi la calea cea de aur, pentru care mulți îi pizmuiau, dar despre care numai dânșii știau cu câtă greutate au umblat-o și câte picături din chiar sângele inimei lor au rămas pe frunzele vechi, ce acum străluceau ca rubine prețioase, dar uneori și ca pete negre și urâte ce nu se mai puteau șterge.

Mai mult se plângeau oamenii de frunzele cele de plumb, care nu aveau nici preț, nici frumusețe, ci numai greutate și o față monotonă și cenușie, de care nimeni nu se bucura.

Dar priveliștea cea mai mișcătoare erau părinții, care se osteneau să apuce pentru copiii lor frunze de aur, pe când pentru ei înșii primeau fără a se plânge frunze de plumb, parcă aceasta le-ar fi legea și nici că ar putea să fie altfel.

Unii oameni voiau să smulgă cu de-a sila ceva de la Vreme și porneau război împotriva ei; dar nimeni nu o putea măcar atinge la înălțimea în care se afla – cu capul în mijlocul boltei cerești, cu mâna atingând soarele și cu privirea liniștit țintită

în depărtare, ca și când nu ar avea științā că doboară frunzele peste întreaga lume. Din când în când ea surâdea ca o rază de lună pe brumă și cânta pierdută în gânduri:

Sferele tot mai umblă, eterul tot străluce;
Târziu ori mai devreme cu toate se vor duce;
Mâna i-o țin în ramuri, l-apăs la rădăcină
Ș-al lumii arbor mândru murind mi se închină,
De suflu veștejește și frunzele-i ușoare
Se mistuie în flăcări, cenușă trecătoare.

Dar versul acesta nu se pierdea în pustiu: o copilă încântătoare îl auzea și râdea. Frumusețea ei era așa de mare și râsul ei așa de drăgălaș, încât iarba din pământ și florile de pe copaci se iveau ca să o vadă și să o audă, și chiar frunzele care cădeau păreau a mai înverzi încă o dată și luceau ca sub atingerea razelor unui apus de soare. „Vino! vino!" se auzea din toate părțile, pretutindeni se deștepta o nouă mișcare și o nouă viață în fragedă renaștere, și acel „vino! vino!" murmurat și șoptit de freamătul tuturor apropia ființă de ființă și le contopea în vecinicia minune a creațiunii în joc și-n petreceri, în râs și în glume, fără zor, fără silă, fără luptă.

Și în zburdalnica-i îndrăzneală striga copila cea cerească, pe când fața ei trandafirie se mișca în mii de gropițe și ochii ei împrăștiau valuri de lumină peste lumea întreagă:

Eu sunt iubirea și teamă n-am
O, vreme, de tine,
Căci toată lumea eu o am
Ea e pentru mine;
Căci aer și eter rămân ale mele,
Și flori, ș-ale soarelui raze, și stele;
E mare puterea în care mă-ncrez,
Căci tu omori, iar eu creez;
Dacă șoptesc un mic cuvânt,
Atrag și ceruri și pământ,
Căci să cutremur lumea pot,

Dacă sărut, trăiește tot.
Cântările mândre din pieptul meu,
O, vreme săracă,
Vor răsuna cu drag și dor
Și n-or să treacă.

Carmen Sylva

SCĂPATĂ DE SUFERINȚĂ

Novelă

În grădina de la Golești cad frunzele de toamnă una câte una prin aerul liniștit. Încă o dată le pătrunde soarele cu strălucirea sa, pentru cea din urmă dată; și togmai când ți se pare că și ele seamănă soarelui – așa sunt de galbene și lucii – le cuprinde Moartea. În grădina de la Golești au crescut patrioți, cari și-au jertfit averea și libertatea, fericirea și liniștea pentru țara lor. Acolo a trăit familia patriarhală a Goleștilor, străbuna, bunica cu fii și cu fiice minunate și cu o ceată de nepoți.

În grădina de la Golești e mare liniște în acest moment. O damă în vârstă, îmbrăcată în haine negre, șade la umbra teiului cu o carte pe genunchi, iar ochii ei cei mari și căprii, plini de tristețe și de bunătate, privesc înapoi spre acele ființe cărora le-a jertfit întreaga ei viață și pe care le-a căutat și le-a îngrijit până la moarte. Nu a fost niciodată măritată; fața ei subțire și ascetică, de o mare noblețe, strălucește blând ca fața sfântului Toma de Murillo. Viața ei este plină de osteneli, căci ea a dat adăpost orfanilor rămași după moartea surorilor ei și tot ea a învățat femeile din sat să facă frumoasele cusături românești, cu care să se poată ajuta în sărăcia lor. Și togmai acum își îngăduie un moment de odihnă, de privire în inima obosită, și gândurile ei, atinse de o rază caldă, cad unul câte unul, ca și frunzele spre mormintele celor ce nu mai sunt.

Deodată un sunet îi cuprinde urechea și ea își întoarce capul; o trăsătură de adâncă compătimire i se așază peste sprincene. Căci prin liniștea aerului tremură, venind dinspre drumul satului, un cântec de mori îngânat de un glas singuratic. Este al preotului, care, îmbrăcat în odăjdii, pășește încet printre colibele de-abia răsărite din pământ, însoțit de cântărețul cu aiasma; în urma lor alaiul. Pe targă, în cosciugul de brad, zace o femeie bătrână, cu părul alb ca zăpada, în pace și în liniște, cu fruntea încă brăzdată de anii cei amari. Plin de respect și de evlavie urmează alaiul destul de numeros. Numai una din toată ceata umblă afară din șir, își pune degetele la tâmplă cu salut milităresc, râde cu prietenie în fața fiecăruia, arătându-și dinții strălucitori, iar ochii ei mari și căprui se uită cu nepăsare la moarta din coșciug. Este fiica ei, Chiva nebuna, care cu maică-sa pierde totul, dar nu-și dă seamă de această pierdere. Haina ei e o zdreanță veche de-abia învăluindu-i șoldurile, cămașa îi e deschisă și numai din când în când potrivită de vreo mână milostivă; părul cel negru îi iese despletit de sub marama care va fi fost odată roșie și frumoasă. Nimeni nu se supără și nu o bagă în samă când trece printre ceilalți înainte și înapoi, pururea cu salutul ei milităresc și cu râsul cel vesel, până când ajunge alaiul la vechea poartă a bisericei și dispare cu încetul înlăuntrul sfântului locaș. Chiva mai rămâne un moment afară, se joacă pe lângă pietrele acoperite cu mușchi, și apoi, atrasă de cântarea din biserică, dispare și ea sub portal.

Singuratica din grădină se uită după ea și oftează. Istoria vieței ei îi trece pe dinaintea gândului și, înfundându-și degetele pintre filele cărții, își rădică înalta figură și în haina ei cea neagră face câțiva pași liniștiți peste frunzele căzute spre a putea zări biserica și apoi se întoarce iar la locul ei spre a se adânci în aducerile aminte.

Ce frumușică fusese Chiva aceea, ce veselă și ce plină de viață! Pielița ei brună era caldă ca un rod copt la soare, ochii cei frumoși sclipeau de voie bună și de neastâmpăr. Știa să răspundă când o năcăjau flăcăii în glumă. Unul o năcăjise mai

mult decât ceilalți și apoi venise spre sară și-i bătuse în fereastră și ea ieșise în tindă și se așezase lângă el pe bancă, o noapte întreagă, și apoi în fiecare noapte, cum se cuvine între tineri ce se iubesc cum se cade.

Dar apoi a venit războiul; într-o zi de arșită din luna lui august s-a dus și Mihai al ei, și tot plânsul nu l-a putut opri. „Și de nu m-oi întoarce...“, a zis el și s-a uitat în ochii ei. – „Am să mor și eu, Mihai.“

Trecuse bătălia de la Grivița, se făcuse multă moarte de om; el însă trimisese vorbă că trăia și era sănătos. Dar deodată n-a mai venit veste de la dânsul. Chiva văzu frunzele căzând, văzu ceața grea, și zăpada, și gerul, dar de la el nici un cuvânt. Atunci n-a mai răbdat de dor și de grijă.

Era cu strășnicie oprit femeilor să treacă peste Dunăre; dar ele tot găseau mijloc să treacă. Chiva și-a luat carul cu boi, și, mergând pe jos lângă juncani, a ajuns până la Plevna. Cu un desag prin de albituri pentru el, un pepene mare pe cap și alte poame în sân trecu prin lagăre și prin șanțuri ca să-și caute pe Mihai. Șuierau gloanțele în jurul ei, cădea câte un soldat împușcat lângă ea și tocmai în această groaznică învălmășală îi spuse cineva că Mihai a fost rănit și transportat în nu știa care lazaret. Chiva rămase galbenă și încremenită în apa înghețată din șanț, fără gând să-și plece capul pentru a se feri de gloanțe.

„Aici i-au degerat picioarele și l-a nemerit un glonț în umăr“, îi spunea un camarad al lui. „Dar unde l-or fi dus, nu știu.“

În sfârșit, Chiva își desprinse picioarele din șanț și cu inima ca piatra de grea apucă drumul înapoi, căutând ambulanțele una după alta, se cutremura de groază, de câte ori vedea pe vreunul din cei greu răniți, cari nu mai era de transportat. În așa stare nu putea să fie Mihai al ei: mai că se bucura că nu-l găsea aici. Mai apoi îi spuseră că trebuie să fie în Mecica. Se duse la Mecica, cu picioarele goale pe pământul înghețat. În Mecica fusese Mihai, dar îl transportaseră mai departe, spre Turnu Măgurele. Era încă în viață, după cât se știa; i s-ar fi scos glonțul și i s-ar fi tăiat jumătate din picior, dar încolo s-ar afla bine. Și Chiva se duse mai departe, la Turnu Măgurele. Întregul orășel era prefăcut în spital. Ea se duse de la unul la altul, în douăzeci de spitaluri îl căută; în sfârșit află unde zăcuse. Cu patru zile mai nainte fusese transportat la Craiova. Oftând își puse iar dăsagii pe umăr și o apucă spre Craiova. Dar nici în Craiova nu mai era: ieri, cu trenul de răniți fusese dus la București, fiindcă nu se mai găsea loc la Craiova. Sosind în București, începu să întrebe din casă în casă. Toate casele cele mari erau spitaluri, toate cazarmele, multe școli, în sfârșit ajunse până la înălțimea Cotrocenilor, la cazarma batalionului de vânători: acolo auzi „da“, când întrebă de numele lui. Se rugă să-l vază și să-l caute, și cu sfială intră pintre șirele lungi de paturi, condusă de o călugăriță cu crucea roșie pe braț. O damă, asemenea cu crucea roșie, o întâmpină și-i zise: „E aici, dragă; dar ai să-l găsești schimbat“.

Și în adevăr, era aproape să nu-l recunoască. Începură să-i tremure genunchii când îl văzu așa de galbin și slab, și surâsul lui era ca un rânjet. Doamne! cum să-și poarte ea durerea față cu atâția oameni străini! Ca un stâlp de piatră sta lângă patul lui ziua și noaptea; la odihnă nu se gândea după drumul cel lung. Numai cu de-a sila lua ceva hrană. Afară treceau grămezile de oameni în șiruri nesfârșite prin mocirla adâncă a drumurilor desfundate. Din mijlocul Rusiei se mai târau oamenii obosiți spre Dunăre; trenuri de răniți soseau de la câmpul de bătălie; coloane de turci prinși, flămânzi, cu hainele subțiri și cu picioarele goale pe vremea cea grea; apoi cei bolnavi de lingoare, cei degerați, și, pe lângă ei, o sumă de cai, aproape morți de foame, căzând în prada câinilor și a cioarelor, iar coastele lor roșii și sfâșiate se râdicau amenințătoare spre cerul încărcat cu nori de zăpadă. Și apoi începu să ningă și să ningă, parcă le-ar fi fost norilor milă de atâta mizerie și ar fi vrut să acopere dușmani și prieteni sub aceeași pătură albă și moale. Dar Chiva nu vedea nimic din toate aceste. Ea vedea numai fața lui Mihai, iar Mihai zăcea cu atâta răbdare în

mijlocul durerilor sale, și, când îl întrebau cum se mai află, răspundea totdeauna: „bine".

El îi povestea încet cum i-au tăiat piciorul fără să-l adoarmă îndestul cu cloroformul și cât de grozav a pătimit, ei îi curgeau lacrimile peste obraji, și aceasta era mângăierea lui. Apoi îi spuseră că n-o să moară, că e scăpat; și inima ei tresărea de bucurie, încât nu mai putea scoate un cuvânt. Când i-a văzut pentru întâiaș dată ranele, i s-a făcut fața albă ca ceara. I-a dat cineva o înghițitură de vin și i-a spus că nu e nimic și că au să se vindece; numai când ar avea el prea multe dureri, să-i dea o lingură de doftorie ca să-l liniștească. Și el îi povestea de Grivița și-i arăta decorația ce o primise; ea nu se mai știa de groaza morții, dar tot îl asculta cu bucurie când se fălea de faptele lui vitejești. Trei gloanțe îi găuriseră căciula, fără a-i atinge părul din cap. „Vezi, dacă vrea Dumnezău să-ți mai lase zile", zicea el.

Într-o noapte era mai neliniștit decât în alte dăți și se văita de durerile din umăr și din picior. „Era togmai să mă schimbe după 4 ceasuri, fiindcă îmi degeraseră picioarele, când iacă! mă nemeri glonțul. Ah! nu-mi poți da ceva să dorm?"

În lumina nesigură a lampei de noapte Chiva apucă o sticlă cu doftorii și-i dete o lingură mare și plină, apoi stătu liniștită ca să-l lase să adoarmă. Dar el deodată începu să se vaite de dureri de pântece și să-și strângă fața în spasmuri. Tot mai tare creșteau durerile și i se oprea răsuflarea. Chiva deșteptă călugărița care dormea într-un colț. Nici aceasta nu se domirea ce are și vrea să-i încălzească prosoape. În spaima ei, Chiva alergă să trezească doftorul; să vie pentru Dumnezău că-i e rău lui Mihai, și apoi se întoarse spre ea.

„Ce i-ai dat?" o întrebă cu asprime.

Chiva arătă sticla.

„Nefericito!" strigă doftorul, „e acid fenic".

Chiva se uită înlemnită la el, fără să priceapă.

„E ceva rău?" șopti ea.

„E otravă", răspunse doftorul și, fără să-și mai bată capul cu ea, încercă tot ce era cu putință ca să combată primejdia.

Dar nu mai era scăpare. Bolnavul se zgârcea în durerile agoniei, otrava îi alerga prin vine și-i tăia suflarea. Chiva îl ținea în brațe, îl tot striga pe nume și spunea cu glas tare rugăciuni. Iar el mai făcea din când în când semnul crucii și când nu mai putu o rugă să-i ducă ea mâna. Nici un cuvânt de înfruntare nu-i trecu pe buze. „N-am mai avut zile, Chivo" a fost tot ce i-a zis.

Când crepă de zi, bolnavul se lăsă greu și rămase deodată liniștit, iar Chiva îl ținea tot în brațe, nu mai zicea nici un cuvânt, dar nu lăsa pe nimeni să i-l ia. Au trebuit s-o depărteze cu sila, ca să acopere mortul și să-l scoată din casă. Ea îl însoți până la ușe, apoi se întoarse, căută din pat în pat, se uită în fața fiecăruia, zicându-i: „Mihai?" Alerga liniștită și veselă când ici când colo, surâdea, saluta și zicea: „Mihai?" Acesta era singurul cuvânt ce-l mai putea și rosti; toate celelalte se șterseseră din memoria ei; dar și pe acesta îl zice tot mai rar.

Oameni milostivi o aduseră la Golești. Când a văzut-o maică-sa, a izbucnit în lacrimi. Dar Chiva surâdea cu voie bună. Pentru ea, toată suferința de pe pământ se sfârșise în acele trei ceasuri de groază. Ce va fi gândit nimeni n-a aflat-o; a rămas îngropat în adâncă tăcere.

*

Singuratica din grădină se gândea la toate aceste când ieșea alaiul din biserică și se îndrepta spre cimitir. Cu acelaș surâs pe buze se învârtea Chiva în jurul groapei deschise și se uita cu ochii cei mari, lipsiți de lumină, cum se cufunda acolo tot ce-i mai rămăsese pe lume. Apoi trecu prin mulțime, salută militărește și se întoarse spre sat, pe dinaintea grădinei, unde tot mai cădeau frunzele una câte una și unde firele de toamnă sclipeau deasupra capului singuraticei de la Golești.

Carmen Sylva

LA MOARTEA UNUI CĂȚELUȘ[1]

de Mauriţiu Maeterlinck

Mi-a murit acum câteva zile un biet căţeluş, buldog de felul lui.

De-abia împlinise luna a şasea a scurtei sale existenţe, în decursul căreia nu i s-a întâmplat nimic mai de seamă. Ochii isteţi i s-au deschis pentru a privi lumea şi a iubi oamenii, apoi s-au închis asupra tainelor nedrepte ale morţei.

Prietenul care mi-l dăruise îi dăduse, poate prin antifrază, numele ciudat de *Pelleas*. De ce să-l fi botezat eu altfel?

Nu cumva un câine iubitor, statornic şi credincios, necinsteşte numele unui om sau al unui erou închipuit?

Pelleas avea o frunte puternică, mare şi boltită ca a lui Socrat şi a lui Verlaine, şi, sub un nas mic, negru şi ghemuit, atârnau de amândouă părţile nişte buze lăbărţate, care făceau din capul său o ameninţare în trei colţuri, ţeapănă, îndărătnică,

[1] În foiletonul lui *Figaro* din primele zile ale lui aprilie a.c., Maeterlinck publică asupra caracterului, priceperii şi adaptării câinelui un mic studiu aşa de interesant încât nu ne putem sustrage de la datoria de a-l împărtăşi prin traducere şi cetitorilor noştri. Poate ultima tristă experienţă ce a făcut-o Maeterlinck cu fidelitatea oamenilor (soţia sa l-a părăsit) i-a îndreptat privirile cu atâta intensitate asupra celui mai credincios animal (*nota red.*).

precugetată. Era frumos ca un frumos monstru firesc, în care sunt bine întipărite legile speţei sale. Şi în surâs, ce bunăvoinţă, ce încredere oarbă, ce dragoste curată, ce recunoştinţă fără margini şi ce supunere desăvârşită strălucea la cea mai mică dezmierdare din această mutră încântătoare în urâţenia ei! Şi la adecă: de unde-i venea surâsul? Din ochii cei nevinovaţi şi mângâioşi? din urechile aţintite spre cuvintele omului? din fruntea care se netezea spre a pricepe şi a iubi? sau din crâmpeiul de coadă care se zvârcolea la celălalt capăt ca să arate bucuria pătimaşe ce-i umplea mica fiinţă, fericită de a fi întâlnit o dată mai mult mâna sau privirea Zeului căruia i se predase?

Pelleas era născut la Paris, şi eu îl luasem cu mine la ţară. Labele lui mari şi pline de bunătate, dar încă moi şi neisprăvite, purtau tiptil pe cărările necunoscute ale noiei locuinţe capul său cel enorm şi greoi, cârn şi încărcat de gânduri.

Vezi bine: capul se şi apucase de munca prea grea, care istoveşte creierii la începutul vieţei; se făcuse dârz şi trist, ca al unui copil obosit făr' de vreme.

Trebuia, în mai puţin de cinci sau şase săptămâni, să primească şi să-şi alcătuiască o icoană a lumii cu tot rostul ei. Omul, ajutat de ştiinţa părinţilor şi fraţilor săi, are nevoie de vreo 40 de ani pentru a-şi întocmi această icoană; dar sărmanul câine trebuie să se dezmeticească singur în câteva zile, şi totuş în ochii unui Dumnezeu atotştiutor isprava lui va cântări poate cât şi a noastră şi va avea acelaş preţ.

Era vorba să înveţe a cunoaşte pământul, care se poate râcâi şi scormoni şi care ascunde uneori lucruri aşa de neaşteptate; să ridice o singură privire spre cer şi apoi să-l lase în pace fiindcă nu are nimic de mâncare; să recunoască iarba, minunata iarbă verde, moale şi proaspătă, loc de alergare şi de jucat, culcuş primitor şi fără hotar unde se găseşte pirul cel folositor sănătăţii câinelui. Era vorba să mai afle o sumedenie de lucruri, ciudate în învălmăşeala lor, dar toate trebuincioase. Avea, spre pildă, să înveţe, fără altă călăuză decât durerea, cum să socotească

înălțimile de unde să poată sări jos; să se încredințeze că în zadar urmărește păsările în zborul lor și că nu poate să se suie pe copaci pentru a se lua dupe pisicile ce-l necăjesc, să deosibească locurile cu soare, unde somnul e așa de dulce, de unghiurile umbroase, unde tremuri de frig; să-și dea samă cu mirare că ploaia nu pătrunde în oase, că apa e rece, de nelocuit și primejdioasă, pe când focul e bun din depărtare, dar grozav la atingere; să afle că pășunele, curțile din sat și uneori și drumurile sunt ocupate de niște ființe uriașe, înzestrate cu coarne amenințătoare, ființe foarte bune la inimă, pe care le poți adulmeca destul de aproape fără ca să se supere, dar care deocamdată sunt tăcute și nu-și destăinuiesc gândurile; să-și bage în cap, în urma unor pățanii rușinoase, că în locuința zeilor nu este iertat să te supui la toate trebuințele firești fără deosebire; să recunoască bucătăria ca locul de căpetenie și cel mai plăcut al caselor divine, deși nu poți ședea acolo din pricina bucătăresei, ființă puternică, dar zuliară; să se încredințeze că ușile sunt ca niște voințe mărețe și caprițioase, care uneori duc la fericire, dar mai adesea sunt închise, mute și înțepenite, semețe și fără inimă, rămâind surde la toate rugăciunile lătrate; să priceapă și să primească o dată pentru totdeauna că bunurile cele tainice ale vieței, fericirile cele sigure, închise mai totdeauna în oale și tingiri, nu sunt lăsate la îndemâna câinelui, că el, dimpotrivă, trebuie să învețe după multă trudă a se uita cu nepăsare la ele, a nu le băga în samă, zicându-și că e poate vorba de niște lucruri sfinte, de vreme ce e destul să le atingi numai cu vârful limbei, fie și în chipul cel mai smerit, pentru ca mânia tutulor zeilor din casă să se dezlănțuiască asupra ta.

Și apoi: ce să cugete despre masa pe care se petrec atâtea lucruri ce nu le poate ghici? despre jețurile țanțoșe, pe care n-are voie să doarmă? despre farfuriile și cratițele în care nu mai găsește nimic până ajung la el? despre lampa care alungă întunericul? Câte porunci, câte primejdii, câte opriri, câte probleme, câte enigme pe care trebuie să le orânduiască în memoria prea încărcată!... Și cum să împace toate acestea cu alte legi, cu alte enigme mai mari și mai poruncitoare, pe care le poartă în sine, în instinctul său, care se ivesc și se dezvoltă ceas cu ceas, vin din fundul vremurilor și al neamului, năvălesc în sânge, în mușchi și în nervi, și se arată deodată mai puternice și mai ascultate decât durerea, chiar decât porunca stăpânului și decât teama de moarte? Spre pildă – și este de ajuns această pildă – când a sunat ceasul odihnei pentru oameni, câinele se retrage în cușca sa, înconjurat de întunecimi, de tăcerea și de singurătatea groaznică a nopții. Toate dorm în casa stăpânului, te simți foarte mic și foarte slab în fața tainelor necunoscutului. Știi numai că întunericul este împoporat de dușmani, cari se pitulesc și așteaptă. Bănuiești copacii, vântul care trece, razele lunei. Ai vrea să te ascunzi și să te faci uitat, oprindu-ți răsuflarea. Dar totuși trebuie să veghezi, să ieși din culcușul tău la cel mai mic zgomot, să dai piept cu nevăzutul și să turburi fără de veste tăcerea măreață a pământului, cu primejdia de a îndrepta singur asupra ta nefericirea sau crima care stă la pândă. Orcine ar fi dușmanul, fie chiar omul, fratele zeului pe care e vorba să-l aperi, trebuie să-l ataci orbește, să-i sari în gât, să-ți înfigi colții, poate nelegiuiți, în carnea lui, să uiți farmecul unei mâni și unui glas ca ale stăpânului, să nu taci niciodată, să nu fugi niciodată, să nu te lași niciodată ademenit sau mituit, ci – perdut în întunericul nopței fără ajutor – să prelungești alarma eroică până la cea din urmă răsuflare. Iacă datoria cea mare, moștenită de la strămoși, datoria de căpetenie, mai tare decât moartea, pe care nici chiar voința și mânia omului nu o pot împiedeca.

Este toată umila noastră istorie, care la început a fost legată de a câinelui în luptele împotriva celorlalte viețuitoare și care acum stă întipărită în mintea lui așa încât n-o mai poate uita. Și când astăzi, în locuințele mai sigure, ni se întâmplă să-l pedepsim pentru zelul arătat la vreme nepotrivită, câinele ne privește cu mirare, parcă ne-ar mustra și ne-ar da să înțelegem

că suntem greșiți, și dacă noi lăsăm la o parte condiția de frunte a legăturei de prietenie ce am încheiat-o împreună pe vremea când locuia prin peșteri, păduri și bălți, *el* rămâne credincios și fără voia noastră, fiind mai aproape de veșnicul adevăr al vieței plină de ispitiri și de dușmănii.

Dar câtă grije și ce bătaie de cap până când să poată îndeplini această datorie cu chibzuința cerută! Și cum s-au încurcat lucrurile de când a pierit vremea peșterilor tăcute și a lacurilor pustii! Pe atunci datoria era așa de lămurită, așa de simplă și ușoară! Peștera singuratică se deschidea pe coasta muntelui, și tot ce înainta și tot ce se mișca în zarea câmpiilor și a pădurilor era dușmanul neîndoios. Dar astăzi, nu mai știi... Trebuie să înveți să cunoști o civilizație pe care n-o găsești bună, să-ți dai aerul că pricepi o mie de lucruri care nu sunt de priceput. Așa se vede netăgăduit că de acum înainte lumea întreagă nu mai este a stăpânului, că el s-a învoit să-și strâmteze hotarele stăpânirei. Cânele trebuie dar mai întâi de toate să știe bine unde începe și unde se sfârșește locașul cel sfânt.

Ce să îngăduie și ce să oprească?

Iacă drumul cel mare, pe unde toată lumea, chiar și săracul, are dreptul să treacă!

Pentru ce? Nu înțelege deloc, e un fapt pe care-l deplânge, dar pe care trebuie să-l primească.

Din norocire, iacă pe de altă parte cărarea cea frumoasă, pe care nimeni nu poate călca. Această cărare a rămas credincioasă tradițiilor celor bune; la ea trebuie să te uiți fără preget; pe ea sosesc problemele cele grele, care încurcă viața de toate zilele.

Voiți un exemplu? Doarme câinele liniștit într-o dungă de soare ce împestrițează pragul bucătăriei. Oalele de porțelan își dau coate și se împing pe marginea lavițelor împodobite cu horbotă de hârtie. Tingirile de aramă se joacă aruncând pete de lumină pe zidurile lustruite cu alb. Cuptorul cântă încet, legănând trei căldărușe care saltă de bucurie și scoțând mereu

prin gura mică ce-i luminează pântecele o limbă de foc pentru a necăji pe bietul câine, care nu se poate apropia. Ceasornicul în dulapul de stejar așteaptă să bată ceasul măreț al prânzului și de urât își mișcă buricul cel gros de aur în dreapta și în stânga, iar muștile bâzâie și supără urechile.

Pe masa strălucitoare sunt așezate un pui, trei potârnichi, alături de alte lucruri numite fructe: struguri, pepeni, piersici, care nu sunt bune de nimic.

Bucătăreasa curăță un pește mare argintiu și aruncă măruntaiele (în loc să i le dea) în cutia de gunoi. Ah! cutia de gunoi! Comoară nesecată de chilipiruri, giuvaerul casei! Va avea el, câinele, partea lui din ea, parte gustoasă, dar pe furiș, căci nu se cuvine să aibă aerul că știe unde e pusă cutia. E cu desăvârșire oprit să scotocească prin ea. Omul oprește multe lucruri plăcute, și viața ar fi posomorâtă, cu zilele ei goale, dacă ar trebui să asculte cineva de toate poruncile din bucătărie, din pivniță și din sufragerie. Noroc că omul este cu gândul aiurea și nu-și aduce aminte de multe din poruncile ce le-a dat. E ușor să-l înșeli. Îți ajungi scopul și faci ce vrei, numai răbdare să ai și să știi să aștepți ceasul. Nu e vorbă, ești supus omului și el ți-e singurul Dumnezeu; dar ai și morala ta, hotărâtă și lămurită, care spune ritos că lucrurile oprite se schimbă în lucruri îngăduite îndată ce le faci fără știrea stăpânului. De aceea să închidem ochii după ce am văzut destul, și să ne dăm aerul că am adormit visând la lună.

Dar stai! bate încet la geamul dinspre grădină. Ce-o fi? Nimic; o cracă de măceși care vrea să vadă ce se petrece în cuhnia spoită. Copăceii ăștia sunt curioși și uneori neastâmpărați, dar nu trebuiesc băgați în seamă, cu ei nu se stă la vorbă, ei nu știu ce fac, ascultă de vânt, și vântul n-are principii.

Dar ce-o mai fi? Se aud pași! Sus! urechile la pândă și nasul în mișcare! – Nu-i nimic. E brutarul care vine la gard și poștașul deschide portița ascunsă printre tei.

Sunt oameni cunoscuți, e bine, aduc câte ceva, îi poți primi prietenește. Și coada cumpătată se mișcă de două, trei ori cu un surâs de protecție. Altă spaimă! Ce-o mai fi? O trăsură se oprește la scară. Ei, asta-i primejdios! Problema e încurcată. Mai întâi de toate trebuie să înjuri caii de-a buna, niște dobitoace mari și închipuite, care nu răspund. Dar cu coada ochiului să cați și la oamenii ce se cobor din trăsură. Sunt bine îmbrăcați și umblă fără sfială, se vede că au să se așeze la masa zeilor; se cuvine să latri mai domol, cu ceva respect, ca să arăți că-ți faci datoria, dar că ți-o faci cu pricepere. Dacă îți rămâne ceva îndoială, te iai pe la spatele mosafirilor și le miroși urma pe furiș, pentru a le ghici gândurile ascunse.

Dar se aud pași șchiopătând în apropierea bucătăriei. De astă dată e cerșetorul cu desagii în spinare – dușmanul cel mare, dușmanul moștenit, coborâtorul drept, de la cel ce da târcoale în jurul peșterei pline cu oase, care se ivește deodată în aducerea aminte a rasei. Beat de furie, cu lătratul întrerupt, cu dinții înmulțiți de ură și de turbare, vrea tocmai să înhațe dușmanul de nădragi, când bucătăreasa, înarmată cu o mătură, sceptru servil și sperjur, vine să apere pe trădător, și tu trebuie să te retragi în cușca ta, cu ochii aprinși de flacări neputincioase, mârâind blesteme îngrozitoare, dar zadarnice, și gândind că asta e culmea și că în neamul omenesc s-a pierdut ideea dreptății...

Și atâta tot? Ba încă nu; orice viață, fie cea mai de rând, se alcătuiește din o mulțime de datorii, și numai cu muncă îndelungată se poate întocmi traiul pe linia de hotar între două lumi așa de deosebite precum sunt lumea dobitoacelor și lumea omului.

Și cum am scoate-o la capăt noi înșine, dacă am trebui să slujim, rămâind de altminteri în sfera noastră, o dumnezeire – nu închipuită și asemenea nouă, ca una ce e născută din ideile noastre, ci un zeu în carne și oase, pururea de față, pururea lucrând și așa de străin, așa de superior ființei noastre precum suntem noi față de câine?

Acum, în sfârșit, pentru a ne întoarce la Pelleas, a învățat întrucâtva ce trebuie să facă și cum trebuie să se poarte în curtea și în casa stăpânului. Însă lumea nu se sfârșește la poarta caselor, ci dincolo de ziduri și de garduri se deschide o altă lume, care nu e dată în paza noastră, unde nu suntem acasă, unde relațiile sunt schimbate. Cum să te porți pe uliță, la câmp, în piață, în prăvălii! la urma unor observări gingașe și grele, pricepe că nu se cuvine să se ocupe de trecători, nici să se ia după chemările străine, dar să fie politicos, deși nepăsător, cu necunoscuții care-l dezmiardă.

Mai trebuie să îndeplinească cu îngrijire oarecare datorii de curtenie tainică față de confrații săi din neamul câinesc, să respecte găinele și rațele, să-și dea aerul că nu vede plăcintele simigiului întinse fără obraz în apropierea limbei lui, să arate pisicilor, care de pe pragul ușii vor să-l necăjască cu mutrele lor urâcioase, un disprețt tăcut, însă cu gândul de răzbunare, și să nu uite că este îngăduit și chiar de laudă să gonească și să sugrume șoarecii, șobolanii și îndeobște toate dobitoacele (se vede că le simte după niscaiva semne ascunse) care n-au încheiat pace cu omul.

Toate aceste și câte altele!... Nu e de mirare că Pelleas părea adeseori dus pe gânduri în fața nenumăratelor probleme și că privirea lui blândă și supusă era uneori așa de adâncă și de serioasă, încărcată de grijă și de întrebări tăinuite.

Și e trist că n-a avut vreme să ducă până la capăt greaua și lunga sarcină ce o impune natura oricărui instinct care vrea să se înalțe spre o regiune mai luminată... O boală misterioasă, care se vede că pedepsește anume pe singurul animal ce a izbutit să iasă mai presus de cercul nașterii sale, o boală nehotărâtă care de la început seceră cu sutele câinii inteligenți, a curmat soarta și buna creștere a lui Pelleas. Și acum atâtea opintiri spre ceva mai multă lumină, atâta dor de a iubi, atâta curaj de a pricepe, atâta bucurie drăgălașe și dezmierdare nevinovată, atâtea priviri dulci și supuse, care se îndreptau spre om

pentru a-i cere ajutor în contra morții nedrepte, atâtea licăriri slabe care veneau din adâncul unei lumi străine de noi, atâtea mici obiceiuri aproape omenești se odihnesc jalnic sub un soc înflorit, în pământul cel rece din colțul grădinei.

Omul iubește câinii, dar cu cât ar trebui să-i iubească mai mult dacă și-ar da seamă ce unică excepție, în totalitatea legilor nestrămutate ale naturei, este această iubire a unei ființe care, pentru a se apropia de noi, a ajuns să străbată pereții de altminteri nepătrunși ce despart spețele! Noi suntem singuri, absolut singuri pe această întâmplătoare planetă și, din toate formele de viață care ne înconjoară, nici una, afară de câine, n-a legat tovărășie cu noi. Unora din viețuitoare le este frică de noi, cele mai multe nu ne știu, și nici una nu ne iubește. În lumea plantelor avem robi muți și nemișcați, dar ei ne slujesc fără voie, se supun numai legilor și jugului nostru, sunt prinși fără putință de împotrivire, jertfe care nu sunt în stare să fugă, dar se răzvrătesc pe tăcute, și îndată ce le pierdem din ochi, se grăbesc să ne trădeze și se întorc la sălbăticia lor de mai nainte. Dacă ar avea aripi, trandafirul și grâul ar fugi de noi, precum fug păsările.

Printre dobitoace numărăm câteva slugi, care s-au supus din nepăsare, din frică sau din prostie: calul cel nesigur și fricos, care nu ascultă decât când îl doare și nu se lipește de nimic; măgarul cel plecat și posac, care nu rămâne lângă noi decât fiindcă nu știe ce să facă și unde să meargă, dar păstrează sub șea și sub loviturile bâtei gândurile sale încăpățânate, vaca și boul mulțumiți numai să aibă ce rumega și ascultători fiindcă de veacuri nu mai au nici un gând al lor; oaia zăpăcită, care nu cunoaște nici un stăpân decât spaima, găina mulțumită în coteț fiindcă găsește porumb și mei mai mult decât în pădurea vecină. Nu mai vorbesc de pisică, pentru care nu suntem decât o pradă prea groasă și prea grea de mâncat, pisica cea crudă al cărei dispreț pieziș nu ne sufere în propria noastră casă decât ca pe niște musafiri supărători. Ea cel puțin ne blestemă în inima ei nepătrunsă; dar toate celelalte trăiesc alături de noi, precum ar trăi alături de o stâncă sau de un copac. Nu ne iubesc, nu ne cunosc, de abia ne știu. N-au habar de viața noastră, de moartea noastră, nici de plecarea, nici de întoarcerea noastră, de durerea, de bucuria, de surâsul nostru. Nici nu aud măcar glasul nostru, îndată ce nu amenință; și când se uită la noi, ne privesc cu neîncrederea sperioasă a gazelei, sau a calului, din ochiul căruia străbate ca un fulger avântul de goană, sau cu nepăsarea posomorâtă a rumegătoarelor, care ne socotesc ca un accident vremelnic și nefolositor al pășunei.

De mii de ani aceste dobitoace trăiesc alături de noi, dar au rămas tot așa străine de gândurile, de simțirile, de moravurile noastre ca și când cea mai îndepărtată stea le-ar fi aruncat de-abia ieri pe pământ. În distanța fără margini care desparte pe om de toate celelalte ființe, n-am izbutit, cu toată răbdarea noastră, să le apropiem decât foarte puțin de noi. Și dacă mâine natura le-ar da mintea și armele trebuincioase pentru a ne birui fără a le schimba simțimintele față de noi, mărturisesc că m-aș teme de răzbunarea furioasă a calului, de dușmănia încăpățânată a măgarului, și de blândețea înciudată a oaiei. De pisică aș fugi ca de tigru, și chiar în vaca cea bună, tacticoasă și adormită, n-aș avea încredere deplină. Cât pentru găină, cu ochiul ei rotund și scăpărător ca la descoperirea unui vierme, sunt sigur că m-ar sfâșia fără să-și dea seama ce face.

Și în această nepăsare și nepricepere desăvârșită, din care nu pot scăpa viețuitoarele ce ne înconjură, în această lume lipsită de legături, unde toate au scopul lor închis în sine însuși, unde fiece soartă e mărginită în strâmtoarea ei, unde nu există între ființe altă apropiere decât aceea dintre călău și jertfă, dintre mâncător și mâncat, unde nimic nu poate ieși din sfera sa nemișcată, unde numai moartea stabilește niște relații crude, de cauză și efect, între vietățile învecinate, unde nici cea mai mică simpatie n-a scăpărat vreodată de la o speță la alta; un singur animal în toate câte respiră pe acest pământ a ajuns să

sfarme cercul ursitei, și iese din sine pentru a se repezi până la noi, a trece peste marele pustiu de întuneric, de gheață și de tăcere care desparte fiecare soi de ființe în croiala neînțeleasă a naturei. Acest dobitoc, simplul nostru câine de casă, deși apropierea și intimitatea lui într-o lume în care n-a fost născut și pentru care n-a fost destinat nu ne pare astăzi lucru de mirare, a săvârșit totuși unul din actele cele mai neobișnuite și mai de necrezut din câte le putem găsi în istoria obștească a vieței.

Când s-a întâmplat această trecere minunată de la umbră la lumină, când a recunoscut animalul pe om? Suntem noi aceia cari am căutat zăvodul, ogarul și copoiul printre lupi sau printre șacali, sau a venit el de bunăvoie la noi? Habar n-avem. De când cunoaștem istoria omenirii, îl găsim alături de noi ca și astăzi, dar ce însemnează istoria omenirii față de vremurile pierdute în întuneric? Sigur e că-l avem pe lângă noi așa de demult și că e așa de potrivit cu deprinderile noastre, ca și când s-ar fi ivit pe pământ o dată cu noi. N-avem nevoie să-i mai insuflăm încrederea și prieteșugul, ne e prieten din naștere. Până a nu deschide ochii, are încredere în noi; înainte de naștere ni s-a devotat. Dar vorba prieten nu arată îndestul dragostea lui pentru noi. Câinele ne iubește și ne slăvește parcă noi l-am fi scos din noian.

E mai întâi de toate făptura noastră plină de recunoștință și mai supusă decât lumina ochiului, el e robul nostru din patimă; nimic nu-l respinge, nimic nu-l înstrăinează, nimic nu-i slăbește credința adâncă și iubirea; el a dezlegat într-un chip minunat și mișcător grozava problemă ce ar avea să o dezlege înțelepciunea omului, dacă o dumnezeire s-ar coborî pe pământ. Câinele a recunoscut superioritatea noastră cu bună credință, cu religie și o dată pentru totdeauna; ni s-a predat cu trup și suflet fără nici un gând ascuns, fără vreo dorință de schimbare, nepăstrând din neatârnarea lui, din instinctul și din caracterul lui decât mica parte neapărat

trebuincioasă pentru a-și urma viața speței după orânduiala firei. Cu o siguranță, cu o ușurință și cu o simplitate care ne miră uneori, crede că suntem mai buni și mai puternici decât tot ce e pe lume, și în folosul nostru trădează chiar neamul dobitoacelor de care se ține, și se leapădă cu nepăsare de cei de-aproape ai săi, de neam, de mamă și de copii.

*

Însă câinele nu ne iubește numai cu pricepere și conștiință, ci tot instinctul rasei, partea inconștientă a speței, pare pornită spre noi și nu caută decât să ne fie de folos. Pentru a ne sluji mai bine, pentru a se potrivi mai mult cu trebuințele noastre, și-a însușit toate formele și a știut să-și schimbe în nenumărate feluri darurile firei și destoinicia pentru a ni le pune la îndemână.

Dacă i-am cerut să ne ajute la urmărirea vânatului de pe câmpie, i s-au lungit picioarele peste măsură, botul i s-a subțiat, plămânii i s-au lărgit și el a ajuns să alerge mai repede decât cerbul. Dacă prada noastră se ascunde prin tufiș, duhul supus al speței împlinindu-ne dorința ne-a ieșit înainte cu coteiul, un fel de șarpe aproape lipsit de picioare, care se furișează prin desișurile cele mai stufoase. Dacă am avut nevoie să ne păzească turmele, acelaș duh binevoitor l-a înzestrat cu mărimea, cu deșteptăciunea, cu puterea, cu neadormirea trebuincioase. Dacă am voit să ne păzească și să ne apere casa, și-a rotunjit capul, și l-a făcut groaznic de mare pentru a-și face și fălcile mai tari și mai strașnice. Dacă l-am luat cu noi spre miazăzi, părul i s-a scuturat și s-a subțiat spre a ne putea însoți sub razele mai fierbinți ale soarelui. Dacă ne-am urcat spre miazănoapte, labele i s-au lățit pentru a călca mai bine zăpada, blana i-a crescut mai deasă pentru ca să nu fie silit să ne părăsească din pricina gerului. Dacă a fost vorba să ne fie numai spre jucărie, să petrecem cu el sau să ne împodobim odaia, a dobândit nuri, și-a însușit mișcări grațioase, s-a făcut mai mic decât o păpușă,

ne adoarme în poală la gura sobei, s-a luat după toanele noastre până a se face chiar de râs.

Nu vom găsi în întreaga fire o altă ființă care să fi arătat atâta mlădiere, așa belșug de schimbări, o astfel de potrivire la dorințele noastre, ceea ce dovedește că dintre toate viețuitoarele de pe pământ câinele este singurul care și-a dat seamă de ființa omului.

Dar se va zice poate că omul a fost în stare să prefacă și alte dobitoace casnice, spre pildă găinile, porumbeii, rațele, pisicile, iepurii de casă. Da, se poate; cu toate că aceste prefaceri nu sunt de asămuit cu acele ale câinelui, și toate celelalte animale domesticite nu ne slujesc decât fiecare într-un singur fel. Orcum ar fi, prefacerile lor sunt foarte departe de a ne arăta aceeași bunăvoință nesfârșită, aceeaș iubire unică și ageră, pe care ne-o închipuim la câine sau care e în adevăr la el. De altminteri se prea poate ca însuș câinelui, adecă duhului nepătruns al speței sale, să nu-i pese de noi, și că, dimpotrivă, să ne fi folosit numai de niște însușiri ce le-am găsit pregătite în marele belșug al vieței.

Ei și? miezul lucrurilor tot nu-l putem pătrunde și atunci nu ne rămâne decât să le luăm așa cum se arată și, cel puțin după arătare, ne place să constatăm că pe planeta pe care trăim singuratici ca niște regi nerecunoscuți există și o ființă care ne iubește.

*

Vor fi întemeiate sau nu aceste păreri, un lucru e sigur: între toate făpturile însuflețite cari au drepturi, au îndatoriri, au o menire și un scop, câinelui i se cuvine în adevăr precăderea; el se află în starea cea mai aleasă de pe lume și cea mai de dorit. Este singura ființă care a găsit și a recunoscut un Dumnezeu netăgăduit, văzut și pipăit.

El știe cui să închine partea cea mai bună a firei sale, știe cui să se supuie și cui să i se dea trup și suflet. N-are trebuință să mai caute prin întuneric, prin născociri și visuri, vreo ființă atotputernică, covârșitoare și nesfârșită; a găsit-o, o vede în față, se mișcă în lumina ei, își cunoaște datoriile către ea, pe când noi n-am ajuns încă a le cunoaște. El are o morală mai presus de firea lui și o poate îndeplini fără teamă și fără sfială, umblă singur pe calea adevărului, are un ideal înaintea ochilor, hotărât și lămurit.

Și astfel mai deunăzi, înainte de a se îmbolnăvi, priveam la cățelul meu cel mic cum ședea lângă piciorul mesei de scris, cu coada strânsă între labe, cu capul cam plecat spre a se uita mai bine la mine, parcă ar fi vrut să mă întrebe ceva, liniștit și cu luare-aminte, cum trebuie să stea un sfânt înaintea lui Dumnezeu.

Era fericit, de o fericire pe care noi n-o s-o cunoaștem poate niciodată, fiindcă izvorea din surâsul și din îngăduirea unei vieți mai presus de a sa. Ședea acolo pândind, sorbind privirile mele și trimițându-mi pe ale sale în schimb, ca între semeni, pentru a-mi spune că se simțea în stare să-mi împărtășească tot ce dragostea are de împărtășit, de vreme ce întrebuința și el un organ așa de puțin material precum sunt ochii cari prefac lumina cea îmbucurătoare în iubire însuflețită.

Și văzându-l astfel tânăr, înflăcărat și plin de dragoste, cum îmi aducea parcă din noianul firei vecinic lucrătoare știrile cele mai proaspete despre viață, cum se încredea în mine, minunându-se, ca și când ar fi fost cel dintâi din neamul său care venea pe pământ, și ca și când ne-am fi aflând la începutul lumei; îl pizmuiam pentru seninătatea credinței sale și-mi ziceam că un câine care dă peste un stăpân bun e mai fericit decât însuși stăpânul, a cărui soartă e înconjurată din toate părțile de întuneric.

ÎN MANUSCRISE

DIN „PICK-WICK-CLUB“

de Boz (Charles Dickens)

MANUSCRISUL UNUI NEBUN

Tradus în august, în Heiligenstadt, lângă Viena

„Da, a unui nebun! Cum mi-ar fi sfâșiat cuvântul ista înainte de vro câțiva ani inima! Cum ar fi sculat fiorile, cari veneau peste mine! Cum mi-ar fi gonit sângele ferbând și arzând prin vine, până când îmi stau sudorile de frică în picăture mari și înghețate pe pele și-mi tremurau mădularele de groază! Acum îmi place vorba asta: are un sunet minunat. Arătați-mi regele, a cărui căutătură mânioasă insufla vrodată atâta frică, ca ochiul scântietor a unui nebun, a cărui lanțuri și sabie sunt pe jumătate atât de tari și securi ca prinsura de fer a nebuniei! Să fii privit ca un leu silbatic prin gratiele de fer, să scârșnești cu dinții și să urli prin noaptea lungă și tăcută, pe lângă sunetul voios al lanțului celui greu – și desfătat printr-o muzică astfel de zeiască să te tăvălești și să te arunci în paie – urra! turnul nebunilor!

Mi-aduc aminte de zilele când încă mi-era frică de nebunie; când tresăream din somn, mă aruncam pe genunchi și plângeam la Dumnezeu, să mă cruțe de blasfemul familiei

mele; când fugeam societatea celor voioși și fericiți, mă ascundeam într-un loc singuratic și întrebuințam orele de repaos spre a observare creșterea frigurilor, cari erau să-mi prăpădească creierii. Eu știam prea bine că purtam sămânța nebuniei în sângele meu, în măduva vieței mele; că familia mea a fost o generațiune întreagă scutită de ciuma asta și că întâi la mine trebuia să se arete iarăși. *Trebuia* să fie așa; o știam; a fost totdeuna așa, o să fie totdeuna așa; și dacă mă ascundeam într-un unghi întunecos a unei odaie pline de oameni și dacă îi auzeam șoptind și-i vedeam aretând și îndreptându-și căutăturele către mine, știam cauza bine: vorbeau de acela care era predestinat la nebunie; mă furișam plecat afară și mă adânceam în visurile mele singuratice.

Astfel am viețuit ani întregi; erau lungi-lungi! Și aci nopțile sunt lungi – foarte lungi; însă nu sunt nemica în comparare cu nopțile fără somn și cu visurile groznice ce le aveam atunci. Tremur când mă gândesc la ele; stafie mari cu fețe batjocoritorie se grămădeau în unghiul odaiei, se plecau noaptea peste patu-mi și mă ațiițeau la nebunie. Îmi povesteau, șoptind încet, că tinda casei veche, unde murise tatăl tată-meu, e pătată de sângele ce el singur și-l vărsase în furia nebuniei. Îmi astupam urechele cu degetile, însă ele îmi zbierau, până când tremura casa, că nebunia s-a liniștit prin toată generațiunea de pe urmă, că însă moșu-meu a trăit ani întregi cu mânele legate la pământ, pentru ca să nu se sfâșie însuși. Eu știam că vorbeau adevărul – știam bine; o descoperisem înainte de ani mulți, cu toate că se opinteau toți să mi-o țină în secret. Ha, ha! pentru ei eram prea șiret, de m-ar fi ținut cât de nebun ar fi voit.

În fine, mă poticni și mă mir numai cum a putut înainte să-mi fie frică; acum puteam să merg în toată lumea, să râd și să fiu voios în necazul tuturor. Eu știam că sunt nebun, dar ei nice nu visau de asta. Cum îmi părea de bine când mă gândeam la diavoliele ce aveam să li le fac, după ce arătară cu degetul și se zgâiră la mine, când nu eram încă nebun, ci numai se aștepta să fiu! Și cum râdeam de desfătare când eram singur și mă gândeam ce bine-mi păstrasem misteriul meu și cât de curând s-ar lăsare amicii cei mai intimi de mine aflând adevărul. Aș fi putut să zbier de bucurie când – mâncând singur cu vreunul din amicii mei cei cu chef – mă gândeam cum s-ar îngălbeni; cum ar luare-o la picior, daca ar știre că sincerul amic de lângă el, care tocma ascute un cuțit, este un nebun, cu puterea toată, cu voia jumătate, să-i străpungă inima cu el. O, era o viață peste măsura voioasă!

Erezii comori întregi, mă băgară în avuții și eu mă aruncam în desmerdări pe cari știința secretului meu le mărea înmiit. Chiar legea, ochiul de vulture al legei se înșelă și dete mie și sute în mâna unui nebun. Unde era aci capul bărbaților celor cu geniu și cu minte sănătoasă? Unde capul advocaților care-și pun într-adins a descoperire toate defeptele și erorile? Șiretlicul unui nebun înșelase pe toți cei cu minte.

Aveam bani – cum mă lăudau! Îi risipeam pe toate nemicurele – mă ridicau în cer! Cum se plecau cei trei frați mândri înaintea mea! Și tata cel bătrân cu perii săi albi – ce onoare, ce amor, ce amiciție intimă îmi arăta – cum mă adora! Bătrânul avea o fată, tinerii aveau o soră și toți cinci erau săraci. Eu eram avut și, când mă însurai cu fata, văzui zâmbitul triumfătoriu pe fețele bietelor rude: se gândeau la planul lor și la plata cea mare a ostenelelor. Însă la mine venise rândul a zâmbire. A zâmbire? A râde în hohote, a-mi rupe perii și a mă tăvălire cu poftă pe podine zbierând. Puțin le venea lor în minte că măritară fata la un nebun.

Dar stai! Daca o și știau, ar fi scăpat-o ei? Ce e fericirea unei sore pe lângă aurul bărbatului ei? Pena cea ușoară, ce o suflu în aer, pe lângă lanțul de aur ce-mi împodobește trupul!

Însă într-un punt tot mă înșelai: cu toate că noi nebunii avem ascuțime de minte destulă, tot facem câteodată erori – altfel aș fi știut că fata mai bine s-ar fi lăsat să se pună înțepenită

și rece într-un cosciug decât să se aducă ca mireasă în casa mea. Aș fi știut că inima ei era dată unui tânăr cu ochi negri, p-al cărui nume ea-l numise o dată într-un somn neodinit; aș fi știut că ea mi s-a jertfit mie pentru ca să micșorească sărăcia bătrânului cu capul alb și fraților celor mândri.

Nu-mi mai pot aduce aminte de forma și de trăsurele miresei mele, însă știu că era frumoasă; știu că era: căci când în nopți luminate de lună tresar spăimântat din somn și toate în giurul meu sunt liniștite: văd într-un unghi al chiliei asteia o formă gingașă și palidă stând fără mișcare, cu păr lung și negru care îi cade peste umeri și pe care nu-l atinge nice o suflare pământească; cu ochi înlemniți îndreptați la mine, cari nice nu clipesc, nice nu se închid. St! Tăceți! Îmi îngheață sângele scriind – forma asta e *aci,* fața galbină ca moartea și ochii sclipind cu un luciu de sticlă: însă eu îi cunosc numai prea bine! Forma nu se mișcă; ea nu se supără și nu se mânie ca altele, cu cari se umple câteodată camera asta; însă îmi este cu mult mai groznică decât toate stafiele cari mă căzneau înainte – ea vine din groapă și prea seamănă cu un mort!

Mai un an întreg văzui fața ei fiind tot mai galbină; mai un an întreg văzui cum se scurgeau lacrimile necontenit peste obrajii ei palizi, fără să știu cauza tristeței ei. Dar, în fine, tot o aflai – ea nu mi-a putut-o ascunde mai mult. Eu nu-i plăcusem, dar nice n-am fost crezut-o; ea desprețuia avuțiele mele și pompa în care trăia îi era urâtă: asta n-o așteptasem; iubea pe altul: la asta nu mă gândisem. Sentiminte curioase începură a veni peste mine și nește ideie, impuse cu sila de o putere secretă, se întorceau și se învârteau prin creierii mei. Pe ea n-o uram, cu atât mai mult însă pe tânărul de a cărui perdere plângea ea tot mereu. Senteam compatimire: da, compatimire cu ea pentru mizera-i viață la care o condemnaseră rudele rece și egoiste. Eu știam că ea nu putea să trăiască mult; însă ideea că încă înainte de moartea sa poate c-ar naște o ființă nefericită

și destinată a lăți nebunia peste toată familia viitorie mă întări în planul meu: otării s-o ucid.

Săptămâne întrege m-am gândit la venin, apoi la înecat, pe urmă la foc. Frumoasa privire: palatul cel mare și pompos în flacare și nevasta nebunului încărbunind în cenușă! Mai cugetați-vă încă gluma, a pune o plată mare pe prinderea făcătorului de rău și apoi a vedea oarecare om cu mintea sănătoasă bătându-se la furce pentru o faptă la care nici n-a gândit – și toate aceste prin astuția unui nebun! De multe ori mă ocupam cu ideea asta, însă pe urmă tot mă lăsai de ea. O, ce desfătare a freca în toate zilele briciul, a pipăia tăiușul ascuțit și a cugeta la rana adâncă pe care ar potea-o face numai o tăietură cu dunga subțire și lucie!

În fine, îmi șoptiră cunoscutele stafie, cari veneau de atâte ori la mine, încet în ureche, că a venit tempul și-mi puseră briciul în mână. Eu îl prinsei bine, mă sculai încet din pat și mă plecai peste nevasta mea dormindă. Ea-și acoperise fața cu amândouă mânele; eu le ridicai și ele îi căzură fără senț pe pept; plânsese: urmele lacrimelor ei se puteau vedea pe obraji. Fața ei era liniștită și blândă și, uitându-mă la ea, trecu un zâmbit peste trasurele ei. Îmi pusei mâna încet pe umăr; ea tresări, dar numai într-un vis trecând; mă plecai încă o dată peste ea; ea țipă deodată și se deșteptă.

O mișcătură a mânei mele și ar fi rămas mută pentru totdeuna; însă eram speriat și mă trăsei îndărăt. Căutăturele ei erau ațintate cătră mine; eu nu știu cum fu posibile, dar căutăturele este mă umplură de frică și spaimă și naintea lor îmi căzu curagiul. Ea se sculă din pat, ochii tot mereu ațintați și înlemniți la mine; începu a tremura; cuțitul mi-era în mână, însă eu nu mă puteam mișca. Ea păși cătră ușă; acolo se întoarse și mă liberă de căutăturele ei; magia era ruptă: mă aruncai pe ea apucând-o de braț; se auzeau țipete peste țipete și ea căzu la pământ.

Lesne aș fi putut-o ucide acum; însă toată casa era pe picioare; auzii pasuri pe trepte: ascund briciul în cutia lui, descui ușa și strig tare: ajutori!

Veniră, o ridicară de pe podine și o puseră în pat; ea șezu vro câteva ore fără semn de viață; dar după ce i se întoarse viața și vorbirea – își perduse mințile și se învârtea în furia nebuniei.

Doftori fură chemați – oameni renumiți, care veneau la palatul meu în carete comode, cu cai frumoși și cu suită pompoasă. Umblară vro câteva săptămâne pe lângă patul ei; în fine, ținură un consiliu mare și începură a se disputa într-o odaie de aproape cu ton încet și șoptitori. Unul, cel mai cu minte și faimos dintre toți, mă trase la o parte, îmi zise să mă prepar a auzi lucrul cel mai spăimântători și apoi îmi spuse mie – mie, nebunului! – că nevasta mea a nebunit. El ședea lipit lângă mine la o fereastră deschisă, ochii îi erau ațintați pe fața mea și mâna îi era pusă pe brațul meu. Fără nice o obosire l-aș fi putut arunca pe stradă, și încă ar fi fost o glumă din cele mai minunate; însă secretul meu era la mijloc și eu îl lăsai să scape. După vro câteva zile îmi mai spuseră că nevasta mea nu mai poate ședea fără vigilie și că aș trebui să iau o femeie de la turn pentru ea; eu! Eu mă dusei pin câmpuri, unde nu mă putea auzi nemine, și râsei așa de tare încât răsuna echo din toate părțile. În ziua după asta ea muri. Bătrânul cu părul alb o petrecu la groapă și frații cei mândri lăsară să pice o lacrimă pe trupul care nu mai avea nice un senț, pe a cărui dureri însă, când trăia, le priveau cu nervi de fer. Toate aceste erau nutreț pentru cheful meu ascuns, și eu râsei sub cârpa albă care, întorcându-mă acasă, mi-o pusesem pe față, până mi se umplură ochii de lacrime.

Însă cu toate că-mi ajunsesem scopul și o ucisesem, tot n-aveam liniște și astâmpăr și sențeam că secretul meu în scurt timp trebuia să se facă cunoscut. Nu-mi puteam ascunde bucuria cea silbatică și cheful care spumega în mine și care, dacă eram singur acasă, mă făcea de săream și băteam în palme și jucam pin casă zbierând. Dacă ieșeam afară și vedeam oamenii umblând peste strade or alergând în teatru, dacă auzeam tonurile de muzică și vedeam pe niște bieți oameni jucând: atunci sențeam o desfătare în mine, încât aș fi putut să sar între ei, să-i rup unul câte unul și să urlu de bucurie. Dar în faptă numai scârșneam cu dinții și-mi înfigeam unghiele ascuțite în carne; mă înfrânam și încă nemine nu gândea că sum nebun.

Mi-aduc aminte – cu toate că aceasta este una din lucrurile cele mai de pe urmă la cari mi-aduc aminte: că acum amestec ființa prezinte cu visurile mele și trebuia să mai fac așa de multe, sum așa de grabnic și am așa de puțin temp a distinge adevărul din vis, ce se crucea într-o confuziune grozavă prin mintea mea – mi-aduc aminte cum, în fine, tot îmi trădai misterul. Ha, ha! Parcă-i văd și acum cu ochii spăimântați și parcă senț ușurătatea cu care-i împinsei de la mine și-i bătui cu mâna împumnită în fețele ca ceara de galbine și apoi fugii ca vântul și-i lăsai să tot zbiere și să se vaite după mine. Senț o putere de uriaș în mine, când mă gândesc la asta. Iaca, uitați-vă și vedeți cum se încovoia drugul ăsta de fer în mâna mea furioasă! L-aș potea frânge ca p-o așchie; însă dupe el sunt galerie lungi cu o grămadă de ușe, prin cari cu greu aș ieși la lumină; și dacă aș și putea, totuși știu că jos sunt poarte de fer, pe cari le țin închise și încuiate țeapăn. Știu ei bine ce nebun șiret eram eu și sunt mândri de a mă avere aci, ca să mă arate la oameni.

Stai să vedem – așa, eu fusesem la preumblare; era târziu noaptea când ajunsei acasă și găsii pe cel mai mândru din cei trei frați, care mă aștepta – pentru un lucru foarte întețitori, cum zicea: asta o știu încă bine.

Pe omul ăsta îl uram cu toată ura unui nebun; de câte ori mă mânca pin degete să-l sfâșiu! Îmi spuseră că mă aștepta; eu alergai peste scară. Zise că ar avea să vorbească ceva cu mine între patru ochi; – trămisei pe servitorul afară. Era târziu și noi eram singuri, singuri *pentru prima oară.*

Eu îmi întorceam căutăturele tot mereu de la el, pentru că știam, și eram mândru a știre, că în ochii mei sclipea văpaia nebuniei. Vro câteva minute șezurăm fără a vorbi ceva. În fine, începu el. Viața mea desfrânată în tempul de pe urmă, cuvintele cele curioase ce le-a auzit îndată după moartea soru-sei ar fi un ofens pentru memoria ei; aceasta, împreună cu alte întâmplări pe cari înainte le trecuse cu vederea, l-ar face să creadă că eu nu m-am purtat bine cu ea; ar voi să știe dacă am de gând a păta memoria ei sau a-i dezonora familia; uniformei, zise el, pe care o porta, ar fi *datori* să ceie declararea asta de la mine.

Omul ista avea un rang de ofițer în armată; un rang cumpărat cu banii mei și cu mizeritatea soru-sei; el era capul complotului spre a mă înșela și a pune mâna pe averea mea; el cel mai aptiv a sili pe soru-sa să-mi dea mâna, pe când știa prea bine că inima ei era dată prăpăditului ăluia cu ochii negri. Și *datori*! Uniformei sale datori! Livrelei rușinei sale! – Eu îmi ațintai ochii pe el, nu mă mai puteam reținere – însă nu zisei nice o vorbă.

Îndată senții schimbarea ce o făcuse căutăturele mele în el; era un bărbat curagios, însă sângele îi peri din față și el se trase cu scaunul de la mine; eu mă trăsei cu al meu cătră el; și când râsei deodată – eram atunci foarte voios – îl văzui tremurând; senții nebunia sculându-se în mine; el tot mai îngrozit.

– Dumneata erai foarte bun cătră sora dumitale când încă trăia, zisei eu, foarte bun.

El se uită neliniștit prin odaie și eu văzui că ținea spatele scaunului cu amândouă mânele, dar nu zise nemica.

– Mă mișelule, începui, te-am descoperit eu, ți-am aflat eu diavoliele ce le-ai întrebuințat cătră mine, știu eu că inima soru-tei era a altuia, înainte de a fi silită să mă aleagă pe mine; eu o știu – o știu!

Deodată sări de pe scaun, îl prinse și, ridicându-l în sus, îmi zise să stau în depărtare: la vorbele ultime îi venisem tot mai aproape.

Eu mai mult zbieram decât vorbeam, căci sențeam o furie ferbândă gonind prin vinele mele și stafiele cunoscute îmi șopteau să-i rup inima din el.

– Blasfematule! strigai și mă aruncai pe el. *Eu* am ucis-o! eu sum un *nebun*! Jos cu tine! Sânge, sânge! Voi să văd sânge!

În spaima lui aruncă scaunul după mine, dar eu mă păzii; ne apucarăm cu brațele; o luptă crudă începu; după scurt temp ne tăvăleam amândoi pe podine.

Era o trântitură minunată: el un bărbat mare și tare care se lupta pentru viață; eu un nebun puternic, căruia îi era sete după sângele lui; știam eu că nice o putere nu era ca a mea și aveam drept, iar drept, cu toate că eram un nebun! Puterile începură a-l lăsare: eu îngenuncheai pe peptu-i și-l apucai cu amândouă mânele de gât; fața i se făcu roșie ca purpurul, ochii îi ieșiră afară și cu limba scoasă pare că vrea să mă batjocorească; eu de aia îl strângeam și mai tare.

Deodată se deschise ușa cu o larmă mare și o mână de oameni săriră în odaie, cari spuneau unul altuia să pună mâna pe nebun.

Secretul meu era descoperit și singura mea luptă era acum pentru libertate. Sării pe picioare înainte de a pune cineva mâna pe mine, mă aruncai în mijlocul servitorilor, îmi făcui cu brațele mele cale, pare că aș fi avut o secure, și-i atunai la pământ. Ajunsei până la ușă, sării peste trepte și într-un clipit eram pe stradă.

Fugii drept înainte și iute și nemine nu cuteză să mă împedice. Auzeam tot mereu pasuri gonitorie; îmi îndoii iuțeala; sunetul se perdu încet-încet și, în fine, nu se mai auzi nemica; însă eu tot fugeam, prin lacuri și parcuri, săream peste garduri și muri cu zbieretul meu silbatic, pe care-l acompaniau ființele grozave cari erau lângă mine și zburau prin cer țipând; demoni mă duceau pe brațe: mergeau cu vântul, rupeau gardurile dinaintea lor și se învârteau cu mine grabnic de mi se amețise capul, până când mă azvârliră cu un brânci la pământ. Când mă

deșteptai din amețeala mea, mă găsii aci-aci, în chilia asta frumoasă, în care foarte rar cade lumina soarelui și unde razele lunei mi-arată numai stafiele negre și forma tăcândă în unghiul obicinuit. Când stau sculat, aud câteodată niște țipete și zbierete groznice din unghiuri depărtate ale clădirei asteia mari; ce este nu știu; însă nu vine de la forma ei palidă, nice are a face cu ea: ea de la crepusculul de seară până la primele raze ale dimineței stă nemișcată tot într-un loc, ascultă la muzica lanțurilor mele de fer și pândește cum mă întorc și mă învârtesc pe patu-mi de paie."

La finea manuscrisului se mai aflau următoarele note de altă mână:

„Nefericitul ale cărui fantazie grozave sunt însemnate aci e un esemplu trist de urmările stricăcioase a unei tinerețe aduse pe cale rea și a continuarei unei vieți neregulate. Dezmierdări imense în anii tinereței lui îi născuse friguri și lipsa de spirit. Urmările se văzură întâi în ideea curioasă că nebunia ar fi ereditară în familia sa; ideea, a cărei posibilitate se bazează pe o teorie medică cunoscută, care însă nu are încă valoare generale. Prin ideea asta căzu întâi într-o tristeță, care de multe ori trecea în deliriu – și, în fine, se făcu nebunie furioasă. Lucrurile ce le spune el în manuscris sunt adevărate, deși desfigurate prin fantazia lui. Acei căror le era cunoscută viața lui se mir numai cum patimele lui lipsite de frenul mintei nu l-au împins la fapte și mai înfiorătoare."

1856, Viena

DIN VIENA DE ACUM

Fragment din februariu

O PRIVIRE PRIN ȘETRELE TÂRGULUI „JUBILATI"

După germănește

I

Sub favore estraordinarie a fortunei trecurăm fără pericul prin Scilla și Charibdea cetatei, adecă mai în proză: prin piața Sfântului Michail (Michaeler-Platz), după aceasta prin strada domnilor (Herrengasse), care e împâclită de un aer bursian, trecurăm și prin strada scotilor (Schottengasse), care ne dă cea mai bună ocaziune de a începe câteva gânduri filozofice cu tema: „ce urmări la suflet și trup au niscaiva coliziuni pumnali cu coastele noastre" – și ne aflăm, în fine, înaintea portei scotilor (Schottentor). Un nor de pulbere – ist semn caracteristic *per excellentiam* al Vienei – începe niște obsidiuni sebastopoliane în contra nasului, gurei și a ochilor, care obsidiuni însă sunt coronate de un succes blasfemat, și bietele urechi vin la rând! le penetrează o larmă, un șuruit, întrerupt când și când de câte un zbieret *à la cioca*, despre care nice un artist muzicale n-are cea mai mică idee. E târg anuale – târg de primăvară, adecă niște bude și niște oameni pintre ele acoper glațiul. Colea

în stânga stă o șatră mare cu o tabla de mușama vânătă, și sură, și galbină, și roșie, și neagră, care laudă la lume în vorbă și icoană sopunurile pentru pete, pasta de ciobote, pomada și porco-slănina și alte minuni curat esotice (dacă n-ar fi din Lerchenfeld). Jupanul ăla cu un șurț albastru și cu o bărbiță à la Napoleon comentează într-un ton de diptatore, numa cam răgușit, vorbele tablei: „Aici, domnii mei, este vestitul vacs de cizme din fabrica cu vapor în ***; face pielea moale ca un aluat, neagră ca o arăpoaică; iaca o probă!“ Cu vorbele iste trage vrun copil a cărui cizme au o colore foarte sentimentale, cam ca Zinober, îi zice să-și puie un picior pe un scaun și, ștergând și frecând, își continuă sermonul în următoriul mod: „Vezi, onorate public *pro titulo*, zic numa unu-doi, și iaca, domnilor și doamnelor, că n-am mențit. Bucata custă numa 3 cruceri. Dă-ți laba jos, potaie!“ Iute apuc cei ce stau împregiur pasta de cizme, pe când copilul își privește, căzut în estasă de bucurie, când cizma a roșie, când cea neagră; în scurt temp capătă un *socius doloris* care, sau mai bine zis: a cărui guler de surtuc mângit se curăță pe jumătate spre a demonstra înaintea ochilor tuturor minunata bunătate a sopunului de pete. Acum vine producțiunea de ascuțit pe vestitele gresie de Cremona, însă cu pasta stirică de ascuțit – toate sunt pastă – după care procedură jupanul Pseudo-Napoleone se apucă de lipit, și după ce a spart – adecă, mă rog de iertare – voi să zic: după ce a dres vro câteva frânture cu chitul de Nanking, se pierde mulțimea și el începe a bate înfuriat cu un cuțit jumătate cât el pe o tinichea și a zbiera din toate puterile, ca să atragă o nouă grupă de privitori, cari sunt destinați de a înțelege și ei din nou prin esperimentele spuse, cum că marfele jupanului sunt toate bune și minunate – *quod erat demonstrandum*. Seara își numără comorele și văzând că de răgușit e mai răgușit, dar însă și mai avut, otărește a-și cerca și în ziua următoare norocul. Ei bine! Și noi voim a ne cerca norocul în numărul următori și a continua privirea prin șetrele târgului.

. . . .

III. TEATRU

ÎN VOLUM

HENRIK IBSEN

COPILUL EYOLF

DRAMĂ ÎN 3 ACTE

Traducere de T. Maiorescu

[NOTA TRADUCĂTORULUI]

Copilul Eyolf, Klein Eyolf, cea din urmă dramă a lui Ibsen, s-a reprezentat pentru prima oară în limba germană la Berlin și, cu câteva zile mai târziu, la 4 ianuarie 1895, în limba norvegiană, la Christiania. În acelaș timp a apărut în broșură.

Norvegianul Henrik Ibsen, ajuns acum la vârsta de 67 ani, poate fi privit ca cel mai însemnat autor dramatic din zilele noastre. Fie că se aprobă, fie că se dezaprobă direcția scrierilor sale, valoarea lor artistică, puterea și originalitatea concepțiunii, analiza pătrunzătoare a stărilor sufletești fac din Ibsen în orce caz o figură literară din cele mai caracteristice și din cele mai sugestive ale timpului modern.

De aceea au și avut dramele sale darul de a deștepta în lumea cultă de pretutindeni un interes excepțional de viu și discuții pasionate.

În asemenea împrejurări se cuvine ca și în mica noastră literatură să existe ceva din opera lui Ibsen, și mai ales pentru traducere drama lui cea din urmă, care, de-abia apărută de câteva săptămâni, produce aceeaș senzatiune, precum și cuprinde în sine toate însușirile particulare ale geniului său.

Cetitorilor români le va veni greu să să „atmosferizeze" în drama tradusă aici. Deprinși, precum sunt, mai ales cu teatrul francez, lucrarea lui Ibsen le va părea străină și în unele locuri

stranie. Un scenariu din cele mai simple, puține persoane, nici o complicație de întâmplări externe, de-abia un așa-numit evenimet la sfârșitul actului I. Conflictul dramatic, precum și rezolvirea lui sunt rezultatul unei „transformări" curat interne în cugetul lui Allmers și în raportul său cu Rita, iar pe al doilea plan, în Asta. Toate izvorăsc dintr-o analiză amănunțită, uneori îndrăzneață, adeseori nemiloasă a caracterelor. Întreaga figură a lui Allmers e cam prea norvegiană-visătoare. Dar, pe de altă parte, autorul vede persoanele, plăsmuite în imaginația sa, cu atâta claritate (la fiecare frază a lor se indică până la exagerare gestul și dispoziția) și le înfățișează cu atâta putere de realism, încât ne convinge de existența și ne emoționează pentru soarta lor.

Oricum ar fi, pentru noi era un fel de datorie literară de a încerca traducerea de față.

București, ianuarie 1895

T.M.

PERSOANELE

ALFRED ALLMERS, proprietar și autor
RITA ALLMERS, soția sa
EYOLF, copilul lor, de 9 ani
ASTA ALLMERS, sora vitregă a lui Alfred
INGINERUL BORGHEIM
ȘORICĂREASA

Acțiunea se petrece în Norvegia, la moșia lui Allmers, lângă fiord, câțiva kilometri departe de oraș.

ACTUL I

(O odaie elegantă spre grădină. Mobile multe și flori. În fund, uși de sticlă, deschise spre o verandă. Privire întinsă peste fiord. În depărtare, dealuri cu păduri. În dreapta și în stânga, câte o ușe, cea din dreapta cu două canaturi și mai spre fund. În față, la dreapta, o canapea cu perine și cu șaluri. La colțul canapelei, scaune și o mescioară. În față, la stânga, o masă mai mare, cu jeturi împrejur. Pe masă, un mic geamantan deschis. E vară, des-de-dimineață, timpul cald și cu soare.

Rita Allmers stă lângă masă cu spatele spre dreapta și scoate lucrurile din geamantan. E femeie de vro 30 de ani, frumoasă, blondă, plină, mai mult înaltă, îmbrăcată cu o rochie de coloare deschisă.

După câteva momente intră Asta Allmers prin ușa din dreapta, în haine de vară cafeniu deschise, pălărie, paltonaș și umbreluță, subsuoară un portofoliu închis. E înaltă și subțire, cu părul negru, ochii adânci și serioși. De 25 de ani.)

ASTA *(de la ușe)*: Bună dimineața, Rita!

RITA *(se întoarce spre ea și-i dă din cap)*: Ce, tu ești, Asta? Așa de dimineață ai plecat din oraș? Și vii până la noi?

ASTA *(își așează pălăria și paltonașul pe un scaun lângă ușe)*: Da, eram neliniștită. Parcă trebuia să viu aici și să văd pe Eyolf, – și pe tine. *(Pune portofoliul pe mescioara de lângă canapea.)* Și așa am venit cu vaporul.

RITA *(îi surâde)*: Și pe vapor ai dat de vreun cunoscut. Adecă așa, din întâmplare.

ASTA *(liniștită)*: Nu, n-am dat de nici un cunoscut. *(Zărește geamantanul.)* Dar ce e asta, Rita?

RITA *(tot ocupată cu scoaterea lucrurilor)*: Geamantanul lui Alfred. Nu-l cunoști?

ASTA *(se apropie, surprinsă de bucurie)*: Ce, s-a întors Alfred?

RITA: Da, închipuiește-ți, a sosit făr' de veste cu trenul de noapte.

ASTA: Acum înțeleg ce nu mă lasă pe mine-n pace, ce m-a adus aici. Și nu scrisese mai nainte? Măcar o cartă poștală?

RITA: Nici un cuvânt.

ASTA: Nici nu telegrafiase?

RITA: Ba da, cu o oră înaintea sosirii. Scurt și rece. *(Râde.)* Așa-i că-i seamănă, Asta?

ASTA: Firește. El le simte și le face toate mai pe tăcute.

RITA: Dar și ce bucurie când mi-a venit înapoi.

ASTA: Cred și eu.

RITA: Cu două săptămâni mai nainte decât era vorba!

ASTA: Și-i e bine? Nu e supărat?

RITA *(închide geamantanul și se îndreptează cu un surâs spre Asta)*: Parcă era transfigurat când a intrat pe ușe.

ASTA: Nu e deloc obosit?

RITA: Ba obosit era el, și încă destul. Dar și umblase, sărmanul, mai mult pe jos.

ASTA: Aerul de la munte va fi fost prea aspru pentru el.

RITA : Nu cred. Nu l-am auzit tușind nici o singură dată.

ASTA: Apoi vezi! Tot a fost bine că l-a silit doctorul să plece.

RITA: Ei da! Acum, că a trecut – dar, crede-mă, Asta, pentru mine a fost o vreme grozavă. Eu n-am zis nimic. Dar și tu ai venit așa de rar pe la mine.

ASTA: Foarte rău am făcut, însă...

RITA: Ei, lasă acum, aveai școala ta în oraș. *(Surâde.)* Și apoi și inginerul nostru era pe drumuri.

ASTA: Te rog, Rita, nu mai vorbi de asemenea lucruri.

RITA: Bine, să nu mai vorbim de inginer. Dar nu-ți poți închipui cum îmi lipsea Alfred. Ce pustiu! Ce gol! Știi, parcă era un mort în casă!

ASTA: Ei, Doamne! Pentru șase, șapte săptămâni.

RITA: Da, însă nu uita că pân-acum nu m-am despărțit niciodată de Alfred, nici 24 de ore. Niciodată în acești zece ani.

ASTA: Tocmai de aceea cred că venise vremea să facă și el o călătorie de astă dată. În fiecare vară ar fi trebuit să se ducă la munte. Numai de-ar fi făcut-o.

RITA *(cu un surâs ușor)*: Firește, ție-ți vine lesne. Dac-aș fi eu așa – așa de cuminte ca tine, l-aș fi lăsat să plece mai de mult – poate. Dar îmi era peste putință, Asta. Mi se părea că n-o să se mai întoarcă. Nu pricepi atâta lucru?

ASTA: Nu. Poate fiindcă nu am pe cine pierde.

RITA *(cu un surâs glumeț)*: N-ai, în adevăr, pe nimeni?

ASTA: Pre cât știu eu, nu. *(Schimbând vorba.)* Dar bine, Rita, unde e Alfred? Tot mai doarme?

RITA: Aș! Și astăzi s-a sculat de dimineață, ca totdeauna.

ASTA: Atunci n-a fost așa de obosit.

RITA: Ba da, azi-noapte, când a sosit. Dar acum și-a luat pe Eyolf cu el în odaie, e mai bine de un ceas.

ASTA: Bietul băiat, mic și slab cum este! Iar are să cetească și să învețe întruna?

RITA *(dând din umeri)*: Așa vrea Alfred, nu știi ?

ASTA: Știu, dar, după părerea mea, tu ai trebui să te împotrivești, Rita.

RITA *(cam nerăbdătoare)*: Ba să mă ierți; aici nu mă amestec. Alfred trebuie să se priceapă mai bine decât mine. Și ce vreai să facă Eyolf? *El* nu poate să alerge și să se joace ca alți copii.

ASTA *(cu hotărâre)*: Am să vorbesc eu cu Alfred.

RITA: Bine faci, dragă Asto. Iată-i!

(Alfred Allmers, ținând pe Eyolf de mână, intră pe ușa din stânga. Alfred e de vro 36–37 de ani, înalt și mlădios, cu ochii blânzi, părul castaniu

și rar, cu barbă. Fața serioasă și gânditoare. Eyolf poartă un fel de uniformă cu galoane de aur și nasturi cu pajură. Schioapătă și are o cârje sub brațul stâng. Piciorul e paralizat. E mic de statură și cu înfățișare bolnăvicioasă, dar cu ochi frumoși și cuminte.)

ALLMERS *(lasă pe Eyolf de mână, merge surprins de bucurie spre Asta și o apucă de amândouă mânile)*: Asta! Dragă! Tu ești aici! Ce bine că te revăd așa de curând!

ASTA: Mi se părea că trebuie – bine-ai venit!

ALLMERS *(o strânge de mâni)*: Iacă o bună inspirație!

RITA: Uite la el, nu-i minunat?

ASTA *(se uită mereu la el)*: Minunat! În adevăr minunat! Așa ochi limpezi și vioi! Trebuie să fi scris mult în călătorie? *(Mișcată de bucurie.)* Îți vei fi sfârșit cartea, Alfred?

ALLMERS *(dă din umeri)*: Cartea? Ah, aia...

ASTA: Credeam că are să meargă ușor, îndată ce vei fi pe drum.

ALLMERS: Și eu credeam. Dar, vezi, a ieșit cu totul altfel. N-am mai scris nici un rând la carte.

ASTA: N-ai scris – tu?

RITA: Acum pricep! Hârtia am găsit-o neatinsă în geamantan.

ASTA: Da' bine, Alfred, ce-ai făcut toată vremea?

ALLMERS *(surâzând)*: Mi-am urmărit ideile, m-am tot gândit și gândit.

RITA *(îi pune brațul pe umeri)*: Te-ai gândit și la cei ce rămăseseră acasă?

ALLMERS: Firește că m-am gândit, și încă mult zi și noapte.

RITA *(își ia brațul)*: Atunci sunt toate în regulă.

ASTA: Și n-ai mai scris deloc la cartea ta? Și totuș pari așa de vesel și de mulțumit, cum nu ți-e obiceiul? Adecă nu, când îți merge greu cu lucrul.

ALLMERS: Ai dreptate. Dar, vezi, înainte eram așa de prost. *Gândirea* – aici se încheie tot ce avem mai bun în noi. Ce așterni pe hârtie nu e lucru mare.

ASTA *(surprinsă)*: Nu e lucru mare?

RITA *(râde)*: Ți-ai ieșit din fire, Alfred?

EYOLF *(se uită cu credință la el)*: Ba nu, papa, ce scrii tu e lucru mare.

ALLMERS: *(surâde și-i dezmiardă părul)*: Se înțelege, dacă o zici *tu* – dar, crede-mă, mai la urmă vine altul care o face mai bine.

EYOLF: Cine e acest „altul"? Ah, spune-mi-l.

ALLMERS: Ai răbdare. Are să vie el și să se arete.

EYOLF: Și ce faci tu atunci?

ALLMERS *(serios)*: Atunci mă duc iar la munte.

RITA: Să-ți fie rușine, Alfred?

ALLMERS: Sus, pe vârfuri și pe plaiurile cele întinse.

EYOLF: Tată, nu crezi că în curând am să fiu și eu destul de sănătos ca să merg cu tine?

ALLMERS *(cu durere)*: O, da, se poate, băiețele.

EYOLF: Vezi, asta ar fi bucuria mea, să mă sui cu tine pe munți!

ALLMERS *(schimbând vorba)*: Bre, da' ce frumos ești îmbrăcat astăzi, Eyolf!

EYOLF: Așa-i, mătușică?

ASTA: Firește. Petru papa te-ai îmbrăcat cu hainele cele nouă?

EYOLF: Da, m-am rugat de mama. Doream să mă vază tata.

ALLMERS *(încet către Rita)*: Nu trebuia să-i faci astfel de haine.

RITA *(încet)*: Dar mă chinuia întruna. Mă ruga atât de mult. Nu puteam scăpa de el.

EYOLF: Și să-ți mai spui una, papa. Domnul Borgheim mi-a cumpărat un arc. Și m-a învățat să trag cu el.

ALLMERS: Bine a făcut, așa ceva e pentru tine, Eyolf.

EYOLF: Și când o mai veni, îl rog să mă învețe să înot.

ALLMERS: Să înoți! Dar ce vrei cu înotatul?

EYOLF: Toți băieții de jos, de pe malul mării, știu să înoate, numai eu nu știu.

ALLMERS *(îl strânge mișcat în brațe)*: Tot ce vrei, să înveți. Tot ce-ți face plăcere.

EYOLF: Știi, papa, ce mi-ar face cea mai mare plăcere?

ALLMERS: Ce? Spune!

EYOLF: Cea mai mare plăcere mi-ar face să învăț să fiu soldat.

ALLMERS: Ah, dragă, sunt multe alte lucruri mai frumoase.

EYOLF: Dar dacă mă fac mare, tot *trebuie* să fiu soldat. Știi bine.

ALLMERS *(își încleștează mânile)*: Firește, firește; o să vedem.

ASTA *(se așează lângă masa de la stânga)*: Eyolf, vino încoace să-ți spui ceva.

EYOLF *(se duce la ea)*: Ce, mătușico?

ASTA: Închipuiește-ți, Eyolf, am văzut pe Șoricăreasa.

EYOLF: Ce? ai văzut tu pe Șoricăreasa? Aș, vrei să mă înșeli.

ASTA: Nu, zău, e adevărat. Am văzut-o ieri.

EYOLF: Unde?

ASTA: Pe drum, nu departe de oraș.

ALLMERS: Și eu am zărit-o undeva în drum.

RITA *(șezând pe canapea)*: Atunci o vedem poate și *noi*, Eyolf.

EYOLF: Mătușico, nu e curios că o cheamă Șoricăreasa?

ASTA: Oamenii îi zic așa, fiindcă umblă prin toată țara și gonește șoarecii și șobolanii.

ALLMERS: Eu am auzit că o cheamă cu numele ei adevărat cocoana Warg.

EYOLF: Warg? Warg, în limba noastră veche, însemnează lup.

ALLMERS *(îl dezmiardă pe cap)*: Ce, și asta o știi, Eyolf?

EYOLF *(pe gânduri)*: Atunci tot o fi adevărat că noaptea se preface în vârcolaci. Tu crezi, papa?

ALLMERS: Nu, nu cred. Dar acum du-te în grădină și te joacă.

EYOLF: Să nu iau mai bine o carte cu mine?

ALLMERS: Nu, mai lasă cărțile de acum înainte. Du-te pe malul mării, la ceilalți băieți.

EYOLF *(cu sfială)*: Ba nu, papa, nu-mi vine să mă duc astăzi la băieți.

ALLMERS: De ce?

EYOLF: Fiindcă am hainele astea.

ALLMERS *(cu fruntea încrețită)*: Nu cumva își bat joc de hainele tale cele frumoase?

EYOLF *(codindu-se)*: Nu, nu îndrăznesc, că i-aș bate.

ALLMERS: Atunci de ce?

EYOLF: Băieții sunt așa de obraznici! Și apoi zic că eu nu pot să fiu niciodată soldat.

ALLMERS *(ascunzându-și mânia)*: De ce or fi zicând-o?

EYOLF: Poate de pizmă. Fiindcă, vezi, papa, ei sunt așa de săraci, încât umblă cu picioarele goale.

ALLMERS *(încet, cu glasul năbușit)*: O, Rita, cum mă roade la inimă.

RITA *(liniștindu-l, se scoală)*: Lasă, lasă.

ALLMERS *(amenințător)*: O să le arăt băieților cine e stăpânul aici, la mare!

ASTA *(ascultând)*: Bate cineva la ușă.

EYOLF: Să știi că e domnul Borgheim.

RITA: Intră!

(Șoricăreasa intră încet și cu sfială pe ușa din dreapta. E o bătrână cu păr sur, mică, slabă, zbârcită, cu ochii ageri și înțepători. Poartă o rochie de modă veche cu flori, o pelerină neagră și o pălărie neagră cu bavolet. În mână ține o umbrelă mare, roșie, de braț îi atârnă un săculeț negru.)

EYOLF *(trage de rochie pe Asta, încet)*: Trebuie să fie aia cu șoarecii.

ȘORICĂREASA *(făcând de la ușe un compliment)*: Cu voia d-voastră – n-aveți în casă nimic ce roade?

ALLMERS: Noi? Cred că nu.

ȘORICĂREASA: Dacă ați avea, v-aș scăpa cu plăcere de așa ceva.

RITA: Da, da, pricepem. Dar pe la noi nu se află.

ȘORICĂREASA: Păcat! Fiindcă vedeți, măria voastră, eu îmi fac tocmai vizitele, și cine știe când mai viu prin partea locului. Ah, ce obosită sunt!

ALLMERS *(arătându-i un scaun)*: Se vede că ești obosită.

ȘORICĂREASA: N-ar trebui să se obosească cineva, făcându-le un bine mititeilor, sărmanii, pe care îi urăsc oamenii și-i prigonesc fără milă. Dar e muncă, și-ți sleiesc puterile.

RITA: Nu vrei să șezi și să te odihnești puțin?

ȘORICĂREASA: Foarte mulțumesc. *(Șade pe un scaun, între ușe și canapea.)* Fiindcă toată noaptea am umblat după treburile mele.

ALLMERS: Așa?

ȘORICĂREASA: Da, pe ostroavele de dincolo. *(Cu un hohot de râs înăbușit.)* Vezi bine, au trimis oamenii după mine. Greu trebuie să le fi venit. Dar n-aveau încotro: A trebuit

să-nghiță gălușca. *(Se uită la Eyolf și-i dă din cap.)* Gălușca, coconașule, gălușca.

EYOLF *(timid, dar fără voie)*: De ce a trebuit...?

ȘORICĂREASA: Ce?

EYOLF: Să-nghiță...

ȘORICĂREASA: Fiindcă nu mai aveau ce să mănânce. De atâția guzgani și șoricei! Pricepi, coconașule?

RITA: Doamne ferește! Bieții oameni – așa sunt de chinuiți?

ȘORICĂREASA: Of, dar ce mai năvală și învălmășală! *(Râde în sine, cu mulțumire)*. Prin paturi se roteau și rodeau toată nopticica. În gălețile cu lapte se rostogoleau. Și peste dușamele foșneau și ropoteau din colț în colț.

EYOLF *(încet către Asta)*: Pe acolo n-am să merg niciodată.

ȘORICĂREASA: Dar deodată am venit *eu* – și încă unul. Și le-am luat cu noi pe toate drăguțele de dobitoace! Am fost destul doi pentru toate.

EYOLF *(cu un țipăt)*: Papa, uite, uite!

ALLMERS: Ce-i?

EYOLF *(arată)*: Se zbate ceva în săculeț!

RITA *(fuge la stânga, cu un strigăt de spaimă)*: Vai de mine! Zi-i să plece, Alfred!

ȘORICĂREASA *(râde)*: Dar lasă, coconiță dragă, nu te teme de așa ființă mică

ALLMERS: Ce e?

ȘORICĂREASA: E numai frumușelul meu de mops. *(Dezleagă săculețul.)* Hai, ieși la lumină, puișorule. *(Se ivește din săculeț capul unui cățeluș cu botul lat și negru. Șoricăreasa face semn lui Eyolf cu capul și cu degetul.)* Apropie-te, nu te teme, că ești în haine de militar, ești un mic soldat rănit. Nu mușcă. Vino! Vino!

EYOLF *(se ține de rochia Astei)*: Nu, nu îndrăznesc.

ȘORICĂREASA: Nu găsești, coconașule, că are o față blândă și drăgălașă?

EYOLF *(arată mirat cățelușul)*: Acela?

ȘORICĂREASA: Vezi bine, ăsta.

EYOLF *(cam încet, uitându-se țintă la cățeluș)*: Parcă e – este fața – cea mai grozavă pe care am văzut-o.

ȘORICĂREASA *(închide săculețul)*: O, te deprinzi, te deprinzi cu vremea. Vine și asta.

EYOLF *(se apropie fără voie și mângâie săculețul cu mâna)*: Dar tot e minunat de frumos!

ȘORICĂREASA *(cu îngrijire)*: Acum e numai moleșit de oboseală, bietul pici. Tare e obosit. *(Se uită la Allmers.)* Dar și așa raită – obosește o ființă, să mă crezi, domnișorule.

ALLMERS: Raită? Ce raită?

ȘORICĂREASA: Raita de momelă.

ALLMERS: Aha, câinele ademenește șoarecii.

ȘORICĂREASA *(dă din cap)*: Mopsul și cu mine, amândoi împreună. Și merge strună. Adecă așa *pare*. Lui îi leg numai o sforicică de zgardă. Apoi îl plimb de trei ori în jurul casei. Și eu cânt cu drâmba. Și când aud drâmba, sar în sus din pivnițe, sar jos de pe acoperișuri, sar afară de prin găuri – toate drăguțele de ființe.

EYOLF: Și el le mușcă de le omoară?

ȘORICĂREASA: Doamne ferește! Noi mergem devale, spre caic, mopsul și cu mine, și – ei vin după noi, bătrânii și puișorii.

EYOLF *(cu atenție încordată)*: Și pe urmă? Ah, mai spune!

ȘORICĂREASA: Pe urmă ne depărtăm cu caicul de țărm. Eu învârtesc vâsla și cânt cu drâmba, și mopsul, frumușelul, înoată după caic. *(Cu ochii aprinși.)* Și tot ce se rotea și se rostogolea ne urmează mai departe și tot mai departe în apă. Fiindcă sunt *siliți*.

EYOLF: De ce sunt siliți?

ȘORICĂREASA: Tocmai fiindcă nu *vor*. Fiindcă le e așa groază de apă, de aia trebuie să meargă tot mai departe în apă.

EYOLF: Și la urmă se îneacă?

ȘORICĂREASA: Toată ființa viețuitoare. *(Mai încet.)* Și apoi le e bine și sunt în liniște la întuneric, după pofta inimei, dragii de mititei. Acolo, la fund, dorm somnul lor dulce și lung. Toți cei ce au fost prigoniți și urâți de oameni. *(Se scoală.)* Ei, mai nainte n-aveam trebuință de mops. Pe atunci momeam eu însumi. Eu singură.

EYOLF: Ce momeai?

ȘORICĂREASA: Oameni. Mai ales pe unul.

EYOLF *(cu atenție încordată)*: Spune, spune, pe cine?

ȘORICĂREASA *(râzând)*: Pe ibovnicul meu. Ce te uiți așa, domnișorule? Și dumneata ai să furi inimile.

EYOLF: Și unde e el acum?

ȘORICĂREASA *(îndârjită)*: La fund, cu șobolanii! *(Iar cu blândețe.)* Dar acum trebuie să mă duc după treburile mele. Sunt mereu pe drumuri. *(Către Rita.)* Măriile voastre n-aveți astăzi trebuință de mine? Aș putea isprăvi îndată.

RITA: Mulțumesc, nu cred să avem trebuință.

ȘORICĂREASA: De, de! coconiță, nimeni nu poate ști. Dacă prindeți de veste că e ceva aici în casă care mișuie și roade – și se rotește și ropotește – trimeteți după mine și după mops. Cu plecăciune! Cu plecăciune! *(Iese pe ușa din dreapta.)*

EYOLF *(încet către Asta, triumfător)*: Iacă, mătușico, acum am văzut și eu pe Șoricăreasa.

(Rita iese pe verandă și-și face vânt cu batista. Eyolf se îndepărtează tiptil prin ușa din dreapta.)

ALLMERS *(ia în mână portofoliul de lângă canapea)*: Al tău e portofoliul, Asta?

ASTA: Da. Am pus într-însul o parte din scrisorile vechi.

ALLMERS: Scrisorile de familie.

ASTA: Mă rugaseși să le regulez în lipsa ta.

ALLMERS *(dezmierdând-o pe cap)*: Ai găsit vreme și pentru așa ceva?

ASTA: O, destulă! Le-am așezat parte aici și parte acasă la mine, în oraș.

ALLMERS: Îți mulțumesc, dragă. Ei, ai găsit ceva deosebit în ele?

ASTA *(cu aparentă indiferență)*: De! Câte ceva se găsește totdeauna în hârtiile vechi, precum știi. *(Serios și mai încet.)* Aici în portofoliu am strâns scrisorile adresate mamei.

ALLMERS: Acelea rămân, firește, la tine.

ASTA *(cu greutate)*: Nu. Trebuie să le cetești și tu, Alfred. Cândva – mai târziu. Astăzi n-am cheița cu mine.

ALLMERS: Nici nu trebuie, dragă. Tot n-am să citesc scrisorile mamei tale.

ASTA *(privind hotărât în ochii lui)*: Atunci îți voi spune eu odată – seara, într-un ceas liniștit – ce stă în ele.

ALLMERS: Așa da. Dar păstrează tu scrisorile. Multe suvenire tot n-ai de la maică-ta. *(Dă portofoliul Astei, care-l pune pe scaun, sub paltonaș.)*

RITA *(reintrând de pe verandă)*: Hu, ce grozavă era vrăjitoarea aceea! Parcă a lăsat un miros de mort în casă!

ALLMERS: Da, avea ceva sinistru.

RITA: Îmi venea rău cât a stat în odaie.

ALLMERS: Dar eu pricep ademenirea de care vorbea, acel soi de stăpânire silnică. Singurătatea de pe vârful munților și de pe plaiurile întinse te ademenește tot așa.

ASTA *(se uită cu atenție la el)*: Ce s-a petrecut în tine, Alfred?

ALFRED *(surâzând)*: În mine?

ASTA: Da, s-a petrecut ceva. Parcă ești alt om. Și Rita a simțit-o.

RITA: Așa e, din momentul în care ai intrat în casă. Dar nu e ceva rău, Alfred?

ALFRED: Din contra, ar *trebui* să fie ceva bun. Și nici că se poate altfel, are să fie spre bine.

RITA *(agitată)*: Ți s-a întâmplat ceva pe drum! Nu tăgădui! O văd din toate.

ALLMERS *(dând din cap)*: Absolut nimic, adică nici o întâmplare, deși…

RITA *(încordată)*: Deși…?

ALLMERS: În cugetul meu s-a petrecut o schimbare.

RITA: Doamne!

ALLMERS *(mângâindu-i mâna)*: E numai spre bine, dragă. Crede-mă.

RITA *(șade pe canapea)*: Atunci, spune-ne îndată ce e, dar spune tot!

ALLMERS *(spre Asta)*: Fie! Să ședem întâi, apoi voi încerca să vă explic. Pre cât voi putea.

(Se așază pe canapea lângă Rita. Asta își ia un scaun și șade aproape de Allmers. Mică pauză.)

ALLMERS *(privind drept înaintea lui)*: Dacă mă gândesc la viața mea trecută – și la soarta mea – în cei zece, unsprezece ani din urmă, îmi pare că e o poveste, un vis. Nu-ți pare și ție, Asta?

ASTA: Negreșit, în unele părți.

ALLMERS *(urmând)*: Când mă gândesc ce eram noi doi înainte, Asta, doi bieți orfani fără mijloace.

RITA *(cu nerăbdare)*: Ah, iar istoriile vechi!

ALLMERS *(fără a lua seama)*: Și acum trăiesc răsfățat – în belșug. Mi-am putut urma vocațiunea. Am putut învăța și lucra după pofta inimei. *(Întinde mâna.)* Și această mare și inexplicabilă fericire – ți-o datorim ție, draga mea Rita.

RITA *(jumătate în glumă, jumătate supărată, îi dă ușor peste mână)*: Ia încetează cu prostiile.

ALLMERS: Le spui numai ca un fel de introducere.

RITA: Atunci treci peste introducere!

ALLMERS: Rita, nu crede că a fost sfatul doctorului care m-a făcut să merg la munte.

ASTA: Nu, Alfred?

RITA: Dar ce te-a făcut să mergi?

ALLMERS: Adevărata cauză e că nu mai aveam liniște la masa mea de lucru.

RITA: N-aveai liniște? Dar bine, omule, cine te supăra?

ALLMERS *(dând din cap)*: Nimeni din afară, dar în mine aveam simțimântul că dispozițiile mele cele mai bune le întrebuințam rău, sau, mai bine, nu le întrebuințam deloc. Îmi pierdeam vremea.

ASTA *(cu ochi mari)*: Când îți scriai cartea?

ALLMERS *(afirmă cu capul)*: Nu voi fi având eu numai talentul pentru a scrie o carte. Voi fi fiind poate în stare să mai fac și altceva.

RITA: De-aia steteai tu tot pe gânduri în vremea din urmă?

ALLMERS: Mai ales din cauza aceasta.

RITA: Și de-aia erai așa de nemulțumit și de tine. Și de noi, ceilalți. Căci erai nemulțumit și de noi, Alfred.

ALLMERS *(se uită iar drept înainte)*: Ședeam acolo, plecat peste masă, și scriam zi cu zi. Uneori și noaptea. Scriam mereu la cartea cea groasă „despre răspunderea omenească". Hm!

ASTA *(punând mâna pe brațul lui)*: Dar bine, Alfred, cartea e misiunea vieței tale.

RITA: Așa e, și adeseori ai zis-o.

ALLMERS: Așa credeam. Încă din vremea când de-abia ieșisem din copilărie. *(Cu o privire caldă.)* Și atunci tu, Rita, m-ai pus în stare să încep lucrarea.

RITA: Vorbă să fie!

ALLMERS *(îi surâde)*: Tu – cu munții tăi de aur.

RITA *(jumătate în glumă, jumătate supărată)*: Dacă mai începi iar cu vorbele astea ai s-o pați!

ASTA *(se uită cu mâhnire la el)*: Dar cartea, Alfred?

ALLMERS: Cartea parcă se îndepărta încetul cu încetul de mine. Dar în aceeaș măsură mi se întărea gândul la datoriile mai înalte ce-mi erau impuse.

RITA *(îl apucă de mână, transportată de bucurie)*: Alfred?

ALLMERS: Mă gândeam la Eyolf, dragă.

RITA *(descurajată, îl lasă de mână)*: Așa – la Eyolf!

ALLMERS: Tot mai adânc s-a înrădăcinat bietul băiat în inima mea. După nefericita cădere de pe masă – și mai ales de când avem siguranța că nu mai e mijloc de îndreptare.

RITA *(cu stăruință)*: Dar tu îngrijești de el, Alfred, pre cât este omenește cu putință.

ALLMERS: Ca un dascăl, da. Dar nu ca un părinte; și părinte vreau să fiu de acum înainte pentru Eyolf.

RITA *(se uită la el și dă din cap)*: Se vede că nu te înțeleg bine.

ALLMERS: Vreau să zic că am să-mi întrebuințez toate puterile spre a-i ușura soarta și a i-o face cât se poate mai suportabilă.

RITA: De ce exagerezi? Slava Domnului, nu cred să simtă el așa de adânc.

ASTA *(mișcată)*: Ba da, Rita, simte.

ALLMERS: Fii sigură că simte foarte adânc.

RITA *(nerăbdătoare)*: Bine, frate! Dar ce poți face mai mult pentru el? Toate le faci!

ALLMERS: Voi încerca să pătrund și să luminez mintea lui de copil, să-i trezesc toate însușirile cele bune, care dormitează încă. Să fac să încolțească toate sămânțele frumoase din inima lui, să crească, să înflorească și să dea roade. *(Se scoală, din ce în ce mai încălzit.)* Și să fac mai mult! Să-l ajut ca să-și puie dorințele în armonie cu ceea ce poate realiza. Căci aici n-a ajuns încă. Toate năzuințele lui sunt îndreptate spre lucruri care îi vor rămânea totdeauna inaccesibile. Eu însă vreau să deștept în sufletul lui simțimântul de fericire.

(Se plimbă de câteva ori prin odaie. Asta și Rita se uită după el.)

RITA: Ai trebui să privești lucrurile mai liniștit, Alfred!

ALLMERS *(se oprește la masa din stânga și privește la ea)*: Eyolf să continue opera vieței mele. Se înțelege, dacă vrea. Sau să fie pus în stare să-și aleagă altceva, după propria lui fire. Mai bine așa. În orce caz, eu părăsesc lucrarea mea personală.

RITA *(se scoală)*: Dar, dragă Alfred, nu poți să lucrezi în acelaș timp pentru Eyolf și pentru tine?

ALLMERS: Nu pot! Peste putință! Aici nu mă pot împărți în două, și de aceea mă las de ale *mele*. Eyolf să fie încoronarea familiei noastre. Și noua chemare a vieței mele este de a-l conduce spre aceasta.

ASTA *(mergând spre dânsul)*: Mare luptă trebuie să se fi petrecut în tine, Alfred!

ALLMERS: Firește. Acasă n-aș fi ajuns niciodată la o hotărâre, nu mi-aș fi impus renunțarea. Aici, acasă, niciodată.

RITA: De aceea ai plecat vara asta?

ALLMERS *(cu ochii strălucitori)*: Da! Și m-am dus sus, în singurătatea nesfârșită. Am văzut cum răsare soarele și-și aruncă razele peste vârfuri. Mă simțeam mai aproape de stele; îmi părea că m-am înrudit cu ele și că ne înțelegem. Și atunci am fost în stare.

ASTA *(îl privește cu tristețe)*: Și acum nu mai lucrezi la cartea „despre răspunderea omenească“?

ALLMERS: Nu, o părăsesc cu desăvârșire, Asta. V-am spus-o adineaori eu nu mă pot împărți. Dar răspunderea omenească am s-o duc până la sfârșit – în practica vieței.

RITA *(cu un surâs)*: Crezi în adevăr că aici, acasă, ai să te ții de proiecte așa de mărețe?

ALLMERS *(o ia de mână)*: Împreună cu *tine*, da. *(Întinde ceailaltă mână.)* Și cu tine, Asta.

RITA *(își retrage mâna)*: Adecă cu două. Va să zică, te poți împărți.

ALLMERS: Dar bine, dragă…!

(Rita pleacă de la el și se duce pe pragul ușei de la verandă. La ușa din dreapta, bate ușor și repede. Inginerul Borgheim intră iute în odaie. E un bărbat tânăr de vro 30 de ani, se ține drept, are aspect sănătos și vesel.)

BORGHEIM: Bună dimineața, bună dimineața, doamnă! *(Vede pe Allmers și se oprește, surprins de bucurie.)* Ce văd! Te-ai și întors, domnule Allmers?

ALLMERS *(strângându-l de mână)*: Da, m-am întors azi-noapte.

RITA *(veselă)*: N-a avut voie să stea mai mult, domnule Borgheim.

ALLMERS: Dar nu e adevărat, Rito.

RITA *(apropiindu-se)*: Ba e adevărat, îi expirase congediul.

BORGHEIM: Ce fel, așa de strâns îl ții?

RITA: Țiu la drepturile mele. Și, apoi, toate au un sfârșit.

BORGHEIM: O, sper că nu toate. Bună dimineața, domnișoară Allmers!

ASTA *(evaziv)*: Bună dimineața.

RITA *(uitându-se la Borgheim)*: Nu toate?

BORGHEIM: Eu unul sunt încredințat că este cel puțin *ceva* în lume care nu are sfârșit.

RITA: Firește, d-ta te gândești la amor și alte de asemenea.

BORGHEIM *(cu căldură)*: Mă gândesc la tot ce e bun și frumos!

RITA: Și ce nu se sfârșește niciodată. Foarte bine, să ne gândim și noi și să credem cu toții ca d-ta.

ALLMERS *(apropiindu-se de ei)*: Isprăvești în curând șoseaua de lângă noi?

BORGHEIM: Am și isprăvit-o. Ieri a fost ziua din urmă. Destul a ținut. Dar, slava Domnului, *aceasta*, cel puțin, a avut un sfârșit.

RITA: Și de-aia ești așa de vesel?

BORGHEIM: Apoi, da, firește.

RITA: Drept să-ți spui...

BORGHEIM: Ce vreai să zici, doamnă?

RITA: Tocmai frumos nu-ți șade, domnule Borgheim.

BORGHEIM: De ce?

RITA: De acum înainte n-ai să mai vii așa de des prin părțile noastre?

BORGHEIM: Ai dreptate. Nici nu m-am gândit.

RITA: Ei, haide! Din când în când tot mai treci d-ta pe la noi.

BORGHEIM: Din nenorocire, nu; pentru mult timp îmi va fi cu neputință.

RITA: Cum așa?

BORGHEIM: Sunt însărcinat cu o nouă lucrare, foarte însemnată, de care trebuie să mă apuc numaidecât.

ALLMERS: Da? *(Strângându-l de mână.)* Mă bucur din inimă.

RITA: Te felicit, domnule Borgheim.

BORGHEIM: Tăcere, vă rog, tăcere! N-am încă voie să vorbesc tare. Dar nu mă puteam stăpâni! E un drum greu de construit, sus, spre miazănoapte. Trecătoare peste munți, greutăți nepomenite de învins! *(Excitat.)* Ah, ce frumoasă e lumea și ce fericire să fii inginer!

RITA *(îl privește cu un surâs glumeț)*: Numai din pricina lucrărilor vii astăzi așa transportat de bucurie la noi?

BORGHEIM: Nu numai din cauza lucrărilor. Mă gândesc la întreaga perspectivă de posibilități fericite ce se deschide înaintea mea.

RITA *(ca mai sus)*: Aha, aici se ascund lucruri și mai frumoase.

BORGHEIM *(uitându-se pe furiș la Asta)*: Mai știi! Când vine odată norocul, vine ca un potop de primăvară. *(Către Asta.)* Domnișoară, vrei să facem o mică plimbare? Așa, ca de obicei?

ASTA *(repede)*: Mulțumesc. Nu acum. Astăzi nu.

BORGHEIM: Vino, te rog! Numai o mică, mititică plimbare! Îmi este parcă aș avea să-ți spui așa de multe înainte de a pleca cu totul.

RITA: Poate e ceva de care n-ai încă voie să vorbești tare?

BORGHEIM: De! Atârnă.

RITA: La adecă, poți vorbi încet. *(Cu jumătate glas.)* Du-te, Asta.

ASTA: Dar, dragă Rita...

BORGHEIM *(rugând-o)*: Domnișoară Asta, gândește-te că e poate cea din urmă plimbare, pentru multă, multă vreme.

ASTA *(își ia pălăria și umbreluța)*: Bine, să ne plimbăm puțin prin grădină.

BORGHEIM: Ce recunoscător îți sunt!

ALLMERS: Și vezi puțin și de Eyolf.

BORGHEIM: Bine zici, Eyolf! P-aci, p-aci eram să-l uit. Unde e Eyolf? I-am adus ceva.

ALLMERS: Se joacă undeva prin grădină.

BORGHEIM: Așa? A început, în sfârșit, să se joace? Până acum ședea tot în odaie, cu cărțile.

ALLMERS: De aci înainte se schimbă. Am să fac dintr-însul un voinic de codru.

BORGHEIM: Bravo! Să trăiască și el la aer și la soare, bietul băiat! Zău, nici că poți face ceva mai cuminte în lumea aceasta decât să petreci. Mie unuia viața întreagă îmi pare o petrecere. Haide să ne plimbăm acum, domnișoară. *(Borgheim și Asta se coboară prin verandă în grădină.)*

ALLMERS *(uitându-se după dânșii)*: Rita, crezi că e ceva între ei?

RITA: Nu știu ce să zic. Mai nainte, credeam. Dar acum nu mai știu ce e cu Asta. De la o vreme încoace, n-o mai înțeleg deloc.

ALLMERS: N-o mai înțelegi? De când? De la plecarea mea?

RITA: De vro două-trei săptămâni îmi pare schimbată.

ALLMERS: Și nu crezi că se mai interesează de el ca nainte?

RITA: Serios, nu. Nu de tot și nu fără rezerve. Nu cred. *(Observându-l.)* Ți-ar fi neplăcut dacă s-ar interesa?

ALLMERS: Anume neplăcut, nu. Dar, ce e drept, mi-ar fi teamă...

RITA: Teamă?

ALLMERS: Nu uita că eu am răspunderea pentru Asta și pentru soarta ei.

RITA: Auzi vorbă, răspundere! Asta nu mai e copil, e om în toată firea. Știe ea să aleagă singură ce-i trebuie.

ALLMERS: Să nădăjduim, cel puțin.

RITA: Eu, din parte-mi, găsesc pe Borgheim foarte potrivit.

ALLMERS: Doamne, Rito! Eu asemenea, mai ales. Însă...

RITA *(urmând)*: Și aș fi încântată dacă s-ar lua.

ALLMERS *(cu neplăcere)*: Adecă de ce?

RITA *(tot mai excitată)*: Vreai s-o știi? Fiindcă atunci s-ar duce cu el! Și fiindcă atunci n-ar mai veni întruna la noi, ca acum!

ALLMERS *(încremenit)*: Ce? Ai vrea să scapi de Asta?!

RITA: Da, Alfred, da!

ALLMERS: Pentru Dumnezeu, dar de ce?

RITA *(pasionată, îl apucă cu brațele de gât)*: Atunci te-aș avea, în sfârșit, numai pentru mine! Ba nu, nici măcar atunci! Nu de tot pentru mine. *(Izbucnește într-un plâns convulsiv.)* Ah, Alfred, nu pot fără tine, nu pot!

ALLMERS *(se desface cu blândețe)*: Fii cuminte, dragă!

RITA: Ce-mi pasă dacă sunt cuminte sau necuminte! Mie îmi pasă numai de tine! Numai de tine în lumea întreagă! *(Iar i se aruncă de gât.)* De tine, de tine, de tine!

ALLMERS: Ci lasă-mă, mă strângi de gât.

RITA *(îl lasă)*: Numai de-aș putea. *(Privindu-l cu ochi aprinși.)* Ah, dac-ai ști cum te-am urât!

ALLMERS: M-ai urât pe mine !

RITA: Da, pe tine – când ședeai acolo în odaie și erai cufundat în cartea ta. Târziu, până în mijlocul nopții. *(Cu glas tânguitor.)* Așa târziu, Alfred, așa fără sfârșit. O, ce ură aveam pe carte!

ALLMERS: Dar acum s-a sfârșit cu cartea.

RITA *(cu un râs strident)*: Firește! Acum ești plin de altele, mai grozave!

ALLMERS *(indignat)*: Mai grozave! Așa numești tu copilul nostru!

RITA *(violentă)*: Da, așa îl numesc. Pentru raportul dintre noi doi îl numesc așa. Fiindcă el – copilul – mai e, pe deasupra, o ființă cu carne și oase. *(Cu pasiune crescândă.)* Dar n-am s-o rabd, Alfred, nu o pot răbda, ți-o spui de mai nainte!

ALLMERS: *(se uită drept la ea și zice domol)*: Uneori parcă mi-e frică de tine, Rita.

RITA *(întunecată)*: Mi-e frică și mie de mine. Și tomai de aceea n-ar trebui să trezești partea cea rea din mine.

ALLMERS: Dar, pentru Dumnezeu! Fac eu așa ceva?

RITA: Da, faci – când lovești în ce e mai sfânt dintre noi.

ALLMERS *(cu stăruință)*: Dar vino-ți în fire, Rita. E vorba de propriul tău copil – de singurul nostru copil.

RITA: Copilul e numai pe jumătate al meu. *(Iarăși pasionată.)* Dar *tu* să fii întreg al meu! Și să nu fii decât al meu! Aceasta o pot cere de la tine – am dreptul s-o cer!

ALLMERS *(dând din umeri)*: Ei, dragă, să *ceri* nu folosește nimic. Toate trebuiesc date de bunăvoie.

RITA *(încordată)*: Și, adecă, acum nu mai poți da?

ALLMERS: Nu, nu mai pot. Trebuie să mă împart între Eyolf și între tine.

RITA: Dar dacă nu se năștea Eyolf? Cum ar fi fost atunci?

ALLMERS *(evaziv)*: Ei, atunci ar fi fost altceva. Atunci nu te-aș avea decât pe tine.

RITA *(încet, cu glasul tremurând)*: Atunci îmi pare rău că l-am născut.

ALLMERS *(violent)*: Rita! Nici nu știi ce vorbești!

RITA *(tremurând de emoție)*: I-am dat viața în așa chinuri nespuse! Dar le-am suferit toate cu bucurie, cu fericire – de dragul tău!

ALLMERS *(cu căldură)*: Așa este, așa e, o știu.

RITA *(hotărât)*: Dar aici s-a încheiat. Eu vreau să mă bucur și de viață. Cu tine împreună. Cu tine, fără amestec. Eu nu pot trăi în casă și să fiu numai mama lui Eyolf – numai atât și alta nimic. Nu vreau! Să știi! Nu pot! Vreau să fiu totul și toate pentru tine! Pentru tine, Alfred!

ALLMERS: Da așa și ești, Rita. Prin copilul nostru…

RITA: Ei! vorbe goale și alta nimic. Astea nu se trec la mine. Știi bine. Să *deviu* mamă am fost în stare. Dar să *fiu* mama copilului nu sunt în stare, n-am darul. Trebuie să mă iai așa cum sunt.

ALLMERS: Și totuș îl iubeai mai înainte din toată inima.

RITA: Mi-era milă de el. Fiindcă-l neglijai tu. Întruna trebuia să cetească și să-nvețe pe dinafară. De-abia îl băgai în seamă.

ALLMERS *(afirmă încet cu capul)*: Ai dreptate, eram orb. Nu venise încă timpul.

RITA: Și acum a venit?

ALLMERS: Da, în sfârșit. Acum am înțeles că n-am pe pământ o chemare mai înaltă decât aceasta: să fiu pentru Eyolf un adevărat părinte.

RITA: Dar eu? Ce vreai să fii pentru mine?

ALLMERS *(cu blândețe)*: Pentru tine? Tu ai să-mi rămâi totdeauna dragă – în fundul inimei. *(Vrea s-o apuce de mână.)*

RITA *(retrăgându-se)*: Nu vreau să știu eu de fundul inimei. Vreau să te am întreg! Și pentru mine singură! Așa cum te-am avut la început, în vremea cea frumoasă și încântătoare. *(Violent și aspru.)* Eu nu sunt om care să mă mulțumesc cu rămășițe și cu fărimituri.

ALLMERS *(blând)*: Cred că este destulă fericire pentru tustrei, Rita!

RITA *(ironic)*: Te mulțumești cu puțin. *(Șade la masa din stânga.)* Acum ascultă-mă.

ALLMERS *(se apropie)*: Ce mai e?

RITA *(se uită cu dor la el)*: Când am primit aseară depeșa ta…

ALLMERS: Bine zici, cum a fost ?

RITA: … m-am îmbrăcat în alb…

ALLMERS: Am văzut că erai în alb când am sosit.

RITA: … îmi despletisem părul …

ALLMERS: Părul tău frumos și parfumat.

RITA: … de îmi cădea peste umeri pe spate…

ALLMERS: Am văzut, am văzut. Ah! ce frumoasă erai, Rita!

RITA: Amândouă lămpile erau acoperite cu roșu. Și eram singuri, noi doi. Toți dormeau în casă. Și pe mescioară era șampanie.

ALLMERS: Din care n-am băut.

RITA *(se uită cu imputare la el)*: Așa e. *(Râde amar.)* Cum zice în poezie: „Vin era, dar n-ai băut“. *(Se scoală de pe jeț și se duce parc-ar fi obosită spre canapea, pe care se așază, jumătate culcată.)*

ALLMERS *(merge spre ea și rămâne în picioare)*: Eram așa plin de gânduri serioase, îmi propusesem să vorbesc cu tine despre viața noastră de aci înainte. Și mai întâi despre Eyolf.

RITA *(surâde)*: Dar ai și vorbit, dragă.

ALLMERS: Ba n-am avut vreme. Că tu ai început să te dezbraci.

RITA: Da, și tu tot vorbeai de Eyolf. Nu-ți aduci aminte? Mă întrebai cum stă cu stomahul lui Eyolf.

ALLMERS *(cu imputare)*: Rita!

RITA: Și apoi te-ai dus să te culci în pat la tine. Și ai dormit tun.

ALLMERS *(dând din cap)*: Rita, Rita!

RITA *(se întinde de-a lungul pe canapea și se uită la el)*: Alfred!

ALLMERS: Ce-i?

RITA: „Vin era, dar n-ai băut".

ALLMERS *(aproape aspru)*: Nu, n-am băut. *(Pleacă de la ea și se pune în ușa verandei. Rita rămâne câteva momente nemișcată, cu ochii închiși.)*

RITA *(sculându-se repede)*: Dar să-ți spun una, Alfred!

ALLMERS *(întorcându-se)*: Ce?

RITA: Să nu te crezi așa de sigur!

ALLMERS: Cum sigur ?

RITA: Da, să nu fii așa de făr' de grije! Nu așa de sigur că mă ai la buzunar.

ALLMERS *(se apropie)*: Ce vreai să zici?

RITA *(cu buzele tremurând)*: Niciodată nu ți-am fost necredincioasă, nici măcar cu gândul, Alfred! Nici o singură clipită.

ALLMERS: Nu e nevoie să mi-o spui, Rita. Te cunosc eu îndestul.

RITA *(cu ochi scânteietori)*: Dar dacă nu ții la mine...

ALLMERS: Nu țiu eu la tine! Nu înțeleg unde vreai s-o aduci.

RITA: O, nu știi ce s-ar putea deștepta în mine dacă...

ALLMERS: Dacă?

RITA: Dacă aș simți vreodată că nu-ți mai pasă de mine, că nu mă mai iubești ca mai nainte.

ALLMERS: Dar bine, draga mea Rita – transformarea omului cu vârsta – trebuia să vie odată și în raportul *nostru*. Ca la toți ceilalți.

RITA: La mine, niciodată! Și nici la tine nu vreau să aud de transformare. N-aș putea-o suferi, Alfred. Vreau să te păstrez pentru mine singură.

ALLMERS *(privind-o cu mâhnire)*: Grozav ești de geloasă.

RITA: Așa sunt și nu mă pot face alta. *(Cu amenințare.)* Dacă te împarți între mine și altcineva...

ALLMERS: Ei, atunci, ce?

RITA: Atunci am să-mi răzbun pe tine, Alfred!

ALLMERS: Și cum ți-ai putea răzbuna?

RITA: Nu știu. Ba da, știu.

ALLMERS: Adecă?

RITA: Mă duc și mă pierd.

ALLMERS: Te pierzi – cum ?

RITA: Da, mă pierd. Mă arunc în brațele celui dintâi bărbat ce-mi iese în cale.

ALLMERS *(se uită la ea cu căldură și dă din cap)*: Așa ceva n-ai să faci tu niciodată, tu, femeia cinstită, credincioasă, mândră.

RITA *(apucându-l cu brațele de gât)*: O, nu știi ce aș fi în stare, dacă... dacă nu ți-ar mai păsa de mine.

ALLMERS: Dacă nu mi-ar mai păsa de tine, Rita? Dar cum poți spune așa ceva!

RITA *(desfăcându-se, jumătate râzând)*: L-aș putea ademeni pe el, pe inginerul care tot vine pe la noi.

ALLMERS *(ușurat)*: Slavă ție, Doamne! Va să zică glumești numai.

RITA: Ba deloc. De ce nu pe el, ca pe orcare?

ALLMERS: Nu, fiindcă el e ca și legat.

RITA: Cu atât mai bine! Atunci l-aș lua alteia! Tocmai ce mi-a făcut Eyolf mie.

ALLMERS: Bietul Eyolf să fi făcut una ca asta?

RITA *(amenințând cu degetul)*: Apoi vezi! Iată! Îndată ce rostești numele lui Eyolf, ți se înduioșează inima, îți tremură glasul! *(Cu mânile pumn.)* O, parcă-mi vine să doresc – dar să nu mai vorbim!

ALLMERS *(privind-o cu spaimă)*: Ce să dorești, Rita?

RITA: *(violent, depărtându-se de el)*: Nu, nu – nu-ți spui. Niciodată!

ALLMERS *(se apropie de ea)*: Rita, te rog în genunchi – de dragul tău și al meu – nu te lăsa împinsă spre gânduri rele.

(Borgheim și Asta sosesc din grădină. Amândoi sunt mișcați, dar se stăpânesc. Au aerul serioși și rău dispuși. Asta rămâne pe verandă. Borgheim intră în odaie.)

BORGHEIM: Așa. Ne-am făcut și plimbarea din urmă.

RITA *(uimită)*: A! Și după plimbare nu urmează o călătorie mai lungă?

BORGHEIM: Pentru *mine*, da.

RITA: Pentru d-ta singur?

BORGHEIM: Da, pentru mine singur.

RITA *(aruncând lui Allmers o privire posomorâtă)*: Auzi, Alfred? *(Lui Borgheim.)* Mă prind că te-a deocheat cineva de nu ți-a mers bine.

BORGHEIM: M-a deocheat?

RITA *(dând din cap)*: Firește, te-a deocheat.

BORGHEIM: Dumneata crezi în deochi, doamnă?

RITA: Am început să cred. Mai ales când vine de la ochi de copil.

ALLMERS *(îi șoptește, indignat)*: Rita, cum ți-e cu putință!...

RITA *(încet)*: A ta e vina, Alfred, dacă mă fac rea și urâcioasă.

(Dinspre malul mării se aud glasuri și strigăte confuze.)

BORGHEIM *(mergând spre ușa verandei)*: Ce o fi gălăgia aceasta?

ASTA *(de la ușe)*: Ia vedeți mulțimea de oameni care se adună jos, la port !

ALLMERS: Ce să fie? *(Privește un moment spre port.)* Desigur, iar vreo ștrengărie a băieților acelora.

BORGHEIM *(ieșind spre grădină)*: Hei, măi băieți! Ce s-a întâmplat?

(Se aude învălmășală de glasuri care răspund.)

RITA: Ce zic?

BORGHEIM: Zic că s-a înecat un copil.

ALLMERS: Un copil înecat?

ASTA *(neliniștită)*: Un copil mic.

ALLMERS: Dar ei știu toți să înoate.

RITA *(cu un țipăt de spaimă)*: Unde e Eyolf?

ALLMERS: Domol, domol! Eyolf se joacă în grădină.

ASTA: Ba nu, în grădină nu era.

RITA *(cu brațele ridicate)*: O, de n-ar fi el!

BORGHEIM *(ascultă și strigă înspre jos)*: Al cui e copilul?

(Se aud glasuri nedeslușite. Borgheim și Asta, cu un țipet năbușit, aleargă spre mare.)

ALLMERS *(înspăimântat)*: Dar nu *este* Eyolf! Nu *este* Eyolf, Rita!

RITA *(pe verandă ascultând)*: Taci! Trebuie să aud ce spun. *(Rita fuge, cu un răcnet în odaie.)*

ALLMERS *(după ea)*: Ce zic?

RITA *(cade lângă scaunul din stânga)*: Zic: colo plutește cârja pe apă.

ALLMERS *(aproape înțepenit)*: Nu! Nu! Nu!

RITA *(cu glasul răgușit)*: Eyolf! Eyolf! *Trebuie* să-l scape.

ALLMERS *(jumătate nebun)*: Nu se poate! O viață așa de scumpă! O viață așa de scumpă! *(Aleargă prin grădină, spre mare.)*

(Cortina cade.)

ACTUL II

(O vale îngustă în pădurea lui Allmers de pe marginea mării. La stânga, copaci bătrâni și înalți, care își întind ramurile peste scenă. În fund, de pe o colină, șerpuiește un pârâu ce se pierde prin pietrele de la marginea pădurii. De-a lungul pârâului, o cărare. La dreapta, niște copaci singuratici, printre care se zărește fiordul. Pe întâiul plan se vede colțul unui șopron de caice și o luntre trasă la țărm. Sub copacii cei bătrâni din stânga, o masă cu o bancă și câteva scaune, toate de mesteacăn subțire. Pe cerul plumburiu și ploios fug nori de ceață.

Alfred Allmers, cu aceleași haine și cu pălăria lângă el, sade pe bancă, sprijinindu-și coatele pe masă, și privește dus și nemișcat spre fiord.

După un moment vine Asta Allmers cu umbrela deschisă pe cărare.)

ASTA *(se apropie încet și cu sfială)*: N-ar trebui să șezi aici pe astfel de vreme, Alfred.

(Allmers dă de-abia din cap, fără a răspunde.)

ASTA *(închide umbrela)*: Am umblat mult până te-am găsit.

ALLMERS *(cu glasul stins)*: Îți mulțumesc.

ASTA *(își apropie un scaun și șade lângă Allmers)*: De mult ai venit aici? Ai stat aici toată vremea?

ALLMERS *(nu răspunde la început; după câteva momente, zice)*: Nu, n-o pot pricepe. Îmi pare cu neputință toată istoria.

ASTA *(plină de compătimire, cu mâna pe brațul lui)*: Sărmanul om!

ALLMERS *(se uită țintă la ea)*: Adevărat să fie, Asta? Sau am înnebunit eu? Sau e numai vis? De-ar fi numai vis! Închipuiește-ți ce frumos, când m-aș deștepta acum!

ASTA: Ah, de-ar da Dumnezeu să te pot deștepta eu!

ALLMERS *(se uită spre mare)*: Ce față nemilostivă are fiordul astăzi! Zace colo, leneș și dârz. Plumburiu – cu dungi galbine – oglindește norii.

ASTA *(rugându-se de el)*: Alfred, nu mai ședea aici și te uita mereu la apă!

ALLMERS *(fără a o asculta)*: La suprafață e așa. Dar la fund – acolo se repede curentul cel puternic...

ASTA *(cu spaimă)*: Pentru Dumnezeu, nu te mai gândi la fundul mării!

ALLMERS *(privind-o cu blândețe)*: Tu crezi, poate, că el e numai colea, la câțiva pași? Dar nu e așa. Nu trebuie să crezi una ca asta. Gândește-te numai ce repede e curentul aici. El e departe, încolo, la largul mării.

ASTA *(își apasă mânile peste obraz și se aruncă plângând peste masă)*: Doamne, Doamne!

ALLMERS: De aceea e bietul Eyolf așa departe – dus, dus de la noi.

ASTA *(rugându-se)*: Ah, Alfred, nu vorbi așa!

ALLMERS: Poți face singură socoteala. Ești așa de îndemânatică la altele. În 28–29 de ceasuri! Ia stai... ia stai...

ASTA *(țipă și-și astupă urechile)*: Alfred!

ALLMERS *(apăsând mâna pe masă)*: Dar pricepi tu înțelesul unui asemenea lucru?

ASTA *(uitându-se la el)*: Cărui lucru?

ALLMERS: Ce ni s-a întâmplat, Ritei și mie.

ASTA: Înțelesul ?

ALLMERS *(nerăbdător)*: Înțelesul, firește. Căci trebuie să aibă un înțeles oarecare. Viața, existența – doar n-or fi toate fără nici un înțeles.

ASTA: Cine-o poate ști cu siguranță!

ALLMERS *(râde amar)*: Așa e; vei fi având dreptate. La urma urmelor, toate merg în voia întâmplării. Sunt lăsate de capul lor, ca o rămășiță de corabie fără cârmă. Se prea poate. Așa pare, cel puțin.

ASTA *(pe gânduri)*: Dar dacă ar *părea* numai așa?

ALLMERS *(violent)*: Ce? Ești tu cumva în stare să-mi tălmăcești lucrul? Căci *eu* nu pot. *(Mai blând.)* Eyolf se afla tocmai în momentul când începuse a i se forma mintea și coștiința de sine. Se ivea în el o sumă nesfârșită de daruri firești. Poate daruri de cea mai mare însemnătate. Era menit să devie bucuria și mândria vieței mele. Și a fost destul să sosească o babă, bătrână și smintită – și să arete un câine într-un săculeț...

ASTA: Dar nici nu știm cum s-a întâmplat...

ALLMERS: Cum să nu știm! Băieții au văzut-o cum pornea cu luntrea pe fiord. Au văzut cum sta Eyolf singur pe marginea podului. Au văzut cum se uita țintă după dânsa – de l-a apucat ca un fel de amețeală. *(Cutremurându-se.)* Și atunci – atunci a căzut în apă , și s-a făcut nevăzut.

ASTA: Poate să fi fost așa, dar poate...

ALLMERS: Ea l-a ademenit de s-a cufundat. Fără-ndoială.

ASTA: Dar de ce să-l fi ademenit, Alfred?

ALLMERS: Apoi, vezi, tocmai aici e întrebarea! De ce s-o fi făcut? De răsplată nu poate fi vorba. Adecă nu avea

nimic de ispășit. Eyolf nu-i făcuse nici un rău. N-a strigat niciodată după ea. Sau să fi aruncat vreodată cu pietre după câine. Nu dase cu ochii nici de ea, nici de câinele ei până ieri. Va să zică, nici o ispășire. Așa fără motiv toată întâmplarea! Așa fără înțeles! Și, totuș, *așa* a vrut soarta.

ASTA: Ai vorbit cu Rita despre aceste lucruri?

ALLMERS *(dă din cap)*: Parcă-mi vine mai lesne să vorbesc cu *tine* despre așa ceva. *(Răsuflă din greu.)* Și despre toate. *(Asta își scoate de cusut dintr-un mic pachet învelit în hârtie. Allmers se uită, cu gândul aiurea.)*

ALLMERS: Ce ai acolo, Asta?

ASTA *(îi ia pălăria)*: Zăbranic.

ALLMERS: De ce?

ASTA: Rita m-a rugat. Am voie?

ALLMERS: De pe partea mea...!

(Îi coase zăbranicul în jurul pălăriei.)

ALLMERS *(privind cum coase)*: Unde e Rita?

ASTA: Mi se pare că umblă prin grădină. E și Borgheim cu ea.

ALLMERS *(cam mirat)*: Da? Borgheim a mai venit și astăzi?

ASTA: Da. A sosit cu trenul de la 12.

ALLMERS: N-aș fi crezut.

ASTA *(cusând)*: Eyolf îi era așa de drag...

ALLMERS: Borgheim e suflet credincios, Asta.

ASTA *(cu căldură, dar liniștită)*: Credincios e, desigur.

ALLMERS *(se uită la ea)*: Tu, în fundul inimei, ții la el.

ASTA: Așa e.

ALLMERS: Și tot nu te poți hotărî...?

ASTA: Ah, Alfred, nu vorbi tocmai acum de asemenea lucru.

ALLMERS: Ba, tocmai. Spune-mi de ce nu...

ASTA: Te rog din toată inima – nu mă-ntreba. Fiindcă, știi, îmi e așa de greu... Iacă. Am isprăvit cu pălăria.

ALLMERS: Îți mulțumesc.

ASTA: Dar mai este mâneca stângă.

ALLMERS: Trebuie pus și acolo zăbranic?

ASTA: Da, așa se cade.

ALLMERS: Bine, fă cum crezi.

ASTA *(se apropie de el și începe iar să coase)*: Trebuie să stai liniștit cu brațul. Ca să nu te-nțep.

ALLMERS *(surâzând pe jumătate)*: E tocmai ca-n vremea de demult.

ASTA: Nu-i așa ?

ALLMERS: Când erai fetiță mică, ședeai tot așa lângă mine și-mi dregeai hainele.

ASTA: Pe cât puteam.

ALLMERS: Și ce mi-ai cusut întâi și-ntâi – a fost tot un zăbranic.

ASTA: Da?

ALLMERS: În jurul șepcei mele de student. Când ne murise tata.

ASTA: Eu ți l-am cusut? Închipuiește-ți că nu-mi aduc deloc aminte.

ALLMERS: Firește; erai așa de mică atunci...

ASTA: Da, eram mică.

ALLMERS: Și apoi, după doi ani – când am pierdut pe maică-ta – mi-ai cusut iar o bandă lată de zăbranic în jurul brațului.

ASTA: Credeam că se cuvine.

ALLMERS *(o mângâie pe mână)*: Se-nțelege că se cuvinea, Asta. Și, mai pe urmă, când rămăsesem singuri pe lume, noi doi... Ai și isprăvit?

ASTA: Da. *(Își strânge lucrul.)* Tot a fost o vreme foarte frumoasă, Alfred. Când eram noi doi singuri.

ALLMERS: Foarte frumoasă. Dar și cât aveam de lucru!

ASTA: *Tu* lucrai.

ALLMERS *(mai vioi)*: Ba și tu, în felul tău... *(Surâzând.)* Dragul meu Eyolf...

ASTA: Ei, lasă... nu-mi mai aduce aminte de prostiile noastre cu numele.

ALLMERS: Apoi, dacă ai fi fost băiat, te-ar fi chemat Eyolf.

ASTA: Bine, *dacă*... dar pe urmă, când ajunseseși student la universitate... *(Surâde fără voie.)* Ce copilăros erai uneori!

ALLMERS: Cine? *Eu* eram copilăros?

ASTA: Așa îmi pare acum, când mă gândesc înapoi. Ți-era rușine că n-aveai frate, ci numai o soră.

ALLMERS: Ba nu, *ție* ți-era rușine.

ASTA: Apoi da, și mie puțintel; îmi părea rău pentru tine.

ALLMERS: Înțeleg. Și atunci luai hainele mele purtate.

ASTA: Costumul cel frumos de sărbătoare. Îți mai aduci aminte de bluza albastră și de pantalonii păn' la genunchi?

ALLMERS *(își oprește privirea asupra ei)*: Ce limpede te văd înaintea ochilor, când te îmbrăcaseși și te plimbai cu el prin odaie.

ASTA: Dar n-o făceam decât când eram singuri acasă.

ALLMERS: Și ce aer serios și important ne dam... îți aduci aminte Și eu îți ziceam totdeauna Eyolf.

ASTA: Alfred, nădăjduiesc că n-ai spus-o Ritei?

ALLMERS: Ba îmi pare că i-am spus-o o dată.

ASTA: Bine, cum ai putut spune asemenea lucruri!

ALLMERS: Vezi, unei neveste îi spui toate... sau mai toate.

ASTA: Așa o fi.

ALLMERS *(parcă se deșteaptă, își duce mâna la frunte și sare în sus)*: Ah, dar eu șed aici și...

ASTA *(se scoală și se uită la el îngrijată)*: Ce ai?

ALLMERS: Mai că-mi ieșise din minte, îmi ieșise din minte!

ASTA: Eyolf!

ALLMERS: Ședeam aici și mă dusesem cu închipuirea în vremurile trecute. Și el nu era cu noi.

ASTA: Ba era, Alfred. *Tot* la Eyolf ne era gândul.

ALLMERS: Nu e adevărat. Îmi scăpase din minte – se dusese. Nu l-am văzut nici o clipită înaintea ochilor, pe când ședeam noi aici și stam de vorbă. Îl uitasem cu desăvârșire.

ASTA: Dar și trebuie să mai scapi de durere.

ALLMERS: Ba nu, tocmai că nu trebuie! Nu mi-e iertat. Nu am dreptul. Și nici nu mă lasă inima. *(Se duce turburat spre dreapta.)* Locul meu e aici, afară, unde rătăcește el în fundul mării!

ASTA *(după dânsul, reținându-l)*: Alfred, Alfred! Nu te duce la mare!

ALLMERS: *Trebuie* să mă duc după el! Lasă-mă, Asta! Să iau luntrea.

ASTA *(înspăimântată)*: Nu te duce pe mare, îți spui!

ALLMERS *(cedând)*: Nu, nu, vezi că rămâi, dă-mi numai drumul.

ASTA *(îl aduce înapoi spre masă)*: *Trebuie* să-ți mai odihnești gândurile, Alfred. Vino-ncoace și șezi.

ALLMERS *(vrea să șază pe bancă)*: Bine, cum vreai.

ASTA: Nu, să nu șezi acolo.

ALLMERS: Ah, lasă-mă...

ASTA: Ba nu! Că așa privești mereu spre... *(Îl silește cu binele să șadă pe un scaun, având spatele întors spre marea din dreapta.)* Vezi, așa, aici să rămâi. *(Se așază pe bancă.)* Și acum să mai stăm puțin de vorbă.

ALLMERS *(răsuflă tare)*: Ce bine mi-a făcut că mi-am putut uita pentru un moment durerea și pierderea lui.

ASTA: Așa și *trebuie*, Alfred.

ALLMERS: Dar nu-ți par grozav de slab și de nepăsător că am putut uita?

ASTA: Deloc. E cu neputință să te învârtești mereu în jurul aceluiași gând.

ALLMERS: *Mie*, cel puțin, îmi e cu neputință. Înainte de a veni tu, mi se rupea inima de chin sfâșiitor.

ASTA: Firește.

ALLMERS: Și, vezi, nu ți-ar veni să crezi – hm!

ASTA: Ce?

ALLMERS: Tocmai când ședeam aici, în mijlocul durerii, m-am pomenit gândindu-mă ce-o să mâncăm astăzi la prânz.

ASTA *(liniștindu-l)*: Nu face nimic, numai să te fi odihnit ceva.

ALLMERS: Știi, era în adevăr ca un fel de odihnă. *(Îi întinde mâna peste masă.)* Ce bine că te am pe tine, Asta! Și, cu toată durerea, mă bucur.

ASTA *(privindu-l serioasă)*: Mai întâi de toate, să-ți pară bine că ai pe Rita.

ALLMERS: Firește, se înțelege de la sine. Dar cu Rita nu sunt rudă. Tot nu e ca și când ai o soră.

ASTA *(încordată)*: Așa ți se pare, Alfred?

ALLMERS: Da, familia ***noastră*** tot e altceva. *(Jumătate în glumă.)* Numele noastre încep toate cu vocale. Îți mai aduci aminte de câte ori am observat-o? Și rudele sunt toate, deopotrivă, sărace... și toți semănăm la ochi.

ASTA: Găsești că și eu?

ALLMERS: Nu, tu te-ai luat după maică-ta. Nu ne semeni deloc. Nici măcar tatii. Și, cu toate aceste...

ASTA: Ce, cu toate aceste...

ALLMERS: Cu toate aceste, îmi pare că viața ce am dus-o împreună ne-a dat ceva deopotrivă, un fel de asemănare între tine și mine. Fiecare din noi s-a luat după celălalt. Sufletește, vreau să zic.

ASTA *(mișcată și cu căldură)*: Alfred, n-ai dreptate. Numai eu m-am schimbat după tine. Și ție îți datoresc ***tot, tot binele*** pe lume.

ALLMERS *(dând din cap)*: Nimic nu-mi datorești, Asta. Dimpotrivă.

ASTA: Îți datoresc tot. O știi și tu. Nici o jertfă nu-ți era prea grea.

ALLMERS *(întrerupând-o)*: Vorbă să fie, jertfă! Ia dă-mi pace! Mi-ai fost dragă de mică, Asta. Iacă tot. *(După o pauză.)* Și parcă simțeam că trebuie să dreg o mare nedreptate.

ASTA *(uimită)*: O nedreptate – tu?

ALLMERS: Nu tocmai a mea. Dar...

ASTA *(încordată)*: Dar...?

ALLMERS: A tatii.

ASTA *(sare de pe bancă)*: A tatii! *(Șade iar.)* Ce vreai să zici, Alfred?

ALLMERS: Tata nu era ce se cheamă bun pentru tine.

ASTA *(violent)*: Nu vorbi așa!

ALLMERS: Ba așa e. Nu te iubea. Adecă nu te iubea cum ar fi trebuit.

ASTA: Poate nu ca pe tine. Dar era și lucru firesc. Cel puțin în anii din urmă.

ASTA *(încet)*: Nu trebuie să uiți că mama era mult, mult mai tânără decât el.

ALLMERS: Crezi că nu erau tocmai potriviți?

ASTA: Se poate.

ALLMERS: Fie! Și, cu toate aceste, tata, care, de altminteri, era așa de blând și cu inima așa de caldă, așa de prietenos cu toți oamenii...

ASTA *(încet)*: Poate și mama nu va fi fost totdeauna cum ar fi trebuit.

ALLMERS: Mama ta!

ASTA: Poate nu totdeauna.

ALLMERS: Adecă față cu tata?

ASTA: Da.

ALLMERS: Nu mi s-a părut niciodată.

ASTA *(se scoală, înecându-și lacrimile)*: Ah, Alfred, lasă-i să se odihnească cei ce s-au dus! *(Merge spre dreapta.)*

ALLMERS *(se scoală și el)*: Da, să-i lăsăm. *(Frângându-și mânile.)* Dar cei ce s-au dus nu ne lasă pe noi să ne odihnim. Nici zi, nici noapte.

ASTA *(privindu-l cu căldură)*: Cu vremea, se mai îmblânzește durerea, Alfred.

ALLMERS *(se uită pierdut la dânsa)*: Nu-i așa? Și tu crezi?... Dar cum să trec peste grozavele zile de la-nceput? *(Cu glasul răgușit.)* Nu mai știu.

ASTA *(își pune mânile pe umărul lui, rugându-l)*: Du-te sus, la Rita. Te rog, ***te rog!***

ALLMERS *(se retrage, violent)*: Nu, să nu-mi mai vorbești de Rita! Nu ***pot***, pricepi? *(Mai liniștit.)* Lasă-mă să șed aici cu tine.

ASTA: Bine, nu e vorba să te părăsesc.

ALLMERS *(o apucă de mână)*: Îți mulțumesc. *(Se uită un moment la mare.)* Unde mi-e acum bietul Eyolf? *(Privind-o cu un surâs trist.)* Poți să-mi spui tu, Eyolf mare și cuminte? *(Dând*

din cap.) Nimeni pe lume nu mi-o poate spune. Eu știu numai un lucru, un lucru grozav: că nu-l mai am.

ASTA *(se uită în sus, spre stânga, și-și retrage mâna)*: Iată-i, vin!

(Rita Allmers și inginerul Borgheim se coboară pe potecă: ea, înainte, îmbrăcată în negru, cu un zăbranic pe cap; Borgheim are o umbrelă subsuoară.)

ALLMERS *(venind spre ei)*: Cum îți e, Rita?

RITA *(trece pe dinaintea lui)*: Ah, nu mă mai întreba.

ALLMERS: De ce vii încoace?

RITA: Ca să văd de tine. Ce faci?

ALLMERS: Nimic. Asta a venit să stea cu mine.

RITA: Bine, dar până la venirea ei? Toată dimineața ai fost dus de lângă mine.

ALLMERS: Am șezut colo și m-am uitat la mare.

RITA: Bine că poți!

ALLMERS *(nerăbdător)*: Mi-e mai plăcut să fiu singur.

RITA *(umblă în neliniște)*: Și mai ești și în stare să șezi la un loc.

ALLMERS: Am destulă vreme de pierdut.

RITA: Pe mine nu mă rabdă nicăieri. Mai ales aici, unde-ți stă marea înaintea ochilor.

ALLMERS: Anume, fiindcă e marea aproape.

RITA *(către Borgheim)*: Nu crezi și d-ta că ar trebui să vie cu noi sus?

BORGHEIM *(către Allmers)*: Cred că ar fi mai bine.

ALLMERS: Nu, vă rog, nu… lăsați-mă unde sunt.

RITA: Atunci rămâi și eu, Alfred.

ALLMERS: Bine. Stai, Asta.

ASTA *(șoptește lui Borgheim)*: Să-i lăsăm singuri!

BORGHEIM *(pricepând)*: Domnișoară Allmers, nu ne plimbăm puțin… de-a lungul mării? De astă dată în adevăr pentru cea din urmă oară?

ASTA *(își ia umbrela)*: Da, să ne plimbăm!

(Asta și Borgheim pleacă spre fiord. Allmers face câțiva pași în dreapta și în stânga. Apoi se așază pe o piatră sub copacii de la stânga, pe planul întâi.)

RITA *(se apropie și se oprește dinaintea lui, cu mânile împreunate și lăsate în jos)*: Poți tu cuprinde gândul… că am pierdut pe Eyolf?

ALLMERS *(plecând ochii cu mâhnire)*: N-avem ce face, trebuie să ne deprindem.

RITA: Eu nu pot. Nu pot! Și apoi grozava înfățișare ce-mi va sta dinaintea ochilor cât voi trăi.

ALLMERS *(ridică ochii)*: Ce fel de înfățișare? Ce ai văzut?

RITA: *Eu* n-am văzut nimic. Dar am aflat-o de la alții. O!…

ALLMERS: Ce-i?

RITA: M-am dus cu Borgheim jos la port.

ALLMERS: Ce căutai acolo?

RITA: Să-ntreb băieții cum s-a întâmplat.

ALLMERS: Parcă nu știm!

RITA: Am mai aflat și altele.

ALLMERS: Ce?

RITA: Nu e adevărat că s-a făcut nevăzut dintr-o dată.

ALLMERS: Așa zic acum?

RITA: Da, zic că l-au mai văzut culcat la fund. În adâncul limpede al apei.

ALLMERS *(scrâșnind din dinți)*: Și nu l-au scăpat!

RITA: Nu vor fi putut.

ALLMERS: Toți știau să-noate, toți. Mai spuneau cum era acolo, când l-au văzut?

RITA: Da. Spuneau că era întins pe spate. Cu ochii mari, deschiși.

ALLMERS: Cu ochii deschiși. Dar liniștit de tot?

RITA: Da, liniștit. Și apoi că a venit ceva și l-a împins departe. Ei spun că l-a apucat apa.

ALLMERS *(dă încet din cap)*: Va să zică, așa l-au văzut pentru cea din urmă oară?

RITA *(înecată în lacrimi)*: Da.

ALLMERS *(cu glasul năbușit)*: Și niciodată n-o să-l mai zărească nimeni, niciodată.

RITA *(tânguitoare)*: Zi și noapte am să-l văd cum zăcea în fundul mării.

ALLMERS: Cu ochii mari, deschiși.

RITA *(cutremurându-se)*: Da, cu ochii mari, deschiși – îi văd! îi văd înaintea mea!

ALLMERS *(se scoală încet și o privește liniștit, dar amenințător)*: Ochii erau *încruntați*, Rita?

RITA *(îngălbenindu-se)*: Încruntați?

ALLMERS *(se apropie)*: Erau încruntați ochii, cu privirea pironită în sus? Ochii de colo, din fund?

RITA *(dându-se îndărăt)*: Alfred!

ALLMERS *(după dânsa)*: Răspunde la întrebare! Erau ochi de copil încruntați?

RITA *(țipând)*: Alfred! Alfred!

ALLMERS: Acum s-a împlinit... ce doreai tu.

RITA: Eu? *Ce* am dorit eu?

ALLMERS: Să nu fie Eyolf.

RITA: Nu e adevărat, niciodată n-am dorit-o... Să nu se vâre Eyolf între noi doi, *asta* am dorit.

ALLMERS: Apoi da, acum nu se mai vâră între noi.

RITA *(încet, cu ochii înțepeniți)*: Poate acum și mai mult. *(Cutremurându-se din nou.)* Iar înfățișarea îngrozitoare!

ALLMERS *(dă din cap)*: Ochii de copil încruntați, firește.

RITA *(se retrage înspăimântată)*: Lasă-mă-n pace, Alfred! Mi-e frică de tine! Nu te-am văzut niciodată așa.

ALLMERS *(privind-o rece și aspru)*: Durerea face pe om rău și urâcios.

RITA *(înspăimântată, dar îndărătnică)*: Și pe *mine*.

(Allmers merge spre dreapta și privește la mare. Rita se așază lângă masă. Mică pauză.)

ALLMERS *(își întoarce capul spre dânsa)*: Niciodată nu l-ai iubit din toată inima. Niciodată.

RITA *(rece și măsurat)*: Eyolf nu s-a lipit niciodată din toată inima de mine.

ALLMERS: Fiindcă nu voiai tu.

RITA: Eu voiam, cu tot dinadinsul. Dar s-a pus cineva între noi, încă de la-nceput.

ALLMERS *(se-ntoarce de tot)*: Adecă *eu* m-aș fi pus între voi?

RITA: Nu tu. Nu de la-nceput.

ALLMERS *(se apropie)*: Dar cine?

RITA: Mătușe-sa.

ALLMERS: Asta?

RITA: Da, ea mi-a închis drumul.

ALLMERS: Așa-ți închipuiești.

RITA: Firește, Asta, de când cu nenorocirea de și-a frânt piciorul, a pus mâna pe el și nu l-a mai lăsat.

ALLMERS: Dacă a făcut-o, a făcut-o din iubire.

RITA *(violent)*: Apoi, tocmai de aceea. Eu nu pot suferi să împart cu altcineva! Nu, când e vorba de iubire.

ALLMERS: Noi doi ar fi trebuit să-l împărțim între noi cu dragoste.

RITA *(privindu-l ironic)*: Noi doi? Dar, la adecă, nici tu nu l-ai iubit cum trebuie.

ALLMERS *(cu mirare)*: Eu nu l-am iubit?

RITA: Da, tu. La început nu-ți era gândul decât la cartea aceea – asupra răspunderii.

ALLMERS *(stăruind)*: Așa e. Dar știi bine că tocmai cartea am jertfit-o de dragul lui Eyolf.

RITA: Nu de dragul lui Eyolf.

ALLMERS: Dar de ce?

RITA: Fiindcă n-aveai încredere în tine însuți. Fiindcă începuse a te chinui teama că nu ești menit să faci o lucrare mai de samă!

ALLMERS *(observând-o)*: Și ai putut citi tu în mine?

RITA: Da, încetul cu încetul. Și atunci ți-a trebuit ceva nou cu care să-ți umpli vremea. Eu una nu-ți mai ajungeam.

ALLMERS: Aceasta e legea transformării, Rita.

RITA: *De-aia* ai vrut să faci din bietul Eyolf o minune.

ALLMERS: Ba nu. Am vrut să-l fac fericit. Atât am vrut.

RITA: Dar nu de dragul lui. Fii cinstit cu tine însuți! *(Cu expresie de sfială.)* Și cercetează tot ce e în cugetul tău... și ce se ascunde acolo.

ALLMERS *(ferindu-se de privirea ei)*: Vreai să ocolești adevărul.

RITA: Și tu.

ALLMERS *(o privește gânditor)*: Dacă e cum zici tu, atunci copilul nostru n-a fost niciodată pe deplin al nostru.

RITA: Să știi că niciodată. L-am iubit numai pe jumătate.

ALLMERS: Și totuși suntem așa mâhniți de pierderea lui.

RITA *(cu amărăciune)*: Nu e lucru ciudat? Să fim noi așa de mâhniți pentru un biet copil străin.

ALLMERS *(ațâțat)*: Dar nu-i mai zice străin!

RITA *(dă trist din cap)*: Nu ne-am dat niciodată osteneala să-l îndrăgim de noi, Alfred. Nici eu, nici tu.

ALLMERS *(frângându-și mânile)*: Și acum e prea târziu! Prea târziu!

RITA: Și fără nici o mângâiere – de nicăieri!

ALLMERS *(izbucnind)*: *Tu* ești de vină!

RITA *(se scoală)*: Eu?

ALLMERS: Firește că tu! *Tu* ești de vină că ajunsese cum era! A *ta* este vina că n-a putut scăpa din apă.

RITA *(ferindu-se)*: Alfred, *n-ai dreptul* să pui vina pe mine.

ALLMERS *(ieșindu-și din fire din ce în ce mai mult)*: Ba pe tine o pui! Tu ai lăsat copilașul singur când era pe masă.

RITA: Sta așa de liniștit între perne. Și dormea așa de bine. Și, apoi, rămăsese să bagi tu de samă.

ALLMERS: Da. *(Încet.)* Dar atunci ai venit tu, tu, tu... și m-ai ademenit să viu în odaie la tine.

RITA *(se uită cu îndărătnicie la el)*: Mărturisește, mai curând, că uitasești și copil și toate.

ALLMERS *(năbușindu-și furia)*: Firește. *(Mai încet.)* Am uitat copilul... în brațele tale!

RITA *(indignată)*: Alfred, Alfred, e lucru mișelesc ce faci acum!

ALLMERS *(încet, arătându-i pumnii)*: În acelaș moment ai osândit pe Eyolf la moarte.

RITA *(cu sălbăticie)*: Și tu l-ai osândit, dacă e vorba așa.

ALLMERS: Fie, trage-mă și pe mine la răspundere, dacă vrei. Amândoi am păcătuit. Și astfel moartea lui Eyolf tot a fost o pedeapsă cuvenită.

RITA: O pedeapsă?

ALLMERS *(stăpânindu-se iarăș)*: Da.Osândirea ta și a mea. Acum s-a făcut dreptatea. Cât era în viață, ne căiam ca niște mișei și ne sfiam de el pe subt ascuns. Nu puteam suferi să-l vedem purtând... aia subsuoară.

RITA *(încet)*: Cârja.

ALLMERS: Da, aia. Și ce tot numim noi acum mâhnire și jale sunt mustrările de cuget, Rita. Nimic mai mult.

RITA *(uitându-se pierdută la el)*: Văd că are să ne ducă pe tustrei la desperare – de-a dreptul la nebunie. Căci nu mai e leac, nu mai e nimic de făcut.

ALLMERS *(mai blând)*: L-am visat azi-noapte. Parcă venea dinspre port. Putea să alerge ca toți băieții. Va să zică, nu i se întâmplase nimic. Nici chiar mai nainte. Grozava realitate nu fusese decât un vis, îmi ziceam. Ah, cum îl lăudam și-l binecuvântam... *(Se oprește.)* Hm!

RITA: Pe cine?

ALLMERS: Pe cine!...

RITA: Da, pe cine-l lăudai și-l binecuvântai?

ALLMERS *(întrerupând vorba)*: Era în vis, nu ți-am spus!

RITA: Pe Unul în care nu crezi?

ALLMERS: Așa mi-a venit. Dacă era în somn!

RITA *(cu imputare)*: Tu m-ai făcut să-mi pierd credința. Și nu trebuia s-o faci, Alfred.

ALLMERS: Ar fi fost mai bine să-ți las închipuirile deserte în cap?

RITA: Pentru mine, da. M-aș fi putut rezima pe ceva. Acum nu mai știu încotro.

ALLMERS *(o pătrunde cu ochii)*: Dacă ai putea alege acum... Dacă te-ai putea duce unde este Eyolf acum...?

RITA: Ei, ce?

ALLMERS *(ferindu-se de privirea ei)*: Vreai să ocolești adevărul.
RITA: Și tu.
ALLMERS *(o privește gânditor)*: Dacă e cum zici tu, atunci copilul nostru n-a fost niciodată pe deplin al nostru.
RITA: Să știi că niciodată. L-am iubit numai pe jumătate.
ALLMERS: Și totuși suntem așa mâhniți de pierderea lui.
RITA *(cu amărăciune)*: Nu e lucru ciudat? Să fim noi așa de mâhniți pentru un biet copil străin.
ALLMERS *(ațâțat)*: Dar nu-i mai zice străin!
RITA *(dă trist din cap)*: Nu ne-am dat niciodată osteneala să-l îndrăgim de noi, Alfred. Nici eu, nici tu.
ALLMERS *(frângându-și mânile)*: Și acum e prea târziu! Prea târziu!
RITA: Și fără nici o mângâiere – de nicăieri!
ALLMERS *(izbucnind)*: *Tu* ești de vină!
RITA *(se scoală)*: Eu?
ALLMERS: Firește că tu! *Tu* ești de vină că ajunsese cum era! A *ta* este vina că n-a putut scăpa din apă.
RITA *(ferindu-se)*: Alfred, ***n-ai dreptul*** să pui vina pe mine.
ALLMERS *(ieșindu-și din fire din ce în ce mai mult)*: Ba pe tine o pui! Tu ai lăsat copilașul singur când era pe masă.
RITA: Sta așa de liniștit între perne. Și dormea așa de bine. Și, apoi, rămăsese să bagi tu de samă.
ALLMERS: Da. *(Încet.)* Dar atunci ai venit tu, tu, tu... și m-ai ademenit să viu în odaie la tine.
RITA *(se uită cu îndărătnicie la el)*: Mărturisește, mai curând, că uitasesi și copil și toate.
ALLMERS *(năbușindu-și furia)*: Firește. *(Mai încet.)* Am uitat copilul... în brațele tale!
RITA *(indignată)*: Alfred, Alfred, e lucru mișelesc ce faci acum!
ALLMERS *(încet, arătându-i pumnii)*: În acelaș moment ai osândit pe Eyolf la moarte.
RITA *(cu sălbăticie)*: Și tu l-ai osândit, dacă e vorba așa.

ALLMERS: Fie, trage-mă și pe mine la răspundere, dacă vrei. Amândoi am păcătuit. Și astfel moartea lui Eyolf tot a fost o pedeapsă cuvenită.
RITA: O pedeapsă?
ALLMERS *(stăpânindu-se iarăș)*: Da.Osândirea ta și a mea. Acum s-a făcut dreptatea. Cât era în viață, ne căiam ca niște mișei și ne sfiam de el pe subt ascuns. Nu puteam suferi să-l vedem purtând... aia subsuoară.
RITA *(încet)*: Cârja.
ALLMERS: Da, aia. Și ce tot numim noi acum mâhnire și jale sunt mustrările de cuget, Rita. Nimic mai mult.
RITA *(uitându-se pierdută la el)*: Văd că are să ne ducă pe tustrei la desperare – de-a dreptul la nebunie. Căci nu mai e leac, nu mai e nimic de făcut.
ALLMERS *(mai blând)*: L-am visat azi-noapte. Parcă venea dinspre port. Putea să alerge ca toți băieții. Va să zică, nu i se întâmplase nimic. Nici chiar mai nainte. Grozava realitate nu fusese decât un vis, îmi ziceam. Ah, cum îl lăudam și-l binecuvântam... *(Se oprește.)* Hm!
RITA: Pe cine?
ALLMERS: Pe cine!...
RITA: Da, pe cine-l lăudai și-l binecuvântai?
ALLMERS *(întrerupând vorba)*: Era în vis, nu ți-am spus!
RITA: Pe Unul în care nu crezi?
ALLMERS: Așa mi-a venit. Dacă era în somn!
RITA *(cu imputare)*: Tu m-ai făcut să-mi pierd credința. Și nu trebuia s-o faci, Alfred.
ALLMERS: Ar fi fost mai bine să-ți las închipuirile deserte în cap?
RITA: Pentru mine, da. M-aș fi putut rezima pe ceva. Acum nu mai știu încotro.
ALLMERS *(o pătrunde cu ochii)*: Dacă ai putea alege acum... Dacă te-ai putea duce unde este Eyolf acum...?
RITA: Ei, ce?

ALLMERS: Dacă ai ști cu siguranță că l-ai revedea pe lumea ceaialaltă – că l-ai recunoaște, l-ai pricepe?...

RITA: Bine, ce?

ALLMERS: Ai face de bunăvoie pasul ca să ajungi acolo la el? Ai părăsi de bunăvoie tot ce ai aici, pe pământ? Ai părăsi viața, Rita?

RITA *(încet)*: Acum, îndată?

ALLMERS: Da, chiar astăzi. În orce moment. Răspunde: Ai face-o?

RITA *(șovăind)*: Nu știu, Alfred. Nu; cred că deocamdată aș mai rămânea lângă tine.

ALLMERS: Din pricina mea?

RITA: Da, numai din pricina ta.

ALLMERS: Dar mai târziu? Ai face-o? Răspunde.

RITA: Ce să mai răspund la asemenea întrebări! *N-aș fi în stare* să te părăsesc. Niciodată!

ALLMERS: Dar dacă m-aș duce eu după Eyolf? Și dacă ai ști tu, cu toată siguranța, că ne-ai găsi acolo pe amândoi? Ai veni după noi?

RITA: Aș face-o. Ah, cu dragă inimă! Însă...

ALLMERS: Însă ce?

RITA *(suspinând încet)*: N-aș putea... simt că n-aș putea! Nu, nu! N-aș fi în stare, nici pentru toate fericirile din rai!

ALLMERS: Nici eu.

RITA: Nu-i așa, Alfred? Nici tu n-ai fi în stare.

ALLMERS: Așa e. Căci numai aici, pe pământ, e locașul nostru... a celor ce trăim.

RITA: Da, aici se află fericirea cum o înțelegem noi.

ALLMERS *(întunecat)*: Ah, fericirea! Vezi tu, fericirea...

RITA: Vrei să zici că fericirea am pierdut-o pentru totdeauna. Dar să presupunem...? *(Violent.)* Nu, nu; nu îndrăznesc s-o spui. Nici măcar s-o gândesc.

ALLMERS: Ba spune. Spune, Rita.

RITA *(cu sfială)*: N-am putea încerca...? Nu ne-am putea închipui că-l vom uita?

ALLMERS: Să uităm pe Eyolf.

RITA: Adecă, să ne uităm căința și amărăciunea.

ALLMERS: Ai dori-o?

RITA: Da, dacă s-ar putea. *(Turburată.)* Căci, așa cum e astăzi, nu mai pot trăi. N-am putea găsi vreun mijloc de uitare?

ALLMERS *(dând din cap)*: Dar de unde!

RITA: N-am putea încerca să plecăm undeva, departe?

ALLMERS: Să plecăm de acasă? Dar tu nu te simți bine decât acasă la tine.

RITA: Dacă am încerca să poftim lume multă la noi? Să ținem casă deschisă? Să ne aruncăm în vârtejul lumii ca să ne amețim?

ALLMERS: O astfel de viață nu-i după firea mea. Atunci, mai bine încerc să mă apuc iar de carte.

RITA *(supărată)*: Cartea, care a stat atâta vreme între noi ca un zid?

ALLMERS *(rar, uitându-se țintă la ea)*: De acum înainte va sta mereu un zid între noi.

RITA: De ce?

ALLMERS: Cine știe dacă ochii mari, deschiși de copil nu vor rămânea pironiți asupra noastră zi și noapte.

RITA *(cutremurându-se, încet)*: Alfred, ce idee îngrozitoare!

ALLMERS: Dragostea noastră a fost ca un foc mistuitor. Acum trebuie să se fi stins.

RITA *(spre el)*: Stins!

ALLMERS *(cu asprime)*: S-a și stins *într-unul* din noi.

RITA *(încremenită)*: Și tu îndrăznești să mi-o spui?

ALLMERS *(mai blând)*: A murit dragostea, Rita. Dar în ceea ce simt acum pentru tine, în vina și în căința noastră a amândorora, parcă prevăd un fel de înviere.

RITA *(violent)*: Nu-mi pasă mie de înviere!

ALLMERS: Rita!

RITA: Eu sunt om în toată firea, cu carne și oase! Nu umblu aiurind în lume, cu sânge de pește în vine! *(Frângându-și mânile.)* Și să stau aici ca într-o temniță, chinuindu-mă cu pocăința! Închisă cu un om care nu mai e al meu! al meu!

ALLMERS: Așa trebuia să se sfârșească odată, Rita.

RITA: Așa trebuia să se sfârșească! Și, cu toate aceste, când ne-am întâlnit la început, nu ne puteam sătura unul de altul.

ALLMERS: Iubirea *mea* nu a fost așa dornică la început.

RITA: Dar ce ai simțit când m-ai întâlnit întâi?

ALLMERS: Un fel de spaimă.

RITA: Pricep. Dar, atunci, ce te-a legat de mine?

ALLMERS *(năbușit)*: Erai gozav de frumoasă, Rita.

RITA *(observându-l)*: Va să zică, frumusețea? Ia spune, Alfred, numai fumusețea?

ALLMERS *(cu silă)*: Ba mai era ceva.

RITA *(ațâțată)*: Ghicesc eu ce mai era. „Munții de aur", cum îi numești tu. Așa e, Alfred?

ALLMERS: Da.

RITA *(privindu-l cu adâncă mustrare)*: Cum ai fost în stare?

ALLMERS: A trebuit să mă gândesc la soru-mea.

RITA *(violent)*: La Asta, firește! *(Amar.)* Care va să zică, din pricina ei ne-am luat.

ALLMERS: Ea nu știa nimic. Nici astăzi nu știe.

RITA: Dar tot din pricina ei. *(Surâde cu ironie.)* Adecă nu! Din pricina lui Eyolf. Știi, Eyolf!

ALLMERS: Eyolf?

RITA: Da, nu-i ziceai tu Eyolf? Parcă mi-ai spus odată, într-un ceas tainic. *(Se apropie.)* Îți mai aduci aminte... de acel ceas încântător, Alfred?

ALLMERS *(se dă înapoi, parcă l-ar apuca groaza)*: Nu-mi mai aduc aminte de nimic. Nu vreau să-mi aduc aminte!

RITA *(după dânsul)*: E ceasul în care Eyolf al tău a rămas olog!

ALMERS *(se razimă de masă, cu glasul năbușit)*: Răsplata.

RITA *(amenințătoare)*: Da, răsplata!

(Asta și Borgheim se ivesc dindărătul șopronului. Ea are câteva flori de nufăr în mână.)

RITA *(stăpânindu-se)*: Ei, Asta, te-ai tălmăcit, în sfârșit, cu domnul Borgheim?

ASTA: Cam așa. *(Pune florile pe un scaun și umbrela alături.)*

BORGHEIM: Domnișoara Allmers a fost foarte laconică.

RITA: Da? Noi, dimpotrivă, Alfred și cu mine; pe când vă plimbați, noi ne-am tălmăcit, și cu prisos.

ASTA *(uitându-se cu luare-aminte la ei)*: Ce s-a întâmplat?

RITA: Prea destul pentru toată viața. *(Schimbând vorba.)* Dar acum să mergem tuspatru sus. Să mai dăm de oameni. Alfred și cu mine nu ne putem dezmeteci singuri.

ALLMERS: Da, mergeți voi înainte. *(Se întoarce.)* Dar cu tine Asta, am ceva de vorbit.

RITA: Așa? Foarte bine, atunci vino ***dumneata*** cu mine, domnule Borgheim.

(Rita și Borgheim pornesc pe cărare în sus.)

ASTA *(înspăimântată)*: Alfred, ce se petrece?

ALMERS *(întunecat)*: Iată ce e: eu nu mai pot rămânea aici.

ASTA: Aici, cu Rita adecă?

ALLMERS: Da. Rita și cu mine nu mai putem trăi împreună.

ASTA *(scuturându-l de braț)*: Omule, nu vorbi astfel de lucruri grozave!

ALLMERS: Așa e cum îți spui. Ne îndârjim și ne învrăjbim numai unul pe altul.

ASTA *(mișcată de durere)*: Niciodată [nu] mi-aș fi închipuit una ca asta!

ALLMERS: Și eu de abia astăzi m-am deșteptat.

ASTA: Ș-acum vreai... adecă ce vreai tu, Alfred?

ALLMERS: Să plec vreau! Să scap de tot ce e aici.

ASTA: Și să rămâi singur pe lume?

ALLMERS *(dând din cap)*: Da, ca mai nainte.

ASTA: Dar tu nu ești făcut să trăiești singur.

ALLMERS: Ba da, și înainte tot singur am fost.

ASTA: Da, fiindcă atunci eram și eu cu tine.

ALLMERS *(vrea s-o apuce de mână)*: Firește, și tot la tine vreau să mă întorc.

ASTA *(se dă în lături)*: La mine! Nu, Alfred, e cu neputință!

ALLMERS *(uitându-se trist la ea)*: Va să zică, tot îmi stă Borgheim în drum?

ASTA *(repede)*: Nu, deloc! Te înșeli.

ALLMERS: Bine. Atunci, mă întorc la tine, la sora care mi-e dragă. *Trebuie* să mă întorc la tine, acasă la tine, pentru a mă curăța și a mă înălța, după o viață înjosită cu ...

ASTA *(indignată)*: Alfred, îți faci păcat cu Rita!

ALLMERS: Am păcătuit cu Rita, dar nu cum înțelegi tu. Vino-ți în fire, Asta! Adu-ți aminte de vremea în care trăiam amândoi împreună, tu și cu mine. Nu a fost ca o zi sfântă de sărbătoare, de la început până la sfârșit?

ASTA: A fost, Alfred. Dar așa ceva nu se întâmplă de două ori.

ALLMERS *(amar)*: Vreai să zici că m-a stricat căsătoria, fără nădejde de îndreptare?

ASTA *(liniștită)*: Nu vreau să zic așa.

ALLMERS: Bine, atunci să reîncepem amândoi viața de mai nainte.

ASTA *(cu hotărâre)*: *Nu se poate*, Alfred.

ALLMERS: Ba se poate. Dragostea dintre frate și soră.

ASTA *(încordată)*: Ce e cu ea?

ALLMERS: Este singura legătură care nu e supusă legii de transformare.

ASTA *(foarte mișcată, zice încet)*: Dar dacă această legătură n-ar fi...

ALLMERS: Ce n-ar fi?

ASTA: Nu ar fi legătura dintre noi doi?

ALLMERS *(cu mirare)*: Nu e legătura dintre noi? Ce vreai să zici?

ASTA: Mai bine ți-o spui îndată, Alfred.

ALLMERS: Firește, spune.

ASTA: Scrisorile către mama... cele din portofel...

ALLMERS: Ei?

ASTA: Să le citești după ce plec eu.

ALLMERS: De ce să le citesc?

ASTA *(în luptă cu sine)*: Fiindcă ai să afli din ele...

ALLMERS: Ce?

ASTA: Că n-am dreptul să port... numele tatălui tău.

ALLMERS *(dă înapoi, ca trăsnit)*: Ce-ai zis?

ASTA: Citește scrisorile. Ai să afli. Și ai să pricepi. Poate vei fi îngăduitor și pentru mama... și o vei ierta.

ALLMERS *(cu mâna la frunte)*: Nu-mi intră în cap. Nu pot prinde gândul. Va să zică, atunci tu n-ai mai fi...

ASTA: Tu nu-mi ești frate, Alfred.

ALLMERS *(repede, pe jumătate îndărătnic)*: Ei, și? Ce-are a face? La adecă, nu se schimbă nimic între noi.

ASTA *(dând din cap)*: Ba se schimbă tot, Alfred. Legătura dintre noi nu mai este ca dintre frate și soră.

ALLMERS: Nu face nimic. Tot așa de sfântă rămâne. Și va rămânea totdeauna sfântă.

ASTA: Nu uita că legea *transformării*, de care vorbești tu, lucrează și aici.

ALLMERS *(privind-o cu luare-aminte)*: Vreai să zic că...

ASTA *(încet și mișcată)*: Nici un cuvânt mai mult, *dragă* Alfred! *(la florile de pe scaun.)* Vezi florile acestea de nufăr?

ALLMERS *(dând încet din cap)*: Sunt dintre florile care se înalță de jos... din adâncul apei.

ASTA: Le-am cules de la lacul din pădure. Acolo, unde se scurge în fiord. Vreai să ți le dau, Alfred?

ALLMERS *(luându-le)*: Îți mulțumesc.

ASTA *(cu lacrimile în ochi)*: Cea din urmă amintire, de la Eyolf.

ALLMERS *(privind-o)*: De la Eyolf cel de colo? Sau de la tine?

ASTA *(încet)*: De la amândoi. *(Își ia umbrela.)* Acum vino cu mine la Rita. *(Începe a se sui pe cărare.)*

ALLMERS *(își ia pălăria de pe masă și șoptește tist)*: Asta... Eyolf... copilul Eyolf!... *(Se duce după dânsa.)*

(Cortina cade.)

ACTUL III

(Tufiș pe o înălțime din grădina lui Allmers. În fund, un parmaclâc spre povârniș, și la stânga o cărare cu trepte ce duc în jos. Priveliștea întinsă spre fiord. Lângă parmaclâc e înfiptă o prăjină de steag cu sfoara, dar fără steag. Pe planul dintâi, la dreapta, un umbrar acoperit cu viță sălbatică. Dinaintea umbrarului e o bancă. E în mijlocul verii, cerul senin, seara târziu, amurgul crește.)

(Asta șade pe bancă, cu mânile-n poale. E îmbrăcată cu paltonaș și pălărie, are umbreluța lângă ea și o mică geantă atârnată de o curelușe pe umăr.

Borgheim se arată în fund, la stânga. Și el are o geantă pe umăr. Subsuoară aduce un steag strâns.)

BORGHEIM *(zărind pe Asta)*: Va să zică, aicea sus erai?
ASTA: Am venit să mai văd priveliștea, pentru cea din urmă oară. Mă căutai?
BORGHEIM: Da. Vreau să-mi iau ziua bună de la d-ta... pe astăzi. Nădăjduiesc că nu „pentru cea din urmă oară".
ASTA *(surâzând pe jumătate)*: De stăruitor, ești stăruitor.
BORGHEIM: Așa se și cade să fie un inginer.
ASTA: Ai văzut pe Alfred? Sau pe Rita?
BORGHEIM: I-am văzut pe amândoi.
ASTA: Erau împreună?
BORGHEIM: Nu. Fiecare pentru sine.
ASTA: Ce vrei să faci cu steagul?
BORGHEIM: Doamna Allmers m-a rugat să vin aici și să-l înalț.
ASTA: Să înalți steagul? Acum?
BORGHEIM: Numai pe jumătate. Zicea ca să fâlfâie așa zi și noapte.
ASTA *(oftând)*: Sărmana! Și sărmanul Alfred!
BORGHEIM *(îndeletnicindu-se cu steagul)*: Te lasă inima să-i părăsești?
ASTA *(năbusit)*: *Trebuie* să plec.
BORGHEIM: Ei, dacă *trebuie*...
ASTA: Dar și d-ta pleci deseară.

BORGHEIM: Și eu trebuie. Plec cu drumul-de-fier. Dar d-ta?
ASTA: Eu, cu vaporul.
BORGHEIM *(uitându-se pe furiș la ea)*: Va să zică, fiecare pentru sine.
ASTA: Da. *(Se uită la el cum înalță steagul până la jumătate.)*
BORGHEIM *(îndată ce a isprăvit, vine spre ea)*: Domnișoară Asta, nu-ți poți închipui ce mâhnit sunt de nenorocirea cu bietul Eyolf.
ASTA *(ridicându-și ochii la el)*: Te cred.
BORGHEIM: Și-mi vine așa de greu. Fiindcă, drept să-ți spui, mâhnirea nu prea e în firea mea.
ASTA *(își îndreptează ochii spre steag)*: Cu vremea, trece... trec toate. Orce mâhnire.
BORGHEIM: Orce mâhnire? Crezi?
ASTA: Ca o bură de ploaie. Numai să pleci departe.
BORGHEIM: Ar trebui să fie foarte departe.
ASTA: Și, apoi, d-ta ai de lucru la drumul cel nou și greu, care-ți va prinde toată vremea.
BORGHEIM: Dacă n-am pe nimeni ca să-mi ajute...
ASTA: Dar cum să n-ai!
BORGHEIM: Pe nimeni, pe nimeni cu care să-mpart bucuria. Căci de bucurie e vorba.
ASTA: Nu de greutăți și de necazuri?
BORGHEIM: Aș! La greu trage omul singur.
ASTA: Dar bucuria trebuie împărțită, după părerea d-tale?
BORGHEIM: Vezi bine. Ce plăcere ar mai fi să te bucuri?
ASTA: Poate ai dreptate.
BORGHEIM: Firește, câtăva vreme umbli așa singur și te bucuri în tine. Dar mult nu ține. Nu, dacă e vorba să te bucuri în adevăr, cată să fie doi.
ASTA: Numai doi? Niciodată mai mulți?
BORGHEIM: Vezi, aici e vorba de altceva. Domnișoară Asta, va să zică nu te poți hotărî cu nici un chip să împarți bucuria și fericirea – fie și greutățile și necazurile – cu un altul, numai cu unul?
ASTA: Am încercat... odată.

BORGHEIM: Dumneata!

ASTA: Pe vremea când frate-meu... când Alfred ședea cu mine.

BORGHEIM: Ei, cu fratele d-tale e altă vorbă! O astfel de viață se poate zice mulțumită, dar nu fericită.

ASTA: Tot a fost minunat de frumoasă.

BORGHEIM: Vezi, d-ta o găsești frumoasă și așa cum era. Darmite dacă nu ți-ar fi fost frate.

ASTA *(vrea să se scoale, rămâne însă pe bancă)*: Atunci n-am fi trăit împreună. Eu eram copil pe vremea aceea. Și el era ca și copil.

BORGHEIM *(după o scurtă pauză)*: Era, în adevăr, așa de frumoasă viața?

ASTA: Da, crede-mă.

BORGHEIM: Bine, ți s-a întâmplat pe atunci vreo mare bucurie, vreo fericire?

ASTA: O, foarte multe. Mai multe decât ai crede.

BORGHEIM: Spre pildă?

ASTA: Spre pildă, când și-a trecut Alfred examenul așa de bine. Și mai pe urmă, când a fost numit la o școală, și apoi la alta mai însemnată. Sau când scria câte ceva și-mi citea și mie. Și când îi vedeam scrierea tipărită.

BORGHEIM: Îmi pot închipui ce viață frumoasă și mulțumită trebuie să fi fost. Un frate și o soră care-și împart bucuria. *(Dă din cap.)* Numai un lucru nu-l înțeleg: cum a putut fratele d-tale să te lase să pleci de la el.

ASTA *(ascunzându-și mișcarea)*: Alfred s-a însurat.

BORGHEIM: Nu ți-a venit greu?

ASTA: Ba da, la început; îmi era parcă-l pierdusem de tot.

BORGHEIM: Din norocire, n-a fost așa.

ASTA: Nu.

BORGHEIM: Totuș, mă mir că a făcut-o. Că s-a însurat, adecă. De-ar fi putut să rămâie cu d-ta, numai el cu d-ta.

ASTA *(privește drept înainte)*: Se vede că era supus la legea *transformării*.

BORGHEIM: La legea transformării?

ASTA: Așa o numește Alfred.

BORGHEIM: Doamne, proastă lege trebuie să fie aia! Eu unul n-o primesc.

ASTA *(sculându-se)*: Poate cu vremea vei fi silit s-o primești și d-ta.

BORGHEIM: Doamne ferește! *(Cu stăruință.)* Dar acum ascultă-mă, domnișoară Asta! Fii cuminte – o singură dată. Vreau să zic, în această singură privință.

ASTA *(tăindu-i vorba)*: Nu, te rog – nu mai începe iar.

BORGHEIM: Ba trebuie să încep. Asta, cum vreai să te las așa! Fratele d-tale a avut în viață tot ce dorea, își poate duce traiul mulțumit și fără d-ta. N-are să-ți simtă lipsa. Și acum a venit și întâmplarea care a schimbat deodată toată poziția d-tale în casa lui.

ASTA *(speriată)*: Ce vrei să zici?

BORGHEIM: Cum ce vreau să zic? Copilul, care nu mai este.

ASTA *(se liniștește)*: Ai dreptate, nu mai este Eyolf.

BORGHEIM: Și ce să mai faci aici? De bietul băiat nu mai ai să îngrijești. Altceva, altă datorie nu te mai leagă.

ASTA: Te rog, domnule Borgheim, oricât suntem de prieteni, nu mai stărui.

BORGHEIM: Cum să nu mai stăruiesc? Dar n-aș fi cu mintea întreagă dacă n-aș încerca tot ce e omenește cu putință. Peste câteva zile părăsesc orașul. Acolo poate nu te mai întâlnesc. Poate nu te mai întâlnesc nicăieri pe multă, multă vreme, și cine știe ce se va întâmpla în răstimp.

ASTA *(cu un surâs serios)*: Se vede că tot ți-e teamă de legea *transformării*?

BORGHEIM: Ba nicidecum. *(Râde amar.)* Parcă ar fi ceva de transformat! Adecă la d-ta! D-tale nu-ți pasă nici atât de mine – o știu de mult.

ASTA: Ba știi foarte bine că-mi pasă.

BORGHEIM: Dar nu-ți pasă destul. Nu așa cum vreau eu. *(Mai violent.)* Doamne, Asta – domnișoară Asta – ce faci d-ta nu e lucru cuminte, dar nu e cuminte deloc. Dincolo de azi și de mâine, stă poate toată fericirea vieții și ne

așteaptă. Și noi o lăsăm să aștepte și parcă nici nu ne pasă de ea. N-o să ne căim odată?

ASTA *(liniștită)*: Nu știu, dar în orce caz trebuie să lăsăm toate aceste fericiri ale viitorului la o parte.

BORGHEIM *(o privește stăpânindu-se)*: Va să zică, eu să-mi croiesc drumul singur?

ASTA *(cu căldură)*: De-aș putea să fiu și eu cu d-ta! Să-ți ușurez greutățile. Să împărțim bucuria amândoi.

BORGHEIM: Ai vrea... dac-ai putea?

ASTA: Da. Aș vrea.

BORGHEIM: Dar nu poți?

ASTA *(cu ochii la pământ)*: Te-ai mulțumi să mă ai *pe jumătate*?

BORGHEIM: Nu. Trebuie să te am întreagă.

ASTA *(îl privește și zice liniștit)*: Atunci nu pot.

BORGHEIM: Dacă e așa, nu-mi rămâne, domnișoară, decât să-mi iau ziua bună. *(Vrea să plece. În acelaș timp se ivește Allmers în fund, la stânga. Borgheim se oprește.)*

ALLMERS *(stând încă pe treaptă, arată spre umbrar și întreabă încet)*: Rita e acolo?

BORGHEIM: Nu; nu e nimeni aici, afară de domnișoara Asta.

(Allmers se apropie.)

ASTA *(mergând spre el)*: Să mă cobor c-o caut? și s-o chem încoace?

ALLMERS: Nu, nu – las-o. *(Către Borgheim.)* *D-ta* ai înălțat steagul?

BORGHEIM: Da. M-a rugat doamna Allmers. De aia am venit aici.

ALLMERS: Și deseară pleci?

BORGHEIM: Fără doar și poate. Deseară plec, în sfârșit.

ALLMERS *(cu o privire spre Asta)*: Și ți-ai întocmit și o bună tovărășie de drum, se-nțelege

BORGHEIM *(dă din cap)*: Plec singur.

ALLMERS *(mirat)*: Singur?

BORGHEIM: Singur, singurel.

ALLMERS *(cu gândul aiurea)*: Așa... așa?

BORGHEIM: Și *rămân* și singur.

ALLMERS: E ceva grozav să fii singur. Mă ia fiori.

ASTA: Ce vorbești, Alfred! Tu nu ești singur.

ALLMERS: Și cum sunt, mă ia fiori.

ASTA: Nu mai zice așa! Nu mai avea asemenea gânduri!

ALLMERS *(fără a o asculta)*: Dar dacă nu pleci cu...? Dacă nu ești legată de nimic? De ce nu vrei să rămâi aici cu mine... și cu Rita?

ASTA *(neliniștită)*: Nu pot. Trebuie numaidecât să mă duc în oraș.

ALLMERS: Dar numai în oraș. Auzi, Asta?

ASTA: Da.

ALLMERS: Și-mi făgăduiești că te întorci curând.

ASTA *(iute)*: Nu, nu, deocamdată nu-ți pot făgădui.

ALLMERS: Bine. Cum vrei. Atunci, ne revedem în oraș.

ASTA *(rugându-l)*: Dar tu *trebuie* să rămâi acasă, lângă Rita!

ALLMERS *(fără a răspunde, se îndreptează spre Borgheim)*: Poate e mai bine pentru d-ta că n-ai încă tovărășie de drum.

BORGHEIM *(supărat)*: Cum poți zice așa ceva!

ALLMERS: Fiindcă nu știi de mai nainte pe cine vei mai întâlni. Adecă pe drum.

ASTA *(fără voie)*: Alfred!

ALLMERS: Pe adevăratul tovarăș. Când e prea târziu. Prea târziu.

ASTA *(cutremurându-se, încet)*: Alfred! Alfred!

BORGHEIM *(se uită când la unul, când la altul)*: Ce însemnează?... Nu pricep.

(Rita vine de la stânga, din fund.)

RITA *(tânguindu-se)*: De ce mă părăsiți toți?

ASTA *(înaintând spre ea)*: Ziceai că vrei să fii mai bine singură.

RITA: Da, dar n-am curagiul. Se întunecă și mi-e frică. Parcă văd ochii mari, deschiși, pironiți la mine.

ASTA *(compătimind, cu glasul moale)*: Și dac-ar fi așa, Rita? De ochii *aceia* nu trebuie să-ți fie frică!

RITA: Ce vorbă! Să nu-mi fie frică!

ALLMERS *(stăruind)*: Asta, te rog... pe ce ai mai scump în lume, rămâi aici... la Rita!

RITA: Da! Și la Alfred! Rămâi, Asta! Rămâi!

ASTA *(luptându-se cu sine)*: Ah, aș face-o din toată inima.

RITA: Atunci, fă-o! Alfred și cu mine, numai noi doi, nu putem birui durerea și mâhnirea.

ALLMERS *(întunecat)*: Zi mai bine: chinul și amărăciunea.

RITA: Zi tu cum vrei – faptul e că noi nu o scoatem la cale. Asta, te rog din suflet! Rămâi cu noi și ajută-ne! Ține tu locul lui Eyolf!

ASTA *(dându-se înapoi)*: Locul lui Eyolf...!

RITA: N-ar fi bine, Alfred?

ALFRED: Numai să vrea și să poată.

RITA: Tot îi ziceai tu odată Eyolf. *(O apucă de mână.)* Acum să-ți zic și eu Eyolf. Să fii tu copilul nostru, Asta, al amândorora. Eyolf, cum erai înainte.

ALLMERS *(foarte mișcat)*: Rămâi, Asta, și împărtășește viața cu noi. Rămâi la noi, cu Rita, cu mine. Cu mine – fratele tău!

ASTA *(deodată hotărâtă și retrăgându-și repede mâna)*: Nu. Nu pot. *(Se întoarce spre Borgheim.)* Domnule Borgheim, când pleacă vaporul?

BORGHEIM: Îndată, peste câteva minute.

ASTA: Atunci trebuie să plec. Vrei să vii cu mine?

BORGHEIM *(de abia stăpânindu-și bucuria)*: Mai încape vorbă! Iată-mă.

ASTA: Haidem!

RITA *(rar)*: *Așa* stau lucrurile. Atunci, firește că nu poți rămânea cu noi.

ASTA *(i se aruncă în brațe)*: Îți mulțumesc pentru tot binele ce mi l-ai făcut, Rita! *(Se duce la Allmers și-l apucă de mână.)* Rămas bun! Rămas bun, Alfred!

ALLMERS *(încet, cu cea mai mare ațintire)*: Ce-i asta? Parcă fugi?

ASTA *(cu frică)*: Da, Alfred, fug.

ALLMERS: Fugi de mine?

ASTA *(șoptind)*: De tine – și de mine.

ALLMERS *(făcând un pas înapoi)*: Ah!

(Asta aleargă spre fund, pe scară în jos. Borgheim, învârtind pălăria de veselie, o urmează. Rita se razimă de usciorul umbrarului. Allmers, foarte turburat, se duce la parmaclâc și se uită țintă după ei. Pauză.)

ALLMERS *(se întoarce și zice, de abia revenindu-și în fire)*: Sosește vaporul. Iată-l, Rita!

RITA: Nu îndrăznesc să mă uit.

ALLMERS: Nu îndrăznești?

RITA: Nu. Fiindcă are un ochi roș. Și unul verde. Ochi mari, aprinși.

ALLMERS: Dar știi bine că sunt numai niște fănare.

RITA: Pentru mine sunt ochi de acum înainte. Ochi care se uită întruna, pironiți, din întuneric, în alt întuneric.

ALLMERS: Acum se oprește la țărm.

RITA: Unde se oprește astă-seară?

ALLMERS *(apropiindu-se)*: Unde să se oprească! La punte, ca de obicei.

RITA *(stând dreaptă, fără a se mai rázima)*: Cum se poate opri *acolo!*

ALLMERS: Așa trebuie.

RITA: Dar acolo e locul unde Eyolf... Cum se pot opri oamenii tocmai acolo...

ALLMERS: Viața e fără de milă, Rita.

RITA: Oamenii sunt fără de inimă. Nu se sfiesc de nimic. Nici de cei vii, nici de cei morți.

ALLMERS: Ai dreptate. Viața își urmează calea parcă nu s-ar fi întâmplat nimic.

RITA *(se uită drept înainte)*: Adevărat că nu s-a întâmplat nimic. Adecă pentru ceilalți. Numai pentru noi doi.

ALLMERS *(redeșteptându-i-se durerea)*: Da, Rita, a fost așa de prisos că l-ai născut în chinuri și în dureri. Acum a dispărut, iar nici urmă n-a rămas după el.

RITA: A rămas cârja.

ALLMERS *(violent)*: Taci! Să nu mai aud vorba asta!

RITA *(tânguindu-se)*: Ah, nu-mi mai pot veni în fire de când l-am pierdut.

ALLMERS *(rece și amărât)*: Dar când îl aveai, te puteai lipsi de el. Zile întregi nu te uitai la el.

RITA: Firește, fiindcă știam că-l pot vedea când vreau.

ALLMERS: Și astfel ne-am risipit vremea în care puteam fi împreună cu Eyolf.
RITA *(ascultând cu spaimă)*: Auzi, Alfred! Iar sună clopotul.
ALLMERS *(privind spre mare)*: E clopotul vaporului. Pleacă îndată.
RITA: Nu e vorba de clopotul vaporului. Toată ziua mi-a asurzit urechile. Iar sună!
ALLMERS *(ducându-se la ea)*: Te înșeli, Rita.
RITA: Nu, îl aud deslușit. E clopotul morților. Rar, rar. Și mereu aceleași cuvinte.
ALLMERS: Cuvinte? Ce cuvinte?
RITA *(bătând măsura cu capul)*: „Plu-teș-te câr-ja, plu-teș-te câr-ja". Mi se pare că trebuie să le auzi și tu.
ALLMERS *(dând din cap)*: Eu nu aud nimic. Și nici nu e nimic de auzit.
RITA: Orce ai zice tu, eu le aud deslușit.
ALLMERS *(uitându-se peste parmaclâc)*: S-au suit. Vaporul a și pornit spre oraș.
RITA: Cum de n-auzi și tu? „Plu-teș-te câr-ja, plu-teș-te..."
ALLMERS *(apropiindu-se)*: Dar nu mai sta să asculți la ceva ce n-are ființă. Ți-am spus că Asta și Borgheim s-au suit pe vapor. Acum sunt pe drum. Asta a plecat.
RITA *(se uită cu sfială la el)*: Atunci ai să pleci și tu în curând, Alfred?
ALLMERS: Ce vrei să zici?
RITA: Că ai să te duci după soru-ta.
ALLMERS: Ea ți-a spus-o?
RITA: Ba nu. Dar tu ziceai însuți că din pricina ei ne-am luat. Ea ne-a legat pe unul de altul.
ALLMERS: Da, dar m-ai legat și tu. Prin viața noastră împreună.
RITA: În ochii tăi nu mai sunt așa de... așa de grozav de frumoasă.
ALLMERS: Legea transformării tot are să ne ție legați până la sfârșit.
RITA *(dându-i încet din cap)*: Ce e drept, un fel de schimbare se petrece și în mine. E un simțimânt așa de chinuitor.
ALLMERS: Chinuitor?

RITA: Da, e ca și chinul unei nașteri.
ALLMERS: Și *este* o naștere. Sau o înviere. Trecerea spre o viață mai înaltă.
RITA *(uitându-se drept înainte, deznădăjduită)*: O fi mai înaltă, dar toată fericirea vieții se pierde.
ALLMERS: Tocmai în această perdere stă câștigul.
RITA *(violent)*: Vorbe goale. La urma urmelor, nu suntem decât niște biete ființe de pe pământ.
ALLMERS: Suntem întrucâtva înrudiți și cu cerul, și cu marea, Rita.
RITA: Poate tu. Eu nu.
ALLMERS: Ba da. Tu, mai mult decât crezi.
RITA *(cu un pas mai aproape)*: Ia ascultă, Alfred. N-ar fi cu putință să te pui iar pe scris?
ALLMERS: Pe scrisul care ți-era înainte așa de urât?
RITA: Acum mă mulțumesc cu mai puțin. Sunt gata să te-mpart cu cartea.
ALLMERS: De ce?
RITA: Numai ca să te am cu mine. Adecă în apropierea mea.
ALLMERS: Nu-ți pot fi de nici un folos, Rita.
RITA: Dar poate eu ție.
ALLMERS: Adecă la scris?
RITA: Nu, ci ca să duci viața mai departe.
ALLMERS *(dând din cap)*: Nu văd ce fel de viață să duc mai departe.
RITA: Măcar să-ți fac viața mai de suferit.
ALLMERS *(întunecat și privind drept înainte)*: Cred că ar fi mai bine pentru amândoi dacă ne-am despărți.
RITA *(uitându-se cu luare-aminte la el)*: Și unde ți-ai căuta scăparea?Tot la soru-ta?
ALLMERS: Nu la ea. De-acum înainte nu.
RITA: Atunci unde?
ALLMERS: Sus, în singurătate.
RITA: Adecă iar la munte, vrei să zici?
ALLMERS: Da.

RITA: Astea sunt visuri, Alfred! La munte n-ai putea trăi.
ALLMERS: Dar spre acolo mă poartă gândul.
RITA: De ce? Spune odată!
ALLMERS: Șezi jos. Am să-ți povestesc ceva.
RITA: Ce ți s-a întâmplat acolo, sus?
ALLMERS: Da.
RITA: Și ce ai ținut ascuns și de Asta, și de mine?
ALLMERS: Da.
RITA: Tu le simți și le faci toate pe tăcute. N-ar trebui să fii așa.
ALLMERS: Șezi, și apoi îți povestesc.
RITA: Bine, începe. *(Se așază pe banca dinaintea umbrarului.)*
ALLMERS: Eram singur, colo sus. În creierii munților. Și am ajuns la marginea unei ape mari și pustii. Și trebuia să trec peste apă. Dar n-aveam cum. Nu se zărea nici suflet de om.
RITA: Ei, și?
ALLMERS: Am apucat într-un noroc pe o vale de alături. Credeam că pot străbate pe acolo în sus, printre vârfuri. Și apoi să mă scobor în jos, spre ceailaltă parte a apei.
RITA: Și acolo te-ai rătăcit.
ALLMERS: Da, am greșit drumul. Căci nu era cărare bătută. Și așa am umblat toată ziua. Și apoi toată noaptea. La urmă, nici nu mai credeam să mai dau vreodată de oameni.
RITA: Și să mai ajungi acasă! Știu că atunci ți-a fost gândul la noi.
ALLMERS: Ba nu.
RITA: Cum nu?
ALLMERS: Nu. Era așa de ciudat. Parcă ați fi fost cu desăvârșire înstrăinați de mine, și tu, și Eyolf, și Asta.
RITA: Atunci, la ce te gândeai?
ALLMERS: Nu mă gândeam deloc. Mergeam întruna și mă târam tot înainte, de-a lungul prăpăstiilor – și mă *desfătam* cu presimțirea morții, în liniștea ei fericită.
RITA *(sărind în sus)*: Nu întrebuința asemenea cuvinte pentru lucruri așa de îngrozitoare!

ALLMERS: Dar așa simțeam. Nici o spaimă. Dimpotrivă, parcă moartea și cu mine mergeam lângăolaltă, ca doi buni tovarăși de drum. Era o stare așa de firească, așa de simple păreau toate în lume. La noi în familie nici nu ajungem la o vârstă înaintată.
RITA: Taci, Alfred, nu mai vorbi așa. La urma urmelor, ai scăpat teafăr.
ALLMERS: Vezi bine; deodată m-am trezit ajuns de ceailaltă parte a apei.
RITA: A fost o noapte de spaimă pentru tine, Alfred. Dar acum că a trecut, nu vrei să ți-o mărturisești nici ție.
ALLMERS: Noaptea *aceea* m-a hotărât și m-a înălțat în acelaș timp. Și atunci m-am întors și am venit de-a dreptul acasă. La Eyolf.
RITA *(încet)*: Prea târziu.
ALLMERS: Da, prea târziu. Dar când a venit… tovarășul… de l-a luat… atunci m-a apucat spaima. De el și de toate, de întreaga viață, pe care totuș nu ne-ncumetăm s-o părăsim. Așa legați suntem de pământ, eu, ca și tine, Rita.
RITA *(cu o licărire de bucurie)*: Nu-i așa? Tu, ca și mine! *(Apropiindu-se.)* Să *trăim* măcar împreună cât se va putea mai mult!
ALLMERS *(dând din umeri)*: Să trăim! Și să n-avem nimic cu ce să ne umplem viața! Gol și pustiu orunde privesc.
RITA *(cu frică)*: Mai curând sau mai târziu ai să mă părăsești, Alfred! O simt! Ți se vede pe față! Mă părăsești!
ALLMERS: Cu tovarășul, vrei să zici?
RITA: Ba cred ceva și mai rău. Mă părăsești de bunăvoie. Fiindcă numai aici, la mine, îți închipuiești că nu găsești cu ce să-ți umpli viața. Răspunde! Nu ți-e *ăsta* gândul?
ALLMERS *(uitându-se drept la ea)*: Și dac-ar fi așa?

(De jos, din depărtare, se aud glasuri și strigăte ca de ceartă aprinsă. Allmers se duce spre parmaclâc.)

RITA: Ce-o fi? *(Mișcată.)* Să vezi că l-au găsit!
ALLMERS: Pe *el* nu-l mai găsesc niciodată.

RITA: Atunci ce-i?
ALLMERS *(se apropie)*: Se bat… ca de obicei.
RITA: Jos, la mare?
ALLMERS: Da. Era vorba să-i gonească pe toți din sat. Acum au sosit bărbații acasă. Beți, ca întotdeauna. Și-au luat copiii la bătaie. Ia auzi cum zbiară băieții. Și femeile țipă…
RITA: Să nu trimetem pe cineva jos, să-i scape?
ALLMERS *(aspru și mânios)*: Să-i scape pe ei, care n-au scăpat pe Eyolf! Lasă-i să piară, cum au lăsat și ei pe Eyolf să piară!
RITA: Nu se cade să vorbești așa, Alfred! Să nu cugeți așa!
ALLMERS: Nu pot cugeta altfel. Să le dărâme șandramalele cele vechi!
RITA: Și ce să facă mulțimea aia de oameni săraci?
ALLMERS: Să plece aiurea.
RITA: Dar copiii?
ALLMERS: Nu-i totuna dacă pier aici sau aiurea?
RITA *(cu mustrare)*: Te silești singur ca să te arăți așa de aspru, Alfred!
ALLMERS *(violent)*: Ba am *drept* să fiu aspru de-acum înainte. Am chiar *datorie*!
RITA: Datorie?
ALLMERS: Datoria către Eyolf. El nu trebuie să rămâie nerăzbunat. Cum îți spui, Rita. Scurt și cuprinzător! Mai gândește-te. Tot satul de jos trebuie să fie ras de pe fața pământului după ce voi fi plecat.
RITA *(cătând în ochii lui)*: După ce vei fi plecat?
ALLMERS: Atunci o să ai cel puțin *ceva* cu care să-ți umpli viața. Ceva trebuie să ai.
RITA *(hotărâtă)*: Ai dreptate. Ceva trebuie să am. Dar ia ghicește de ce mă voi apuca… dacă pleci tu.
ALLMERS: De ce?
RITA *(rar și cu tărie)*: Îndată ce mă vei fi părăsit tu, mă duc jos, la țărmul mării, și iau toți copiii săraci și prăpădiți cu mine acasă, pe toți băieții nărăviți.
ALLMERS: Ce vrei să faci cu ei?
RITA: Să-i țiu la mine.

ALLMERS: Tu?
RITA: Da, eu. Din ziua în care mă vei fi părăsit tu, au să șadă aici, cu toții, parcă ar fi copiii mei.
ALLMERS: În locul lui Eyolf!
RITA: Da, în locul lui Eyolf. Să și șadă în odaia lui Eyolf. Să citească de pe cărțile lui. Să se joace cu jucăriile lui. Să șadă de-a rândul pe scaunul lui la masă.
ALLMERS: Ți-ai pierdut mințile? Aiurezi? Nu cunosc om pe lume mai puțin făcut pentru așa ceva decât pe tine.
RITA: Atunci trebuie să-mi dau silință și să mă învăț. Să-mi fac eu însămi creșterea. Să mă deprind.
ALLMERS: Dacă vorbești serios, cu tot dinadinsul, atunci e adevărat că s-a petrecut în tine o transformare.
RITA: Așa și este, Alfred. Și din pricina ta. Tu ai lăsat un loc gol în inima mea. Și trebuie să încerc a-l împlini cu ceva. Cu ceva care seamănă a iubire.
ALLMERS *(stă câtva timp pe gânduri; apoi o privește)*: Ce e drept, n-am prea făcut multe pentru bieții oameni din sat.
RITA: Ba n-am făcut nimic.
ALLMERS: De-abia ne-am gândit la ei.
RITA: Totdeauna cu nepăsare.
ALLMERS: Noi, care aveam „munții de aur“.
RITA: N-am avut mâna deschisă pentru dânșii. Și nici inima.
ALLMERS *(dându-i din cap)*: Și dar nu prea trebuie să ne mirăm că nu și-au pus viața în primejdie pentru a scăpa pe Eyolf.
RITA *(încet)*: Ia gândește-te bine, Alfred. Ești tu încredințat că… am fi făcut-o noi în locul lor?
ALLMERS *(neliniștit)*: Dar cum te poți îndoi, Rita!
RITA: Ei, oameni suntem, legați de pământ.
ALLMERS: Dar, în sfârșit, ce-ai de gând să faci cu toți copiii aceia nărăviți?
RITA: Mai întâi trebuie să văd cum să le îmblânzesc soarta… și să încerc a face din ei oameni mai de treabă.
ALLMERS: Dacă izbutești, atunci bietul Eyolf n-a fost născut degeaba.

RITA: Și n-a murit degeaba.

ALLMERS *(uitându-se drept la ea)*: De una trebuie să-ți dai seamă, Rita. Ce vrei să faci acum nu e din dragoste.

RITA: Așa este. Deocamdată nu.

ALLMERS: Atunci de ce-o faci?

RITA *(codindu-se)*: Cu soru-ta vorbeai adeseori despre răspunderea omenească...

ALLMERS: Cartea aia, care ți-era nesuferită.

RITA: Ș-acum mi-e nesuferită. Dar eu ascultam când vorbeai despre ea. Și acum vreau s-o pui eu în lucrare. După felul *meu*.

ALLMERS *(dând din cap)*: Pricina nu e cartea cea neisprăvită.

RITA: Nu. Mai e ceva la mijloc.

ALLMERS: Ce?

RITA *(încet, cu un surât trist)*: Vreau să împac ochii cei mari, deschiși.

ALLMERS *(uimit, uitându-se drept la ea)*: N-aș putea să mă împărtășesc și eu? Să-ți viu în ajutor, Rita?

RITA: Ai vrea?

ALLMERS: Da... numai de-aș ști că sunt în stare.

RITA *(cu sfială)*: Atunci ai trebui să rămâi aici.

ALLMERS *(încet)*: Să încercăm, dacă se poate.

RITA *(de-abia auzindu-se)*: Să încercăm, Alfred.

(Amândoi stau câtva timp fără a vorbi. Apoi Allmers se duce la parmaclâc și înalță steagul până sus. Rita rămâne lângă umbrar și-l privește în tăcere.)

ALLMERS *(se apropie iar)*: Grea muncă ne stă înainte, Rita.

RITA: Ai să vezi, din când în când vom avea și odihna duminecii.

ALLMERS *(mișcat)*: Poate simțim atunci cum se coboară sufletele spre noi.

RITA *(șoptind)*: Sufletele?

ALLMERS *(ca mai sus)*: Da. Poate sunt atunci în jurul nostru... ceia pe care i-am pierdut.

RITA *(dând încet din cap)*: Copilașul nostru Eyolf. Și Eyolf cel mare al tău.

ALLMERS *(cu ochii pironiți)*: Poate din când în când – pe calea vieții – ne va fi dat să zărim și o sclipire de la ei.

RITA: Încotro să ne îndreptăm ochii, Alfred?

ALLMERS *(uitându-se la ea)*: În sus.

RITA: Da, în sus.

ALLMERS: În sus, spre vârfuri. Spre stele. Și spre liniștea cea mare.

RITA *(dându-i mâna)*: Îți mulțumesc.

SFÂRȘIT

ÎN PRESĂ

DIN *FAUST*

de Goethe

1. DEDICAȚIUNE

V-apropiați din nou, ființe-ntunecate
A primei mele-nchipuiri?
Să-ncerc acum a-mi întrupa gândirea
Acelor veche năluciri?
Voi mă siliți! intrați dar în viață
Precum din abori lin vă ridicați,
Precum și peptu-mi cu a voastră
Suflare magică mișcați.

Cu voi aduceți zile fericite
Și a juneții dulce suvenire,
Cu voi se-nalță umbre tremurânde;
Amicii primi, prima iubire.
Durerea veche iară mă cuprinde,
Plâng iar pe toți ce i-am perdut,
Ce soartea grea din a vieței mele
Labirintic curs i-a desfăcut.

Ei nu aud cântările aceste
Acei ce m-auziră la-nceput,
Ei nu-mi zâmbesc cu înțelegere
Acei ce mai nainte m-au văzut;

Străină mi-este lumea ce m-ascultă
Și chiar de-a ei plăcere mă sfiesc,
Căci suflete amice muzei mele
Sunt răspândite sau nu mai trăiesc.

Și astfeli mă-ndreptează toată firea
Spre umbrele tăcute, serioase;
Lor le trămite lira-nsuflețită
A sale sunete misterioase.
Profundă-nfiorare mă pătrunde,
Deodată se-mplinește-a mea dorință:
Ce e-n viață îmi dispare,
Ce-a dispărut prinde ființă.

2. SPIRITUL

În valul vieței,
În focul lucrării,
În furtuna mării,
În toată natura,
Spre toată făptura
Mă sui, mă pogor.
Naștere, moarte,
Eterna soarte,
O lume agitată,
O viață-nfocată,
Astfeli e timpul de mine-nvârtit,
Se țese-al Zeității vestmânt infinit.

3. MEFISTOFELES

Cu vorbe-i lesne-a discuta,
Cu vorbe a dogmatiza,

În vorbe lesne te încrezi,
Din vorb-o iotă chiar nu perzi:
Căci unde ideea îți lipsește,
Îndată vorba o-nlocuiește.

4. FAUST

De gheață apele-au scăpat
Prin ochiul dulce-al primăverii,
Întreaga vale a-mbrăcat
Vestmântul verde-al învierii,
Și iarna bătrână și gonită
Fuge prin dealuri rătăcită,
De unde trămite din când în când
Slabe fiori de zăpadă și vânt
Spre văile june și-nverzite.
Dar soarele nu vrea locuri albite;
Peste tot produce o nouă formare,
Pe toate le-mbracă cu vie coloare,
Și fiind câmpii încă neînfloriți,
Primește oameni împodobiți. –
Întoarce-ți privirea din astă-nălțime
Spre cetatea neguroasă,
Unde oameni în mulțime
Ies din poarta-ntunecoasă
La lumină, la căldură,
Spre a serba subt ochi de soare
A mântuitorului înviare;
Căci și ei înșii au înviat:
Din lucru și din osteneală,
Din grije, din zile amărâte,
Din strimte-odăi posomorâte,
Din a stradelor îmbulzeală,

Din biserica-ntunecată
Sunt scoși la lumină deodată.
Vezi numai, vezi! Cu ce iuțală
Prin câmpuri lumea s-a-mprăștiat,
Vezi cum tot râul, în lung și-n lat,
De luntre vii e lopătat!
În fine abia de greutate
Caicul din urmă îl pornesc,
Chiar din dealuri depărtate
Vestminte varii ne zâmbesc,
Dar și lângă noi! Ce vie mișcare!
Poporu-ncunjură acest pom,
Aci se bucură mic și mare,
Aci și eu pot să fiu om.

ARTHUR SCHOPENHAUER,

AFORISME ASUPRA ÎNȚELEPCIUNII ÎN VIAȚĂ

Traducere de Titu Maiorescu

Le bonheur n'est pas chose aisée, il est difficile de le trouver en nous et impossible de le trouver ailleurs.

CHAMFORT

PREFAȚA TRADUCĂTORULUI
la ediția a doua

Arthur Schopenhauer (1788–1860) este aristocratul gândirii filozofice în secolul nostru, deși nu a fost totdeauna aristocrat față cu majoritatea contimporanilor, mai ales a compatrioților săi germani, cărora le-a arătat uneori opinia sa defavorabilă cu oarecare brutalitate de stil.

Idealist în toată puterea cuvântului, Schopenhauer nu găsește altă fericire omenească decât în contemplarea artelor frumoase și altă menire etică decât în cea mai desăvârșită abnegațiune.

Din această îndoită convingere, susținută de un spirit liber de orce prejudecăți sociale, religioase și naționale, se explică particularitățile lucrării sale literare, care au surprins mai mult pe cetitorii cei de rând: sarcastica biciuire a convenționalismului societății moderne, batjocorirea filozofiei oficiale de pe catedre, desprețul pentru nivelarea democratică și aversiunea în contra ovreilor, cărora nu le poate ierta decadența etică și estetică în care au aruncat civilizația europeană prin Testamentul cel Vechi.

Schopenhauer este filozoful pesimismului. Unul din fundamentele acestei filozofii se află formulat și în Aforismele *de față prin următoarea propoziție (pag. 423):*

„Orce plăcere e negativă, pe când durerea e pozitivă".

Noi credem această propoziție neîntemeiată, și, prin urmare, pesimismul nu ne pare a fi un adevăr general. El corespunde însă

unei dispoziții subiective a multor oameni de cultură și chiar de geniu (Lord Byron, Leopardi etc.) și formează în orce caz o parte integrantă a marilor concepțiuni omenești. Multe probleme sociale studiate din acest punct de vedere primesc o lumină nouă și permit o soluțiune mai exactă, și mișcarea deșteptată prin teoriile lui Schopenhauer este un antidot la platitudinea materialistă, spre care înclină epoca actuală.

De altminteri, toate operele izvorâte din puternica genialitate și, prin urmare, originalitate a filozofului nostru se disting prin o admirabilă limpezime și frumusețe de stil, și studierea lor va fi totdeauna de cel mai mare folos, indiferent de se primesc sau nu concluziunile lor.

Dacă este vorba să începem și noi a lua parte la mișcarea filozofică a spiritului modern, se cuvine să existe și în mica noastră literatură ceva din scrierile lui Schopenhauer. Nepregătiți precum suntem încă pentru cercetarea problemelor metafizice, nu putem alege din opera lui decât aforismele asupra înțelepciunii vieței ca fiind scrise mai popular.

O primă traducere a lor am încercat-o, sunt acum 20 de ani, cu singura intenție de a le aduce la cunoștința amicilor literari din „Junimea" de la Iași, care nu știau nemțește; căci pe atunci Aforismele *nu existau nici în franțuzește – prima lor traducere completă în limba franceză, de dl. I. A. Cantacuzin, apare la 1880. După cerința acelor amici, traducerea mea era aproape literală, urmărind din cuvânt în cuvânt textul german fără multă privire la particularitățile stilului român, și astfel a apărut în câteva numere ale* Convorbirilor literare *de la 1872 încoace. Publicând-o astăzi în volum pentru un cerc mai întins de cetitori, am trebuit să reviu asupra primei lucrări: am revăzut și am refăcut toată traducerea, și acum cred că o pot prezenta într-un mod mai convenabil.*

T. Maiorescu

București, ianuarie 1890

AFORISME

INTRODUCERE

Înțelepciunea vieței o iau aici în înțelesul obișnuit al cuvântului, fără vreo metafizică transcendentă. Vreau să vorbesc despre arta de a duce o viață pe cât se poate de plăcută și de fericită, a cărei teorie s-ar putea numi *eudemonologie*: ea ar fi, așadar, călăuza existenței fericite. Aceasta însă s-ar putea iarăș defini ca o existență care, privită în sine însăș sau mai bine privită în noi (căci aici judecata noastră personală trebuie să hotărască), cu mintea rece și matură, ar fi desigur preferabilă neexistenței. Din acest înțeles al ei urmează că am iubi-o pentru ea însăș, nu numai de frica morții; și din aceasta iarăș, că am dori să o vedem nesfârșit de lungă. De se potrivește viața omenească cu o asemenea existență, sau de ar putea să se potrivească vreodată, este o întrebare la care filozofia mea, precum se știe, răspunde negativ; pe când eudemonologia presupune un răspuns afirmativ. Căci aceasta se întemeiază tocmai pe eroarea înnăscută, cu a cărei critică începe *capitolul 49* din volumul al 2-lea al operei mele principale[1]. Pentru a scrie dar

[1] Opera principală care cuprinde doctrina lui Schopenhauer e *Die Welt als Wille und Vorstellung (Lumea ca voință și reprezentare).* Traducere franceză de d. I. A. Cantacuzin *(Le monde comme volonté et comme représentation.* 2 vol., Bucarest, Socec, 1886) *(n. – T. M.).*

o asemenea călăuză a trebuit să mă depărtez de la punctul de vedere mai înalt, spre care conduce filozofia mea în adevăratul înțeles al moralei ei metafizice. Prin urmare, toate explicările cuprinse în scrierea de față provin oarecum dintr-o acomodare, întrucât pornesc din punctul de vedere al experienței obișnuite și urmează drumul ei cel rătăcit. Astfel și valoarea unei asemenea scrieri nu poate fi decât relativă, fiindcă însuș cuvântul eudemonologie este un eufemism. Dar și cu această rezervă nu am pretenția unei expuneri complete, parte fiindcă tema nu se poate sfârși niciodată, parte fiindcă atunci ar fi trebuit să repet ceea ce au zis și alții.

Dintre alte cărți, care să fi fost scrise în aceeaș intenție ca aforismele de față, îmi aduc aminte numai de scrierea lui Cardanus *De utilitate ex adversis capienda*, care merită foarte mult să fie cetită și prin care se pot completa cele zise aici.

Ce e drept, și Aristotel a intercalat în *Retorica* sa (cap. 5 al cărții 1) o eudemonologie scurtă, care însă nu a prea izbutit, ci a rămas mărginită într-o abstracție fără viață. De întrebuințat n-am întrebuințat pe acești premergători, căci a lua de la alții nu e obiceiul meu, cu atât mai puțin cu cât atunci se pierde unitatea, care este sufletul scrierilor de acest fel. De altminteri, nu trebuie să uităm că înțelepții tutulor timpurilor ne-au dat totdeauna aceleași povețe, iar nebunii – marea majoritate a tutulor timpurilor – au răspuns totdeauna cu aceleași fapte, adecă cu fapte contrarii; și așa vor rămânea lucrurile și de acum înainte. De aceea zice Voltaire: *„Nous laisserons ce monde-ci aussi sot et aussi méchant que nous l'avons trouvé en y arrivant"*.

CAP. I

ÎMPĂRȚIRE FUNDAMENTALĂ

Aristotel (*Eth[ica] Nicom[achea]*, I, 8) a împărțit bunurile vieței omenești în trei clase: cele din afară, cele sufletești și cele trupești. Eu, păstrând numai treimea împărțirii, zic că deosebirile în soarta muritorilor se pot întemeia pe trei fundamente. Și anume:

1. Ceea ce *este* cineva: așadar, personalitatea în înțelesul cel mai larg, care cuprinde sănătatea, puterea, frumusețea, temperamentul, caracterul moral, inteligența și dezvoltarea ei.

2. Ceea ce *are* cineva: așadar, proprietatea și averea în orice înțeles.

3. Ceea ce înfățișează sau *reprezintă* cineva: sub acest cuvânt este știut că se înțelege tot ce este el în mintea altora, adecă, cum și-l *reprezintă* ceilalți; cu alte cuvinte, opinia lor despre el. Această rubrică cuprinde onoarea, rangul și gloria.

Deosebirile din rubrica dintâi sunt cele ce natura însăș le-a așezat între oameni; de aci se poate prevedea îndată că influența lor asupra fericirii și nefericirii va fi mult mai esențială și pătrunzătoare decât aceea ce o au deosebirile izvorâte numai din convențiile omenești și însemnate în cele două rubrici următoare. Comparate cu *adevăratele privilegii personale*, cu spiritul cel mare și cu mărinimia, toate privilegiile rangului, ale nașterii, fie și regale, ale bogăției și alte asemenea sunt ca niște împărați de pe teatru alăturea cu împărații cei adevărați. Încă din vechime Metrodorus, cel dintâi școlar al lui Epicur,

a intitulat un capitul astfel: „Pentru fericire este mai însemnată cauza care se află în noi decât cea care vine de la lucrurile din afară“. (Comp. *Clemens Alex[andrinus] Strom[ateis]*, II, 21.) Și, în adevăr, este ușor de înțeles că binele omului și tot traiul lui va atârna mai ales de ceea ce se află în el însuș și se petrece înăuntrul lui. Acolo se naște de-a dreptul dispoziția lui bună sau rea, care este mai întâi rezultatul simțirii, voinței și cugetării lui, pe când toate lucrurile din afară nu au decât o influență indirectă asupră-i. Astfel, aceleași întâmplări sau împrejurări externe impresionează pe fiecare în mod deosebit, și cu aceeaș împrejurime oricine din noi trăiește totuș într-o altă lume. Căci adevărata noastră realitate sunt propriile noastre idei, simțiri și acte ale voinței; iar lucrurile din afară au influență asupră-ne numai întru cât le produc pe acele.

Lumea, în care trăiește fiecare, atârnă mai întâi de la modul lui de a o vedea, așadar de la deosebirea capetelor: după cum sunt capetele, va deveni și ea săracă, sarbedă și goală, sau bogată, interesantă și plină de însemnătate. Pe când, d.e., unii admiră pe un om pentru întâmplările interesante ce le-a avut în viața lui, ar trebui să-l admire mai curând pentru darul de observare și de simțire, prin care acele întâmplări au câștigat însemnătatea ce o au în descrierea lui. Căci aceeaș întâmplare care într-un cap plin de spirit se arată cu atâta interes rămâne o întâmplare obișnuită din lumea de rând, dacă se răsfrânge într-un cap sec. În gradul cel mai mare se arată aceasta la unele poezii ale lui Goethe și ale lui Byron, care se văd că sunt făcute pe temeiul unor întâmplări reale; un cetitor nechibzuit e în stare să pizmuiască pe poet pentru întâmplarea cea fericită, în loc să-l pizmuiască pentru puternica fantazie, care dintr-o istorie cam de toate zilele a fost capabilă să facă o operă așa de însemnată și frumoasă. Asemenea melancolicul vede o scenă tragică unde sanguinicul vede numai un conflict interesant și flegmaticul un lucru fără însemnătate. Cauza este că orice realitate, adecă (în termeni filozofici) orice actualitate împlinită, se alcătuiește din două părți, din subiect și din obiect, deși într-o împreunare așa de necesară și de strânsă ca oxigenul și hidrogenul în apă. Cu aceeaș parte obiectivă, însă cu subiectiva deosebită, realitatea de față este cu totul alta; asemenea și în cazul contrar: cea mai frumoasă și mai bună parte obiectivă cu o subiectivă tâmpită și rea tot nu dă decât o realitate de rând, ca o priveliște frumoasă pe vreme întunecată sau în reflexul unei *camera obscura* rele. Sau, pentru a vorbi mai familiar: fiecare e vârât în conștiința sa ca și în pielea sa, și trăiește numai în ea; de aceea nici nu i se poate da ajutor din afară. Pe scenă unul face pe prinț, altul pe ministru, altul pe slugă, sau pe soldat, sau pe general etc. Dar aceste deosebiri sunt numai pe din afară, înăuntru, în miezul unei astfel de înfățișări, se află la toți acelaș lucru: un biet comediant cu grijele și nevoile lui. În viață este tot așa. Deosebirile rangului și ale avuției dau fiecăruia un rol deosebit de jucat, fără a produce însă vreo deosebire internă în fericirea și liniștea sufletească, ci și aci se găsește în fiecare din noi acelaș sărman muritor, cu nevoile și neajunsurile lui, care în privința materiei sunt felurite la feluriții oameni, dar în privința formei, adică a adevăratei firi, sunt cam aceleași pentru toți, deși cu diferențe de grad; și nici măcar diferențele de grad nu se iau după starea socială sau după bogăție, adică după rol. Căci tot ce există și se întâmplă pentru un om există nemijlocit numai în conștiința lui și se întâmplă numai pentru dânsa; astfel este vederat că cel dintâi element esențial va fi calitatea conștiinței însăși, de la care va atârna în mai toate cazurile mai mult decât de la formele și figurile ce se înfățișează în ea. Toată strălucirea și toate petrecerile, oglindite în conștiința tâmpită a unui nerod, sunt foarte sărace față de conștiința lui Cervantes, când scria el pe *Don Quijote* într-o temniță întunecată. Partea obiectivă a actualității și realității este așezată în mâna soartei și prin urmare schimbătoare: cea subiectivă suntem noi înșine, de aceea ea este esențial neschimbătoare.

Astfel viața fiecărui om, cu toate schimbările și prefacerile din afară, are totdeauna acelaș caracter și se poate compara cu un șir de variații pe o singură temă. Din individualitatea sa nu poate ieși nimeni. Și precum animalul, în orice împrejurări l-ai pune, rămâne mărginit în cercul cel strâmt, în care natura i-a închis firea în mod neschimbător (din care cauză, d.e., dorința noastră de a face plăcere unui animal iubit rămâne totdeauna în margini foarte strâmte, potrivite tocmai cu acele margini ale firei și conștiinței lui) tot așa și omul – prin individualitatea sa îi este de mai nainte hotărâtă măsura fericirii putincioase. Îndeosebi marginile puterilor sale intelectuale i-au fixat capacitatea pentru plăcerile mai înalte o dată pentru totdeauna[1]. Dacă sunt strâmte, atunci toate ostenelile din afară, tot ce face omul, tot ce face soarta pentru el nu va fi în stare de a-l ridica peste măsura fericirii și ticnei obișnuite, jumătate omenești, jumătate animalice: el rămâne îndreptat spre plăcerea trupească, spre viața intimă și plăcută a familiei, spre relațiile sociale de rând și petrecerile vulgare. Chiar cultura nu va putea să-i întindă prea mult, deși întrucâtva, acel orizont sufletesc; căci plăcerile cele mai înalte, mai felurite și mai statornicite sunt cele intelectuale, oricât ne-am înșela noi în tinerețe în privința lor: aceste însă atârnă mai ales de la puterea intelectuală. De aici se vede cât de mult are a face fericirea cu ceea ce *suntem*, cu individualitatea noastră, pe când mai adeseori se ține în seamă numai soarta noastră, numai ceea ce *avem* sau ce *reprezentăm*. Soarta însă se poate îndrepta: afară de aceasta, cine-și are avuțiile înăuntrul lui nu va cere mult de la ea; iar nerodul rămâne nerod, tâmpitul–tâmpit, până la sfârșitul vieței, măcar de-ar fi în rai și înconjurat de hurii. De aceea zice Goethe (*Divanul Vest Ostic*[2]):

[1] [Comparați *Lumea ca voință și reprezentare*, vol. 2, p. 73.]

[2] *West-östlicher Divan – Divanul Occidental-Oriental* (*n. ed.*).

„Popor, slugă și stăpân, toți o spun în felul lor: cea mai mare fericire a omului pe pământ este numai propria personalitate."

Că pentru plăcerea și fericirea noastră elementul subiectiv este cu mult mai esențial decât cel obiectiv se arată în toate: începând de la vorba cunoscută, că foamea e cel mai bun bucătar sau că bătrânul vede cu nepăsare femeia ce farmecă pe tânăr, și înălțându-ne până la viața geniilor și a sfinților. Mai ales sănătatea covârșește toate bunurile materiale și toate foloasele poziției sociale într-atât, încât zău! un cerșetor sănătos e mai fericit decât un împărat bolnav. Un temperament liniștit și voios, izvorât dintr-o sănătate deplină și dintr-o organizare fericită, o minte luminată, vie, pătrunzătoare și dreaptă, o voință cumpătată și blândă și în urma ei o conștiință curată – aceste sunt însușiri, pe care nici rangul, nici avuția nu le poate înlocui. Căci, lucru vederat, ceea ce este fiecine pentru sine însuși, ceea ce-i rămâne și în singurătate și ce nimeni nu-i poate da nici lua, este pentru dânsul mai de căpetenie decât ceea ce posedă sau decât tot ce poate fi el în ochii altora. Un om de spirit, în deplină singurătate, are o petrecere foarte bună cu propriile sale gânduri și fantazii, pe când un cap tâmpit nu poate scăpa de chinul urâtului nici cu cea mai felurită schimbare de societăți, priveliști, plimbări și petreceri. Un caracter bun, măsurat și blând poate să fie mulțumit în împrejurări strâmtorate; pe când cel lacom, pizmuitor și răutăcios nu va fi mulțumit nici în mijlocul tutulor avuțiilor. Iar dacă e vorba de un om care simte pururea în sine o individualitate extraordinară și eminentă prin inteligența ei, pentru acela mai toate plăcerile dorite de alții sunt cu totul de prisos, ba chiar o sarcină neplăcută. De aceea zice Horațiu (*Ep[istolarum]*, II, 2) despre sine:

„Sunt mulți oameni care n-au pietre scumpe, marmoră, fildeș, tablouri și statue din Tyrrhenia, bani și vestminte colorate cu purpură, dar este și unul care nici nu vrea să le aibă"

și Socrat, la privirea unor obiecte de lux expuse spre vânzare, a zis: „Câte lucruri mai sunt de care n-am eu trebuință!"

Așadar, condiția dintâi și cea de căpetenie pentru fericirea vieței noastre este ceea ce *suntem*, personalitatea; fie numai fiindcă este statornică și lucrează în toate împrejurările și fiindcă nu este supusă soartei, ca bunurile din celelalte două rubrice, și nu ni se poate răpi. În acest înțeles valoarea ei se poate numi absolută, în opoziție cu valoarea numai relativă a celorlalte două. De aci urmează că binele sau răul, ce-i pot aduce unui om împrejurările din afară, este mult mai mic decât se crede. Singur atotputernicul Timp își arată și aci stăpânirea; lui i se supun cu încetul și însușirile trupești și ale minții; numai caracterul moral nu-i este supus nici lui. În această privință, bunurile celor din urmă două rubrice, fiindcă Timpul nu le răpește de-a dreptul, ar avea o precădere înaintea celor personale. A doua precădere s-ar mai putea vedea în faptul că, fiind obiective, sunt după natura lor deschise tutulor, și oricui îi este dată putința de a și le dobândi; pe când, din contră, partea subiectivă nu stă deloc în puterea noastră, ci se întâmplă *jure divino* și se hotărăște nestrămutat pentru toată viața, așa încât se aplică aci adevărul nemilos:

> „Precum în ziua în care te-ai născut, Soarele a salutat Planetele în locuri hotărâte, așa ești întrupat și tu și crești mai departe după legea înființării tale. Așa *trebuie* să fii, nu poți scăpa de tine; aceasta este și vechea învățătură a sibilelor și a prorocilor. Și nici un timp și nici o putere pe lume nu poate sfărâma tiparul unei forme ce se dezvoltă în viață."
>
> Goethe (*Urworte, Orphisch*)

Singurul lucru ce în această privință stă în puterea noastră este de a ne întrebuința personalitatea dată spre cel mai mare folos ce-l îngăduie, urmărind numai scopurile care-i corespund, căutând modul dezvoltării ce este tocmai potrivit cu ea și ferindu-ne de toate celelalte, alegând, prin urmare, condiția socială, ocupația și traiul cu care se poate împăca.

Un om înzestrat cu o putere musculară neobișnuită, dacă este silit de împrejurări să aibă o ocupație sedentară, vreo meserie migăloasă, sau să facă studii și lucrări intelectuale, care cer alt soi de facultăți, rămase înapoi în firea lui, cu alte cuvinte, dacă este silit să lase neîntrebuințate tocmai puterile lui cele covârșitoare, se va simți nefericit pentru toată viața; și mai nefericit acela în care facultățile intelectuale covârșesc cu mult pe celelalte și care se vede totuș silit să le lase nedezvoltate și neîntrebuințate, pentru a se deda la vreo speculă de rând, unde nu se cer, necum la lucrări trupești, pentru care puterile sale nu sunt de ajuns. Însă aici, mai ales în tinerețe, trebuie să ne ferim de o prea mare încredere și să nu ne atribuim o îmbelșugare de facultăți, pe care poate nu o avem.

Dar din precumpănirea hotărâtă a rubricei noastre dintâi asupra celorlalte două urmează încă regula că este mai înțelept a stărui întru păstrarea sănătății și dezvoltarea facultăților decât întru dobândirea avuției; ceea ce însă nu trebuie să se întoarcă în înțelesul greșit că adică să nu ne îngrijim de agonisirea celor trebuincioase. La dreptul vorbind, bogăția cea mare face puțin pentru fericirea noastră; din care cauză mulți bogați se simt nefericiți, fiindcă sunt fără cultura minții, fără cunoștințe și de aceea fără vreun interes obiectiv, care să-i pună în stare a se ocupa intelectual. Căci ceea ce ne mai poate da bogăția peste îndestularea trebuințelor reale și firești este de puțină însemnătate pentru adevăratul nostru bine; din contra, îl împiedică prin multele și neapăratele griji ce le aduce cu sine păstrarea unei averi prea mari. Totuși oamenii caută de o mie de ori mai mult a dobândi bogăție decât cultura minții; pe când desigur ceea ce *suntem* face mult mai mult pentru fericirea noastră decât ceea ce *avem*. Pe mulți îi vedem în mișcare neobosită, harnici ca furnicele, lucrând de dimineață până seara pentru a-și mai spori bogăția. Tot ce trece peste orizontul

strâmt al mijloacelor pentru acest scop le rămâne necunoscut; mintea lor este închisă, de aceea neprimitoare de alte gândiri și simțiri. Plăcerile cele mai înalte, cele spirituale, le sunt străine; și în zadar caută a le înlocui prin cele trecătoare, senzuale, ce și le îngăduiesc din când în când și care le cer timp puțin și bani mulți. La sfârșitul vieței, ca un rezultat al ei, au, ce e drept, o grămadă foarte mare de bani înaintea lor, pe care o lasă acum moștenitorilor ca să o mai mărească sau poate să o risipească. O astfel de viață, deși cel ce o duce își dă un aer cât se poate de serios și important, este tot așa de nebună ca o viață al cărei simbol ar fi fost de-a dreptul masca arlechinului.

Așadar, *ceea ce are fiecine în sine însuș* este lucrul cel mai de căpetenie pentru fericirea vieței sale. Numai fiindcă această înzestrare de la natură este adeseori așa de mică, mai toți din cei scăpați de luptele pentru existența zilnică sunt tot așa de nefericiți ca cei ce se află încă în acele lupte. Goliciunea sufletului lor, seceta conștiinței, sărăcia minții îi împinge spre societăți care sunt compuse din acelaș soi de oameni, căci *similis simili gaudet*. Apoi numai îi vezi alergând în gloată după petreceri și distracții, pe care le caută mai întâi în plăceri senzuale, în desfătări de tot felul și mai pe urmă în desfrânări. Izvorul risipirii fără margini, prin care atâția copii de familie din părinți bogați își pierd moștenirea cea mare, adese în câteva luni, nu este altul decât urâtul ce se naște din descrisa sărăcie și goliciune a minții. Asemenea tineri au fost trimiși în lume bogați din afară, dar săraci dinăuntru, și au căutat în zadar a îndeplini prin bogăția externă pe cea internă, voind a primi toate *din afară* – analog bătrânilor, care caută a se întări prin exhalațiile fetelor tinere. Cu acest chip sărăcia dinăuntru a produs în sfârșit și pe cea din afară.

Însemnătatea celorlalte două rubrice ale bunurilor vieței omenești nu am trebuință s-o mai arăt. Căci prețul averii este în vremea noastră așa de obștește cunoscut, încât nu-i mai trebuie laudă. Chiar rubrica a treia, în comparare cu a doua,

se de natură foarte eterică, alcătuindu-se numai din opinia altora. Însă onoarea, adică numele bun, are să o caute oricine, rangul numai aceia care slujesc statului, iar gloria foarte puțini. Cu toate aceste onoarea se privește ca un bine neprețuit de mare și gloria ca cel mai înalt din toate bunurile ce le poate dobândi un om, oarecum, încoronarea celor aleși; din contră, numai nebunii vor pune rangul mai presus de avere. De altminteri, rubrica a doua stă în reciprocitate cu a treia, întrucât vorba lui Petronius *habes, habeberis* este adevărată, și viceversa: opinia bună a altora, în toate formele ei, contribuie adesea la dobândirea averii.

CAP. II

DESPRE CEEA CE ESTE CINEVA

Aceasta face mult mai mult pentru fericirea omului decât ceea ce *are* sau ce *reprezintă*, precum am văzut din explicările de mai înainte. Totdeauna se naște întrebarea ce este cineva și, prin urmare, ce are prin sine însuș; căci individualitatea sa îl însoțește în orice timp și în orice loc și așterne coloarea ei peste toate întâmplările vieței. În toate și la toate omul se simte mai întâi pe sine însuș; aceasta este adevărat chiar pentru plăcerile trupești, necum pentru cele sufletești. De aceea englezescul *to enjoy one's self* este o expresie foarte nimerită, cu care se zice, d.e., *he enjoys himself at Paris*, adecă nu „îi place Parisul", ci „își place sieși la Paris". Însă dacă individualitatea este de calitate rea, toate plăcerile sunt ca vinurile bune într-o gură amărâtă de fiere. Prin urmare, în bine ca și în rău, lăsând la o parte întâplarea unei nefericiri deosebit de grele, este de mai mare însemnătate *cum* simte cineva, așadar felul și gradul impresionabilității lui în orice privință, decât *ce* i se întâmplă în viață. Ceea ce are cineva în sine, în scurt personalitatea și valoarea ei, este singurul lucru de-a dreptul hotărâtor pentru fericirea și binele său. Toate celelalte sunt indirecte; de aceea efectul lor se și poate nimici, dar niciodată efectul personalității. Și tocmai de aceea invidia îndreptată în contra calităților personale este cea mai neîmpăcată, precum se și ascunde cu cea mai mare îngrijire. Apoi numai calitatea conștiinței este

statornică și nestrămutată, și individualitatea influențează fără întrerupere, fără încetare, mai mult sau mai puțin în fiece moment: toate celelalte lucrează numai vremelnic, la întâmplare, în treacăt, și mai sunt și supuse schimbării și încetării; de aceea zice Aristotel: „natura este eternă, nu împrejurările" (*Ethica Eud[emia]* , VII, 2). De aci se explică pentru ce o nefericire, care ne lovește cu totul fără vina noastră și de din afară, o răbdăm cu mai mult cumpăt decât pe cea provenită din vina noastră, căci soarta se poate schimba, dar firea niciodată. Astfel bunurile personale, precum este un caracter nobil, un cap deștept, un temperament fericit, o dispoziție voioasă și un trup bine organizat și sănătos, cu un cuvânt: *mens sana in corpore sano* (Juvenal, *Sat[urae]*, X, 356), sunt cele mai însemnătoare pentru fericirea noastră, din care cauză ar trebui să stăruim cu mult mai mult întru păstrarea și dezvoltarea lor decât întru dobândirea bunurilor materiale și a reputației.

Însă ceea ce, întru toate, contribuie mai de-a dreptul la fericirea omului este veselia: căci această calitate se răsplătește îndată pe sine. Cine este vesel are totdeauna pentru ce: tocmai pentru că este. Această calitate singură poate înlocui orice altă avere, pe când ea însăș nu poate fi înlocuită prin nimic. Să tot fie cineva tânăr, frumos, bogat și binevăzut; dacă e vorba de fericirea lui, trebuie să te întrebi de este și vesel. Din contra, dacă este vesel, e indiferent, de e tânăr sau bătrân, cu trupul drept sau ghebos, sărac sau bogat: e fericit. În copilăria mea am deschis odată o carte veche, și acolo sta scris: „cine râde mult e fericit și cine plânge mult e nefericit", o gândire foarte simplă, pe care însă, tocmai din cauza simplului ei adevăr, n-am putut-o uita, cu toate că este superlativul unui *truism*[1]. De aceea, dar, să primim veselia cu brațele deschise oricând se ivește, căci nu vine niciodată la vreme nepotrivită; prin urmare, să nu stăm la îndoială, de trebuie să o primim sau nu,

[1] Cuvânt englez: un adevăr prea banal *(n. – T. M.)*.

și să nu examinăm mai întâi dacă în adevăr și în toate privințele ni se dau motive îndestulătoare pentru a fi mulțumiți, nici să ne temem de a fi întrerupți în meditările noastre serioase și în grijile importante ce le avem. Căci este foarte nesigur dacă grijile sunt în stare să îndrepteze lucrurile; pe când veselia este un câștig neîndoios și de-a gata. Ea singură este – ca să zicem așa – moneta sunătoare a fericirii, și nu, ca toate celelalte, numai biletul de bancă, fiindcă ea singură ne dă fericirea actuală; de aceea și este cel mai mare bun pentru niște ființe a căror realitate are forma unui prezent indivizibil între două timpuri infinite. Prin urmare, ar trebui să punem dobândirea și înlesnirea acestui bun mai presus de oricare altă năzuință. Este însă sigur că nimic nu contribuie mai puțin la veselie decât averea și nimic mai mult decât sănătatea; în clasele de jos, în cele muncitoare, mai ales în cele ce cultivă pământul, se văd chipurile vesele și mulțumite; în cele bogate și înalte se văd chipurile posomorâte. De aceea ar fi bine să căutăm mai întâi a ne păstra deplina sănătate, a cărei floare este veselia. Mijloacele pentru aceasta sunt cunoscute: să ne ferim de orice exces și desfrânare, de toate emoțiunile violente și neplăcute, precum și de toată osteneala prea mare și necontenită a minții, zilnic cel puțin două ore de mișcare repede în aer liber, scăldare în apă rece și alte asemenea măsuri higienice. Fără mișcare zilnică și îndestulătoare nu putem fi sănătoși; toate procesurile vieței, pentru a fi bine executate, cer mișcare, atât a părților, unde se petrec, cât și a întregului. De aceea zice cu drept cuvânt Aristotel: viața este mișcare și în mișcare își are firea sa. În tot organismul este mișcare grabnică, neîntreruptă; inima, în complicata și îndoita ei sistolă și diastolă, bate tare și neobosit; cu 28 din bătăile sale a împroșcat întreaga masă a sângelui prin toată circulația cea mare și cea mică; plămânii pompează fără întrerupere ca niște mașini de vapor; intestinele se învârtesc mereu în *motus peristalticus*; toate glandele sug și secretează necurmat; chiar creierii au o mișcare îndoită cu orice bătaie

a pulsului și cu orice răsuflare. Dacă pe lângă aceste lipsește mai de tot mișcarea din afară, precum se întâmplă în viața prea sedentară a multor oameni, se naște o disproporție în toate privirile vătămătoare între liniștea din afară și neastâmpărul dinăuntru. Căci necurmata mișcare internă vrea să fie întrucâtva ajutată prin cea externă; iar acea disproporție ajunge a semăna cu starea nefirească în care uneori ne vedem siliți să ascundem o emoțiune ce fierbe puternic în noi. Și copacii, pentru ca să le meargă bine, trebuie să fie mișcați de suflarea vântului. Întru aceasta domnește o regulă ce se poate exprima mai scurt în latinește: *omnis motus, quo celerior, eo magis motus*, adecă: orice mișcare își îndeplinește cu atât mai bine scopul cu cât este mai grabnică.

Compararea impresiei ce ne-o fac aceleași lucruri sau întâmplări când suntem sănătoși și în putere, cu aceea ce ne-o fac atunci când prin vreo boală am ajuns a fi posomorâți și slabi, ne învață cât de mult atârnă fericirea noastră de la o dispoziție veselă, și, prin urmare, de la starea sănătății. Nu ceea ce sunt lucrurile obiectiv și în realitate, ci numai ceea ce sunt pentru noi, în impresia noastră, ne dă fericire sau nefericire: aceasta ne-o spune vorba lui Epictet, că „pe oameni nu-i mișcă lucrurile, ci părerea lor despre lucruri". Dar îndeobște nouă zecimi ale fericirii noastre ne vin numai din sănătate. Cu ea toate sunt un izvor de plăcere; fără de ea nici un lucru, oricare ar fi, nu ne este plăcut, și chiar bunurile subiective, însușirile minții, ale inimei și ale temperamentului, la o stare bolnăvicioasă ajung a fi împuținate și micșorate. De aceea e lucru cu temei că ne întrebăm unii pe alții cum ne aflăm și ne dorim sănătate: căci, în adevăr, aceasta este cea dintâi și cea mai însemnată trebuință pentru fericirea omenească. De aici însă urmează că este nebunia nebuniilor să-și jertfească cineva sănătatea pentru orișice ar fi, pentru agonisire, pentru înaintare, pentru erudiție, pentru glorie, necum pentru plăcerile trupești și trecătoare: din contră, toate trebuiesc să-i dea întâietatea.

Oricât de mult însă contribuie sănătatea la acea veselie atât de esențială pentru fericirea noastră, aceasta totuși nu atârnă numai de la sănătate: căci și cu o sănătate deplină poate să existe un temperament melancolic și o dispoziție predomnitoare pentru tristețe. Ultima cauză e, fără îndoială, constituția primitivă și, prin urmare, neschimbătoare a organismului, și anume proporția mai mult sau mai puțin normală între sensibilitate și între iritabilitate și facultatea reproductivă. Preponderența abnormă a sensibilității va produce inegalitatea dispoziției, periodic o veselie exagerată, iar de regulă predomnirea melancoliei. Și fiindcă și geniul este întemeiat pe o mare covârșire a puterii nervoase, deci a sensibilității, este dreaptă observarea lui Aristotel că toți oamenii eminenți sunt melancolici. De aceasta își va fi adus aminte Cicero când a scris mult citatele sale cuvinte: *„Aristoteles ait, omnes ingeniosos melancholicos esse"* (*Tusc[ulanae Disputationes]*, I, 33).

Deosebirea cea mare a dispoziției fundamentale înnăscute, despre care vorbim acum, a descris-o Shakespeare cu mult haz:

„Natura, în vremea ei, a născocit cele mai pocite mutre: unii care tot clipesc din niște ochișori plini de veselie și râd, ca papagalii, de un cimpoier, și alții cu o privire așa de oțărâtă încât o dată cu capul nu și-ar arăta dinții într-un surâs, chiar dacă bătrânul Nestor s-ar jura că gluma-i bună".

(*Merchant of Venice*, I, 1)

Aceeași deosebire o face Platon prin cuvintele *dyscolos* și *eucolos*. Ea se poate reduce la impresionabilitatea, foarte deosebită la deosebiții oameni, pentru lucrurile plăcute și pentru cele neplăcute, în urma căreia unul este încă în stare să râdă acolo unde altul ar ajunge aproape la desperare: și anume, susceptibilitatea pentru impresiile plăcute este de regulă cu atât mai slabă, cu cât este mai tare cealaltă, și viceversa. La o deopotrivă putință ca un lucru să se sfârșească bine sau rău, cel *dyscolos* se va supăra sau se va mâhni, dacă sfârșitul este rău,

iar dacă este bun, nu se va bucura; cel *eucolos* dimpotrivă, nu se va supăra nici nu se va mâhni la cel rău, iar la cel bun se va bucura. Dacă celui *dyscolos* i se împlinesc 9 din 10 dorințe, el nu se bucură de cele 9, ci se necăjește de acea unică neîmplinită; cel *eucolos* dimpotrivă, când i se strică 9 și îi izbutește 1 se bucură de aceasta, și știe să se mângâie de celelalte. Dar precum nu este ușor să existe vreun rău fără nici o compensație, tot vedem și aici că cei *dyscoli*, adică caracterele posomorâte și fricoase, deși vor avea să sufere mai multe rele și dureri închipuite, însă vor avea mai puține reale decât cei veseli și fără grijă; căci cine vede toate în negru, cine se teme totdeauna de nenorociri, și se pregătește astfel a întâmpina viitorul, nu se va înșela așa de des, precum se înșală cel ce vede toate în colori trandafirii. Când însă o afecție bolnăvicioasă a sistemului nervos sau a organelor mistuirii întărește încă *dyscolia* înnăscută, atunci aceasta poate ajunge la un grad în care indispoziția statornică produce dezgustul de viață și aplecarea spre sinucidere. Sinuciderea se întâmplă atunci după cea mai mică neplăcere; ba în gradele cele mai înalte ale răului, nici nu se cere vreuna, ci numai în urma indispoziției statornice se hotărăște sinuciderea și se săvârșește cu un sânge rece și cu o siguranță așa de mare, încât bolnavul, care în acest stadiu este de regulă și pus sub pază, se folosește în preocuparea sa neîntreruptă de cel dintâi moment nepăzit spre a apuca, fără șovăire, fără luptă sau frică, acel mijloc de ușurare firesc și dorit pentru starea în care se află. Pe larg descrie Esquirol aceasta în cartea sa *Des maladies mentales*. Pe de altă parte însă și omul cel mai sănătos, poate și cel mai vesel, este în stare, după împrejurări, să se hotărască la sinucidere când adecă mărimea suferințelor sau a nefericirii covârșește spaima morții. Deosebirea stă numai în mărimea motivului îndemnător, care se află în proporție inversă cu *dyscolia*. Cu cât este mai mare *dyscolia*, cu atâta poate să fie mai mic motivul, poate chiar să ajungă a fi nul; dimpotrivă, cu cât este mai mare *eucolia* și sănătatea ce o sprijinește,

cu atât ocazia externă este mai hotărâtoare. Astfel există gradări nesfârșite între cele două extreme ale sinuciderii, de la cea cauzată prin creșterea bolnăvicioasă a *dyscoliei* înnăscute până la aceea a omului sănătos și vesel, săvârșită numai în urma împrejurărilor din afară.

Cu sănătatea seamănă în parte frumusețea. Deși această însușire personală nu contribuie de-a dreptul la fericirea noastră, ci numai indirect, prin impresia asupra altora, ea este totuși de mare însemnătate, chiar și la bărbați. Frumusețea este o scrisoare de recomandație deschisă, care ne câștigă inimele de mai nainte; mai ales ei i se aplică versul lui Homer (*Ilias,* III, 65):

„Nu sunt de disprețuit falnicele daruri ale zeilor; ei singuri le dau, și nu muritorii și le pot lua după placul lor".

Cea mai generală privire ne arată doi dușmani ai fericirii omenești: durerea și urâtul. Și aici vedem că în proporția în care izbutim să ne depărtăm de unul din ei, ne apropiem de celălalt, și viceversa, așa încât viața noastră înfățișează, în adevăr, o oscilație mai mare sau mai mică între amândouă. Aceasta vine din îndoitul antagonism în care stau către olaltă: unul din afară sau obiectiv, și altul dinăuntru sau subiectiv. Adecă, din afară, nevoia și lipsa nasc durerea; dimpotrivă, siguranța și prisosul nasc urâtul. De aceea vedem poporul de jos într-o luptă necurmată cu nevoia, așadar cu durerea, iar clasele bogate și înalte în luptă veșnică, adesea chiar disperată, cu urâtul. Viața nomadă, care este un semn al treptei celei mai de jos a civilizației, se ivește iarăș pe treapta cea mai de sus în viața „turiștilor", în călătoriile ajunse la modă. Cea dintâi s-a născut din nevoie, cea din urmă din urât.

Iar antagonismul dinăuntru sau cel personal al celor doi dușmani ai fericirii omenești provine din proporția inversă în care se află la fiecare om susceptibilitatea pentru amândouă, după gradul inteligenței lui. Căci tâmpirea minții este totdeauna unită cu tâmpirea impresiilor și cu lipsa de excitabilitate, ceea ce face pe om mai puțin primitor pentru dureri

și întristări de tot felul și de tot gradul; dar din aceeaș tâmpire intelectuală se produce pe de altă parte acel *gol sufletesc*, întipărit pe cele mai multe fețe și manifestat prin pândirea necurmată după orice întâmplare din afară, fie cea mai neînsemnată – gol care este adevăratul izvor al urâtului și e totdeauna setos de excitări externe, pentru a-și pune mintea și inima prin ceva în mișcare. De aceea nici nu este delicat în alegere; precum dovedește nemernicia distracțiilor, după care aleargă oamenii, ca și soiul petrecerilor și al conversației lor; tot de aci se naște și mulțimea de pierde-vară și de gură-cască. Mai ales această goliciune sufletească deșteaptă dorul de adunări, petrecerile, plăcerile și luxul de tot felul ce pe mulți îi duce la risipă și pe urmă la sărăcie. De această rătăcire ferește mai sigur bogăția internă, bogăția minții; căci mintea, cu cât se apropie mai mult de eminență, cu atât lasă mai puțin loc urâtului. Iar mișcarea nesfârșită a gândirilor, jocul lor pre-nnoit la fiecare ocazie externă sau internă, puterea și tendența spre combinații tot mai felurite ale lor scutesc capul cel eminent cu desăvârșire de apropierea urâtului, afară poate în momentele de oboseală. Însă pe de altă parte inteligența mai înaltă are de condiție directă și o sensibilitate mai înaltă și are rădăcina ei într-o mai mare violență a voinței, prin urmare a pasiunilor: din împreunarea ei cu aceste se produce o tărie mult mai mare a tutulor afectelor și o impresionabilitate înmulțită nu numai pentru durerile morale, ci și pentru cele fizice, chiar o nerăbdare mai mare la orice piedică sau numai la greutăți; și toate aceste se sporesc încă prin vioiciunea tutulor reprezentărilor, așadar și a celor neplăcute, provenită din tăria fantaziei.

Cele zise mai sus se aplică în aceeaș proporție la toate gradele intermediare care împlinesc spațiul larg de la omul cel mai nerod până la cel mai mare geniu, și, prin urmare, fiecine este, obiectiv și subiectiv, cu atât mai aproape de unul din izvoarele suferinței omenești, cu cât este mai departe de celălalt. Pornirea sa firească îl va îndemna în această privință a-și

întocmi pe cât se poate lumea din afară după cea dinăuntru, adecă a se pregăti mai bine la întâmpinarea acelui izvor de rele la care este mai ușor expus. Omul inteligent va dori mai întâi de toate lipsă de durere, liniște și repaus, se va feri de a fi insultat de alții, va căuta dar o viață liniștită, modestă, însă pe cât se poate de neturburată, și, prin urmare, după ce va fi început să cunoască așa-numiții oameni, se va retrage din lume și, dacă are o mare inteligență, va preferi chiar singurătatea. Căci cu cât cineva are mai mult în sine, cu atât îi trebuie mai puțin din afară și cu atât îi pot fi și ceilalți de mai puțină importanță. Astfel eminența spiritului conduce la insociabilitate. Dacă s-ar putea suplini calitatea societății prin cantitate, atunci ar fi cu putință să trăiești chiar în lumea cea mare: însă din nenorocire o sută de nebuni într-o grămadă nu fac un singur om cuminte. Omul din celălalt extrem dimpotrivă, îndată ce nevoia îl va lăsa să răsufle, va căuta petreceri și societăți cu orice preț și se va mulțumi ușor cu toate, ferindu-se mai ales de sine însuș. Căci în singurătate, unde fiecare este redus numai la sine, se arată ceea ce are în *sine însuș*. Acolo nerodul în purpură oftează sub sarcina grea a individualității sale nemernice, pe când omul superior însuflețește și înveselește cu gândurile sale cea mai sarbădă societate. De aceea este foarte adevărat ceea ce zice Seneca: *omnis stultitia laborat fastidio sui (Ep[istulae Morales]*, 9), asemenea și vorba lui Isus Sirah: „viața nebunului e mai rea decât moartea“. Așa vom afla pururea că fiece om este sociabil în proporția în care este sărac la minte și îndeobște om de rând. Căci în lume nu ne prea rămâne altă alegere decât între singurătate și înjosire. Cei mai sociabili dintre toți oamenii se zice că sunt negrii, care și sunt foarte înapoiați în privința inteligenței – după notițe din America septentrională publicate în gazetele franceze (*Le Commerce*, 19, oct. 1837). Negrii, slobozi și robi împreună, se înghesuiesc cu grămada în unghiurile cele mai strâmte, fiindcă nu se pot sătura să-și vadă mutra lor cea neagră cu nasul turtit.

Deoarece creierii se arată ca parazitul sau pensionarul organismului întreg, *timpul liber* sau *răgazul* ce și l-a dobândit omul, fiindcă îi permite mișcarea liberă a conștiinței și a individualității, este rodul și câștigul întregii sale existențe, alcătuită de altminteri numai din muncă și din osteneală. Însă la cei mai mulți oameni ce iese din răgazul lor? Urât și tâmpire, dacă n-au la îndemână plăceri senzuale sau nimicuri: răgazul lor este acel *ozio lungo d'uomini ignoranti*, despre care vorbește Ariost. Oamenii de rând caută numai să *petreacă* timpul, cei de talent să-l *întrebuințeze*. Cauza pentru care capetele cele mărginite sunt așa de expuse urâtului este că intelectul lor nu e nimic alta decât *un medium al motivelor* pentru voință. Dacă deocamdată nu sunt motive la mijloc, voința stă nemișcată și intelectul e amorțit, fiindcă nu se pot pune în lucrare de la sine: rezultatul este o stagnație grozavă a tutulor puterilor în întregul om – urâtul. Pentru a-l combate, se pun înaintea voinței niște motive mici, provizorii și închipuite după plac, pentru a o deștepta și a deștepta și intelectul, care trebuie să le perceapă; aceste se raportă la motivele cele adevărate și firești ca banii de hârtie la cei de aur, fiindcă valoarea lor este convențională. Asemenea motive, iscodite pentru asemenea scop, sunt *jocurile* de cărți și altele. Dacă lipsesc și aceste, omul mărginit își ajută prin alte mișcări, învârtește bastonul, bate toba cu degetele, se joacă cu tot ce-i stă la îndemână. Și țigara este menită a ținea locul ideilor. Pentru aceea în toate țările ocupația de căpetenie a societății a ajuns să fie jocul de cărți: el este măsura valorii oamenilor și falimentul declarat al ideilor. Neavând adecă idei de schimbat, ei schimbă cărți și cată să-și ia unul altuia banii din pungă. O, neam nemernic! Însă pentru a nu fi nici aici nedrept, nu vreau să trec cu vederea o scuză ce s-ar putea aduce jocului de cărți, că este adică o pregătire la jocul lumii și al afacerilor, întrucât ne învață arta de a întrebuința împrejurările impuse de soartă (cărțile) pe cât se poate de bine, pentru a scoate din ele cât se va putea mai mult, și a ne deprinde astfel la păstrarea cumpătului (*contenance*), dându-ne

un aer vesel când sunt cărțile rele. Dar pe de altă parte jocul de cărți demoralizează din aceeaș cauză. Scopul jocului este de a câștiga averea celuilalt în orice mod, prin orice șiretlic și tertip. Însă obiceiul de a se purta astfel la joc prinde rădăcini mai adânci, trece în viața practică, și jucătorul ajunge cu încetul a privi toate lucrurile, unde este vorba de proprietate, ca o partidă de cărți și a crede că-i este iertat să se folosească de orice *atout* ce-l are în mână, numai să nu fie oprit de lege. Dovezi ni le dă viața socială în toate zilele. Fiindcă dar, după cum am zis, răgazul este floarea sau mai bine rodul vieței fiecăruia, ce singur îl face stăpân pe sine însuși, sunt binecuvântați oamenii care și au atunci de ce să se bucure în propria lor conștiință, pe când celor mai mulți nu le rămâne în timpul lor liber decât un soi de om cu care nu-i chip să faci ceva, care moare de urât și-și este sieși cea mai mare povară. Să ne bucurăm dar „fraților, că nu suntem feciori ai roabei, ci ai femeii slobode" (*[Epistola lui Pavel către] Gal[ateni]*, 4, 31).

Apoi, precum acea țară este cea mai fericită căreia îi trebuie mai puțin import sau nici unul, asemenea este și omul care se mulțumește cu bogăția sa dinăuntru și nu are trebuință pentru petrecerea sa de mulți alții sau mai bine de nimeni, căci astfel de importație de la alții și din afară costisește mult, ne face atârnați, aduce primejdii, cășunează supărări și, în sfârșit, tot nu este decât o compensație rea pentru productele de pe pământul propriu. De la alții, de la lumea din afară, nu trebuie să așteptăm mult în nici o privire. Ceea ce poate fi un om pentru altul e foarte puțin lucru: la urma urmelor fiecine rămâne tot singur, și toată întrebarea este atunci *cine* rămâne singur. Și aici se potrivește ceea ce a zis Goethe (*Dichtung und Wahrheit*[1], vol. 3, p. 474), că, la urma urmelor, omul se află totdeauna redus la sine însuș, sau cum zice Oliver Goldsmith:

[1] La Maiorescu: *Wahrheit und Dichtung (n. ed.)*.

„Fericirea ne-o facem sau ne-o găsim, fiind mărginiți în noi înșine oriunde ne-am afla."

(*The Traveller*, v. 431.)

Cel mai bun ajutor și cel mai mare sprijin trebuie dar fiecine să și-l găsească în sine. Cu cât izbutește mai mult întru aceasta și, prin urmare, cu cât își află mai mult izvoarele petrecerii în sine însuș, cu atât este mai fericit. Foarte bine zice Aristotel (*Eth. Eud.*, VII, 2): fericirea este a celor ce-și sunt sieși de ajuns. Căci toate izvoarele externe de fericire și de plăceri sunt după firea lor foarte nesigure, grele, dacă nu primejdioase, trecătoare și supuse întâmplării și pot să înceteze în împrejurările cele mai priincioase; întreruperea lor este chiar neapărată, fiindcă nu pot să fie în orice moment la îndemână. Apoi la bătrânețe se pierd cu necesitate mai toate; atunci ne părăsește amorul, ne părăsesc glumele, dorul de călătorii, plăcerea pentru cai și gustul pentru societăți; chiar prietenii și rudele ni-i răpește moartea. Atunci se naște mai mult decât oricând întrebarea: ce are cineva în sine. Căci aceasta se va păstra mai îndelung, precum și este și rămâne în oricare altă vârstă adevăratul izvor nesecat al fericirii. Știut este, de altminteri, la cât de puțin ne putem aștepta în lumea aceasta: de nevoi și de dureri este plină, și pe cei ce au scăpat de ele îi pândește urâtul din toate unghiurile. Răutatea ține îndeobște cârma în lume și glasul nebunilor se aude mai tare. Soarta e crudă și oamenii sunt mișei. Într-o lume astfel întocmită, cel ce prețuiește mult în sine seamănă unei odăi vesele, luminate și încălzite, în mijlocul gerului unei nopți de iarnă. A avea, prin urmare, o individualitate distinsă și bine înzestrată, mai ales a avea mult spirit este, fără îndoială, soarta cea mai fericită pe pământ, oricât de deosebită ar fi în comparare cu soarta cea mai strălucită. A fost dar o vorbă înțeleaptă, pe care regina Christina de Suedia, în vârstă de 19 ani a zis-o în privința lui Descartes, deși nu-l cunoștea decât dintr-o singură scriere a lui și după spusa altora, dar îl știa trăind de multă vreme în cea mai mare singurătate în

Olanda: *„Mr. Descartes est le plus heureux de tous les hommes, et sa condition me semble digne d'envie" (Vie de Descartes*, par Baillet, liv. VII, ch. 20).

Atâta numai că împrejurările din afară, precum erau și la Descartes, să fie destul de priincioase pentru a lăsa omului putință să se aibă pe sine însuș și să se bucure de sine. Din care cauză și Koheleth (7, 12) zice: „Înțelepciunea este bună pe lângă o moșie părintească și ajută pe om ca să se bucure de soare". Cine dar, prin favoarea naturii și a împrejurărilor, a avut parte de această soartă va veghea cu toată luarea-aminte ca izvorul dinăuntru al fericirii sale să-i rămână accesibil, și pentru aceasta se cere neatârnare și timp liber. Pe aceste dar și le va răscumpăra bucuros prin cumpătare și economie; cu atât mai mult, cu cât el nu este, ca ceilalți, mărginit în izvoarele din afară ale plăcerilor. De aceea perspectiva de funcții, bani, favoruri și aplauzele lumii nu-l va îndupleca să se piardă pe sine însuși, pentru a se potrivi intențiilor celor de rând sau gustului celui rău al oamenilor. La întâmplare va face ca Horațiu în epistola către Maecenas (*lib.* I, *ep.* 7). Este o mare nebunie să pierzi înăuntru pentru ca să câștigi în afară, adecă să-ți dai liniștea, timpul liber și neatârnarea în totul sau în mare parte pentru strălucire, rang, fală, titluri și onoruri. Aceasta însă a făcut-o Goethe. Pe mine m-a condus geniul cu tărie spre cealaltă parte.

Adevărul explicat aici, că fericirea fiecărui om izvorăște mai ales dinăuntrul lui, se întărește și prin observarea foarte dreaptă a lui Aristotel, în *Ethica Nicomachee* (I, 7 și VII, 13, 14), că orice fel de plăcere presupune o activitate fără de care nu poate exista. Această doctrină a lui Aristotel, că fericirea unui om consistă în întrebuințarea liberă a facultății sale predomnitoare, se află reprodusă și în rezumatul ce ni-l dă Stobaeus despre *Ethica peripatetică (Ecl[ogae] eth[icae]*, II, c. 6, p. 268–278), când zice, d.e., că „fericirea este funcționarea facultăților după virtutea (ἀρετη) ce o au de a produce lucrări pline de rezultat", adăugând explicarea că acea ἀρετη sau virtute însemnează orice putere eminentă. Însă destinația primitivă a puterilor, cu care a înzestrat natura pe om, este lupta în contra nevoilor ce-l amenință din toate părțile. Când această luptă încetează pentru câtva timp, puterile neocupate îl apasă ca o sarcină: el trebuie să se *joace* cu ele, adică să le întrebuințeze fără scop: altminteri cade în celălalt izvor al suferinței omenești, în urât. De aceea urâtul chinuiește mai ales pe oamenii bogați din societatea mai înaltă, despre a căror mizerie ne-a dat Lucretius (III, 1 073) o descriere ce se potrivește și astăzi cu cele ce le vedem petrecându-se zilnic în orașele mari:

> „Numai îl vezi ieșind din palatul său, fiindcă i se urâse acasă, și în curând întorcându-se înapoi, căci nu petrece mai bine afară decât acasă. Apoi pune să-i înhame telegarii și îi mână în goană la moșia din apropiere parcă i s-ar fi aprins casele și ar da zor să stingă focul; dar abia ajuns pe pragul ușei, începe să caște și sau se culcă și doarme dus ca să-și uite urâtul, sau se întoarce iarăș în goană ca să revadă orașul."

Acest soi de oameni, cât sunt tineri, se îndeletnicesc cu puterea musculară și cu cea genitală. Dar mai târziu nu rămân decât puterile intelectuale: dacă lipsesc acestea sau lipsește dezvoltarea lor sau materialul adunat pentru aplicarea lor, atunci nevoia este mare. Fiindcă însă voința[1] este singura putere veșnic nesleită, se pune acum ea în mișcare prin deșteptarea pasiunilor, d.e. prin jocuri de noroc, acest vițiu în adevăr înjositor. Ca regulă generală însă orice om fără ocupație va alege, după cum e felul puterilor predomnitoare în el, un anume joc pentru distracția lui: d.e., popici sau șah; vânătoare sau pictură; alergări de cai sau muzică; joc de cărți sau poezie; heraldică sau filozofie etc. Putem chiar cerceta fiziologic[2]

[1] „Voința", în înțelesul lui Schopenhauer, este orice pornire a naturei, impulsiune la început oarbă, care produce toate manifestările lumii, fie în piatră, fie în plantă, fie în animal și om (*n. – T.M.*).

[2] La Schopenhauer: „metodic..." *(n. ed.)*.

această deosebire, ducându-ne până la rădăcina tutulor manifestărilor de puteri omenești, așadar la cele *trei puteri fiziologice fundamentale* și privindu-le acum în *jocul lor fără scop*. Atunci ni se arată ca izvoarele a trei feluri de plăceri posibile, dintre care fiece om, după predomnirea uneia sau alteia din acele puteri, își va alege felul potrivit cu sine. Întâi dar plăcerile *puterii reproductive*: ele consistă în mâncare, băutură, mistuire, odihnă și somn. Sunt chiar popoare întregi cărora alte popoare le atribuie aceste plăceri ca însușiri naționale. Al doilea, plăcerile *iritabilității*: ele consistă în exerciții corporale, plimbare, salt, trântă, danț, scrimă, călărie și jocuri atletice de tot felul, precum și în vânătoare și chiar în luptă și război. Al treilea, plăcerile *sensibilității*: ele consistă în contemplare, cugetare, simțire, în compuneri de poezii, în pictură și artă plastică, în muzică; în învățare, citire, meditare, invenții, filozofie etc. Asupra valorii, gradului, duratei fiecăreia din aceste petreceri se pot face felurite observări, pe care însă le lăsăm în seama cititorului. Tot omul va înțelege că plăcerile sunt totdeauna izvorâte din întrebuințarea propriilor puteri și că, prin urmare, fericirea noastră, adecă suma plăcerilor, va fi cu atât mai mare cu cât este mai nobilă puterea din care se produce. Asemenea nu va tăgădui nimeni întâietatea ce în această privință i se cuvine sensibilității, a cărei preponderanță hotărâtă este semnul de preferință al omului în comparare cu alte animale; pe când celelalte două puteri fiziologice sunt date și animalelor în acelaș grad, și chiar într-un grad mai mare. De sensibilitate se țin puterile noastre intelectuale: de aceea predomnirea ei ne face primitori de plăcerile care consistă în *cunoștințe*, de așa-numitele mulțumiri sufletești, și pe acestea le vom simți cu atât mai mult cu cât este mai mare acea predomnire.

Natura se înalță treptat, mai întâi de la activitatea mecanică și chimică în elementele anorganice spre lumea vegetalelor cu surda lor plăcere de sine; de aici spre lumea animalelor, în care se trezește *inteligența* și conștiința, și crește treptat de la prima ei licărire până la intelectul *omului*, cu a cărui producere natura a făcut pasul cel din urmă și cel mai însemnat, ajungând la punctul culminant al creațiunilor ei, adecă la făptuirea cea mai desăvârșită și cea mai grea din câte i-au fost prin putință. Dar și înăuntrul speței omenești intelectul se arată cu multe deosebiri de grad și ajunge rareori până la gradul cel mai înalt, până la adevărata inteligență superioară. Aceasta este, prin urmare, în sens mai restrâns cel mai greu și cel mai înalt product al naturei, creațiunea cea mai rară și cea mai prețioasă din câte există în lume. Într-o așa inteligență se ivește dar conștiința cea mai clară, în care Universul se oglindește mai perfect și mai lămurit decât oriunde. Cel ce este astfel înzestrat de la natură a primit darul cel mai strălucit și cel mai scump din lume și are în sine un izvor de plăceri față cu care toate celelalte sunt de puțină valoare. Lui nu-i trebuie nimic alta din afară decât răgazul pentru a se bucura în liniște de proprietatea lui internă, cum am zice: pentru a-și netezi și a-și fățui diamantul. Căci toate celelalte plăceri, adecă cele ce nu sunt intelectuale, sunt cu mult mai prejos: ele își au rădăcina în imboldirile voinței, adecă în pofte, în speranțe, în temeri, în tendințe spre un scop oarecare, și toate acestea nu pot fi lipsite de dureri, cu atât mai mult cu cât rareori se atinge vreun scop fără a aduce cu sine un grad oarecare de decepție. Pe când din contră plăcerile intelectuale ne descopăr adevărul din ce în ce mai limpede. În lumea inteligenței nu stăpânește durerea, ci toate sunt supuse cunoștinței. Însă nici o plăcere intelectuală nu este accesibilă omului decât prin mijlocul și în proporția propriei sale inteligențe. Căci: *tout l'esprit qui est au monde est inutile à celui qui n'en a point*. Pe de altă parte, nu trebuie să uităm neajunsul împreunat cu acea însușire eminentă, neajuns care vine din faptul că pretutindeni în natură, odată cu gradul inteligenței crește și capacitatea de a simți durerea <în afară de regiunile curat intelectuale> și că această capacitate a durerii ajunge și ea tocmai aici la treapta cea mai înaltă.

Atenția deosebită a unui om normal, adică a unui om de rând, o poate atrage un lucru numai atunci când îi deșteaptă *voința*, așadar când are un interes personal pentru el. Însă orice excitare continuă a *voinței* este cel puțin mixtă în felul ei, prin urmare împreunată cu durere. Un mijloc pentru a deștepta voința într-adins și numai prin interese așa de mici încât să nu poată produce decât dureri momentane, nu permanente și serioase, așadar o simplă gâdilire a voinței, este jocul de cărți, această ocupație generală a „societății" de pretutindeni.

Ceea ce se numește *vulgaritatea unui om* este predomnirea desăvârșită a voinței (adecă a dorințelor, poftelor, pasiunilor) peste inteligență, și această predomnire ajunge până la un grad în care inteligența nu funcționează decât în slujba pasiunilor. Unde slujba nu o reclamă, adică unde nu există motive, fie mari, fie mici, pentru deșteptarea voinței, inteligența stă pe loc și mintea omului rămâne goală. Însă orice pornire a voinței fără intelect este lucrul cel mai comun: și piatra o are, și o arată cel puțin în momentul când cade. De aceea o asemenea stare face pe om vulgar. Atunci îi rămân active numai sensurile[1] și puțina mișcare a minții, câtă se cere pentru a percepe senzațiile; și el este pururea accesibil la toate impresiile, așa încât prinde îndată de veste tot ce se petrece în jurul lui, și cel mai mic zgomot, cea mai neînsemnată întâmplare îi ocupă atenția, tocmai ca la animale. Această stare permanentă se traduce și în fața și în tot exteriorul lui și îi dă acea expresie comună, care este cu atât mai dezgustătoare cu cât pornirile voinței, care umplu o asemenea conștiință de om, sunt mai triviale, mai egoiste și mai rele.

Din contră, omul cu inteligență predomnitoare este capabil de cel mai mare interes și simte chiar necesitate pentru lucruri curat *intelectuale*, fără nici un amestec al *voinței*, adică al vreunui interes personal. Această atenție însă îl înalță deodată

---

[1] Pentru: „simțuri" *(n. ed.)*.

într-o regiune căreia durerea îi este esențial străină, oarecum în atmosfera „zeilor cu viața ușoară", δεων ρεια ζωοντων. Pe când dar viața celorlalți se petrece în tâmpire, pe când lucrarea și simțirile[1] lor sunt toate îndreptate spre interesele mici ale stării personale și, prin urmare, spre mizerii de tot felul, așa încât îi apucă urâtul cel nesuferit îndată ce li se întrerupe preocuparea pentru acele scopuri și îndată ce sunt siliți a se mărgini în sine înșii, fiindcă numai focul sălbatec al pasiunii mai putea trezi oarecare mișcare în firea lor cea înțelenită, omul înzestrat cu puteri intelectuale mai mari are o existență bogată în idei, totdeauna plină de viață și de însemnătate; obiecte vrednice și interesante îl ocupă îndată ce poate fi liber în mintea sa, și în sine însuș are un izvor de cele mai înalte plăceri. Deșteptarea din afară îi dau obiectele naturei și privirea mișcărilor omenești, precum și operele așa de felurite ale capetelor de geniu din toate timpurile și din toate locurile, pentru care numai el simte adevărata plăcere, fiindcă numai el le înțelege și le simte cu desăvârșire. Așadar, pentru *el* au trăit acei oameni, la el s-au adresat; pe când ceilalți, ca niște auditori din întâmplare, prind numai câte un fragment și-l înțeleg pe jumătate. Dar ce e drept, tocmai de aceea el și are o trebuință mai mult decât ceilalți, trebuința de a învăța, de a vedea, a studia, a medita, a se deprinde, prin urmare, trebuința timpului liber; însă fiindcă: *il n'est de vrais plaisirs qu'avec de vrais besoins*, după cum observă cu drept cuvânt Voltaire, această trebuință este condiția sub care îi sunt date plăcerile refuzate celorlalți, cărora frumusețele naturei și ale artelor și operele intelectuale de tot felul, chiar când le grămădesc în jurul lor, nu le sunt decât ceea ce sunt heterele pentru un om bătrân. Un astfel de cap eminent duce, prin urmare, pe lângă viața sa personală, o a doua viață, adică cea intelectuală, care cu vremea îi devine scopul principal pentru care cea personală îi apare numai ca un mijloc; pe când

---

[1] La Schopenhauer: „... pe când activitatea și gândurile lor..." *(n. ed.)*.

celorlalți viața aceasta goală și tristă, precum este, trebuie să le apară ca scop. Viața intelectuală dar îl va ocupa mai întâi de toate, și ea dobândește, prin neîntrerupta sporire a cunoștințelor și a vederilor celor nouă, o conexitate, o înălțare continuă, o întregire crescândă spre totalitate și perfecție, încât pare a fi o adevărată lucrare de artă în dezvoltarea ei; în comparare cu ea stă într-un contrast foarte trist viața practică, care, fiind îndreptată numai spre buna stare personală, nu poate crește decât în lungime, nu în adâncime. Și cu toate aceste, după cum am zis, omul de rând este silit să o privească drept scopul lui de căpetenie aici pe pământ, pe când celuilalt îi este numai un mijloc.

Cu alte cuvinte: viața noastră practică sau reală, dacă nu este mișcată de pasiuni, este sarbădă și urâcioasă; iar dacă este mișcată, devine în curând dureroasă; de aceea sunt fericiți numai cei ce sunt înzestrați cu un prisos al intelectului peste măsura trebuincioasă la slujba voinței. Cu acest prisos duc, pe lângă viața lor reală, o a doua viață în idei, care îi ocupă și-i distrage fără durere, și totuș cu vioiciune. Simplul *răgaz*, adecă o inteligență *neocupată* de slujba voinței, nu este de ajuns; ci se cere un adevărat prisos al *puterii*; căci numai acesta ne face capabili de o ocupație curat intelectuală și nesupusă voinței; din contră, *otium sine litteris mors est et hominis vivi sepultura*, adecă pe românește: „răgaz fără cultură este un fel de moarte, este îngroparea de viu a omului“ (Seneca, *Epist.*, 82). După cum însă acel prisos este mic sau mare, se produc și nenumărate grade ale acelei vieți intelectuale pe care o duce un om pe lângă viața reală, de la simpla adunare și descriere de insecte, pasări, minerale, monete, până la operele cele mai înalte ale poeziei și ale filozofiei. În orice caz o asemenea viață intelectuală este un scut de apărare în contra urâtului și în contra urmărilor lui dăunătoare, și pune pe om în stare de a se feri de societățile cele rele și de numeroasele primejdii, nenorociri, pierderi și risipiri, de care nu poate scăpa cel ce își caută mulțumirea numai în lumea cea reală. Mie personal, d.e., filozofia nu mi-a adus nici un folos material, dar m-a păzit de multe rele.

Din contră, omul cel normal, adecă omul de toate zilele, când e vorba să se bucure de viață, se vede silit să se adreseze la lucruri tot *în afară de el*, la bani, la ranguri, la nevastă și copii, la prieteni, la întruniri etc. Pe ele se întemeiază fericirea lui; de aceea se și pierde când le pierde sau când s-a amăgit în privința lor. Pentru a exprima aceasta cu un termen din știința exactă, am putea zice că punctul lui de gravitație cade în *afară de el*. Tocmai de aceea va avea totdeauna o mare mobilitate a dorințelor și a caprițurilor; dacă îl iartă mijloacele, va cumpăra când case, când cai, când va da baluri și ospețe, câd va porni în călătorie, și în genere va duce mare lux: căci în toate lucrurile el își caută mulțumirea *de din afară*, precum cel fizicește sleit își caută în *consommé*-urile bucătarului și în hapurile spițerului sănătatea și tăria, al căror izvor este numai propria putere vitală.

Dacă acum, pentru a nu trece îndată la extrem, punem în comparare cu un asemenea om pe un altul, care să aibă puteri intelectuale nu tocmai eminente, dar totuș ceva mai presus de strâmta măsură obișnuită, îl vedem ocupându-se poate ca diletant cu vreo artă frumoasă sau cu vreo știință reală, cu botanica, mineralogia, fizica, astronomia, istoria etc. și aflând de îndată în asemenea ocupație o mare parte a plăcerilor sale și un fel de refugiu în momentele în care izvoarele externe sunt secate sau nu-l mai mulțumesc. Despre el putem zice acum că punctul lui de gravitație cade în parte *înăuntrul lui*. Însă fiindcă simplul diletantism în artă este încă foarte departe de puterea creatoare și fiindcă științele reale rămân mărginite în raporturile fenomenelor către olaltă, ele nu pot ocupa totalitatea omului, nu pot împlini firea lui întreagă până în fundul cugetărilor și simțirilor lui și nu se pot împleti în existența lui așa încât el să-și piardă interesul pentru toate celelalte. Aceasta rămâne rezervat celei mai înalte superiorități intelectuale, care

se numește genialitate; numai geniul găsește tema absolută a preocupărilor sale în totalitatea existenței și a ființei lucrurilor și va căuta să exprime adânca înțelegere a acestei teme prin artă, prin poezie sau prin filozofie, după cum îl va îndemna predispoziția individuală. Numai pentru un asemenea om netulburata ocupare cu sine însuș, cu cugetările și operele sale, este de neapărată trebuință; numai pentru el răgazul este cel mai mare bine, toate celelalte îi sunt de prisos, ba dacă le are, nu-i sunt adeseori decât o sarcină. Numai despre un asemenea om putem zice, așadar, că punctul lui de gravitație cade *cu totul înăuntrul lui*. De aci se și poate înțelege cum foarte rarii oameni de geniu, chiar când au cel mai bun caracter, nu arată acel interes viu și intensiv pentru prieteni, pentru familie sau pentru stat, de care sunt capabili mulți din ceilalți; căci, la urma urmelor, ei se pot lipsi și mângâia de toate, numai să se aibă pe sine înșii. În ei se află dar un element mai mult de izolare, care este cu atât mai simțitor în efectele sale cu cât ceilalți oameni nu le pot fi niciodată de ajuns și nici cu totul apropiați, nefiind de aceeaș samă cu ei; din contră, ei se vor simți în toate împrejurările ca niște ființe eterogene, se vor deprinde cu încetul a trăi printre oameni ca și când ar fi cu totul străini și, în cugetările lor despre ei, vor întrebuința persoana a treia a pluralului, în locul persoanei întâi.[1]

Din acest punct de vedere omul cel mai bine înzestrat în privința intelectuală se arată a fi și cel mai fericit, după regula știută că partea subiectivă ne este mai aproape decât cea obiectivă, care e totdeauna secundară, neputând avea efect asupra noastră decât prin mijlocirea celei dintâi. Dovadă și frumoasele versuri ale lui Lucian (*Anthol[ogia]*, I, 67):

[1] [Virtuțile noastre morale folosesc în primul rând celorlalți; cele intelectuale mai ales nouă; de aceea primele ne fac iubiți de toată lumea; celelalte ne atrag ură.]

„Bogăția sufletului este singura bogăție; celelalte bunuri sunt bogate în dureri“.

Un astfel de om cu bogăția internă nu cere lumii externe altceva decât un dar negativ, adecă răgazul pentru a-și dezvolta facultățile intelectuale și a se bucura de comoara sa sufletească, cu alte cuvinte cere numai voie de a putea fi el însuș în toată viața sa, în fiece zi și în fiece oră. Dacă este cineva menit a întipări urma spiritului său în întreaga omenire, atunci pentru el nu există decât o unică fericire sau nefericire, adecă de a-și putea desfășura pe deplin dispozițiile interne și a-și termina opera sa, sau de a fi împiedicat de la aceasta. Toate celelalte sunt de prea puțină valoare pentru el. Și așa vedem că spiritele cele înalte ale tutulor timpurilor au pus cel mai mare preț pe răgaz. Căci răgazul fiecărui om prețuiește cât prețuiește și omul. „Fericirea pare a sta în răgaz“, zice Aristotel (*Eth. Nic.*, X, 7), și Diogen Laerțiul (II, 5, 31) ne spune că „Socrat lăuda răgazul ca cea mai frumoasă bogăție“. În acelaș înțeles declară Aristotel (*Eth. Nic.*, X, 7–9) viața filozofică cea mai fericită și zice în *Politica* sa (IV, 11): „adevărata fericire a vieții unui om stă în libera dezvoltare a talentelor lui“, ceea ce se potrivește cu cuvintele lui Goethe din *Wilhelm Meister*: „Cine e născut cu un talent, pentru un talent, își găsește în aceasta cea mai frumoasă existență“.

A avea însă răgaz este lucru străin de soarta obișnuită și de natura obișnuită a oamenilor; căci menirea lor firească este de a-și consuma viața cu agonisirea celor trebuincioase pentru traiul lor și al familiei. Omul e un copil al nevoilor, nu o inteligență liberă. De aceea răgazul ajunge în curând să fie o sarcină pentru omul de rând, ba chiar un adevărat chin, dacă nu e în stare să și-l ocupe cu tot felul de interese meșteșugite și închipuite, cu jocuri, cu distracții și cu mici pasiuni favorite; din aceeaș cauză ajunge a îi fi și un izvor de primejdii, după proverbul latin *difficilis in otio quies* <cum am zice pe românește: „e greu să fii cuminte când n-ai de lucru“>. Pe de altă parte

însă și un intelect care trece cu mult peste măsura normală este ceva abnorm și, prin urmare, nefiresc. Dacă totuș se produce câteodată, fericirea celui înzestrat cu el cere neapărat acel răgaz așa de nesuferit sau de primejdios pentru oamenii de rând: căci fără de el va fi ca un Pegas înhămat la jug, prin urmare nefericit. Dar dacă se întâmplă să se întâlnească în acelaș om amândouă condițiile nefirești, cea externă și cea internă, atunci este un mare noroc; căci atunci omul astfel favorizat va duce o viață de un gen mai înalt, ferită de cele două izvoare contrare ale suferinței omenești, de nevoie și de urât, de cari ceilalți oameni nu pot scăpa decât prin neutralizarea și alternarea lor reciprocă.

Dar pe lângă cele zise mai sus, nu trebuie să uităm că o mare putere intelectuală, în urma predomnirii activității nervoase, aduce cu sine o susceptibilitate exagerată pentru toate formele durerii: că apoi, fiind condiționată de un temperament pasionat și totdeauna împreunată cu o mai mare vivacitate și perfecție a tutulor reprezentărilor, prin chiar aceasta produce o mai mare violență a afectelor, pe când în sumă totală există mai multe afecte penibile decât plăcute; că, în fine, cel înzestrat cu o așa inteligență extraordinară se simte înstrăinat de ceilalți oameni și de traiul lor, fiindcă, în proporția în care găsește mai mult în sine, caută mai puțin în alții. Mii de lucruri, care pentru ei sunt de mare interes, nu au pentru dânsul nici cea mai mică însemnătate și nu-i fac nici o plăcere. Din toate acestea pare a rezulta că și aici se aplică acea lege a compensației care se vede dominând în atâtea alte împrejurări; și nu fără o aparență de dreptate s-a zis adeseori că, la urma urmelor, tot cei săraci cu duhul sunt cei mai fericiți, deși poate nimeni nu-i va pizmui pentru o asemenea fericire. În hotărârea definitivă asupra acestei controverse vreau cu atât mai puțin să influențez eu pe cititor, cu cât însuș Sofocle s-a exprimat în două moduri diametral opuse. În *Antigone* (v. 1328) zice:

„Cugetarea este cea dintâi și cea mai însemnată parte a fericirii";

iar în *Ajax* (v. 550) zice din contră:

„Cea mai plăcută viață este a celor ce nu cugetă nimic".

Tot așa de dezbinați sunt asupra acestei întrebări și filozofii *Vechiului Testament*:

„Viața nebunului e mai rea decât moartea",

zice Isus Sirah (22, 12). Însă în Koheleth (1, 18) citim:

„Unde e multă cunoștință e multă supărare".

La sfârșitul capitolului de față nu vreau să trec sub tăcere că ceea ce se numește cu un cuvânt exclusiv german *Philister* este tocmai un om care, după măsura strâmt normală a puterilor sale cugetătoare, ***nu are trebuințe intelectuale***. Această expresie este luată din viața studenților germani și s-a aplicat apoi într-un înțeles mai înalt, dar totuș analog celui primitiv, la cel ce este antiteza unui fiu al muzelor. Căci *Philister* este și rămâne ἄμονσος ἄνμρ (omul cu gusturi vulgare, fără nici o trebuință de cultură artistică). Dintr-un punct de vedere mai înalt, eu aș defini „filistrul" un om care în modul cel mai serios se ocupă de o realitate ce nu este realitate. Însă o asemenea definiție transcendentală nu s-ar potrivi cu stilul popular al acestei cărți și nu ar fi înțeleasă de toți cetitorii. Să ne oprim dar la definiția dintâi, care admite mai ușor o explicare specială și cuprinde îndestul notele esențiale, rădăcina tutulor însușirilor, ce caracterizează pe „filistru". Acesta este, așadar, ***un om fără trebuințe intelectuale***. De aici însă urmează multe alte lucruri: ***întâi, în privința lui însuș***, că este lipsit de *plăcerile* intelectuale, după regula citată: *il n'est de vrais plaisirs qu'avec de vrais besoins*. Nici o aspirare spre știință și judecată pentru propria lor valoare nu-i însuflețește existența, și nici spre plăcerile adevărate estetice, care sunt totdeauna înrudite cu cele dintâi. Dacă asemenea plăceri îi sunt totuși impuse prin modă sau prin autoritatea altora, le va istovi cât se poate mai repede

ca o muncă silnică. Adevăratele plăceri sunt pentru el numai cele senzuale: cu ele se despăgubește. Astfel stridiile și șampania sunt culminarea existenței lui, și scopul vieței este de a-și procura ce se ține de bunăstarea materială. Ferice de el, dacă acest scop îi ocupă îndestul vremea. Căci dacă este de mai nainte înzestrat cu bunuri materiale, ajunge neapărat prada urâtului, în contra căruia încearcă apoi toate mijloacele imaginabile: baluri, teatru, societăți, cărți de joc, ruletă, cai, femei, beție, călătorii etc. Dar toate aceste nu pot acoperi urâtul, când lipsa de trebuințe intelectuale face imposibile plăcerile intelectuale. De aceea un fel de seriozitate ursuză și seacă este caracteristică pentru „filistru" și-l aseamănă cu animalele. Nimic nu-l înveselește, nimic nu-l trezește, nimic nu-l atrage. Căci plăcerile senzuale se sleiesc în curând; societatea, compusă din aceiași „filiștri", devine și ea urâcioasă, jocul de cărți obosește până în sfârșit. Poate îi mai rămân la urmă plăcerile deșertăciunii, care pentru el consistă în a întrece pe alții în bogăție sau în rang sau în influență și putere și a se vedea apoi onorat de ei; sau cel puțin în a se afla în societatea celor ce sunt astfel distinși și a se încălzi la reflexul splendoarei lor (englezescul *a snob*).

Din mai sus-arătata însușire fundamentală a „filistrului" urmează *al doilea, în privința altora*, că, neavând ei trebuințe intelectuale, ci numai fizice, va căuta societatea celor ce îi pot îndestula pe acestea și nu pe acelea. Mai puțin decât toate va cere de la alții vreo deosebită capacitate intelectuală; din contră, unde o va întâlni o va primi cu antipatie, ba chiar cu ură. Căci față de ea nu va avea decât un simțământ supărător de inferioritate, și încă de-o surdă și tainică invidie, pe care o va ascunde cu cea mai mare îngrijire, și-o va ascunde chiar sieși – fără alt folos decât de a o simți crescând până la turbare. Niciodată nu îi va trece dar prin cap să-și măsoare respectul și stima lui după asemenea calități, ci își va păstra considerarea exclusiv numai pentru rang și avuție, pentru putere și influență, care

în ochii lui sunt singurele distincțiuni adevărate, la care ar dori să ajungă și el. Toate aceste sunt însă urmări ale faptului că el este un om *fără trebuințe intelectuale*. Marea suferință a tutulor „filiștrilor" este că *lucrurile ideale* nu le pot sluji de petrecere, ci ei au totdeauna nevoie de cele *reale* pentru a scăpa de urât. Aceste însă sunt foarte curând sleite, și atunci nu mai e petrecere, ci oboseală; și apoi ele mai aduc totdeauna cu sine primejdii de tot felul; pe când, din contră, plăcerile ideale sunt nesfârșite și în sine nevinovate.

În întreaga cercetare de mai sus asupra însușirilor personale care contribuiesc la fericirea noastră, am considerat mai ales pe cele intelectuale pe lângă cele fizice. Însă și perfecția morală este o fericire imediată; dar aceastra am explicat-o în disertația mea asupra fundamentului moral (§ 22) și, prin urmare, mă mărginesc a o cita aici.

CAP. III

DESPRE CEEA CE ARE CINEVA

Drept și frumos a împărțit Epicuros, marele învățător al fericirii, trebuințele omenești în trei clase. Întâi, cele firești și necesare: adecă acele care, nefiind îndestulate, produc durere. De ele se țin, prin urmare, numai *victus et amictus*, traiul și îmbrăcămintea. Aceste se pot îndestula ușor. Al doilea, cele firești, dar nu necesare: trebuința sexuală, deși Epicur în relațiunea lui Laërtius nu o spune (eu și, de altminteri, reproduc aci teoria lui în altă ordine și mai bine precizată). A mulțumi această trebuință este ceva mai greu. Al treilea, cele ce nu sunt nici firești, nici necesare: adecă trebuințele de lux, de eleganță exagerată, de strălucire și de fală: aceste sunt nesfârșite și îndestularea lor este foarte grea. (Vezi Diog[enes] Laërt[ius], X, 27 § 149, asemenea § 127, – Cic[ero], *De fin[ibus] bonorum et malorum*, I, 13).

A hotărî marginele unei dorințe înțelepte în ceea ce privește averea este greu, dacă nu peste putință. Căci mulțumirea fiecăruia din noi în această privință se întemeiază pe un factor numai relativ și nu absolut, adecă pe raportul între pretențiile noastre și averea noastră; din care cauză averea privită singură înseamnează tot așa de puțin ca și numărătorul unei fracțiuni fără numitor. Omul nu simte lipsa bunurilor pe care nu s-a gândit niciodată să le aibă, ci este și fără de ele pe deplin mulțumit; pe când altul, deși are de o sută de ori mai mult, se simte nefericit, fiindcă îi lipsește ceva ce dorește. Fiecine are și în această privință un orizont propriu al limitelor, până unde

există pentru el putința să ajungă: până acolo i se întind și pretențiile. Când un obiect din cele ce se află înlăuntrul acestor limite i se înfățișează așa încât să poată avea încrederea că-l va dobândi, se simte fericit; din contra, se simte nefericit când greutățile ce le întâmpină îi răpesc această perspectivă. Ceea ce se află în afară din acele margini nici nu-l impresionează. De aceea cel sărac nu este turburat de averea cea mare a bogatului, și pe de altă parte bogatul, care nu a izbutit într-o dorință a sa, nu se mângâie cu celelalte multe ce-i sunt împlinite. (Bogăția seamănă cu apa de mare: cu cât o bei mai mult, cu atât îți crește setea. Așa este și gloria.) Din micșorarea ce o facem în factorul pretențiilor noastre, îndată ce soarta ne-a restrâns factorul averii, se explică pentru ce după pierderea averii, îndată ce am trecut peste durerea dintâi, dispoziția obișnuită nu se deosebește prea mult de cea de mai nainte. Această operație însă este adevărata cauză a durerii la o întâmplare nefericită: după ce este săvârșită, durerea se simte tot mai puțin, și la urmă nu se mai simte deloc: rana se vindecă. Viceversa, la o întâmplare fericită, compresorul pretențiilor noastre se împinge mai sus și ele se lărgesc: în aceasta consistă bucuria. Dar nici ea nu ține mai mult decât până la săvârșirea totală a acestei operații: atunci ne obișnuim cu măsura lărgită a pretențiilor și devenim indiferenți pentru averea ce le corespunde. Aceasta ne-o spun și versurile din Homer, *Od[iseea]*, XVIII, 130–137, care se termină cu cuvintele:

„Mintea celor ce calcă pământul se schimbă precum înaltul părinte al zeilor și al oamenilor schimbă zilele".

Izvorul nemulțumirii noastre sunt încercările ce le tot facem de a urca factorul pretențiilor, pe când celălalt factor rămâne nemișcat și le împiedecă[1].

[1] [Nu e de mirare că într-o specie cu atât de multe nevoi ca specia umană *bogăția* e prețuită și onorată mai presus de orice. Chiar puterea e socotită doar ca mijloc de a câștiga avere. Pentru câștig se lasă la o parte și se nesocotește orice – chiar și filozofia de către profesorii de filozofie.]

Oamenilor li se impută adeseori că dorințele lor se îndreptează mai ales spre bani și că iubesc banii mai presus de toate. Dar este lucru firesc, poate chiar neapărat, să iubești acest Proteu neobosit, care în orice moment este gata a se preface în obiectul spre care țintesc tocmai acum dorințele noastre schimbătoare și feluritele noastre trebuințe. Orice alt bun îndestulează numai una din pofte, numai unul din lucrurile ce ne trebuiesc: mâncările sunt bune numai pentru cel flămând, vinul pentru cel sănătos, doftoria pentru cel bolnav, o blană pentru iarnă, femeile pentru tinerețe etc. Toate aceste sunt, prin urmare, ἄγαθα προς τι, adecă numai relativ bune. Banii singuri sunt absolut buni: fiindcă nu îndestulează numai o trebuință *in concreto*, ci trebuința îndeobște, *in abstracto*.

Averea moștenită sau agonisită trebuie să o privești ca un scut de apărare în contra multor rele și nenorociri posibile; dar nu ca o înlesnire sau poate chiar ca o îndatorire de a-ți procura plăcerile lumești.

Oamenii care nu au avere de la părinți, ci numai prin talentele lor de tot felul ajung să câștige mult, se obișnuiesc mai totdeauna să privească talentul lor ca un capital statornic, și, prin urmare, venitul ca o dobândă. Așadar, nu-și rezervă o parte din venit pentru a-și aduna un capital permanent, ci cheltuiesc în proporția în care câștigă. Cu acest chip însă vor ajunge mai totdeauna la sărăcie; căci câștigul lor se întrerupe și încetează, sau fiindcă s-a sleit însuș talentul, când este trecător de felul său, precum e, spre pildă, cel pentru mai toate artele frumoase, sau fiindcă se putea întrebuința numai în anumite împrejurări, care apoi au încetat. Meseriașii o mai pot duce; fiindcă destoinicia pentru lucrul lor nu se pierde așa ușor și se poate înlocui și prin puterile calfelor, și fiindcă fabricatele lor sunt obiecte ale trebuinței, prin urmare se pot trece totdeauna, din care cauză este foarte dreaptă zicătoarea că „meșteșugul este brățară de aur". Dar pentru artiști nu este așa. De aceea se și plătesc scump. Dar din aceeaș cauză ar trebui să-și capitalizeze venitul; pe când ei, în nesocotința lor, îl iau drept dobândă și astfel ajung în mizerie.

Persoanele din contră, care au avere moștenită, știu îndată foarte exact, ce este capital și ce este dobândă. Cei mai mulți vor căuta dar să-și asigure capitalul, iar nu să se atingă de el, și chiar unde e cu putință, să pună cel puțin 1/8 din dobânzi la o parte, pentru întâmpinarea greutăților viitoare. De aceea și rămân în cele mai multe cazuri cu stare. La negutători nu se pot aplica aceste observări: căci lor banii le sunt însuș mijlocul pentru câștig, oarecum unealta meseriei, din care cauză și când i-au câștigat ei înșii, tot caută să-i păstreze și să-i înmulțească prin întrebuințare. De aceea bogățiile se și găsesc mai mult la ei decât la alte clase de oameni.

De altminteri, vom afla adeseori că cei ce au avut a se lupta cu adevărata sărăcie se tem mai puțin de ea și sunt mai aplecați spre risipă decât cei ce o cunosc numai din auzite. Așa se explică cum oamenii cu stare de la părinți se gândesc mai mult la viitor și sunt mai economi decât cei ce prin vreo întâmplare fericită sau prin talente deosebite au ajuns în scurt timp de la sărăcie la bogăție. De unde s-ar putea conchide că sărăcia nu este așa de rea cum se arată din depărtare. Mai adevărată însă va fi explicarea că celui bogat din naștere averea îi pare ceva neapărat trebuincios, singurul element posibil de viață, ca și aerul, din care cauză și-o păzește ca viața și este mai iubitor de regulă, mai cu minte și mai econom. Dimpotrivă, celui născut sărac, sărăcia îi pare ca o stare naturală, iar averea dobândită cumva mai pe urmă ca un prisos de care, după ce l-a cheltuit în plăceri și risipe, se poate lipsi ca mai nainte; el poate trăi și fără de ea și a mai scăpat de o grijă. Atunci se întâmplă după cum zice Shakespeare:

> „Trebuie să se adeverească vorba cea vechie, că cerșetorul suit pe cal își gonește calul până-l omoară".
>
> *Henry VI*, Partea 3, Act. 1, scena 4.

Să mai adăogăm că asemenea oameni au ca simțimânt, dacă nu ca reflecție, o încredere foarte mare în soartă și în propriele lor puteri. Pentru ei grijile și sărăcia nu sunt ca niște prăpăstii fără fund, precum le cred poate cei bogați din naștere, din contră le cunosc din trecut și cunosc și unele mijloace de scăpare și au încrederea că și pe viitor, când vor da de fund, vor ieși iar deasupra. Tot astfel se explică de ce nevestele care au fost fete sărace sunt adese mai pretențioase și mai risipitoare decât cele cu zestre; căci în foarte multe cazuri fetele bogate nu aduc numai avere, ci și mai multă îngrijire decât cele sărace, și chiar un fel de instinct moștenit pentru economie. Cine cu toate aceste vrea să susțină teza contrară, găsește o autoritate în Ariost, în satira lui dintâi. Din contră, D. Johnson (vezi Boswell, [*The*] *Life of* [*Samuel*] *J*[*ohnson*], vol. III, p. 199) este de părerea mea: „o femeie cu avere, fiind de mai nainte deprinsă cu mânuirea banilor, îi cheltuiește cu judecată; dar o femeie care pentru prima oară în căsătorie se vede dispunând de bani simte atâta plăcere să cheltuiască încât îi aruncă pe fereastră". Eu însă la toată întâmplarea aș sfătui pe cel ce se însoară cu o fată săracă să nu-i lase moștenire capitalul, ci numai o rentă, iar mai ales să poarte de grijă ca averea copiilor să nu ajungă pe mâinile ei.

Nu cred să fac ceva nevrednic de pana mea dacă sfătuiesc pe toți să se îngrijească de păstrarea averii moștenite sau agonisite. Căci este mare lucru să ai din capul locului atâta încât măcar pentru persoana ta și fără familie să poți trăi în adevărată neatârnare, adecă fără a munci; aceasta este imunitatea și scutirea de nevoie și de chin, ce de altminteri sunt nedezlipite de viața omului; este emanciparea de la claca obștească, care e ursita celorlalți muritori de pe pământ. Numai cu o asemenea favoare a soartei te naști ca un adevărat om liber; căci numai așa ești stăpân pe vremea ta și pe puterile tale, și poți zice în fiecare dimineață: „ziua este a mea". Din aceeaș cauză este fără comparare mai mică deosebirea între cel ce are un venit de patru mii de franci și cel ce are un venit de patruzeci de mii, decât între cel dintâi și cel ce n-are nimic. Însă cel mai mare preț îl dobândește averea moștenită când se află la dispoziția unui om înzestrat cu puteri sufletești mai înalte, care urmărește scopuri ce nu se potrivesc cu agonisirea cea de rând: căci acum este în stare să trăiască după geniul său și se va achita însutit de datoria sa către omenire făcând ce nu putea să facă altul și producând opere spre folosul tutulor, poate chiar pentru onoarea omenirii. Altul iarăș în asemenea poziție deosebită va merita recunoștința oamenilor prin așezăminte filantropice. Iar cel ce nu face nimic din toate aceste, cel puțin de încercare, și nu-și deschide prin studiarea vreunei științe măcar posibilitatea de a o înainta, un asemenea om cu averea moștenită este vrednic de disprețuit. Și nici că va putea fi fericit: căci lipsa de nevoie îl împinge spre celălalt pol al mizeriei omenești, spre urât, și acesta îl chinuiește așa încât ar fi mult mai fericit, dacă sărăcia l-ar fi silit să lucreze. Urâtul îl mai îndeamnă apoi și la extravaganțe, care în curând îl fac să piardă acea situație excepțională de care nu era vrednic. Și este foarte adevărat că mulți se află astăzi în mizerie fiindcă și-au cheltuit averea în lux și în distracții numai ca să-și ușureze povara urâtului.

Cu totul altfel se înfățișează întrebarea dacă este vorba să înainteze cineva în funcțiile statului, unde are trebuință de amici, de favoare, de relații, pentru a se folosi de ele în cariera sa din treaptă în treaptă până la posturile cele mai înalte. În asemenea caz este poate mai bine să fie aruncat în lume fără nici o avere. Mai ales celui ce nu e de neam, însă are talent, îi slujește de puternică recomandație să fie sărac lipit. Căci și în simpla conversație, necum în serviciul public, fiecine caută și preferă inferioritatea celuilalt. Însă numai un calic este pătruns de inferioritatea sa desăvârșită, adâncă, hotărâtă și generală și de completa sa neînsemnătate și nulitate până la gradul cerut în asemenea împrejurări. Numai el se pleacă de câte ori trebuie, și numai plecăciunile lui ajung la unghiul de 90°, numai el le sufere toate cu surâsul pe buze, numai el recunoaște

absoluta inutilitate a meritelor; numai el laudă în public, cu glas ridicat sau cu litere mari de tipar, nimicurile literare ale stăpânilor sau ale oamenilor influenți, declarându-le capodopere; numai el știe să cerșească, așadar numai el poate încă din vreme, adecă din tinerețe, să devină un adept al adevărului ascuns ce ni l-a descoperit Goethe prin cuvintele:

„Nimeni să nu se plângă de înjosirea mișelească a oamenilor, căci ea este atotputernică în lume".

Divanul V.O.

Din contra, cel ce are cu ce trăi se va arăta în cele mai multe cazuri foarte puțin mlădios; el este obișnuit să umble *tête levée*, nu a învățat acele meșteșuguri, se bizuie poate chiar pe oareșicare talente, a căror neînsemnătate ar trebui să o recunoască în fața celui *médiocre et rampant*; ba mai la urmă este în stare să vadă inferioritatea celor ce sunt puși deasupra lui, și, în fine, când ajunge treaba la infamii, devine îndărătnic și cerbicos. Cu aceasta nu înaintează în lume: din contră, poate ajunge până acolo încât să zică împreună cu arogantul Voltaire: *„nous n'avons que deux jours à vivre: ce n'est pas la peine de les paser à ramper sous des coquins méprisables"*; din nenorocire, fie zis în treacăt, acest *coquin méprisable* e un predicat, pentru care se găsesc în lume al dracului de multe subiecte. Se vede că versul lui Juvenal (*Sat.*, II, 164):

cu greu străbate talentul când are a se lupta cu sărăcia

se aplică mai mult la cariera oamenilor superiori decât a oamenilor din societate.

Între *ceea ce are cineva* nu am numărat nevasta și copiii; fiindcă aceștia, din contră, îl au pe el. Mai curând ar încăpea prietenii în această categorie; dar și aici cel ce-i are este în acelaș grad supusul lor.

CAP. IV

DESPRE CEEA CE REPREZINTĂ CINEVA

Mai toți oamenii, în urma unei slăbiciuni deosebite a naturei, pun prea mult preț pe ceea ce reprezintă, adecă pe existența lor în opinia altora, deși cea mai simplă reflecție ne-ar putea arăta că în sine însăș părerea altora este fără însemnătate pentru fericirea noastră. Cu greu se poate deci explica bucuria ce o simte fiecine îndată ce constată opinia bună ce o au alții despre el și se vede lingușit în deșertăciunea sa[1]. Cu asemenea aprobări ale altora se mângâie omul adese de nefericiri adevărate sau de puțina favoare a soartei în privința celor două elemente principale ale fericirii, despre care am vorbit până acum; și, viceversa, e de mirare cât de mult îl supără și cât de adânc îl doare orice atingere a ambiției lui, orice trecere cu vederea, orice lipsă de respect sau de considerare. Această exagerată impresionabilitate este însă de aproape înrudită cu simțământul onoarei și poate să aibă un efect favorabil asupra bunei purtări a multor oameni țiindu-le loc de moralitate: dar pentru propria lor fericire și mai întâi pentru liniștea și neatârnarea lor sufletească, fără de care nu poate exista fericire, este mai mult stricăcioasă decât folositoare. De aceea, din punctul nostru de vedere, e bine să îi punem stavilă și, prin o cugetare sănătoasă

[1] [Așa cum pisica toarce când o mângâi, tot așa omul exprimă pe fața lui suprema încântare când i se aduc laude, mai ales în punctul lui cel mai vulnerabil, chiar dacă lauda e evident mincinoasă.]

și o dreaptă cumpănire a valorii bunurilor, să înfrânăm pe cât se poate acea mare susceptibilitate față de opinia altora, fie în bine, fie în rău: căci din aceeaș cauză din care ne place lingușirea, ne doare critica.

După o vorbă latină[1]: „este așa de ușor și așa puțin lucru se cere pentru a descuraja sau a îmbărbăta o inimă setoasă de laude", încât trebuie să căutăm aici o îndreptare dacă nu vrem să rămânem pentru totdeauna robii părerilor și judecății altora.

Prin urmare, o dreaptă prețuire a ceea ce suntem în noi și pentru noi înșine față cu ceea ce suntem numai în ochii *altora*, va contribui mult la fericirea noastră. În noi și pentru noi se află tot ce împlinește timpul existenței noastre, cuprinsul și valoarea ei, așadar toate acele bunuri de care am vorbit mai sus în capitolele „ce este" și „ce are cineva". Căci toate aceste își au locul lor de acțiune în propria noastră conștiință. Din contră, opinia ce o au alții despre noi și reflecțiile ce le adaugă ei la această opinie se petrec în mintea lor, și, prin urmare, locul lor de acțiune este o conștiință străină. Tocmai clasele cele mai înalte ale societății, cu tot luxul lor, cu toată fala și cu toată splendoarea lor, trebuie să-și zică: fericirea noastră se află în afară din noi, locul ei este în capetele altora. Aici avem dar a face cu niște păreri care nici nu există pentru noi de-a dreptul, ci numai indirect, adică întru cât după ele se îndreptează purtarea altora către noi. Dar și purtarea lor poate fi luată în considerare numai întru cât ar putea modifica ceea ce suntem noi *în noi* și *pentru noi înșine*. Căci, de altminteri, ceea ce se petrece într-o conștiință străină, fiind străină, ne e indiferent, și asemenea vom deveni și noi cu timpul indiferenți, după ce vom fi ajuns a cunoaște ușurința și nulitatea cugetărilor, mărginirea noțiunilor, micimea simțimintelor, rătăcirea opiniilor și mulțimea de erori în cele mai multe capete, și după ce vom fi învățat din propria experiență cu ce lipsă de respect vorbesc

[1] *[Sic leve, sic parvum est, animum quod laudis avarum, subruit ac reficit.]*

oamenii de fiecine, după împrejurări, îndată ce nu le e frică de el sau îndată ce cred că nu o va afla; iar mai ales după ce vom fi auzit odată cu ce despreț vorbesc neghiobii de omul cel mai însemnat. Atunci vom înțelege că cel ce pune mare preț pe opinia oamenilor le face prea multă onoare.

Deci, fără îndoială, rău și-a întocmit viața acela care nu își află fericirea în cele două categorii de bunuri despre care vorbirăm mai înainte, ci trebuie să și-o caute în reprezentare, adică nu se uită la ceea ce este în realitatea sa proprie, ci se uită la ceea ce este în opinia altora. Căci temelia existenței și, prin urmare, și a fericirii noastre este natura noastră animală. De aceea pentru ca să ne aflăm bine se cere mai întâi sănătatea, iar apoi mijloacele pentru susținerea noastră, adică să avem cu ce să trăim fără grijă. Onoare, falã, rang, glorie, oricât de mult le-ar prețui cineva, nu pot concura cu acele bunuri esențiale, nici nu le pot înlocui; din contră, la caz de nevoie trebuiesc jertfite fără șovăire. Va fi dar bine pentru fericirea noastră ca să ajungem de timpuriu la înțelegerea că fiecine trăiește mai întâi în propria sa piele și nu în opinia altora, și că, prin urmare, starea noastră reală și personală, precum se hotărăște prin sănătate, temperament, talente, venit, femeie, copii, prieteni, locuință etc., este pentru fericirea noastră de o sută de ori mai importantă decât ceea ce le place altora să facă din noi. Eroarea contrară ne face nefericiți. Când se declamă cu emfază „onoarea trece înaintea vieței", aceasta vrea să zică: „a fi și a se afla bine nu-i nimic; dar ce gândesc alții despre noi, aceasta e totul". Mai curând am putea înțelege asemenea fraze ca niște expresii hiperbolice, sub care se ascunde adevărul prozaic că, pentru existența și înaintarea noastră între oameni, onoarea, adecă opinia lor despre noi, este adesea neapărat trebuincioasă, precum vom arăta mai jos. Când vedem însă cum mai toate stăruințele oamenilor, nesfârșitele lor opintiri, miile de necazuri și de primejdii ce le încearcă au de scop final a se înălța în opinia altora și cum mai ales din această cauză umblă după

funcții, după ranguri și decorații, după avere și chiar după știință și artă, și cum astfel respectul mai mare al altora este ținta din urmă la care aspiră, atunci nu ne rămâne decât să constatăm și aici gradul nebuniei omenești.

A pune un preț prea mare pe opinia altora este dar o greșală și este greșala cea mai răspândită: fie că e înrădăcinată în chiar firea noastră, fie că e un efect al societății și al civilizației; în tot cazul, ea are asupra faptelor și cugetărilor noastre o înrâurire prea mare și prea dușmană fericirii, începând de unde se arată numai ca o frică oarbă și exagerată de *qu'en dira-t-on*, până acolo unde o vedem împlântând pumnalul lui Virginius în inima fiicei sale sau îndemnând pe unii oameni să-și jertfească liniștea, averea, sănătatea, chiar și viața pentru slava numelui. Această rătăcire, ce e drept, devine mijlocul cel mai comod pentru cel ce are să stăpânească sau să guverneze un popor, din care cauză arta de a cultiva și de a rafina simțimântul de onoare ocupă locul de căpetenie în meseria educațiunii politice; însă cu privire la propria fericire a omului, care este aici tema noastră, lucrul se înfățișează altfel, și regula este, din contră, să nu punem prea mult preț pe opinia străină. Dacă totuș, precum ne dovedește viața pe fiecare zi, cei mai mulți oameni pun tocmai pe opinia altora prețul cel mai mare și se îngrijesc mai mult de ea decât de ceea ce-i atinge de-a dreptul și ce se petrece *în propria lor conștiință*; dacă astfel, prin o răsturnare a ordinei naturale, partea reală a existenței lor le pare a sta în mintea altora, pe când în mintea lor proprie nu ar sta decât partea ideală sau închipuită; dacă ei, prin urmare, fac din lucrul derivat și secundar lucrul de căpetenie și se gândesc mai mult la imaginea persoanei lor în capul străinilor decât la însăș persoana lor; atunci vedem în o asemenea prețuire a unui lucru, care nici nu există direct pentru noi, un simptom al nebuniei ce s-a numit *deșertăciune, vanitas*, pentru a arăta golul și deșertul năzuințelor ei. Nu mai puțin vom înțelege din cele zise mai sus că această nebunie, ca și zgârcenia, este din acelea care uitându-se la mijloace pierd din vedere scopul.

În adevăr, prețul ce-l punem pe opinia altora și veșnica noastră îngrijire pentru ea depășește cu mult orice scop înțelept și se poate privi ca un fel de manie epidemică sau mai bine înnăscută. În tot ce facem și ce nu facem ne gândim mai întâi de toate la opinia publică, și cercetând mai de aproape vom vedea că poate jumătate din toate spaimele și grijile ce le-am suferit vreodată s-au născut din teama de opinia oamenilor. Căci ea este temelia amorului nostru propriu, așa de des atins, fiindcă este atât de bolnăvicios și de susceptibil; ea este temelia tutulor vanităților și pretențiilor, precum și a grandomaniei și îngâmfării noastre. Fără această teamă și nebunie luxul nu ar fi nici a zecea parte din ceea ce este. Toată mândria, *point d'honneur* și *puntiglio* de tot felul și în toate clasele se naște din ea – și ce jertfe nu cere adese de la noi! Ea începe a se arăta la copil, apoi crește cu vârsta și ajunge a fi mai tare la bătrânețe; după ce s-a sleit capacitatea pentru plăcerile trupești, deșertăciunea și îngâmfarea nu-și mai împart stăpânirea decât cu zgârcenia. Foarte lămurit se poate studia acest fel de nebunie la francezi, la care este endemică și se arată sub forma celor mai extravagante ambiții, a celei mai ridicule vanități naționale și a celei mai impertinente fanfaronade, care prin chiar exagerarea lor își greșesc scopul și ajung a fi de râs pentru celelalte popoare, așa încât *la grande nation* a devenit o poreclă de batjocură. Pentru a ilustra mai bine greșala acelei prea mari îngrijiri de opinia altora, să aducem aici un exemplu foarte puternic și oarecum superlativ pentru o nebunie așa de înrădăcinată în firea omenească, exemplu care, prin efectul coincidenței împrejurărilor cu un anume fel de om, poate arăta totdeodată tăria acestei însușiri foarte curioase. Este următorul pasaj scos dintr-o lungă dare de seamă publicată în *Times* de la 31 martie 1846 și relativă la execuția întâmplată pe atunci a lui Thomas Wix, unei calfe de meseriaș care își omorâse stăpânul din

răzbunare: „În dimineața hotărâtă pentru săvârșirea osândei, venerabilul Caplan al temniței s-a dus de timpuriu la cel condamnat. Însă Wix, deși se arăta liniștit, nu avea nici o atenție pentru povețele lui; din contră, singurul lucru de care se îngrijea era cum să izbutească a se înfățișa cu mai mare curaj înaintea spectatorilor veniți ca să asiste la sfârșitul său cel rușinos... Și în adevăr a și izbutit. În curtea, prin care trebuia să treacă pentru a ajunge la furcile ridicate în apropierea temniței, strigă: «A sosit momentul, cum zicea doftorul Dodd, acum am să aflu secretul cel mare!» Deși cu brațele legate, se sui pe scară fără nici un ajutor: ajuns sus, făcu în dreapta și în stânga complimente, care fură întâmpinate cu semne zgomotoase de aplauze din partea mulțimii adunate etc.". Iacă un exemplu strălucit de ambiție: cu moartea, în forma cea mai îngrozitoare, și cu veșnicia înaintea ochilor, să nu ai altă grijă decât de impresia asupra grămezei de gură-cască adunați în acel moment și de opinia ce va rămânea în capul lor! Cu toate aceste și Lecomte, executat în acelaș an în Franța pentru încercare de omor asupra regelui, era în tot timpul procesului mai ales supărat că nu se putea înfățișa înaintea Camerei Pairilor în haine mai bune, și chiar la executarea sa, cea mai mare mâhnire i-a fost că nu i se dase voie să se radă. Tot așa se petreceau lucrurile și mai nainte, precum vedem din introducerea *(declaración)* lui Mateo Alemán la celebrul său roman *Guzmán de Alfarache*, unde ne spune că mulți criminali rătăciți, în loc să-și consacre momentele din urmă la mântuirea sufletului le întrebuințează pentru a compune și învăța pe dinafară câte un mic discurs, pe care să-l rostească de pe scara furcilor. În asemenea trăsături însă ne putem oglindi noi înșine: căci pretutindeni exemplele colosale dau cea mai bună explicare. Grijile noastre ale tutulora, necazurile, frământările, ostenelile, temerile etc. privesc poate în cele mai multe cazuri opinia străină și sunt tot așa de absurde ca a celor bieți păcătoși. Tot aici trebuie căutată și cauza principală a invidiei și a urei noastre.

Este dar lucru vederat că nimic nu ar contribui mai mult la fericirea noastră, a cărei temelii sunt desigur liniștea inimii și mulțumirea, decât restrângerea și micșorarea acelui mobil până la o măsură înțeleaptă, care va fi poate a cincizecea parte din ceea ce este astăzi; așadar, scoaterea acestui ghimpe chinuitor din carnea noastră. Dar lucrul este foarte greu: căci avem a face cu o rătăcire firească și înnăscută. „Chiar la cei înțelepți, pofta de slavă este cea din urmă care-i părăsește", zice Tacit (*Hist[oriae]*, IV, 6). Singurul mijloc pentru a ne scăpa de acea nebunie obștească ar fi să o privim și să o recunoaștem ca nebunie, și, prin urmare, să înțelegem cât de false, rătăcite, greșite și absurde sunt cele mai multe opinii din capetele oamenilor, din care cauză nici nu merită vreo atenție; să mai înțelegem cât de puțină influență reală poate să aibă asupra noastră în cele mai multe cazuri opinia altora; și, în genere, cât este de puțin favorabilă, cu mici excepții, așa încât mai toți ne-am îmbolnăvi de necaz când am afla ce se zice asupra noastră și în ce ton se vorbește de noi; să considerăm, în sfârșit, că însăși onoarea, drept vorbind, are o valoare numai indirectă și nu directă, și așa mai departe. Dacă am izbuti să ne vindecăm astfel de această nebunie obștească, urmarea ar fi o nespusă creștere a liniștei noastre sufletești și a veseliei, precum și o înfățișare mai hotărâtă și mai sigură, o purtare mai firească și întru toate mai dreaptă. Înrâurirea cea binefăcătoare ce o are pentru liniștea inimei noastre viața retrasă provine mai ales din faptul că ne sustrage de la veșnica petrecere sub ochii altora, prin urmare de la veșnica considerare a opiniei lor, și astfel ne lasă să fim noi înșine. Asemenea am scăpa de multe nefericiri adevărate, în care ne aruncă acea amăgire a închipuirei sau mai bine zis acea nenorocită nebunie, și ne-ar rămânea mult mai multă îngrijire pentru bunurile solide, de care ne-am și bucura cu mai multă ticnă. Dar cum am zis: χαλεπα τα καλα, adecă greu este binele.

Din nebunia firii noastre, precum am descris-o aici, se nasc și se hrănesc mai ales trei vlăstare: ambiția, vanitatea și mândria. Deosebirea între cele două din urmă este că omul *mândru* are convingerea hotărâtă despre marea sa valoare, pe când omul *vanitos* are numai dorința de a deștepta în alții o asemenea convingere, având adeseori speranța tăcută că va putea apoi să o dobândească și el însuși. Așadar, mândria este stimarea sa proprie provenită *dinăuntru*, prin urmare direct, pe când vanitatea e dorința de a o dobândi *din afară*, prin urmare indirect; potrivit cu aceasta vanitosul este vorbăreț, mândrul e tăcut[1]. Nu e mândru cine vrea; de-abia poate să simuleze mândria, dar iese curând din rolul său, ca din orice rol studiat. Căci numai o încredere tare și neclintită în merite covârșitoare și în o deosebită valoare face pe om în adevăr mândru. Această încredere poate să fie greșită sau să se întemeieze numai pe merite externe și convenționale; însă mândria nu se slăbește prin aceasta, dacă încrederea este de altminteri adevărată și serioasă. Fiindcă mândria își are rădăcina în convingere, ea este, ca orice cunoștință nesupusă *liberei* noastre *voințe*. Antagonistul ei, adică piedica ei cea mai mare, este vanitatea care umblă după lauda altora, pentru a-și putea întemeia pe aceasta propria sa opinie despre sine, în privința căreia, din contră, trebuie să fii cu totul hotărât pentru a fi mândru. Mândria este foarte criticată și rău văzută, dar după părerea mea mai ales din partea acelora care n-au cu ce să se mândrească. Față cu aroganța și impertinența celor mai mulți oameni, este bine ca cel ce are vreun merit să nu-l piardă din vedere, pentru a nu-l lăsa cu totul uitării. Căci cine, ignorându-și meritele din bunătate, se poartă cu oamenii pare c-ar fi întru toate semenul lor, pe acela îl vor crede de îndată și cu sinceritate că este așa. Mai ales însă aș recomanda o asemenea

[1] [Dar vanitosul ar trebui să știe că ar dobândi buna apreciere a celorlalți, după care tânjește, mult mai ușor și mai sigur prin tăcere, decât prin vorbă, oricât de interesante lucruri ar avea de spus.]

rezervă acelora a căror merite sunt de genul cel mai înalt, adecă reale, așadar curat personale; fiindcă aceste nu se pot arăta în orice moment prin semne din afară, precum sunt decorațiile și titlurile; altfel vor vedea prea des aplicat proverbul latin *sus Minervam docet*. „Glumește cu rolul, îndată îți arată dosul“ este un proverb arab foarte nemerit, și sfatul lui Horațiu: *„sume superbiam, quaesitam meritis“* („să ai mândria cuvenită meritelor“) este asemenea de observat. Iar în ceea ce privește modestia, această virtute e o minunată invenție a oamenilor de nimic, conform căreia fiecare trebuie să vorbească despre sine parc-ar fi și el din tagma lor, așa încât să se producă o perfectă egalitate a nivelului și să se creadă că nu există în lume decât oameni de nimic.

Însă mândria cea mai ușoară este mândria națională. Cel ce o are arată prin aceasta lipsă de însușiri *individuale*, de care ar putea să fie mândru; căci altfel nu și-ar pune fudulia într-o însușire ce o împărtășește cu atâtea milioane. Din contră, cine are adevărate merite personale va recunoaște foarte bine greșelile propriei sale nații, fiindcă le are totdeauna înaintea ochilor. Dar orice mișel, care nu are nimic pe lume cu ce să se poată mândri, își găsește scăpare în nația în care s-a întâmplat să se nască, și se apucă a fi fudul de ea; cu aceasta se mângâie, și din recunoștință îl găsești gata a apăra τνξ και λαξ („cu mânile și cu picioarele“) toate greșelile și nebuniile care o caracterizează. De aceea vei găsi, spre pildă, între cincizeci de englezi de-abia unul care să-ți dea dreptate când vorbești cu disprețul cuvenit despre bigoteria stupidă și înjositoare a nației sale: acest unul însă este mai totdeauna un om cu cap. Nemții nu au fudulie națională[1] și dovedesc prin aceasta onestitatea ce li se atribuie; dovada contrară o dau aceia dintre ei care se fac de râs simulând-o, precum sunt „frații Germani“ și democrații,

[1] Schopenhauer a publicat aceste aforisme la 1851, adică înaintea războiului franco-german *(n. – T. M.)*.

care lingușesc poporul pentru a-l înșela. De zis se zice că nemții au descoperit praful de pușcă[1], dar eu nu mă pot uni cu opinia aceasta. Și Lichtenberg întreabă: „de ce găsești cu greu pe cineva care să vrea să treacă de neamț dacă nu este? Pe când, dacă vrea să treacă de ceva deosebit, își zice francez sau englez?" De altminteri individualitatea covârșește cu mult naționalitatea, și în orice om cea dintâi merită de o mie de ori mai multă considerare decât cea din urmă. Despre caracterul național, dacă e să fim drepți, nu vom avea niciodată să spunem mult bine, fiindcă vorbind de el, vorbim de mulțime. Numai mărginirea, nebunia și răutatea omenească se arată în fiecare țară sub o formă diferită, și aceasta se numește apoi caracterul național. Dacă suntem dezgustați de unul din aceste caractere, lăudăm pe celălalt; până când o pățim și cu el. Fiecare nație își bate joc de cealaltă, și toate au dreptate[2].

Obiectul acestui capitol, adecă ceea ce reprezentăm în lume, prin urmare ce suntem în ochii altora, se poate împărți, cum am zis mai sus, în *onoare, rang* și *glorie*.

Oricât de însemnat ar fi *rangul* în ochii mulțimii și ai „filiștrilor" și oricât de folositor în mecanismul statului, pentru scopul nostru vom avea puține de zis despre el. El este o valoare convențională, adecă simulată, efectul lui este o considerare simulată, și totul nu e decât o comedie pentru mulțime. Decorațiile sunt polițe trase asupra opiniei publice: valoarea lor se întemeiază pe creditul trăgătorului. Cu toate aceste, chiar

---

[1] „A descoperi praful de pușcă" însemnează nemțește a fi inteligent *(n. – T. M.)*.

[2] Cu toată formularea paradoxală, ceea ce Schopenhauer combate de fapt aici este șovinismul; „caracterul național", în concepția lui, referindu-se la comportamentul exterior și superficial, nu poate fi vorba de o discreditare a ființei naționale și a conceptului de națiune ca purtătoare de valori istorice. Este evidentă absurditatea extrapolării unei atitudini mizantropice pe plan individual la scara națiunilor, rezultate dintr-un complex proces de devenire socială *(n. ed.)*.

făcând abstracție de banii cei mulți ce-i economisește statul împărțind cruci în locul răsplătirilor pecuniare, decorațiile sunt o instituție foarte bine chibzuită – presupuind că împărțirea lor se face cu înțelepciune și după dreptate. Căci plebea cea numeroasă are ochi și urechi dar mai mult nu, și are mai ales foarte puțină judecată și puțină memorie. Multe merite rămân în afară de sfera înțelegerii sale, altele le înțelege și le laudă la început, dar le uită prea curând. Așa fiind, cred că este lucru nimerit să se spuie mulțimii prin cruci și prin stele la toate ocaziile: „acest om nu e de-alde voi; el are merite!" Dar prin o distribuire nedreaptă sau nechibzuită sau prea întinsă, decorațiile își pierd valoarea, din care cauză un rege ar trebui să fie tot atât de prudent la împărțirea lor pre cât este un negustor la iscălirea polițelor. Inscripția *pour le mérite*, pusă pe o cruce, e un pleonasm: orice decorație ar trebui să fie *pour le mérite – ça va sans dire*.

Mult mai grea și mai complicată este explicarea *onoarei*. Mai întâi ar trebui să-i dăm o definiție. Poate că unor cetitori le-ar plăcea dacă aș zice: onoarea este conștiința din afară, iar conștiință este onoarea dinăuntru, dar o asemenea frază meșteșugită nu ar fi o explicare clară și bine întemeiată. De aceea zic: onoarea, luată obiectiv, este opinia altora despre valoarea noastră, iar subiectiv – frica noastră de această opinie. Elementul din urmă, adecă frica, are o înrâurire mare și salutară, deși foarte puțin morală asupra omului de onoare.

Rădăcina și originea impresionabilității pentru onoare și dezonoare, care există în fiecare om câtă vreme nu este cu totul stricat, precum și a marelui preț ce se pune pe însăși onoare se pot explica în următorul mod. Omul singur are foarte puțină putere și este ca un Robinson părăsit: numai împreună cu ceilalți este ceva și poate ceva. Această relație o simte îndată ce începe a i se dezvolta întrucâtva conștiința, și atunci se naște în el dorința de a trece drept un membru vrednic al societății omenești, adecă un membru destoinic de a lucra împreună cu

toți ceilalți *pro parte virili* și, prin urmare, îndreptățit a lua și el parte la foloasele ce rezultă din împreunarea oamenilor. Această destoinicie o poate arăta în două feluri: întâi, îndeplinind condițiile generale ce se cer de la fiecare om, și al doilea, îndeplinind pe cele speciale ale poziției ce o ocupă el. În acelaș timp înțelege că în privința îndeplinirii acelor condiții nu este vorba de propria lui opinie, ci de opinia celorlalți. De aci se naște acum stăruința sa neobosită pentru opinia favorabilă a altora și prețul ce-l pune pe ea: amândouă se arată în modul primitiv al unui simțimânt înnăscut ce se numește simț de onoare și, după împrejurări, simț de rușine (*verecundia*). Tocmai acesta îi înroșește obrazul îndată ce crede că va scădea făr' de veste în opinia altora, chiar unde se știe nevinovat, ba chiar unde neajunsul descoperit privește numai o îndatorire relativă, adecă primită de bunăvoie; și, pe de altă parte, nu-i întărește nimic mai mult curajul vieței decât siguranța dobândită despre opinia favorabilă a altora; fiindcă aceasta îi făgăduiește ajutorul și scutul puterilor unite a tutulora, care sunt o apărare incomparabil mai mare în contra relelor vieței decât puterile sale singure.

Din deosebitele relații în care se poate afla omul cu alții și în privința cărora trebuie să aibă ei încredere în el, prin urmare un fel de opinie bună despre el, se nasc mai multe *genuri de onoare*. Aceste relații sunt mai ales proprietatea, funcțiile și raportul sexual: lor le corespunde onoarea civică sau burgheză, onoarea oficială și onoarea sexuală, care toate mai au iarăș subîmpărțirile lor.

Sfera cea mai întinsă o are *onoarea civică* sau *burgheză*. Ea consistă în presupunerea că respectăm absolut drepturile fiecăruia și că, prin urmare, nu ne vom sluji niciodată de mijloace nedrepte sau neîngăduite de lege spre a câștiga vreun folos. Ea este condiția pentru a ne putea bucura de o viață pașnică împreună cu alții. Ea se pierde fie și prin o singură faptă manifest contrară, prin urmare și prin orice pedeapsă criminală,

presupuind numai că este dreaptă. Totdeauna însă onoarea în ultima analiză se razimă pe încrederea despre schimbarea caracterului moral, conform căreia o singură faptă rea este prevestirea sigură despre aceeaș notă morală în toate faptele viitoare, îndată ce se vor întâmpla împrejurări analoage; aceasta o dovedește și expresia engleză *character* pentru faimă, reputație, onoare. Tocmai de aceea onoarea pierdută nu se mai poate restabili, afară numai dacă pierderea ei a provenit din eroare, de exemplu din calomnie sau din o falsă aparență. De aceea s-au făcut legi împotriva calomniei, a pasquilelor și a injuriilor; căci injuria, simpla vorbă de ocară, este o calomnie sumară, fără arătare de motive: aceasta s-ar putea exprima bine în grecește ἐστι ἡ λοιδορια διαβολη συντμος[1], care expresie însă nu se găsește în autori. Ce e drept, n-ar trebui să uităm că cel ce ocărește arată prin aceasta că nu are de spus nimica real și adevărat în contra celuilalt, căci atunci ar spune-o și ar face astfel premisa, lăsând concluzia pe sama auditorului; pe când el dă concluzia și rămâne dator cu premisele: însă el se bizuie pe prezumția ce o va deștepta, că face astfel numai pentru că-i place scurtarea. Onoarea civică sau burgheză și-a luat acest nume de la clasa burghezilor; însă stăpânirea ei se întinde peste toate clasele sociale fără deosebire și chiar fără a face excepție de cele mai înalte; nimeni nu se poate lipsi de ea, căci este un lucru foarte serios, pe care să ne ferim a-l privi cu ușurință. Cine-și calcă onoarea și credința pierde stima și încrederea pentru totdeauna, orce-ar mai face și oricine ar fi; urmările fatale ale acestei pierderi nu vor întârzia să se arate.

Onoarea are, până la un punct, un caracter *negativ*, adecă în opoziție cu *gloria*, care este de caracter *pozitiv*. Căci onoarea nu este opinia despre niște calități deosebite ce le-ar avea un anume individ, ci despre calitățile obștește presupuse oamenilor, care nu trebuie să-i lipsească nici lui. Ea spune dar

---

[1] Injuria este o calomnie prescurtată *(n. ed.)*.

numai atât, că acest individ nu face excepție: pe când gloria spune că face excepție; gloria trebuie dar mai întâi câștigată: onoarea, din contră, trebuie numai să nu fie pierdută. Potrivit cu aceasta, lipsa de glorie este obscuritatea, adecă ceva negativ; lipsa de onoare este rușinea, adecă ceva pozitiv. Dar această negativitate nu trebuie confundată cu pasivitatea: căci onoarea are din contră un caracter activ. Ea purcede numai de la *subiectul* ei, se întemeiază pe faptele și pe purtarea *lui*, iar nu pe ceea ce fac alții și ce i se întâmplă lui; este dar των ἐφ ἡμιν (dinăuntrul nostru). Întru aceasta consistă, precum vom vedea îndată, semnul distinctiv între onoarea adevărată și onoarea cavalerească, care este o pseudo-onoare. De la alții nu ne poate veni un atac în contra onoarei decât prin calomnie: singurul mijloc de apărare sau antidot este dovedirea neadevărului, publicitatea acestei dovezi și demascarea calomniatorului.

Respectarea bătrânețelor pare a veni de acolo că onoarea tinerilor se primește numai ca o presupunere, care nu este încă dovedită, ci există mai mult pe credit; la cei bătrâni însă s-a dovedit, în cursul vieței, dacă prin purtarea lor au fost în stare să își păstreze onoarea. Căci nici anii cei înaintați, la care pot ajunge și animalele, și încă unele animale ajung mult mai departe cu vârsta, nici experiența, ca o simplă cunoștință mai de aproape a lumii, nu sunt cauze îndestulătoare pentru acea respectare a bătrânilor, care se cere pretutindeni de la tineri: iar singura slăbiciune a bătrânețelor reclamă mai mult indulgența decât stima. Curios este respectul înnăscut și, prin urmare, instinctiv ce-l avem pentru părul cel alb. Zbârciturile, un semn mult mai sigur al bătrânețelor, nu deșteaptă asemenea respect: niciodată nu se vorbește de zbârcituri venerabile, dar se vorbește de venerabilul păr alb.

Valoarea onoarei e numai indirectă. Căci precum am arătat la începutul acestui capitol, opinia altora despre noi poate avea valoare numai întru cât influențează sau poate influența purtarea lor față cu noi, adică numai cât trăim cu ei împreună.

În starea civilizată, societatea ne dă siguranța și averea; la orice întreprindere avem trebuință de ceilalți; aceștia iarăș trebuie să aibă încredere în noi; prin urmare, opinia unora despre alții este de mare preț. Dar toate aceste sunt numai relative; o valoare absolută nu-i pot recunoaște onoarei. De aceeaș părere este și Cicero când zice: „Cât despre numele cel bun, pe grecește, εὐδοξία, filozofii Chrysip și Diogen ziceau că el poate aduce mari foloase, dar că lăsând foloasele la o parte, nu merită să îți miști pentru el nici degetul cel mic, și eu mă unesc din toată inima cu opinia lor" (*[De] fin[ibus bonorum]*, III, 17). Asemenea ne dă Helvétius o lungă explicare a acestui adevăr în magistrala sa operă *De l'esprit* (*Disc[ours]*, III, ch. 13), al cărei rezultat este: *„nous n'aimons pas l'estime pour l'estime, mais uniquement pour les avantages qu'elle procure"*. Mijlocul însă nu poate avea un preț mai mare decât scopul, și prin urmare, fraza de paradă „onoarea trece înaintea vieței" este, precum am zis, o hiperbolă.

Atât despre onoarea civică. *Onoarea funcționarului* este opinia generală a altora că omul care ocupă o funcție are în adevăr toate însușirile cerute pentru aceasta și că își îndeplinește totdeauna exact datoriile oficiale. Cu cât este mai însemnat și mai întins cercul său de acțiune în stat, așadar cu cât este mai înalt și mai influent postul ce-l ocupă, cu atât mai mare trebuie să fie opinia despre capacitatea intelectuală și despre însușirile morale care îl îndreptățesc la un asemenea loc, și cu atât mai înalt îi este și gradul de onoare, care se arată prin titluri, decorații ș.c.l., precum și prin purtarea supusă a altora către el. Conform aceleiași măsuri se clasează deosebitele grade de onoare după poziția socială, presupuind că mulțimea este în stare să-i înțeleagă importanța. Dar totdeauna se atribuie celui ce primește și îndeplinește însărcinări publice mai multă onoare decât burghezului de rând, a cărui onoare se întemeiază mai ales pe calități negative.

Onoarea funcției mai cere ca cel ce ocupă un post să-i păzească prestigiul, din cauza colegilor și urmașilor săi, prin acea îndeplinire exactă a îndatoririlor de care am vorbit mai sus; asemenea prin pedepsirea atacurilor în contra funcției sau în contra sa ca funcționar; el nu va suferi dar să i se impute că nu își îndeplinește cu conștiință datoria sau că funcția nu servește spre binele obștesc, ci va trebui, din contră, să dovedească nedreptatea acestor imputări, provocând condamnarea legală a calomniatorului.

Speciile subordonate ale acestei onori sunt onoarea funcționarului public, a doctorului, a advocatului, a profesorului de la școalele statului, ba chiar a celui ce are vreun titlu academic, cu un cuvânt a oricui a fost declarat capabil prin un act oficial de a îndeplini o sarcină intelectuală și prin chiar aceasta s-a obligat a o face. În această categorie intră și adevărata *onoare militară*; ea obligă pe cel ce s-a angajat la apărarea patriei comune să-și aibă calitățile cerute, mai întâi de toate curajul, bravura și puterea, și să fie gata a-și apăra patria până la moarte și a nu părăsi pentru nimic în lume steagul pe care a jurat.

Eu am luat aici cuvintele *onoarea funcției* într-un înțeles mai larg decât cel obișnuit, care cuprinde numai respectul ce-l datoresc cetățenii funcției în sine.

Onoarea sexuală cred că va cere mai multă dezvoltare: va trebui să așezăm principiile ei pe adevăratul lor fundament; atunci se va vedea totdeodată că, la urma urmelor, orice onoare se întemeiază pe motive de utilitate. Onoarea sexuală se împarte firește în onoarea femeilor și onoarea bărbaților, și este dintr-o parte și din alta un *esprit de corps* bine înțeles. Cea dintâi este cu mult mai importantă decât cea de a doua fiindcă în viața femeilor raportul sexual este lucrul de căpetenie.

Așadar, *onoarea femeiască*, când e vorba de o fată, este opinia generală că ea n-a trăit cu nici un bărbat; iar când e vorba de o femeie, că n-a trăit decât cu bărbatul cu care s-a

cununat. Însemnătatea acestei opinii se întemeiază pe următoarele: sexul femeiesc cere și așteaptă de la cel bărbătesc tot, adică tot ce dorește și tot ce îi trebuie; sexul bărbătesc însă – drept vorbind – nu cere de la cel femeiesc decât un singur lucru. De aceea a trebuit să se facă un fel de regulă convențională ca sexul bărbătesc să nu poată dobândi de la cel femeiesc acel singur lucru decât luând asupra sa grija pentru toate celelalte, precum și pentru copiii născuți din un asemenea raport; pe această regulă se întemeiază bunăstarea întregului sex femeiesc. Spre a o dobândi și a o păstra femeile trebuie numaidecât să ție unele cu altele și să arate *esprit de corps*. Și astfel stau ca un corp de armată mobilizat cu rândurile strânse împotriva sexului bărbătesc ca a unui dușman comun, care, fiind din fire mai tare la trup și la minte, se află în stăpânirea tutulor bunurilor și, prin urmare, trebuie biruit și cucerit pentru ca și femeile să ajungă prin subjugarea lui la stăpânirea bunurilor pământești. Spre acest sfârșit maxima de onoare a întregului sex femeiesc este că bărbaților să le fie refuzată orice împreunare sexuală în afară de căsătorie, pentru ca așa fiecare bărbat să fie cu de-a sila adus la însurătoare, care pentru el este un fel de capitulație, și toate femeile să fie căpătuite. Dar acest scop nu poate fi ajuns pe deplin decât prin o strașnică observare a maximei de mai sus, și întregul sex femeiesc, cu un adevărat *esprit de corps*, stă de pază pentru ca fiecare membru al sexului lor să o observe. Astfel fata care a consimțit la o împreunare sexuală nelegitimă este izgonită din societatea lor și acoperită cu rușine: și-a pierdut onoarea; nici o femeie cumsecade nu mai poate sta în relație cu dânsa, toate se feresc de ea ca de ciumă; căci a trădat sexul femeiesc, a cărui căpătuire ar fi primejduită dacă asemenea fapte s-ar repeta prea des. Aceeaș soartă o are femeia adulteră; fiindcă nu a păzit capitulația primită de bărbatul ei, și astfel de exemple sperie și depărtează pe bărbați de căsătorie, de la care tocmai atârnă mântuirea întregului sex femeiesc. Pe lângă aceasta însă femeia adulteră, a cărei faptă

mai cuprinde și o călcare de cuvânt și o înșelăciune grosolană, pierde și onoarea civică împreună cu cea sexuală. De aceea se și zice uneori cu o expresie aplecată spre iertare „o fată căzută“, dar nu se zice „o nevastă căzută“, și amăgitorul poate prin căsătorie să redea onoarea fetei, nu însă complicele femeii adultere, nici după divorț.

În urma acestor lămuriri vom recunoaște drept fundament al onoarei sexuale un *esprit de corps* folositor, chiar necesar, însă calculat și răzimat pe interes; vom putea dar să-i atribuim cea mai mare însemnătate pentru asigurarea traiului femeilor, așadar un mare preț relativ, însă niciodată un preț absolut, care să poată fi mai presus de viață și de scopurile ei și să poată fi răscumpărat cu viața. Prin urmare, nu vom putea încuviința, necum lăuda, faptele extravagante ale Lucreției și ale lui Virginius, degenerate în farse tragice. Din aceeași cauză sfârșitul dramei lui Lessing *Emilia Galotti* ne indignează așa încât părăsim teatrul cu cea mai rea impresie. Din contră, și cu toată onoarea sexuală, nu ne putem împiedica de a avea simpatii pentru Clärchen din *Egmont* al lui Goethe. Acea exagerare a principiului onoarei femeiești este o greșală a judecății, care se comite adeseori și care se rezumă în a uita scopul pentru mijloace. Căci prin asemenea extreme se recunoaște onoarei sexuale o închipuită valoare absolută, pe când ea, mai mult încă decât oricare alta, nu o are decât relativă; ba îți vine chiar să zici numai convențională, când vezi din Thomasius, *De concubinatu*, cum mai în toate țările și timpurile până la reforma lui Luther, concubinajul a fost o relație admisă și recunoscută de legi, în care concubina rămânea cinstită; necum dacă ne aducem aminte de Militta din Babylon (Herodot, I, 199). Și ce e drept, sunt împrejurări sociale în care forma externă a căsătoriei este cu neputință, mai ales în țările catolice, unde nu există despărțenia, și pentru suveranii tutulor țărilor, care, după părerea mea, fac din punctul de vedere al moralei mult mai bine dacă își iau o metresă decât dacă încheie o căsătorie

morganatică, a cărei descendență, de cumva se stinge cea legitimă, ar putea odată să ridice pretenții și să ațâțe un război civil, oricât de îndepărtat ar fi. Afară de aceasta, o căsătorie morganatică, adică încheiată în contra tutulor convenientelor externe, este o concesie făcută femeilor și popilor, două clase de oameni cărora tocmai trebuie să ne ferim pe cât putem a le face concesii. Apoi trebuie să mai luăm în băgare de seamă că fiecine în țară poate să-și aleagă soție după placul său, afară de unul căruia nu-i este îngăduit un asemenea drept firesc: acest biet unul este suveranul. Mâna lui este a țărei și se dă potrivit cu rațiunea de stat, adecă cu binele țărei. El însă nu încetează de a fi om și de a voi să urmeze și el o dată după pornirea inimei. A opri pe suveran de la întreținerea unei metrese sau a i-o imputa, se înțelege dacă nu are influență asupra guvernului, este lipsă de dreptate și de recunoștință și dovedește o judecată mărginită. Și din partea ei, metresa unui suveran este în privința onoarei sexuale oarecum o persoană excepțională, în afară de regula obștească; căci ea s-a dat numai unui singur bărbat, care, cu toată iubirea lui pentru ea și a ei pentru el, nu o putea lua de soție.

Dar ceea ce și de altminteri dovedește că izvorul principiului de onoare sexuală nu este firesc sunt multele și sângeroasele jertfe ce i se aduc prin pruncucideri și prin sinuciderile mamelor. Fără îndoială, o fată care se dă afară din lege comite un abuz de încredere către propriul ei sex: însă această încredere se admite pe tăcute și nu se întemeiază pe nici un jurământ. Și fiindcă, în împrejurările obișnuite, fata este aceea care sufere mai mult din o asemenea faptă, nechibzuința ei este fără comparație mai mare decât vina ei.

Onoarea sexuală a bărbaților este provocată prin aceea a femeilor, ca un *esprit de corps* contrar, și cere ca orice bărbat care prin căsătorie a încheiat acea capitulație așa de favorabilă protivnicului să ia acum seamă ca să fie și păzită: pentru ca nu cumva și acest pact, prin nerespectarea lui și prin negligență,

să-și piardă tăria, și bărbații, după ce au dat tot, să nu fie siguri nici măcar de singurul lucru ce l-au cumpărat prin aceasta, adecă de posesiunea exclusivă a femeii. Drept aceea onoarea bărbatului cere ca el să pedepsească adulterul nevestei sale, cel puțin prin despărțenie. Dacă îl sufere cu știință, se acopere de rușine înaintea obștei bărbaților: fără ca aceasta să fie totuș lucru așa de grav precum este la femeia care și-a pierdut onoarea sexuală, ci rămâne, din contră, numai o *levioris notae macula*; fiindcă raportul sexual este un raport de mai puțină însemnătate la bărbat, ca unul ce stă în multe altele mai importante. Cei doi mari poeți dramatici ai timpului mai nou au luat, fiecare de două ori, această onoare bărbătească drept temă: Shakespeare în *Othello* și în *Winter's tale (Povestea de iarnă)*, și Calderón în *El médico de su honra (Doctorul onoarei sale)* și *A secreto agravio secreta venganza (Pentru rușine ascunsă, răzbunare ascunsă)*. De altminteri, onoarea bărbătească cere pedepsirea nevestei, dar nu și a complicelui ei, care este numai un *opus supererogationis*: prin aceasta se dovedește și mai mult că, în adevăr, fundamentul acelei orori stă, precum am arătat, în acel *esprit de corps* al bărbaților.

Onoarea cercetată până aci în felurile și maximele ei se găsește la toate popoarele și în toate timpurile ca o regulă obștească a moravurilor; deși pentru onoarea femeiască se pot arăta câteva modificări locale și vremelnice a maximelor. Dar mai există un soi de onoare, cu totul deosebit de cel primit și păzit pretutindeni, despre care nici grecii, nici romanii nu au avut vreo idee, precum nu o au nici chinezii, inzii și mahomedanii până în ziua de astăzi. Acest fel de onoare s-a născut de-abia în veacul de mijloc și s-a împământenit numai în Europa creștinească, chiar și aci numai într-o parte foarte mică a poporului, adecă în clasele mai înalte ale societății și printre cei ce le imitează. Aceasta e *onoarea cavalerească* sau așa-numitul *point d'honneur*. Fiindcă regulile ei sunt cu totul altele decât maximele onoarei studiate mai sus, în parte chiar contrarie acestora, vreau să le adun și să le formulez aici îndeosebi, ca o pravilă sau oglindă a onoarei cavalerești.

1. Onoarea *nu* consistă în opinia altora despre valoarea noastră, ci numai și numai în *exprimarea* acestei opinii, fără a întreba dacă opinia exprimată există în adevăr sau nu există, necum dacă este fundată. Să tot aibă dar lumea despre noi, în urma purtării noastre, cea mai rea opinie și să ne tot desprețuiască: aceasta nu ne vatămă onoarea întru nimic, numai să nu îndrăznească cineva a o spune tare. Și viceversa, noi putem să silim prin calitățile și faptele noastre pe toți ceilalți să ne stimeze foarte mult (căci aceasta nu atârnă de la bunul lor plac), îndată ce unul singur – și dacă ar fi cel mai rău și cel mai prost – își exprimă disprețul său pentru noi, onoarea ne este îndată atinsă, ba chiar pierdută pentru totdeauna, dacă nu se restabilește.

O dovadă mai mult (dacă mai trebuie dovezi), că aici nu e vorba de opinia altora, ci numai de *exprimarea* ei este putința de a *retracta* expresiile vătămătoare la caz de trebuință de a cere iertare pentru ele, și atunci este parcă nu s-ar fi zis niciodată; de s-a schimbat și opinia din care se născuseră, și pentru ce să se fi întâmplat aceasta, nici nu se întreabă: numai expresia se anulează, și apoi toate merg bine. Aici dar scopul nu e de a merita respectul, ci de a-l stoarce prin amenințări.

2. Onoarea unui om nu se întemeiază pe ceea ce *face*, ci pe ceea ce *sufere* sau ce i se întâmplă. Pe când după principiile explicate mai înainte și primite îndeobște, onoarea nu atârnă decât de la ceea ce zice și ce face omul *însuș*, onoarea cavalerească, din contră, atârnă de la ceea ce spune sau face altul. Ea stă dar în mână, ba este chiar spânzurată de vârful limbei fiecăruia, și poate, numai dacă vrea acesta, să fie în orice moment pierdută pentru totdeauna, afară numai dacă printr-o procedură de reparație, despre care vom vorbi îndată, cel vătămat nu și-o redobândește din nou, ceea ce însă nu se poate face decât cu primejduirea vieței sale, a sănătății, a libertății, a averii

și a odihnei sale. Potrivit cu aceste regule, purtarea și faptele cuiva pot să fie cele mai oneste și mai nobile, inima sa poate să fie cea mai curată și capul său cel mai eminent; totuș el este expus a-și pierde onoarea în orice moment, adecă îndată ce-i trece vreunuia prin cap să-l insulte, numai ca acest vreunul să nu fi călcat „legile de onoare", iar încolo poate să fie omul cel mai mișel, un dobitoc, un pierde-vară, un jucător de cărți, un risipitor, în scurt un om care nici nu merită ca celălalt să se uite la el. Și tocmai indivizii de acest soi sunt mai totdeauna aceia cărora le place să insulte; fiindcă, după dreapta observație a lui Seneca *De constantia* (II): *„ut quisque contemptissimus et ludibrio est, ita solutissimae linguae est"* (cu cât este cineva mai despreţuit și mai de batjocură, cu atât are o limbă mai desfrânată). Și astfel de indivizi sunt și mai ușor de întărâtat în contra unui om cumsecade, fiindcă tocmai contrastele se urăsc și fiindcă privirea calităților eminente deșteaptă furia concentrată a mișeilor; de aceea zice Goethe:

> „De ce te plângi de dușmani? Pot să-ți fie prieteni niște oameni cărora o natură ca a ta le este în ascunsul inimei o veșnică mustrare?"
>
> *Divanul Vest-Ostic*

De aici vedem câtă recunoștință trebuie să aibă anume acest soi de oameni pentru principiul de onoare, fiindcă îi pune pe aceeaș treaptă cu cei ce de altminteri le sunt în orice privință superiori. Dacă acum unul din aceia aruncă o insultă, adecă atribuie celuilalt o faptă sau o însușire rea, aceasta trece deocamdată drept o judecată obiectiv adevărată și întemeiată, un decret legal și definitiv, care rămâne adevărat pentru totdeauna, dacă nu se spală îndată cu sânge; cu alte cuvinte: insultatul rămâne (în ochii „oamenilor de onoare") ceea ce l-a numit insultătorul (chiar de ar fi acesta omul cel mai de rând), căci cum se zice: „a înghițit-o". Drept aceea „oamenii de onoare" îl vor dispreţui de acum înainte, vor fugi de el ca de un ciumat, vor refuza, d.e., în public și în gura mare a merge într-o societate

unde este invitat el ș.c.l. Originea acestei înțelepciuni cred că o pot afla cu siguranță (după C.G. v. Wächter: *Beiträge zur deutschen Geschichte, besonders des deutschen Strafrechts*, 1845) în evul mediu, unde până în secolul al XV-lea la procesele criminale nu acuzatorul avea să dovedească vina, ci acuzatul nevinovăția. Aceasta se putea face prin jurământ de curățire, pe lângă care însă trebuia să mai fie asistenții jurământului (*consacramentales*), care întăreau prin jurământ credința lor că acuzatul nu era capabil de sperjur. Dacă acesta nu-și afla asemenea asistenți sau dacă acuzatorul îi recuza, se făcea „judecata lui Dumnezeu", *Gottesurteil*, și acesta era de obicei duelul. Căci acuzatul era acum pătat și trebuia să se curețe. Aici vedem izvorul noțiunii de pătare și al întregii proceduri care se observă și astăzi între „oamenii de onoare", lăsându-se numai la o parte jurământul. De aci se explică și profunda indignare obligată cu care „oamenii de onoare" trebuie să întâmpine imputarea că ar fi mințit și să ceară răzbunare sângeroasă, ceea ce este cu atât mai curios cu cât minciuna este un lucru foarte obișnuit; cu toate acestea în Anglia acea indignare obligată a devenit o superstiție adânc înrădăcinată (deși cel ce vrea să pedepsească cu moartea imputarea de a fi mințit ar trebui după dreptate să nu fi mințit niciodată). În procesele criminale ale evului mediu era și o procedură prescurtată, după care acuzatul răspundea acuzatorului „ai mințit", și apoi se înființa îndată judecata lui Dumnezeu. De aci a rămas în codicele onoarei cavalerești regula că după imputarea minciunei trebuie să urmeze îndată apelul la arme.

Atât în privința insultei. Dar există ceva mai rău decât insulta, ceva așa de grozav, încât pentru simpla amintire în această pravilă a onoarei cavalerești trebuie să cer iertare „oamenilor de onoare", știind că numai la gândirea unui asemenea lucru îi trec fiorii și li se zburlește părul, fiindcă este *summum malum*, cel mai mare din toate relele lumii și mai rău decât moartea și decât pedeapsa de veci. Se poate adecă întâmpla,

horribile dictu, ca unul să dea altuia o palmă sau să-l lovească. Aceasta este o întâmplare groaznică și produce o izbire așa de cumplită a onoarei încât, pe când toate celelalte atingeri ale ei se pot șterge prin ceva lăsare de sânge, aceasta cere neapărat pentru deplina ei vindecare un omor desăvârșit.

3. Onoarea nu are nimic a face cu caracterul adevărat al unui om în sine însuși, nici cu întrebarea dacă firea sa morală se poate schimba vreodată, sau cu alte asemenea pedanterii din școală, ci dacă este vătămată sau deocamdată pierdută, se poate îndrepta și recâștiga curând și pe deplin printr-un singur mijloc universal: duelul, numai să-l faci fără întârziere. Dacă însă vătămătorul nu este din clasele societății cari păzesc pravila onoarei cavalerești, sau dacă a călcat-o vreodată, rămâne o altă operație sigură, mai ales când ofensa s-a făcut prin faptă, dar și când ar fi fost făcută numai prin vorbă, adecă de a-l străpunge pe loc, dacă ești înarmat, la nevoie și peste un ceas; atunci onoarea este iarăși scăpată. Pe lângă aceasta însă sau dacă, din teama de neplăcerile ce s-ar putea naște, vrei să ocolești acel mijloc, sau dacă nu ești sigur că vătămătorul se va supune legilor onoarei cavalerești, ai un mijloc paliativ în așa-numitul *avantage*. Acesta consistă într-un fel de întrecere, așa încât, dacă cineva a fost mojic tu să fii și mai mojic, dacă nu mai merge cu ocara, să dai cu mâna, și anume după un *climax*[1] al restabilirii onoarei: palmele se lecuiesc cu bastonul, loviturile de baston cu biciul; chiar în contra biciului se recomandă de unii scuiparea ca un mijloc probat. Însă dacă nu vii la vreme cu aceste mijloace, trebuie numaidecât să alergi după operații sângeroase. Metoda paliativă descrisă acum își are temeiul ei în maxima următoare:

4. Precum este o rușine de a fi insultat, așa este o onoare de a insulta. D. e., în partea potrivnicului meu poate fi adevărul, dreptatea și rațiunea; eu însă îl insult: de îndată aceste

[1] „După o ierarhie" sau „după o gradație" a restabilirii onoarei *(n. ed.)*.

toate trebuie să o rupă de fugă, și dreptatea și onoarea sunt acum în partea mea; el, din contră, și-a pierdut deocamdată onoarea, până ce nu o pune la loc, nu prin dreptate și rațiune, ci prin sabie și pistol. Prin urmare, mojicia este o calitate, care în punctul onoarei ține loc de toate celelalte sau le covârșește: cel mai mojic are totdeauna dreptate: *quid multa*? Orice prostie, orice bădărănie sau infamie ar fi comis cineva – prin mojicie le poate repara pe toate și le legitimează îndată. De cumva într-o discuție sau în o simplă conversație unul arată mai multă cunoștință de cauză, mai multă iubire de adevăr, o judecată mai sănătoasă, mai multă minte decât noi, cu un cuvânt: dacă arată calități intelectuale care ne pun pe noi în umbră, putem să anulăm îndată aceste superiorități, să acoperim sărăcia minții noastre și să ajungem, din contră, noi superiori dacă ne punem pe ocară și devenim grosolani. Căci mojicia biruiește orice argument și eclipsează orice spirit; dacă protivnicul nu intră în această luptă și nu ne întâmpină cumva prin o mojicie și mai mare – în urma căreia ar trebui să ajungem la frumoasa întrecere numită *avantage* – noi rămânem biruitori și onoarea este în partea noastră; adevărul, cunoștința, mintea, inteligența, spiritul trebuie să-și ia catrafusele și să se vadă alungate de nobila mojicie.

De aceea „oamenii de onoare", când își exprimă cineva o opinie care nu se împacă cu a lor, sau numai arată mai multă minte decât au ei la îndemână, se pregătesc de îndată a se sui pe acel cal de bătaie; și dacă în vreo controversă nu știu cu ce argument să răspundă, vor căuta îndată o expresie de ocară, pe care o vor găsi mai ușor și care le aduce acelaș serviciu; după care apoi vor pleca triumfători. Se vede de aici cu câtă dreptate s-a atribuit principiului de onoare îmbunătățirea și poleirea tonului în societate! Această maximă iarăși se sprijinește pe cea următoare, care este maxima fundamentală și oarecum sufletul pravilei întregi:

5. Curtea cea mai înaltă a dreptății, care judecă în ultima instanță toate cauzele de onoare, este puterea fizică, adecă bestialitatea. Căci, exact vorbind, orice mojicie este un apel la bestialitate, care declină competența puterilor intelectuale sau a dreptului moral și pune în locu-i lupta puterilor fizice. În specia om, pe care Franklin îl definește *a toolmaking animal* (un animal fabricant de unelte), lupta se face sub forma duelului și cu instrumentele ce-i sunt proprii; și astfel se pronunță o hotărâre definitivă. Această maximă fundamentală se numește, cu un cuvânt cunoscut în limba germană, *dreptul pumnului, Faustrecht*, care, ca și expresia *minte pe dos*, are un înțeles ironic; prin urmare, și onoarea cavalerească ar trebui să se numească onoarea pumnului.

6. Vorbind mai sus despre onoarea civică, am văzut-o foarte scrupuloasă în privința proprietății, a obligațiilor contractate și a cuvântului dat; însă pravila ce o analizăm acum arată aici cea mai nobilă liberalitate. După această pravilă, de un singur cuvânt trebuie să te ții, de așa-numita parolă de onoare, adecă de cuvântul la care ai zis „pe onoare!" – de unde se naște prezumția că de toate celelalte nu trebuie să te ții. Și chiar dacă ai călcat parola de onoare, îți mai poți scăpa onoarea prin mijlocul cel universal, prin duel, adecă provocând pe cei ce susțin că ai dat parola de onoare. După această pravilă o singură datorie trebuie plătită neapărat, datoria de la cărți, care de aceea și poartă numele „datoria de onoare". Pentru celelalte datorii poți înșela și pe creștini și pe ovrei: aceasta nu vatămă onoarea cavalerească întru nimic.

Că această pravilă curioasă, barbară și ridiculă, a onoarei s-a născut din esența naturei omenești sau din vreo privire sănătoasă a relațiilor umane, înțelege cetitorul nepărtinitor de la prima vedere. O altă dovadă mai este sfera cu totul restrânsă în care domnește: căci aceasta este exclusiv numai Europa, și Europa numai de la veacul de mijloc încoace, și chiar aici numai la aristocrați, la militari și la cei ce se iau după ei. Nici

grecii, nici romanii, nici popoarele asiatice, cu înalta lor cultură din antichitate și din timpurile moderne, nu știu nimic despre această onoare și despre maximele ei. Ei toți nu cunosc altă onoare decât cea analizată la început. Deci la ei tot omul trece de ceea ce este prin purtarea sa, iar nu de ceea ce-i place unei guri rele să zică despre el. La ei toți, ceea ce spune sau face cineva poate să nimicească *propria* sa onoare, dar niciodată onoarea altuia. O lovitură este la ei toți o lovitură și nimic mai mult, pe care o poate da și mai tare orice cal și orice măgar; ea, după împrejurări, va deștepta mânia sau va putea fi pedepsită pe loc: dar cu onoarea n-are a face, și nu se ține jurnal despre lovituri sau despre insulte, precum și despre „satisfacția" dobândită sau necerută. În vitejie și în desprețuirea vieței ei nu sunt mai pe jos de popoarele Europei creștine. Grecii și romanii au fost și ei eroi (și încă ce eroi!), dar despre *point d'honneur* n-au știut nimic. Duelul la ei nu era treaba nobililor națiunii, ci a gladiatorilor venali, a sclavilor părăsiți și a osândiților, care alternând cu animalele sălbatice se asmuțeau unii asupra altora spre desfătarea poporului. Cu introducerea creștinismului fură oprite jocurile de gladiatori: dar în locul lor s-a pus în vremurile creștine duelul prin mijlocirea „judecății lui Dumnezeu". Dacă jocurile gladiatorilor erau o jertfă barbară adusă petrecerilor obștei, duelul e o jertfă barbară adusă prejudecăței obștești; numai că aici nu se jertfesc făcătorii de rele, sclavii și arestanții, ci oamenii liberi și nobili.

Istoria ne-a păstrat o sumă de fapte care dovedesc că acea prejudecată era necunoscută în antichitate. Un duce teutonic, d.e., provocând pe Marius la duel, acest erou îi trimisese răspunsul că dacă s-a săturat de viață să se spânzure, însă îi propuse totdeodată un gladiator încercat, cu care să se ia la luptă (Freinsh <emius Johannes>, *Suppl[ementorum...]* in Liv., lib. LXVIII, c. 12). În Plutarh (*Them[istocles]*, 11) cetim că Eurybiades, mai marele flotelor, certându-se cu Themistocles, a ridicat bățul spre a-l lovi; dar nu vedem că acesta ar fi scos

atunci sabia, ci numai că i-a răspuns: πατξον μεν οὖν, ακονσον δε „lovește-mă, dar ascultă-mă“. Cu câtă indignație va constata cetitorul „de onoare“ că în Plutarh lipsește știrea cum că corpul ofițerilor atenieni ar fi declarat îndată că nu voiește să mai servească sub un asemenea Themistocles! Cu tot dreptul zice dar un scriitor francez mai nou: *„si quelqu'un s'avisait de dire que Démosthène fut un homme d'honneur, on sourirait de pitié... Cicèron n'était pas un homme d'honneur non plus“ (Soirées littéraires* par C. Durand, Rouen, 1828, vol. 2, p. 300). Apoi pasagiul din Platon (*De leg*[*ibus*], IX, ultimele 6 pagini, asemenea IX, p. 131, edit. Bip.) despre αἰχια, adecă despre maltratări, arată îndestul că cei vechi nu aveau idee de cerințele punctului de onoare cavaleresc în asemenea lucruri. Socrat a fost în urma deselor sale dispute de multe ori maltratat, dar a suferit maltratările fără a-și pierde cumpătul; primind odată o lovitură cu piciorul, răspunse cu sânge rece unuia care se mira de aceasta: „dacă m-ar fi lovit un măgar, aș porni oare jalbă în contra lui?“ (Diog. Laërt., II, 21). Și altă dată, când îl întrebă unul: „dar acela nu te înjură și nu te ocărește?“, răspunsul lui a fost: „nu, căci ceea ce zice el nu se potrivește cu mine“ (*ibid.*, 36). Stobaeus (*Florileg*[*ium*], ediția lui Gaisford, vol. I, p. 327–330) ne-a păstrat un lung pasagiu din Musonius din care se vede cum erau privite injuriile la cei vechi; ei nu cunoșteau altă satisfacție decât cea judecătorească, și oamenii cu minte nu-și pierdeau vremea nici cu aceasta. Că, în adevăr, cei vechi nu admiteau altă satisfacție pentru o palmă primită decât prin tribunale se poate vedea lămurit din *Gorgias* al lui Platon (p. 86, Bip.), unde stă și opinia lui Socrat (p. 133). Aceasta rezultă și din povestirea lui Gellius (XX, 1) despre un Lucius Veratius, care din frivolitate și fără nici o cauză da cetățenilor romani cu care se întâlnea pe uliță câte o palmă și, spre a scăpa de proceduri mai îndelungate, avea îndărătul său un sclav cu o pungă cu bani de aramă, care plătea îndată amenda legală de 25 assi. Crates, renumitul filozof cinic,

primise de la muzicantul Nicodromos o palmă așa de tare, încât i se umflase obrazul: atunci el își legă de frunte o tăbliță cu inscripția Νιχοδρομος εποιει (Nicodrom a făcut-o), și astfel muzicantul fu acoperit de rușine (Diog. Laërt., IV, 89), ca unul ce fusese așa de brutal cu un bărbat pe care Atena întreagă îl venera ca pe un zeu domestic. (Apul[eius], *Flor*[*ida*], p. 126, Bip.). De la Diogenes din Sinope ne-a rămas o scrisoare către Melesippus, în care spune că niște tineri beți din Atena l-au bătut și observă că aceasta nu face nimic. (*Nota Casaub*[*onis*] *ad* Diog. Laërt., VI, 33)[1].

„Da, răspundeți voi, însă aceștia erau înțelepți!“

Iar voi sunteți nebuni? Atunci ne-am înțeles.

După cum vedem dar, cei vechi nu cunoșteau principiul onoarei cavalerești, fiindcă ei, precum este știut, rămâneau în toate lucrurile credincioși naturei nefalsificate și nu-și umpleau capul cu asemenea pocituri nenorocite și sinistre. De aceea nici nu puteau vedea într-o lovitură pe obraz altceva decât ceea ce este, o mică incomodare fizică, pe când celor moderni le-a devenit o catastrofă și o temă de tragedii, d.e. în *Cid* al lui Corneille, asemenea într-o dramă nemțească mai nouă, care se intitulează „puterea împrejurărilor“, dar care ar trebui să se intituleze „puterea prejudecăților“; iar dacă se întâmplă o dată să se dea o palmă în Adunarea Națională din Paris, ea răsună în toată Europa. Însă „oamenilor de onoare“, pe care trebuie să-i fi supărat prin citațiunile mele clasice și prin exemplele aduse din antichitate, le recomand ca antidot să citească în

[1] [În cartea sa *De constantia sapientis*, de la capitolul X până la sfârșit, a tratat amănunțit ofensa (*contumelia*) pentru a dovedi că înțeleptul trebuie să n-o ia în seamă. În capitolul XIV spune: *„At sapiens colaphis percussus, quid faciet?“ – quod Cato, cum illi os percussum esset: non excanduit, non vindicavit injuriam: nec remisit quidem, sed factam negavit.* – „Dar înțeleptul care a primit ofensa, ce va face el?“ – ceea ce a făcut Caton când a fost lovit peste față: nu s-a mâniat, nu s-a răzbunat pentru injuria adusă, nici măcar n-a iertat-o, dar a negat că ea ar fi fost comisă.]

opera magistrală a lui Diderot: *Jacques le fataliste* istoria d-lui Desglands și să se desfăteze și să se îmbărbăteze cu acest model de onoare cavalerească modernă[1].

Din cele arătate se vede îndestul că principiul onoarei cavalerești nu poate să fie un principiu primitiv întemeiat pe chiar natura omenească. El este artificial și originea lui am aflat-o fără greutate. Am văzut că acest soi de onoare este produsul unor timpuri în care pumnii erau mai dezvoltați decât capetele și în care popii țineau mințile în lanțuri, adică al lăudatului veac de mijloc și al cavalerismului lui. Pe atunci oamenii lăsau atotputernicului Dumnezeu nu numai sarcina de a îngriji de ei, ci și de a judeca pentru ei. Și astfel chestiile de drept mai delicate se hotărau prin *ordalii* sau „judecățile lui Dumnezeu", care cu puține excepții nu erau alta decât dueluri, nu numai între cavaleri, ci și între burghezi, precum se dovedește dintr-un exemplu interesant din *Henric VI* de Shakespeare (Partea II, act. 2, sc. 3). Tot la duel ca la o instanță superioară (Judecata lui Dumnezeu!) se putea apela în contra

[1] Iacă această istorie, așa cum o rezumă Schopenhauer într-o prelucrare mai veche a disertației de față:

„Doi oameni de onoare, dintre care unul se numea Desglands, făceau curte aceleiaș femei. Șezând odată unul lângă altul la masă împreună cu dama curtenită, Desglands caută a atrage atenția acesteia prin cele mai alese cuvinte; dama însă nu-l prea bagă în seamă, ci-și îndreptează ochii mereu spre rivalul lui. Din gelozie, Desglands, care tocmai ținea un ou fiert în mână, are o contracție spasmodică, în urma căreia oul se sparge și împroașcă pe rivalul său drept în față. Acesta ridică brațul, însă Desglands îl oprește și-i zice la ureche: «O iau drept primită». O adâncă tăcere urmează. A doua zi Desglands se arată cu un mare plasture negru pe partea dreaptă a obrazului. Se face duelul; rivalul este greu rănit, însă nu de moarte. Atunci Desglands își micșorează plasturele cel negru cu câteva linii. După însănătoșirea rivalului, al doilea duel; rivalul este iarăși rănit, și Desglands își mai scurtează plasturele. Și așa mai departe încă de vreo cinci sau șase ori: după fiecare duel, Desglands își micșorează plasturele, până când rivalul rămâne mort" *(n. – T. M.)*.

oricării hotărâri judecătorești. Cu alte cuvinte, puterea și îndemânarea fizică, adecă natura animală, erau așezate pe scaunul judecătoresc în locul rațiunii, și dreptatea și nedreptatea nu se hotărea după ceea ce făcea cineva, ci după aceea ce i se întâmpla, tocmai conform principiului onoarei cavalerești de astăzi. Cine se mai îndoiește de această origine a duelului, să citească excelenta carte a lui J.G. Mellingen, *The history of duelling*, 1849. Între cei ce păzesc cu sfințenie „codul de onoare" și care, de altminteri, nu au reputația de a fi tocmai oamenii cei mai erudiți sau cei mai inteligenți, se află chiar în ziua de astăzi unii după a căror credință rezultatul duelului este, în adevăr, hotărârea lui Dumnezeu, și această credință dovedește o îndelungată transmitere ereditară.

Tendința principiului de onoare cavalerească, lăsând la o parte originea lui medievală, este mai întâi de toate de a stoarce cu sila, adică amenințând cu puterea fizică, manifestarea externă a unei stime pe care crezi de prisos sau îți este prea greu să o dobândești în realitate. Cam tot așa ar fi când cineva, încălzind cu mâna micul glob al termometrului, ar voi să dovedească prin urcarea coloanei de mercur că odaia sa este bine încălzită. Privit mai de aproape lucrul se explică astfel: precum onoarea civică care are în vedere relațiile noastre pașnice cu ceilalți oameni, consistă în opinia acestora că noi merităm deplină *încredere*, fiindcă respectăm drepturile fiecăruia în orice caz, tot așa onoarea cavalerească consistă în opinia lor că noi inspirăm *temere*, fiindcă suntem hotărâți a ne apăra drepturile noastre cu orice preț. Maxima că este mai bine să inspiri temere decât încredere nu ar fi tocmai așa de greșită – căci pe dreptatea oamenilor nu se poate pune mare temei – dacă am trăi în starea primitivă a naturei, unde fiecine trebuie să se apere singur și să-și susție singur dreptatea; însă în starea de civilizație unde statul a luat asupra sa paza persoanei și a averei noastre, nu se mai poate aplica, și stă numai precum stau astăzi cetățuile și castelurile din vremea dreptului pumnului, părăsite printre

holde și șosele, ba chiar pe lângă drumurile-de-fier. Și astfel onoarea cavalerească întemeiată pe maxima de mai sus s-a agățat de acele vătămări personale pe care statul le pedepsește prea ușor sau, după principiul *de minimis lex non curat*, nu le pedepsește deloc, nefiind decât atingeri neînsemnate, uneori chiar numai renghiuri copilărești. Ea însă tocmai în privința lor s-a cocoțat la o pretinsă înălțime de vederi și a umflat valoarea persoanei ca persoană într-un mod exagerat, nepotrivit cu natura, condițiile și soarta omului, a ridicat-o la un fel de sfințenie și, găsind pedeapsa statului pentru micile ei atingeri prea neîndestulătoare, s-a însărcinat să aplice singură pedeapsa, și anume totdeauna asupra trupului și chiar a vieței protivnicului. E lucru vederat că aici se arată o fudulie îndrăzneață și o semeție afară de cale, care uită cu desăvâșire ce este omul în adevăr și cere pentru el o absolută inviolabilitate și scutire de imputări. Însă oamenii care sunt hotărâți a susținea cu de-a sila asemenea principii și care proclamă maxima „cine mă insultă, necum cine mă bate, să fie osândit la moarte“, merită numai pentru aceasta să fie izgoniți din țară[1]. Ce e drept,

[1] [*Notă:* Onoarea cavalerească este copilul orgoliului și al nebuniei. Adevărul opus acestui precept este cel mai categoric exprimat în comedia *El Principe Constante* prin cuvintele: „Esa es la herencia de Adan“ – aproximativ tradus: „mizeria este soarta fiilor lui Adam“. Este de remarcat că acest superlativ al orgoliului nu se manifestă decât printre adepții acelor religii care impun umilința extremă credincioșilor lor, căci acest principiu al onoarei cavalerești este necunoscut altor epoci sau altor continente. Totuși principiul acesta nu poate fi atribuit religiei, ci orânduirii feudale în virtutea căreia orice nobil se socotea un mic suveran, care nu admitea ca nici un om să-l judece, și de aceea atribuia persoanei sale o inviolabilitate și o sanctitate absolută; de aceea orice atentat asupra persoanei lui, deci orice lovitură și orice insultă îi apărea ca o crimă capitală. Așadar, principiul onoarei și duelul nu erau la început decât o îndeletnicire a nobilimii; mai târziu au apărut și printre ofițerii cărora li s-au alăturat și alte persoane, deși nu toate, aparținând cercurilor mai înalte ale societății, spre a nu fi socotite ca fiind mai prejos. Ordaliile, cu

pentru acoperirea și justificarea acestei semeții se aduc felurite pretexte. Se zice că din doi oameni curagioși nici unul nu cedează și că astfel din cea mai mică pricină s-ar naște insulte, apoi bătăi și în sfârșit omoruri, că, prin urmare, este mai bine și mai convenabil să trecem peste gradele intermediare și să ajungem îndată la arme. Procedura specială s-a formulat apoi într-un sistem greoi și pedant, cu legile și cu regulele lui, care este cel mai trist caraghioslâc din lume și se înfățișează ca un adevărat templu al nebuniei omenești. Dar punctul de plecare însuși e greșit; căci în chestii de puțină însemnătate (cele însemnate se aduc totdeauna înaintea tribunalelor), din doi oameni curagioși cedează unul, și anume cel mai cuminte, iar simplele opinii se trec cu vederea. Dovadă poporul sau mai bine zis numeroasele clase care nu se țin de principiile onoarei cavalerești, unde, prin urmare, certele se sfârșesc după cursul lor firesc: la aceste clase omorul este de o sută de ori mai rar decât la fracțiunea care se închină acelui principiu și care poate nu e mai numeroasă decât 1/1 000; și chiar bătăile sunt rare. Se mai zice apoi că „bunul ton“ și manierele alese ale societății se razimă pe acel principiu de onoare, cu duelurile sale, care ar fi garanție în contra bădărăniilor. Însă la Atena, la Corint și la Roma se afla desigur societatea aleasă și încă foarte aleasă, asemenea erau și acolo moravuri distinse și maniere elegante, fără ca să se fi întemeiat pe gogorița onoarei cavalerești. Dar ce e drept, la ei nu ocupau femeile rangul întâi în societate, precum îl ocupă la noi, ceea ce face conversația noastră așa de frivolă și de deșartă, încât împiedică orice dialog

toate că au dat naștere duelului, nu sunt originea principiului de onoare, ci doar consecința și punerea în aplicare a lui: cine nu recunoaște nici unui om dreptul de a-l judeca, apelează la un judecător divin. Dar ordaliile însăși ca atare nu sunt specifice creștinismului; sunt foarte frecvente în brahmanism *a bien que le plus souvent* în vremuri mai vechi; dar vestigii le mai găsesc și astăzi.]

mai serios și, pe de altă parte, contribuie desigur la preponderanța ce se acordă în societatea cea înaltă curagiului personal înaintea tutulor celorlalte calități, cu toate că în sine curagiul nu e decât un merit foarte secundar, o virtute de sublocotenent, în care ne întrec chiar și dobitoacele, precum și se zice, d.e., „curajos ca un leu". Dar ce e mai mult: contra opiniei citate mai sus, tocmai principiul de onoare cavalerească este adeseori în chestii mai importante un refugiu sigur al neonestității și al răutății, iar în chestiile mici un azil al obrăzniciei, al nerușinării și al mojiciei, fiindcă o sumă de necuviințe foarte neplăcute se tolerează din pricină că nimeni nu e dispus a-și risca viața mustrându-le. Drept aceea și vedem duelul mai în floare și mai tare susținut tocmai la nația care în afacerile politice și financiare a dovedit că-i lipsește adevărata onestitate; iar despre relațiile private ale indivizilor ei nu avem decât să întrebăm pe cei ce le-au încercat; și cât pentru urbanitatea și cultura ei socială, și-a făcut de mult reputația unui model negativ.

Concluzia este că toate acele pretexte nu se pot susținea. Cu mai mult temei s-ar putea zice că, precum un câine mârâie la mârâit și răspunde prin lingușiri la lingușiri, tot așa este în firea omului de a răspunde la dușmănie prin dușmănie și de a se mânia și învrăjbi dinaintea semnelor de dispreț sau de ură. De aceea și zice Cicero: *„habet quendam aculeum contumelia, quem pati prudentes ac viri boni difficillime possunt"* („ocara are un fel de ac, pe care chiar oamenii cei buni și cu minte cu greu îl pot suferi"); și, în adevăr, nicăiri în lume (cu excepția câtorva secte pioase), insultele, necum bătăile, nu se primesc cu sânge rece. Însă natura nu ne îndeamnă să facem ceva mai mult decât să ne luăm o satisfacție corespunzătoare, iar nu să pedepsim cu moarte pe cei ce ne-ar fi imputat că am spus un neadevăr sau că suntem proști sau lași; și vechea maximă germană „pentru o palmă, un pumnal" este o superstiție cavalerească revoltătoare. În orice caz răzbunarea sau pedepsirea ofenselor este treaba mâniei, dar nu a onoarei și a datoriei, cum vrea să o facă principiul cavaleresc. Din contra, este sigur că o imputare nu poate atinge decât în proporția în care este meritată; dovadă este că cea mai mică aluzie care nemerește ne vatămă mult mai adânc decât cea mai grea învinovățire fără temei. Prin urmare, cine știe că nu merită o imputare o poate disprețui și o va disprețui. Principiul de onoare cere, din contră, să arate o susceptibilitate ce nu o are și să răzbune prin sânge o ofensă ce nu-l atinge. Însă trebuie să aibă o slabă opinie despre propria sa valoare acela care se grăbește să astupe glasul oricărui atac pentru ca să nu se audă. Adevărata stimă de noi înșine ne face nepăsători pentru insulte, iar în lipsa ei, prudența și buna creștere ne învață să scăpăm cel puțin aparența și să ascundem mânia. Dacă s-ar pierde odată superstiția principiului cavaleresc; dacă nimeni nu și-ar mai închipui că prin insulte poate atinge onoarea altuia sau câștiga ceva pentru onoarea sa; dacă ar înțelege societatea că o nedreptate, o brutalitate, o mojicie nu se poate legitima prin declararea celui ce le-a comis că este gata a da satisfacție imediată, adecă a se bate: atunci s-ar răspândi în curând convingerea că în materie de insulte și de ocări cel biruit este biruitor și că – după vorba lui Vincenzo Monti – injuriile sunt ca procesiunile cu icoane, care se întorc totdeauna la biserica de unde au pornit. Atunci nu ar mai fi de ajuns, precum este acum, să fii mojic pentru ca să ai dreptate; atunci omul cu minte și cu pricepere ar avea altă autoritate decât o are acum, unde înainte de a vorbi, trebuie să se îngrijească totdeauna ca nu cumva să supere prejudecățile proaste ale oamenilor mărginiți la minte, pe care toată ființa lui îi neliniștește și îi necăjește, pentru a nu ajunge a-și risca viața, puind în cumpăna duelului un cap în care domnește rațiunea, contra unei căpățâni în care s-a încuibat neghiobia. Atunci superioritatea intelectuală ar dobândi în societate primatul ce i se cuvine și pe care îl ocupă astăzi, deși nu pe față, superioritatea fizică și curagiul brutal, și atunci s-ar înlătura cel puțin unul din motivele pentru care oamenii eminenți fug de societate. O

asemenea schimbare ar aduce cu sine adevăratul „bonton" și ar scoate la iveală adevărata societate aleasă, în forma în care a existat, fără îndoială, la Atena, la Corint și la Roma, și despre care își poate face cineva o idee citind *Banchetul* lui Xenofon.

Dar acum apărătorii pravilei cavalerești îmi vor aduce desigur ultimul lor argument: „Ei! d-apoi atunci, ferească Dumnezeu, ar putea să vie unul și să dea altuia o palmă!" La care eu aș răspunde mai întâi, pe scurt, că la cele 999/1 000 ale societății, care nu recunosc numita pravilă, s-a întâmplat adeseori așa ceva fără ca să fi urmat moarte de om, pe când la cei cu onoarea cavalerească orice lovitură este de obicei chestie de viață și de moarte. Însă vreau să cercetez lucrul mai cu de-amănuntul. Mi-am dat de multe ori osteneală să caut în natura omenească, fie în partea ei animală, fie în cea rațională, vreun motiv valabil sau cel puțin plauzibil, întemeiat nu pe fraze goale, ci pe noțiuni precise, care să poată îndreptăți credința, înrădăcinată în o parte a societății că o palmă ar fi un lucru grozav; însă toată osteneala mi-a fost zadarnică. O lovitură este și rămâne o durere trupească foarte mică, pe care fiece om o poate pricinui altuia fără a dovedi prin aceasta altceva decât că este mai tare sau mai îndemânatic, sau că celălalt nu s-a păzit. Mai mult nu găsește analiza. Apoi am văzut pe acelaș cavaler, căruia o atingere cu mâna omenească îi pare cel mai mare rău, primind o lovitură de zece ori mai tare de la calul său și asigurând, deși șchiopăta cu fălcile încleștate de durere, că nu însemnează nimic. Atunci mi-am zis că poate o fi mâna omenească pricina. Însă am văzut pe cavalerul nostru primind de la această mână împungeri cu spada și tăieri cu sabia și asigurând că sunt nimica toată. Apoi mi s-a spus chiar că loviturile cu latul sabiei sunt departe de a fi așa de rele ca cele cu bastonul, din care cauză elevii școalelor militare, până mai când era, se pedepseau cu lovituri de sabie, dar niciodată de baston; și ce e mai mult: lovitura cu sabia, prin care te consacră cavaler, trece de foarte mare onoare. Acum am sfârșit-o cu explicările

psihologice și morale, și nu-mi rămâne decât să constat și aici o superstiție veche și înrădăcinată, un exemplu mai mult, pe lângă atâtea altele, despre ceea ce se poate vârî în capul unui om. Să mai adăugăm faptul cunoscut că în China bătaia cu bambus este o pedeapsă civilă foarte obișnuită și pentru funcționari de rang mai înalt, de unde rezultă că acolo natura omenească, chiar la oameni foarte civilizați, a putut să producă vederi cu totul deosebite în materia ce ne preocupă[1].

O privire nepărtinitoare asupra naturei omenești ne învață că bătaia este pentru oameni un lucru tot așa de firesc ca și mușcatul pentru animalele sălbatice și împunsul pentru vitele cornute; omul este un animal bătăios. De aceea și suntem indignați dacă aflăm uneori că un om a mușcat pe altul, pe când bătaia dată sau suferită este o întâmplare firească și obișnuită. Se înțelege ușor, cu toate aceste, că o cultură mai înaltă va căuta a se feri și de asemenea excese printr-o înfrânare mutuală a oamenilor. Dar de aci până a face pe o nație întreagă sau numai pe o parte a ei să creadă că o lovitură e o nefericire grozavă, care trebuie să fie urmată de omor, deosebirea e mare, și o asemenea credință e o adevărată cruzime. Sunt prea multe suferințe reale în lume încât să ne fie iertat a le mai spori cu cele închipuite, care să se prefacă apoi în reale, și tocmai acolo ajunge acea prejudecată proastă și neomenoasă. Așa fiind, nu pot aproba nici guvernele, nici corpurile legiuitoare care îi mai vin în ajutor grăbindu-se a desființa pretutindeni, la civili și la militari, pedeapsa bătăii. Ele cred că lucrează în interesul umanității, pe când fac tocmai dimpotrivă și lucrează la întărirea acelei prejudecăți nenorocite și nefirești căreia i s-au adus atâtea jertfe de oameni. Când e vorba să pedepsești pe

[1] Vingt ou trente coups de canne sur le derrière c'est pour ainsi dire le pain quotidien des Chinois. C'est une correction paternelle du mandarin laquelle n'a rien d'infamant et qu'ils reçoivent avec action de grâces (*Lettres édifiantes et curieuses*, ed. 1810, vol. XI, pag. 454) (*n. – T.M.)*.

cineva pentru o greșală, cel dintâi lucru ce-ți vine în gând este să-i dai o bătaie, prin urmare pedeapsa aceasta este cea mai firească: cine nu pricepe cu vorba, pricepe cu varga. Și e lucru drept și natural să dai o bătaie, se-nțelege moderată, unui om pe care nu-l poți pedepsi altfel, nici cu bani dacă nu are avere, nici cu închisoare dacă e trebuincios la lucru. Vreun argument valabil nu se aduce în contră, ci numai fraze goale despre „demnitatea omului", izvorâte iarăș din acea primejdioasă prejudecată și nu dintr-o cugetare sănătoasă; precum se dovedește și din faptul cam ridicul că în timpul din urmă unele state au înlocuit la soldați bătaia prin arestul pe lavițe lățuite (*Lattenstrafe*); și aceste produc o durere trupească, care însă nu e privită ca nedemnă sau infamantă.

Cu asemenea încurajări a prejudecății de care vorbim se întărește principiul onoarei cavalerești și în urma lui duelul, pe când statul se încearcă a-i pune o stavilă prin legi sau cel puțin își dă aerul de a încerca[1]. Și astfel această rămășiță scandaloasă din dreptul pumnului, stafie ivită din timpurile cele mai barbare ale veacului de mijloc, se mai plimbă ziua

[1] Iată după mine adevăratul motiv pentru care guvernele își dau numai aerul de-a stăvili duelul și se prefac că întâmpină cele mai mari greutăți, pe când nimic n-ar fi mai ușor, mai ales la universități: statul nu e în stare să plătească serviciile ofițerilor și funcționarilor săi cu suma cuviincioasă de bani. De aceea le plătește o parte a salariului în onoare sub forma de titluri, uniforme și decorații. Spre a se menține această remunerare ideală a serviciilor la un curs ridicat, simțimântul de onoare trebuie să fie hrănit, dezvoltat și chiar exagerat; dar fiindcă onoarea civică nu este de ajuns pentru acest scop, ca una ce este proprietatea comună a tutulor, se cheamă în ajutor onoarea cavalerească și i se prelungește astfel viața. În Anglia, unde lefurile civile și militare sunt mult mai mari decât pe continent, nu se mai simte trebuința unui asemenea ajutor; de aceea acolo s-a și putut dezrădăcina duelul, care mai ales în ultimii 20 de ani a ajuns a fi foarte rar și se privește ca o nebunie ridiculă. Desigur marea *Anti-duelling-society*, care numără o mulțime de lorzi, amirali și generali printre membrii ei, a contribuit mult la acest rezultat: Molochului nu i se mai aduc jertfe *(n. – T. M.)*.

mare printre oamenii din secolul al 19-lea; va fi venit, în sfârșit, vremea să o alungăm cu rușine din mijlocul nostru. Astăzi este oprit a asmuți chiar și câinii și cocoșii unii în contra altora (cel puțin în Anglia se pedepsesc asemenea petreceri). Cum se poate dar ca oamenii să fie asmuțiți fără voia lor, și încă la o luptă de moarte, prin ridicula prejudecată a onoarei cavalerești și prin prostia reprezentanților și apărătorilor ei, care pentru o nimica toată silesc pe oameni să se lupte unii în contra altora ca gladiatorii? Puriștilor noștri germani le-aș propune cuvântul „asmuțire de cavaleri" (*Ritterhetze*) în loc de duel, care e probabil că nu derivă de la latinul *duellum*, ci de la spaniolul *duelo*, adecă suferință, plângere. Pedanteria cu care s-a organizat această nebunie dă – ce e drept – materie de râs; dar, pe de altă parte, te indignează să vezi cum acel principiu cu pravila lui absurdă face stat în stat, nu recunoaște alt drept decât dreptul pumnului și tiranizează clasele supuse lui, instituind un fel de tribunal de închiziție ca Sfânta Vehma (*heiliges Vehmgericht*), înaintea căruia fiecine poate găsi ușor motive pentru a cita pe altul și a trage asupra sa și asupra lui o sentință de viață și de moarte. Și astfel avem în mijlocul societății o vizuină din ascunsul căreia omul cel mai mișel, numai să facă parte din cei ce se țin de principiul onoarei cavalerești, poate amenința și chiar stinge de pe fața pământului pe omul cel mai bun și în adevăr onorabil, pe care, tocmai din această cauză, trebuie să-l urască. După ce în ziua de astăzi justiția și poliția au ajuns mai mult sau mai puțin să împiedice pe făcătorii de rele de a ne opri în drumul mare cu strigătul „punga sau viața", ar trebui, în sfârșit, să ajungă și mintea sănătoasă a împiedica pe orice om de nimic să ne strige în mijlocul vieții noastre liniștite „onoarea sau viața". Și celor din clasele mai înalte trebuie să li se ia de pe inimă piatra ce-i apasă acum, când în fiece moment pot fi expuși a plăti cu viața brutalitatea, mojicia, prostia sau răutatea altora, cărora le trece prin cap să-și îndrepteze aceste prețioase calități în contra lor. E o nedreptate, e o rușine ca

doi tineri învăpăiați și fără experiență, iuțindu-se la vorbă, să fie siliți a plăti aceasta cu sângele, cu sănătatea sau cu viața lor.

Cât de apăsătoare e tirania acestui stat în stat și cât de mare este puterea acelei prejudecăți se dovedește din faptul că în unele cazuri, unde restabilirea onoarei prin duel era cu neputință, fie din pricina nepotrivirii pozițiilor sociale, fie din vreo altă pricină, omul insultat s-a sinucis de desperare, făcând astfel din sfârșitul vieței sale o comedie sinistră. În cele mai multe cazuri neadevărul și absurditatea se arată tocmai acolo unde se află culmea dezvoltării lor, fiindcă acolo apare contrazicerea; asemenea în cazul de față, cea mai neîmpăcată antinomie se ivește în regulele de onoare ce se impun ofițerilor; la ei adecă duelul este oprit, dar dacă într-un caz dat îl refuză sau îl evită, sunt pedepsiți cu izgonirea din armată.

Și fiindcă tot am apucat să-mi spui verde părerea asupra duelului, vreau să merg și mai departe. Examinată de aproape și fără prevenire, deosebirea cea mare și cea mult lăudată între a omorî pe adversar în lupta pe față cu arme egale și a-l omorî pândindu-l pe furiș se întemeiază numai pe împrejurarea că acel stat în stat nu recunoaște decât dreptul celui mai tare, adică dreptul pumnului, pe care l-a ridicat la înălțimea unei judecăți dumnezeiești și l-a luat ca fundament al pravilei sale. Dar și prin o asemenea luptă pe față, cu arme egale, cel biruitor tot nu dovedește altceva decât că a fost cel mai tare sau cel mai îndemânatic. Justificarea ce se caută în faptul că lupta este pe față presupune că dreptul celui mai tare este în realitate un drept. Însă, judecând lucrurile după adevăr, întâmplarea că adversarul meu nu știe să se apere îmi dă putința, dar niciodată dreptul de a-l omorî; acest drept, singura mea justificare morală, s-ar putea întemeia numai pe motivele ce le am de a-i lua viața. Însă dacă presupunem că am în adevăr motive destul de tari, atunci dreptatea cauzei nu mai trebuie să atârne de la întrebarea: cine știe mai bine să împuște or să dea cu sabia, el sau eu? Ci atunci e indiferent în ce chip îl omor: pe față sau

pe furiș. Căci, moralicește, dreptul celui mai tare nu are mai multă valoare decât dreptul celui mai șiret, care se întrebuințează în omorul cu pândire: atâta drept cât are pumnul trebuie să aibă și capul. Și să nu uităm că și la duel se aplică amândouă; căci orice fentă în scrimă e un atac pe furiș. Dacă mai cred moralicește în drept să iau cuiva viața, atunci e o prostie din partea mea de a lăsa să mai atârne chestia de la deprinderea mai mare sau mai mică ce o are unul din noi în mânuirea pistolului sau a sabiei, unde, din contră, tocmai el, după ce m-a vătămat o dată, poate să-mi mai ia și viața. Rousseau e de părere că ofensele nu trebuiesc răzbunate prin duel, ci prin asasinat, deși își arată această părere cu mare precauțiune într-o notă misterioasă din Cartea IV a lui *Émile*. Dar și el este încă așa de stăpânit de prejudecata cavalerească, încât privește și imputarea de minciună ca o justificare a asasinatului, pe când ar fi trebuit să nu uite că fiecine merită această imputare de nenumărate ori, și el însuș în gradul cel mai mare. Dar se vede lămurit că acea prejudecată care lasă să atârne dreptul de a omorî, de la lupta fățișă cu arme egale crede în adevăr că dreptul pumnului este un drept efectiv și că duelul este judecata lui Dumnezeu. Italianul aprins de mânie, când sare cu cuțitul asupra celui ce l-a ofensat oriunde-l găsește, este cel puțin consecvent și neprefăcut; poate să fie mai șiret, dar nu este mai rău decât duelistul. Dacă se obiectează că uciderea adversarului meu în duel este justificată prin faptul că și el a căutat să mă ucidă, răspunsul este că eu, provocându-l, l-am pus în poziție de legitimă apărare; însă a se pune reciproc și cu intenție în poziție de legitimă apărare însemnează tocmai a găsi un pretext plauzibil pentru omor. Mai curând s-ar putea deduce justificarea din maxima ***volenti non fit injuria***, întrucât este un consimțământ mutual de a-și pune viața în joc. Dar maxima nu se poate aplica fiindcă nu e îndeplinită condiția ***volenti***: tirania principiului cavaleresc și a codului său absurd

târăște cu de-a sila pe amândoi luptătorii, sau cel puțin pe unul din ei, înaintea acestui tribunal setos de sânge.

Am vorbit prea pe larg despre onoarea cavalerească, dar am făcut-o cu bună intenție; în contra monștrilor fabuloși din antichitate, Hercul a fost luptătorul care i-a biruit; în contra monștrilor morali și intelectuali din lumea noastră, singură filozofia este chemată a se lupta. Prin două lucruri mai ales se deosebește starea socială modernă de cea antică, în paguba societății moderne, căreia îi dau un aer serios și posomorât, pe când antichitatea, neatinsă de ele, ni se înfățișează veselă și oarecum nevinovată ca dimineața vieței. Aceste două lucruri sunt: principiul de onoare cavalerească și boala venerică – *par nobile fratrum*! Amândouă împreună au otrăvit νειχος και φιλια vieții, adică ura și dragostea între oameni. Căci boala venerică își întinde înrâurirea mult mai departe decât s-ar părea la prima vedere, fiind nu numai fizică, ci și morală. De când tolba Amorului are și săgeți veninoase, a intrat un element străin, dușman, aș putea zice chiar diabolic în relațiile sexuale, care sunt acum stăpânite în ascuns de teamă și de neîncredere. Și fiindcă aici este piatra temeliei întregului edificiu social, o asemenea alterare își întinde efectele mai mult sau mai puțin și asupra celorlalte relații omenești, precum ușor s-ar putea dovedi, dacă aceasta nu ne-ar depărta prea mult de la tema noastră.

Analog, deși cu totul de alt soi, este efectul ce-l produce principiul onoarei cavalerești, a acestei comedii sinistre, care era necunoscută celor vechi, dar care a făcut societatea noastră modernă așa de posomorâtă, înțepată și sfioasă, n-ar fi decât din pricină că toate cuvintele zise în treacăt se despică și se răstălmăcesc. Dar mai mult decât atât: acest principiu e un fel de Minotaur universal, căruia i se aduc ca tribut pe fiecare an un număr de jertfe dintre fiii celor mai bune familii, nu din o singură țară, precum se aduceau celui antic, ci din toate țările Europei. De aceea a venit vremea să atacăm odată această

momâie cu curagiu, precum am făcut-o aici. Fie ca secolul al 19-lea să ajungă a nimici acești doi monștri ai timpurilor moderne! Să nu pierdem speranța că în contra celui dintâi vor izbuti doctorii prin măsurile preventive. Dar a nimici momâia este chemarea filozofiei prin rectificarea ideilor, fiindcă guvernele nu au izbutit până acum prin aplicarea legilor, și, de altminteri, numai rectificarea ideilor stârpește răul de la rădăcină. Cu toate aceste, dacă guvernele vor, în adevăr, să oprească duelul și dacă rezultatul cel slab al încercărilor de până acum vine numai din neputința lor, atunci să le propun eu o lege pentru a cărei eficacitate garantez, și anume o lege fără operații sângeroase, fără ghilotină, fără spânzurătoare, fără muncă silnică pe viață, din contra, cu o pedeapsă homeopatic de mică și foarte ușoară: oricine provoacă la duel sau primește provocarea să fie, ziua mare, în piața publică bătut cu nuiele *à la chinoise*, și anume provocatorul și primitorul cu câte 12, iar secundanții cu câte 6. Dar dacă s-a săvârșit duelul și a fost urmat de moarte sau de rănire, să se aplice procedura criminală obișnuită. Poate vreun partizan al codului cavaleresc va întâmpina că în urma unei asemenea pedepse mulți „oameni de onoare“ ar fi în stare să se sinucidă; eu însă răspund: e mai bine să se ucidă un astfel de nebun pe sine însuș decât să ucidă pe alții.

Dar la adecă, guvernele nici nu vor cu tot dinadinsul să oprească duelul. Lefurile funcționarilor civili și mai ales ale ofițerilor (afară de posturile înalte) sunt cu mult prea mici în raport cu munca. Diferența se plătește în onoare, sub forma de ranguri, de decorații și în genere de înălțarea poziției sociale. La asemenea lucru însă duelul este un bun ajutor, și de aceea printre studenții universităților germane i se și face o școală pregătitoare. Sângele duelanților plătește deficitul lefurilor.

Pentru a nu lăsa nimic la o parte, să mai amintim aici și *onoarea națională*. Ea este onoarea unui popor întreg față cu celelalte popoare. Fiindcă aci nu există alt *forum* decât acela

al puterii, și, prin urmare, fiece membru al comunității popoarelor trebuie să-și apere însuși drepturile sale: onoarea unei nații se întemeiază nu numai pe încrederea ce o merită (creditul ei), ci și pe frica ce o inspiră; de aceea nu trebuie să lase niciodată nepedepsite atacurile în contra drepturilor sale. Ea întrunește dar susceptibilitatea onoarei civice cu a celei cavalerești.

Între ceea ce *reprezintă* cineva, adică ce este în ochii lumii, numărasem mai sus și *gloria*: despre aceasta ne mai rămâne dar să vorbim. Gloria și onoarea sunt gemeni, însă gemeni ca Dioscurii, dintre cari Pollux era nemuritor și Castor muritor; gloria este fratele nemuritor al muritoarei onori, se-nțelege gloria proprie și adevărată, căci sunt și multe soiuri de glorie efemeră. Onoarea se referă numai la niște însușiri ce se cer de la toți oamenii de aceeaș condiție, gloria numai la însușiri ce nu se pot cere de la nimeni; onoarea la însușiri pe care fiecine și le poate atribui în public, gloria la acele pe care nimeni nu și le poate atribui. Pe când onoarea unui om se mărginește în cercul unde este el personal cunoscut, gloria trece mult mai departe de relațiile personale și lățește numele până unde pătrunde și ea. La onoare pretinde oricine, la glorie numai excepțiile, căci numai prin lucrări excepționale se dobândește. Aceste lucrări sunt sau *fapte* sau *opere*, și de aceea sunt și două căi care conduc la glorie. Pentru calea *faptelor* ne face destoinici un suflet mare, pentru aceea a *operelor* o mare capacitate. Fiecare din ele are părțile sale bune și rele. Deosebirea cea fundamentală este că faptele sunt trecătoare, pe când operele rămân. Cea mai nobilă faptă nu are decât o înrâurire vremelnică; opera genială însă trăiește și lucrează statornic, ca o binefacere și îmbărbătare pentru toate timpurile. Din fapte nu rămâne decât amintirea, care devine tot mai slabă, alterată și rece, și cu vremea trebuie chiar să se stingă, dacă nu o culege istoria pentru a o preda posterității în stare pietrificată. Operele, din contra, sunt prin ele înșile nemuritoare și pot, mai ales cele scrise, să-și

continue viața prin toate timpurile. Alexandru cel Mare trăiește numai cu numele și în aducerea aminte: dar Platon și Aristotel, Homer și Horațiu trăiesc ei înșii, sunt față și lucrează de-a dreptul prin scrierile lor. *Vedele* cu *Upanișadele* sunt prezente; însă despre faptele petrecute în vremea lor nu ne-a rămas nici o știre[1].

O altă inferioritate a faptelor este atârnarea lor de la ocazii, fără de care nici nu se pot naște; de unde urmează că gloria lor nu se stabilește numai după valoarea proprie, ci și după împrejurările externe care-i dau însemnătate și fală. Și, d.e., acolo unde – ca la război – faptele sunt curat personale, gloria atârnă de la martorii oculari, care însă lipsesc adeseori și, chiar dacă sunt față, nu sunt totdeauna drepți și nepărtinitori. Pe de altă parte însă faptele, ca lucruri practice, au avantajul de a nu trece peste nivelul judecății obștești: prin urmare, își dobândesc aprecierea meritată îndată ce sunt exact povestite; afară numai dacă motivele lor rămân necunoscute în acel moment sau nu se pot aprecia decât mai târziu; căci pentru înțelegerea oricării acțiuni se cere cunoașterea motivului ei. La opere, dimpotrivă: nașterea lor nu atârnă de ocazii, ci numai de

---

[1] Prin urmare, nu este un compliment dacă, după moda de astăzi, *operele*, pentru a fi mai lăudate, se numesc *fapte*. Căci operele sunt din firea lor de un gen mai înalt. Fapta nu e decât o acțiune izvorâtă dintr-un motiv, prin urmare ceva izolat, trecător, ce se ține de elementul comun și primitiv al lumii, adică de voință. O operă mare sau frumoasă, din contră, este ceva statornic, fiindcă e de însemnătate universală și a izvorât din inteligență, elementul curat și nevinovat, care se înalță ca o mireasmă deasupra acestei lumi a poftelor. Un folos al gloriei faptelor este că ea se produce de regulă cu o explozie puternică, adese așa de tare, încât se aude îndată în Europa întreagă; gloria operelor vine încet și gradat; întâi cam pe tăcute, apoi tot mai tare, și adese ajunge de-abia peste un secol la toată puterea ei: dar apoi rămâne, fiindcă rămân operele, uneori mii de ani. Cealaltă, din contra, după ce a trecut prima explozie, devine tot mai slabă, tot mai puțin și mai puțin cunoscută, până ce în sfârșit rămâne numai în Istorie, cu o viață de fantom.

autorul lor, și ceea ce sunt în valoarea lor proprie rămân câtă vreme trăiesc. Pentru ele dar greutatea este judecata, greutate cu atât mai mare cu cât ele sunt de un gen mai înalt: adese le lipsesc judecătorii competinți, adese cei nepărtinitori și sinceri. Dar pe de altă parte, gloria lor nici nu se hotărăște de o *singură* instanță; ci lor le este deschisă calea apelului. Pe când, după cum am zis, din fapte nu ajunge la posteritate decât amintirea, și anume așa cum a predat-o actualitatea contimporană: operele vin ele însele și, cu excepția fragmentelor pierdute, vin așa cum au fost; aici dar nu se află vreo denaturare a datelor, și chiar atmosfera contrară, ce au întâlnit-o poate la început, se pierde mai târziu. Se întâmplă chiar adeseori ca numai timpul, încetul cu încetul, să aducă puținii judecători competenți, care, ei înșii o excepție, să stea la judecată asupra excepțiilor și mai mari: ei dau succesiv voturile lor hotărâtoare, și astfel lumea se află deodată, deși uneori de-abia după secole, în fața unei sentințe pronunțate cu o dreptate perfectă, pe care nici o posteritate nu o mai răstoarnă. Așa de sigură, așa de inevitabilă este gloria operelor. Dar ca autorul însuș, fiind încă în viață, să se bucure de ea, aceasta atârnă de la împrejurări externe și este o soartă cu atât mai rară cu cât operele lui erau de un gen mai înalt și mai greu. Este dar drept ceea ce zice Seneca atât de frumos (*Epist.*, 79) că gloria e așa strâns legată de merit, precum e umbra legată de corp, dar că saltă, ca și aceasta, uneori înainte, alteori înapoi; și după ce a explicat compararea, adaugă: *„etiamsi omnibus tecum viventibus silentium livor indixerit, venient qui sine offensa, sine gratia judicent“* („chiar dacă invidia ar fi năbușit lauda tutulor contimporanilor tăi, vor veni cu vremea alții, cari te vor judeca fără ură și fără părtinire“); de unde vedem totodată că meșteșugul de a suprima meritele prin tăcere și ignorare perfidă, spre a ascunde publicului binele în favoarea răului, era întrebuințat de mișeii din secolul lui Seneca întocmai ca de ai noștri, și că acelora ca și acestora *invidia le încleșta gura*. De

regulă gloria începe cu atât mai târziu cu cât are să dureze mai mult, precum toate lucrurile alese ajung încet la maturitate. Numele, menit a trece ca renume la posteritate, seamănă cu stejarul, care crește încet din sământă; iar gloria ușoară și efemeră, cu pripitele plante anuale, și gloria falsă cu buruienile, care ies iute la iveală și se stârpesc tot așa de iute. Cu cât cineva se ține mai mult de posteritate, adică de omenire în generalitatea ei, cu atât este mai străin secolului său, fiindcă ceea ce produce el nu este anume destinat pentru acest secol cu spiritul său particular, ci numai întrucât secolul este și el o parte a omenirii în toată succesiunea ei, și, prin urmare, producerea lui, neavând coloarea specială a actualității, ușor se poate întâmpla ca secolul său să o treacă cu vederea ca pe un lucru străin. Secolul prețuiește mai ales oamenii zilei, care-i îndeplinesc capriciile momentului și sunt cu totul *ai lui*, trăiesc cu el și mor cu el. Istoria artelor și a literaturei ne arată pretutindeni că cele mai înalte produceri ale spiritului omenesc au fost la început întâmpinate cu dușmănie, până când au venit spiritele superioare care s-au simțit atrase de ele și le-au înălțat la autoritatea ce au păstrat-o de atunci încolo pentru totdeauna. Adevăratul temei pentru toate aceste e că fiecine nu înțelege și nu prețuiește decât ceea ce-i este homogen. Însă omului de rând îi sunt homogene lucrurile de rând, omului înjosit cele înjositoare, tâmpitului cele confuze și prostului cele absurde, și mai bine decât toate îi plac fiecăruia propriele sale lucrări, fiindcă îi sunt cu totul homogene.

De aceea a cântat Eutarchos[1] încă din fabuloasa vechime următoarele versuri, pe care le traduc ca să nu fie pierdute pentru nimeni:

„Nu e minune că vorbesc și eu în felul meu; toți, fiind mulțumiți de ei înșii, își închipuiesc că numai ei sunt oameni de treabă; și

[1] La Schopenhauer: … „Epicharmos“ *(n. ed.)*.

câinelui nu-i pare nimic mai frumos decât câinele, boului decât boul, măgarului decât măgarul și porcului decât porcul."

Precum chiar brațul cel mai puternic dacă azvârle un corp prea ușor, nu-i poate da destulă iuțeală ca să ajungă departe și să lovească tare, ci corpul în ușurința lui cade îndată la pământ, fiindcă i-a lipsit cuprinsul material care să primească puterea străină: tot așa se întâmplă cu ideile cele mari și frumoase și chiar cu operele de geniu, dacă nu găsesc decât capete mici, slabe sau sucite pentru a le primi. Aceasta o deplâng într-un singur glas înțelepții tutulor timpurilor, Iisus Sirach zice: „cine vorbește cu un nebun vorbește cu un adormit. Când a sfârșit, nebunul întreabă: «de ce a fost vorba?»"; și Shakespeare în *Hamlet*:

„Un cuvânt de spirit doarme în urechea unui neghiob";

iar Goethe:

„Vorbele cele mai frumoase ajung de batjocură, când cel ce le aude este un cap sucit";

și aiurea:

„Nu vezi efect, toate stau amorțite: nu te mira. Piatra azvârlită în mlaștină nu face cercuri".

Asemenea Lichtenberg: „dacă un cap și o carte se ciocnesc și sună a gol, să fie oare totdeauna vina cărții?" și în alt loc: „asemenea opere sunt oglinzi; când se uită o maimuță în ele nu poate apare imaginea unui apostol".

Se cuvine să mai amintim aici întemeiata și mișcătoarea plângere a bătrânului Gellert:

„Ce păcat că darurile cele mai frumoase sunt prea rar prețuite și că lumea primește răul drept bine. Aceasta o vedem în toate zilele, dar ce e de făcut? Mi-e teamă că nu va fi chip de îndreptare. Un singur mijloc ar fi, dar e nespus de greu: ar trebui ca nebunii să se facă cu minte; dar n-au să se facă niciodată. Niciodată nu vor cunoaște valoarea lucrurilor, nici nu o văd, necum să o înțeleagă, și laudă pururea lucrurile de nimic, fiindcă nu pot cunoaște ce e mai bun".

Și astfel, precum zice Goethe, prețuirea și aprobarea unei lucrări eminente este chiar mai rară decât producerea ei. La această incapacitate intelectuală a oamenilor se adaugă aici ca pretutindeni perversitatea lor morală sub forma de invidie. Prin gloria ce o dobândește cineva se mai înalță unul deasupra celorlalți, și ei se coboară în aceeași proporție, așa încât orice merit își câștigă gloria pe socoteala celor ce nu-l au:

Ca să vă onorăm pe voi
Luăm onoarea de la noi.

Goethe *(Divanul V.O.)*

Așa se explică cum întreaga mediocritate atât de numeroasă se asociază îndată și conspiră pentru a împiedica și, dacă nu se poate, a năbuși orce fel de lucrare superioară. Lozinca lor cea ascunsă este: *à bas le mérite*. Însă și cei ce au merite și chiar cei ce au ajuns la glorie nu vor privi cu plăcere nașterea unei glorii noi, prin a cărei strălucire se micșorează a lor. De aceea zice însuși Goethe:

„Dacă aș fi așteptat ca alții să-mi dea dreptul de a fi cum sunt, nici astăzi nu aș fi pe lume, și aceasta o puteți înțelege ușor când vedeți purtarea celor ce mă atacă pentru a părea și ei ceva."

Pe când dar *onoarea* găsește de regulă judecători drepți și nu este atacată de invidie, se dă chiar mai dinainte pe credit, *gloria* trebuie câștigată prin luptă, în ciuda invidiei, și coroana de laur o acordă un juriu compus din judecători protivnici. Căci onoarea putem și voim să o împărțim cu fiecine, pe când orce concurent micșorează gloria sau o face mai anevoioasă. Greutatea de a câștiga gloria prin opere stă în raport invers cu numărul oamenilor ce compun publicul lor; din cauze ușor de înțeles. De aceea este mult mai mare la operele de știință decât la operele de petrecere. Mai mare însă decât toate este

la operele filozofice; fiindcă învățătura ce o promit aceste este pe de o parte nesigură, pe de alta fără folos material, așa încât operele filozofice se prezintă la început înaintea unui public compus numai din concurenți. După cele ce am zis despre greutatea de a dobândi gloria, se va înțelege că omenirea n-ar fi avut parte de multe opere nemuritoare, ba poate nici de una, dacă cei ce le-au produs nu ar fi făcut-o din singura lor iubire pentru ele și din propria lor mulțumire, fără să fi avut trebuință de încuragiarea altora, adică de o glorie imediată. Cel ce e menit să producă adevărul și binele și să combată răul trebuie să înfrunte opinia mulțimii și a conducătorilor ei, prin urmare să o disprețuiască. Este dar întemeiată observarea făcută între alții de Osorius (*De gloria*), că gloria fuge de cei ce o caută și urmează pe cei ce nu se uită la ea; căci unii se potrivesc cu gustul contimporanilor, iar ceilalți i se împotrivesc.

Cu cât e de greu a dobândi gloria, cu atât e de ușor a o păstra. Întru aceasta gloria este iarăș în opoziție cu onoarea. Onoarea se dă oricui și chiar pe credit: el are numai să o păstreze; dar aici e greutatea: printr-o singură acțiune mișelească o pierde pentru totdeauna. Gloria, din contra, e de natură a nu pieri niciodată; căci fapta sau opera prin care s-a dobândit stă pentru totdeauna și gloria ei rămâne autorului, chiar când nu-i mai adaugă alta. Dacă totuși se pierde, dacă viața autorului este mai lungă decât ea, atunci a fost o glorie neadevărată, adică nemeritată, produsă prin o exagerare momentană a meritului, sau, ceva mai rău, o glorie ca a lui Hegel și pe care o descrie Lichtenberg: „trâmbițată de o coterie de aspiranți interesați și reflectată de ecoul unor capete seci – dar posteritatea cum va surâde când va bate odată la ușa acestor colivii de cuvinte pestrițe, a acestor cuiburi frumoase, din care au zburat moda, a acestor locuințe a convențiilor expirate, și le va găsi toate, dar toate goale și pustii, nici cea mai mică idee care să-i poată răspunde cu încredere: *intră!*"

Gloria se întemeiază pe ceea ce este cineva în comparare cu alții, este dar relativă și nu poate avea decât valoare relativă. Ea ar înceta dacă toți ar ajunge să fie celebri. Valoarea absolută nu poate avea decât ceea ce o păstrează în toate împrejurările, așadar în cazul nostru ceea ce este cineva de-a dreptul și pentru sine însuși; întru aceasta trebuie să consiste valoarea și fericirea unui suflet mare și a unei minți deosebite. Așadar, nu gloria, ci însușirile prin care se dobândește sunt lucrul cel prețios. Ele sunt oarecum substanțiale, iar gloria numai accidentală, și aceasta nici nu are efect asupra omului celebru decât ca un simptom din afară, prin care își vede întărită propria sa opinie despre sine; așa încât s-ar putea zice că, precum lumina nu se vede, dacă nu e reflectată de un corp, tot așa orce însușire eminentă nu se încredințează despre sine însăș decât prin glorie. Și pe lângă aceasta simptomul nici nu este măcar sigur; căci sunt și glorii fără merit, precum sunt și merite fără glorie, din care cauză este așa de nemerită expresia lui Lessing: „unii oameni *sunt* celebri, alții merită să fie". Și ar fi chiar mizerabilă existența a cărei valoare sau nevaloare ar atârna de la modul cum se oglindește în ochii altora; așa însă ar fi viața eroului și a geniului dacă meritul lor ar consista numai în glorie, adică în lauda altora. Din contra, orce ființă trăiește și există pe sama ei, și, prin urmare, mai întâi de toate în sine și pentru sine. Ceea ce este cineva, în orice privință, este mai întâi și mai ales pentru sine însuș; și dacă așa nu e mare lucru, atunci nu e mare lucru nici pentru lume. Oglindirea lui în mintea celorlalți este ceva secundar, derivat și supus întâmplării și nu stă în relație cu propria lui fire decât prin multe mijlociri. Și apoi capetele mulțimii sunt un locaș prea mizerabil pentru ca fericirea cea adevărată să se poată adăposti în el. Din contra, aici nu se poate afla decât o fericire himerică. Ce mai societate amestecată se întâlnește în acest templu al gloriei obștești! Generali, miniștri, șarlatani, scamatori, baletiști, cântăreți, milionari și ovrei; ba meritele tutulor acestora se prețuiesc cu mai multă sinceritate,

găsesc mult mai multă *estime sentie* decât cele intelectuale, mai ales cele de gen mai înalt, care nu întâmpină la mulțimea cea mare decât *une estime sur parole*. În privința eudemonologică, dar gloria nu este decât bucata cea mai rară și mai gustoasă pentru mândria și deșertăciunea noastră. Însă mândria și deșertăciunea există mai în toți oamenii într-un grad foarte mare, deși nu o arată; mai mare poate în aceia care au înăuntrul lor putință de a dobândi gloria și, prin urmare, trebuie să poarte multă vreme în ei conștiința, dar și îndoiala despre meritul lor superior, până când vine prilejul să-l arate și să vadă apoi recunoașterea lui publică; până atunci au simțământul de a suferi o nedreptate ascunsă[1]. Dar în regulă generală, după cum am arătat-o la începutul acestui capitol, prețul ce-l pune omul pe opinia altora este exagerat și nechibzuit, așa încât tot avea dreptate Hobbes să zică, deși cam tare: *„omnes animi voluptas, omnisque alacritas in eo sita est, quod quis habeat quibuscum conferens se, possit magnifice sentire de se ipso“* (*De cive*, I, 5). („Toată plăcerea și toată veselia sufletului consistă în a avea pe cineva în comparație cu care să se simtă măgulit de sine însuș“.) De aici se explică prețul cel mare ce-l pun oamenii pe glorie și jertfele ce le aduc numai în speranța de-a o dobândi vreodată; după cum zice poetul englez:

„Celebritatea este îndemnul care împinge capetele eminente (ultima slăbiciune a sufletelor mari) să disprețuiască plăcerile și să ducă o viață de muncă.“

Și în alt loc:

„Greu este a se urca pe înălțimile de unde strălucește în depărtare mărețul templu al gloriei!“

[1] Fiindcă plăcerea noastră cea mai mare consistă în *a fi admirați*, însă ceilalți nu se hotărăsc bucuros a ne arăta admirarea lor, chiar când o merităm: omul cel mai fericit este acela care a ajuns fie orcum să se admire cu sinceritate pe sine însuș. Numai să se ție bine și să nu se tulbure de opinia altora.

Tot astfel se explică pentru ce nația cea mai deșartă dintre toate poartă mereu în gură cuvântul *la gloire* și-l privește fără sfială ca mobilul principal al faptelor și al operelor celor mari. Însă fiindcă netăgăduit gloria este numai secundară, un ecou, o icoană, o umbră, un simptom al meritului, și fiindcă desigur lucrul admirat trebuie să aibă mai mare preț decât admirarea: adevăratul element de fericire nu poate fi gloria, ci cauza ei, adică însuși meritul său, pentru a vorbi mai exact, caracterul moral și însușirile intelectuale din care a provenit. Căci însușirile cele bune cu care e înzestrat cineva le are mai întâi pentru sine însuș: ceea ce se oglindește din ele în capetele altora și ce este el în opinia lor e lucru de a doua mână și de un interes mai mic. Prin urmare, cel ce *merită* gloria și fără a o dobândi are partea de căpetenie cu care se poate mângâia pentru ceea ce-i lipsește. Și nu este de invidiat cineva fiindcă mulțimea cea fără de judecată și adese rătăcită îl crede om mare, ci fiindcă este: precum și marea lui fericire nu este că meritele lui ajung la posteritate, ci că s-au deșteptat în el gândiri care au meritat să fie păstrate și să fie din nou gândite de veacuri întregi. Iar aceasta nici nu i se poate răpi; este των ἐφ' ἡμῖν iar celelalte των οὐκ ἐφ' ἡμῖν. Dacă, din contra, admirarea însăși ar fi partea de căpetenie, atunci lucrul admirat nu ar fi vrednic de ea. Aceasta se și întâmplă la gloria falsă, adică nemeritată. Cu ea trebuie să se hrănească cel ce o are, fără a avea în adevăr însușirile, al căror simptom numai, a căror simplă oglindire este ea. Dar nici această glorie nu o poate gusta totdeauna în tihnă, și uneori, cu toată iluzia și îngâmfarea născută din iubirea de sine, trebuie să-l apuce amețeală de înălțimea pentru care nu este făcut și să se simtă ca o monetă falsă cu veșnica frică de o descoperire rușinoasă, mai ales când citește de pe acum pe fruntea celor înțelepți judecata posterității. El seamănă dar celui ce posedă o moștenire în puterea unui testament fals. Gloria cea adevărată, gloria ajunsă la posteritate, tot nu o apucă cel slăvit, și totuși oamenii îl fericesc. Așadar,

fericirea gloriei consistă în însușirile cele mari prin care a fost dobândită și în împrejurările care au dat omului celebru ocazia de a le dezvolta și l-au îngăduit să lucreze după menirea și aplecarea lui firească: căci numai asemenea opere ajung la nemurire. Fericirea lui era dar sufletul lui cel mare sau bogăția unei inteligențe a cărei întipărire în operele sale este un obiect de admirație pentru veacurile viitoare; erau gândirile a căror meditare și regândire au putut deveni îndeletnicirea și bucuria celor mai înalte spirite dintr-o viitorime neprevăzut de lungă. Meritul nemuririi consistă dar în meritarea ei, și aceasta este propria ei răsplată. Însă pentru ca operele care au dobândit-o să se fi bucurat și de gloria contimporanilor, aceasta a atârnat de împrejurări întâmplătoare și a fost de puțină însemnătate. Căci oamenii, fiind de regulă lipsiți de judecată proprie și mai ales cu totul incapabili de a prețui lucrări înalte și grele, se iau totdeauna după autoritatea altora, și gloria în asemenea caz se întemeiază pentru 99 la sută din lăudători numai pe încredere. De aceea și aplauzele cele mai numeroase ale contimporanilor nu pot avea pentru capetele cu minte decât puțină valoare, căci în ele aud numai ecoul a câtorva glasuri, care și aceste sunt întâmplătoare. Oare un mare virtuoz în arta muzicală s-ar simți lingușit de aplauzele zgomotoase ale publicului său dacă ar ști că acesta se compune, cu excepția a vreo doi-trei, din oameni surzi, care îndată ce văd mișcându-se mâinile celor cu auz, bat și ei din palme pentru a-și ascunde unii altora cusurul? Dar încă dacă ar mai ști că și cei cu auz au aprobat adeseori – te miri din ce interes – cu aceleași aplauze zgomotoase pe artiștii cei mai de rând! Așa se poate explica pentru ce gloria contimporanilor ajunge atât de rar să se preschimbe în gloria posterității, din care cauză D'Alembert, în frumoasa descriere a templului gloriei literare, zice: „înăuntrul templului locuiesc numai niște morți care în timpul vieței lor nu erau acolo, și câțiva oameni vii, care după moarte sunt mai toți dați afară". Și, fie zis în treacăt, a ridica cuiva un monument fiind încă în

viață va să zică a se îndoi de judecata posterității în privința lui. Dacă totuș apucă cineva în viață gloria menită a deveni nemurire, atunci rareori i se va întâmpla aceasta înainte de bătrânețe: excepții se mai găsesc la artiști și la poeți, dar foarte puține la filozofi. O dovadă ne dau portretele oamenilor deveniți celebri prin operele lor, fiind făcute de regulă din epoca celebrității: cei mai mulți sunt înfățișați bătrâni, mai ales filozofii. Dar din punct de vedere eudemonologic este și drept să fie așa. Și glorie și tinerețe deodată ar fi prea mult pentru un muritor. Viața noastră e așa de săracă încât bunurile ei trebuiesc împărțite cu mai multă economie. Tinerețele au destul cu propria lor bogăție și se pot mulțumi cu atât. Dar la bătrânețe, când toate plăcerile și bucuriile sunt moarte ca arborii în vreme de iarnă, înmugurește mai potrivit arborele gloriei ca o adevărată verdeață de iarnă. El se poate compara și cu perele tomnatice, care cresc vara dar se mănâncă iarna. La bătrânețe nu e mai frumoasă mângâiere decât a ne fi întrupat toată puterea tinerețelor în niște *opere*, care nu îmbătrânesc ca noi.

Dacă voim acum să cercetăm mai de aproape căile pe care se poate dobândi gloria în științe, ca unele ce ne sunt mai cunoscute, putem statornici următoarea regulă. Superioritatea intelectuală a cărei dovadă este o asemenea glorie, se arată totdeauna prin o combinație nouă a unor elemente date. Aceste pot să fie foarte felurite, însă gloria dobândită prin combinația lor va fi cu atât mai mare și mai lățită, cu cât ele însele sunt mai obștește cunoscute și mai la îndemâna fiecăruia. Dacă, d.e., datele consistă în câteva numere sau linii curbe, sau în vreun fapt special din fizică, zoologie, botanică sau anatomie, sau în câteva pasage stricate din autorii vechi, sau în inscripții pe jumătate șterse sau fără alfabet cunoscut, sau în câteva puncte întunecate din istorie: gloria ce se poate dobândi prin o bună combinare a lor nu se va întinde mult mai departe decât cunoștința însăș a datelor, se va mărgini dar la un număr mic de oameni, care în cea mai mare parte trăiesc retrași și sunt

plini de invidie în contra gloriei din specialitatea lor. Dacă, din contra, datele sunt cunoscute întregului neam omenesc, dacă sunt, d.e., însușiri esențiale și generale ale minții sau inimei, sau puteri ale naturei, a căror lucrare o avem totdeauna înaintea ochilor, sau mersul cunoscut al naturei îndeobște; atunci gloria de a le fi explicat și luminat prin o combinație nouă, importantă și evidentă, se va lăți cu vremea peste mai toată omenirea civilizată. Căci datele fiind înțelese de toți, și combinarea lor va fi în cele mai multe cazuri tot așa de accesibilă. Dar și aici gloria va fi totdeauna potrivită greutății biruite. Cu cât datele sunt mai obștește cunoscute, cu atât este mai greu a le combina într-un mod nou și exact, fiindcă un număr foarte mare de capete trebuie să o fi încercat și să fi sleit combinările putincioase. Din contră, datele care, fiind îndepărtate de publicul cel mare, nu se pot dobândi decât pe căi grele și anevoioase, vor fi mai totdeauna primitoare de alte combinații mai nouă: dacă le mai cercetează cineva care să fie numai înzestrat cu minte sănătoasă și cu judecată dreaptă, așadar cu o superioritate intelectuală mijlocie, este foarte cu putință să aibă fericirea de a găsi o nouă și exactă combinare a lor. Însă gloria astfel dobândită va avea cam aceleași margini ca și cunoștința datelor. Ce e drept, dezlegarea problemelor de acest gen cere mult studiu și multă silință, fie numai pentru a dobândi cunoștința datelor, pe când în celălalt gen, în care se poate dobândi tocmai gloria cea mai mare și răspândită, datele sunt gratis la dispoziția fiecăruia; însă totuși în proporția în care genul din urmă are trebuință de mai puțină muncă, el cere mai mult talent, poate și geniu, și aceste stau ca preț și ca prețuire mai presus de orice silință și de orice studiu.

De aici urmează că cei ce simt că au o minte puternică și o judecată dreaptă fără a-și atribui calitățile intelectuale cele mai eminente nu trebuie să cruțe studiul și ostenelile pentru a se înălța astfel peste mulțimea cea mare a oamenilor, în fața cărora se află datele obștești cunoscute, și a ajunge la locurile

mai retrase, care nu sunt accesibile decât științei și erudițiunii. Aici, unde numărul concurenților este din ce în ce mai mic, un cap ceva superior va afla în curând ocazia pentru o combinare nouă și exactă a datelor; și meritul descoperirii sale se va întemeia în parte și pe greutatea de a pătrunde până la acele date. Însă aplauzele astfel dobândite ale colegilor săi în știință, singurii cunoscători ai specialității, vor ajunge numai de departe până la mulțimea cea mare a oamenilor. Ducând la extrem calea arătată aici, putem afla punctul unde și datele singure, din cauza marei greutăți a culegerii lor, sunt în stare a întemeia o glorie, fără să mai fie trebuință de vreo combinare. Așa e la călătoriile în țări îndepărtate și puțin vizitate; ajungi la renume prin ceea ce ai văzut, nu prin ceea ce ai gândit. Mai adaogă și folosul că este mult mai ușor să spui altora ce ai văzut decât ce ai gândit, și tot așa este și cu înțelegerea: se vor găsi mai mulți cetitori pentru scrierile dintâi decât pentru cele din urmă. Precum zice și Asmus[1]:

„Cine vine din călătorie are ce povesti".

Dar tot de aici se explică cum de multe ori, când faci cunoștință personală cu celebrități de acest soi, îți aduci aminte de observarea lui Horațiu:

„Coelum, non animum, mutant, qui trans mare currunt."
(„Aerul, dar nu spiritul și-l schimbă cei ce trec dincolo de mare".)
(*Epist.*, I, XI, 27).

Cât pentru un cap înzestrat cu calități înalte (și numai el poate încerca dezlegarea problemelor celor mari și grele, ce se refer la lume în întregimea și totalitatea ei): un asemenea cap, deși va fi silit să-și întindă orizontul pe cât se poate mai mult, va trebui totuș să o facă în mod egal pentru toate părțile și fără

[1] Pseudonimul lui Matthias Claudius (1740–1815) – poet german *(n. ed.)*.

a se pierde în regiuni izolate și puțin cunoscute, adecă fără a se ocupa prea mult de amănuntele vreunei științe speciale, necum a se îndeletnici cu micrologii. Căci el nu este ținut să alerge după obiecte greu accesibile pentru a ieși din îmbulzeala concurenților, ci tocmai datele expuse vederii tutulor îi vor da materia pentru combinări nouă, importante și adevărate. Dar potrivit cu aceasta și meritul lui va putea fi prețuit de toți aceia cărora le sunt cunoscute datele, așadar de o mare parte a neamului omenesc. De aici provine deosebirea cea mare între gloria poeților și filozofilor și gloria la care pot ajunge fizicianii, chimiștii, anatomii, mineralogii, zoologii, filologii și alții asemenea lor.

CAP. V
PARENESE ȘI MAXIME

Aici mai puțin decât orunde am intenția de a fi complet; căci atunci aș trebui să repet maximele cele multe și în parte eminente ce s-au spus de înțelepții tutulor timpurilor, de la Theognis și Pseudo-Solomon, până la La Rochefoucauld, și nu m-aș putea feri de multe „locuri comune" prea întrebuințate de alții. Nefiind complete, maximele următoare nu pot fi nici așezate în ordine sistematică. De amândouă aceste neajunsuri cetitorul să se mângâie aducându-și aminte că în asemenea materie completarea sistematică aduce mai totdeauna cu sine urâtul. Eu m-am mărginit a spune ceea ce mi-a trecut prin minte, numai să-mi fi părut vrednic de împărtășit și să nu se fi zis și de alții, cel puțin nu în acelaș fel, așadar a face o a doua culegere după culesul celorlalți pe acest câmp nemărginit.

Pentru a introduce însă totuș oarecare ordine în felurimea cea mare a opiniilor și sfaturilor următoare, cred că e bine să le împart în generale, în cele ce privesc purtarea noastră către noi înșine, purtarea noastră cu alții și, în sfârșit, relațiile cu soarta și cu întâmplările lumii.

A. GENERALE

1. Regula cea mai de căpetenie a unei vieți înțelepte o văd cuprinsă în propoziția zisă în treacăt de Aristotel în *Ethica*

Nicomachee (VII, 12): ὃ φροαιμος το απνπον διωλει το ἥδν („omul cuminte caută ceea ce este lipsit de durere, nu ceea ce este plăcut“). Adevărul acestei propoziții se întemeiază pe adevărul mai general că orce plăcere și orce fericire este de natură negativă, pe când durerea este pozitivă. Expusă și dovedită se află propoziția din urmă în cartea mea principală[1], vol. I, § 58, însă se poate explica și prin experiența de toate zilele. Dacă trupul întreg, afară de o mică parte care e vătămată sau ne doare, este sănătos, nu simțim sănătatea trupului, ci atenția este îndreptată numai asupra durerii locului vătămat, și buna dispoziție a întregului simț vital este pierdută. Asemenea când toate treburile ne merg după dorință afară de una, care merge rău, această una ne revine mereu în minte, chiar fiind de puțină însemnătate, ne gândim mai des la ea și mai rar la celelalte lucruri însemnate în care am izbutit. În amândouă cazurile elementul cel contrariat este voința, într-un caz obiectivată în organism[2], în celălalt obiectivată în aspirarea omului, și în amândouă vedem că mulțumirea lucrează numai negativ și, prin urmare, nu se simte de-a dreptul, ci de-abia ne vine în conștiință pe calea reflecției. Din contra, nemulțumirea este o simțire pozitivă și se vestește de la sine. Orce plăcere consistă numai în depărtarea piedicei, în scăparea de ea, are, prin urmare, o viață scurtă.

Așa se explică citata regulă aristotelică care ne învață a nu căuta plăcerile și desfătările vieței, ci a ne feri pe cât se poate de nenumăratele ei rele. Dacă nu ar fi acesta drumul cel adevărat, atunci sentința lui Voltaire: *„le bonheur n'est qu'un rêve, et la doleur est réelle“* ar fi pe atât de falsă pe cât este, din contra,

---

[1] *Lumea ca voință și reprezentare (n. – T. M.).*

[2] „Obiectivitatea voinței“ este un termen propriu al filozofiei lui Schopenhauer. După el ființele de pe pământ ca și tot ce apare în lume sunt o manifestare (= obiectivare) a unei porniri generale (= voința) a naturei *(n. – T. M.).*

de adevărată. Prin urmare, și acela care vrea să-și rezume rezultatul vieței în privința eudemonologică, nu trebuie să-și facă socoteala după plăcerile ce le-a gustat, ci după neplăcerile de care a scăpat. Eudemonologia trebuie chiar să înceapă cu observarea că numele ei însuși este un eufemism și că sub vorba „a trăi fericit“, trebuie să se înțeleagă „a trăi mai puțin nefericit“, adecă suportabil. Și, în adevăr, viața nu ne este dată pentru a o petrece, ci pentru a o trece; aceasta se vede din multe expresii: latinește *degere vitam, vita defungi*, italienește *si scampa così*, nemțește *man muss suchen, durchzukommen* <românește „cum o mai duci?“> ș.a. asem. Da, este o mângâiere la bătrânețe de a fi trecut peste munca vieței. Așadar, soarta cea mai fericită o are acela care își duce viața fără prea mari dureri, fie sufletești, fie trupești, dar nu acela care a avut parte de bucuriile cele mai vii sau de plăcerile cele mai mari. Cine vrea să măsoare fericirea unei vieți după plăceri a luat o măsură greșită. Căci plăcerile sunt și rămân negative: a crede că sunt izvorul fericirii este o iluzie ce o are invidia, pentru propria ei pedeapsă. Durerile, din contra, se simt pozitiv: de aceea lipsa lor este măsura fericirii vieței. Dacă pe lângă o stare lipsită de dureri mai putem scăpa și de urât, atunci avem în esență fericirea pe pământ; căci celelalte sunt himere. De aici urmează că nu trebuie niciodată să cumpărăm plăcerile cu dureri, nici măcar cu riscarea acestora; căci atunci am plăti un lucru negativ și himeric cu o realitate pozitivă. Din contra, rămânem în câștig dacă jertfim plăcerile pentru a scăpa de dureri. În amândouă cazurile e tot atât dacă durerile vin înaintea plăcerilor sau după ele. Este, în adevăr, cea mai mare rătăcire de a voi să prefacem această vale de lacrimi într-un loc de desfătare, precum se încearcă așa de mulți. Mult mai puțin greșește cine cu o privire prea posomorâtă vede în lumea aceasta un fel de iad și, prin urmare, se gândește numai cum să-și facă o chilie apărată de flacări. Nebunul umblă după plăcerile vieței și se vede înșelat; înteleptul

se ferește de rele. Dacă totuș nu izbutește, este cel puțin din vina soartei, nu din propria sa nebunie. Dar întru cât izbutește, nu este înșelat; căci relele de care s-a ferit sunt foarte reale. Chiar de le-ar fi ocolit prea pe departe și ar fi jertfit mai multe plăceri decât trebuia, totuși în realitate nu a pierdut nimic: căci plăcerile fiind toate himerice, ar fi ridicul de a ne întrista de lipsa lor.

Necunoașterea acestui adevăr, favorizată prin optimism, este izvorul multor nefericiri. În timpul în care nu suferim, dorințele neastâmpărate ne nălucesc himerele unei fericiri ce nici nu există, și ne înduplecă a le urmări: prin aceasta ne atragem durerea, care este desigur reală. Atunci ne tânguim de pierderea acelei stări din trecut lipsite de dureri, la care ne gândim acum ca la un rai pierdut din vina noastră, și dorim în zadar să facem nefăcut ceea ce s-a făcut. Astfel pare că un demon rău prin nălucirile dorințelor ne scoate totdeauna din starea cea fără de dureri, care este gradul suprem al fericirii reale. Pe nesimțite ajunge tânărul la credința că lumea există pentru ca plăcerile ei să fie gustate, că este locașul unei fericiri pozitive, ce scapă numai din mâna celor neîndemânatici. Întru aceasta îl întăresc poeziile și romanurile, nu mai puțin și ipocrizia, cu care își întocmește lumea pretutindeni aparențele din afară și la care voi reveni îndată. De aici înainte viața lui este o vânătoare, întreprinsă cu mai multă sau mai puțină reflecție, după fericirea pozitivă ce are să consiste în plăceri pozitive. Primejdiile la care se expune atunci se primesc ca o îngreuiare necesară. Și astfel această vânătoare după un obiect care nici nu există aduce de regulă nefericiri care există foarte real și pozitiv. Ele se înfățișează ca dureri, suferințe, boale, pierderi, griji, sărăcie, rușine și mii de alte nevoi. Deșteptarea vine prea târziu. Dacă, din contra, prin păzirea maximei de mai sus, planul vieței este îndreptat spre ferirea de suferințe, așadar spre înlăturarea lipsei, a boalelor și a oricărei nevoi, atunci ținta este reală,

atunci putem izbuti la ceva și cu atât mai mult cu cât ne vom abate mai puțin de la acest plan prin alergarea după himera fericirii pozitive. Mittler, care în *Afinitățile elective* ale lui Goethe se ocupă mereu de fericirea altora, zice: „Cine vrea să scape de un rău știe totdeauna ce vrea; dar cine vrea un bine mai mare decât îl are este lovit de orbire". Aceasta o amintește și frumosul proverb francez: *le mieux est l'ennemi du bien*. Tot de aici se poate deduce principiul fundamental al cinismului, precum l-am expus în cartea mea principală, vol. 2, cap. 16. Căci ce alta îndemna pe cinici să desprețuiască toate plăcerile, dacă nu reflecția că ele sunt mai mult sau mai puțin împreunate cu dureri și că, prin urmare, este mult mai importantă depărtarea acestora decât dobândirea acelora? Ei erau adânc pătrunși de cunoștința negativității plăcerilor și a pozitivității durerilor și făceau tot pentru a se feri de rele, lepădându-se cu premeditare de plăceri ca de niște curse întinse spre a ne da pradă durerilor.

Născuți în Arcadia, cum zice Schiller, suntem cu toți, adecă intrăm în lume plini de aspirări spre fericire și plăceri și avem credința copilărească că le și vom realiza. În curând însă ne surprinde soarta, pune cu asprime mâna pe noi și ne învață că nimic nu este *al nostru*, ci toate sunt *ale ei*, având ea un drept necontestat nu numai asupra averii și agonisirii noastre și asupra nevestei și copiilor, ci și asupra mânilor și picioarelor, a ochilor și urechilor, ba și asupra nasului din mijlocul obrazului nostru. Orcum însă, după câtava vreme vine experiența și ne spune că fericirea și plăcerile sunt o fata morgana, care se vede numai din depărtare, dar în apropiere dispare, și că, din contra, suferința și durerile au realitate, se prezintă imediat ele însele și nu au trebuință nici de iluzie, nici de așteptare. Dacă învățătura ne folosește, atunci încetăm a alerga după fericire și plăceri, și ne gândim mai bine cum să ne păzim de dureri și suferințe. Atunci înțelegem că lucrul cel mai bun ce ni-l poate da lumea e o existență fără dureri, liniștită, suportabilă, și ne mărginim

a prieteșugului și a stimei din lumea asta! Iată dar ce vrea să zică falsitatea, goliciunea și ipocrizia în purtarea oamenilor. Un alt exemplu ni-l dau mulțimea de musafiri în haine de sărbătoare invitați la o primire solemnă; ei sunt semnul din afară al unei petreceri sociale mai nobile și mai alese; dar în locul acesteia nu s-a ivit decât sila, chinul și urâtul: căci unde sunt mulți oaspeți este și multă amestecătură orcâte decorații ar avea pe piept. Societatea în adevăr bună este cu necesitate și pretutindeni foarte mică. Dar îndeobște serbările și petrecerile strălucite și zgomotoase au totdeauna în ele ceva gol, poate chiar o disonanță; tocmai fiindcă contrastează prea tare cu mizeria și sărăcia existenței omenești, iar contrastul face să se simtă mai bine adevărul. Însă privite numai din afară își produc efectul: și acesta era scopul. Foarte bine și foarte cu spirit zice Chamfort: *„La société, les cercles, les salons, ce qu'on apelle le monde, est une pièce misérable, un mauvais opéra, sans intérêt, qui se soutient un peu par les machines, les costumes et les décorations"*. Tot astfel academiile și catedrele filozofice sunt firma, aparența *înțelepciunii*: dar tocmai aceasta lipsește și se află cu totul altundeva. Sunetele clopotelor, vestmintele preoților, gesturile evlavioase și mătăniile pe la icoane sunt tabla de afară, aparența falsă a religiei ș.c.l. Astfel, mai toate în lume sunt ca o nucă seacă: miezul este totdeauna lucru rar, dar și mai rar îl găsești sub coaje. El se află aiurea și în cele mai multe cazuri îl descoperi numai din întâmplare.

2. Dacă vrei să-ți dai samă de fericirea unui om, nu trebuie să întrebi ce-i face plăcere, ci, din contra, ce-l supără: cu cât se supără de lucruri mai mici, cu atât este mai fericit, fiindcă cineva trebuie să se afle bine pentru a fi susceptibil la nimicuri: în nefericire nici nu le bagă în samă.

3. Să ne ferim de a întemeia fericirea vieței noastre pe prea multe pretenții, adică pe *un fundament întins*; căci tocmai atunci se surpă mai ușor, dând ocazii la mai multe accidente care apoi se și întâmplă. Clădirea fericirii e în această privință într-un raport invers cu celelalte clădiri, care sunt mai solide

pe un fundament întins. A ne reduce pretențiile, pe cât se poate, în proporție cu mijloacele de care dispunem rămâne dar calea cea mai sigură pentru a scăpa de mari nefericiri.

Îndeobște este una din cele mai mari și mai răspândite nebunii de a face *pregătiri prea întinse* pentru viață, or în ce mod ar fi. Căci atunci se presupune mai întâi o viață de om lungă și întreagă, la care nu ajung decât foarte puțini. Și apoi, chiar dacă trăiesc atât de mult, viața tot se arată prea scurtă pentru planurile făcute, a căror punere în lucrare cere totdeauna cu mult mai multă vreme decât se credea: afară de aceasta planurile, ca toate lucrurile omenești, întâmpină atâtea piedici și greutăți, încât foarte rar ajung la îndeplinire. În sfârșit, chiar dacă se îndeplinesc, n-au fost prevăzute și n-au fost ținute în samă schimbările ce le aduce timpul *în noi înșine*; adică am uitat că puterile noastre slăbesc cu vremea și pentru lucrări și pentru plăceri. De aici vine că năzuim adese la lucruri care, după ce în sfârșit le-am dobândit, nu se mai potrivesc cu noi, precum și anii ce i-am întrebuințat la pregătirea unui lucru ne-au consumat în acelaș timp și pe nesimțite puterile pentru realizarea lui. Așa se întâmplă adese că avuțiile agonisite cu atâta trudă și cu atâtea primejdii nu ne mai bucură și că am muncit pentru alții; sau iarăș că nu mai suntem în stare să îndeplinim funcția după care am alergat atâția ani: lucrurile au venit prea târziu pentru noi. Sau dimpotrivă, noi venim prea târziu pentru niște lucruri, unde este vorba de opere și de produceri ale momentului: gustul timpului s-a schimbat, o nouă generație a crescut, care nu se mai interesează de ele; ne-au luat alții pe dinainte, pe drumuri mai scurte, și așa mai departe.

La toate aceste se gândește Horațiu când zice:

quid aeternis minorem
Consiliis animum fatigas?
(„Ce-ți trudești mintea necoaptă cu proiecte nesfârșite?")

(*Od[ae]*, II, 11)

Această greșală obișnuită o pricinuiește neapărata înșelare optică a ochiului intelectual, în urma căreia viața privită de la început ne pare nemărginit de lungă, iar privită de la sfârșit ne pare foarte scurtă. Dar această iluzie tot are și binele ei: fără dânsa cu greu s-ar săvârși vreo faptă sau vreo operă mare.

În viață ni se întâmplă ceea ce se întâmplă unui călător: cu cât înaintează, cu atât obiectele se arată altfel decât erau din depărtare; cu apropierea se prefac oarecum. Mai ales cu dorințele o pățim așa. Adeseori găsim altceva, câteodată ceva mai bun decât căutam; adeseori pe alt drum decât pe cel apucat de la început. Dar îndeosebi acolo unde ne așteptam la plăceri, fericiri și bucurii, aflăm în locul lor învățătură, cunoștință, înțelepciune – bunuri adevărate și statornice, în locul celor trecătoare și aparente. Aceasta este și ideea care străbate din *Wilhelm Meister* ca bazul fundamental și face din el un roman intelectual și, prin urmare, de un gen mai înalt decât toate celelalte, chiar decât ale lui Walter Scott, care nu sunt decât etice, adică privesc natura omenească numai din partea voinței. Aceeaș idee fundamentală, în trăsături mari și groase ca la decorurile de pe teatru, este simbolizată în *Flautul magic (Zauberflöte)*, o hieroglifă grotească, însă semnificativă și primitoare de multe înțelesuri. Opera ar fi chiar perfectă în această privință dacă în actul din urmă Tamino, reîntors prin dorința de a poseda pe Tamina, ar cere și ar primi în locu-i numai binecuvântarea în templul înțelepciunei, pe când, dimpotrivă, lui Papageno, contrastului său necesar, i s-ar îndeplini dorul după Papagena lui.

Oamenii cu minte superioară și cu simțiri nobile își dau în curând samă de această educație a soartei și se lasă cu inima primitoare și plină de recunoștință în voia ei; ei recunosc că înțelepciune se poate găsi în lume, dar fericire nu, se obișnuiesc și se mulțumesc a preface speranțele în învățături și zic în sfârșit cu Petrarca:

Alto diletto che 'mparar non provo.
(„Nu mai simt altă plăcere decât de a învăța.“)

Astfel pot ajunge chiar să nu mai urmeze după dorințele și aspirările lor decât în aparență și oarecum de petrecere, pe când în serios și în realitate nu așteaptă decât învățătură; ceea ce le dă apoi un aer sublim de contemplație genială. În acelaș înțeles se mai poate zice că aici semănăm cu alchimiștii, cari căutând numai aur au descoperit praful de pușcă, porțelanul, multe medicamente, chiar și unele legi ale naturei.

B. DESPRE PURTAREA NOASTRĂ CĂTRE NOI ÎNȘINE

4. Precum lucrătorul întrebuințat la zidirea unei case nu-i cunoaște planul sau nu-l are totdeauna înaintea ochilor, tot așa e omul care își toarce tortul vieței zi cu zi și oră cu oră, față cu întregimea existenții sale și cu caracterul ei. Cu cât acest caracter este mai demn, mai însemnat, mai potrivit și mai individual, cu atât este mai bine să se înfățișeze uneori înaintea conștiinței omului planul vieței sale în prescurtare. Dar ce e drept, și pentru aceasta se cere să fi făcut un mic început cu γνῶθο σαυτόν („cunoaște-te pe tine însuți“), așadar, să știe ce anume vrea mai întâi de toate, adică să știe, care este lucrul de căpetenie pentru fericirea lui, apoi ce vine în rândul al doilea și în al treilea; asemenea să înțeleagă, până la un punct oarecare, în ce consistă chemarea lui, rolul și relația lui cu lumea. Dacă relația este însemnată și măreață, atunci privirea planului vieței sale în prescurtare îl va întări mai mult decât toate, îl va încuraja, îl va înălța, îl va îndemna la lucru și-l va feri de rătăcire.

Precum călătorul nu-și dă seama de toate întorsăturile și cotiturile drumului decât după ce a ajuns în vârful dealului, tot așa nu cunoaștem nici noi adevărata legătură între faptele, lucrările și operele noastre, consecința și înlănțuirea lor exactă, nici chiar valoarea lor, decât la sfârșitul unei epoce a vieței sau la sfârșitul vieței întregi. Câtă vreme suntem încă în mijlocul ei, lucrăm numai după însușirile statornice ale caracterului nostru, sub înrâurirea motivelor și în măsura capacității noastre, așadar totdeauna cu necesitate, neputând face în fiece

moment alta decât ceea ce în alt moment ne pare nouă drept și potrivit. Urma alege și ne arată ce a fost să fie, și numai privirea înapoi peste toată înlănțuirea lucrurilor ne explică cum și prin ce s-au făcut toate. Din aceeaș cauză nici când săvârșim faptele cele mai mari sau când producem opere nepieritoare, nu avem conștiință despre însemnătatea lor, ci le vedem numai ca niște lucrări potrivite cu scopurile sau cu intențiile noastre actuale, tocmai bune pentru acel moment: de-abia din totalitate, în legătura și împreunarea ei apare mai pe urmă caracterul și capacitatea noastră și atunci vedem la fiecare pas cum, conduși de geniul nostru, ca prin inspirație, am apucat singura direcție dreaptă între mii de false. Aceasta se aplică la lucrările teoretice ca și la cele practice, și în sens invers la cele rele și greșite.

5. Un punct însemnat, dacă e vorba să ducem o viață înțeleaptă, este proporția în care luăm în băgare de seamă timpul de față și timpul viitor, pentru ca nu unul să ne strice pe celălalt. Mulți trăiesc prea în actualitate: cei ușori; alții prea în viitorime: cei fricoși și îngrijați. Rar se va găsi cineva care să păzească proporția cea dreaptă. Oamenii cari prin proiecte și speranțe nu trăiesc decât în viitor, cari privesc totdeauna înaintea lor și aleargă cu nerăbdare după lucrurile ce au să vie, așteptând ca numai aceste, dar aceste desigur, să le aducă fericirea cea adevărată, și pentru moment lasă să treacă actualitatea fără a se folosi de ea, seamănă, cu tot aerul lor cel serios, măgarilor din Italia, cărora li se leagă la cap un smoc de fân ce-l văd mereu înaintea ochilor și, dând să-l prindă, grăbesc pasul. Astfel de oameni se înșală întruna trăind tot *ad interim*, până când mor. În loc de a fi totdeauna prea mult ocupați cu planurile și grijile viitorului sau de a ne pierde în dorul trecutului, nu ar trebui să uităm niciodată că actualitatea este singură reală și că numai ea este sigură, pe când, din contra, viitorul iese mai totdeauna altfel de cum ni-l închipuim, și chiar trecutul a fost altfel: și unul și altul sunt mai pe jos de închipuirile noastre. Depărtarea, care micșorează lucrurile

pentru ochi, le mărește pentru gândire. Numai actualitatea e adevărată și activă; ea este timpul real împlinit, și existența noastră este cuprinsă numai în ea. De aceea ar trebui să o învrednicim totdeauna de o primire veselă, și orice oră suportabilă și liberă de neplăceri imediate sau de dureri să o petrecem cu conștiința binelui ei, adică să nu o înveninăm cu gândul la speranțele înșelate din trecut sau la grijele din viitor. Căci este lucru foarte nechibzuit a lepăda ceasul cel bun când se înfățișează, sau a-l turbura înadins, de necazul lucrurilor trecute sau de teama celor viitoare. Grija chiar și părerea de rău să-și aibă vremea lor hotărâtă; dar după trecerea ei să urmăm sfatul autorului grec:

„Cele trecute să fie uitate! Mânia să nu aibă loc în inima noastră! Cele viitoare sunt în mâna zeilor."

Iar pentru cele prezente să ascultăm pe Seneca: *„singulas dies singulas vitas puta"* („ia fiecare zi în parte drept toată viața"), și să ne facem această vreme, singură reală, pe cât se poate de plăcută.

Dintre relele viitoare ne pot cu drept cuvânt neliniști numai acele cari sunt sigure și a căror epocă este asemenea sigură. Dar de așa fel vor fi foarte puține; căci relele sau sunt numai posibile, cel mult probabile, sau chiar dacă sunt sigure, epoca lor este nesigură. Dacă și asemenea lucruri ar fi în stare să ne turbure, atunci nu am mai avea nici o minută liniștită. Pentru a nu ne pierde dar liniștea vieței prin niște rele nesigure sau nehotărâte în epoca lor, trebuie să ne deprindem a privi pe unele ca și când nu ar veni niciodată și pe altele ca și când nu ar veni așa de curând.

Cu cât însă cineva este mai liniștit din partea fricii, cu atât îl neliniștesc mai mult dorințele și pretențiile. Cântecul așa de popular al lui Goethe *Ich hab' mein' Sach auf nichts grestellt* <„nu aștept nimic de la viață">, în adevăratul său înțeles ne spune că numai după ce omul a renunțat la toate pretențiile

și s-a mărginit la o existență simplă și modestă, dobândește acea liniște a spiritului care este temelia fericirii omenești, fiindcă e neapărată pentru a ne putea bucura de actualitate, adică de viața întreagă. În același scop ar trebui să ne aducem aminte că ziua de astăzi vine numai o dată și nu mai revine. Însă noi ne închipuim că vine și mâine: dar mâine este altă zi, care vine iarăși numai o dată. Noi uităm că fiece zi este o parte integrantă și, prin urmare, de sine stătătoare a vieței, și o privim ca fiind cuprinsă în viață precum indivizii sunt cuprinși în noțiunea generică. Asemenea am prețui mai bine actualitatea și ne-am bucura mai mult de ea dacă în zilele de liniște și de sănătate ne-am gândi totdeauna că, la vreme de durere și de supărări, aducerea-aminte ne înfățișează orce oră petrecută fără suferințe ca pe un rai pierdut, ca pe un prieten neprețuit. Dar noi trecem prin zilele cele frumoase fără a le simți: numai când vin cele rele am dori să le aducem înapoi. Mii de ore vesele și plăcute le lăsăm să treacă pe dinaintea noastră fără a ne bucura de ele și fără a le întâmpina măcar cu un zâmbet, pentru a ofta mai pe urmă după ele în vreme de întristare. Ar trebui, dimpotrivă, să prețuim actualitatea suportabilă, fie ea cât de banală, în loc să o privim cu atâta nepăsare și să ne grăbim a scăpa de ea; ar trebui să ne aducem pururea aminte că în acel moment chiar se pierde pentru vecie, înălțându-se spre apoteoza trecutului, și de acum înainte se păstrează numai în memorie, înconjurată de lumina nemuririi, iar în ceasurile de restriște, când ridicăm vălul amintirilor, se deșteaptă în noi un dor nespus după cele ce nu mai sunt.

6. *Orce mărginire ne face mai fericiți.* Cu cât sfera noastră de activitate și de atingere este mai strâmtă, cu atât suntem mai fericiți; cu cât ese mai largă, cu atât suntem mai expuși la neliniște și la supărări. Căci cu întinderea ei se sporesc și grijile, dorințele și temerile. De aceea nici chiar orbii nu sunt așa de nefericiți precât i-am crede *a priori*: aceasta o dovedește liniștea aproape veselă a fizionomiei lor. Tot așa se explică, în parte,

pentru ce a doua jumătate a vieței este mai tristă decât cea dintâi: în decursul vieței orizontul scopurilor și relațiilor noastre devine tot mai larg. În copilărie este mărginit la împrejmuirea imediată și la relațiile cele mai restrânse; în tinerețe este mult mai întins; în vârsta matură cuprinde toată mișcarea vieței noastre, uneori îmbrățișază chiar relațiile cele mai îndepărtate, state și popoare; la bătrânețe se adaugă generația următoare. Din contra, orice mărginire, chiar cea intelectuală, este priincioasă fericirii noastre. Cu împuținarea deșteptării voinței se împuținează suferințele: și se știe că suferința este pozitivă, iar fericirea negativă. Dacă ne este mărginit cercul de acțiune, îi lipsesc voinței ocaziile externe pentru a se deștepta; dacă ne este mintea mărginită, îi lipsesc cele interne. Însă cea din urmă are neajunsul de a deschide intrarea urâtului, care indirect devine un izvor de nenumărate suferințe, făcând pe om să se apuce de toate pentru a scăpa de el, să umble după distracții, după societate, lux, joc de cărți, băutură ș.c.l., ceea ce aduce cu sine pagube și nefericiri de tot felul. *Difficilis in otio quies.* Cât este mărginirea externă de favorabilă, ba chiar de neapărată pentru fericirea omenească, se vede din *Idilă*, care, fiind singurul gen poetic ce-și propune a ne înfățișa oameni fericiți, ni-i arată anume și totdeauna în situația și în împrejurimea cea mai simplă. De acolo vine și plăcerea ce o avem pentru așa-numite tablouri *de genre*.

Astfel dar *simplicitatea* cea mai mare și chiar *monotonia* vieței, până ce nu produce urâtul, ne face fericiți, fiindcă numai așa simțim mai puțin viața însăș, prin urmare și sarcina ei firească: ea curge atunci ca un pârâu fără valuri și fără vârtej.

7. Mulțumirea sau nemulțumirea se hotărăște în ultima instanță prin ceea ce gândim și ce simțim, adică prin cuprinsul și ocupația conștiinței noastre. Orce ocupație curat intelectuală este de regulă mai folositoare pentru spiritul capabil de a o avea decât viața reală cu veșnicele ei alternări între succes și cădere, cu zbuciumările și cu necazurile ei. Dar pentru aceasta se cer

însușiri intelectuale mai înalte. Și nu e de uitat că precum viața activă externă ne distrage și ne abate de la studii luându-ne liniștea și concentrarea trebuincioasă pentru ele, tot așa continua ocupație intelectuală ne face mai mult sau mai puțin incapabili pentru mișcarea și agitările vieței reale; de aceea e bine să întrerupem cu totul asemenea studii atunci când împrejurările cer energie și activitate practică.

8. Pentru a trăi cu deplină conștiință și a scoate din experiență toată învățătura ce o cuprinde, tebuie să ne gândim adeseori la cele petrecute și să recapitulăm ceea ce ni s-a întâmplat, ce am făcut și ce am simțit în felurite ocazii, să comparăm opiniile noastre trecute cu cele prezente, proiectele și aspirările noastre cu rezultatul lor și cu nemulțumirea ce ne-a produs-o. Atunci ne facem singuri repetiția lecțiilor ce ni le-a predat experiența. Experiența se poate asemenea compara cu textul, iar meditarea și cunoștințele cu comentariile lui. Multă meditare și multe cunoștințe cu puțină experiență seamănă cu edițiile a căror pagini cuprind 2 rânduri de text și 40 de comentarii. Multă experiență cu puțină meditare și puține cunoștințe seamănă cu edițiile bipontine fără note, care lasă multe lucruri neînțelese.

Tot acolo tinde și sfatul lui Pythagoras: să recapitulăm seara înainte de a adormi ceea ce am făcut peste zi. Cel ce-și petrece viața în îmbulzeala treburilor sau a plăcerilor dintr-o zi în alta, fără a mai cugeta asupra trecutului, acela pierde conștiința clară a existenței; inima lui devine un haos, și un fel de confuzie i se introduce în idei și se arată îndată în conversația lui abruptă, fragmentară, oarecum tăiată în bucățele, cu atât mai mult cu cât este mai mare mișcarea din afară, mulțimea impresiilor, și cu cât este mai mică lucrarea dinăuntru a cugetului său.

Aici este de observat că după oarecare vreme nu mai suntem în stare să ne aducem aminte de dispoziția și de simțirile noastre din trecut, nici de toate împrejurările care ne-au influențat; dar ne putem aduce aminte de manifestările noastre,

adică de cele ce am zis sau am făcut. Aceste manifestări sunt rezultatul, expresia și măsura acelor dispoziții și simțiri. Memoria sau hârtia va trebui dar să păstreze cu îngrijire asemenea lucruri din epocile mai însemnate. Pentru aceasta sunt foarte folositoare jurnalele personale, ceea ce numesc nemții *Tagebücher*.

9. Să ne fim singuri de ajuns, să ne fim înșine totul și să putem zice *omnia mea mecum porto* este, fără îndoială, însușirea cea mai folositoare pentru fericirea noastră: de aceea nu se poate repeta îndestul cuvântul lui Aristoteles ἡ εὐδαιμονια των αυταρχων ἐστι („fericirea este a celor ce-și sunt singuri de ajuns"; *Eth. Eud.*, 7, 2). (Cam aceeaș idee o exprimă într-o formă foarte plăcută maxima lui Chamfort pusă ca motto în fruntea cărții de față[1]). Căci, pe de o parte, nu ne putem încrede cu siguranță în nimeni decât în noi înșine, și, pe de alta, greutățile, primejdiile și neplăcerile ce le aduce societatea cu sine sunt nenumărate și cu neputință de ocolit.

Nu e cale mai rătăcită pentru fericire decât viața în lumea cea mare (*high-life*), cum am zice „în chef și petreceri": căci aceasta vrea să prefacă existența noastră cea săracă într-un șir neîntrerupt de bucurii, de distracții și de plăceri, de unde dezamăgirea nu poate lipsi; precum asemenea nu lipsește dezamăgirea la neadevărurile ce ni le spunem unii altora în față și care sunt nedezlipite de o asemenea viață[2].

Mai întâi orice societate cere neapărat o acomodare și o temperare reciprocă; de aceea devine cu atât mai sarbădă cu cât este mai numeroasă. Nimeni nu poate fi *așa cum este* decât

[1] Referire la motto-ul *Aforismelor* schopenhaueriene: „Fericirea nu-i lucru ușor; e greu să o găsim în noi și imposibil de a o găsi aiurea." – Chamfort *(n. ed.)*.

[2] Precum ne este trupul învălit în haine, așa mintea în neadevăruri. Vorbele, faptele, toată firea noastră sunt mincinoase; și numai străbătând prin acest văl putem uneori să ghicim adevăratele simțiri, precum ghicim forma trupului din haine.

atunci când se află singur; prin urmare, cine nu iubește singurătatea nu iubește libertatea: căci liberi suntem numai când suntem singuri. Orce societate are ca tovarăș nedezlipit sila și ne cere jertfe cu atât mai grele cu cât individualitatea noastră este mai importantă. Astfel, fiecine va ocoli, va suferi sau va preferi singurătatea în proporție cu valoarea persoanei sale. În izolare își simte cel sărac la minte toată sărăcia, spiritul cel mare toată importanța, în scurt fiecine simte ceea ce este. Cu cât cineva stă mai sus pe scara naturei, cu atât se află din necesitate firească mai izolat. Dar atunci este o binefacere pentru el dacă izolarea trupească corespunde celei sufletești: căci altminteri contactul prea des cu ființe heterogene îl turbură, îi este chiar dușman, îi întunecă propria sa fire, fără a-i da nici o compensație. Pe când natura a așezat între oameni cea mai mare deosebire, în inimă și în minte, societatea, nețiinându-o în seamă, îi face pe toți egali sau mai bine pune în locul egalității firești deosebirile și treptele meșteșugite ale stării și ale rangului, care foarte des sunt diametral opuse rangului naturei. Această alcătuire socială le convine prea bine celor pe care natura i-a așezat pe treptele de jos; dar acei puțini la număr pe care i-a așezat sus sunt nedreptățiți; din care cauză aceștia se retrag din societate, unde, prin urmare, îndată ce este numeroasă, predomnește vulgaritatea. Ceea ce face neplăcută societatea pentru spiritele cele mari este egalitatea drepurilor și a pretențiilor pe lângă inegalitatea facultăților și a lucrării sociale. Așa-numia „societate" admite calități de tot felul, afară de cele intelectuale: aceste sunt de contrabandă. Ea ne silește să arătăm o răbdare nemărginită pentru orice absurditate, nebunie și prostie; din contra, însușirile eminente ale cuiva să-și cerșească iertare sau să se ascundă; căci superioritatea intelectuală vatămă prin simpla ei existență și fără voie. Astfel societatea, numită cea bună, nu are numai răul că ne impune oameni ce nu-i putem lăuda nici iubi, ci ne și împiedică de a fi noi înșine așa cum ne este firea; din contra, ne silește, pentru a fi în consonanță cu ceilalți,

să ne restrângem, să ne micșorăm și să ne desfigurăm singuri. Cuvinte de duh sau inspirații inteligente se cuvin numai într-o societate inteligentă; în cea de rând deșteaptă de-a dreptul ura; căci pentru a plăcea acolo se cere neapărat să fii om de rând și mărginit. Într-o asemenea societate trebuie dar să jertfim, cu mare abnegație, trei pătrimi din noi înșine pentru a ne asemăna celorlalți. Ca răsplată avem, ce e drept, pe ceilalți: dar cu cât cineva are mai multă valoare, cu atât va găsi mai curând că aici câștigul nu acoperă paguba și că afacerea se sfârșește cu deficit, fiindcă oamenii sunt de obicei insolvabili, adică nu au în societatea lor nimic ce ne-ar despăgubi de urâtul, de sarcinile și de neplăcerile ei, precum și de abnegația ce ne-o impune. Așa fiind, cele mai multe societăți sunt astfel alcătuite încât cine le dă pe singurătate face o tocmeală bună. La aceasta se mai adaogă că societatea, pentru a înlocui superioritatea adevărată, adică cea intelectuală, pe care nu o poate suferi și care este și greu de găsit, a introdus o superioritate falsă, convențională, întemeiată pe reguli arbitrare, moștenită prin tradiție în cercurile mai înalte și adese schimbătoare ca și lozinca la militari; aceasta se numește apoi bună creștere, *bon ton*, *fashionableness*. Când însă vine vreodată în coliziune cu cea adevărată își arată slăbiciunea. De altminteri, *quand le bon ton arrive, le bon sens se retire*.

Dar îndeobște nimeni nu poate sta în armonie deplină decât numai cu sine însuș; nici cu prietenul său, nici cu iubita sa, căci deosebirile individualității și ale dispoziției produc totdeauna o disonanță fie cât de mică. De aceea pacea adevărată și adâncă a inimei și liniștea deplină a sufletului – cel mai mare bine pe pământ, după sănătate – nu se pot găsi decât în singurătate și ca stare permanentă numai în retragerea cea mai desăvârșită. Dacă ai atunci o individualitate înaltă și bogată, te afli în situația cea mai fericită ce este cu putință pe această sărmană lume. Și să o spunem fără sfială: orcât de strâns sunt legați oamenii prin amiciție, amor și căsătorie, adevărat prieten

nu-și este cineva decât sieși și cel mult copilului său. Cu cât omul după condițiile sale externe sau interne are mai puțină trebuință de a fugi în relație cu alții, cu atât mai bine pentru el. Neajunsurile singurătății și părăsirii le poți prevedea, deși nu le simți pe toate deodată; din contra, societatea este *insidioasă*[1]: ea, sub aparența petrecerii, a comunicării, a plăcerilor sociale etc., ascunde rele foarte mari, adesea incurabile. O îndeletnicire de căpetenie a tinerimii ar trebui să fie deprinderea cu singurătatea, fiindcă în ea se află un izvor de fericire și de liniște sufletească. Din toate aceste urmează că partea cea mai bună și-a ales-o acela care nu se încrede decât în sine însuș și își află întru toate mulțumirea în sine; Cicero zice chiar: *„Nemo potest non beatissimus esse, qui est totus aptus ex sese, quique in se uno ponit omnia“*. („Cel mai fericit cată să fie acela care nu are întru nimic trebuință de alții, ci și-a pus toate în sine“; *Paradox*, II). Cu cât cineva are mai mult în sine însuș, cu atât cere mai puțin de la alții. Un fel de simțire a deplinei îndestulări oprește pe oamenii de valoare de a aduce societății însemnatele jertfe ce le cere, necum de a o căuta cu abnegație de sine înșii. Simțirea contrară face pe oamenii de rând așa de sociabili și de acomodanți: lor le vine mai ușor să sufere pe alții decât să se sufere pe sine. La aceasta se mai adaogă că ceea ce are adevărată valoare nu se prețuiește în lume și ceea ce se prețuiește nu are valoare. Rezultatul este retragerea tutulor oamenilor de merit. Așadar, pentru acela care găsește ceva în sine va fi o regulă înțeleaptă de a-și mărgini trebuințele numai pentru a-și păstra sau a-și mări libertatea și de a avea cât se va putea mai puține dorințe pentru persoana sa, împuținând astfel relațiile neapărate cu lumea.

Pe de altă parte, ceea ce face pe oameni sociabili este neputința lor de a suporta singurătatea și în singurătate de a se suporta pe sine. Goliciunea lor internă și urâtul îi mână în

[1] Schopenhauer însuși întrebuințează aici cuvântul *insidiös (n. – T. M.)*.

societăți, precum și în călătorii prin țări străine. Spiritului lor îi lipsește puterea elastică a unei mișcări proprii: de aceea mulți caută întărirea lui prin alcool și ajung astfel la beție. Pentru aceeaș cauză le trebuie totdeauna o excitare din afară, și anume cea mai energică, adică cea prin ființe de seama lor. Fără de ea, spiritul lor, neputându-și purta povara, își sporește mișcarea și se cufundă în letargie[1]. Asemenea s-ar putea zice că fiecare din ei este numai o fracție mică din ideea omenirii și că îi trebuie, prin urmare, multă completare prin alții pentru a produce oarecum o cunoștință omenească întreagă; dimpotrivă, cine este om întreg, om *par excellence*, acela înfățișează o unitate și nu o fracție, și, prin urmare, are destul cu sine. În acest înțeles societatea de rând se poate compara cu muzica rusească de cornuri, unde fiecare corn nu are decât un singur ton și numai prin consonanța exactă a tutulor se produce o melodie. Căci monoton ca și cornul cu un singur ton este spiritul mai tutulor oamenilor, și mulți din ei par a avea o singură idee, incapabili de a mai concepe și alta. De aici se explică nu numai anostia lor, ci și dorința de a fi în societate și de a umbla tot în grămadă ca în mijlocul unei cirezi (englezește: *the gregariousness of mankind*). Monotonia propriei sale ființe îi devine

[1] Se știe că relele sunt mai ușor de suferit împreună cu alții: printre rele par a socoti oamenii și urâtul, de aceea se asociază mai mulți pentru a se plictisi împreună. Precum iubirea de viață nu este decât frica de moarte, tot așa *instinctul social* al oamenilor nu este direct, adică nu se întemeiază pe iubirea societății, ci pe teama de *singurătate*, căci ei nu caută atât încântătoarea înfățișare a celorlalți, pe cât fug de pustietatea singurătății și de monotonia propriei lor conștiințe. Pentru a scăpa de aceasta se mulțumesc și cu o societate rea și se supun silei și greutăților ce le aduce orice societate. Dacă însă dezgustul de toate aceste a biruit și în urmă a prins rădăcină obiceiul singurătății și întărirea în contra impresiei celei dintâi, așa încât să nu mai producă efectele de care am vorbit mai sus, atunci putem rămânea în ticnă totdeauna singuri, fără a dori societatea tocmai fiindcă trebuința ei nu este directă și fiindcă ne-am deprins cu efectele binefăcătoare ale singurătății.

fiecăruia din ei nesuferită – *omnis stultitia laborat fastidio sui* („tot nerodul se munceşte cu propria-i nerozie"); numai împreună şi prin asociare sunt ceva, întocmai ca şi acei cornişti. Din contră, omul plin de spirit este de comparat unui virtuoz, care îşi execută singur concertul; sau şi unui clavir. Precum clavirul singur este o mică orchestră, aşa este şi el o lume în mic, şi ceea ce sunt ceilalţi cu toţi împreună se înfăţişează la el în unitatea unei singure conştiinţe. Ca şi clavirul, el nu face parte dintr-o simfonie, ci este potrivit pentru solo şi pentru singurătate; iar dacă totuş trebuie să lucreze cu ei împreună, atunci o face numai ca voce principală cu acompaniare, ca şi clavirul, sau pentru a indica tonul la muzica vocală, ca şi clavirul. Cui îi place însă societatea îşi poate scoate din această comparare regula de a îndrepta întrucâtva prin cantitate ceea ce lipseşte la calitatea persoanelor cu care este în relaţie. Cu un singur om plin de spirit poate avea destulă societate; dar dacă nu se află decât soiul de rând, atunci este bine să aibă multe exemplare din acest soi, pentru ca din varietatea şi conlucrarea lor să rezulte ceva – şi Dumnezeu să-i dăruiască răbdare!

Din acel gol şi acea sărăcie sufletească a oamenilor trebuie să ne mai explicăm pentru ce, dacă uneori nişte bărbaţi mai distinşi formează o societate cu un scop ideal, rezultatul iese mai totdeauna contrar. Acea *plebe* a omenirii, care se îmbulzeşte pretutindeni cu grămada ca jivinele şi este gata să se apuce de toate fără alegere pentru a scăpa de urât şi uneori de sărăcie se vâră şi acolo şi strică în curând toate sau preface lucrurile aşa încât ies împotriva scopului primitiv.

De altminteri, sociabilitatea se poate privi ca o încălzire sufletească a oamenilor prin olaltă, analoagă celei fizice, ce o produc prin înghesuire când e ger. Dar cine are însuş multă căldură sufletească nu are trebuinţă de aşa ceva[1]. După toate

[1] Schopenhauer adaogă în vol. 2 din *Parerga* următoarea comparare: „Într-o zi de iarnă, pe ger, o turmă de arici se înghesuiau unii într-alţii ca să se apere de frig prin propria lor căldură. Însă îndată simţiră

acestea sociabilitatea cuiva stă în proporţie aproape inversă cu valoarea lui intelectuală, şi „a fi nesociabil" mai că vrea să zică „a fi un om eminent".

Omul cu o inteligenţă mai înaltă găseşte în singurătate două foloase: întâi de a fi cu sine însuş, şi al doilea de a nu fi cu alţii. Pe folosul din urmă trebuie să punem un mare preţ, dacă ne aducem aminte câtă silă, câte greutăţi şi chiar primejdii aduce cu sine orce relaţie socială. *Tout notre mal vient de ne pouvoir être seuls*, zice La Bruyère. *Sociabilitatea* se ţine de pornirile primejdioase şi vătămătoare, fiindcă ne pune în raport cu nişte fiinţe a căror mare majoritate e rea ca morală şi tâmpită ca inteligenţă. Cel nesociabil nu are trebuinţă de ele. A afla în tine însuţi atât încât să nu-ţi mai trebuiască societate este o mare fericire, fiindcă mai toate suferinţele noastre se nasc din societate, iar liniştea intelectuală, care pe lângă sănătate este elementul cel mai esenţial al fericirii, se primejduieşte prin orice relaţii şi, prin urmare, nu poate exista fără multă singurătate. Pentru fericirea liniştei intelectuale filozofii cinici renunţau la orice avere; cine pentru acelaş scop renunţă la societate a ales mijlocul cel mai înţelept. Căci este pe atât de nimerit pe cât este de frumos ceea ce zice Bernardin de St. Pierre: „*la diète*

împunsăturile ghimpilor lor şi se îndepărtară unii de alţii. Dorul de căldură apropiindu-i din nou, împunsăturile iarăşi îi depărtară, aşa încât să zbăteau mereu între cele două chinuri, până când ajunseră a găsi o distanţă mijlocie, care uşura întrucâtva amândouă suferinţele. Sociabilitatea, născută din golul şi din monotonia internă, împinge oamenii unii spre alţii, însă nenumăratele lor însuşiri respingătoare şi greşeli nesuferite îi împrăştie din nou. Distanţa mijlocie la care ajung în sfârşit şi care face cu putinţă o împreună vieţuire se numeşte apoi «politeţă» şi «bună-cuviinţă». Celui ce trece peste această distanţă i se zice în Anglia *keep your distance!* Cu acest chip, ce e drept, trebuinţa de căldură mutuală nu este îndestulată decât pe jumătate, dar pe de altă parte şi împunsătura ghimpilor este mai puţin simţită. Cine însă are destulă căldură în sine însuşi preferă să rămâie departe de lume, pentru a nu produce şi a nu suferi dureri" *(n. – T. M.)*.

des aliments nous rend la santé du corps, et celle des hommes la tranquilité de l'âme". Prin urmare, cel ce se împrieteneşte din vreme cu singurătatea şi se deprinde a o iubi a dat de o comoară. Dar nu toţi o pot găsi, din contră, foarte puţini. Căci precum la început nevoia împreunează pe oameni, aşa după încetarea ei îi împreunează urâtul. Când ar lipsi amândouă aceste, toţi ar rămânea singuri, mai întâi fiindcă numai cu singurătatea se potriveşte importanţa exclusivă şi unică ce şi-o dă fiecine în ochii săi proprii şi care în mijlocul lumii se reduce la nimic, primind la fiece pas o dezminţire dureroasă. În acest înţeles singurătatea este chiar starea firească a fiecăruia: ea îl aşază din nou, ca pe Adam, în condiţia primitivă a fericirii potrivite cu natura lui.

Dar Adam nu avea nici tată, nici mamă! De aceea iarăşi, într-un alt înţeles, singurătatea nu este firească omului, întrucât adecă la intrarea sa în lume nu s-a aflat singur, ci între părinţi, fraţi şi surori, aşadar în societate. Prin urmare, iubirea singurătăţii nu poate exista ca pornire primitivă, ci se naşte în urma experienţei şi a cugetării; şi aceasta se va întâmpla în proporţia dezvoltării puterilor intelectuale şi totdeodată împreună cu înaintarea în vârstă, astfel încât dorinţa de societate a oricăruia va sta de regulă în raport invers cu vârsta sa. Copilul cel mic plânge şi se vaită îndată ce rămâne singur, fie numai câteva minute. Pentru băiat singurătatea este o pedeapsă. Tinerii se asociază uşor; numai cei cu minte şi cu inimă aleasă caută uneori izolarea; dar a rămânea o zi întreagă singuri le vine încă greu. Bărbatului însă îi este uşor: el poate sta multă vreme singur; iar moşneagul, care este ultima rămăşiţă din generaţiile dispărute şi nu mai are nici plăcere, nici putere pentru distracţiile vieţei, cu cât este mai bătrân, cu atât îşi găseşte în singurătate adevăratul său element. Totdeauna însă, în fiecare individ, aplecarea spre izolare şi singurătate va creşte în raport cu valoarea sa intelectuală. Căci o asemenea aplecare, după cum am zis, nu este firească, adecă de-a dreptul născută din vreo trebuinţă, ci numai efectul experienţei şi al cugetării, mai ales al

cunoştinţii dobândite despre mizeria morală şi intelectuală a celor mai mulţi oameni, la care, pentru a aduce răul la culme, imperfecţiile morale conspiră cu cele intelectuale şi se ajută unele pe altele, producând astfel o sumă de fenomene hidoase şi făcând relaţiile sociale nesuferite. Rezultatul este că, în această lume, în care sunt multe lucruri rele, cel mai rău rămâne totuş societatea, aşa încât chiar Voltaire, francezul cel sociabil, a fost silit să zică: „*la terre est couverte de gens qui e méritent pas qu'on leur parle*". Acelaş motiv îl dă şi blândul Petrarca pentru marea şi statornica iubire ce o avea pentru singurătate:

Cercato ho sempre solitaria vita
(Le rive il sanno, e la campagne, e i boschi),
Per fuggir quest' ingegni storti e loschi
Che la strada del ciel' hanno smarita.

În acelaş înţeles explică el lucrul în frumoasa sa carte *De vita solitaria*, ce pare a fi servit lui Zimmermann de model pentru celebra scriere *Über die Einsamkeit*. Şi Chamfort arată originea secundară şi indirectă a nesociabilităţii când zice în felul său sarcastic: „*on dit quelquefois d'un homme qui vit seul: il n'aime pas la société. C'est souvent comme si on disait d'un homme qu'il n'aime pas la promenade, sous le prétexte qu'il ne se promène pas volontiers le soir dans la forêt de Bondy*". În acelaş înţeles zice Saadi în *Gulistan*: „de atunci ne-am luat ziua bună de la societate şi ne-am hotărât pentru calea singurătăţii, *căci în singurătate este siguranţa*". Dar şi Angelus Silesius[1], suflet blând şi creştinesc, ne spune în curiosul său limbagiu mistic:

„Irod este duşmanul, iar Iosif raţiunea. Acestuia îi descopere Dumnezeu primejdia în vis. Lumea este Betleemul, Egipetul este *singurătatea*. Fugi, sufletul meu! Fugi! Ca să nu mori de durere."

---

1 Pseudonimul lui Johann Scheffler (1624–1677) – poet mistic german *(n. ed.)*.

Tot așa cugetă Giordano Bruno: „*tanti uomini che in terra hanno voluto gustare vita celeste dissero con una voce – «ecce elongavi fugiens, et mansi in solitudine»*". („Atâția oameni din cei ce au vrut să guste pe pământ viața cerească au zis într-un glas: «iacă m-am depărtat fugind, și am rămas în singurătate»"). În acelaș înțeles spune persanul Saadi în *Gulistan*, despre sine însuș: „sătul de prietenii mei din Damasc, m-am retras în pustie, lângă Ierusalim, pentru a căuta tovărășia dobitoacelor". În scurt, toți câți i-a format Prometeu dintr-un lut mai bun au vorbit așa. Ce plăcere să poată găsi în societatea unor ființe cu cari nu stau în legătură decât prin partea cea mai de rând și cea mai puțin nobilă a firei lor, adică prin cea de toate zilele, cea trivială și josnică, a unor ființe, care nu se pot înălța la nivelul lor și, prin urmare, vor căuta să înjosească pe ceilalți până la ele? Este dar un simț aristocratic, care hrănește aplecarea spre izolare și singurătate. Toți mișeii sunt sociabili de ți-e milă de ei; din contră, omul ales se arată mai întâi prin aceea că nu găsește plăcere în alții, ci preferă din ce în ce mai mult singurătatea și, înaintând în vârstă, ajunge cu încetul la înțelegerea că în lume, cu puține excepții, nu este altă alegere decât între singurătate și înjosire. Și oricât de aspru pare acest adevăr, se află totuș mărturisit de chiar Angelus Silesius, cu toată blândețea și iubirea lui creștinească:

Die Einsamkeit ist *Not*: doch sei nur nicht gemein,
So kannst du überall in einer Wüste sein.
(„Singurătatea e de trebuință; dar dacă nu te înjosești, poți fi pretutindeni ca în pustiu.")

În ceea ce privește spiritele cele mari este lucru firesc ca acești adevărați educatori ai neamului omenesc să aibă tot așa de puțină dorință de a se întovărăși cu ceilalți pe cât o au pedagogii de a se amesteca în jocurile copiilor cari fac zgomot în jurul lor. Ei au venit în lume pentru a călăuzi pe ceilalți din oceanul rătăcirilor spre limanul adevărului, pentru a-i scoate din abisul nepriceperii și al înjosirii, a-i ridica la lumină, la cultură și la perfecționare, și dacă trebuie să trăiască între ei, totuși nu se contopesc cu ei, ci se simt de la început ființe deosebite; dar la înțelegerea lămurită a izolării lor firește nu ajung decât încetul cu încetul, cu înaintarea vârstei, când apoi caută a adăoga la depărtarea lor intelectuală de ceilalți și pe cea fizică și a se feri ca nu cumva vreunul să le vină mai în apropiere, afară numai dacă este ceva mai presus de înjosirea obștească.

Din toate aceste rezultă că iubirea de singurătate nu se arată direct și ca un instinct primitiv, ci se dezvoltă indirect, mai ales în inteligențele cele înalte și încetul cu încetul, nu fără luptă în contra aplecării firești spre societate și chiar a șoptirilor mefistofelice:

„Nu te mai juca cu durerea, care îți roade inima ca un vultur: chiar cea mai rea societate te face să simți că ești și tu un om între oameni."

Singurătatea este soarta tutulor oamenilor înzestrați cu o capacitate deosebită: ei o vor deplânge uneori, însă o vor alege totdeauna ca pe cel mai mic dintre două rele. Dar cu înaintarea vârstei *sapere aude* (să ai curajul înțelepciunii) devine tot mai ușor și mai natural în această parte, și după 60 de ani aplecarea spre singurătate este în adevăr firească, ba chiar instinctivă. Căci acum toate se unesc pentru a o susținea. Îndemnul cel mare spre societate, iubirea de femei și instinctul sexual nu mai lucrează; nesexualitatea bătrâneței produce chiar un fel de mulțumire cu sine însuș, care absoarbe cu încetul toată aplecarea spre societate; de la mii de iluzii și de utopii a revenit omul; viața activă îi este de regulă sfârșită, de așteptat nu mai așteaptă nimic, planuri și intenții nu mai are, generația proprie, de care se ține el, nu mai trăiește; înconjurat de un veac străin, bătrânul a devenit obiectiv și din fire izolat. Pe lângă aceste zborul timpului e mai grăbit, și inteligența lui ar vrea să se mai folosească de el. Căci, presupunând numai că mintea i s-a păstrat în toată puterea ei, cunoștințele cele multe și experiența dobândită,

adâncirea desăvârșită a tutulor cugetărilor, marea deprindere și ușurința întrebuințării tutulor facultăților face tocmai acum orice studiu mai interesant și mai ușor decât înainte. O mie de lucruri care până atunci erau ca învăluite în negură se arată acum lămurite: bătrânul vede rezultatele activității sale și își simte toată superioritatea. În urma experienței îndelungate el a încetat a aștepta mult de la oameni, căci a aflat că de obicei nu câștigă a fi cunoscuți mai de aproape; din contră, știe că, afară de rare excepții, nu va întâlni decât exemplare foarte defectuoase ale firei omenești, de care este mai bine să nu se atingă. Cel înaintat în vârstă nu mai este dar expus la iluziile obișnuite, pătrunde îndată valoarea fiecăruia și nu simte decât foarte rar dorința de a sta în relații mai de aproape cu cineva. În sfârșit, se adaogă, mai ales pentru cel ce recunoaște în singurătate o prietenă din copilărie, obiceiul izolării și al petrecerii cu sine însuș, și devine a doua natură. Astfel, iubirea singurătății, care mai nainte avea să se lupte cu aplecarea socială, a ajuns acum lucru firesc și simplu: te afli în singurătate ca peștele în apă. De aceea orce individualitate eminentă, prin urmare neasemănată cu ceilalți, așadar singuratică, se simte prin izolare apăsată în tinerețe, dar ușurată la bătrânețe.

Ce e drept, de această fericire a bătrâneței se împărtășesc oamenii numai în proporția puterilor lor intelectuale, așadar capul cel eminent mai nainte de toți; însă într-un grad mai mic fiecine. Numai naturele cele mai vulgare vor simți la bătrânețe aceeaș plăcere pentru societate ca mai nainte: ele devin o sarcină pentru lumea cu care nu se mai potrivesc și ajung a fi de-abia suferite, pe când mai nainte erau căutate.

Din raportul invers între anii vieței și gradul sociabilității se mai poate deduce și o considerare teleologică. Cu cât e omul mai tânăr, cu atât are mai mult de învățat în toate privirile; natura l-a îndemnat dar la învățământul mutual, pe care-l primește fiecine în relațiile cu semenii săi și în privința căruia societatea omenească se poate numi un mare institut de

educație Bell-Lancastriană; căci școalele și cărțile sunt instituții meșteșugite, fiind prea abătute de la direcția naturei. Este, așadar, foarte nemerit că omul urmează la acea școală naturală cu atât mai regulat cu cât e mai tânăr.

„Nihil est ab omni parte beatum“ („nimic nu este în toate privirile fericit“), zice Horațiu, și după proverbul indic: „nici un lotos fără coadă“. Astfel și singurătatea, pe lângă multe bune, are și ea micile ei greutăți și neplăceri, care însă, în comparare cu acele ale societății, sunt de puțină însemnătate, din care cauză cel ce simte ceva în sine va găsi totdeauna că e mai ușor a trăi fără oameni decât cu dânșii. De altminteri, între acele incoveniente este unul de care nu ne dăm așa de ușor seamă ca de celelalte; precum, adecă, trupul nostru, dacă ședem tot în casă, devine prea simțitor pentru influențele din afară și se îmbolnăvește la orce aer mai rece, asemenea prin retragerea și singurătatea prelungită, inima ne devine așa de simțitoare, încât la cele mai neînsemnate întâmplări, cuvinte sau gesturi, ne găsim turburați sau atinși, sau ofensați, pe când cel ce rămâne tot în învălmășală nici că mai ia în băgare de seamă asemenea lucruri.

Cine însă, mai ales în vârstă mai tânără, cu tot dezgustul legitim de oameni, care l-a alungat de atâte ori în singurătate, tot nu e în stare să sufere mai multă vreme pustiul ei, aceluia îi dau sfatul să se deprindă a-și aduce o parte a singurătății în societate, așadar să învețe a fi până la oarecare grad și în societate singur, să nu spună îndată celorlalți ceea ce gândește și, pe de altă parte, să nu pună mare temei pe ceea ce zic ei, din contră, să nu prea aștepte mult de la ei, nici în privința morală, nici în privința intelectuală, și față cu opiniile lor să-și întărească acea nepăsare care este mijlocul cel mai sigur pentru a avea o toleranță lăudabilă. Atunci, deși în mijlocul lor, nu va fi totuș prea mult în societatea lor, ci își va păstra o privire obiectivă față de ei; ceea ce îl va apăra de o atingere prea de aproape cu societatea și, prin urmare, de murdării și pagube.

Avem chiar o expunere dramatică, vrednică de cetit, a acestei sociabilități restrânse sau înconjurate cu șanțuri în comedia *El Café o sea la comedia nueva* de Moratin, și anume în caracterul lui Don Pedro, mai ales sc[enele] 1 și 3 din actul întâi. În acest înțeles societatea se poate compara cu un foc la care omul cuminte se încălzește din depărtare, pe când nebunul își bagă mâna în el și, după ce s-a fript, fuge în răceala singurătății și se vaită că-l arde.

10. *Invidia* este firească omului: totuș este un vițiu și în acelaș timp o nefericire[1]. Trebuie dar să o privim ca pe dușmanul fericirii noastre și să o năbușim ca pe un demon. La aceasta ne povățuiește Seneca în frumoasele cuvinte: *„nostra nos sine comparatione delectent – nunquam erit felix quem torquebit felicior“* (*De ira*, III, 30), și iarăș: *„quum adspexeris quot te antecedant, cogita quot sequantur.“* (*Ep.*, 15.) („Să ne bucurăm de ale noastre fără comparare cu alții: niciodată nu vei fi fericit dacă te vei mâhni fiindcă e cineva mai fericit.“ – „Când vezi câți sunt înaintea ta, gândește-te câți sunt în urmă“.) Să ne uităm dar mai ales la cei ce se află mai rău decât noi decât la cei ce ne par că se află mai bine. La vreo întâmplare în adevăr nefericită chiar mângâierea cea mai puternică, deși ieșită din acelaș izvor cu invidia, ne o va da privirea unor nefericiri mai mari decât ale noastre, precum și relațiile cu oameni care se află în aceleași împrejurări, cu *sociis malorum.*

Atât despre partea activă a pizmuirii. Despre cea pasivă trebuie să știm că nu este ură mai neîmpăcată decât invidia: din care cauză n-ar trebui să ne silim cu dinadinsul a o deștepta în alții, ci am face mai cu minte să ne lipsim de această plăcere, ca de multe altele, din pricina urmărilor primejdioase.

Sunt *trei aristocrații*: 1. a nașterii și a rangului, 2. a banilor, 3. a spiritului. Cea din urmă, drept vorbind, este cea mai

[1] Invidia oamenilor arată cât se simt de nefericiți și atenția lor necurmată pentru ceea ce sunt și ce fac alții, cât le este de urât.

însemnată, și se recunoaște astfel, dacă i se lasă timpul. Însuș Frederic cel Mare a zis: *les âmes privilégiées rangent à l'égal des souverains*, și a zis-o către mareșalul Curții, care se mira de ce, pe când miniștrii și generalii mâncau la masa mareșalilor, Voltaire să fie așezat la masa prinților cu rudele lor. Fiecare din aceste aristocrații este înconjurată de o armată de *pizmuitori*, care sunt în ascuns înverșunați în contra ei și, dacă nu le e cumva teamă, se opintesc în felurite moduri să dea a înțelege că și ei sunt pe aceeași treaptă. Dar tocmai aceste opintiri dovedesc credința lor contrară. Purtarea ce trebuie să o aibă cei pizmuiți în contra pizmuitorilor consistă în a se ține departe de ei și a se feri pe cât se poate de orice relație cu dânșii, așa încât să rămână despărțiți prin o mare distanță: iar unde aceasta nu e cu putință, să rabde cu mare liniște opintirile lor, fiindcă chiar izvorul lor le neutralizează. Această regulă o vedem, de altminteri, pretutindeni păzită. Din contră, cei ce se țin de una din cele trei aristocrații se împacă de obicei fără invidie cu celelalte: căci fiecare își pune în cumpănă valoarea sa în contra lor.

11. Când îți propui ceva, gândește-te matur și de mai multe ori înainte de a lucra, și chiar după toată cugetarea, mai lasă la o parte și pentru neajunsul minții omenești, din pricina căreia tot se mai pot întâmpla lucruri ce era peste putință să le afli sau să le prevezi și cari pot zădărnici întregul plan. Această nesiguranță va face să atârne cumpăna totdeauna spre partea cea rea și ne va da sfatul să nu ne atingem de lucrurile cele mari fără o mare necesitate: *quieta non movere.* Iar dacă ai luat o dată hotărârea și ai pus mâna la lucru, așa încât mișcarea e începută și nu mai rămâne decât să-i aștepți rezultatul, atunci nu te mai turbura prin cugetări despre cele trecute și prin temeri de primejdiile ce s-ar putea întâmpla pe viitor; ci acum scoate-ți lucrul din minte, încuie saltarul acestor gânduri și liniștește-te cu încrederea că te-ai gândit la vreme pre cât ai putut. Acest sfat ni-l dă și proverbul italian *lega la bene,*

e poi lascia la andare, adecă[1]: leag-o bine și apoi dă-i drumul[2]. – Dacă totuși iese rău, trebuie să fie soarta de vină și faptul general că toate lucrările omenești sunt supuse la greșeli. Și Socrat, cel mai înțelept dintre oameni, avea trebuință de conducerea unui *daimonion* în interesele sale private și personale spre a nimeri calea cea dreaptă sau cel puțin a se feri de greșeli – o dovadă mai mult pentru neajunsul minții omenești. Așadar, vorba atribuită unui papă, că la orce nefericire ce ni se întâmplă suntem noi de vină măcar în parte, nu este absolut și totdeauna adevărată, deși se potrivește în cele mai multe cazuri. Aceasta par a o simți oamenii când caută să-și ascundă nefericirea pre cât pot și să-și dea aerul că sunt mulțumiți. Le e teamă să nu creadă lumea că suferința e din vina lor.

12. La o nefericire întâmplată, fiindcă nu se mai poate schimba, să nu ne permitem nici măcar ideea că s-ar fi putut înlătura și că ar fi fost bine dacă făceam altfel: căci tocmai asemenea gânduri sporesc durerea și o fac nesuferită, așa încât ne prefac în ceea ce numesc grecii *heavtontimorumeni*, cum am zice: sin-chinuitori. Să ne luăm, dimpotrivă, după regele David, care, pe cât timp fiul său zăcea bolnav, stăruia din toate puterile la Jehova cu plângeri și cu rugăciuni; dar după ce i-a murit, a dat din umeri și nu s-a mai gândit la el. Cine însă nu se simte destul de nepăsător pentru aceasta, acela să-și găsească liniștea în fatalism și să înțeleagă marele adevăr că tot ce se întâmplă *trebuie* să se întâmple și, prin urmare, nu se poate înconjura.

Cu toate aceste regula de mai sus e bună numai în parte; e bună adecă pentru a ne ușura și a ne liniști deocamdată în momentul nefericirii; însă acolo unde nefericirea, precum se întâmplă mai adeseori, a fost pricinuită în tot sau în parte din

[1] [Tradus de Goethe].

[2] [Zis în treacăt – în mare parte *gnomele* lui Goethe, apărute sub titlul *Sprichwörtlich (Proverbial)*, sunt proverbe italienești traduse.]

vina noastră, fie din lipsă de îngrijire, fie din prea mare îndrăzneală, este de mare folos să ne pedepsim noi înșine și să nu ne crutăm durerea de a cugeta de multe ori cum am fi putut face mai bine, pentru a ne învăța minte și ne îndrepta în viitor. Dar mai ales să nu ne ascundem, după obicei, greșelile comise, nici să le înfrumusețăm sau să le micșorăm, ci să ni le mărturisim și să ni le punem în toată mărimea lor înaintea ochilor, pentru a putea lua cu tărie hotărârea de a nu mai cădea în ele pe viitor. Ce e drept, făcând așa, simțim durerea cea mare de a fi nemulțumiți cu noi înșine; însă vorba grecească: ὁ μη δαρεις ανϑωπος ὀν παιδενεται, creșterea omului nu se face fără luptă.

13. În tot ce ne privește în bine sau în rău trebuie să ne înfrânăm fantazia. Mai întâi să nu ne facem iluzii strălucite, fiindcă sunt prea scumpe și suntem prea curând siliți să le pierdem, cu multe oftări din parte-ne. Dar mai ales să ne păzim de a nu ne turbura cumpătul cu închipuirea unor nefericiri posibile. Dacă aceste ar fi cu totul lipsite de adevăr sau cel puțin foarte îndepărtate, atunci ne-am veni mai curând în fire și am vedea că au fost numai închipuiri și ne-am bucura cu atât mai mult de o realitate mai fericită, luându-le poate numai drept o povață cum să ne păzim din vreme de nefericiri foarte îndepărtate, dar posibile. Însă cu asemenea nefericiri nu se joacă fantazia degeaba; de bunăvoie își face numai năluciri vesele. Elementele visurilor celor triste sunt niște întâmplări nenorocite, care întrucâtva ne amenință în adevăr, deși din depărtare: fantazia le mărește, le face să ne pară mult mai posibile și mai apropiate decât sunt, și le înfățișează sub chipurile cele mai grozave. De asemenea visuri, după ce ne deșteptăm, nu ne putem scăpa cu aceeaș ușurință ca de cele vesele: pe aceste din urmă se însărcinează însăș realitatea să le împrăștie și ne îngăduie de-abia o slabă speranță pentru realizarea lor posibilă în viitor. Dar dacă ne lăsăm în voia gândurilor tiste (ceea ce numesc englezii *blue devils*), atunci ne umplem capul cu

închipuiri mai trainice; putința lor în genere nu se poate tăgădui, iar noi nu ne aflăm totdeauna în stare de a măsura cu dreptate gradul acestei putințe, așa încât ea se preface curând în probabilitate, și deodată ne vedem inima cuprinsă de neliniște și de groază. Este dar mai bine să privim lucrurile care se țin de interesul nostru personal numai cu ochiul rațiunii și al judecății, să operăm, prin urmare, în reflecție rece și exactă cu simple noțiuni și *in abstracto*. Fantazia n-are ce căuta aici, căci ea nu e în stare să judece, ci aduce numai imagini înaintea ochilor, care mișcă inima degeaba și adese o chinuiesc. Mai ales seara ar trebui să păzim regula aceasta. Precum întunericul ne face fricoși și ne arată pretutindeni figuri de spaimă, tot așa lucrează asupra noastră lipsa de precizie a gândirilor; din orce nedumerire naște nesiguranța. Seara, când oboseala a învăluit mintea și judecata într-o întunecime subiectivă, când intelectul e ostenit și θορυβουμενος[1] și nu poate pătrunde în măduva lucrurilor, obiectele meditațiunii, relative la împrejurările noastre personale, ușor iau o aparență primejdioasă și se prefac în gogorițe. Mai ales ni se întâmplă așa la vreme de noapte, în pat, când mintea este cu totul obosită și judecata nu-și mai poate îndeplini chemarea ei firească, pe când fantazia rămâne încă deșteaptă; atunci noaptea acopere toate lucrurile, văzute și nevăzute, cu culoarea ei cea neagră. Gândurile noastre înainte de a adormi și cu deosebire când ne trezim în mijlocul nopții denaturează mai totdeauna lucrurile și le întorc pe dos tocmai ca visul, și încă, dacă este vorba de interes personal, ni le arată triste și îngrozitoare. Dimineața dispar asemenea spaime, precum dispare visul; acesta e înțelesul proverbului spaniol: *noche tinta, blanco el dia* („noaptea vopsită, ziua albă"). Dar și seara, îndată ce s-au aprins lumânările, mintea și ochiul nu mai văd așa de bine ca ziua; de aceea nici nu e bună seara pentru meditarea lucrurilor serioase, necum neplăcute. Adevăratul

[1] Tulburat *(n. ed.)*.

timp al meditărilor este dimineața, care și, de altminteri, este timpul nemerit pentru orce fel de lucrare, fie intelectuală, fie trupească. Căci dimineața este tinerețea zilei; toate sunt atunci vesele, proaspete și ușoare, omul se simte în putere și are toate facultățile lui la deplina dispoziție; de aceea să nu și-o scurteze sculându-se prea târziu, nici să și-o piardă în ocupații sau conversări zadarnice, ci să o privească ca o chintesență a vieței și oarecum să o sărbătorească. Seara, dimpotrivă, este bătrânețea vieței: atunci suntem slabi, vorbăreți și cam ușori. Orce zi este o *mică viață:* orce deșteptare și sculare o mică naștere, orce dimineață o mică tinerețe, orce culcare și adormire o mică moarte.

Starea sănătății, somnul, hrana, temperatura, vremea, împrejurimea și multe alte lucruri din afară au o mare influență asupra dispoziției noastre, iar aceasta asupra gândurilor. Atât părerile noastre cât și destoinicia pentru o lucrare sunt foarte supuse timpului și chiar locului, și bine a zis Goethe:

„Folosește-te de buna dispoziție a momentului, căci vine așa de rar".

Și nu numai concepțiunile obiective și gândirile originale trebuie să le aștepți, dacă și când au bunăvoința de a veni, dar chiar și chibzuirea matură asupra unui interes personal nu se poate face la un timp de mai nainte hotărât, pentru care te-ai pregătit, ci își alege singură vremea ei, când șirul ideilor se pune de la sine în mișcare și noi n-avem decât să-l urmăm cu toată luarea-aminte.

Fiecare lună a anului are o influență particulară și imediată, adecă neatârnată de atmosfera din afară, asupra sănătății noastre și, în genere, asupra stării noastre fizice, ba chiar intelectuale.

De aceeaș regulă a înfrânării se ține și sfatul să nu lăsăm fantazia să ne împrospăteze și să ne zugrăvească din nou suferințele de mai nainte, nedreptățiri, pagube, pierderi, ofense, vătămări ș.c.l., căci prin aceasta ni se trezește iarăș mânia adormită, indignarea și toate patimile urâte, și ne turbură cugetul.

Precum, după frumoasa comparare a neoplatonicului Proclos, în orce oraș pe lângă oamenii de bine locuiesc lepădăturele societății, tot așa se află în orice om, și în cel mai bun și eminent, o parte josnică și chiar bestială a naturei omenești, cel puțin ca germen. Această plebe nu trebuie trezită și pusă la fereastră, căci aspectul ei este hidos; fantazia neînfrânată însă joacă rolul demagogilor. Și apoi orice neplăcere venită de la oameni sau de la lucruri, fie cât de mică, dacă ne tot gândim la ea și ne-o zugrăvim cu colori vii și în proporții mari, se poate umfla până va deveni un monstru de care ne înspăimântăm; dimpotrivă, să ne deprindem a privi neplăcerile cu sânge rece și fără nici o exagerare, pentru a putea trece mai ușor peste ele.

Obiectele mici, dacă le ținem prea aproape de ochi, ne mărginesc orizontul și ne împiedică vederea; tot așa persoanele și lucrurile din înconjurimea noastră zilnică, fie cât de neînsemnate și de indiferente, ne ocupă luarea-aminte peste măsură, și încă într-un mod neplăcut depărtând ideile și obiectele mai importante. Să ne ferim de această disproporție și să o combatem.

14. La privirea unor lucruri ce nu le avem, ne vine ușor gândul: „dar dacă ar fi ale mele?“ și ne face să simțim lipsa lor. Însă ar fi mai bine să ne întrebăm uneori: „dar dacă nu ar fi ale mele?“, adecă să ne încercăm a privi lucrurile ce le avem în adevăr parcă le-am fi pierdut; și anume toate lucrurile: avere, sănătate, prieteni, amantă, nevastă, copii, cai și câini; căci de obicei pierderea ne învață să cunoaștem prețul lor. În urma acestui mod de a le privi vom simți mai întâi cu mai multă mulțumire că le mai avem și, al doilea, vom lua toate măsurile în contra pierderii lor, așadar nu ne vom risca averea, nu vom supăra prietenii, nu vom duce în ispită credința soției noastre, vom păzi sănătatea copiilor ș.c.l. Adeseori căutăm să ne ușurăm greutatea prezentului prin nălucirea unui viitor mai favorabil și ne facem felurite speranțe himerice, care mai de care expuse la dezamăgiri, îndată ce se lovesc de nemilostiva

realitate. Mai bine ar fi să ne gândim în toate planurile noastre la relele posibile și să ne pregătim mijloacele de apărare împotriva lor; sau cel puțin să avem o surprindere plăcută dacă nu se ivesc. Și, în adevăr, suntem totdeauna veseli de câte ori scăpăm de o frică. Din când în când este chiar folositor să ne închipuim că nefericirile cele mari, ce ar putea da peste noi, s-au și întâmplat, pentru a suferi cu atât mai ușor pe cele mici, ce ne lovesc în adevăr, adică să ne mângâiem cu gândul că am scăpat de mai rău. Însă pentru această regulă să nu uităm pe cea de mai sus.

15. Fiindcă toate lucrurile și întâmplările ce ne privesc se petrec și se încrucișează fără nici o rânduială, fără relație întreolaltă, în cel mai mare contrast și fără o altă legătură decât numai aceea că sunt întâmplări privitoare la persoana noastră; și gândirea și îngrijirea noastră pentru ele trebuie să fie tot așa de *abruptă*, ca să se potrivească. Dacă ne apucăm dar de un lucru, trebuie să facem abstracție de celelalte și să ni le scoatem din minte, pentru a ne putea îngriji sau bucura sau apăra de fiecare la timpul său, cu nepăsare de ce-ar mai fi alăturea; să avem dar oarecum niște saltare sau cutii în minte spre a putea deschide una, lăsând pe toate celelalte închise. Folosul ce-l tragem atunci este că împiedicăm grijile cele mari să ne strice plăcerile cele mici ale momentului și să ne răpească întreaga liniște; că o chibzuire nu năbușește pe alta; că grija pentru vreun lucru însemnat nu aduce cu sine neîngrijirea multor altora mai mici și așa mai departe. Îndeosebi cine e în stare să aibă gândiri înalte să nu-și umple și să nu-și cotropească mintea cu lucruri personale și cu griji prea de rând, așa încât să oprească intrarea ideilor: căci aceasta ar însemna, cum zic latinii, *propter vitam vivendi perdere causas*, a pierde, din cauza vieței, tocmai rațiunea pentru care viețuim. Ce e drept, pentru o concentrare a omului și pentru abaterea lui de la griji, se cere, ca și pentru atâtea alte împrejurări, stăpânire de sine; întru aceasta însă e bine să ne întărească observarea că omul trebuie

să sufere foarte multe lucruri ce i se impun fără voia lui și de care nimeni nu scapă în cursul vieței, dar că o mică înfrânare ce ne o impunem noi înșine la timpul și locul nemerit ne ferește mai pe urmă de multă silă ce ne-o impun alții, precum o mică parte a sferei în chiar apropierea centrului răspunde unei părți de o sută de ori mai mare la periferie. Prin nimic nu scăpăm mai bine de stăpânirea altora decât prin stăpânirea de noi înșine – acest înțeles îl are cuvântul lui Seneca (*Ep.* 37): *si tibi vis omnia subjicere, te subjice rationi* („dacă vrei să-ți supui toate, supune-te pe tine însuți“). Pe lângă acestea stăpânirea de noi înșine o avem totdeauna la îndemână și o mai putem îndulci după trebuință, spre pildă când ne atinge o parte prea simțitoare: pe când stăpânirea altora asupra noastră este fără milă și crutare. De aceea e lucru cu minte de a preveni pe cea din urmă prin cea dântâi.

16. A pune o stavilă dorințelor, a ne înfrâna poftele, a ne stăpâni mânia, aducându-ne totdeauna aminte că nimeni nu poate dobândi decât o foarte mică parte din lucrurile dorite, pe când trebuie, din contră, să se aștepte la multe rele, cu un cuvânt ἀπεχειν και ἀνεχειν, *abstinere et sustinere*, a ne abține și a ne susține: aceasta este o regulă fără a cărei pază ne vom simți nefericiți, oricât de bogați și de puternici am fi. Acolo țintește Horațiu, când zice (*Epist.* 1, 18):

„Mai ales însă citește și învață de la cei înțelepți cum să poți duce o viață liniștită fără a fi turburat și chinuit de pofte prea mari, nici de frică, dar nici de speranța unor lucruri ce nu sunt tocmai de folos.“

17. Viața consistă în mișcare (ὁ βλος ἐν τη κινησει ἐ στι) zice Aristotel cu drept cuvânt; și precum viața noastră fizică nu este alta și nu se poate susține altfel decât prin o mișcare neîncetată, asemenea și viața noastră intelectuală cere tot mereu ocupație, fie prin fapte, fie prin gândiri. Cea mai simplă dovadă e baterea tobei cu degetele pe fereastră sau pe masă, cu care se îndeletnicesc oamenii lipsiți de alte idei sau

ocupații; și nici nu poate fi altfel: existența noastră este din fire fără liniște și repaos; de aceea nici nu putem suferi o completă neactivitate, fiindcă ne aduce în curând urâtul cel mai chinuitor. Această dispoziție firească trebuie să ne-o regulăm, pentru a o satisface metodic și, prin urmare, mai bine. Așadar, a lucra, a se ocupa de ceva sau cel puțin a învăța este o condiție neapărată pentru fericirea omului: puterile lui cer întrebuințare și el vrea să le vadă întrucâtva efectul. Cea mai mare mulțumire o avem dacă lucrăm, dacă facem ceva, fie că împletim un coș, fie că scriem o carte; suntem, fericiți, când vedem lucrul din zi ce merge sporind sub mânile noastre și ajungând la bun sfârșit. Această fericire ne dă o lucrare de artă, o scriere, ba și un lucru de mână, dar ce e drept fericirea este cu atât mai înaltă, cu cât lucrarea este mai aleasă. Cei mai fericiți sunt cei înzestrați cu o inteligență superioară, ca unii ce își simt puterea de a produce opere însemnate, mărețe și concentrate în una și aceeaș direcție a ideilor. Căci atunci un interes mai înalt se întinde peste toată existența lor și-i dă un fel de element picant care, lipsind din viața celorlalți, o face foarte sarbădă în comparație. Pentru cei dintâi viața și lumea, pe lângă interesul material ce-l are în ochii tutulor deopotrivă, are un al doilea interes mai înalt, un interes formal, ca una ce cuprinde materia operelor lor, întru a cărei adunare stăruiesc cu silință toată viața, îndată ce grija și nevoia zilnică îi lasă să răsufle. Chiar și intelectul lor este oarecum împărțit în două: unul pentru relațiile obișnuite ca la toți ceilalți (dorințe și intenții personale), altul pentru perceperea curat obiectivă a lucrurilor. Astfel ei trăiesc două vieți, sunt și actori pe scenă și spectatori în parter, pe când ceilalți sunt numai actori. Însă fiecine, și cel mai de rând, să facă ceva după puterile sale. Cât de neplăcută este lipsa unei lucrări regulate o constatăm chiar în călătoriile mai lungi, unde din când în când ne simțim foarte nefericiți, fiindcă, neavând o ocupație, ne vedem oarecum scoși din elementul nostru firesc. A ne trudi și a ne lupta cu lucrurile și cu

oamenii este menirea noastră, precum este a sobolului de a săpa. Liniștea ce ne-ar da-o deplina mulțumire a unei plăceri ticnite și neîntrerupte ne-ar fi nesuferită. Biruirea greutăților este adevărata plăcere a vieței, fie greutățile materiale ca la munca pământului și la negoț, fie spirituale, ca la învățătură și la cercetări științifice; lupta cu ele și izbânda sunt fericirea omului. Dacă-i lipsește prilejul, atunci și-l născocește el cum poate: după felul individualității sale, se apucă de vânătoare sau joacă biliard, sau, împins de îndemnul ascuns al naturii sale, caută materie de ceartă, sau se pune pe intrigi, sau iscodește vreo înșelăciune și tot felul de alte lucruri rele, numai să scape de starea nesuferită a nelucrării. *Difficilis in otio quies*, adică: „grea este liniștea când n-ai de lucru".

18. Ținta aspirărilor noastre să nu fie imagini ale fantaziei, ci noțiunile cugetate cu mintea rece: noi însă de obicei facem tocmai dimpotrivă, și dacă ne întrebăm mai cu dinadinsul, găsim că la toate hotărârile suntem în ultima instanță înduplecați – nu de noțiuni sau de judecăți, ci de vreo imagine a fantaziei cu care este îmbrăcată una din alternativele între care era vorba să alegem. În nu mai știu ce roman al lui Voltaire sau Diderot, eroul, fiind tânăr și având a lua o hotărâre ca Hercul la răspântii, vedea virtutea totdeauna sub figura unui pedagog bătrân, ținându-i lecții de morală cu tabachera într-o mână și cu priza într-alta, pe când vițiul avea figura frumușică a fetei din casa mume-si. Mai ales în tinerețe ni se fixează ținta fericirii sub forma unor imagini care se înfățișează înaintea ochilor închipuirii și ne rămân uneori statornice toată viața. Dar ele în realitate nu sunt decât niște năluciri ademenitoare, și dacă ajungem la dânsele, se prefac în văzduh și atunci înțelegem că nu au ținut nimic din ceea ce promiteau. De acest fel sunt scenele închipuite din viața casnică, patriarhală, socială, țărănească, imaginile locuinței, ale împrejurimii, ale decorațiilor, ale semnelor de respect și altele. *Chaque fou a sa marotte*, și uneori nici imaginea iubitei nu este altceva. Cum de ni se

întâmplă așa este ușor de înțeles: imaginea intuitivă, fiind oarecum mai pipăită, lucrează mai de-a dreptul asupra dorințelor noastre decât noțiunea, care, fiind o gândire abstractă, ne dă numai generalități, fără acele amănunte individuale ale realității și, prin urmare, nu lucrează decât indirect asupra voinței noastre. Și cu toate acestea numai noțiunea se ține de cuvânt; a se încrede numai în ea este o dovadă de bună creștere intelectuală, ceea ce nu împiedică a chema uneori în ajutor și unele imagini, pentru explicare și parafrază, însă *cum grano salis*.

19. Regula de mai sus se poate subsuma sub regula mai generală că este bine să fim totdeauna stăpâni peste impresia momentului și a simțurilor îndeobște. O asemenea impresie are prea multă putere în comparare cu simplele gândiri și cunoștințe abstracte, nu din cauza cuprinsului și valoarei ei, adeseori foarte mică, ci din cauza formei sub care poate fi primită intuitiv și se introduce în minte, turburând inima sau slăbindu-i hotărârile. Căci lucrul prezent și intuitiv se percepe ușor și ne impresionează cu toată puterea sa deodată; pe când reflecțiile și motivările cer timp și liniște pentru a fi meditate una câte una, din care cauză nu se pot înfățișa toate în fiece moment. De aceea un obiect plăcut, de care în urma reflecției am hotărât să ne abținem, ne atrage iarăș când îl vedem din nou; tot așa ne vatămă opinia unui om căruia îi tăgăduim orice competență, și ne supără o ofensă, deși înțelegem că trebuie desprețuită; asemenea, zece argumente în contra existenței unui pericol sunt mai slabe decât falșa aparență a întâmplării lui ș.c.l. În toate aceste se arată slăbiciunea primitivă a inteligenței omenești. De aceea femeile cad adeseori din cauza unei impresii momentane, și puțini bărbați au destulă precumpănire a rațiunei pentru a nu suferi și ei din aceeaș cauză. Unde dar nu putem stăpâni o asemenea impresie cu totul, prin simple reflecții, acolo e mai nemerit să o neutralizăm prin cea contrară, d.e. impresia unei ofense prin întâlnirea cu cei ce ne stimează, impresia unui pericol amenințător prin vederea mijloacelor de

apărare. Şi italianul de care povesteşte Leibniz (*Nouveaux essais*, I, 2, 11) a putut să reziste chiar durerilor torturei, silindu-şi mintea să rămâie aţintită la imaginea spânzurătoarei, de care n-ar fi scăpat dacă mărturisea; de aceea striga în tot timpul torturei *io ti vedo*, cuvinte pe care le-a explicat mai pe urmă în acest înţeles. Asemenea, când toate persoanele dimprejurul nostru sunt de o altă opinie decât noi şi ne-o arată, ne vine foarte greu să nu ne înduplecăm şi noi, chiar dacă suntem încredinţaţi de greşala lor. Unui rege fugar şi urmărit, care călătoreşte în cel mai strict *incognito*, trebuie să-i fie o adevărată întărire a inimei dacă vreun tovarăş credincios păzeşte în patru ochi obişnuitul ceremonial de supunere, fără de care ar ajunge mai la urmă a se îndoi chiar de sine însuş.

20. După ce am vorbit în capitolul al doilea de preţul cel mare al sănătăţii, ca una ce este cea dintâi şi cea mai însemnată condiţie a fericirii noastre, vreau să mai adaog aci câteva regule cu totul generale pentru întărirea şi păstrarea ei.

Spre a ne face trupul mai rezistent, trebuie să-i impunem atât în întregul lui, cât şi în fiecare parte multe sarcini şi osteneli şi să-l deprindem la influenţe contrare de tot felul, câtă vreme suntem sănătoşi. Dar îndată ce ne simţim bolnavi peste tot sau numai în parte, să apucăm calea opusă, adică să cruţăm şi să îngrijim cu tot dinadinsul trupul cel bolnav sau partea lui: căci cel ce sufere şi este slăbit nu este destoinic pentru încercări de rezistenţă.

Muşchii se întăresc prin multă întrebuinţare, însă nervii se slăbesc. Să deprindem dar muşchii cu orice muncă potrivită, dar să ferim nervii de orce încercări; să păzim ochii de prea multă lumină, mai ales reflectată, de orice oboseală în vremea amurgului, precum şi de o privire continuă a unor obiecte prea mici; asemenea, să ferim urechile de prea mult zgomot, dar mai ales creierii de o oboseală prea mare, forţată sau la vreme nepotrivită; aşadar, să-i lăsăm în pace pe timpul mistuirii, fiindcă aceeaş putere care în creieri produce gândirile lucrează în stomac şi în intestine pentru a pregăti chimul şi chilul; asemenea, în timpul şi în urma unei mari încordări musculare. Căci nervii motori sunt ca şi cei sensibili; şi precum durerea ce o simţim în mădularele vătămate îşi are adevăratul ei locaş în creieri, tot aşa – vorbind exact – nu umblă şi nu lucrează picioarele şi mânile, ci creierii, adică acea parte a lor care prin mijlocirea măduvei oblongate şi a măduvei spinării deşteaptă nervii acelor mădulare şi produce mişcarea. De aceea şi oboseala ce o simţim în mâini sau în picioare îşi are locaşul ei adevărat în creieri, din care cauză numai acei muşchi se obosesc a căror mişcare este voluntară, adică purcede de la creieri, iar nu aceia care lucrează fără voia noastră, spre pildă inima. Este dar vederat că se slăbesc creierii când în acelaş timp sau în prea mici intervaluri li se impune nu numai o mare activitate musculară, ci şi o încordare intelectuală. Cu aceasta nu este în contrazicere experienţa cum adeseori la începutul unei plimbări sau după alte mişcări mai scurte simţim un spor al activităţii noastre intelectuale, căci atunci nu sunt încă obosite acele părţi ale creierilor, pe când o asemenea lucrare musculară uşoară şi în urma ei o respiraţiune sporită ajută circularea sângelui arterial şi mai bine oxidat spre creieri. Mai ales însă trebuie să dăm creierilor tot somnul cerut pentru întremarea lor: căci somnul este pentru om ceea ce este întoarcerea pentru ceasornic. Cantitatea de somn necesară va fi cu atât mai mare cu cât creierii sunt mai dezvoltaţi şi mai activi. A dormi însă peste măsură ar fi o pierdere de vreme, căci atunci somnul pierde în intensitate ceea ce câştigă în extensiune[1].

În genere, trebuie să înţelegem că gândirea noastră nu este altceva decât funcţiunea organică a creierilor şi că, prin urmare, în privinţa încordării şi repaosului seamănă cu orice altă

[1] Somnul este o parte a *morţii*, ce o împrumutăm *anticipando* şi cu care susţinem şi preînnoim viaţa sleită într-o zi. *Le sommeil est un emprunt fait à la mort*. Sau cu alte cuvinte: somnul este dobânda prealabilă a morţii, care însăş este plata capitalului. Aceasta se execută cu atât mai târziu cu cât dobânda este mai mare şi se plăteşte mai regulat. (Vezi şi *Lumea ca voinţă şi reprezentare*, I, cap. 19, nr. 4 şi 12.)

activitate organică. Dacă prea multă încordare vatămă ochii, vatămă și creierii. Cu drept cuvânt s-a zis: creierii gândesc precum mistuie stomacul. Închipuirea greșită despre un suflet nematerial, simplu, esențial și totdeauna cugetător, prin urmare neobosit, care ar ședea așa cu chirie în creieri și nu ar avea trebuință de nimic pe lume, a îndemnat desigur mulți oameni la un trai absurd în paguba inteligenței lor; așa, d.e., Frederic cel Mare s-a încercat o dată a se dezvăța cu totul de somn. Profesorii de filozofie ar face bine să nu mai răspândească prin o filozofie de babe, care umblă numai după catehism, asemenea erori periculoase în urmările lor practice. Trebuie să ne deprindem odată a privi puterile noastre intelectuale numai ca funcțiuni fiziologice, pentru a le trata, a le cruța și a le încorda potrivit cu această natură a lor, și a nu uita că toată suferința, greutatea sau neregula fizică din orice parte a trupului afectează spiritul. Cea mai bună învățătură ne-o dă în această privință Cabanis, *Des rapports du physique et du moral de l'homme*.

Din pricina nepăzirii acestui sfat, multe spirite mai înalte, precum și învățați mari, au ajuns a fi la bătrânețe tâmpiți, copilăroși și chiar nebuni. Așa, d.e., renumiții poeți englezi din secolul nostru, Walter Scott, Wordsworth, Southey ș.a., erau la bătrânețe, și încă la vârsta de 60 de ani, slabi la minte, incapabili, căzuți în imbecilitate: ademeniți de onorarii din ce în ce mai mari, începuseră a cultiva literatura ca o meserie și, scriind pentru bani, și-au sleit puterile peste fire. Cine însă își pune Pegasul în jug și își duce Muza cu biciul se va vedea pedepsit întocmai ca cel ce se obosește prea mult în serviciul Venerii. Mi-e teamă că și Kant în anii săi mai înaintați, după ce ajunsese în sfârșit a avea un mare renume, și-a ostenit mintea prea mult și astfel a căzut în cei din urmă patru ani ai vieței sale în copilărie.[1]

[1] [Fiecare lună a anului are o influență caracteristică și imediată, și deci independentă de vreme, asupra sănătății noastre, asupra stării noastre trupești generale și chiar asupra celei spirituale.]

C. DESPRE PURTAREA NOASTRĂ CU ALȚII

21. Pentru a trăi în lume este bine să avem o mare provizie de prudență și de indulgență: de prudență pentru a ne păzi de pagubă, de indulgență pentru a ne feri de ceartă.

Cine are să trăiască între oameni nu trebuie să disprețuiască în mod absolut nici o individualitate, ca una ce este odată creată de natură așa cum este; nici pe cea mai rea, mai mizerabilă sau mai ridiculă. Din contră, are să o primească ca un ce fatal, care în urma unui principiu etern și metafizic trebuie să fie așa și nu altfel; iar la cazurile extreme să-și zică: „astfel este lumea, nu e vina mea". Dacă face altfel, este nedrept și provoacă pe celălalt la luptă de moarte. Căci nimeni nu-și poate schimba adevărata sa individualitate, adică temperamentul său, caracterul său moral, puterile judecății, fizionomia sa ș.c.l. Dacă îl osândim în toată firea lui, atunci nu-i mai rămâne decât să ne combată ca pe dușmanul său de moarte; căci noi nu-i îngăduim dreptul de a exista decât sub condiția de a nu fi ceea ce din fire trebuie să fie. De aceea, spre a putea trăi între oameni, trebuie să-i lăsăm pe toți în felul lor, orcum s-ar fi brodit, și nu avem decât a ne gândi cum să ne folosim de ei, după firea și însușirea lor, dar nu să sperăm în vreo schimbare, nici să-i osândim absolut în ceea ce sunt. Acesta este înțelesul proverbului german „*leben und leben lassen*" („trăiește tu și lasă și pe alții să trăiască"). Dar îndeplinirea acestei datorii nu este așa de ușoară pe cât este de dreaptă; și fericit e cel ce nu e silit să aibă a face cu tot felul de oameni. Deocamdată, spre a ne obișnui să suferim oamenii, este bine – și prilejul îl avem în toate zilele – să ne deprindem răbdarea cu lucruri neînsuflețite, care în urma unei necesități mecanice sau fizice se împotrivesc cu tărie la încercările noastre. Răbdarea astfel dobândită o putem apoi întrebuința și la oameni, aducându-ne aminte că și ei, ori de câte ori ni se împotrivesc, o fac dintr-o necesitate tot așa de neapărată și izvorâtă din chiar firea lor, ca și lucrurile neînsuflețite, din care cauză este tot așa de nechibzuit a ne

supăra de faptele lor, precum ar fi a ne supăra de o piatră ce ne cade în drum. Mai cuminte este adeseori să ne zicem: „de schimbat tot nu-l pot schimba, așadar să mă folosesc de el".

22. Este de mirat cât de ușor și de curând se arată în conversație homogeneitatea sau heterogeneitatea minții și a inimei între oameni; în cel mai mic lucru se simte. Să fie vorba de chestiile cele mai străine și mai indiferente: totuș între cei din fire heterogeni aproape orice opinie a unuia va displăcea mai mult sau mai puțin celuilalt, unele chiar îl vor supăra. Cei homogeni, din contră, simt îndată și în toate un fel de conformitate care, unde homogenitatea e mare, produce o armonie deplină până la *unisono*. De aici se înțelege, mai întâi, pentru ce oamenii de rând sunt așa de sociabili și-și găsesc pretutindeni cu atâta ușurință sindrofia cea mai plăcută, dar știi! oameni de soi, tot unul și unul! Cei aleși pătesc contrariul, și cu cât sunt mai eminenți, cu atât mai rău; așa încât, în singurătatea lor, pot simți uneori o adevărată bucurie când întâlnesc în altcineva măcar o fibră homogenă cu a lor, fie cât de mică. Căci nimeni nu poate fi mai mult pentru altul decât este acesta pentru el. Adevăratele spirite înalte locuiesc ca vulturii în vârf de munte, singuri! Al doilea, vedem cum cei deopotrivă se recunosc cu atâta iuțeală încât parcă se simt atrași de magnetism: sufletele amice se salută din depărtare. Prilejul de a observa aceasta îl vom avea, ce e drept, mai des cu oamenii răi la inimă sau mărginiți la minte: însă numai fiindcă aceștia există cu miile și milioanele, pe când naturile mai bune și mai alese sunt și se numesc rare. Astfel, spre pildă, într-o mare societate cu interese practice doi oameni de nimic se vor recunoaște îndată unul pe altul, parcă ar purta cocardă, și se vor lipi pentru a unelti vreo faptă rea sau vreo trădare. Asemenea dacă, *per impossibile*, ne închipuim o societate numeroasă alcătuită numai din oameni cu minte și plini de spirit, afară de doi neghiobi, cari s-ar fi furișat și ei printre ceilalți, acești doi se vor simți atrași de o simpatie reciprocă și în curând fiecare din ei se va bucura din inimă că a găsit cel puțin un om cu minte. Este, în adevăr,

un lucru interesant a vedea cu ochii cum doi inși, mai ales din cei inferiori la minte și la inimă, se recunosc la cea dintâi privire, își dau osteneala de a se apropia unul de altul, se salută cu toată bucuria și aleargă spre olaltă parcă s-ar cunoaște din copilărie, așa este de interesant și de surprinzător lucrul încât îți vine să crezi, după învățătura metempsihozei budhaiste, că au fost împrieteniți într-o viață anterioară.

Ceea ce însă ține chiar pe oamenii foarte potriviți în oarecare depărtare deolaltă și deșteaptă uneori o dizarmonie trecătoare între ei este nepotrivirea dispoziției momentane, care mai totdeauna se întâmplă să fie alta pentru unul și alta pentru altul, după cum este și în acel moment starea fiecăruia, ocuparea, împrejurimea, sănătatea, șirul gândirilor ș.c.l. De aici se nasc disonanțe și între persoanele cele mai armonice. Puterea de a aplica totdeauna corectivul cerut pentru dizolvarea acelei disonanțe și pentru introducerea unei temperaturi de vibrațiune egală ar fi rezultatul celei mai înalte culturi. Așa de mult contribuie egalitatea dispoziției la menținerea relațiilor omenești, încât și o societate foarte numeroasă se animează și se înveselește prin neschimbarea ideilor și se interesează cu plăcere, îndată ce un obiect comun, fie o primejdie, sau o speranță, sau o știre, sau o priveliște rară, o scenă de teatru, o muzică, sau altceva, atrage luarea-aminte a tutulor în acelaș timp. Căci atunci se acopăr toate interesele private și se produce o unitate generală a dispoziției. În lipsă de asemenea influențe obiective, societățile aleargă la cele subiective, și astfel băuturile spirtoase sunt mijlocul obișnuit de a forma o dispoziție egală între cei adunați. Chiar ceaiul și șocolata produc acelaș rezultat.

Prin dizarmonia care se naște cu atâta ușurință din deosebirea dispoziției momentane între oamenii ce trăiesc împreună se înțelege, în parte, cum aducerea-aminte, ca una ce este scoasă de sub toate aceste influențe neplăcute, deși trecătoare, idealizează pe fiecine și uneori îl înconjură cu o adevărată

aureolă. Aducerea-aminte lucrează ca lintea[1] convergentă din *camera obscură*: ea contrage toate și produce astfel o imagine mult mai frumoasă decât originalul. Mulțumirea de a ne vedea astfel priviți o putem dobândi întrucâtva prin orice absență. Căci deși idealizarea memoriei cere mai mult timp pentru a-și îndeplini lucrarea, totuși începutul îl face îndată. De aceea, dacă voim să fim prudenți cu cunoscuții și cu amicii noștri, este bine ca nici lor să nu ne arătăm decât la intervaluri mai mari. Revăzându-i vom simți îndată că memoria a lucrat.

23. Nimeni nu poate vedea deasupra sa. Prin aceasta vreau să zic că nimeni nu vede în altul mai mult decât este el însuși; căci nu-l poate primi nici înțelege decât după măsura propriei sale inteligențe. Dacă aceasta este din cele mai de rând, atunci toate darurile minții, și cele mai strălucite, nu vor avea nici un efect asupra lui și el nu va vedea în omul de talent decât partea cea de rând a individualității, așadar numai slăbiciunile lui și defectele de caracter și de temperament. În aceasta i se va încheia toată ideea despre acel om. Iar însușirile intelectuale mai înalte vor exista pentru el tot așa de puțin precum există culorile pentru cel orb. Căci toate spiritele sunt nevăzute pentru cine nu are însuș spirit, și orice prețuire este produsul dintre valoarea celui prețuit cu sfera intelectuală a prețuitorului. De aici urmează că în conversație ești totdeauna coborât la nivelul celui cu care vorbești, fiindcă tot ce ai mai presus de el dispare, și nici că se simte măcar abnegația întrebuințată pentru o asemenea nivelare. Dacă ne gândim acum de ce soi sunt cei mai mulți oameni, cât de mici sunt la minte și la inimă, vom înțelege că nu este cu putință să vorbim cu ei fără a ne înjosi și noi pentru acel timp (după analogia distribuirii electrice) și totdeodată vom lua cu plăcere hotărârea de a nu ne mai amesteca într-o societate cu care nu putem comunica decât prin ceea ce numesc francezii *la partie honteuse* a naturei

[1] T. Maiorescu folosește forma *linte* pentru *lentilă (n. ed.)*.

noastre. Vom înțelege, asemenea, că față cu neghiobii și cu nebunii nu avem decât un mijloc de a ne arăta cu minte, și acela este a nu intra în vorbă cu ei. Dar atunci, ce e drept, o putem păți uneori în societate ca dănțuitorul care vine la un bal și nu întâlnește decât niște oameni șchiopi: cu cine să joace?

24. Își câștigă stima mea, ca un ales între o sută, omul care, având să aștepte și stând neocupat, nu începe îndată să bată tactul sau să ciocănească cu tot ce-i cade sub mână, cu bastonul, cu cuțitul, cu furculița sau cu orice. Poate se *gândește* la ceva. La cei mai mulți, dimpotrivă, se vede că auzul și văzul au luat locul gândirii: ei bat toba cu degetele pentru a-și aduce aminte de propria lor existență, dacă nu au o țigară la îndemână, care să le slujească mai bine. Din aceeaș cauză îi vezi mereu cu ochii și cu urechile deschise la tot ce se întâmplă în jurul lor.

25. La Rochefoucauld a făcut observarea nemerită că este greu a admira pe cineva și a-l iubi în acelaș timp[1]. Ar trebui dar să alegem ce voim să dobândim: iubirea sau admirarea oamenilor. Iubirea lor e totdeauna egoistă, deși în chipuri foarte felurite. Și mijloacele prin care o câștigăm nu sunt totdeauna din acele de care ne-am putea mândri. Mai ales va fi cineva iubit în proporția în care va cere mai puțin de la mintea și de la inima celorlalți, și anume va cere serios mai puțin și fără prefacere, nu numai de o indulgență izvorâtă din dispreț. Dacă ne mai aducem aminte și de vorba lui Helvétius: *„le degré d'esprit nécessaire pour nous plaire est une mesure assez exacte du degré d'esprit que nous avons“*, atunci putem scoate din aceste premise concluziunea. Cu admirarea oamenilor se întâmplă dimpotrivă: ea li se impune fără voia lor și de aceea se și

[1] Maximele de care vorbește Schopenhauer par a fi următoarele două: *„Nous aimons toujours ceux qui nous admirent, et nous n'aimons pas toujours ceux que nous admirons.“ „Il est difficile d'aimer ceux que nous n'estimons point; mais il ne l'est pas moins d'aimer ceux que nous estimons beaucoup plus que nous“ (n. – T. M.).*

ascunde mai totdeauna. Dar ne și dă înlăuntrul nostru o mulțumire mult mai mare. Admirarea stă, prin urmare, în legătură cu meritul nostru, ceea ce nu se poate zice totdeauna de iubire; căci aceasta este subiectivă, iar aceea obiectivă. De folositoare însă e mai folositoare iubirea.

26. Cei mai mulți oameni sunt așa de subiectivi încât nimic nu are pentru ei un adevărat interes afară de ei înșii. De aici vine că în tot ce se vorbește ei se gândesc îndată la dânșii și că orice raport întâmplător cu ceva ce le este personal, fie cât de depărtat, le atrage și le consumă toată luarea-aminte, așa încât nu mai au nici o înțelegere pentru adevăratul obiect al vorbirii; și nici argumentele nu au vreo tărie pentru ei, îndată ce sunt în contra interesului sau deșertăciunii lor. De aceea și sunt așa de ușor distrași, atinși, supărați sau ofensați, încât, vorbind cu ei despre orișice obiect, nu ne putem îndestul feri de vreo relație posibilă, poate nefavorabilă, a celor zise de noi cu prea prețioasa și prea delicata dumnealor persoană, care se interesează numai de sine însăș și de nimica alta. Și pe când asemenea oameni nu înțeleg și nu simt ceea ce este adevărat sau frumos, sau plin de spirit în vorbele altora, au cea mai gingașă susceptibilitate pentru tot ce ar putea atinge, fie cât de departe și indirect, mica lor deșertăciune sau ar putea să se reflecteze în mod nefavorabil asupra mult meritoasei individualități a dumnealor. Așa încât, în ușurința lor de a fi vătămați, seamănă cu cățelușii cei mici, cărora le calci pe labă fără să vrei și ai pe urmă să le auzi chelălăitul; sau se pot compara cu un bolnav plin de răni, pe care trebuie să te ferești cu cea mai mare luare-aminte să nu-l atingi. Unii merg așa de departe încât iau și cea mai mică umbră de spirit ce o arată cineva în conversația cu ei drept o ofensă, deși se prefac deocamdată; cel lipsit de experiență se gândește mai pe urmă și-și muncește capul în zadar ca să înțeleagă prin ce și-a putut atrage ura și mânia lor. Însă tot așa de ușor este să-i lingușești și să-i câștigi. De aceea judecata lor este mai totdeauna prevenită și numai o frază în favoarea partidului sau castei lor, dar nu o judecată obiectivă și dreaptă. Cauza a toate aceste este că în ei intențiunile covârșesc cu mult inteligența și că mintea lor cea slabă este cu totul robită voinței, de care nu poate scăpa nici pentru un singur moment.

O dovadă enormă despre mizerabila subiectivitate a oamenilor care raportă toate la interesul lor și de la orice idee se întorc în linie dreaptă numai spre ei înșii ne-o dă *Astrologia*, care pune mersul imenselor corpuri cerești în relație cu nemernica persoană a omului și leagă cometele de pe cer cu certele și fleacurile noastre de pe pământ. Aceasta însă s-a făcut în toate timpurile, și în cele mai vechi. (Vezi, d.e.: Stob[aeus], *Eclog.*, I, 22, 9, p. 478).

27. Când vreo absurditate se propune în public sau în societate sau se scrie în literatură și află bună primire sau cel puțin nu este combătută, nu trebuie să ne desperăm și să credem că lucrul se încheie aci, ci să ne mângâiem cu încrederea că mai pe urmă și încetul cu încetul se discută chestia, se meditează, se explică și în cele mai multe cazuri ajunge a fi judecată cu dreptate; așa încât, după un timp mai scurt sau mai lung, potrivit cu greutatea lucrului, ajung și ceilalți să vadă ceea ce omul inteligent văzuse din capul locului. Deocamdată și până atunci nu ne rămâne decât să avem răbdare. Căci omul cu judecata dreaptă între oameni fără judecată seamănă cu omul al cărui ceasornic merge bine, pe când toate celelalte din oraș merg rău; el singur cunoaște adevărata oră, dar ce folos? toată lumea se ia după ora greșită, chiar și aceia care știu că numai ceasornicul său arată timpul cel adevărat.

28. Într-o privire oamenii sunt ca niște copii mici: dacă îi răsfeți se obrăznicesc. De aceea nici nu trebuie să fii prea blând și prea iubitor cu ei. Precum rareori vei pierde un amic dacă îi refuzi un împrumut, dar foarte ușor dacă i-l dai: asemenea cu greu îl vei pierde prin mândrie și nepăsare, însă adeseori prin prea multă amabilitate, ca una ce-l face arogant și nesuferit și

provoacă ruptura. Dar mai ales nu pot oamenii să se împace cu ideea că ai neapărată trebuință de ei; aceasta îi face numai-decât îndrăzneți și obraznici. La unii se poate întâmpla numai prin faptul că te pui în relație cu ei, d.e. că vorbești cu ei adeseori sau ceva mai intim, îndată își închipuiesc că de-acum trebuie să le treci multe cu vederea și încearcă să se întindă peste marginile politeței. De aceea și sunt așa de puțini oameni cu care ai putea fi în relații intime și mai cu seamă trebuie să te ferești de a te lega mai de aproape cu naturi triviale. Iar de cumva vreunul se prinde a crede că ai tu mai multă nevoie de el decât el de tine, face deodată parcă i-ai fi furat ceva, și caută în toate chipurile să-și răzbune și să ia înapoi. Numai atunci când nu ai nici o trebuință de ceilalți și când le dai s-o priceapă poți păstra superioritatea în relațiile tale cu oamenii. De aceea este prudent ca din când în când să lași să simtă pe oricine, fie bărbat, fie femeie, că te poți prea bine lipsi de el: aceasta întărește prietenia. Nu strică chiar pentru cei mai mulți oameni dacă faci să se strecoare din timp în timp câte o picătură de dispreț: cu atât mai mult vor ține la prietenia ta. *Chi non istima vien stimato*, zic șireții de italieni, adică: „cine nu stimează este stimat". Dar dacă în adevăr punem cel mai mare preț pe cineva, atunci să i-o ascundem parc-ar fi o crimă. Lucrul nu e tocmai plăcut, dar are folosul de a fi adevărat. Nici câinilor nu le poți arăta fără pagubă multă prietenie, necum oamenilor.

29. Oamenii de talent și de inimă arată foarte des, mai ales în tinerețe, o mare lipsă de cunoștință a lumii și de prudență în afaceri, sunt dar expuși a fi ușor înșelați și amăgiți, pe când ființele mai de rând înțeleg mult mai bine și mai iute cum merg treburile. Cauza este că, lipsindu-i experiența, omul judecă după firea sa înnăscută (adecă *a priori*) și că îndeobște experiența este mai slabă decât firea înnăscută. Aceasta însă ajută pe oamenii cei de rând, dar pe cei aleși și superiori nu, ca unii ce tocmai prin superioritatea lor se deosebesc așa de mult de ceilalți; calculând ei dar gândurile și faptele altora după

ei înșii, socoteala nu se potrivește. Însă chiar dacă unul din cei buni a învățat în sfârșit din povața altora și prin ceea ce a pățit el însuș (așadar, *a posteriori*) cât de puțin trebuie să aștepte de la oameni, fiindcă între ei 5 din 6 părți sunt astfel făcuți, în privința morală sau intelectuală, încât cine nu e silit să stea în relație cu dânșii face mai bine să fugă de ei din capul locului și să rămâie pe cât se poate afară din orice contact; totuș cu greu va dobândi vreodată o idee *destul de rea* despre micimea și mișelia lor, ci cât trăiește va avea să o mai completeze, înșelându-se deocamdată foarte des în paguba sa. Și apoi iarăș, după ce, în adevăr, și-a întipărit în minte povața experienței, i se va întâmpla totuși că, dând peste o societate de oameni pe care nu-i cunoaște încă, să-i vie mirarea cum toți împreună, după vorbele și fețele lor, au aerul de a fi foarte cuminte, oameni de treabă, sinceri, cinstiți și virtuoși, uneori chiar inteligenți și plini de spirit. Dar aceasta nu trebuie să-l amăgească: căci simpla explicare este că natura nu face ca poeții cei răi, care, voind să ne înfățișeze oameni de nimic sau smintiți, îi arată în trăsături așa de tari și de groase, încât pare că auzi îndărătul fiecărei figuri pe însuși poetul dezmințind mereu simțirile și cuvintele ce le exprimă și strigându-ne în gura mare: „acesta e un om de nimic, e un nebun, nu vă încredeți în vorbele lui". Natura, din contră, face ca Shakespeare și ca Goethe, în a căror opere fiecare persoană, și dacă ar fi însuș diavolul, pe cât timp stă înaintea noastră și vorbește are dreptate; fiindcă este înfățișată așa de obiectiv încât ne aduce în apele ei și ne silește să o ascultăm cu interes: este dezvoltată tocmai ca operele naturei dintr-un principiu intern, în puterea căruia faptele și vorbele ei ni se arată naturale și necesare. Așadar, cine așteaptă ca în lume dracii să umble cu coarne și nebunii cu camizolă va fi totdeauna prada sau unealta lor. Mai adaogă apoi că în relațiile lor oamenii fac ca luna și ca gheboșii, adecă se arată dintr-o singură parte, și că fiecine are un talent înnăscut de a-și preface prin mimică fizionomia sa într-o mască

care înfățișează ceea ce *ar trebui* să fie și care, fiind calculată anume pentru individualitatea sa, îi șade și i se potrivește așa încât iluzia este perfectă. Masca o pune de câte ori este vorba de a se linguși pe lângă cineva și de a produce o bună impresie. În asemenea fățărnicii să ne încredem ca în măștile de ceară, aducându-ne aminte de nemeritul proverb italian: *„non è si tristo cane che non meni la coda"*, cum am zice: „și o javră știe să dea din coadă".

În orice caz să ne ferim cu tot dinadinsul de a nu avea o opinie prea bună de cunoscuții noștri cei noi, dacă nu vrem să fim mai totdeauna dezamăgiți spre rușinea sau spre paguba noastră[1]. Aici e locul să adăogăm și următoarea observare: tocmai în lucrurile cele mici, unde omul nu are timp să se prefacă, se arată caracterul; atunci putem adese, în cele mai neînsemnate acțiuni sau numai în unele maniere, să observăm ușor egoismul cel nemărginit, care nu se gândește niciodată la alții și care mai pe urmă nu se poate ascunde nici în lucrurile mari deși caută a se masca. Și să nu pierdem asemenea prilejuri de observare. Dacă cineva în întâmplările cele mai mici și în relațiile vieții de toate zilele, în lucrurile așa de neînsemnate încât – după vorba latinului – nici o lege nu le ia în seamă (*de minimis lex non curat*), dacă cineva – zic – în asemenea lucruri este fără respect pentru alții, nu caută decât folosul sau comoditatea sa în paguba lor, dacă ia numai pentru sine ceea ce trebuie să fie pentru toți ș.c.l., atunci să fim încredințați că în inima lui nu găzduiește dreptatea, că, din contra, va fi și în lucrurile cele mari un om de nimic îndată ce legea sau puterea nu-i va lega mânile, și cu această încredințare să nu punem nici un temei pe moralitatea lui. Cine calcă fără sfială fie și numai

[1] Dacă la oameni, cum sunt de obicei, partea bună ar covârși pe cea rea, ar fi mai cuminte să punem temei pe dreptatea, pe echitatea, pe recunoștința, iubirea, credința sau compătimirea decât pe frica lor; dar fiindcă e dimpotrivă, trebuie să și facem dimpotrivă.

statutele clubului său va călca și legile statului îndată ce o va putea face fără primejdie.

Dacă un om cu care stăm în relație ne-a adus vreo supărare, avem să ne întrebăm de ne este relația lui așa de prețioasă încât suntem hotărâți să suferim încă o dată sau de mai multe ori aceeași supărare, poate și una mai mare. (Căci a uita și a ierta cu totul însemnează a azvârli pe fereastră o experiență foarte scump plătită.) Dacă ne este, atunci să nu facem vorbă multă, căci vorbele sunt de puțin folos, ci să lăsăm lucrul să treacă cu dojană sau fără dojană, dar totodată să știm că prin aceasta ne-am abonat la a doua ediție a aceleiași supărări. De nu ne este, atunci să o rupem îndată și pentru totdeauna cu prea scumpul nostru amic, sau dacă este o slugă, să-i dăm drumul. Căci la ocazie va face neapărat acelaș sau un asemenea lucru încă o dată, deși acum jură pe toți dumnezeii și ne făgăduiește îndreptare. Toate, toate le poate schimba omul, dar pe sine însuș nu, propria sa fire nu și-o poate schimba. Caracterul este absolut incorigibil: fiindcă toate faptele omului izvorăsc dintr-un principiu intern, în puterea căruia el sub aceleași împrejurări face totdeauna acelaș lucru și nu poate să facă altfel. Să ne pătrundem odată de ceea ce este așa-numitul „liber arbitriu" sau libertatea voinței, precum am arătat-o în disertația mea (cea premiată) asupra acestei întrebări, și să ne desfacem de închipuirile greșite. De aceea și împăcăciunea cu un amic cu care rupsesem relațiile este o slăbiciune, ce o plătim la cel dintâi prilej, când amicul nostru face din nou tocmai ceea ce cauzase ruptura, ba încă o face și mai tare, simțind pe tăcute că nu ne putem lipsi de dânsul. Tot așa e cu slugile gonite, dacă le primim înapoi. Dar tot așa de puțin, și din aceeaș cauză, trebuie să ne așteptăm ca cineva în împrejurări *schimbate* să facă ceea ce făcuse mai nainte. Din contră, oamenii își schimbă simpatiile și purtarea cu aceeași iuțeală cu care li se schimbă interesul; și încă nesațul lor trage politele cu o scadență așa de

scurtă încât ar trebui să fim noi și mai scurți la minte pentru a nu le protesta.

Presupuind că vrem să știm cum va fi cineva într-o situație în care avem de gând să-l punem, nu trebuie să ne întemeiem pe vorbele și pe făgăduielile lui. Admițând chiar că vorbește cu sinceritate, totuș vorbește despre un lucru pe care nu-l cunoaște. Nu ne rămâne dar decât să calculăm purtarea lui, cumpănind poziția în care va intra cu caracterul lui și căutând a prevedea spre ce parte se va coborî cumpăna la caz de conflict.

Pentru a dobândi o înțelegere deplină și lămurită, așa cum trebuie să o avem despre adevărata și prea trista fire a oamenilor îndeobște, este foarte instructiv să comparăm și să ne explicăm, drept comentar al purtării și apucăturilor lor în viața practică, purtarea și apucăturile lor în literatură și *viceversa*. O asemenea comparare ne folosește pentru a nu ne pierde încrederea în noi înșine, și nici siguranța judecății asupra lor. Însă întru aceasta nu trebuie să ne supere sau să ne întristeze nici un caz de mișelie sau neghiobie deosebită, cum îl întâlnim uneori în viață sau în literatură, ci trebuie să ne rămâie numai ca un obiect de studiu, ca un nou semn al caracteristicei neamului omenesc, de care e bine să ne aducem aminte. Atunci îl vom privi cam în felul în care privește mineralogul un specimen foarte caracteristic de mineral. Excepții există, există chiar necrezut de mari, și deosebirile individualităților sunt enorme: însă, luată în întregul ei, lumea – precum s-a zis din vechime – este în proastă stare: sălbaticii se mănâncă unii pe alții, și civilizații se înșeală unii pe alții, și aceasta se numește mersul lumii. Ce sunt statele cu toată mașinăria lor, meșteșugită pentru cele dinăuntru și pentru cele din afară, și cu puterea lor executivă, decât mijloace de apărare pentru a ținea în frâu nedreptatea cea fără de margini a oamenilor? Nu vedem noi pretutindeni în istorie cum toți regii, îndată ce țara lor se bucură de oarecare prosperitate, se folosesc de aceasta pentru a tăbărî cu armatele lor ca niște bandiți peste statele vecine? Și mai toate

războaiele sunt ele oare în adevăratul lor scop altceva decât niște prădăciuni pe o scară mai întinsă? În antichitatea primitivă, precum în parte și în veacul de mijloc, cei biruiți se făceau robii biruitorilor, adecă, vorbind mai simplu, trebuiau să muncească pentru aceștia; tot așa trebuie să facă și cei ce plătesc contribuțiile de război: adecă își dau roadele muncii agonisite de mai nainte. „*Dans toutes les guerres il ne s'agit que de voler*", zice Voltaire, și nemții ar trebui s-o țină minte.

30. Nici un caracter nu este așa încât să poată fi lăsat în deplina sa voie, ci toate au trebuință de a fi îndreptate prin noțiuni și maxime. Dar cine vrea să ajungă prea departe cu asemenea îndreptări, adecă vrea să-și alcătuiască un caracter – nu izvorât din firea sa înnăscută, ci produs numai prin reflecție, așadar meșteșugit, va simți în curând adevărul versului latin: „*Naturam expelles furca, tamen usque recurret*" („Alungă natura chiar cu furca, tot se va întoarce pe undeva înapoi"). Căci poți foarte bine să înțelegi o regulă pentru purtarea ta față cu alții, poți chiar să o afli tu însuș și să o exprimi în cuvinte nemerite, și totuș în viața reală să păcătuiești îndată în contra ei. Însă aceasta să nu te descurajeze și să nu te facă să crezi că este cu neputință de a-ți regula purtarea în lume după principii și maxime, lăsându-te numai în voia firii tale și a întâmplării. Cu înțelepciunea vieței e ca și cu preceptele teoretice și cu instrucțiile practice: lucrul dintâi este să pricepi regula, iar al doilea să înveți aplicarea ei. Una se dobândește prin rațiune deodată, cealaltă prin deprindere încetul cu încetul. Arăți școlarului mișcările pe un instrument de muzică sau paradele și atacurile la floretă: cu toată bunăvoința, le greșește la început și crede că va fi cu neputință de a le observa în iuțeala cetirii notelor sau în aprinderea luptei; dar încetul cu încetul tot le învață, prin deprindere, alunecând, căzând și sculându-se iarăș. Tot așa este cu regulele gramaticei la vorbirea și scrierea latinească. Tot așa ajunge și cel rău crescut să fie om de salon, cel violent, politic, cel sincer, rezervat, cel cu inima generoasă, ironic. Însă

dresura ce și-o impune omul printr-un obicei îndelungat o va simți totdeauna ca un fel de silă din afară, în contra căreia firea lui nu încetează niciodată de a se împotrivi întrucâtva și pe care uneori o leapădă pe neașteptate. Căci toată purtarea după maxime abstracte se rapoartă la purtarea după dispozițiile firești și înnăscute, precum o creațiune mecanică, d.e. un ceasornic, unde forma și mișcarea sunt cu sila impuse unor materii străine, se raportă la organismul viețuitor, unde forma și materia se pătrund una pe alta și alcătuiesc o unitate. Acest raport dinte caracterul dobândit și cel înnăscut adeverește vorba lui Napoleon: *„tout ce qui n'est pas naturel esa imparfait"* care se aplică pretutindeni, la cele fizice cât și la cele morale. Nu cunosc decât o singură excepție: aventurinul natural, cunoscut mineralogilor, care este inferior celui artificial.

De aceea să ne și ferim de orice fel de *afectație*. Ea nu ne poate atrage decât dispreț: întâi, fiindcă e o înșelăciune, care mai arată și lașitate, ca una ce provine din teamă; al doilea, fiindcă e osânda omului prin sine însuș, căci el vrea să treacă de ceea ce nu este, crezând că ar fi mai bine decât ceea ce este. A afecta o calitate, a se făli prea mult cu ea însemnează a mărturisi că nu o ai. Fie curaj, fie erudiție, sau inteligență, spirit, noroc pe lângă femei, avere, naștere, sau oricare ar fi lucrul cu care se fălește cineva: din chiar fălirea lui înțelegi că tocmai acolo simte o lipsă; căci cine are în adevăr și pe deplin o calitate nici nu se gândește să o simuleze sau să o scoată prea mult la iveală, ci este liniștit în privința ei. Acesta e înțelesul proverbului spaniol: *„herradura que chacolotea clavo le falta"* („când potcoava țăcănește, îi lipsește un cui"). Ce e drept, după cum am spus-o la început, nimeni nu trebuie să se lase în toată voia lui și să se arate tocmai cum este, fiindcă multele părți urâte și bestiale ale naturei noastre trebuiesc acoperite; însă aceasta ne dă numai dreptul de a ascunde ceva ce este, adecă de a disimula, iar nu de a închipui ceva ce nu este, adecă de a simula. Și apoi trebuie să știm că o afectație se cunoaște îndată, înainte

chiar de a se ști de ce fel este: și nici nu poate ținea multă vreme, ci masca tot cade cândva. (Vezi ce zice și Seneca, *De Clementia*, I, 1[1].)

31. Precum purtăm greutatea corpului nostru fără a o simți, pe când simțim greutatea oricărui corp străin ce voim să-l mișcăm, tot astfel nu vedem greșelile și vițiurile noastre, ci numai pe ale altora. Pentru aceasta însă fiecine are în celălalt o oglindă în care poate vedea lămurit propriele sale vițiuri, greșeli și deprinderi urâcioase. Dar cei mai mulți fac ca și câinele care latră la oglindă, fiindcă nu știe că se vede pe sine însuș, ci crede că este alt câine. Cine critică pe alții lucrează la propria sa îndreptare. Așadar, cei ce au aplecare și deprindere de a supune înăuntrul lor toată purtarea altora unei critice amănunțite și aspre lucrează la îndreptarea și perfecționarea lor proprie, căci vor avea sau destulă dreptate sau cel puțin destulă mândrie și deșertăciune pentru a se feri înșii de ceea ce dojenesc așa de des în alții. Cei toleranți fac dimpotrivă, ei se țin de versul lui Horațiu: *„hanc veniam damus petimusque vicissim"*, cum am zice: „îți dau voie ție, dă-mi voie și mie". Evanghelia face o foarte frumoasă morală cu paiul din ochiul altuia și cu bârna din ochiul nostru; însă așa este firea ochiului: el vede în afară, dar nu se vede pe sine; de aceea observarea critică a greșelilor altora este un mijloc foarte nemerit pentru descoperirea lor în noi înșine. Spre îndreptarea noastră ne trebuie o oglindă. Regula aceasta este adevărată și în stil și în literatură: cine în asemenea materie admiră absurditățile cele nouă în loc de a le critica, acela le va și imita. De aceea se și lățesc în Germania așa de tare. Germanii sunt foarte toleranți; se și vede. *„Hanc veniam damus petimusque vicissim"* este deviza lor.

[1] [*Citatul din Seneca: Nemo potest personam din ferre fictam. Ficta cito in naturam suam vecidunt.* – „Nimeni nu poate purta multă vreme o mască. Disimularea se întoarce până în cele din urmă la propria natură".]

32. În tinerețe omul de o natură mai aleasă crede că raporturile firești și legăturile hotărâtoare între oameni sunt cele *ideale*, adică cele întemeiate pe asemănarea simțimintelor, a cugetării, a gusturilor, a puterilor intelectuale ș.c.l.; dar mai târziu vede că sunt cele *reale*, adică cele întemeiate pe un interes material. Acestea sunt fundamentul mai tutulor raporturilor; majoritatea oamenilor nici nu au idee de vreo altă relație. Prin urmare, fiecine este considerat după funcția ce o ocupă sau după comerțul ce-l face, nu după nația și familia din care se trage, așadar după poziția și rolul ce le are în lumea convențională: după asemenea etichete este rubricat și se vede tratat ca o marfă de fabrică. Ceea ce este în sine însuși, cu însușirile sale personale ca om, nu se ia în băgare de seamă decât facultativ și excepțional, și fiecine o lasă la o parte și o ignorează îndată ce nu-i vine la socoteală, prin urmare în cele mai multe cazuri. Cu cât își simte dar cineva mai multă valoare personală, cu atât îi va plăcea mai puțin acea întocmire convențională și va căuta să se retragă din societatea unde se aplică. Cauza însă pentru care se aplică sunt numeroasele trebuințe ale vieții în această lume de nevoi în urma cărora mijloacele de îndestulare sunt pretutindeni lucrul de căpetenie și predomnitor. Ca biletele de bancă în loc de aur, așa circulează în lume, în loc de adevărata stimă și prietenie, numai semnele ei demonstrative și gesturile imitătoare. Pe de altă parte naște însă întrebarea dacă există oameni care merită mai mult decât atât. În orice caz, eu pun mai puțin temei pe o sută de asemenea demonstrații și gesturi decât pe gudurarea unui câine credincios.

Prietenia adevărată și sinceră presupune că cineva ia parte la soarta celuilalt cu căldură, în mod curat obiectiv și fără nici un interes, și aceasta presupune iarăși o identificare desăvârșită între cei doi prieteni. În contra ei se opune însă egoismul naturei omenești așa de tare încât adevărata prietenie seamănă cu acele lucruri fabuloase cum sunt, d.e., șerpii de mare cei uriași, despre care nu se știe dacă există undeva sau sunt numai închipuiri din poveste. Cu toate acestea se pot stabili între oameni niște legături care, deși în realitate se întemeiază pe motive ascunse de egoism, au și o părticică de prietenie adevărată și sinceră în ele, așa încât în această lume imperfectă trebuiesc privite ca ceva mai înalt și li se poate da cu oarecare dreptate numele de prieteșug. Ele sunt cu mult superioare relațiilor de toate zilele, relații de așa fel încât nici n-am mai vorbi cu mulți din prietenii noștri dacă am auzi ce spun despre noi când nu suntem față.

Pe lângă cazurile în care avem nevoie de un ajutor serios și de sacrificii însemnate, găsim prilejul cel mai bun de a ne încredința despre sinceritatea sau nesinceritatea unui prieten în momentul în care îi anunțăm o nefericire ce ni s-a întâmplat tocmai atunci. Îndată se arată pe fața lui o întristare adevărată, adâncă și neîndoioasă sau, dimpotrivă, printr-un aer de resignare sau prin vreo altă trăsătură fugitivă se confirmă vorba cunoscută a lui La Rochefoucauld: *„dans l'adversité de nos meilleurs amis, nous trouvons toujours quelque chose qui ne nous déplaît pas“*. Obișnuiții așa-numiți prieteni de-abia pot să-și stăpânească la asemenea prilejuri un surâs de mulțumire. Puține lucruri sunt în stare să contribuie la buna dispoziție a oamenilor ca povestirea unei mari nefericiri ce ne-a lovit de curând, sau mărturisirea vreunei slăbiciuni personale a noastre. Caracteristic!

Depărtarea și o lungă absență slăbesc orice prietenie, deși ne vine greu să o recunoaștem. Oamenii pe care nu-i vedem, fie chiar cei mai iubiți dintre prietenii noștri, se prefac în decursul anilor, încetul cu încetul, în noțiuni abstracte, oarecum se subțiază în memorie, și interesul pentru ei devine din ce în ce un obiect al reflecției, o simplă tradiție; pe când toată căldura inimei se păstrează pentru cei de față, chiar și pentru unele animale. Așa de senzuală este natura omului. Și aici se adeverește versul lui Goethe (*Tasso*, act. 4, sc. 4):

Prezența e o puternică zeiță.

Cu drept cuvânt se zice: prieteni de casă, fiindcă aproape toți sunt mai mult prietenii *casei* decât ai stăpânului, și seamănă, prin urmare, mai mult cu pisicile decât cu câinii.

Prietenii se califică de sinceri; dușmanii sunt sinceri; critica acestora ar trebui să o întrebuințăm ca o doftorie amară pentru a ne cunoaște pe noi înșine.

Să fie oare rari prietenii la nevoie? Din contră! De abia te-ai împrietenit cu cineva și îndată zice că este în nevoie și îți cere bani împrumut.

34. Ce necopt este acela care își închipuiește că a se arăta om cu minte și cu duh e un mijloc pentru a fi bine primit în societate! În fapt aceste însușiri deșteaptă, din contra, în imensa majoritate o ură și o amărăciune cu atât mai mari cu cât cel ce le simte nu poate mărturisi motivul lor, ci și-l ascunde chiar sieși. O analiză mai de aproape ne arată următoarele: dacă cineva constată și simte în cel cu care vorbește o mare superioritate intelectuală, trage în ascuns și fără a-și da bine seamă concluzia că în aceeaș proporție trebuie să vadă și să simtă celălalt inferioritatea și mărginirea lui. Acest silogism prescurtat îi deșteaptă ura, amărăciunea și turburarea concentrată. (Compară cuvintele lui Jonhson și ale lui Merck, citate în *Lumea ca voință și reprezentare*, vol. II, cap. 19.) Are dar dreptate Gracián când zice (*Oraculo manual*, 240): „pentru a trăi în liniște, singurul mijloc este să te îmbraci cu pielea celui mai simplu animal". Căci a te arăta cu minte și cu duh este un mod indirect de a imputa celorlalți incapacitatea și mărginirea lor. Orice natură trivială se turbură îndată ce vede o natură opusă, și instigatorul ascuns al acestei turburări este invidia. Satisfacerea vanității, precum zilnic se poate constata, este o plăcere care covârșește pe toate celelalte, dar omul nu și-o poate procura decât comparându-se cu alții. Însă de nici o superioritate nu este mai mândru decât de cea intelectuală: pe ea se

întemeiază precăderea lui înaintea animalelor.[1] A arăta unui om superioritatea în această privință, și încă față cu martori, este cea mai mare temeritate. Aceasta îl provoacă la răzbunare, și el va căuta de regulă prilejul de a și-o îndeplini prin mijlocul insultelor, cu care trece din sfera intelectuală în cea pasională, unde suntem cu toții pe aceeaș linie. Pe când dar în societate rangul și averea se pot aștepta totdeauna la respect, calitățile intelectuale niciodată: în cazul cel mai favorabil sunt ignorate, de regulă sunt privite ca un fel de impertinență sau ca un câștig rușinos, cu care mai îndrăznește cineva să se fălească și pentru care ceilalți caută în ascuns prilejul de a-l umili. De-abia printr-o purtare smerită va putea să dobândească iertare pentru superioritatea sa intelectuală. Saadi zice în *Gulistan* (pag. 146 din traducerea germană a lui Graf): „Să știm că omul fără minte are de o sută de ori mai multă antipatie în contra omului cu minte, decât omul cu minte în contra celui fără minte". Dimpotrivă, *inferioritatea* intelectuală devine o adevărată recomandație. Căci ceea ce este căldura pentru trup este simțirea binefăcătoare a superiorității pentru suflet; din care cauză fiecine, precum se apropie de sobă sau de raza soarelui, se apropie instinctiv de cel ce-i procură o asemenea simțire. Însă nimeni nu i-o procură mai sigur decât cel incontestabil inferior în privința calităților intelectuale la bărbați și a frumuseței la femei. Ce e drept, sunt unii oameni înaintea cărora e grozav de greu să te arăți inferior. Dar, pe de altă parte, vezi cu ce sinceră bunăvoință întâmpină o fată frumușică pe una urâtă. Calitățile fizice nu se prea țin în seamă la bărbați; deși îi este și bărbatului mai plăcut să se afle alături de unul mai mic la statură decât de unul mai înalt. Așadar, bărbații cei

[1] [*Notă:* Se poate spune că omul s-a înzestrat singur cu voință, căci el este însăși voința, intelectul însă e un dar ce l-a primit din cer, adică de la destinul etern și tainic și de la necesitatea acestuia, care s-a folosit de femeie – mama individului – ca de o simplă unealtă.]

proști și ignoranți și femeile cele urâte află pretutindeni o primire călduroasă; ajung și ușor la reputația că au inima cea mai bună din cauză că fiecine caută înaintea sa și a altora un pretext pentru simpatia ce-l atrage pentru asemenea ființe. Din aceeași cauză superioritate intelectuală este o calitate foarte izolătoare; oamenii fug de ea și o urăsc, și ca pretext atribuie celor ce o au o sumă de defecte născocite[1]. Acelaș rezultat îl produce între femei frumusețea: fetele foarte frumoase nu găsesc prietene, nici măcar vreo cunoscută cu care să se plimbe. Ca guvernante nici să mai încerce a intra undeva: căci la cea dintâi înfățișare se întunecă fața stăpânei, care nu vrea să aibă un asemenea punct de comparație, nici pentru sine, nici pentru fetele sale. Când e vorba de rang, chestia se schimbă; fiindcă rangul nu produce efect prin contrast și diferență, ci prin reflex, ca și culorile din jurul obrazului.

35. Adeseori încrederea noastră în alții vine din lene, din amor-propriu și din vanitate: din lene când pentru a nu cerceta sau priveghea noi înșine, ne lăsăm mai bine pe altul; din amor-propriu când dorința nestăpânită de a vorbi despre noi ne împinge a face „confidențe"; din vanitate când aceste confidențe se rapoartă la ceva lingușitor pentru noi. Cu toate acestea cerem ca încrederea noastră să fie respectată.

Din contră, n-ar trebui să ne supărăm când vedem la cineva neîncredere: căci aceasta e un fel de omagiu adus

[1] Mijlocul de căpetenie pentru *a face carieră* sunt prieteșugurile și camaraderia. Însă o mare capacitate face pe om *mândru* și, prin urmare, impropriu pentru lingușirea celor incapabili, înaintea cărora ar trebui să-și ascundă inteligența și să se arate smerit. Efectul contrar îl produce conștiința inferiorității; ea se împacă foarte bine cu smerenia, cu amabilitatea către toți și cu respectul înaintea celor răi, prin urmare procură omului prieteni și protectori. Aceasta nu se aplică numai la funcțiile statului, ci și la ranguri, la distincțiuni, chiar și la renumele în lumea „savantă", astfel încât, d.e., Academiile sunt totdeauna ticsite cu mediocrități, și așa e pretutindeni.

onestității, adecă o mărturisire sinceră că este așa de rară încât ne îndoim de existența ei.

36. *Politeța*, virtutea cardinală a chinezilor, are două cauze; una am explicat-o în *Etica* mea[1], cealaltă se întemeiază pe convenția tăcută de a trece cu vederea și de a nu ne imputa unii altora mizeria noastră morală și intelectuală, care astfel rămâne ceva mai acoperită, spre folosul tutulor.

Politeța e prudență; prin urmare, nepoliteța e prostie; fiindcă îți face fără nici o trebuință și cu dinadinsul dușmani, ceea ce este o purtare tot așa de smintită ca și când ți-ai da foc casei. Politeța este ca fisele la jocul de cărți, o monetă știută de falsă: a fi zgârcit cu ea dovedește nechibzuință, a o risipi dovedește minte. La toate națiile se sfârșesc scrisorile cu *votre très-humble serviteur, your most obedient servant, suo devotissime servo*; numai nemții sunt prea înțepați pentru a scrie *Diener* fiindcă adică nu ar fi adevărat! Cine însă împinge politeța până a-și jertfi interesele reale seamănă cu cel ce ar da monete de aur în loc de fise. Precum ceara, care din fire este tare și nemlădioasă, se înmoaie la căldură așa încât primește orișice formă, tot astfel putem prin ceva politeță și amabilitate să aducem și pe oamenii îndărătnici și răuvoitori să fie flexibili și îndatoritori. Așadar, politeța este pentru oameni ceea ce este căldura pentru ceară.

Însă politeța are și o parte grea: ea ne cere să arătăm cea mai mare stimă pentru toți oamenii, pe când cei mai mulți nu merită nici una, și să ne prefacem că avem cel mai viu interes

[1] Iacă această explicare (din *Fundamentul moralei*, § 14): „Politeța este ascunderea convențională și sistematică a egoismului în lucrurile cele mici din raporturile sociale, și, deși necontestat o ipocrizie, este totuș impusă și lăudată; fiindcă egoismul, pe care îl acopere, este ceva așa de urât încât ne place să nu-l vedem, cu toate că nu ne îndoim de existența lui; precum și obiectele neplăcute dintr-o odaie se cade să le ascundem după paravan" *(n. – T. M.)*.

pentru ei, pe când trebuie să ne pară bine că nu avem nici unul. A împreuna politeța cu mândria este meșteșugul cel mare.

Ofensele, care nu sunt decât exprimarea unei lipse de considerare, nu ne-ar scoate așa din fire dacă nu am avea o idee prea exagerată despre propria noastră valoare și demnitate, adecă dacă n-am fi așa de închipuiți, și dacă, pe de altă parte, ne-am fi dat seamă de părerea ce o are fiecine despre celălalt în fundul inimei. Ce contrast curios există între susceptibilitatea oamenilor pentru cea mai mică aluzie în contra lor și între ceea ce ar auzi dacă ar surprinde conversațiile cunoscuților despre dânșii! Ar trebui, din contră, să nu uităm niciodată că politeța obișnuită nu e decât o mască cu surâsul pe buze, și atunci n-am face atâta vorbă când se deplasează uneori masca sau se scoate pentru un moment. Iar când cineva devine pe față grosolan este parcă s-ar fi dezbrăcat în pielea goală și s-ar arăta *in puris naturalibus*. Ce e drept, nu-i șade bine; dar nici nu va găsi mulți oameni care în această stare a naturei să fie frumoși.

37. Să nu iai pe nimeni de model în purtarea ta, fiindcă situațiile, împrejurările, relațiile nu sunt niciodată identice și fiindcă deosebirea caracterelor face și acțiunile deosebite, prin urmare, *duo cum faciunt idem, non est idem*. Trebuie, din contră, după o matură chibzuință și după ce te-ai gândit cu toată agerimea minții, să lucrezi în conformitate cu caracterul tău propriu. Așadar, și *în viața practică* se cere neapărat *originalitate*; altfel ceea ce faci nu se potrivește cu ceea ce ești.

38. Nu discuta părerea nimănui, ci gândește-te că dacă ai vrea să-i scoți din cap absurditățile ce le crede, ai ajunge la vârsta lui Matusalim și tot n-ai izbuti.

Asemenea, să renunți în conversație la orice observări rectificătoare, chiar la cele mai bine intenționate; căci e ușor a supăra oamenii, dar e greu, dacă nu imposibil, a-i schimba.

Dacă încep a ne necăji absurditățile dintr-o conversație la care suntem față, să ne închipuim că este o scenă de comedie între doi nebuni. *Probatum est*. Cine s-a născut pe lume pentru

a povățui cu inimă curată oamenii asupra lucrurilor celor mai însemnate are mare noroc dacă scapă teafăr.

39. Cine vrea ca opinia sa să fie primită cu încredere trebuie să vorbească rece și fără violență. Orice violență se naște din partea pasională a naturei noastre[1] și, prin urmare, opinia se va atribui acestei părți, iar nu rațiunii, care după natura ei este rece. Căci partea pasională („voința") fiind elementul primordial în om, pe când rațiunea este numai secundară și accesorie, se va crede mai curând că judecata s-a născut din pasiune decât că pasiunea s-a născut din judecată.

40. Ferește-te de a te lăuda singur, orcâtă dreptate ai avea. Căci vanitatea este foarte comună, iar meritul foarte rar, și de câte ori avem aerul de a ne lăuda, fie numai indirect, oamenii vor crede că ne-a orbit vanitatea până a ne face de râs. Cu toate aceste, Bacon de Verulam susține, și poate nu tocmai fără temei, că proverbul latin cu *„semper aliquid haeret"* („tot rămâne ceva"), care se zice despre calomnie, se poate aplica și la lauda de sine, și, prin urmare, o recomandă în doze moderate.

41. Dacă ai prepusul că cineva minte, fă-te că-l crezi: atunci devine îndrăzneț, minte mai tare și se demască. Dacă vezi, din contră, că-i scapă o parte a adevărului, pe care ar vrea să-l ascundă, fă-te că nu crezi, pentru a-l necăji cu îndoiala și a-i scoate și rămășița din fundul inimei.

42. Trebuie să privim toate afacerile noastre personale ca un secret și să nu trădăm nici cunoscuților noștri celor intimi mai mult decât pot descoperi cu ochii lor. Căci cunoștința lor despre lucrurile cele mai nevinovate poate după timp și împrejurări să ne fie spre pagubă. Îndeobște este mai bine să-și arate cineva mintea prin ceea ce nu spune decât prin ceea ce spune. Una dovedește prudență, cealaltă vanitate. Prilejurile pentru amândouă sunt deopotrivă de numeroase; însă noi preferim

[1] Ceea ce Schopenhauer – într-un înțeles mai larg al cuvântului – numește voință *(n. – T. M.)*.

de obicei mulțumirea fugitivă a vanității folosului durabil al prudenței. Ar trebui chiar să ne ferim de a vorbi tare cu noi înșine, ca nu cumva să se facă obicei, deși uneori este o ușurare a inimei pentru persoanele vioaie; dar atunci ideea se împrietenește și se împărechează într-atât cu cuvântul încât vorbirea cu alții ajunge a se preface în gândire cu glas tare, pe când prudența cere ca între gândirea și vorbirea noastră să rămâie o mare distanță.

Uneori ni se pare că cei cu care vorbim nu pot crede deloc un fapt relativ la persoana noastră, pe când nici nu le trece prin minte de a-l pune la îndoială; dar dacă îi facem să le treacă prin minte, atunci în adevăr nu-l mai cred. Adeseori ne trădăm numai din închipuirea că este cu neputință să nu se descopere secretul; precum unii se prăvălesc de pe o înălțime numai din ideea că e cu neputință să stea siguri acolo sau că le este chinul așa de mare încât preferă să-i pună capăt: această iluzie se numește amețeală.

Pe de altă parte însă trebuie să știm că oamenii, chiar cei ce nu arată multă pătrundere, sunt foarte buni algebriști în privința relațiilor personale ale altora, unde cu ajutorul unei singure mărimi date dezleagă problemele cele mai complicate. Dacă, d.e., le povestim o întâmplare din trecut, lăsând toate numele și alte indicii personale la o parte, să ne ferim de a le spune vreo împrejurare pozitivă și individuală fie cât de neînsemnată, cum ar fi un oraș sau o dată precisă sau numele unei persoane secundare sau altă relație oricât de indirectă; căci atunci au numaidecât o mărime sigură, cu ajutorul căreia pătrunderea lor algebrică află toate necunoscutele. Entuziasmul curiozității lor este așa de mare încât voința dă pinteni intelectului, care se simte astfel îmboldit să ajungă până la limitele cele mai îndepărtate. Căci oamenii pre cât sunt de neprimitori și de nepăsători pentru adevărurile *generale*, pre atât sunt de lacomi pentru cele individuale.

De aceea toți propovăduitorii înțelepciunii lumești au recomandat tăcerea cu atâta stăruință și cu argumentele cele mai felurite, față cu care eu mă pot mărgini la observările de mai sus. Vreau numai să mai adaog câteva maxime arabe, care sunt foarte caracteristice și puțin cunoscute: „Ce nu vreai să știe dușmanul nu spune prietenului". – „Dacă-mi ascund secretul, îl țiu eu pe el; dacă-l spui, mă ține el pe mine." – „Pe pomul tăcerii rodește liniștea."

43. Nu sunt bani mai bine întrebuințați decât aceia cu care ne-a înșelat cineva: am cumpărat minte.

44. Pre cât se poate, să nu avem în contra nimănui animozitate, dar să observăm bine „procedeurile" fiecăruia și să le ținem minte, pentru a judeca după ele valoarea lui, cel puțin în privința noastră, și a ne purta față cu el conform acelei judecăți, pururea pătrunși de neschimbarea caracterului. A uita vreodată fapta sau trăsătura rea a cuiva este ca și când ai arunca pe fereastră o avere greu agonisită. Așa însă ne apărăm în contra familiarității și a prieteniilor nechibzuite.

„Nici să iubești, nici să urăști" – iată jumătate din înțelepciunea lumească; „să nu spui nimic și să nu crezi nimic", iată cealaltă jumătate. Dar vei și întoarce cu plăcere spatele unei lumi care te silește la regule ca aceasta și ca cele următoare.

45. A-ți arăta ura și mânia prin cuvinte sau prin gesturi e degeaba, e primejdios, e imprudent, e ridicul, e trivial. Ura sau mânia nu trebuiesc arătate decât prin fapte, și aceste își vor produce cu atât mai sigur efectul cu cât te-ai ferit mai mult de vorbe. Numai animalele cu sânge rece sunt veninoase.

46. *Parler sans accent* – această veche regulă a diplomației ne învață a lăsa la priceperea celorlalți să ghicească ce-am vrut să zicem: priceperea lor fiind înceată, înainte de a-și termina lucrarea am scăpat noi. Din contră, *parler avec accent* însemnează a te adresa la simțimintele oamenilor, și atunci lucrurile se schimbă. Unora le poți spune cu gesturi politicoase și cu ton

prietenesc adevărurile cele mai tari, fără ca să le înțeleagă îndată și, prin urmare, fără pericol imediat.

D. DESPRE PURTAREA NOASTRĂ FAȚĂ CU SOARTA ȘI CU ÎNTÂMPLĂRILE LUMII

47. Sub orice formă s-ar arăta viața omenească, ea are totdeauna aceleași elemente și este, prin urmare, în lucrurile de căpetenie pretutindeni aceeași, de s-ar petrece în colibă sau la curtea domnească, în armată sau la mânăstire. Întâmplările, faptele, norocirile și nenorocirile sunt foarte felurite, totuși ele sunt ca marfa cofetarului: multe și deosebite figuri, rotunde, colțuroase și crestate, însă toate din acelaș aluat. Ceea ce se întâmplă unuia seamănă cu ceea ce s-a întâmplat altuia mult mai mult decât s-ar crede. Întâmplările vieței se mai pot compara cu figurile unui caleidoscop, în care avem aceleași bucățele de sticlă înaintea ochilor, deși vedem altceva de câte ori îl mișcăm.

48. Trei sunt puterile lumii, zice cu drept cuvânt un autor grec: συνεσις κρατος και τυχη – mintea, tăria și norocul. Eu unul cred că cea din urmă este cea mai însemnată. Căci viața în mersul ei este ca o corabie: τυχη, soarta, *secunda aut adversa fortuna*, are rolul vântului, care cu mare iuțeală ne duce înainte sau ne aruncă înapoi și împotriva căruia toate opintirile noastre sunt prea slabe; acestea joacă rolul vâslelor: dacă după o muncă de multe ceasuri ne-au dus ceva înainte, o suflare fără de veste a vântului ne azvârle iarăși îndărăt, de unde am pornit. Dar dacă vântul este priincios, ne duce așa încât nu mai avem trebuință de vâsle. Această putere a norocului o arată nu se poate mai nemerit un proverb spaniol: *„da ventura a tu hijo, y echa lo en el mar“* („dă-i noroc fiu-tău, și aruncă-l în mare“)[1] <sau după proverbul românesc: „fă-mă mamă cu noroc și m-aruncă-n foc“>.

[1] Norocul are o parte așa de mare în toate lucrurile omenești, încât adeseori, după ce ne-am pregătit cu oarecare sacrificii să întâmpinăm o primejdie mai îndepărtată, primejdia în urma unor împrejurări neprevăzute dispare, și sacrificiile făcute rămân nu numai degeaba, ci devin în situația schimbată o primejdie reală. Prin urmare, nu trebuie să facem pregătiri pentru un viitor prea îndepărtat, ci să mai ținem seamă și de noroc, și să privim cu curaj în fața multor primejdii cu nădejdea că se vor împrăștia de la sine, ca și norii de pe cer.

Nu e vorbă, norocul se ține de puterile necurate, pe care nu e bine să punem prea mult temei. Însă, pe de altă parte, cine dintre toți darnicii este acela care, dăruind, ne și dă să înțelegem că nu avem nici un drept la darurile lui, că nu le datorim meritului nostru, ci numai bunătății și milosteniei lui și că tocmai de aceea putem hrăni speranța să mai primim și de acum înainte câte un dar nemeritat? Este norocul! norocul, marele împărat, înaintea căruia simțim că față de harul și cu mila lui toate meritele sunt slabe și nu plătesc nimic.

Dacă ne uităm înapoi la viața noastră trecută – „labirintul rătăcirii“, după vorba lui Goethe – și vedem atâtea ferici de care nu ne-am folosit și atâtea nefericiri ce ni le-am atras, cădem ușor în nedreptatea de a ne face prea multe mustrări. Căci mersul vieței e departe de a fi numai fapta noastră, ci este produsul a doi factori: a șirului întâmplărilor și a șirului hotărârilor noastre, care se țes unele în altele și se modifică unele pe altele. La aceasta se adaogă că în amândouă orizontul ne este totdeauna mărginit, fiindcă nu putem ști de mai înainte hotărârile noastre și cu atât mai puțin putem prevedea întâmplările, ci din amândouă nu cunoaștem bine decât pe cele actuale. De aceea, câtă vreme ținta noastră este încă departe, nu putem merge spre dânsa în linie dreaptă, ci numai aproximativ, ocolind adeseori și umblând uneori pe dibuite. Tot ce putem este să luăm o hotărâre potrivită cu împrejurările de față, având speranța că o vom nemeri așa încât să ne apropie de ținta noastră de căpetenie. Astfel, întâmplările din afară și scopurile dinăuntru se aseamănă mai totdeauna cu două puteri care trag în direcții deosebite: diagonala lor este mersul vieței

noastre. Terențiu zice: *„in vita est hominum quasi cum ludas tesseris: si illud, quod maxime opus est jactu, non cadit, illud quod cecidit forte, id arte ut corrigas“* („în viața oamenilor se întâmplă ca la jocul cu zari: dacă n-ai aruncat numărul care-ți trebuie, să te folosești cu meșteșug de cel ieșit“), unde Terențiu pare a fi avut în vedere un fel de trictrac. Mai pe scurt putem zice: soarta amestecă cărțile și noi jucăm. Mai nemerită însă ar fi următoarea comparare: viața e ca jocul de șah – noi ne facem planul, el însă atârnă de la ceea ce va face adversarul, care în viață este soarta. Modificările ce devin astfel necesare sunt mai totdeauna așa de mari încât de-abia se mai recunoaște planul primitiv în câteva trăsături fundamentale.

De altminteri, mai este ceva în viața noastră care le covârșește pe toate. Adeseori s-a constatat, și e un adevăr vulgar, că suntem mai nebuni decât credem: dar că suntem uneori mai cu minte decât ne închipuim este o descoperire ce nu o fac decât cei ce s-au aflat în o așa poziție, și încă și aceștia o fac târziu. În noi se află ceva mai cu minte decât mintea noastră; în lucrurile cele mari, în faptele hotărâtoare pentru mersul vieței, nu lucrăm atât în urma unei priceperi lămurite a adevărului, cât mai mult după o îndemânare internă, am putea zice după un instinct, care vine din chiar adâncul firii noastre. Mai pe urmă ne criticăm fapta pe temeiul unor exemple străine sau a unor reguli generale și a unor noțiuni abstracte dobândite sau împrumutate, însă seci în cuprinsul lor real; și uitând că nu toți oamenii sunt într-un fel, ajungem ușor a fi nedrepți cu noi înșine. Dar la urma urmelor se arată cine a avut dreptate, și numai la bătrânețe suntem în stare, subiectiv și obiectiv, să judecăm lucrurile mai bine.

Poate că acel îndemn intern stă fără știrea noastră sub conducerea unor visuri profetice, uitate la deșteptare, care tocmai prin aceasta dau vieței fiecăruia din noi egalitatea tonului și unitatea dramatică ce nu ar fi în stare să-i dea conștiința

cerebrală cu șovăirile, rătăcirea și dispozițiile ei schimbătoare, și în puterea cărora, d.e., cel ce este chemat la opere sau la fapte mărețe o simte în tainica sa fire încă din copilărie și lucrează pe neștiute în acea direcție, ca albinele la stup. Dar și pentru orcare om există, în interesul său propriu, acea providență instinctivă, pe care Baltasar Gracián o numește *la gran sindéresis* și fără de care omul ar pieri. A lucra *după principii abstracte* este greu și nu se poate decât cu multă deprindere, și chiar atunci nu totdeauna; sunt apoi și cazuri unde principiile lipsesc. Însă fiecine are oarecare *principii înnăscute și concrete*, cari i-au devenit a doua natură, fiind rezultatul tutulor gândirilor, simțirilor, și vointelor sale. Mai niciodată omul nu le cunoaște *in abstracto*, ci numai privind înapoi la viața sa trecută începe a înțelege că le-a urmat totdeauna și că a fost condus de ele ca de un fir nevăzut, fie spre fericirea, fie spre nefericirea lui.

49. Ar trebui să nu uităm niciodată efectul timpului și împrejurările schimbătoare ale lumii, și la toate câte se petrec acum, să ne închipuim îndată contrarul, așadar în loc de fericire – nefericire, în loc de prieteșug – dușmănie, în loc de vreme bună – vreme rea, în loc de iubire – ură, în loc de încredere și de sinceritate – trădare și căință, și viceversa. Acestea ne-ar fi un izvor statornic de adevărată înțelepciune pentru întocmirea vieței, îndemnându-ne totdeauna la cumpătare și ferindu-ne pe cât se poate de amăgiri. În cele mai multe cazuri nu am fi făcut alta decât am fi anticipat efectul timpului. Poate însă că pentru nimic nu este așa de neapărat trebuincioasă experiența ca pentru cunoașterea nestatorniciei și a schimbării lucrurilor în lume. Tocmai fiindcă orice stare de lucruri, în timpul duratei sale, există cu necesitate și, prin urmare, cu tot dreptul de a fi: orice an, orice lună, orice zi au aerul de a rămânea cu dreptatea lor pentru veșnicie. Însă nimic nu rămâne pentru totdeauna, și singurul lucru statornic este schimbarea. Cu minte este acela pe care nu-l înșală stabilitatea aparentă și

care mai prevede și direcția ce o va lua cea dintâi schimbare.[1] Cei mai mulți oameni însă cred că starea provizorie sau direcția lucrurilor de astăzi va rămâne permanentă, fiindcă văd numai efectele, dar nu pătrund cauzele, care – în deosebire de efecte – cuprind în sine sămânța schimbărilor viitoare. Ei se țin de efecte și presupun că acele cauze, lor necunoscute, care au avut puterea de a le produce, vor fi în stare să le menție. Întru aceasta au ușurarea că, dacă se înșală, se înșală cu toții, *unisono*; așa încât și calamitatea care îi lovește ca o urmare a greșelei lor este obștească, pe când omul inteligent, dacă se înșală, mai rămâne și singur. Fie zis în treacăt, aici avem o dovadă despre propoziția mea[2] că greșala gândirii se naște totdeauna din argumentarea de la efect la cauză.

Însă numai în teorie și prin prevederea efectului este bine să *anticipăm timpul,* dar nu în practică, adecă nu așa încât să cerem *înaintea* vremei ceea ce nu poate veni decât cu vremea. Cine face aceasta va simți că nu este cămătar mai rău și mai neîndurat decât tocmai timpul: dacă îl silești să-ți sconteze, îți ia dobânzi mai grele decât un ovrei. Așa, d.e., cu căldură și cu var nestins poți sili un pom să dea în câteva zile frunze, flori și roade: dar apoi și moare. Dacă tânărul vrea să întrebuințeze, fie și numai pe câteva săptămâni, puterea genitală a bărbatului matur și vrea să facă la 19 ani ceea ce ar putea foarte bine la 30, timpul de dat îi va da acest acont, însă dobânda este o parte

[1] [*Notă:* În toate împrejurările hazardul are un rol atât de mare, încât atunci când încercăm să preîntâmpinăm prin jertfe o primejdie ce ne amenință de departe, această primejdie dispare adesea printr-o întorsătură neprevăzută a evenimentelor; astfel încât nu numai jertfele aduse au fost zadarnice, ci și, ceea ce e mai rău, schimbarea adusă de ele este dăunătoare din pricina modificărilor survenite. Astfel, cu măsurile noastre nu trebuie deci să pătrundem prea departe în viitor, ci să ținem seama de hazard și să înfruntăm deschis primejdia, în speranța că ea va trece ca un sumbru nor.]

[2] *Lumea ca voință și reprezentare*, 1, § 15.

a puterii luată de la anii viitori, ba chiar o parte a vieței. Sunt unele boale de care nu te poți lecui pe deplin decât lăsându-le în voia lor; atunci se duc de la sine fără a lăsa urme. Dar dacă ceri numaidecât să fii sănătos acum, tocmai acum, timpul îți sconteazǎ uneori și aceasta și te poți însănătoșa; însă dobânda este slăbiciunea și suferințele cronice pentru toată viața. Ai trebuință de bani în vremea unui război sau unei revoluții și-i vrei numaidecât, ești silit să vinzi casa și pământul sau hârtiile statului cu pierdere de 1/3 și mai mult din valoarea pe care ai avea-o întreagă dacă ai lăsa timpului drepturile sale și ai mai aștepta câțiva ani: acum însă îl silești să-ți sconteze. Sau iarăși îți trebuie o sumă de bani pentru o călătorie mai îndelungată: într-un an sau doi ai putea-o economisi din veniturile tale; însă nu vrei să aștepți, o iai împrumut sau o iai deocamdată din capital: timpul ți-o dă aconto; dar dobânda este dezordinea în socoteli, un deficit permanent și crescând, de care nu mai scapi. Aceasta este camăta timpului; cine nu poate să aștepte devine jertfa ei. A voi să grăbești mersul timpului, care curge cumpătat, este întreprinderea cea mai costisitoare. Ferește-te dar de a rămânea timpului dator cu dobânda.

50. Adeseori se poate observa în viața de toate zilele o deosebire caracteristică între capetele de rând și cele inteligente: cele dintâi, în prevederea și judecarea pericolelor posibile, nu se întreabă și nu consideră decât *ce s-a întâmplat* în acelaș fel, pe când cele din urmă se gândesc la ceea ce *s-ar putea întâmpla*, aducându-și aminte de proverbul: „ce n-aduce anul aduce ceasul" (aproape identic spaniolește: *„lo que no acaece en un ano, acaece en un rato"*). Deosebirea este, de altminteri, firească: pentru a prevedea ce se *poate* întâmpla, se cere inteligență; pentru a vedea ce *s-a întâmplat*, se cer numai sensuri.[1]

Dar maxima noastră să fie: adu jertfe duhurilor necurate. Adecă nu cruța osteneală, timp, alergare, trudă, bani, nici alte

[1] Pentru: „simțuri" *(n. ed.)*.

sacrificii, pentru a închide portița nefericirilor posibile; și cu cât nefericirea ar fi mai mare, cu atât posibilitatea ei să devie mai mică, mai îndepărtată, mai improbabilă. Exemplificarea cea mai cunoscută a acestei regule sunt polițele de asigurare. Ele sunt o jertfă publică adusă de toți pe altarul dimonilor.

51. De nici o întâmplare să nu ne bucurăm sau să nu ne întristăm prea tare; parte fiindcă toate lucrurile sunt schimbătoare și se pot preface în fiece moment, parte fiindcă judecata noastră se înșală prea ușor asupra celor ce ne priesc sau ne sunt spre pagubă, așa încât tot omul se va fi văitat o dată de un lucru care pe urmă i-a ieșit spre bine, sau va fi tresărit de bucurie pentru un lucru care a devenit izvorul suferințelor lui celor mai mari. Dimpotrivă, să facem după cum zice Shakespeare (*All's well [that ends well]*, act. 3, sc. 2):

„De atâtea ori am tresărit de bucurie și de întristare, încât acum nu mă mai stăpânește prima impresie a lucrurilor și am scăpat de această slăbiciune femeiască.“

Cine nu-și pierde cumpătul la nefericire dovedește că știe cât de felurite și cât de imense sunt relele posibile ale vieței și privește răul întâmplat acum ca o parte foarte mică a celor ce s-ar putea întâmpla. Acesta este stoicismul conform căruia cată să nu fim niciodată *conditionis humanae obliti*, adecă să nu uităm condiția omenească, ci să ne aducem pururea aminte ce soartă tristă și ticăloasă este existența omului și cât de nenumărate sunt relele la care este expusă. Pentru a ne împrospăta această convingere nu avem decât să aruncăm o ochire în jurul nostru și vom vedea pretutindeni aceeaș priveliște: niște bieți oameni luptând, chinuindu-se, dând din mâni și din picioare pentru a-și câștiga simpla lor existență sărăcăcioasă și lipsită de orice satisfacție. Și astfel începem a ne micșora pretențiile, a ne deprinde cu neajunsurile de tot felul și a ne aștepta pururea la vreo întâmplare nenorocită, pe care să o putem evita sau suporta. Să nu uităm niciodată că neajunsurile mari sau mici sunt elementul vieței noastre: dar, pe de altă parte, să nu ne văităm, în felul unui δυσχολος răsfățat ca Beresford, și să nu ne strâmbăm de veșnicele *miseries of human life*, nici în *pulicis morsu Deum invocare* („să ne adresăm lui Dumnezeu pentru orice pișcare de purece“); ci în felul unui εὐλαβης să împingem prudența în prevederea și evitarea accidentelor ce ne-ar putea veni de la persoane sau de la lucruri așa de departe și cu atâta rafinare, încât să ocolim binișor ca o vulpe isteață orce accident (sub care se ascunde de regulă numai nedibăcia noastră).

Dacă ne gândim de mai nainte la o nenorocire posibilă, dar nu încă reală, mai avem în acel moment destulă liniște pentru a măsura cu oarecare exactitate întinderea ei și o putem cuprinde cu ochii ca pe un lucru mărginit în limitele prevăzute. Astfel se explică pentru ce suferim mai ușor o nenorocire prevăzută, adecă la care ne așteptam. Dacă ne lovește acum în adevăr, nu ne apasă decât cu greutatea ei reală. Dacă, din contră, nu suntem deloc pregătiți, ci ne vedem izbiți făr' de veste, mintea speriată nu-și poate da bine seama în primul moment de mărimea nenorocirii și, fiindcă nu o poate cuprinde cu privirea, i se pare adeseori imensă, cel puțin mult mai mare decât este în realitate. Tot așa întunerecul și nesiguranța exagerează orice primejdie. La aceasta se mai adaogă că pentru o nenorocire prevăzută ne-am gândit din vreme cum ne-am putea mângâia și cum am putea-o ușura, sau cel puțin ne-am deprins cu ideea ei.

Nimic nu ne face însă mai destoinici pentru a răbda în liniște nenorocirile ce ne lovesc decât înțelegerea adevărului pe care l-am stabilit și l-am derivat din ultimele sale cauze în disertația mea asupra liberului arbitriu: „tot ce se întâmplă, de la lucrul cel mai mare până la cel mai mic, se întâmplă cu *necesitate*“. Omul se împacă destul de ușor cu o necesitate absolută, și înțelegerea acelui adevăr îl face să privească toate, chiar întâmplările cele mai stranii, ca fiind supuse aceleiaș necesități

ca și cele ce urmează regulele cunoscute și sunt conforme cu prevederile generale. Amintesc aici și observările mele din *Lumea ca voință și reprezentare* (vol. I, § 55) asupra liniștei sufletești produse prin înțelegerea necesității absolute. Cine e pătruns de aceasta va face mai întâi ce poate, și dacă nu mai merge, va răbda cu tărie ce trebuie.

Micile necazuri zilnice se pot privi ca menite a ne ține deștepți, pentru ca nu cumva din prea multă tihnă să ne amorțească puterea de a întâmpina nefericirile mai mari. Față de veșnicele supărări, de meschinele fricțiuni în raporturile cu oamenii, de micile împunsături, de necuviințele din partea altora, cancanuri ș.c.l., trebuie să fii ca Siegfried cel încornorat[1] din povestea germană, adecă nesimțitor, să nu le iai în băgare de seamă, necum să te turburi de ele, și să le depărtezi de la tine și să le dai în lături ca pietrele din drum și să nu cumva să le primești în cercul reflecțiilor și meditărilor tale.

52. Ceea ce numesc oamenii soartă nu e de obicei decât prostia lor. Trebuie dar să ne pătrundem cu tot dinadinsul de sfatul ce ni-l dă Homer (*Iliada*, XXIII, 313) în privința înțeleptei cumpăniri a lucrurilor (μῆτις). Căci deși păcatele nu se răsplătesc decât în lumea cealaltă, dar prostiile se răsplătesc în lumea aceasta, cu toate că uneori scăpăm cu fața curată.

Nu omul cu căutătura cruntă, ci omul cu căutătura vicleană are aer primejdios și îngrijitor: atât este de adevărat că sunt o mai înfricoșată armă creierii omului decât gheara leului.

Dacă e vorba de perfecție, în relațiile cu lumea, omul cel mai perfect ar fi acela care nu ar sta niciodată nehotărât și nu ar lucra niciodată pripit.

53. Pe lângă prudență mai este și curajul o însușire neapărată pentru fericirea noastră. Ce e drept, nici pe una, nici pe alta nu ne-o putem da, ci le avem de moștenire: pe cea dintâi de la mamă, pe cea de-a doua de la tată; cu toate acestea, deprinderea și voința hotărâtă ajută mult la sporirea capitalului

[1] „Cu pielea tare ca de corn“ *(n. ed.)*.

firesc. În această lume de oțel se cere o inimă de oțel, întărită în contra soartei și înarmată în contra oamenilor. Căci viața întreagă este o luptă, nici un pas înainte nu se face fără greutate, și Voltaire are drept să zică: *„on ne réussit dans ce monde qu'à la pointe de l'épée, et on meurt les armes à la main“.*

De aceea, este un suflet laș acela care se codește, se pitulează și se vaită îndată ce se adună nori pe cer sau se arată numai din depărtare. Deviza noastră să fie din contră:

> tu ne cede malis, sed contra audentior ito
> („tu nu da înapoi în fața relelor, ci mergi cu mare curaj în contra lor“.)

Până ce rezultatul unei întreprinderi primejdioase nu este încă hotărât, până ce mai există o posibilitate să se sfârșească bine, nu e loc pentru șovăire, ci numai pentru rezistență, precum nu trebuie să desperezi de vremea frumoasă până mai e un colț albastru pe cer. Să ajungem chiar a putea zice:

> Si fractus illabatur orbis,
> Impavidum ferient ruinae.
> („Și de s-ar nărui tăria cerului neînspăimântat l-ar izbi ruinele“.)

Viața întreagă, necum averea, nu plătește o asemenea tremurare și strângere a inimei.

> Quocirca vivite fortes,
> Fortiaque adversis opponite pectora rebus.
> („De aceea să trăiți cu tărie și să puneți piept contra greutăților“.)

Dar și aici să ne ferim de exces, și curajul să nu meargă până la îndrăzneală. Un grad oarecare de timiditate este chiar trebuincios pentru ființa noastră în lume: lașitatea este numai o exagerare a ei, precum o explică Bacon de Verulam foarte bine în derivarea sa etimologică a cuvântului *terror Panicus*, care este cu mult superioară derivării lui Plutarh (*De Iside et Osir.*, cap. 14). Bacon derivă cuvântul de la Pan, ca personificarea Naturei, și zice (*De sapientia veterum*, VI): *„Natura*

enim rerum omnibus viventibus indidit metum, ac formidinem, vitae atque essentiae suae conservatricem, ac mala ingruentia vitantem et depellentem. Verumtamen eadem natura modum tenere nescia est: sed timoribus salutaribus semper vanos et inanes admiscet; adeo ut omnia – si intus conspici darentur – Panicis terroribus plenissima sint, praesertim humana". (Natura a așezat în toate viețuitoarele frica și spaima ca un element de conservare a vieței în esența ei, prin care să se ferească de năvălirea relelor și să le alunge. Însă aceeaș natură nu știe să păstreze măsura, ci amestecă totdeauna frica salutară cu cea deșartă și neîntemeiată, așa încât pe toate ființele, mai ales pe cele omenești – dacă am putea privi înăuntrul lor – le-am vedea pline de teroare Panică.) De altminteri, semnul caracteristic al teroarei Panice este că ea nu-și dă seamă de cauzele ei ci mai mult le presupune decât le cunoaște, ba la nevoie își face din însăș frica o cauză a fricei.

CAP. VI

DESPRE DEOSEBIREA VÂRSTELOR

Ce frumos zice Voltaire:

> Qui n'a pas l'esprit de son âge,
> De son âge a tout le malheur!

Va fi dar bine ca la sfârșitul acestor observări eudemonologice să aruncăm o privire asupra schimbărilor ce le produce în noi vârsta.

În tot decursul vieței simțim numai *actualitatea* și alta nimic. Deosebirea este însă că la început vedem un lung viitor înainte-ne, iar spre sfârșit un lung trecut în urma noastră; apoi că temperamentul, nu însă și caracterul, este supus la niște schimbări cunoscute, care ne arată actualitatea sub colori deosebite.

În cartea mea principală (II, cap. 31) am explicat cum și pentru ce în *vârsta copilăriei* suntem mai îndemnați spre *cunoștințe* decât spre *voințe*. Tocmai de-aici provine fericirea celei dintâi pătrimi a vieței, de care apoi ne aducem aminte ca de un rai pierdut. În copilărie avem relații puține și trebuințe mici, prin urmare puțină deșteptare a voinței: cea mai mare parte a existenței noastre se consumă în a învăța și a cunoaște. Intelectul (ca și creierii cari ajung cam în anul al 7-lea la deplina lor mărime) se dezvoltă de timpuriu, deși nu este încă copt și caută neîncetat hrana sa într-o lume întreagă de existențe încă nouă, în care toate strălucesc tocmai sub farmecul noutății. De

aici vine că anii copilăriei sunt o poezie continuă. Căci esenţa poeziei şi a tutulor artelor este perceperea ideii platonice în fiecare obiect individual, adică a părţii esenţiale şi comune întregii *specii*. Astfel obiectul se înfăţişează ca reprezentantul genului său şi un caz stă pentru o mie. Deşi se pare că în scenele din copilărie am fi ocupaţi numai cu obiectul sau întâmplarea individuală momentană şi numai întru cât ne interesează voinţa în acel minut, totuş în realitate lucrurile se petrec altfel. Viaţa în întreaga ei însemnătate stă încă aşa de nouă înaintea noastră, aşa de curată, impresiile ce ni le produce sunt aşa de puţin tocite prin repetiţie, încât noi, în mijlocul jocului şi mişcărilor copilăreşti, suntem mereu ocupaţi, deşi pe tăcute şi fără conştiinţa scopului, a percepe din scenele şi întâmplările individuale însăş esenţa vieţei, tipurile fundamentale ale fâpturilor ei. Toate lucrurile şi persoanele le vedem, cum zice Spinoza, *sub specie aeternitatis*. Cu cât suntem mai tineri, cu atât mai mult individul ne reprezintă genul său; şi, din contră, cu cât înaintăm în vârstă, cu atât mai puţin: de aici vine marea deosebire a impresiilor în tinereţe şi la bătrâneţe. De aceea experienţele şi cunoştinţele din copilărie şi din tinereţe devin mai pe urmă tipurile şi rubricile statornice ale tutulor cunoştinţelor şi experienţelor de mai apoi, oarecum categoriile sub care subsumăm pe nesimţite tot ce urmează mai târziu. Astfel temelia ideilor noastre despre lume se aşează încă din anii copilăriei şi ele de pe atunci sunt adânci sau superficiale; mai pe urmă se dezvoltă şi se completează, dar nu se mai schimbă în esenţă. În urma acestei priviri curat obiective şi de aceea poetice, care se ţine de firea vârstei copilăreşti, fiind ajutată şi de faptul că voinţa nu lucrează încă cu toată energia ei, copiii sunt mai dispuşi a cunoaşte decât a voi. De-aici privirea serioasă şi contemplativă în ochiul multor copii, pe care Rafael a reprodus-o aşa de frumos la îngerii săi, mai ales la cei de la Madona Sixtină. Din aceeaş cauză anii copilăriei sunt aşa de încântători încât nu ne putem aduce aminte de ei fără a ne

simţi cuprinşi de dor. Pe când ne îndeletnicim noi cu atâta seriozitate la înţelegerea *intuitivă* a lucrurilor, educaţia caută a ne da *noţiunile*. Însă noţiunile nu sunt esenţa proprie, fondul şi cuprinsul adevărat al cunoştinţelor, care, din contră, se află numai în perceperea intuitivă a lumii. Dar aceasta nu o putem dobândi decât prin noi înşine, iar nu prin învăţătura altora. De aceea valoarea intelectuală ca şi cea morală nu ne poate veni din afară, ci izvorăşte din adâncimea propriei noastre fiinţe, şi toate meşteşugurile pedagogice ale lui Pestalozzi nu pot face din cel născut neghiob un cugetător; asta niciodată! Neghiob s-a născut, neghiob are să moară. Din acea primă pricepere profundă şi intimă a lumii intuitive se explică totodată pentru ce împrejurimea şi întâmplările copilăriei se întipăresc aşa de tare în memorie. Ele ne-au cuprins mintea exclusiv, nimica nu ne-a distras de la perceperea lor, şi lucrurile ce au stat înaintea noastră le-am privit parc-ar fi fost unice de felul lor şi singure în lume. Mai târziu vedem că nu sunt singure ci nenumărat de multe, şi atunci pierdem curajul şi răbdarea. Cine-şi aduce aminte de explicarea din cartea mea principală (II, cap. 30), că partea *obiectivă* a lucrurilor, adecă existenţa lor în singura *reprezentare*, este totdeauna senină şi îmbucurătoare, pe când partea lor *subiectivă*, ca una ce consistă în *voinţă*, este foarte amestecată cu dureri şi nefericiri, va primi ca un rezumat scurt al celor zise următoarea propoziţie: toate lucrurile sunt minunate la *vedere*, dar grozave la *fire*. După această deosebire, copilul cunoaşte lucrurile mai mult din partea *vederii*, adecă a reprezentării sau obiectivităţii, decât din partea *firii*, care este voinţa; şi fiindcă aceea este partea cea senină a lucrurilor, iar partea lor cea subiectivă şi grozavă rămâne încă ascunsă, intelectul cel tânăr primeşte figurile ce i le arată realitatea şi arta drept fiinţe binecuvântate şi crede că, dacă sunt aşa de frumoase la *vedere*, vor fi şi mai frumoase la *fire*. De aceea lumea stă înaintea lui ca un rai: iată Arcadia, în care toţi ne-am născut. Ceva mai târziu ne apucă dorul vieţei reale, dorul de fapte şi

de suferințe, care ne aruncă în învălmășala lumii. Atunci începem a cunoaște cealaltă parte a lucrurilor, firea lor cea proprie, adecă voința, care e împiedicată la fiece pas. Încetul cu încetul ne cuprinde dezamăgirea cea mare: *„l'âge des illusions est passé“;* dar dezamăgirea tot crește și devine din zi ce merge mai desăvârșită. Astfel putem zice că în copilărie viața ni se arată ca o decorație de teatru văzută de departe, iar la bătrânețe ca aceeaș decorație văzută prea de aproape.

La fericirea copilăriei mai contribuie ceva. Precum tot frunzișul are la începutul primăverei aceeaș coloare și aproape aceeaș formă, asemenea și noi, în prima copilărie, semănăm unii cu alții și, prin urmare, ne potrivim foarte bine. Însă odată cu pubertatea începe și divergența și devine tot mai mare, ca distanța razelor unei sfere.

Ceea ce turbură mai târziu prima jumătate a vieței, adecă tinerețea, care, de altminteri, pare atât de preferabilă bătrâneței și o face nefericită, este goana după fericire și așteptarea sigură că trebuie să se găsească în viață. De aici se nasc speranțele veșnic înșelate, și din ele nemulțumirea. Imaginile încântătoare, dar nebuloase, ale unui vis de fericire răsar sub deosebite forme caprițioase în fantazia noastră, și noi le căutăm în zadar prototipele reale. De aceea și suntem în anii tinereței mai totdeauna nemulțumiți cu starea și cu împrejurimea noastră oricare ar fi; căci îi atribuim ei ceea ce vine din goliciunea și mizeria vieței omenești îndeobște, cu care facem acum cea dintâi cunoștință, după ce ne așteptasem cu totul la altceva. Bine ar fi dacă s-ar învăța tinerimea de timpuriu să-și piardă iluzia că are să găsească mare lucru în lume. Dar se întâmplă tocmai dimpotrivă, fiindcă de obicei ajungem la cunoștința vieței mai întâi prin poezie și mai pe urmă prin realitate. Scenele descrise de poeți se răzlățesc cu desfătare în dimineața vieței noastre, și îndată ne frământă dorul să le vedem realizate, să prindem curcubeul cu mâna. Tânărul își așteaptă viitorul sub forma unui roman interesant. Și astfel se naște amăgirea

pe care am descris-o în cartea mea principală (II, c. 31). Căci ceea ce dă farmec tutulor acelor închipuiri este tocmai faptul că sunt închipuiri și nu realități, și că, prin urmare, la privirea lor ne aflăm în liniștea și deplina mulțumire a cunoștințelor curate. A fi realizat însemnează a fi pătruns de voință, și aceasta aduce neapărat dureri.

Dacă, așadar, caracterul celei dintâi jumătăți a vieței este dorul zadarnic de fericire, caracterul celei din urmă este teama de nefericire. Cu vremea ajungem mai mult sau mai puțin la cunoștința că orice fericire este himerică, pe când suferința este reală. Prin urmare, oamenii cu oarecare minte caută mai curând liniștea și lipsa de dureri decât gustarea plăcerilor[1]. În tinerețea mea, când bătea cineva la ușe, mă apuca bucuria și-mi ziceam: „acum vine!“ Dar mai târziu mă apuca un fel de spaimă și mă întrebam: „ce mai vine?“ Și în privința relațiilor omenești putem deosebi două simțiri contrare cel puțin la indivizii înzestrați de la natură cu însușiri mai alese și care nu se prea țin de lume, ci după gradul meritului lor se află mai mult sau mai puțin izolați: în tinerețe au adeseori simțirea că sunt ***părăsiți*** de lume, iar la bătrânețe că au *scăpat* de ea. Cea dintâi e o simțire neplăcută și vine din lipsa de cunoștință, cea de a doua e o simțire plăcută și vie din cunoștința dobândită. În urma acestora, a doua parte a vieței, ca și a doua parte a unei perioade muzicale, are mai puțină tensiune, dar mai multă liniște decât cea dintâi; și pe când tinerețea crede că în lume se găsesc te miri ce fericiri și plăceri, dar că sunt numai greu de câștigat, bătrânețea știe că în lume nu se află nimic, se mulțumește în deplină liniște cu o actualitate suportabilă și se poate bucura și de lucruri mai mici.

Ceea ce a dobândit omul matur prin experiența vieței sale și ce-l face să vadă lumea altfel de cum o vede tânărul și copilul

[1] Bătrânețea știe mai bine să se ferească de nefericiri, iar tinerețea să le sufere.

este un fel de *simplicitate a bunului-simț*. De-abia acum vede lucrurile fără prevenție și le ia cum sunt, pe când copilului și tânărului le era lumea învăluită, dacă nu prefăcută într-o fantasmă, formată din caprițurile lor, din prejudecățile, primite de la alții, și iluziile cele mai curioase. Căci cea dintâi lucrare ce se impune experienței este dezrobirea noastră de închipuirile și noțiunile greșite ce ni s-au grămădit din copilărie. A păzi tinerimea din capul locului de ele ar fi – ce e drept – singura educație bună, deși negativă; însă este foarte grea. Pentru aceasta ar trebui să ținem la început orizontul copilului pe cât se poate de mărginit, să-i dăm în cercul astfel restrâns numai noțiuni lămurite și drepte și să nu-i întindem vederile decât treptat și după ce a priceput bine toate cele explicate până atunci, îngrijind pururea să nu rămâie nimic întunecat, rău înțeles sau înțeles pe jumătate. Noțiunile copilului despre lucruri și despre relațiile omenești ar rămânea astfel mărginite și foarte simple, însă ar fi drepte și lămurite, încât nu ar avea niciodată trebuință de rectificare, ci numai de dezvoltare; și așa mai departe până la vârsta tinereței. Ar trebui îndeosebi să nu se îngăduie cetirea romanurilor, ci în locul lor să se dea biografii potrivite, precum este a lui Franklin, sau *Anton Reiser* de Moritz și altele asemenea.

În tinerețe credem că întâmplările și persoanele însemnate, care lasă urme adânci în viața noastră, se vor înfățișa sub o formă deosebită, cu tobe și cu surle: la bătrânețe însă privirea retrospectivă ne arată că toate s-au introdus încet, prin portița cea mică și ca pe furiș.

Urmărind aceste reflecții mai departe, putem asemăna viața cu o stofă cusută, ce la început o vedem pe față, iar la sfârșit pe dos: aici nu este așa de frumoasă, dar este mai instructivă, fiindcă ne arată legătura firelor.

Superioritatea intelectuală, fie și cea mai mare, nu-și va putea arăta preponderența în conversație decât de la 40 de ani înainte. Căci ea poate uneori întrece, dar nu poate niciodată

înlocui maturitatea anilor și experiența câștigată; acestea, dimpotrivă, dau și omului de rând un fel de contrabalanță față cu puterile celui mai mare spirit, dacă este încă tânăr. Aici vorbesc numai de înrâurirea personală, nu de opere.

Orice om mai deosebit, orice om în afară de acea nemernică majoritate de 5/6 a omenirii, va scăpa cu greu după 40 de ani de un fel de melancolie. Căci el începuse firește să judece pe ceilalți după sine, dar cu vremea, dezamăgindu-se, a înțeles că oamenii au rămas îndărăt cu mintea sau cu inima, sau mai des cu amândouă, și nu i-au răspuns ce le-a dat el; din care cauză se ferește pe cât poate de a mai avea a face cu ei, precum îndeobște fiecine va iubi sau va urî singurătatea, adecă propria sa societate, în proporția meritului său adevărat. Despre acest fel de mizantropie vorbește și Kant (în *Critica judecății*, spre sfârșitul notei generale, § 29 al părții I).

La omul tânăr e un semn rău în privința intelectuală, dar și în cea morală, dacă se potrivește îndată cu lumea, dacă se află oarecum acasă și intră în societate parcă ar fi de mai nainte pregătit: aceasta dovedește o natură trivială. Din contră, o purtere sfioasă, străină, neîndemânatică și chiar greșită este semnul unei naturi mai nobile.

Una din cauzele pentru care în tinerețe suntem așa de veseli și de dispuși la orice întreprindere este că ne urcăm pe munte fără să vedem moartea, care se află la poalele lui, de cealaltă parte. Dar după ce am trecut dincolo de vârf, dăm cu ochii de *Moarte*, pe care o cunoșteam până atunci numai din auzite, și vederea ei, pe lângă scăderea puterilor din acea epocă, ne sleiește curajul vieței. Atunci o seriozitate posomorâtă înlocuiește vioiciunea zburdalnică a tinereței și se întipărește și în expresia feții. Cât suntem tineri credem viața nesfârșită, orce ni s-ar spune, și în această credință risipim vremea. Cu cât îmbătrânim cu atât o economisim mai mult. Căci în vârsta mai înaintată fiecare zi petrecută ne deșteaptă o simțire analoagă cu simțirea ce o are la fiecare pas osânditul condus spre eșafod.

Din punctul de vedere al tinereței, viața are un viitor nesfârșit, din acela al bătrâneței însă un trecut foarte scurt: astfel că viața la început ni se înfățișează ca orice lucru privit cu ocheanul întors (cu lintea obiectivă lângă ochi), iar la urmă ca privit prin ochean în mod obișnuit. Trebuie să fi ajuns cineva la o adâncă bătrânețe pentru a înțelege cât de scurtă e viața. Cu cât suntem mai bătrâni, cu atât mai mici ne par toate lucrurile omenești: viața, care la început se prezenta înaintea noastră statornică și neclintită, ni se arată acum ca o fugă grăbită de înfățișări efemere; nulitatea întregei existențe se ivește. Chiar vremea are în tinerețe un pas mult mai încet: de aceea cel dintâi pătrar al vieței este nu numai cel mai fericit, dar și cel mai lung, așa încât ne lasă mult mai numeroase aduceri-aminte, și fiece om ar putea povesti la trebuință îndoit de multe din vremea aceea decât din toate cele următoare. Ca în primăvara anului, zilele ne sunt și în primăvara vieței de o lungime obositoare. Toamna devin mai scurte, însă mai senine și mai statornice.

Dar de ce viața trecută se arată așa de scurtă la bătrânețe? Fiindcă i se măsoară lungimea după aducerea-aminte. Aceasta însă uită tot ce era fără însemnătate, și multe lucruri neplăcute se pierd; prin urmare, puțin mai rămâne. Căci precum intelectul nostru îndeobște este foarte imperfect, așa ne este și memoria: învățătura trebuie repetată, trecutul trebuie rumegat, dacă nu, se pierd amândouă în prăpastia uitării. Însă de obicei noi nu medităm asupra întâmplărilor neînsemnate, și rareori asupra celor neplăcute: iar fără de aceasta ele nu se pot păstra în memorie. Dar pe zi ce merge crește numărul lucrurilor neînsemnate; căci multe din cele ce ne păreau însemnate la început se repetă prea adese și cu vremea de nenumărate ori, așa încât devin neînsemnate: de aceea ne și aducem mai bine aminte de anii dintâi decât de anii din urmă. Cu cât trăim dar mai mult, cu atât mai puține întâmplări ne par că merită o reflecție și o meditare retrospectivă, prin care numai s-ar putea întipări în memorie; și, prin urmare, rămân uitate îndată ce

nu mai sunt actuale. Așadar, timpul cu cât înaintează cu atât șterge mai mult urmele din memoria noastră. Și, pe de altă parte, nu ne aducem bucuros aminte de lucrurile neplăcute, mai ales când ne ating deșertăciunea, precum o fac adese, fiindcă rareori suferim fără vina noastră. Neplăcerile se pierd dar și ele din memorie. Aceste două feluri de uitări ne scurtează aducerea-aminte și o fac din ce în ce mai restrânsă, cu cât se prelungește viața. Când se depărtează corabia de țărm obiectele devin tot mai mici și se confundă unele în altele: așa este și cu anii trecuți din viață, cu faptele și întâmplările ei. La aceasta se adaogă că uneori memoria și fantazia ne reproduc câte o scenă din trecutul îndepărtat cu o vioiciune și cu o apropiere parcă ar fi fost ieri. Cauza este că nu ne putem înfățișa cu aceeaș lămurire întregul timp trecut între acum și atunci, ca unul ce nu se poate cuprinde într-o singură imagine, și nici întâmplările lui nu le mai ținem minte, ci ne-a rămas numai un fel de cunoștință abstractă a lor, o simplă noțiune fără element intuitiv. Astfel un lucru de mult trecut se arată așa de apropiat încât pare că s-a întâmplat ieri, iar timpul de la mijloc dispare, și toată viața se înfățișează într-o scurtime surprinzătoare. La bătrânețe ni se poate înfățișa uneori tot trecutul nostru cel lung și, prin urmare, propria noastră vârstă ca o minune din povești; cauza este că avem înaintea noastră aceeaș actualitate statornică. Aceste fenomene interne se întemeiază însă pe faptul fundamental că sub forma timpului nu se arată propria noastră fire în sine, ci numai manifestarea ei sensibilă, și că actualitatea este punctul de întâlnire între obiect și subiect. Și pentru ce, din contră, în tinerețe ne pare viața ce o avem înainte-ne așa de lungă? Pentru că trebuie să facem loc speranțelor nemărginite, cu care o umplem și spre a căror realizare nici vârsta lui Matusalim nu ar fi de ajuns; și apoi pentru că măsurăm distanța timpului viitor după puținii ani din trecut, a căror aducere-aminte este încărcată de obiecte, așadar lungă, fiindcă noutatea a dat tutulor lucrurilor un aer

de importanță și ne-a făcut să le mai meditäm, să le mai împrospătăm în memorie și astfel să ni le întipărim.

Uneori crede că ne e dor de un *loc* îndepărtat, pe când în fapt ne e dor de *timpul* ce l-am petrecut acolo, când adică eram mai tineri și mai impresionabili. Astfel ne înșeală timpul sub masca spațiului. Dacă ne ducem în adevăr acolo, recunoaștem îndată iluzia.

Pe două căi putem ajunge la adânci bătrânețe, presupuind, ca o *conditio sine qua non*, că avem o constituție tare; aceste căi se pot compara cu arderea a două lampe: una arde multă vreme, deși are puțin ulei, fiindcă are un fitil subțire; alta arde mult, fiindcă are mult ulei cu un fitil gros. Uleiul este puterea vitală, fitilul consumarea ei în orice privință.

Cât pentru puterea vitală ne putem compara până la vârsta de 36 de ani cu oamenii care trăiesc din dobânda capitalului lor: ce se cheltuiește astăzi se înlocuiește mâine. Dar de la 36 de ani încolo semănăm cu oamenii care cheltuiesc din capital. La început nu se prea simte: cea mai mare parte a cheltuielilor se mai poate acoperi, un mic deficit nu se ia în seamă. Dar deficitul crește, crește pe zi ce merge, începe a se simți, ia proporții tot mai mari, orice zi e mai săracă decât ziua trecută, fără speranță de îndreptare. Sărăcia crește, precum crește iuțeala corpurilor în cădere, până ce nu mai rămâne nimic. Cea mai tristă întâmplare este când amândoi termenii acestei comparări, adică puterea vitală și averea, coincid în adevăr în scădere; de aceea și crește cu vârsta iubirea de bani. Din contră, la început și câtva timp după majoritate, semănăm în privința puterii vitale cu proprietarii cari mai pun ceva la o parte din dobânzi: nu numai cheltuielile se acopăr, ci se sporește și capitalul. Și în adevăr, se și întâmplă uneori așa cu banii, dacă în timpul minorității am avut parte de un epitrop cumsecade. Fericită tinerețe! Nefericită bătrânețe! Cu toate aceste să crutăm puterile tinereței. Aristotel observă (*Polit., Lib. ult.*, cap. 5) că din cei încoronați la Jocurile Olimpice numai doi sau trei au fost

distinși de două ori: o dată ca copii și încă o dată ca bărbați, fiindcă prin oboseala produsă de exercițiile pregătitoare din copilărie se sleiesc puterile, așa încât mai târziu, la vârsta bărbătească, lipsesc. Aceasta nu se aplică numai la puterea musculară, ci mai ales și la puterea nervoasă care se manifestă în orice lucrare intelectuală; din care cauză *ingenia praecocia*, copiii extraordinari, ceea ce numesc francezii *les enfants prodiges*, rezultatul unei educații peste măsură pripite, devin mai pe urmă capete foarte ordinare. Poate chiar încordarea prematură la care sunt siliți copiii pentru a învăța limbile clasice este de vină dacă mai pe urmă atâția „savanți“ sunt slabi la judecată și paralizați la minte.

Am băgat de seamă că la cei mai mulți oameni caracterul pare îndeosebi potrivit cu o anume vârstă, în care se prezentă mai bine. Unii sunt foarte plăcuți ca tineri, și apoi s-a isprăvit. Altora le șade bine ca bărbați activi și în putere, dar la bătrânețe nu mai plătesc nimic. Câtiva, din contră, au tocmai la bătrânețe cea mai mare trecere fiindcă în urma experienței sunt mai îngăduitori și mai potoliți; așa se întâmplă adeseori cu francezii. Cauza trebuie să fie că și caracterul are ceva copilăros, bărbătesc sau bătrânesc, și astfel vârsta corespunde cu dânsul sau lucrează în contra lui ca un corectiv.

Precum pe corabie nu ne dăm seamă că mergem înainte decât văzând că obiectele de pe țărm dau înapoi și devin tot mai mici, asemenea, nu simțim că înaintăm mereu în vârstă decât observând că oamenii din ce în ce mai bătrâni ne par încă tineri.

Am arătat mai sus cum și pentru ce tot ce vedem, ce facem și ce ni se întâmplă lasă mai puțină urmă în minte cu cât înaintăm mai mult în vârstă. În acest înțeles s-ar putea zice că în tinerețe trăim cu conștiința întreagă, iar la bătrânețe numai cu jumătate. Cu cât devenim mai bătrâni cu atât trăim cu mai puțină conștiință; lucrurile trec repede pe dinaintea noastră fără a ne produce impresie, precum nici obiectul de artă nu ne mai impresionează dacă l-am văzut de sute de ori: facem ce avem

de făcut și apoi nu mai știm dacă am făcut-o. Devenind viața astfel din ce în ce mai puțin conștientă, cu cât se apropie mai mult de inconștiența finală, și pasul timpului devine mai grăbit. În copilărie, noutatea tutulor obiectelor și întâmplărilor le întipărește pe fiecare din ele în conștiință: de aceea ziua este nesfârșit de lungă. Tot așa și în călătorie, unde o singură lună pare mai lungă decât patru petrecute acasă. Noutatea lucrurilor însă nu împiedică, nici în copilărie, nici la drum, ca timpul în aparență prea lung să ne devie și în realitate „prea lung", și să-l petrecem în unele momente mai cu greu decât la bătrânețe sau acasă. Cu vremea însă, prin lunga deprindere cu aceleași imagini și întâmplări, intelectul devine așa de netezit încât din ce în ce mai multe impresii lunecă peste el fără a lăsa urme; astfel, zilele devin tot mai puțin însemnate și, prin urmare, mai scurte: orele copilului sunt mai lungi decât zilele bătrânului. Se vede dar că timpul vieței noastre are o mișcare accelerată ca o ghiulea rostogolită pe un plan înclinat și precum la un disc în rotațiune orice punct se mișcă cu atât mai repede cu cât este mai departe de centru: așa timpul fiecărui om curge din ce în ce mai iute cu cât se depărtează mai mult de începutul vieței lui. Putem dar admite că lungimea unui an în aprecierea simțului nostru stă în raport invers cu quoțientul anului împărțit prin vârstă; când, d.e., anul este 1/5 a vârstei noastre ne apare de 10 ori mai lung decât când este 1/50. Această deosebire a rapidității timpului are cea mai hotărâtoare înrâurire asupra felului existenței noastre la fiecare vârstă. Ea face mai întâi din copilărie epoca cea mai lungă a vieței și cea mai bogată în aduceri-aminte, deși cuprinde numai vreo 15 ani; și apoi ne supune urâtului în proporție inversă cu vârsta noastră; copiii cer mereu distracție, fie prin joc, fie prin lucru; îndată ce ea încetează, îi cuprinde cel mai chinuitor urât. Și tinerii sunt încă foarte expuși urâtului și se gândesc cu grije la orele neocupate. La vârsta bărbătească urâtul dispare din ce în ce mai mult; bătrânilor le e vremea totdeauna prea scurtă și zboară cu iuțeala

săgeții. Se înțelege că vorbesc de oameni, nu de dobitoace îmbătrânite. Prin această accelerare a curgerii timpului se pierde dar urâtul și fiindcă, pe de altă parte, și pasiunile cu chinurile lor au amuțit: greutatea vieței, presupuind numai că s-a păstrat sănătatea, ne apasă în realitate mai puțin decât la tinerețe. De aceea în limba germană epoca bătrâneței, până a nu ajunge la debilitate și la infirmități, se numește *die besten Jahre*. Așa și sunt în adevăr cu privire la ticna și comoditatea noastră; însă anilor tinereței, în care suntem primitori de orice impresie și în care toate se înfățișează cu vioiciune în conștiință, le rămâne o precădere: ei sunt timpul rodniciei, primăvara înfloririi sufletești. Căci adevărurile profunde le dobândim numai prin intuiție și nu prin reflecție abstractă, cu alte cuvinte: prima lor percepere este imediată și se făptuiește prin o impresie momentană, prin urmare nu se poate produce decât atunci când aceasta este tare, vioaie și adâncă. Aici totul atârnă de la modul cum întrebuințăm anii tinereței. Mai târziu putem avea influență asupra altora, chiar asupra lumii întregi, fiindcă noi înșine ne-am terminat dezvoltarea și nu mai suntem supuși impresiilor; dar lumea are mai puțină influență asupra noastră. Acești ani sunt, prin urmare, epoca faptelor și a lucrării, iar anii dintâi sunt epoca perceperii și a cunoștințelor primordiale.

În tinerețe predomnește intuiția, la bătrânețe reflecția: cea dintâi este timpul poeziei, cea din urmă mai mult al filozofiei. Și în privința practică tinerii se hotărăsc la ceva prin ceea ce văd și aud, bătrânii numai prin ceea ce gândesc. Aceasta se explică în parte prin faptul că de-abia la bătrânețe au trecut pe dinaintea noastră destule cazuri intuitive și au fost subsumate sub noțiuni pentru a da acestora deplina lor însemnătate, valoare și credit și totdeodată a modera impresia intuiției prin obicei. Din contră, în tinerețe, mai ales la oamenii vioi și plini de fantazie, impresia intuitivă, prin urmare și impresia părții externe a lucrurilor, este așa de covârșitoare încât ei privesc lumea ca o imagine; din care cauză se și interesează

așa de mult ce figură joacă și ei în lume și ce impresie produc – mai mult decât ce impresie și dispoziție produce lumea în ei. Dovadă vanitatea personală și cochetăria tinerilor.

Cea mai mare energie și încordare a puterilor intelectuale o avem, fără îndoială, în tinerețe, cel mult până la al 35-lea an; de aici încolo scade, deși foarte încet. Însă anii următori, chiar și bătrânețea, nu rămân fără compensație intelectuală. Experiența și erudiția de-abia acum au devenit destul de bogate; omul a avut timpul și prilejul să privească lucrurile din toate părțile și să mediteze asupra lor, a comparat fiecare lucru cu celelalte și a aflat punctele de contact și de legătură, și astfel pricepe în sfârșit conexul întâmplărilor. Toate s-au limpezit. Și ceea ce știam din tinerețe o știm mult mai bine la bătrânețe, fiindcă pentru orice noțiune avem mult mai multe date. În tinerețe *credeam* că știm, la bătrânețe știm *în realitate*; și pe lângă aceasta știm mult mai multe și avem o sumă de cunoștințe culese din toate direcțiile, pătrunse cu mintea și înlănțuite unele în altele; pe când toată știința noastră din tinerețe este fragmentară și plină de lacune. Numai cine ajunge *la bătrânețe* își poate face o idee deplină și conformă despre viață, fiindcă o privește în totalitate și în mersul ei firesc, și nu numai față cu intrarea, ci și față cu ieșirea, de unde mai ales îi simte toată nulitatea; pe când ceilalți au încă iluzia că de acum înainte are să vie ce are să vie. Însă tinerețea e mai bogată în concepție, și din puținele câte le știe poate face mai mult; dar la bătrânețe e mai multă judecată, pătrundere și soliditate. Ceea ce un cap privilegiat e menit să producă și să dăruiască lumii, adecă materia propriilor sale vederi fundamentale și idei originale, se înmagazinează în tinerețe; dar de stăpânit nu stăpânește această materie decât mai târziu. De aceea se și constată de regulă că autorii cei mari au produs operele lor principale cam pe la vârsta de 50 de ani. Totuș tinerețea rămâne rădăcina pomului cunoștinței; deși roadele nu se ivesc decât la vârf. Dar precum orice secol, și cel mai mizerabil, se crede mult mai

cuminte decât cele precedente, așa și orice vârstă a omului; în fapt amândouă se înșală adeseori. În anii dezvoltării fizice, când cresc și puterile intelectuale și cunoștințele, fiecare zi ia obiceiul să se uite cu dispreț la ziua precedentă. Acest obicei se înrădăcinează și rămâne și atunci când a început mintea să scadă și când ziua de astăzi ar trebui să se uite cu respect la ziua de ieri; și astfel prețuim adeseori prea puțin lucrările și ideile tinereților noastre.

În genere trebuie să observăm că deși intelectul, adică mintea omului, este în proprietățile sale fundamentale înnăscut, ca și caracterul, adică inima lui, totuș nu rămâne așa de neschimbător ca acesta, ci este supus la unele modificări, care în cei mai mulți oameni se întâmplă chiar regulat, deoarece intelectul are un substrat fizic și materialul percepțiilor lui este empiric. Astfel, puterea lui proprie are o creștere succesivă până la culminare și apoi o decadență succesivă până la imbecilitate. Dar alături cu această prefacere, materia, care ocupă puterile intelectuale și le ține în lucrare, așadar cuprinsul cugetărilor și al științei, experiența, cunoștințele, deprinderea și perfecționarea înțelegerei sunt o mărime continuu crescândă, până în momentul slăbiciunii definitive, când apoi toate se șterg din minte. Coexistența aceasta în om a unui element absolut neschimbător și a unui element schimbător în două direcții opuse explică deosebirea aspectului și valorii lui în deosebitele epoci ale vieței.

Într-un sens mai larg se poate zice: cei dintâi 40 de ani ai vieței ne dau textul, cei din urmă 30 comentarul, fără de care n-am putea cunoaște adevărul înțeles și conex al textului, precum și morala și toate finețele lui.

Spre sfârșitul vieței e ca spre sfârșitul unui bal mascat, când se scot măștile. Acum vedem în adevăr cu cine am avut a face în decursul vieței. Căci caracterele s-au dezvelit, faptele și-au dat roadele, operele au aflat aprecierea lor meritată și iluziile au dispărut. Toate aceste nu le-a putut face decât timpul. Dar

lucrul cel mai curios este că și pe noi înșine în adevărata noastră ființă și menire nu ne cunoaștem și nu ne înțelegem decât la sfârșitul vieței, mai ales în raportul nostru cu ceilalți, cu lumea. Adeseori, deși nu totdeauna, va trebui să ne așezăm pe o treaptă mai jos decât ne închipuiam la început însă uneori pe o treaptă mai sus, ceea ce provine din faptul că nu avusesem o idee suficientă de înjosirea lumii și ne alesesem o țintă prea înaltă pentru ea. Și așa din întâmplare ne dăm seama despre valoarea noastră relativă.

Tinerețea se numește epoca cea fericită a vieței și bătrânețea cea tristă. Așa ar fi dacă pasiunile ne-ar face fericiți. Aceste însă frământă tinerimea, cu puțină plăcere și cu multe dureri. Bătrânețea cea rece e liniștită, despre partea lor, și de îndată câștigă un aer contemplativ; căci cunoștința devine acum liberă și ajunge la cârmă, și fiindcă în sine însăși este lipsită de dureri, ne face cu atât mai fericiți cu cât predomnește mai mult. N-avem decât să ne aducem aminte că orice plăcere este negativă, pe când durerea e pozitivă, pentru a înțelege că pasiunile nu pot să ne dea fericirea și că bătrânețea nu este de plâns, fiindcă îi sunt refuzate unele plăceri. Căci orice plăcere este numai îndestularea unei trebuințe; firește că, lipsind trebuința, lipsește și plăcerea, dar aceasta nu e lucru trist, precum nu este trist dacă cineva nu mai poate mânca după-masă sau dacă se deșteaptă după ce a dormit bine noaptea. Cu mai multă dreptate fericește Platon (la începutul *Republicei*) bătrânețea fiindcă a scăpat de instinctul sexual, care mai înainte ținea pe om într-o continuă neliniște. S-ar putea chiar susține că feluritele și nesfârșitele caprițiuri ce le produce instinctul sexual și afectele ce se nasc din ele întrețin în om un grad oarecare de nebunie permanentă câtă vreme stă sub influența acelui instinct sau a diavolului care îl stăpânește; așa încât omul nu e cu mintea întreagă decât după ce a scăpat de amor. Sigur este că, vorbind în termeni generali și făcând abstracție de toate împrejurările individuale și excepționale, tinerețea are un fel de melancolie

și de tristețe, bătrânețea un fel de veselie; și cauza nu este alta decât acel diavol sub a cărui stăpânire, sau mai bine robie, zace tinerețea și care de-abia îi îngăduie o oră de odihnă și este totodată autorul direct sau indirect al mai tutulor dezastrelor ce lovesc sau amenință pe om; bătrânețea, dimpotrivă, simte veselia omului care a scăpat din lanțuri și umblă acum slobod. Pe de altă parte însă putem zice că după secarea instinctului sexual a secat și miezul vieței și a rămas numai coaja, sau că viața seamănă unei comedii jucate la început de oameni, dar continuate și sfârșite de niște păpuși îmbrăcate în haine omenești.

Oricum ar fi, tinerețea este vremea neliniștei, bătrânețea vremea liniștei; și aceasta ne dă măsura fericirii amândora. Copilul își întinde mânile cu nesaț la toate ce vede în spațiu: toate formele și toate culorile îl ademenesc, fiindcă senzoriul lui este tânăr și fraged. Cu mai multă energie i se întâmplă și tânărului așa: și el e ademenit de lumea cea bogată cu figurile ei felurite; numai că fantazia lui exagerează, și așteptările sale trec peste ceea ce-i poate da vreodată lumea. De aceea îl muncesc poftele și dorul de ceva necunoscut și îi răpesc liniștea, fără de care nu e cu putință fericirea. La bătrânețe toate aceste s-au așezat; parte fiindcă sângele a devenit mai rece și iritabilitatea senzoriului s-a micșorat, parte fiindcă experiența ne-a deschis ochii asupra valorii lucrurilor și a plăcerilor, luându-ne încetul cu încetul iluziile, himerele și prejudecățile, care mai înainte ne învăluiau și ne desfigurau privirea liberă și curată a obiectelor; acum le înțelegem toate mai bine și mai lămurit și luăm lumea cum este, simțind mai mult sau mai puțin nulitatea tutulor lucrurilor de pe pământ. Aceasta dă omului bătrân, chiar celui inferior la minte, un aer de înțelepciune, care îl deosebește de cel tânăr. Dar mai ales liniștea caracterizează bătrânețele; aceasta însă este o parte însemnată a fericirii, este chiar condiția și esența ei. Pe când, prin urmare, tânărul își închipuiește că în lume se află te miri ce lucru, numai să știi unde, bătrânul este pătruns de adevărul din Koheleth, „toate

sunt deşerte", şi ştie că toate nucile sunt seci, oricât ar fi de poleite cu aur.

Abia într-o vârstă mai înaintată ajunge omul cu desăvârşire la *nil admirari* al lui Horaţiu, adică la convingerea tare, sinceră şi nestrămutată că toate lucrurile sunt deşerte şi toată splendoarea lumii înşelătoare: himerele au dispărut. Atunci nu-şi mai închipuieşte că undeva, în vreun palat sau în vreo colibă, găzduieşte o fericire deosebită, mai mare decât aceea pe care o simte obişnuit în momentele lipsite de dureri fizice sau morale. Atunci nu mai ţine în seamă deosebirile lumeşti între mare şi mic, între sus şi jos. Şi aceasta dă bătrânului odihna sufletească, în urma căreia priveşte surâzând la fantasmagoria lumii. El e dezamăgit şi ştie că viaţa omenească, sub orice pompă şi podoabă ar vrea să se ascundă, va apărea peste puţin în toată goliciunea ei şi, dezbrăcată de fireturi şi de zorzoane, se va arăta pretutindeni aceeaş, adică o biată existenţă a cărei valoare proprie stă numai în lipsa durerilor, nu în fiinţa plăcerilor şi cu atât mai puţin a paradei. (Hor[aţiu], *Epist.*, I, 12). Semnul caracteristic al bătrâneţei este, aşadar, dezamăgirea: iluziile, care până atunci dau vieţei farmec şi activităţii încurajare, au dispărut; nulitatea şi goliciunea tutulor splendorilor lumii, mai ales a falei, a strălucirii şi a rangului, s-au dat pe faţă; prin experienţă s-a dovedit că cele mai multe lucruri dorite şi plăceri visate nu aduc mulţumirea aşteptată, şi astfel se întăreşte înţelegerea finală despre marea sărăcie şi mizerie a întregei noastre existenţe. De-abia acum, la 70 de ani, pricepem versul lui Koheleth asupra deşertăciunii. Dar aceasta dă totdeodată bătrâneţei şi aerul ei posomorât.

De obicei se crede că boala şi urâtul sunt partea bătrâneţei. Dar cea dintâi nu este esenţială bătrâneţei, mai ales nu dacă e vorba să ajungi la o vârstă foarte înaintată; căci *crescente vita, crescit sanitas et morbus* („cu creşterea vieţei creşte sănătatea şi boala"). Şi în ceea ce priveşte urâtul, am arătat mai sus pentru ce bătrâneţea este, din contră, mai puţin expusă decât tinereţea; şi apoi urâtul nici nu este o urmare necesară a singurătăţii, la care, în adevăr, din cauze uşor de înţeles, este redusă bătrâneţea; ci se întâlneşte la aceia cari n-au cunoscut decât plăcerile senzuale şi sociale şi şi-au lăsat mintea săracă şi facultăţile nedezvoltate. Ce e drept, la bătrâneţe scad puterile intelectuale; dar unde a fost mult tot mai rămâne destul pentru a combate urâtul. Pe lângă aceste, precum am arătat, experienţa, cunoştinţele, deprinderea şi cugetarea tot mai aduc un spor de înţelepciune, judecata devine mai ageră şi înlănţuirea lucrurilor mai lămurită; în toate se dobândeşte din ce în ce mai mult o privire completă a întregului; astfel, prin fel de fel de combinări ale cunoştinţelor grămădite şi din când în când prin înavuţirea lor, tot mai continuă dezvoltarea internă a omului în toate privinţele, spiritul său este ocupat, mulţumit şi-şi află răsplata. Toate acestea compensează pierderile până la oarecare grad. Şi apoi, cum am zis, la bătrâneţe timpul trece mult mai iute şi împiedică urâtul. Scăderea puterilor fizice nu strică mult dacă nu avem trebuinţă de ele pentru agonisirea hranei zilnice. Sărăcia la bătrâneţe este o mare nenorocire. Dacă aceasta este înlăturată şi a rămas sănătatea, bătrâneţea poate fi o epocă foarte suportabilă a vieţei. Cerinţele ei de căpetenie sunt comoditatea şi siguranţa; de aceea ţin bătrânii aşa de mult la avere, fiindcă le înlocuieşte puterile pierdute. Părăsiţi de Venus, ei vor căuta uneori distracţie la Bacchus. Trebuinţa de a vedea, de a călători şi de a studia s-a schimbat în trebuinţă de a vorbi şi de a învăţa pe alţii. Fericit bătrânul căruia i-a mai rămas iubirea de studiu, sau de muzică, de teatru şi în genere un grad de impresionabilitate pentru lucrurile externe, precum îl şi păstrează unii până în cele mai adânci bătrâneţe. Mai ales atunci se vede ce este omul în sine însuşi şi cât îi foloseşte valoarea personalităţii. Dar asemenea exemple sunt rare: cei mai mulţi, după ce au fost totdeauna slabi la minte, devin la bătrâneţe din ce în ce mai automaţi: nu cugetă, nu zic şi nu fac decât unul şi acelaş lucru, şi nici o impresie externă nu e în stare să-i mai

schimbe și să-i împrospăteze. Să vorbești cu asemenea ființe este ca și când ai scrie pe nisip: impresia se șterge îndată. O astfel de bătrânețe, ce e drept, este numai *caput mortuum* al vieței <rămășița insolubilă a vechilor chimiști>. Natura pare a simboliza sosirea acestei a doua copilării prin o a treia facere a dinților, care se poate observa la bătrâni în unele cazuri rare.

Sleirea tutulor puterilor la bătrânețe, sleire continuă și neînduplecată, e, fără îndoială, lucru foarte trist, dar necesar și chiar binefăcător, fiindcă pregătește moartea, care fără de aceasta ar fi prea grea. Cel mai mare câștig al bătrânețelor adânci este euthanasia[1], moartea ușoară, fără boală, fără spasmuri, fără simțire.

Deosebirea cea mare între tinerețe și bătrânețe rămâne totdeauna aceasta: tinerețea are în perspectivă viața, bătrânețea moartea; cea dintâi are un trecut scurt și un viitor lung, cea din urmă dimpotrivă. Deși, prin urmare, ca bătrân ai numai moartea înaintea ta, iar ca tânăr viața, naște totuș întrebarea care din două este mai grea și dacă nu e mai bine să ai viața îndărăt decât înainte. Din vechime stă scris în Koheleth (7, 2): „ziua morții este mai bună decât ziua nașterii". Oricum ar fi:

[1] În *Upanișadul* din *Veda* (vol. II, p. 53) se socotesc 100 de ani *ca durata firească a vieței omenești*. După părerea mea cu drept cuvânt, fiindcă am observat că numai cei ce au trecut peste 90 de ani au parte de euthanasie, adecă mor fără boală, nici apoplexie, fără spasmuri, fără agonie, uneori fără a îngălbeni, șezând în liniște, mai ales după-masă, așa încât ai putea zice că nu mor ci încetează numai de a trăi. La orice altă vârstă moare omul numai de boală, așadar cu zile. În *Vechiul Testament (Psalm* 90, 10) durata vieței se socotește de 70, excepțional de 80 de ani, și Herodot, un autor mai important decât psalmistul, zice acelaș lucru (I, 32 și III, 22). Dar tot nu e adevărat, ci e numai rezultatul unei constatări brute și superficiale a experienței zilnice. Căci dacă durata vieței ar fi de 70 80 de ani, oamenii între 70 și 80 ar trebui să moară *de bătrânețe*; dar nu este deloc așa, ci ei mor de *boală*, ca cei tineri; însă boala fiind esențial o anomalie, nu poate fi sfârșitul natural. Numai între 90 și 100 de ani ca regulă generală mor oamenii de bătrânețe, în *euthanasie*.

a dori o viață foarte lungă e mare temeritate. Căci, vorba spaniolă: *quien larga vida vive, mucho mal vide*, adică: „cine trăiește multe zile vede multe rele".

Deși viața omului nu este scrisă în stele, precum credea astrologia, totuși se poate zice că este stăpânită succesiv de toate planetele, corespunzând fiecării vârste, câte o planetă după ordinea lor. În anul al 10-lea domnește *Mercur*. Ca și Mercur, omul se mișcă iute și ușor, în cercul cel mai restrâns; lucruri mici îi schimbă dispoziția, dar el învață mult și lesne sub domnirea zeului elocinței și al șireteniei. În anul al 20-lea ajunge *Venus* la domnie; amorul și femeile l-au luat în posesie. În al 30-lea an stăpânește *Mars*: omul este acum tare, violent, îndrăzneț, războinic și cerbicos. În anul al 40-lea guvernează cele 4 planetoide: viața se întinde în lărgime, omul caută folos (*Ceres*), are vatra sa (*Vesta*), a învățat cât îi trebuie să știe (*Pallas*) și în casă domnește nevasta (*Juno*[1]). Iar în anul al 50-lea este *Jupiter* stăpân. Omul a întrecut cu anii pe cei mai mulți din semenii săi și se simte superior generației ce-l înconjoară. Având încă toate puterile sale la dispoziție, el este bogat în experiență și în cunoștințe: după măsura individualității și a situației lui, are autoritate asupra celorlalți. Nu mai vrea dar să-i poruncească alții, ci poruncește el; acum este mai destoinic decât totdeauna ca să fie conducător și stăpân în sfera sa. Așa culminează *Jupiter* și împreună cu el omul la 50 de ani. Dar apoi vine, în anul al 60-lea, *Saturn* și cu dânsul greutatea, lenea și tenacitatea plumbului.

„Mulți bătrâni se aseamănă cu morții, sunt greoi, înceți și decolorați ca plumbul."

Shakespeare (*Romeo și Julieta*, act. II, sc. 5).

[1] Multele planetoide descoperite mai târziu sunt o inovație, de care nu vreau să țiu seamă. Eu fac cu ele cum fac profesorii de filozofie cu mine: le ignorez, fiindcă nu-mi vin la socoteală.

În sfârșit vine *Uranus*: cu el, cum se zice, ne suim la ceruri. Pe *Neptun* (precum l-au botezat cei nepricepuți) nu-l pot înșira aici, fiindcă nu am voie să-l numesc cu adevăratul său nume, care ar fi *Eros*. De altminteri, aș putea arăta cum sfârșitul se încheagă cu începutul, cum adică *Eros* stă într-o tainică legătură cu *Moartea*, așa încât *Orcus*, iadul în înțelesul antic (*Amenthes* al egiptenilor, după Plutarh *De Iside et Os*, c. 29), nu este numai luătorul, λαμβανων, ci și dătătorul διδους și Moartea este marele *réservoir* al vieței. De acolo dar, de acolo, din Orcus, vin toate, acolo a fost odinioară tot ce are astăzi viață: de am fi numai în stare să pricepem scamatoria prin care se întâmplă, atunci am pricepe lumea, le-am pricepe pe toate.

CUVÂNTAREA ASUPRA BĂTRÂNEȚEI[1]

ținută de Jakob Grimm în Academia din Berlin la 26 ianuarie 1860 (el însuși fiind atunci de 75 de ani)

Nu e intenția mea – zice Jakob Grimm – de a continua cu citate care să ne descrie impresiile generale produse asupra noastră de vârsta înaintată, ci vreau mai bine să cercetez ce se poate zice îndeosebi în favoarea sau în defavoarea bătrâneței.

[1] Această cuvântare, care trece de cea mai frumoasă a cunoscutului și, în Germania, mult prețuitului autor, merită să fie tradusă și răspândită și la noi. Vom lăsa însă la o parte începutul, unde Grimm vorbește de disertația lui Cicero *de senectute* și de dialogul pierdut al unui școlar al filozofului grec Zeno, apoi citează pe Hipocrat, pe Terentius, pe Hesiod și pe alți autori greci și germani – erudiție la locul ei într-o scriere citită înaintea membrilor Academiei din Berlin. Pentru noi va fi însă de ajuns să cunoaștem partea finală, pe care o traducem în întregimea ei. Cel mult se pot menționa din cele de mai nainte niște versuri populare germane de prin secolul al 15-lea, care împart vârsta omenească până la cele mai adânci bătrânețe în zece părți, cu următoarele însemnări: la 10 ani copil, la 20 de ani june, la 30 bărbat, la 40 să stai, la 50 să-ți fie de bine, la 60 să pleci, la 70 să-ți păzești sufletul. La 80 ești caraghiosul lumii, la 90 batjocura copiilor, la 100 să te ferească Dumnezeu! Mai adăogăm curiosul calcul obișnuit din vechime la germani: un gard ține 3 ani, un câine trăiește 3 vieți de gard, un cal 3 vieți de câine, un om 3 vieți de cal (81 de ani) – *(n. – T. M.)*.

Cea mai rea învinuire ce i se aduce este că slăbește și istovește trupul și sufletul omului. Hugo de la Trimberg (scriitorul medieval), în poema sa didactică *Der Renner*, zice de-a dreptul: bătrânețea le răpește puterea la toți și la toate, iar alt poet german din secolul al 13-lea, Konrad de Würzburg, în epopeea sa *Războiul troian*, zice despre un bătrân: „vârsta sa înaintată i-a vestejit din inimă floarea tinereței și l-a lăsat orfan de virtute și de puteri".

Ideile ce ni le deșteaptă creșterea și pieirea plantelor le aplicăm în mod potrivit la stările noastre omenești; precum se îngălbenesc frunzele, se veștejesc florile, se usucă copacii, tot așa pierde și trupul nostru verdeața și frăgezimea; puterea care s-a arătat în copilărie și s-a sporit în tot timpul tinereței, ajungând la culmea ei în vârsta bărbăției, începe de aci înainte să scadă, mai întâi încet și pe nesimțite, apoi tot mai vizibil. Trupul scade, șira spinării se încovoaie sub greutatea anilor, membrele își pierd lustrul, tăria și îndemânarea. Toate popoarele au în limba lor o mulțime de expresii și de imagini firești, păstrate din vechime, cu care însemnează acele schimbări trupești, și mai ales la țară se întrec oamenii în vorbe glumețe, cu care își bat joc de încărunțirea și căderea părului, de zbârcirea pielei, de dungile de pe frunte, de golurile rămase în șirul dinților. Pentru istoria limbei și a poeziei, asemenea cuvinte nu sunt fără folos, și eu am alcătuit o mică culegere a lor, care însă nu e locul să o adaug aici. Scăderea frumuseței sau plenitudinii fizice se poate observa mai mult sau mai puțin, dar nu se poate ascunde unui ochi deprins; se zice că mai ales femeile au darul de a băga de seamă toate semnele decadenței fizice și de a conchide cu mare exactitate de la forma exterioară a cuiva la vârsta lui adevărată.

Mai însemnată se arată însă primejdia cu care la bătrânețe scăderea sensurilor externe amenință pe cele interne și paguba ce urmează de aici. Ochiul își pierde strălucirea, se întunecă și începe a lăcrăma, sau amândoi ochii, a căror putere de a vedea nu mai rămâne deopotrivă, dau în unele mișcări imagini neexacte și îndoite. Urechea își pierde agerimea și simte un fel de vâjâire sau șuierare; glasul se face mai subțire, mai aspru și mai răgușit, nu mai iese tare și curat din piept. Scăderile văzului și auzului pot crește până la deplina orbire și asurzire, precum și înțepenirea membrelor se poate preface în tremurare nestăpânită, de unde se și zice că omul tremură de bătrânețe.

E adevărat și nu se poate tăgădui că vârsta înaintată aduce cu sine o micșorare perceptibilă a acestor facultăți fizice și că, dacă nu tocmai boale din cele grele, dar cel puțin o mulțime de îmbolnăviri mai ușoare o bântuie mai adeseori decât se vede bântuită vârsta mai tânără. Dar și aici încep multe întâmpinări și multă îmblânzire. Micșorarea, de care am vorbit, nu este numaidecât o înfrângere, ci adeseori numai o nouă aprindere și împrospătare a puterii vitale. Cele mai multe din cusururile și metehnele bătrâneței ni se înfățișează astfel ca niște atacuri singuratice, pe care le respingem în totul sau în parte, simțind întregul câștig al unei apărări fericite; căci natura nu părăsește pe om așa încât să-l lipsească deodată de toate mijloacele de apărare și să nu-i dea pentru scăderile suferite și felurite despăgubiri. Să luăm, spre pildă, scăderile simțurilor. Precum ni se spune că la cel orb crește sensibilitatea tactilă până la așa grad încât s-ar putea zice că vede cu vârful degetelor, tot astfel la cei surzi se dezvoltă gustul și mirosul mult mai tare decât la alți oameni, și la cocoșați și chiar la șchiopi apăsarea ce o suferă organismul lor intern prin acea anomalie parțială stă poate în legătură cu puterea intelectuală întărită, care se constată la mulți din ei. Mai fiecare neajuns și suferință aduce după sine pe nesimțite o despăgubire care compensează întrucâtva.

S-ar putea dar zice fără paradox că, de câte ori bătrânețea atacă și vatămă sănătatea, produce și un simțimânt de însănătoșire mult mai tare decât în anii vieții premergătoare. Simțirea acestei puteri și întăriri este nespus de plăcută, chiar dacă

nu ne dăm anume seama de ea; dar o întrece încă impresia odihnei după oboseală, adânca mulțumire ce ne-o procură însănătoșirea și întremarea după ce sănătatea fusese atinsă și întreruptă. Odihna presupune o oboseală premergătoare, însănătoșirea o îmbolnăvire, și în mijlocul odihnei și a însănătoșirii se mai simte și o rămășiță a stării de mai nainte. Despre copii se poate zice că-și bat joc de sănătate, tinerii o pun adesea în primejdie, oamenii maturi nu prea au vreme să se gândească la ea, cum zice Voss în obișnuitele lui hexametre:

Ca un voinic care nu-și bate capul cu sănătatea,
Nici drumețul cel sprinten nu se gândește la umblet.

Dar dacă drumețul e bătrân, se gândește anume la plimbarea ce a făcut-o și-i pare bine, și cu cât înaintează cineva în vârstă, cu atât crește și îngrijirea lui pentru sănătate. Bătrânii învață să se ferească de tot ce le poate fi primejdios, și, dimpotrivă, lucrurile priincioase le simt și le primesc cu mulțumire.

Aș vrea să mai vorbesc ceva despre orbire și asurzire care, ce e drept, se pot întâmpla la orce vârstă, dar se întâmplă mai adeseori spre sfârșitul vieții. Lumina este mai tare, mai nobilă, mai iute decât sunetul, care de-abia izbucnește în urma ei. Ochiul e stăpân, urechea e slugă, ochiul se uită unde vrea, urechea primește numai ce i se aduce. De aceea natura a fost mai darnică la înzestrarea ochiului și a dat văzului o mult mai mare întindere decât auzului; un martor ocular mai poate vedea unde un martor auricular nu mai poate auzi. Urechii de-abia i se poate aduce un ajutor artificial, iar pentru ochi s-au construit instrumente de cel mai mare folos. Cu un ochean poți vedea cum umblă un drumeț pe o cărare îndepărtată, ești în stare să-i recunoști fața și gesturile, chiar să-i numeri nasturii de la haină, dar ce vorbește și ce strigă îți e cu neputință să auzi. Ochiului i s-a putut da o asemenea sporire a puterii vizuale, auzului nu. Auzul îl întrebuințăm la multe, văzul la mai toate. Cine va tăgădui dar că slăbirea vederii e o suferință mai grea

decât îngreuiarea auzirii și că orbirea izbește pe om mult mai tare decât surzenia? E adevărat că cel ce a asurzit nu mai este în stare să audă glasul plăcut, vorba intimă a oamenilor și se retrage de la dânșii; însă ochii lui privesc în lume ca mai înainte, noutățile i se aduc astăzi proaspete de la tipar, și tot ce e să i se spuie cu preciziune, i se și poate înfățișa cu ușurință negru pe alb. Cunoștințele lui, lucrările lui de până acum nu dau îndărăt, ci urmează înainte, și au încă folosul că nu mai sunt întrerupte de vorbele de prisos ale celor limbuți. Cu totul altfel și mult mai vătămată se arată lucrarea obișnuită a celui ce a orbit. Deodată toată activitatea sa de mai nainte îi este întreruptă parcă ar fi tăiată cu cuțitul, nu se mai poate încrede în ochii săi, ci trebuie să se încreadă în ochii altuia, care să-i caute datele și notițele de prin cărți, trebuie să asculte la glasul altuia, care-i citește o scriere, pe care ar vrea mai bine s-o vază singur, ca să se mai oprească uneori și să poată ceti de două ori unde vrea să pătrundă înțelesul mai bine. Ușurința și siguranța vieții de până acum a dispărut; raporturile intime cu cei ce-l înconjoară pot să urmeze mai departe fără schimbare, însă propria sa inițiativă este așa de mărginită după pierderea vederii, încât de-abia mai există. Orbul nu mai poate preschimba priviri cu alți oameni, ci numai cuvinte, pe când surdul continuă să vorbească și numai răspunsul i se comunică prin gesturi și semne.

Dar nicăieri nu s-a arătat mai tare deosebirea dintre antichitate și vremea noastră ca în direcțiile cu totul deosebite spre care au fost îndreptate cele mai simple relații ale vieții prin câteva inovații pline de urmări din ce în ce mai puternice. Cel dintâi efect incisiv l-a avut descoperirea tiparului, care a lățit pretutindeni deprinderea cetirii și prin aceasta a produs în mințile oamenilor o veșnică mișcare. Și astfel îmi pare că în vechime soarta celui orb era, dimpotrivă, mai favorabilă decât a celui surd. Orbul, căruia din viața lui de mai dinainte îi rămăseseră întipărite o sumă de imagini, le păstra cu credință

și nu avea numaidecât trebuință să vadă multe alte lucruri noi; se hrănea din comoara adunată de mai înainte, care se mai și sporea cu câte ceva prin gura altora. Deoarece puterea memoriei, după pierderea distracțiilor caracterizate prin văz, crește într-o proporție extraordinară prin reculegerea internă, orbii mai inteligenți erau cu deosebire dispuși și potriviți pentru recitarea poeziilor populare, și nu este o simplă întâmplare că nu numai la strămoșii noștri orbii cântau despre Siegfried cel încoronat, dar că și la sârbi, până în ziua de astăzi, cea mai prețioasă înflorire a poeziei populare se păstrează prin gura și memoria bătrânilor celor lipsiți de vedere. Numai un orb e în stare să păstreze în taina inimei sale razele ce le răspândește poezia populară, să le împreuneze, să se încălzească pe sine și să ne încălzească și pe noi cu ele; când vin mai pe urmă ochii care le pot cerceta cu vederea obișnuită, le strică adeseaori rostul. Nu atribuim oare lui Homer, orbul de la Chios, cel mai mare poem epic al tuturor timpurilor, și orbului Ossian minunata țesătură a minunatelor cântece din munții scoțieni? În slava nepieritoare hărăzită acestor bătrâni lipsiți de vedere nu se arată oare atât marea prețuire a vârstei înaintate, cât și cea mai scumpă răsplată pentru pierderea luminii ochilor? În jurul cântărețului celui orb se adună oamenii în cerc și, ascultându-i versul, rămân fermecați, puterea lui de viață nu a scăzut, ci a crescut, iar noi ne dăm seama că numai bătrâneței înaintate i-a fost dat să producă o poezie de veșnică tinerețe. Dacă însă îmi închipuiesc pe un surd strămutat în acele vremuri antice, îmi apare ca un om aproape pierdut, care își târăște zilele fără nici o mulțumire și așteaptă cu nerăbdare sfârșitul. Toate acestea s-au schimbat în vremea noastră, și se poate zice că raportul dintre orbire și surzenie s-a restabilit într-un mod mai conform cu natura.

Ne-am dat până acum seamă de slăbirea și pierderea simțurilor mai nobile, de care mai ales bătrânețea are să sufere; aceste metehne, mărginite mai întâi la anumite membre ale

trupului, nu lipsesc însă de a ataca în mod esențial și partea intelectuală a omului. Ne rămâne acum să ne ocupăm de pagubele sufletești de care e învinuită bătrânețea, dar și de foloasele ce i se îngăduie.

Pentru a începe și aici cu învinuirile, trebuie să ne amintim că toate limbile se întrec în expresii defavorabile în privința lor. Cicero numește pe bătrâni *morosi, anxii, difficiles, iracundi, avari; amariorem me senectus facit, stomahor omnia* (mahmuri, fricoși, greu de mulțumit, supărăcioși, zgârciți; vârsta mă amărăște, toate mă supără). Din autorii germani se poate scoate asemenea un șir întreg de adjective la fel cu cele citate din latinește, la care se mai adaogă expresiile *„sauersehend“* și *„altfränkisch“* (ceea ce s-ar putea traduce în românește cu „acrit la suflet“ și „de moda veche“). În adevăr, bătrânul se poate acri ca și vinul vechi, însă nu toate vinurile vechi se acresc, iar a fi „de moda veche“ însemnează a ținea la obiceiurile și chiar la îmbrăcămintea vremurilor mai vechi, ceea ce nu este întotdeauna un lucru lipsit de merit, căci aducerile-aminte din tinerețe sunt la mai toți oamenii cele mai prețioase și rămân adeseaori păstrate într-o lumină duioasă. De aceea și portul care se obicinuia în tinerețe pare cel mai frumos.

Mai greu de priceput și mai urât este la unii bătrâni vițiul murdar al zgârceniei: Cato, după spusa lui Cicero, nici nu-l înțelegea: *avaritia senilis, qui sibi velit, non intelligo*. În adevăr, ce poate fi mai nechibzuit decât să te îngrijești cu atât mai mult de merinde, cu cât e drumul mai scurt? Când știe omul că în curând are să părăsească lumea, de ce mai adună cu atâta îngrijorare banii și altă avere, de care la moartea lui se bucură numai moștenitorii? Dar această însușire și patimă a multor bătrâni pare prea înrădăcinată pentru a se putea înlătura așa de ușor cu asemenea întrebări. Pe scenă, în toate comediile, zgârciții sunt oameni bătrâni, iar risipitorii, tineri cari n-au răbdare să aștepte moștenirea adunată de zgârcenia rudelor. Pe când mai toate celelalte pasiuni scad și se pierd la

bătrânețe, zgârcenia crește cu anii, obiectul ei sporește stând pe loc, adică se îndoiește și se înzecește printr-o necurmată îngrijire, care produce apoi un simțimânt de siguranță pentru toate împrejurările vieții câte se mai pot prevedea, simțimânt însoțit de oarecare frică, însă totuși plăcut. Zgârcitul stă ca un balaur de pază pe comoara lui, precum, după legenda nordică, Attila a murit de foame păzind comoara Nibelungilor. Poveștile mai spun că unii oameni poruncesc în momentul morții să li se aducă cutiile cu inele și cu alte giuvaricale la pat pentru a-și mai înveseli ochii înaintea stingerii de veci și să mai scormonească cu degetele înțepenite prin comoara lor. Dar se mai poate ca această netăgăduită zgârcenie a bătrâneții să aibă și alte pricini mai greu de cunoscut, dar care merită să fie cercetate. În popor se păstrează tot felul de obiceiuri superstițioase, moștenite din moși-strămoși, și-și produc pe ascuns efectul lor mai departe. Spre pildă, e foarte ușor de înțeles că în mormintele păgânilor se îngropau, împreună cu stăpânul și slugile, caii, armele și inelele lui, pentru ca, sosind în lumea cealaltă, să se poată folosi îndată de ele. De ce să nu ne închipuim că oamenii vroiau să păstreze partea cea mai bună a averii lor pentru a o lua cu sine pe lumea cealaltă? Athaeneus povestește la pag. 159 despre un zgârcit care și-a cusut banii în haina de dedesupt și a lăsat cu limbă de moarte ca să nu fie nici dezbrăcat, nici ars, pentru ca să nu i se găsească comoara sau să fie mistuită de flăcări. Până și în zilele noastre se mai aud povestiri despre unii oameni care vor să păstreze inele prețioase în degete și zic să li se puie bani de aur sau și de hârtie în cosciug, ca să-i ducă cu ei în lumea cealaltă sau poate să nu-i lase moștenitorilor urgisiți. Privită dintr-un punct de vedere mai favorabil, fără îndoială și mai întemeiat, iubirea de argint a bătrâneții se poate explica mai ușor prin aceea că oamenii deprinși cu ordine severă în economia lor casnică prefac încetul cu încetul o exactitate lăudabilă într-o zgârcenie blamabilă; bătrânul, fiindcă

el are nevoie de mai puțin, își închipuiește că și cei tineri se pot mulțumi cu puțin.

Dar să părăsim acum toate aceste lipsuri și metehne fizice sau morale, după a căror cercetare, cu toate că se descopereau alături și unele părți mai bune, rămâne totdeauna o mare amărăciune, și să ne îndreptăm privirile spre virtuțile și superioritățile ce le are bătrânețea în comun cu celelalte trepte ale vârstei omenești sau le are chiar numai ea în deosebire de celelalte, închipuirea unei bătrâneți obosite, neputincioase, grele și nefericite se va schimba într-o imagine de blândețe, de bunătate, de tihnă, de curaj și dor de muncă, ceea ce se numea în latinește *lenis, placida, fortis senectus.*

Precum o față slăbită și suptă poate deveni mai distinsă și scoate de-abia acum la iveală asemănări strămoșești rămase mai înainte ascunse, din care pricină se și zice că unii oameni devin cu vârsta mai frumoși decât erau în tinerețe, tot așa trebuie să recunoaștem bătrânilor că lunga deprindere a vieții trecute i-a făcut mai veseli și mai subțiri și n-a lăsat în suflet o dispoziție posomorâtă, ci mai curând una binevoitoare și indulgentă. La vecinii noștri de peste Rhin este lucrul știut că, oricât de zvăpăiați, aroganți și adeseori nesuferiți ar fi în tinerețe, totuși nu există în societate om mai plăcut și mai amabil decât francezul ajuns la bătrânețe, care acum știe să împreune un tact inimitabil cu cea mai binevoitoare atenție și este pretutindeni un stimulant la petreceri.

Am zis mai sus că la bătrânețe, odată cu micșorarea puterii vitale, crește simțirea sănătății, și aceasta nu este o contrazicere, fiindcă în toate organismele care se apropie de peire există în ascuns și o îmboldire fericită ca să le asigure și să le menție până în cel din urmă moment putincios. Se mai poate spune că simțimântul pentru natură crește cu înaintarea vârstei și devine mai perfect decât în viața de mai nainte și că toate împrejurările îndeamnă și învață pentru cei bătrâni să se împrietenească cu farmecul liniștit al pământului și a tot ce există pe el și deasupra

lui. Cu ce evlavie își ridică bătrânul ochii spre stelele strălucitoare, care de nenumărate veacuri stau acolo sus, cum stau și astăzi, și care în curând vor străluci peste mormântul său. Ce cuminte fac bătrânii că se ocupă de întăritoarea cultură a grădinei și de creșterea albinelor; altoirea și plantațiile nu le mai fac pentru ei, ci pentru generațiile viitoare, care de-abia de se vor bucura de umbra copacilor săditi acum; ce mișcător e momentul când Ulisse, întorcându-se acasă, surprinde pe tatăl său Laertes, care se topea de dorul lui, lucrând la ale grădinei! N-am nevoie să mai adaug că Cicero ne arată pe Cato, de la care ne-a rămas o scriere despre agricultură, cum sfătuiește cu tot dinadinsul pe cei bătrâni să se îndeletnicească cu grădinăritul.

Dar un lucru este până astăzi și cât va mai sta lumea ca și anume făcut pentru bătrânețe: primblarea singuratică. Și copilului îi place să alerge la câmp, dar el caută cuiburi de păsări și fluturi, junele rătăcește prin livezi și prin păduri, visând la iubita lui, bărbatul de-abia găsește răgaz pentru o plimbare în natura liberă, fiindcă mulțimea de planuri și de afaceri îl pironesc în oraș. Dimpotrivă, pentru bătrân, fiecare preumblare este o mulțumire sufletească și trupească, ceea ce se exprimă foarte nemerit prin cuvântul german „*Lustwandel*". La fiecare pas, la fiecare respirație în aerul curat bătrânul câștigă putere și întremare. În tinerețe îți pare uneori că pierzi vremea cu plimbarea, dar acum nu o simți ca pierdere, ci ca cel mai curat câștig. Căci în vremea aceasta cugetările curg neturburate înainte, și eu știu din propria mea experiență că tocmai atunci când unele cărări mai îndepărtate mă duceau peste văi și peste dealuri, chiar cu pașii grăbiți, îmi veneau gândurile cele bune în minte, și dacă avusesem acasă oarecare îndoieli, mi se dezlegau deodată în această meditație peripatetică. Dar apoi când te întâlneai cu vreun cunoscut care ți-era drag! Ce bucurie adâncă simțeam când în Tiergarten (marele parc în mijlocul Berlinului) vedeam pe frate-meu ivindu-se deodată din partea

ceailaltă a aleei: ne salutam din cap și treceam în tăcere unul pe lângă altul; aceasta nu se mai poate întâmpla acum![1]

Dacă bătrânețea este în stare de a se bucura cu atâta intensitate de privelistea naturei, de ce să nu se mai simtă capabilă de lucrări mai serioase, de ce să-și fi pierdut destoinicia pentru ele? Hambarele minții îi sunt pline, an cu an s-a așezat în ele experiența dobândită, și această comoară agonisită să cază acum pe mâni străine? Dar nu are numai să consume proviziile strânse; cugetarea proprie nu a stat locului, ci a adâncit, prin neîntrerupta meditare, tot ce s-a adunat în minte. Unul din cei mai cinstiți dintre vechii noștri poeți, Hugo de la Trimberg, el însuși foarte înaintat în vârstă, zice așa de frumos în *Renner*:

„Bucuria bătrânului și apusul soarelui se aseamănă: amândouă sunt ca o mângâiere și trec cum trece o albină obosită pe vreme de ploaie".

Va să zică compară bătrânețea cu amurgul mângâietor și cu albina, care se întoarce obosită pe ploaie la stup, dar care muncește fără preget mai departe, deși ploaia îi îngreuiază zborul. Albinele tinere zboară iute afară din stup și se întorc tot așa de iute înapoi, pe ele le surprinde ploaia mai rar; cele bătrâne întârzie cu întoarcerea, dar tot se întorc. Puterea și stăruința oamenilor aleși și talentați se păstrează foarte multă vreme, aproape fără scădere. Ce activitate neîntreruptă și ce energie intelectuală a arătat-o un Humboldt până la cele mai adânci bătrânețe, spre admirarea lumei întregi! Și cu ce vigoare marele rege, a cărui glorioasă aniversare o serbăm astăzi, și-a stăpânit țara până la sfârșitul vieții sale fără nici o slăbire? La alții crește curajul peste limitele puterii. Se vede că sunt unele lucrări și întreprinderi care se potrivesc mai bine cu bătrânețea, fiindcă presupun agonisirea unei experiențe întinse și cer liniște pentru a fi duse la capăt: un filolog a îndrăznit chiar să înceapă

---

[1] Fratele său Wilhelm murise cu o lună mai nainte *(n. – T. M.)*.

publicarea unui dicționar al limbei sale materne, la a cărui terminare, în aparență cu atât mai întârziată cu cât devenea mai complicată prin înaintarea lucrării, de abia se mai putea aștepta în scurtul timp ce-i rămânea până la sfârșitul vieții.[1] Nu mi se va lua în nume de rău această aluzie izvorâtă din simțimântul modest al insuficienței omenești.

La o astfel de destoinicie statornică pentru lucru și la neturburata plăcere a cercetărilor se adaugă o altă însușire și mai înaltă: libertatea de spirit care crește și se întărește odată cu creșterea vârstei. În cine era sădit de la început germenul libertății (și cui să-i fi lipsit?), în cine a crescut și s-a dezvoltat de-a lungul întregei vieți, cum să nu ajungă a-i fi la bătrânețe adânc înrădăcinată în inimă înflorirea lui, care acum are să-l însoțească până la sfârșit? Cu cât ne apropiem de mormânt, cu atât mai mult trebuie să îndepărtăm de la noi sfiala și șovăirea pe care o aveam mai înainte și, când ni se cere, să mărturisim cu curaj adevărul cum l-am priceput. Căci din ocolirea lui rezultă trăinicia și răspândirea erorilor celor mari și primejdioase. În multe situații ne este dat prilejul de a manifesta libera noastră cugetare, dar mai ales avem datoria să o dovedim în cele două cazuri în care viața omenească e mai adânc atinsă și frământată, în chestiile religioase și în cele politice. Pentru un bătrân cu idei liberale numai acea religie va putea trece de adevărată care, înlăturând toate piedicele, va îngădui omului să se apropie tot mai mult de nesfârșitele taine ale lui Dumnezeu și ale naturei, fără a cădea în iluzia că o asemenea apropiere fericită a putut ajunge vreodată la capăt, căci atunci am înceta de a mai fi oameni. Iar cât pentru politică, acea organizare a țării îi va părea cea mai de dorit care va fi în stare să dea tuturor cetățenilor cea mai sigură ocrotire și în acelaș timp să lase fiecăruia sfera lui de activitate neturburată. Realitatea de care suntem deocamdată legați rămâne, fără îndoială, foarte departe de acea

[1] Autorul însuș este filologul de care vorbește mai sus. *(n. – T. M.).*

dorință; însă asemenea ideal e bine să ne stea totdeauna înaintea ochilor drept stea conducătoare, și cine ar vrea să distrugă bătrâneței închipuirea că o și vede sclipind la marginea orizontului?

La cele mai multe popoare bătrânețea a fost ținută în mare cinste și încă în epoca păstoritului, când căpeteniile se luau dintre părinți și bătrâni, i se vede autoritatea întemeiată. Era datină străveche ca judecata să se rostească prin gura unui bătrân și de la el să se ceară și sfaturile; la judecată și în toate adunările i se cuvenea lui prezidența, de pe buzele lui Nestor curgeau vorbele dulci ca mierea, și în vremurile de demult cine să fi făcut legi și să fi învățat înțelepciunea, dacă nu oamenii înzestrați prin experiență cu înțelepciune și cu belșug de idei? Însă cu progresul culturii omenești se întâmplă neapărat ca încetul cu încetul preponderența și influența să treacă de la simpla considerare a vârstei la recunoașterea talentului și a energiei acelora care n-au ajuns încă la bătrânețe, și este un semn de superioritate a vieții publice în Atena că bătrânețea ca simplă bătrânețe era mai puțin luată în seamă decât în Sparta. O expunere exactă și amănunțită a deosebirilor ce există în privința autorității mai mari sau mai mici, care se atribuie bătrâneții la diferite popoare, ar trebui să dea rezultate interesante și roditoare; este, d.e., caracteristic că în instituțiile de astăzi așezarea membrilor în ordine nu se mai face pretutindeni după alfabet; însă în Academia noastră seria conferințelor publice se hotărăște după vechimea introducerii membrilor.

Mă apropii de sfârșitul observărilor mele și cred că am adus oarecare argumente asupra opiniei că bătrânețea nu reprezintă o simplă scădere a virilității, ci o putere proprie, care se dezvoltă după legile și în condițiile ei deosebite; ea este epoca unei liniști și unei mulțumiri care nu exista în viața de mai înainte în acelaș fel și în acelaș grad, și o asemenea stare trebuie neapărat să producă asupra omului și efectele ei proprii.

„Ce am dorit în tinerețe mi se dă la bătrânețe din belșug", ne spune marele nostru poet (Goethe), care el însuși a trăit o viață din cele mai bogate și din cele mai binecuvântate până la adânci bătrânețe. Tinerețea e vremea dorințelor, la bătrânețe multe din ele se împlinesc. Dacă unii oameni în vârstă înaintată se plâng și arată dor de moarte, pricina, precum am văzut mai sus, nu este atât însăși bătrânețea, cât mai ales alte împrejurări. Laertes dorește să moară fiindcă îi lipsește fiul său cel iubit, nu fiindcă îi era trupul istovit. Bătrâneței sănătoase îi e dragă viața. Sinuciderea se cuvine să fie urgisită de toată lumea, fiind în contra naturei omenești și în contra instinctului celui mai puternic care se manifestă și în cel mai de jos animal, a instinctului vieții, căci nici un animal nu se sinucide. Aceeași oroare ne inspiră și arderea văduvelor, cari mai înainte era foarte răspândită și nici acum nu a dispărut de tot, asemenea aruncarea și părăsirea copiilor, precum și uciderea bătrânilor neputincioși, pe care o întâlnim în timpurile primitive chiar la popoarele nobile și care există și astăzi la semințiile sălbatice, ca o imputare pentru propriile noastre vremuri din trecut. Ce e drept, sunt exemple că unii bătrâni se aruncau cu veselie de pe stânci și unele văduve se urcau de voie pe rug; dar acestea erau aberațiunile unor obiceiuri crude și sunt cu desăvârșire împotriva simțimântului curat omenesc.

Ce omenește e, din contră, cugetată fabula lui Isop despre unchiașul care s-a dus în pădure ca să taie lemne și, covârșit de sarcina lor, s-a aruncat la pământ chemând moartea să-i vie; dar când ea a venit, unchiașul nu i-a cerut alta decât să-l ajute să-și ridice iar sarcina pe umeri. Și așa se și zice că nu există om bătrân care să nu dorească să mai trăiască un an. Uneori se găsește în literatură exprimată aversiunea de a mai trăi încă o dată viața trecută, bătrânul n-ar mai voi să redevie copil și să țipe în leagăn (*repuerescere et in cunis vagire.*) Poetul Hugo zice (în *Renner*): „Dumnezeu să mă păzească de o moarte năprasnică, dar n-aș vrea să mai trăiesc pe pământ încă o dată cât am trăit". Simțimântul e adevărat, dar grija e zadarnică, căci nici un bătrân nu și-a trăit viața a doua oară. Copilăros poate să mai devie, dar să mai devie copil, nu.

Am ajuns la punctul unde trebuie să îngăduim și noi ceea ce nimeni nu poate tăgădui. Bătrânețea se află aproape de marginea vieții, și dacă moartea la orice vârstă se poate întâmpla sau poate lipsi, la bătrânețe trebuie să se întâmple și nu mai poate lipsi. E știut că moartea răpește o mulțime de copii nevinovați în anii dintâi ai vieții lor, dar adeseori îi și ocolește, dar pe bătrân nu-l mai poate ocoli. Tot ce a avut un început trebuie să aibă și un sfârșit, bățul care îl apuci de sus se sfârșește la capătul de jos. Natura, binevoitoare și crudă în acelaș timp, pare că se uită cu un ochi bucuros la copilul nou născut și cu celalt ochi nemilos la trupul neînsuflețit al bătrânului. Fiecare abatere de la acest drum hotărât ar aduce o turburare în mersul lumii: împotriva morții nu există lege. Ce este acum mai trist: moartea unui tânăr sau a unui bătrân? După compararea frumoasă a lui Cicero, cea dintâi este parcă ai rupe mere necoapte dintr-un pom, ceailaltă parcă ar cădea ele de la sine, fiindcă sunt coapte. Moartea tânărului este ca și când ai arunca apă peste o flacără ca s-o stingi cu dinadinsul, a bătrânului ca și când focul s-ar stinge încetul cu încetul de la sine. Această stingere treptată se potrivește cu apunerea soarelui, cum am comparat-o de câteva ori cu bătrânețea, după care vine amurgul și, în sfârșit, întunericul nopții. *Senectus crepusculum est, queo longum esse non potest* (bătrânețea e un amurg care nu poate să fie de lungă durată), zice încă din secolul al doilea oratorul Fronto. Câtă vreme ne luminează soarele, suntem chemați să lucrăm până când ajung zilele pe sfârșite și curg de-abia una după alta ca picăturile singuratice de pe acoperiș. Sosim pe pământ, pășim pe el și ne întoarcem iarăși în sânul lui. Străbunii noștri păgâni puneau în gura muribundului cuvintele: astă-seară stau la masă cu Wodan, și astăzi există expresiile populare cam tari, dar nimerite: a dat ortul

popei, și-a trăit traiul, și-a mâncat mălaiul. Goethe, cu eufemismul său vesel, dar izvorât dintr-o adâncă cugetare, împreunează soarta fericită cu soarta fatală, zicând:

Tot omul are, oricum ar fi,
Un ultim noroc și – o ultimă zi.

CULESE ȘI ALESE

Numeroase, cu vremea prea numeroase, sunt notițele, extractele, „excerptele" ce-și alcătuiesc unii oameni, mai ales scriitorii, din multele cărți cetite după feluritele îndemnuri ale vieței. Toți căutăm să ne întregim mărginita cugetare și experiență prin cugetarea și experiența altora.

Cu știință sau pe nesimțite, ne-am însușit o parte din comoara agonisită de premergătorii noștri, și modul de a vedea lumea este pentru mulți din noi de-a dreptul format, pentru unii cel puțin întărit, pentru toți întrucâtva modificat prin colaborarea tainică a autorilor cetiți.

Oare numai pentru individul culegător să fie folositoare o asemenea culegere din operele altora?

Dacă e vorba de cărțile cetite de toată lumea cultă, nici nu se pune întrebarea. Fiecine le cunoaște și s-a folosit sau nu s-a folosit de ele, după cum i-a fost gustul și trebuința individuală.

Dar întrebarea se poate pune dacă e vorba de cărțile puțin cunoscute sau, deși mult citate, dar puțin cetite.

Drumul cel mare e bătut de toți călătorii; ce să le mai spui despre el? Însă pe cărările de alături nu se abat toți; dacă dai aici de ceva nou, de ceva rar sau de ceva frumos, ai ce să le spui.

Am cules și eu multe din cele coprinse în cărțile cetite de vreo 60 de ani încoace. Dintre cele culese cu gândul ca să fie

numai pentru mine, am ales acum câteva cu gândul ca să fie și pentru alții.

Va vedea cititorul îndată dacă „excerptele“ unuia pot fi de folos și altuia.

T. Maiorescu

DIN SCRISORILE LORDULUI CHESTERFIELD CĂTRE FIUL SĂU[1]

Lauda nemeritată e o insultă.

(Din scrisoarea de la 15 iulie 1739)

Fii mai cuminte decât ceilalți, dacă se poate, dar nu le-o spune.

(Scris. de la 19 noiemvrie 1745)

Un cunoscut al meu, om foarte zgârcit, avea obiceiul să zică: îngrijește-te de banii de aramă, cei de aur se îngrijesc singuri. Așa îți zic eu: îngrijește-te de minute, orele se îngrijesc singure.

(6 noiemvrie 1747)

Nu poți dispune cu siguranță de nici o știință pe care nu ți-ai însușit-o până la vârsta de 18 ani.

(11 decemvrie 1747)

[1] Lord Chesterfield, 1694–1773. Scrisorile către fiul său au fost publicate de-abia la 1774, un an după moartea autorului (*n. – T.M.*).

Orce ai face, fă-o la vreme și cu cea mai mare îngrijire, niciodată ușuratic. Tot ce faci sau ce știi pe jumătate nu e făcut și nu e știut. Ba e mai rău decât atât, fiindcă dă loc la greșeli.

(16 fevruarie 1748)

Omul nu caută să aibă tot decât după ce a câștigat mult.

(25 martie 1748)

Știința e ca un diamant brut, pe care îl poți păstra în dulap drept curiozitate; dar dacă vrei să-l porți, trebuie să-l fățuiești ca să strălucească.

(1 iulie 1748)

Cine adună poporul, îl agită, cum zice cu drept cuvânt cardinalul Retz.

(13 septemvrie 1748)

Pentru viața socială te sfătuiesc să întrebuințezi mijlocul nevinovat de a spune ceva favorabil despre un absent în fața celor ce i-o vor repeta. Dintre toate lingușirile este aceea care place mai mult și izbutește mai ușor.

(22 mai 1749)

Ambiția și zgârcenia sunt pasiunile dominante la Curte. Ele au adus fățărnicia și prefăcătoria în locul despotismului brutal; iar fățărnicia a născut formele de politeță care fac deosebirea între omul de Curte și omul de la țară…

Dacă vrei să trăiești la Curte, trebuie să te împaci cu mișeii și să suferi pe cei proști.

(21 august 1749)

Am vorbit adeseori în parlament și uneori cu succes. După experiența mea, te pot încredința că talentul oratoriu se reduce la puțin lucru. Toți oamenii au urechi, puțini au judecată. Gâdelește-le urechea și le-ai prins mintea.

(5 decemvrie 1749)

Sunt două pasiuni incompatibile, care totuș merg adese împreună ca bărbatul cu nevasta și care – tot ca bărbatul cu nevasta – se ceartă adeseori: ambiția și zgârcenia. Cea din urmă e de obicei izvorul celei dintâi și rămâne pasiunea dominantă. Așa mi se pare că s-au petrecut lucrurile cu cardinalul Mazarin, care le făcea toate și le ierta toate pentru bani. Îi plăcea puterea și alerga după ea ca un cămătar, cu nădejdea să tragă foloase. Cine s-ar fi întemeiat numai pe caracterul ambițios al lui Mazarin, ar fi făcut mare greșală. Unii, care-i cunoșteau fundul inimei, au făcut carieră lăsându-se să fie înșelați de el la cărți.

Dimpotrivă, pasiunea dominantă a cardinalului Richelieu pare a fi fost ambiția, având ca urmare firească agonisirea unei imense bogății. Deși guverna Franța ca stăpân absolut și devenise în multe privințe arbitrul Europei, Richelieu era mai gelos de marea reputație a lui Corneille decât de marea putere a Spaniei și se simțea mai lingușit să fie luat drept cel mai bun poet al veacului, decât să treacă de cel mai mare om de stat al Europei.

(19 decemvrie 1749)

Între monarhii există multe deosebiri, între monarhi puține. Cei ce sunt stăpâni absoluți vor să urmeze mai departe; cei ce nu sunt încă vor să ajungă acolo. Așa încât la mai toate Curțile găsești aceleași maxime și aceleași procedări.

(21 iunie 1750)

Caută mai curând să inspiri altora o bună opinie de ei decât de tine.

(7 august 1750)

O adunare numeroasă e totdeauna plebe, or din ce individualități ar fi compusă.

(20 martie 1751)

Dacă vrei să cunoști societatea, ia parte la petrecerile ei. În treburile serioase caracterul se ascunde, la petreceri se arată.

(25 martie 1751)

Femeile adaogă ceva la aurul bărbaților, nu în greutate, dar în strălucire.

(15 aprilie 1751)

Tânărul trebuie să fie cuminte fără a o arăta, bătrânul trebuie să se arate cuminte chiar dacă nu este.

(iulie 1752)

Zică-se orice s-ar zice spre lauda inteligenței și a erudiției: numai cu ele, omul poate fi foarte neplăcut. În viața zilnică sunt mai trebuincioși banii mărunți decât aurul.

(19 septemvrie 1752)

Ocupațiile serioase nu împiedică plăcerile; dimpotrivă, se întregesc unele cu altele. Deplina mulțumire nu o poți avea decât îmbinându-le.

(26 fevruarie 1754)

Necazul și mânia sunt lucruri prea de rând. Surâde când nu poți lovi.

(26 martie 1754)

O maximă foarte prudentă: trăiește cu dușmanii parcă ar fi să-ți devie prieteni. Lucrul se și întâmplă adeseori în schimbările politice.

(31 decemvrie 1757)

Philippe de Comines observă că întâlnirile și convorbirile între regi n-au adus niciodată vreun folos.

(11 iulie 1766)

DIN MEMORIILE CARDINALULUI DE RETZ[1] (1628–1652)

Nu sunt exacte decât istoriile scrise de oameni destul de sinceri pentru a spune adevărul chiar când e vorba de ei înșii.

(Vol. I, pag. 72)

Coboară-te până la cei mici – iacă mijlocul cel mai sigur pentru a ajunge deopotrivă cu cei mari.

(I, 87)

Neîncrederea te înșeală mai des decât încrederea.

(I, 117)

[1] Ediția lui Champollion-Figeac, 4 vol., Paris, „Bibliothèque-Charpentier" *(n. – T. M.).*

În ochii suveranilor este tot atât de primejdios și mai tot atât de criminal să ai putința de a face binele sau să ai voința de a face răul.

(I, 157)

În partidele politice e mai greu să trăiești cu ai tăi decât să lucrezi în contra adversarilor.

(I, 186)

E lucru primejdios să lingușești pe cel fricos în momentele grele. Teama îl face să întrebuințeze tocmai măsurile care împiedecă îndreptarea răului.

(I, 159)

Oamenii slabi cedează întotdeauna, dar niciodată la vreme.

(I, 247)

Prințul de Orania zicea că în momentul în care primești știri importante și fericite să ai o deosebită luare-aminte pentru cele ce par neînsemnate.

(I, 317)

Influența asupra mulțimii are inconvenientul că te face răspunzător chiar de cele ce se întâmplă în contra voinței tale.

(I, 323)

Eu cred că este mai mare omul care își mărturisește o greșeală decât acela care n-o face.

(II, 47)

La nenorocirile întâmplate din vina lor oamenii caută scuze înainte de a căuta îndreptare. Atunci, leacul la care nu s-au gândit din vreme vine prea târziu.

(II, 48)

La luptele de partid, când te afli în defensivă, nu e cuminte să te grăbești. Mai bine așteaptă, dacă nu e urgență. Numai că neliniștea subalternilor este foarte supărătoare; ei cred că ești pierdut dacă nu te miști. Răbdarea face mai mult decât agitarea, dar nimeni nu pricepe acest adevăr.

(II, 161)

Una din cele mai mari nenorociri pricinuite statului de autoritatea despotică a miniștrilor este deprinderea introdusă de închipuitele lor interese personale de a susține totdeauna pe superior în contra inferiorului.

(II, 221)

E mai răspândit talentul de a insinua decât de a convinge. La insinuări sunt toți accesibili, la convingeri mai nimeni.

(II, 263)

Oamenii fac adeseori un rău foarte mare din sfială de unul mai mic.

(III, 30)

Să nu te joci cu favoarea Curții. Folosește-te de ea, dacă e adevărată; fugi de ea, dacă e prefăcută.

(III, 87)

Fricoșii cad în primejdii reale de teama primejdiilor închipuite.

(III, 126)

Din toate patimile, frica slăbește judecata mai mult.

(III, 129)

Nu e cu putință ca o Curte să priceapă ce este publicul. Lingușirea – boala Curților – o amețește așa încât nu se mai poate tămădui.

(III, 140)

Urmările slăbiciunii sunt de neînchipuit. Eu le cred mai rele decât ale orcării patimi, fiindcă împing la fapte care se bat în cap.

(III, 189)

Cuminte e vorba lui La Rochefoucauld că secretul vieței sociale e să știi să te plihtisești.

(III, 253)

Cel mai mare neajuns este ușurința cu care cred oamenii că și ceilalți au defectele pe care le au ei înșii.

(III, 278)

În istorie se găsesc atâtea fapte contradictorii încât sunt de necrezut. Dar experiența ne învață că nu tot ce e de necrezut e fals.

(III, 293)

Când e vorba de calomnie, tot ce nu strică celui calomniat îi folosește.

(III, 343)

Ce e necesar nu e niciodată ridicol.

(IV, 100)

Partizanii mei așteptau mult pentru interesul lor de la împăcarea mea cu Palatul, dar credeau că aș fi putut face tot ce n-am făcut. În asemenea cazuri nu te poți dezvinovăți în ochii lor, fiindcă nu ai dreptul să le destăinuiești toate. Răul e fără leac și n-ai decât să te mângâi cu propria ta conștiință.

(IV, 149)

La Curte, cele mai multe dușmănii sunt fără temei, de aceea sunt așa de îndărătnice. Neavând ființă decât în închipuire, ele cresc și se întind cu atât mai ușor.

(IV, 152)

Oamenii cei mai prepuielnici sunt adeseori cei mai păcăliți.

(IV, 205)

Cine se pierde în amănunte nu este numai mărginit, ci și josnic.

(IV, 305)

În chestiile importante trebuie să te ferești de a face glume.

(IV, 338)

Insuficiența pentru lucrurile mari crește cu interesul pentru cele mici.

(IV, 345)

Nimic mai frumos decât să fii generos cu cei ce ți-au greșit, nimic mai urât decât să primești generozități de la ei.

(IV, 359)

Cine are de gând să-și părăsească prietenii cărora ar trebui să le fie recunoscător, găsește mai întâi motive de nemulțumire; apoi caută să micșoreze povara recunoștinței, născocind îndatoriri către alte persoane, a căror prietenie nu-l poate supăra. Astfel înșeală atenția lumii și se dezleagă de adevărata recunoștință prin cea falsă.

(IV, 360)

ÎNCERCĂRI LITERARE

POEZII

AUF SELIGMANN

Um Gernerth weint der Seligmann.
Weil er gestorben? Nein.
Weil er gewesen kann.

Semiorig. *X. 23 febr. 1856*

UN AUTOR LA O DAMĂ

Îmi iubești operile,
Mă stimezi pe mine;
Stimează-mi operile,
Iubește-mă pe mine.

Ianuarie [1856]

AUF NENTWICH

Taufe die Dummheit Naivetät – so bist Du
naiv dann.

Orig. *X. 27 febr. 1856, 8 o.s.*

O IDEE

Ah! De-aş fi Atlas
Şi dacă pământul
Cu a lui chinuri
Tot fundamentul
Pe ai mei umeri
L-ar avea pus,
Atuncea îndată –
Jur la cei de sus –
C-o izbire numai,
Repede foarte,
Aş împinge globul
În eterna noapte.

Orig. *X. 27 febr., 5 d., 1856,*
la ziua naşterei mele

Kurz ihr holder Nam' erschallt
Auch im Land vom Vlies,
Selbst die Bären dort im Wald
Brummen: Arthemis!

I mit X. Noiembre 1855

PENTRU UN ALBUM

Șese cuvinte scriu eu pentru tine:
Fii fericit și gândește la mine.

X. 9 Mart. 1856, 10 o[re]. dim.

Schrieben alle ihre Namen.
Woher dies kommt – wüßt ich ao gern;
Der Grund davon liegt gar nicht fern:
Wo man nur immer lesen kann,
Der Narren Namen findet man
Manche schreiben Verse hin,
Doch sind's nur: „Reime ohne Sinn".

Dies schrieb ich hin,
Wie's aus der Feder nur quoll;
Das Blatt ist voll;
Es sind ja bloß „Reime ohne Sinn".

Improvisation von 5 Minut.
Orig. *31 August 1856*

DICHTERNAMENEHRENRETTUNGS-IMPROVISATIONSVERSE

Cu gaz,
La nas
Mă uit la lună;
Ei bine! luna-i bună;
Dar având poftă de mâncare
Luna, zău, acum îmi pare
O plăcintă de os mare,
Also verlassen wir
Den poetischen Anblick,

Und kehren wir
Zur Prosa zurück.

So finden Sie
Im Leben
Gemeine Prosa neben
Hoher Poesie.

Man Zweifelt daß ich ein Dichter bin?
Man ändre seinen Sinn!
Doch begeistert mich nie
Gemeine Poesie;
Nur die Gastronomie
Ist meine Poesie.

In 6 Minuten improvisiert.
Orig. *X. 12 Sept. 1856, seara*

AN MEINE SCHWEISTER

Glücklich kann nie sein wer denkt: der
Kreis der Gedanken hat Grenzen;
Unglücklich soll er nicht sein: Hoffnung
bleibt grenzenlos ihm.

(27 Oktober) 1856

SURORII MELE

Cel ce gândește nu-i nicicând fericit: mărginită e sfera gândirii.
Nicicând nefericit să nu fie: îi rămâne fără de margini speranța.

27 octombrie 1856

(trad. *Ștefan Augustin Doinaș*)

UNGLÜCK

AUF THEODOR UNGER

Absolut ist auf Erden ein einziges Unglück: man
zwinget
Geister nach Hohem bestrebt mühsam zu kriechen
darauf.

Relativ aber ist das Größte: von allem,
Menschen voll edlen Gefühls drückende Prosa
erdrückt.

30 oct. 1856. Orig.

DAS ZWEIFELN

Zweifeln nur führt zur Erkennung der Wahrheit;
sagst Du, Renatus;
Ja, wenn aus Zweifeln nur nicht bald
das Verzweifeln entstünd!

(Dezember) 1856

ÎNDOIALA

Doar îndoiala cunoaște-adevărul, sui tu, Renatus:
Da, dacă din îndoială nu s-ar naște curând deznădejdea.

Dec[embrie] 1856

(trad. *Ștefan Augustin Doinaș)*

ELEGIA
(AUZIND UN CÂNTEC ROMÂN)

Ție, natură, să plâng? Oameni, voi s-auziți,
Trist ce este a fi părăsit și singur în lume?
Tu, natură, ești mută! Oameni, voi nu m-auziți!
Nimeni nu mă observă, nimeni nu mă-nțelege;
Ah! Ce trist e a fi părăsit și singur în lume!
Dacă mă-ncânt, mă transport auzind un
cântec de jale,
Dacă m-aduce, mă sforță a-mi comunicare
durerea
Și mă face să cânt o inimă compatiminte:
Îmi apare atunci un ideal amicale,
Ceva ce nu văd, însă ce senț, ceva ce m-arde...
Ce?! această gândire crudă cum mă
sfărâmă,
Mă aruncă rapid din cerul meu cel fantastic:
Plâng! Iar toat-armonia ce-o aud acum
îmi spune
Trist ce este a fi părăsit și singur în lume!

or. *sept. 1856*

DE ANUL NOU 1857

(DOMNIȘOAREI ADELA RAINHARDT,
ACUM D-NA OLTEANU)

Anul nou iaca veni,
Domnișoară Adi,
Cum veni, păcătui:
Pe dame le-mbătrâni,
Domnișoară Adi.

Dar păcatul cel mai mare,
Domnișoară Adi,
E că la el fiecare
Scoate câte-o gratulare,
Domnișoară Adi.

Îți scriu și eu, așadar:
Wünsch ein glücklich neues Jahr[1],
Domnișoară Adi.

(Viena)

[1] Urez un an nou fericit (*germ.*).

AN J.K.

*H*inauf ist mein Auge gewendet:
*A*us ferner Höhe gesandt
*N*ennen 3 Worte mir sich;
*S*chön, wie ich kaum es geahnt:
*I*ch liebe Dich!

17 Januar 1856

AN J.K.

(FREIHERRN JOHANN KUTSCHERA)[1]

Lieber, wie lange wird's währen?
Lange noch bleibst Du so klein?
Lange noch wirst Du's verwehren,
Ernster und ernst dann zu Dein?

Ruhig Dich, ernst Dich zu sehen,
Ist diese Freude zu rein,
Als daß sie könnte geschehen?
Kindisch, nie ernst willst Du sein?

Kindisches sei jetzt gemindert,
Flüchtigkeit wird jetzt zur Pein!
Alles hat sie Dir behindert:
Willst Du nun nicht ernster sein?

Freude, sie, sollst Du geniessen,
Dazu sagt niemand Dir nein,
Doch mußt zu Zeiten Du wissen,
Ernster und ernst schon zu sein.

[1] Notă marginală târzie: *„unter der Kritik – versificiert"* (*n. ed.*).

„Denke stets" – schrieb ich Dir einmal,
So leicht vergissest Du mein?
Anders ja mußtest Du einmal
Ernster und ernst endlich sein!

Wie innig liebt' ich Dich immer!
Jetzt stellen Zweifel sich ein,
On mich auch Du liebst; denn nimmer
Kann es Dir ernst damit sein!

(Wien, 7 Febr. 1857)

LUI J. K.

Dar, dragul meu, cât va mai ține?
Tot mic vrei să fii, mofturos?
Cât timp va mai trece, ca-n fine,
S-ajung să te văd serios?
A fi serios și cuminte
Înseamnă a fi bucuros.
Tu vrei să rămâi ca-nainte
Copil, nicidecum serios?
Pruncia cu timpul mai scade,
Iar graba n-aduce folos.
Acum ți-s potrivnice toate.
Nu vrei să devii serios?
Să afli-n plăceri bucurie
Nu-i lucru deloc rușinos.
Dar omul mai trebuie să fie
Măcar uneori serios.
Ți-am scris doar: „Gândește-te bine".
Ai rupt ce ți-am scris, mânios?
Un om, cât de vesel, devine
Odată, și el, serios.

Ce mult te-am iubit eu pe tine!
Acum de-ndoială sunt ros
Că și tu, la fel, ții la mine,
Că n-o faci nicicând serios.

Viena, 7 febr. 1857

(trad. *Ștefan Augustin Doinaș*)

IN DER KRANKENABTEILUNG DER THERESIANISCHEN ACADEMIE ZU WIEN

Ich weiß nicht, was ich soll machen,
Mir vergeht schon alles Lachen;
Mein Humor ist auch ganz platt,
Der es sonst ausgehalten hat.

Kaum steck' ich drei Tage hier,
Bin schon närrisch worden schier:
Das sind Spiesen hier zu Land,
Wie in Adams Urzustand.

Stets ist etwas in der Suppe
Was man nur sieht mit der Loupe;
Eßbares gibt's hier gar nimmer –
Hol der Teufel's Krankenzimmer!

Nach der Suppe kommt ne Tasse,
Und da drinn sitzt eine nasse
Alte Zwetschke, blau und rot,
Ganz allein! Das heißt „Compott"!

Manchmal hört man drinnen wispeln
Zwei Caffèschwestern von Mispeln;

Aber mehr bekommt man nimmer –
Hol der Teufel's Krankenzimmer!

Und in solcher großen Not
Schlag ich kaum die Zeit mir tot;
Sonst schrieb' ich wohl niemals hin
Solche Reime ohne Sinn!

(Wien, Juni 1857)

ÎN INFIRMERIA ACADEMIEI THERESIANE DIN VIENA

Nu știu, zău, ce se petrece,
Orice chef de viață-mi trece;
Chiar umorul mi s-a stins,
El – de obicei – ne-nvins.
De trei zile încheiate
Gust aici niște bucate
De pe vremea lui Adam;
Poftă – nici de spaimă n-am.
Zilnic mișcă ceva-n supă,
Ceva mic văzut prin lupă;
Însă nu și de mâncat.
Ah, spitalul blestemat!
După supă vine-o ceașcă
Cu zeamă de prună fleașcă,
Roșie-vânătă de tot:
Zer de apă, zis „compot"!
Câteodată-i zarvă mare
Pentru două șvarțuri chioare.
Altceva nu mi s-a dat.
Ah, spitalul blestemat!

Cu-atâtea lipsuri și-amar
Îmi omor timpul măcar.
Ah, nicicând n-am scris mai prost
Rime-atât de fără rost!

Viena, iunie 1857

(trad. *Ștefan Augustin Doinaș*)

CLAREN UND EMILIEN

Ihr lieben beiden Mädchen, denen ich nichts verhehle,
Ihr lieben beiden Mädchen, schaut jetzt in meine Seele.
Sie war vorhin so ruhig, wie Bergkrystall so rein,
Sie konnte für Euch beide ein klarer Spiegel sein.
Nun kann sie es nicht mehr, der Krystall nun nicht
mehr funkelt,
Ein bitter salziges Wasser hat seiner Glanz verdunkelt.
Doch Ihr, Ihr lieben Mädchen, umgebt mich überall
Und rettet mich auch diesmal, beschützt meinen
Krystall;
Ihr blickt mit Euren Augen so sonnig warm hinein:
Das Wasser wird getroknet, der Spiegel wieder rein.

(Paris, 20 Nov. 1859)

CLAREI ȘI EMILIEI

Voi, fete dragi, cărora nimica nu v-ascund,
Sufletul meu priviți-l acum cât mai profund.
Era curat și pașnic, cristal sau strop de rouă;
Cândva ca o oglindă era pentru-amândouă.
Dar astăzi nu mai este, cristalul lui e mat;
O apă rea, amară, lucirea i-a brumat.

Dar voi, stând împrejuru-mi, salvați încă o dată,
Voi, fete dragi, cristalul meu cel fără de pată.
Voi îl priviți cu ochii plini de văpăi și har,
Iar apa lui se-avântă și-oglinda-i clară iar.

Paris, 20 nov. 1859

(trad. *Ștefan Augustin Doinaș*)

DIFERINȚA INTERESELOR

Când furi idei de la moderni,
Cu toții strigă: plagiat!
Iar când le furi de la antici,
Toți te proclamă învățat.

(Imitațiune din „Fliegende Blätter“
Jassi, 23 Jan. 1866)

ÎN CIMITIR

Tot mormântul e-n verdeață,.
Crinul înflorește,
Întunecata viață
Spre soare grăbește,

Numai inima zdrobită
N-are altă soarte,
Nepăsarea-i obosită
E eternă moarte.

Iași, 14 iunie 1869

[MIT DER BÜCHERWEISHEIT...]

Mit der Bücherweisheit bleibt mir fern,
Ich kann sie doch nicht lieben:
Die Moral habt Ihr aus dem Herzen hinaus
Und in den Körper getrieben.

Da ist denn groß der Erfolg! Ihr habt
Das Herz Euch öde geschrieben,
Und der Körper ist Euch nach wie vor
Sehr körperlich geblieben.

Jassy, 10 Sept. 71

[MI-E STRĂIN, ORICÂT AR FI...]

Mi-e străin, oricât ar fi de învățat,
Și nu pot să-i dărui iubirea.
Ați gonit morala din inimă-afară,
În trup i-ați menit împlinirea.

Și ce mare vă este succesul!
În inimă pustiul vă bate.
Iar trupul vă este, ca și-nainte.
Trupesc cum nu se mai poate.

Iași, 10 sept. '71

(trad. *Ștefan Augustin Doinaș*)

[WARUM WILLST AUS DER SEELE...]

Warum willst aus der Seele Du
Die Äußerung erzwingen?
Du kannst am Leitfaden des Worts
Ins Innerste nie dringen.

Nach Außen gibt die Seele nur
Das ihr Entbrechliche,
Ihr eigentümlich Wesen bleibt
Das Unaussprechliche.

Jassy, 10 sept. 71

[DE CE FORȚEZI SUFLETUL TĂU]

De ce forțezi sufletul tău
Să-i smulgi o exprimare?
Pe firul vorbei nu pătrunzi
În lumi interioare.
Sufletul dă-n afara lui
Doar restul lamentabil.
Esența lui adâncă e
Un lucru inefabil.

Iași, 10 sept[embrie] '71

(trad. *Ștefan Augustin Doinaș*)

[IM UNSCHEINBAREN KEIM...]

Im unscheinbaren Keim liegt doch
Die Rose ganz;
Sie schlummert, bis die Zeit sie weckt
Zum Lebensglanz.

Aus Erd' und Luft, die sie umgibt,
Empfängt sie dann
Nur was mit ihrer Eigenart
Sich binden kann.

Und wie sie wächst und aufwärts strebt
Nach dem Gesetz:
In jedem Blatt, in jedem Dorn
Ist sie doch stets.

So bist auch Du geformt in Dir,
Verleugnen kannst Du's nicht:
Aus allem, was Du tust und denkst
Dein einzig Wesen spricht.

Und jede Änderung ist Schein,
Dir immer gleich Du strebst
Und was Du auch erleben magst
Du Dich nur selbst erlebst.

Jassy, 14 sept. 1871

LEBENSTRAUM

Als ich Dich wiedersah, war's klar:
Das Höchste, was uns je beschieden,
Mir bot es Deine Liebe dar.
Der regste Geist, des Herzens Frieden,
Der Sinne endlose Begier
War wunderbar vereint in Dir.

Und weißt Du, wie uns da geschah?
Als hätt' ein Traum uns überkommen,
Rückt' in die Ferne, was uns nah,
Das Jetzt ward mit dem Einst verschwommen
Und in des Lebens Allgewalt
Wob sich des Todes Ungestalt.

Da blicktest Du verklärt zu mir:
Ich war nicht ich, Du warst nicht Du,
Der Menschheit Pole waren wir,
Die sich berührt zu ew'ger Ruh,
Und plötzlich wurde unser Sein
Zu reinem, wesenlosen Schein.

Das ist des Lebens letztes Wort!
Die Gegenwart ist schon vergangen,

Der Strom der Zeit reißt alles Alles fort,
Und wir am Ufer stehn und bangen,
Bis wir das Einzige verstanden:
Was je vergeht, hat nie bestanden.

Czernowitz, 10/22 Juni 1876

UN VIS AL VIEȚII

Știam când te-am văzut uimit;
Tot ce-am avut mai scump în lume,
Iubirea ta mi-a dăruit.
Un suflet pur, o minte cum e
Adâncul nopților senine
Erau unite toate-n tine.

Și cum a fost mai știi cumva?
Era ca și cum însăși luna
Un vis cu vălul ei urzea,
Prezent, trecut erau totuna
Și moartea veșnică și viața
Își arătau cu rândul fața.

Atunci în cale mi-ai ieșit:
Tu nu erai, eu nu eram,
Călătoream prin infinit
Și-n viața veșnică credeam,
Plutind în muzica de sfere
Ca două palide himere.

Dar viața trece fără veste!
Pe veci prezentul e pierdut.

Un fluviu rece timpul este,
Iar noi pe mal privim tăcut,
Și-un murmur auzim cum suie:
Nimic în lume trainic nu e.

10/22 iunie 1876

(trad. *Florin Manolescu*)

AM UFER DER DONAU

Mußt Du mir überall erscheinen,
Wohin ich hör', wohin ich schau?
Kannst Du in Dir die Welt vereinen,
Du wunderbare Frau?

Hast mit dem Strom Du was gemeinsam?
Ist Dir der Blütenbaum verwandt?
Sind auch die Schwalben Dir vergleichsam?
Bist Du dem Wolken auch bekannt?

Die Wolken, die von fern her ziehen,
Der Strom, der rauschend vor mir fließt,
Die Schwalben, die hier lautlos, fliehen,
Die Blüte, die im Garten sprießt –

Sie alle rufen mich zu Dir!
Und wie der Wind das Vogel schwillt
Im kleinen Boote dort vor mir,
Mein Herz Dir so entgegenquillt.

Galatz, 20 Juli/2 Aug. 1876. 4 Uhr früh

PE MALUL DUNĂRII

E scris să-ți văd în tot făptura,
Unde privesc, unde ascult?
Poți tu purifica natura,
Femeie de demult?

Cu fluviul ești unită oare
Ești ruda pomilor în flori
Și-a rândunelelor din zare?
Te recunoști până și-n nori?

Căci norii călători pe drumuri
Înalte, fluviul sunător,
Și florile mișcând parfumuri
Și rândunelele în zbor –

Mă cheamă lângă tine, toate,
Și-așa cum bărcile cu pește
Împinse sunt de vânt din spate,
Spre tine inima-mi zvâcnește.

Galați, 20 iulie/2 aug. 1876. Dimineața, orele 4

(trad. *Florin Manolescu*)

ANTWORT

Was fürchtest Du der „Liebe Schein“!
Der Schein ist nicht das Schwere.
Nur kleine Geister werden leicht
Betört durch seine Leere;

Dem rechten Geist wird offenbar
Was Wahrheit ist, was Trug:
Das Echte wird auch echt erkannt
Am selben großen Zug.

Nein, anderswo liegt die Gefahr,
Das Schwere hier auf Erden:
Die Wahrheit selbst ist wandelbar,
Ist selbst ein ewig Werden.

Aufs tiefste bist Du überzeugt,
Du gibst die Seele hin –
Da dreht die Achse sich der Zeit,
Verwandelt ist Dein Sinn!

Was gut einst war, ist Dir nun schlecht,
Was hoch war, ist gemein;
Mit gleicher Wahrheit fühlst Du jetzt
Verkehrt Dein ganzes Sein.

BÊTISE

Improvisiert in Kloster Passere,
Dienstag 29 April 1880 alt. Stil.

Klostereinfahrt mit den stillen Häusern,
Blühendem Flieder und verblühten Nonnen,
Hohem Turm mit glänzend weissem Dache,
Engem Hof, dem Walde abgewonnen.

Drin im Vorhaus stehen bunt gelagert
Und geschützt vor Wetters Ungemach
Netty, Clara, Livia und Thea
Und gar Mite mit dem Diefenbach.

Und zwei Kinder runden ganz den Kreis,
Der so Mannigfaches muß verbinden,
Das von Nord und Westen war gekommen
Um im fernen Osten sich zu finden.

Ob auch Jedem andrer Herkunft sei,
Jedem andrer Glück auch sei beschieden,
Stehn sie alle unter gleichem Baum,
Gleich erfaßt von dieses Klosters Frieden.

DE CRĂCIUN, 1882

Ella dragă,
Nu e șagă,
Dobitoacele vorbesc.
Fii cuminte,
Ține minte
Ceea ce îți povestesc.

Azi e sărbătoare,
Zice-un șoarec mare.
Să mergem la bal,
Nechează un cal.
Ba, hai la șosea,
Latră o cățea.
Numai în căruță,
Zice o maimuță.
Ba eu vreau în car,
Zbiară un măgar.
Da, în car cu boi,
Țipă-un pițigoi.
Ba eu în corabie,
Ciripește-o vrabie.
Nu vezi că îngheață?
Măcăie o rață.

Sanie s-aducă,
        Mormăie o știucă.
Sanie de aur,
        Șuieră-un balaur.
Ba de diamant,
        Zice-un elefant.
Asta vreau și eu,
        Urlă Domnul Leu.
Ce să luăm cu noi?
        Întreabă-un vulpoi.
Eu aș vrea o blană,
        Zice-o coțofană.
Mai bine merinde,
        Cere-un pui cuminte.
Atunci cașcaval,
        Zice-un papagal.
Eu vreau mămăligă,
        Pișcă o furnică.
Eu flori de sulfină
        Bâzâie-o albină.
Mie dă-mi o pâine,
        Mârâie un câine.
Și mie făină,
        Cotcode-o găină.
Să-mi coacă un ou,
        Mugește un bou.
Păpară să-mi facă,
        Rage mama vacă.
Ba eu vreau covrigul,
        Cântă cucurigul.
Eu aș vrea spănac,
        Țipă-un pitpălac.
Eu foaie de nuc,
        Se aude-un cuc.

Eu vreau patrinjel,
        Behăiește-un miel.
Eu fag, dar nu scurs,
        Mormăie un urs.
Eu aș vrea zahar,
        Țiuie-un țânțar.
Eu vreau zăr cu caș,
        Minte-un fluturaș.
Eu vreau cozonac,
        Zbârnâie-un gândac.
Ba eu vreau o țuică,
        Zice-o nevăstuică.
Eu nu vreau nimic,
        Șoptește-un melc mic.
Stăm mai bine-acasă,
        Zice-o gâscă grasă.
Mă doare și capul,
        Oftează-acum țapul.
Pe mine tot trupul,
        Se vaieră lupul.
Eu îmi plâng de milă,
        Suflă o cămilă.
Haidem la culcuș,
        Cântă-un greieruș.
E și ora zece,
        Strigă un berbece.
„Noapte bună, Elica",
        Zice rândunica.

[E DESTINUL SCRIS PE FAȚA]

E destinul scris pe fața
Fiecărui muritor,
Și din el toată viața
Curge ca dintr-un izvor.

De ai ochi vioi și galeși
Alergând după vederi,
Buze pline ce în cale-s și
Caut-o gură de plăceri:

A vrut soarta să te facă
Purtător de fericiri!
Gândul tău atunci se-mpacă
Cu-ale lumii năluciri;

Unde unii simt durere,
Tu privești nepăsător,
Și când liniște-altul cere,
Tu cuprins ești de amor.

Și amorul te cunoaște,
Îl prefaci adeseori,
De-abia moare, iar se naște,
Treci ca fluturul pe flori.

Însă tu, cu fruntea mică,
Frumusețea-anticilor
Cu ochi negri ce despică
Lumea din adâncul lor,

Și-ntr-o linie subțire
Gura plină de mister,
Iar a feței mărginire
Aspră, ca cioplită-n fier:

A iubirii vei fi pradă
Și iubirea-ți va fi chin,
Lumea toat-are să vadă
Cum beai cupa de venin.

Din vechimea omenească
Al durerilor delir
Are-n tine să renască:
Ești menit a fi martir!

(În drumul de fier de la Iași
la Pașcani, 4/16 sept. 1885

[DE CE LUNA E FEMEIE]

De ce luna e femeie,
    De ce-i soarele bărbat?
Ea regina nopții negre,
    El al zilei împărat?

E mai rece-a ei lumină,
    Și el arde-n veci nestins:
Ea în negură visează,
    El spre viață e împins.

Și răbdarea e femeie,
    Dar curajul e bărbat:
Ea trăiește-n zi de astăzi,
    El spre mâne-i îndreptat.

Căci tristeța e femeie,
    Iar norocul e bărbat:
Ea-n sfială vede lumea,
    El se luptă ne-ncetat.

Ea-l admiră, el se miră,
    Amândoi se întregesc,

Când în pace, când în ceartă,
    Și fac neamul omenesc.

(București, 5/17 sept. 1885)

[LA O CARTĂ DE VIZITĂ...]

La o cartă de vizită a „poetului“ judecător (!) Cincinat Pavelescu, unde își imprimase la colțul stâng stema princiară a Ghiculeștilor, fiindcă prințesa Marie Ghica (fostă „de Herz“ și acum divorțată) îi devenise colaboratoare și directoarea (finanțiară) a revistei sale literare.

Boierii gospodari se știe
Că vitele și-au însemnat
Și boul, calul și măgarul
Cu marca lor i-au înfierat.
Tot astfel Marie Ghica doamna
Pe Pavelescu Cincinat.

29 ian. 1894

UND WIEDER GEDICHTE!

T.L.M. Socola, 1863, august

EIN LAÜTERUNGSPROZESS

I. 1855
(12 OKTOBER)

Alles lacht in eitler Freude,
Überall seh ich nur Lust,
Bei mir niemals; ich nur leide,
Fühle Schmerz in meiner Brust.

Denn wie schmerzlich, wenn ich fühle
Fieberhaft erregt mein Herz,
Aber niemand, wenn ich fühle,
Teilt mit mir je meinem Schmerz.

Ich soll dulden? Ich duld immer
Seit ich ernst geworden bin,
Ohne Dulden wahrt' ich nimmer
Vor Verzweiflung meinen Sinn.

Immer streb ich nach dem Ziele,
Das allein mich noch erhält,
Und ertrage nur zu viele
Schläge einer fremden Welt.

Dies auch will ich nicht beklagen,
Es befriedigt den Verstand.
Doch warum kann ich nicht sagen,
Daß ich einen Freund mir fand?

UN PROCES DE CLARIFICARE

Toate râd cu îngâmfare,
Veselie-i peste tot,
Ea la mine loc nu are,
De durere nu mai pot.

Căci ce jale mă cuprinde
Inima când arde grea,
Însă mâna nu mi-o-ntinde
Nimeni spre a mă salva.

Să îndur? De când sunt matur
Rabd și rabd necontenit,
Știind că numai prin răbdare
Sufletul e mântuit.

Tind mereu către o țintă,
Doar prin asta mai trăiesc,
Însă lumea e prea strimtă
Și prin ea abia răzbesc.

Să mă tângui la ce bun e?
Prin durere-s întărit.
De ce însă nu pot spune:
Un prieten mi-am găsit?!

12 octombrie 1855

(trad. *Florin Manolescu*)

II. 1856

NOVEMBER

Doch sieh! Es schien als sollt'es anders sein,
Als könnte Jemand sich mit mir verbinden,
Ein heftiges Gemüt, halb Wahrheit und halb
Schein,
Ward mir vergönnt, mir tief geneigt zu finden.
In mir empfand es gleichgestimmte Saiten,
Sah' all mein Streben und mein Denken rein;
Ich ließ zum Außerordentlichen mich verleiten
Und wagte es, ihr Mittelpunkt zu sein.

Es war so schön auch nur daran zu denken,
Das Denken dran konnt' ich mir nicht verwehren.
Ein Strahl begann sich in mein Herz zu senken,
Ein Hoffnungskeim den Zweifeln abzuwehren.
Es hob mich gleich empor und ich begann
Mich an der Sonne innig zu entfalten;
Allmächtig zog mich die Erscheinung an,
Nach ihrem Zauber mußt' ich mich gestalten.

Des Sprechens Kreis, im Anfang nur gering,
Ward jedesmal erweitert und erweitert,
Von der Betrachtung zweier Menschen ging

Er bis zur Menschheit, immer mehr geläutert.
Da regt in meinem Keime sich das Streben,
Er streckt die Blätter der Entwicklung aus,
Er dringt hinein in mein Gedankenleben,
Er wird zum Baum und ich sein Pflegehaus.

Und durch das Grün der Blätter nun verführt,
Erschuf ich mir ein Bild von solchen Zwei,
Die doch nur Eines wären, hingeführt
Stets hoch zu streben, lebensernst und frei,
Gemeines weit zu bauen aus der Mitte
Sich durch Gefühl allein gelenkt zu sehn,
Nach außen hin geformt in edler Sitte
Durch Harmonie im Innern zu bestehn.

O wohl! Es war ein schöner schöner Traum
Der seine Träumer konnte glücklich machen,
Doch ach, nur wenig Tage währt' er kaum
Bis uns die Wirklichkeit zwang zu erwachen.
Der Blume Wiedersehn sonst schöner Same,
Das Scheiden, sollte uns den Traum zerstören.
Für mich blieb Freundschaft nach wie vor ein Name,
Ein Wort, nicht zu verkörpern, nur zu hören.

1856

(NOIEMBRIE)

Părea, că altfel ar putea să fie:
Că s-ar lega cu mine cineva,
Părere? Adevăr? Au cine știe?
Dar simțământu-acest mă fermeca.

Simțeam aceleași corzi vibrând în mine,
În dorul meu, în visul meu curat;
Și-am îndrăznit mai mult să fac, mai bine,
Si pân' la Ea să urc am cutezat.

Un gând frumos atunci mă legănase –
Cu nici un chip nu-l mai puteam struni;
În inimă o rază-mi luminase
Și haru-i îndoiala-mi risipi.

Simțeam cum mă înalț, cum deodată
Sub soare parcă prind un alt temei
Iar raza-i mă cuprinde, mă desfată,
Croindu-mi alt chip, nou, cu vraja ei.

Priveam uimit cum crește-n devenire,
Cuvântul, pentru doi prea măsurat
Spre-a se-avânta apoi către-omenire,
În cât mai larg cuprins, purificat.

Strădania, în mine răzvrătită,
Vlăstarele-i atunci și le-a întins,
Și pătrunzând în mintea-mi risipită
Fu pom, crescând în strâmbul meu cuprins.

Ademenit de frunzele-i, în minte
Doi oameni am văzut, care-nfrățiți,
Erau doar unul singur și, cuminte,
Pășeau mereu alăturea uniți,

Ferind tot ce-i urât, cât mai departe,
De-un sentiment înalt mereu mânați,
Disprețuind plăcerile deșarte,
Și-n strânsă armonie alăturați.

A fost un vis frumos cum nu se poate
Pe cei care-l trăiră fericind.
Cât a ținut? O zi, mai multe poate,
Dar crudul adevăr în noi trezind,

A revederii floare scumpă, rară,
S-a stins cu visul nostru prea duios
Prietenia azi: un nume doară,
Un ireal cuvânt, sunând frumos.

(trad. *Lazăr Iliescu*)

III. 1858

FRÜHLINGSANFANG

Der Schnee liegt dicht,
Der Regen rieselt nieder,
Die Sonne kahrt wieder:
Den Schnee findet sie nicht.

Mir *bleibt* der dumpfe Schmerz!
Die Träne kann nicht quellen,
Nicht Frohsinn mich erhellen,
Es bleibt der dumpfe Schmerz.

Wo ist ein höheres Licht?
Wie lang soll' ich noch streben?
Was kann ich noch erleben?
Es gibt ein Jenseits nicht!

Und *diese* Welt? – So schwül!
Mich drückt ihr leerer Schimmer.
In ihr find' ich doch nimmer
Den Freund, ein Mitgefühl!

Der Welt liegt bloß an Deiner Gattung
Und nicht an Deinem Ich.

Dir aber liegt das Ich am Herzen,
Des Lebens goldner Baum,
Der Quell der Freuden und de Schmerzen
Nicht grauer Gattungstraum!

Doch Dein Geschlecht wird niemals fragen,
Wohin Dein Schwerpunkt fällt.
Darum das alte Unbehagen
An dieser alten Welt!

DE CE SĂ PLÂNG, IUBITA MEA

Lipsit de tine, în tăcere,
De ce să plâng, iubita mea?
Aceasta e vechea durere
În lumea asta rea.

Și partea ei n-aș fi primit-o,
De nu m-ar fi cuprins pe loc,
Făcându-mă să cad, iubito,
Învins să fiu de nenoroc!

Dar nimeni de scăpat nu-i scapă,
E al naturii legământ,
Să fim ca frunzele pe apă,
Ca norii destrămați de vânt.

Iar tu ești doar un număr care
Inel e-n lanțul zilelor,
Ești doar o umbră trecătoare,
Însuflețită-ntâmplător.

Și-astfel sfârșitul te surprinde
Uitat de bine și de rău.
O lume-n urma ta se-ntinde
Străină spiritului tău.

În timp ce neștiut te clatini,
Pe drumul vieții, în declin,
Izvor de bucurii și patimi
Purtând în inimă, senin.

Dar nimeni, nimeni nu întreabă
Unde ți-e spiritul de nea,
De-aceea veșnica durere
În lumea asta rea.

(trad. *Florin Manolescu*)

VI. 1863

(28 AUG.)

Was hat das Unglück für Gewalt!
Es heißt Dich Dichter sein.
Das Glück ist Prosa, und es schafft
Dir den Genuß allein.

Die Prosa ist für Einzelne,
Gedacht, indifferent;
Gedicht ist Sprache des Gefühls,
Wonach sich Jeder sehnt.

Glück ist der große Egoist,
Er schränkt den Menschen ein;
Doch Unglück dehnt ihn aus und zwingt
Gemeinschaftlich zu sein.

Nimm also Jedes wie es ist,
Das Unglück und das Glück,
Am besten wechsle, und damit
Erfülle dein Geschick!

1863

28 AUGUST

Ce forță are deznădejdea!
Poet te face și-ți dictează.
Când fericirea este proză
Ce sufletul înseninează.

Oricine, din acestea două,
Aleagă ce poftește.
Pe când, schimbându-le-ntre ele,
Destinu-și împlinește.

Eu, ezitând, ce-am suferit!
Azi iar, deodată, mă frământă,
Răscrucea-i însă, hăt, în urmă:
Nefericirea-n mine cântă.

(trad. *Marin Sorescu*)

1858
ÎN ALBUMUL LUI ARMÍN VON LÖHNER

Nu în adorația absurdă a visătorului ce crede în dogme cu atât mai puțin în desfătarea senzuală a materialistului pot afla acea *aurea mediocritas*; glasul lăuntric este cel care proclamă necontenit: *există* o bază morală în om, sădită în el. Să clădim totdeauna pe această bază, să-i urmăm totdeauna glasul, s-o considerăm drept ceva divin, în cel mai rău caz drept Dumnezeul nostru – și ne-am împlinit cu prisosință datoria față de sufletul nostru nemuritor sau muritor.

Acesta este obiectul multora dintre discuțiile noastre. La ce bun să mai adaug ceva? N-are decât să fie omul „mare trăsătură de unire din cartea naturii"; câteodată el află totuși o trăsătură de unire paralelă în cartea umanității, care aspiră împreună cu el către adevăr, astfel că amândouă – mai mult sau mai puțin satisfăcute, fără distincție – sunt un semn al egalității.

Din voința noastră a amândurora, acest lucru trebuie să aibă valoare.

T.L.M.

Viena, în aprilie 1858

(trad. *Georgeta Rădulescu-Dulgheru*)

IN DAS ALBUM DES LUDWIG OŽEGOVIĆ
FREIHERRN VON BARLABAŠEVEĆ ZU BELA

Je edler etwas in uns ist, desto mehr geht es aus sich heraus und wird ein Beitrag für den gesamten Schatz der Menschheit; und dazu gehört eine Ableg[un]g unseres Ich. Von Herder übertragen – wird man so Weltbürger; dazu muß man zuerst – und das ist schwer genug – Vaterlandsbürger werden. Aber wie viele haschen nicht nach dem Namen „Kosmopolit", und wie wenige sind erst patridopoliten! Wie viele gibt es nicht, die Schillers „ans Vaterland schließ Dich an" nachbeten, und wie wenige verstehen, wie gar wenige befolgen es! Zur Vermeid[un]g des begrifflosen Sprechens und Handelns, zur Bild[un]g des Charakters als Mensch und Bürger – gehört Lebensernst, bezieh[un]gsweise ernstes Studium.

Wenn Freiherr Sich dieses aneignen, dann wird das grundsätzliche Anschliessen an Ihr Vaterland gelingen, in des Wortes bedeutender Tragweite gelingen: το γάρ ζητούμενον ἁλωτόν ἐκφεύγει δὲ τἀμελούμενον.

(Sophocl.)

Ihnen das ernste Studium, Ihrem Lande dessen Früchte wünscht.

T.L.M.

Wien. Im Juli 1858

ÎN ALBUMUL LUI LUDWIG OŽEGOVIĆ,
BARON DE BARLABAŠEVEĆ ZU BELA

Cu cât este mai nobil ceva în noi, cu atât se dezvăluie mai mult și devine o contribuție la tezaurul general al umanității; din aceasta face parte și o contribuție a eului nostru. După Herder – astfel devii cetățean al lumii; pentru asta este necesar ca mai întâi – și acest lucru este destul de greu – să devii cetățean al patriei tale. Dar câți nu aleargă după denumirea de „cosmopolit“, și ce puțini sunt mai întâi patridopoliți! Câți nu sunt cei care repetă papagalicește cuvintele lui Schiller: „alătură-te patriei“, și ce puțini le înțeleg, și mai puțini le urmează. Pentru evitarea vorbelor și faptelor fără sens, pentru formarea caracterului ca om și cetățean – este necesară seriozitatea în viață, adică studiul serios.

Dacă baronul își însușește acest lucru, atunci va realiza și legarea sa principială de patrie, legare în întreaga însemnătate a cuvântului: το γάρ ξητοὐμενον άλωτόν 'εκφευγει δε ταμελούμενον.[1]

(Sophocl.)

Dumneavoastră vă urează studiu serios, [iar] țării dumneavoastră roadele acestuia,

T.L.M.

Viena, în iulie 1858

(trad. *Georgeta Rădulescu-Dulgheru*)

[1] Ceea ce cercetăm poate fi înțeles, dar ne scapă dacă îl trecem cu vederea (gr.).

IN DAS ALBUM DES FRLS. HENRIETTE GARTHE

Ah, ah – so viel aufrichtige Wünsche in diesen Blättern und so viel wohlklingende! Was bleibt denn da mir prosaischem Menschen übrig? Ich meine: eben die Prosa. Darin eine Ergänzung; eine Ergänzung der Wünsche, denn sie scheinen nicht vollständig.

Einer davon versieht Sie mit Weltglanz und Zufriedenheit bei erreichter Vollendung in Ihrer Kunst; ein anderer heißt Sie den Kunstgenius als Gegenmittel im Unglück brauchen, ein dritter gibt Ihnen gar den lieben Gott mit. Haben Sie das erste, gebrauchen Sie das zweite, glauben Sie ans letzte, wissen Sie aber, daß es Stunden geben kann, in denen trotzdem die ganze Welt so reizlos erscheint, in denen die Seele von einer allgemeinen Verstimmung umflort wird, in denen durch diesen Flor alles umgestaltet erscheint, umgestaltet ins Trübe, ins Leere. Das ist nicht dann, wenn wir ausgesprochen unglücklich sind; denn das starke Unglück hat seinen eigenen Trost in sich, es enthält eine eigentümliche reizende Art von Verstandesbefriedigung, und so wahr Goethes Satz ist „jedes Wort erregt den Gegensinn“, so wahr ist es, daß bei jedem anstürmenden Unglück die Gegenwirkung unserer intellektuellen Kräfte sich so bedeutend geltend macht, daß uns das erhebende Gefühl des Erhabenen gegen alles stählt.

Nein; sondern jene Augenblicke allgemeinen Trübsinns verstehe ich darunter, jene Augenblicke der Öde unserer Seele, jene Faust'schen Augenblicke, worin die Welt so kalt, die eigene Zukunft so nichtig erscheint, worin man Shakespeare's Worte erfährt:

„Nie zeugt des Leides grimmer Zahn mehr Gift,
Als wenn er nagt, doch durch und durch nicht trifft."

Vielleicht werden Sie diesen Seelenzustand, der mit bleierner Schwere den Flug des Geistes hemmt, nie Kennen lernen; schwer scheinen Sie ja nicht und dürften darnach auch alles leicht hinnehmen; denn (Sie haben meinerseits zu viel Hinweisungen auf das klassische Altertum hören müssen, als daß Sie mir dieses einzelne Zitat aus einem alten Griechen übel nehmen solten) jeder Mensch mißt die Dinge nach sich selbst, sagt weislich Protagoras.

Vielleicht aber werden Sie ihn doch kennen lernen, und vielleicht gerade wegen Ihres nicht tiefen Sinnes. Ist es doch möglich, daß die gegen das Einzelne oft schneidend kalte Gesellschaft leicht jene phantastischen Vorstellungen, die ein leichtes Gemüt sich von der Welt macht, zerstört. Und was hilft dann gegen die reine Negation der Täuschung? Weltglanz nicht, denn er befördert sie; nicht Kunstgenius, denn er begeistert in leeren Augenblicken nicht; nicht Gott, denn so öde vor ihm zu treten, wäre auch dem Frommen Lästerung. – Manchem hilft das Aufgeben seines Ich, das Sichhingeben der Allgemeinheit einer Wissenschaft, das ernste Studium. Sie dürften dieses Mittel schwerlich ergreifen; wohl aber das andere noch Übrigbleibende, die Reproduktion.

Ein Sichvertiefen in frühere Tage, die herbeigerufene Erinnerung an das Vergangene, freudig bei genossenen Freuden, oft freudig bei überstandenen Leiden, belebt dann die Leere der Seele mit der freundlichen Wehmut, breitet diese aus bis zum Überströmen, und die überströmende Übergroße

„verkörpert sich in der kleinen Träne" – wir sind gerettet, neu ist die Seele geschaffen, neuer Reiz umgibt die Welt, und mit erneuter Tätigkeit greifen wir in sie wieder ein.

Wie wohltuend ist dabei der Gedanke, daß wir nicht allein diesen gefährlichsten Kampf durchzukämpfen hatten, daß gerade er uns den besseren und besten Menschen nahe bringt, mit ihnen in geistige Gemeinschaft setzt.

Titus Livius Maiorescu

Berlin, im Dez. 1858

ÎN ALBUMUL DOMNIȘOAREI HENRIETTE GARTHE

Ah, ah – atâtea urări sincere în aceste file și atât de armonioase? Ce-mi mai rămâne atunci mie, un om prozaic? Eu zic: tocmai proza. În aceasta, o completare; o completare a urărilor, căci ele par să nu fie complete.

Una dintre acestea vă dorește strălucit succes în lume și satisfacție pentru perfecțiunea atinsă în arta dumneavoastră; alta zice să folosiți geniul artistic drept alinare în nefericire, o a treia vă dă chiar pe bunul Dumnezeu însoțitor. Pe cea dintâi o aveți, pe cea de-a doua s-o folosiți, credeți în cea de-a treia, dar să știți că pot exista ceasuri în care lumea întreagă vi se va părea totuși atât de lipsită de farmec, în care sufletul vă va fi învăluit de o mâhnire nespusă, în care, prin acest văl, totul pare transformat, transformat în sumbru, în pustiu. Aceasta nu se petrece atunci când suntem realmente nefericiți; căci nefericirea puternică are în ea propria-i alinare, conține un fel aparte, încântător de împăcare a cugetului și, pe cât e de adevărată fraza lui Goethe „fiecare cuvânt stârnește sensul contrar", pe atât e de adevărat că în orice nenorocire care ne întâmpină se impune în asemenea măsură efectul contrar al forțelor noastre

intelectuale, încât sentimentul nostru superior al sublimului ne călește față de orice.

Nu; ci înțeleg prin aceasta acea clipă de mâhnire totală, acea clipă în care sufletul ne e pustiu, acea clipă faustică în care lumea pare atât de înghețată, propriul viitor atât de lipsit de importanță, în care înțelegi cuvintele lui Shakespeare:

„Nicicând nu produce atâta venin dintele mânios al suferinței
Ca atunci când, înfingându-se, nu nimerește drept la țintă."

Poate că nu veți cunoaște niciodată această stare sufletească ce frânează, cu greutate de plumb, zborul spiritului; dumneavoastră nu păreți, de altfel, să puneți ceva la inimă, dar nici nu trebuie să luați totul prea ușor; căci (a trebuit să auziți prea multe referiri din parte-mi la antichitatea clasică, pentru a-mi lua în nume de rău acest singur citat dintr-un grec antic) orice om măsoară lucrurile după sine însuși, spune cu înțelepciune Protagoras.

Poate că o veți cunoaște totuși, și poate tocmai din cauza firii dumneavoastră superficiale. Este posibil iarăși ca societatea distantă, adesea tăioasă față de individual, să distrugă cu ușurință acele reprezentări fanteziste pe care și le face o fire superficială despre lume. Și atunci ce ajută împotriva negării absolute a iluziei? Strălucirea în lume nu, căci o favorizează; nici geniul artistic căci el nu entuziasmează în clipe pustii; nici Dumnezeu, căci a te înfățișa dinaintea lui atât de deșert ar fi și pentru evlavios o blasfemie. Pe unii îi ajută să iasă din impas lepădarea de sine, dedicarea în totalitate unei științe, studiul serios. Dumneavoastră ați înțelege cu greu acest mijloc, dar l-ați înțelege de bună seamă pe celălalt care mai rămâne, reproducerea.

O cufundare în zile trecute, rechemarea amintirii trecutului, bucuros de bucuriile trăite, adesea bucuros că ai scăpat

de suferințe, înviorează pustiul sufletului cu o melancolie senină, o sporește până la revărsare, iar acest ceva de proporții exagerate care se revarsă „se întruchipează în mica lacrimă! – suntem mântuiți, sufletul a renăscut, un farmec nou învăluie lumea, iar noi ne cufundăm iarăși în ea, gata să o luăm de la capăt.

Ce mângâietor e gândul că n-am fost singuri în această luptă primejdioasă, că tocmai el ne apropie oamenii mai buni, cei mai buni, ne pune în comuniune spirituală cu ei.

Berlin, în dec. 1858

Titus Livius Maiorescu

(trad. *Georgeta Rădulescu-Dulgheru*)

IN DAS ALBUM DES FRLS. CLARA STUTZIUS

„*Io trovo*“, sagt trefflich der sonst überspannte Ugo Foscolo, „*io trovo un non so che di cattivo nell'uomo prospero*“. Dies als recht zugegeben folgt daraus (eine Folgerung, an die freilich Ugo Foscolo nicht dachte): es gibt keinen persönlichen Gott, der allgütig übe uns wacht. Um gut zu sein, muß man für die Nebenmenschen lebendiges Mitgefühl haben; in so fern wird der Gute nicht glücklich so lange er bemerkt, daß die Menschheit krankt an dem Unglück, das einzige Glück im „Jenseits“, in „Gott“ zu suchen.

„Das ist ja verzeihliche Menschenschwäche.“

Nein! Denn die verzeihliche Schwäche wird zur unverzeihlichen Arroganz, indem man aus seiner Not eine Tugend macht, seine Schwäche zur Sittlichkeit, sogar zur einzigen, erhebt; und wenn's einen pesönlichen Gott gibt, ist gerade alle positive Religion die größte Gotteslästerung.

Überhaupt ist Glaube, ist bloß Subjektives zum Menschenwohle nicht erforderlich, nicht erforderlich zum vernünftigen Lebenszweck. Aufgabe des Menschen ist das Glück der Menschheit. Glück ist Harmonie, Harmonie zwischen Mensch und Menschheit – ganz objektiv. *Sie* muß im Leben des Menschen vom Anfange an erhalten werden. Erkannt wird sie durch Wissen, durch Philosophie, dargestellt durch die Poesie. Folglich sind Philosophie und Poesie die Grundlage der zu bildenden Menschheit, d.h. jeder Familie,

d.b. der Erziehung, zunächst der Erziehenden. Mit anderen Worten: die Frauen müssen eine echt wissenschaftliche, eine universelle Bildung erhalten.

Dieser auf dem Prinzipe der Harmonie ruhende Satz – wichtig genug zu einer Lebensaufgabe – kann nur zur Geltung kommen durch Übereinstimmung zunächst der Frauen.

Würde jemand, der jene Aufgabe sich stellte, auch *Ihre* Beistimmung haben?

Titus Livius Maiorescu

Berlin, im März 1859

ÎN ALBUMUL DOMNIȘOAREI CLARA STUTZIUS

„*Io trovo*“, spune prea bine, altminteri exaltatul, Ugo Foscolo, „*io trovo un non so che di cattivo nell'uomo prospero*“. Aceasta, s-o recunoaștem, vine de acolo (o deducție, la care Ugo Foscolo nu s-a gândit, desigur): Nu există un Dumnezeu personal, care să vegheze plin de bunătate asupra noastră. Ca să fii bun, trebuie să ai multă milă față de semeni: astfel, cel bun nu este fericit atâta vreme cât vede că omenirea este cufundată în nefericirea de a căuta singura fericire în „dincolo“, în „Dumnezeu“.

„Aceasta este o slăbiciune omenească scuzabilă“.

Nu! Căci slăbiciunea scuzabilă devine aroganță de neiertat atunci când faci din mizerie o virtute, când îți înalți slăbiciunea la rang, ba chiar la rangul de unică moralitate; iar dacă există un Dumnezeu personal, atunci orice religie pozitivă este chiar cea mai mare hulire a lui Dumnezeu.

De altminteri credința, factor pur subiectiv, nu este necesară spre binele omului, nu este necesară în scopul rațional al vieții. Scopul omului este fericirea omenirii. Fericirea este

armonie, armonie între om și omenire – absolut obiectiv. *Aceasta* trebuie obținută de la început în viața oamenilor. Este recunoscută prin știință, prin filozofie, reprezentată prin poezie. În consecință, filozofia și poezia sunt baza umanității ce trebuie formată, adică a fiecărei familii, adică a educației și în primul rând a celor ce trebuie formați! Cu alte cuvinte: femeile trebuie să primească o educație cu adevărat științifică.

Această teză bazată pe principiul armoniei – suficient de importantă pentru un scop în viață – nu poate ajunge să capete valoare decât prin acordul, în primul rând al femeilor.

Cineva care și-ar propune acest scop ar avea oare și asentimentul *dumneavoastră*?

Titus Livius Maiorescu

Berlin, în martie 1859

(trad. *Georgeta Rădulescu-Dulgheru*)

IN DAS ALBUM DES FRÄULEIN AUGUSTE SCHULZE

Die Theologie muß Anthropologie werden – das ist der Grundsatz der künftigen Philosophie.

L. Feuerbach

Fast traurig – in der Tat: mit einer Trauer eigener Art schleich' ich zum Tische, um Albumblätter zu schreiben, Blätter in Büchlein, wo ich mit wenigen Ausnahmen Sätze, und insofern Menschen vor mir habe, die in einer mir völlig fremden, mir unbegreiflichen Gedankenwelt sich bewegen. Die paar Worte, die ich da hinschreibe, bilden einen so schneidenden Kontrast zu anderen, daß ich mir manchmal wie ein boshafter Gährungsgeist vorkomme, der die ruhige Einheit einer Masse zerstört. Menshen, Ihr sprecht so viel von „Gott", von „Unsterblichkeit", von „Himmelsfreuden", von „Jenseits". Menschen, ich bitt' Euch, denkt Ihr was recht's dabei? Erlaubt, daß ich Euch bewundere. Denkt Ihr's nicht?: Erlaubt, daß ich Euch bedaure.

Wozu in die Ferne? Das Gute liegt nah. „Fände man nur viele, denen es genügt «Menschen zu heissen»", sagt der große deutsche Verstandesmann. Sogar, hielte mir (mein Lieblingsschriftsteller gestatte die Entleihung seiner bekannten Form zu diesem Gedanken) hielte ein höheres Wesen in der Rechten die reine allruhige, allwissende, allgütige Gottheit und

in der Linken die Meschenvernunft, mit ihrem Kämpfen, in ihrer Beschränktheit, mit ihren Irrtümern, und liesse mir die Wahl: ich griffe mit entschiedener Seelenruhe in seine Linke: Wesen, gib! Mein Beweis ist: die Menschheit kann ich lieben. Der andere Gott, der Übermenschliche? lieben kann ich ihn nicht: er ist mir zu hoch, fürchten mag ich ihn nicht: ich bin mir zu hoch.

Die Menschheit ist Gott, und Humanität ist Religion, die höchste, die beste – die einzige. – Heißt das Atheismus? Dann, lassen Sie mich's hier noch einmal bekennen, mit freudigster Offenheit bekennen, dann ist nichts edler, nichts moralischer, als dieser Atheismus.

Und hier liegt das Traurige. Indem ich die Menschheit zu meinem Höchsten erhebe, fühle ich mich so vielen Menschen entfremdet. Aber das Traurige ist zu beseitigen durch die Vorstellung der Bildungsfähigkeit. Und hinreichende Kraft, diese Bildungsfähigkeit – so weit der respektive Kreis reicht – zur wirklichen Bildung zu entfalten, erhält man aus der Zweckgleichheit, aus der Übereinstimmung mit anderen Menschen. Denn vielen bin ich, aber allen bin ich doch nicht entfremdet.

Nicht wahr? allen nicht.

Titus Livius Maiorescu

Berlin, im März 1859

ÎN ALBUMUL DOMNIȘOAREI AUGUSTE SCHULZE

Teologia trebuie să devină antropologie – acesta este fundamentul filozofiei viitoare.
L. Feuerbach

Aproape cu tristețe – într-adevăr: cu o tristețe de un fel aparte mă furișez spre masă ca să scriu file de album, file în carnețele unde aștern, cu puține excepții, fraze – și întrucât am

înainte oameni ce se mișcă într-o lume de gânduri cu totul străină și de neînțeles pentru mine. Puținele cuvinte pe care le aștern formează un contrast atât de violent cu altele, încât uneori mi se pare că sunt un spirit colțos și rău care tulbură unitatea calmă a unei mulțimi. Oameni, vorbiți atât de mult de „Dumnezeu", de „nemurire", de „desfătare cerească", de „dincolo". Oameni, spuneți-mi, vă gândiți bine la asta? Îngăduiți-mi să vă admir. Nu vă gândiți? Îngăduiți-mi să vă compătimesc.

De ce să căutăm departe? Binele este lângă noi. „S-ar găsi mulți cărora le este de-ajuns că se numesc oameni", zice marele german. Chiar dacă o ființă superioară mi-ar arăta (scriitorul meu preferat să-mi îngăduie a-i lua cu împrumut cunoscuta formă a acestei cugetări), mi-ar arăta în mâna stângă divinitatea pură, cu desăvârșire calmă, atotștiutoare, de o bunătate desăvârșită, iar în stânga rațiunea omenească, cu luptele ei, în mărginirea ei, cu rătăcirile ei, și m-ar lăsa să aleg, aș arăta cu o liniște sufletească fermă spre stânga: Ființă, dă-mi-o pe aceasta! Argumentul meu este: omenirea – pot s-o iubesc. Pe celălalt Dumnezeu, supraomenesc? pe acesta nu-l pot iubi; este prea sus pentru mine, nu mă tem de el: eu însumi mă simt prea sus.

Omenirea este Dumnezeu, iar umanitatea este religie, cea mai înaltă, cea mai bună – singura. Asta se numește oare ateism? Atunci lăsați-mă s-o mai declar încă o dată aici, s-o declar cu sinceritatea cea mai îmbucurătoare, atunci nu este nimic mai nobil, nimic mai moral decât acest ateism.

Și aici este cel mai întristător lucru. Ridicând omenirea la ceea ce eu consider mai presus de orice, mă simt înstrăinat de atâția oameni. Dar ceea ce este întristător poate fi înlăturat dacă ne gândim la capacitatea de instruire. Iar forța îndestulătoare de a desfășura această capacitate de instruire – în măsura în care o oferă cercul respectiv – se dobândește din identitatea

scopului, din înțelegerea cu ceilalți oameni. Căci multora le sunt străin, dar nu tuturor.

Nu-i așa? nu tuturor.

Berlin, în martie 1859

Titus Livius Maiorescu

(trad. *Georgeta Rădulescu-Dulgheru*)

IN DAS ALBUM DES FRLS. CLARA KREMNITZ

Willst Du ins Unendliche schreiten,
Geh' nur im Endlichen nach allen Seiten.
Goethe

Schlagen Sie den tiefsten Ton des Klaviers an, steigen Sie hinauf bis zu dessen höchster Oktave, Sie werden stets Gleichklang finden, Gleichklang – unbeschadet des höheren oder tieferen Standes, dar größeren oder geringeren Entfernung der Oktavnoten.

Wie wär's, wenn man dies auf die Seele anwendete? Wenn man auch darin Töne fände, die gleichklingen trotz Unterschied des Standes, der Zeit, des Ortes? Man hat dann den großen, großen Gedanken der Harmonie in der Menschheit, das ungeheuere Band, das – geschlungen um alle Jahrhunderte – als Kern der Weltgeschichte, als ihr Abschlag und Grundzug, als Zivilisation, sich offenbart. Und Darum ist derjenige ein welthistorisches Genie, der den Ton anzugeben weiß, welcher wiederklingt im Herzen seines Jahrhunderts.

Die Perspektive ist zu groß: lassen Sie mich in das Besondere zurückkehren, lassen Sie mich sagen, daß es eine heilige Aufgabe eines jeden Menschen wird, den Grundton in sich zur Geltung zu bringen, der mitstimmt mit seiner gesamten Umgebung. So wird der Lebenszweck ein

zwiespältiger: unermüdetes theoretisches Studium im Einzelnen, um den Grundton der Allgemeinheit zu finden; Tätigkeit im Praktischen, um den Gleichklang zu verwirklichen, um sich dem großen; Ganzen ein[ordnen]-oder unterordnen zu lernen. Denn vergessen wir nicht, daß die Saiten erst klingen, wenn sie schwingen, und erst gleichklingen, wenn sie verhältnismäßig schwingen.

Dr. Titus Livius Maiorescu

Berlin, 5 Nov. 1859

ÎN ALBUMUL DOMNIȘOAREI CLARA KREMNITZ

Dacă vrei să pășești în infinit,
Pătrunde pretutindeni în finit.
Goethe

Atingeți tonalitatea cea mai profundă a pianului, urcați până la cea mai înaltă octavă, veți afla totdeauna armonie, armonie neumbrită de poziția mai înaltă sau mai joasă a distanței mai mari sau mai mici dintre notele octavei.

Cum ar fi dacă acestea ar fi aplicate la suflet? Dacă s-ar afla și aici sunete care ar fi în armonie în pofida poziției, timpului, locului? Atunci avem marea, marea idee a armoniei în omenire, legătura teribilă care – împletită în jurul tuturor veacurilor – se dezvăluie drept miezul istoriei universale, drept prăbușire și principiu al ei, drept civilizație. Și de aceea este un geniu al istoriei universale cel care știe să dea tonul ce răsună în inima veacului său.

Perspectiva este prea vastă: dați-mi voie să mă întorc la particular, dați-mi voie să spun că este o datorie sacră pentru orice om să reliefeze în sine nota fundamentală care concordă cu mediul în care se află. În felul acesta, scopul vieții este

discordant: neobosit studiu teoretic în particular, spre a afla nota fundamentală a universului; activitate practică, spre a realiza armonia spre a învăța să te aliniezi sau subordonezi marii totalități. Căci să nu uităm: coardele răsună abia atunci când vibrează, și produc armonie numai atunci când vibrează corespunzător.

Dr. Titus Livius Maiorescu

Berlin, 5 nov. 1859

(trad. *Georgeta Rădulescu-Dulgheru*)

IN DAS ALBUM HELENENS KREMNITZ

Ein peinliches Rätsel hat jeder in sich, ein stets vorhandenes, doch selten verstandenes: sein eigenen Ich. Es ist die Quelle des Tragischen und des heiter Schönen, es ist der Grund zu Allem in ihm. Schade nur, daß so wenige das Wesenhafte ergreifen. Gerade weil das Ich eines Menschen der Grund zu Allem in ihm ist, darf es sich nicht schroff behaupten und sich nich breit machen, sondern muß in seinen Inhalt, den Gedanken aufgehen. Die Vorstellung werde zum Begriff, die Laune zum Gefühl, das Angenehme zum Guten oder Schönen – sind nur verschiedene Ausdrücke derselben Forderung.

Unser Ich gelangt nur in seiner Negierung zur Wahrheit, insofern ist es eben Grund: Dadurch haben wir noch kein Verdienst, daß wir viel lernen oder viel wissen; dieses ist an sich wertlos: hier steht noch die Außenwelt der vernünftigen Dinge sinnlos getrennt vom Ich als einer dinglosen Vernunft. Sondern das Wahre ist: Beides ineinander zu bannen, die Vernunft der bestehenden Verhältnisse anzuerkennen und sein Ich unbedingt, jedoch mit heiterem Sinn, ihr als einem Ganzen unterzuordnen.

Das ist der entscheidende Schritt zur Reife.

Berlin, am 6 März 1861

Titus

ÎN ALBUMUL HELENEI KREMNITZ

Fiecare are în sine o enigmă chinuitoare, existentă totdeauna, dar rareori înțeleasă: propriul său Eu. Este izvorul tragicului și al frumosului senin, este temeiul a toate în el. Păcat doar că atât de puțini cuprind cu mintea esențialul. Tocmai pentur că Eul unui om este temeiul a toate în el, nu-l poți afirma cu tărie și nici nu poți face pe grozavul cu el, ci trebuie să te mistui înlăuntrul său, în cuget. Reprezentarea poate deveni noțiune, capriciul – sentiment, plăcutul – bine sau frumos – [toate acestea] sunt doar variate expresii ale aceleiași cerințe.

Eul nostru ajunge la adevăr numai în negarea sa, în măsura în care chiar este temeiul: prin aceasta nu mai avem nici un merit că învățăm mult sau știm mult; acest lucru este lipsit de valoare în sine: aici lumea exterioară a lucrurilor raționale mai stă încă despărțită fără noimă de Eu ca o rațiune fără obiect. Pe când realitatea este: să le raportezi una la alta, să recunoști rațiunea relațiilor existente, iar Eul propriu să i-l subordonezi neapărat ei, ca unei totalități, dar cu gând curat.

Acesta este pasul hotărâtor spre maturitate.

Berlin, la 6 martie 1861

Titus

(trad. *Georgeta Rădulescu-Dulgheru*)

NACHTRÄGLICHES
(AUS DEM JAHRE 1857)

EIN NACHTSTÜCK

Sterne, Ich Änglein des Himmles, seid Ihr geschaffen als Falle des Geistes, den Allzukühnen majestätisch abzuwehren? Oder geschaffen als Zuflucht des Geistes, den Verzagenden zu ermuntern?... Mit kaltem Gedanken durchblick' ich die Welt, sehe sie frostig und menschenleer, ein Blick des Geistes hat sie erschaut und in ihrer Nichtigkeit erkannt. Nur Euch, Sterne, kann ich nicht fassen, nie Euer Wesen ergründen... Die Mitternacht schlägt ihre Stunde; alles ist Stille, Geist und Körper geniessen die Ruhe. Mich nur treiben Trauer und Schrecken auf vor eisiger Verödung; zu Euch flieh ich hin, Sterne, Ihr rettet mich immer, Ihr blinkt mich an und winkt mir zu. Wohin? Wohin!

(Aus dem Jahre 1856)

(18 Jänner, 12 Uhr nachts)

SUPLIMENTAR
(Din anul 1857)

O NOCTURNĂ

Voi astre, ochi minusculi ai bolții cerești, ați fost create oare ca o capcană a spiritului pentru a-l apăra maiestuos pe cel mult cutezător? Sau ați fost create ca refugiu al spiritului, pentru a-l îmbărbăta pe cel descurajat?... Cu indiferență privesc lumea, o văd neprimitoare și pustie, dintr-o aruncătură de ochi Spiritul a zărit-o și a înțeles-o în deșertăciunea ei. Doar pe voi, astre, nu vă pot înțelege, nu vă pot pătrunde cu nici un chip esența... Miezul nopții își bate ceasul; totul este tăcere, spirit și trup sunt cufundate în tihnă. Numai pe mine mă alungă mâhnirea și groaza de pustiul înghețat; la voi, astre, îmi aflu refugiul, voi mă mântuiți pururea, voi îmi clipiți și-mi faceți semn. Încotro? Încotro!

(Din anul 1856)

(18 ianuarie. Orele 12 noaptea)

(trad. *Georgeta Rădulescu-Dulgheru*)

IDIOATA

COMEDIE ÎNTR-UN ACT
de...

PERSOANE:

DOAMNA RIVERS – hangiță ....
SARAH – fiica ei ....
WILLIAM } pescari ....
CRABB }
Dr. MAGNIFICUS – notar .... T. L. Maiorescu
MISS DONALD – o actriță de provincie ....
STRĂINUL ....
IDIOATA ....

Acțiunea se petrece în anul 1760 și este extrasă dintr-o întâmplare adevărată.

Loc: un mic sat de pescari la țărmul mării, în apropiere de Londra.

Scena: casa doamnei Rivers.

SCENA 1

SARAH *(singură, îmbrăcată mireasă)*: Da, asta e sigur. Protectoarea mea de la Londra m-a uitat! Și cu toate că-mi spusese ca în clipa în care mă voi afla la nevoie să mă adresez ei! Adică trebuia să mă bizui pe ea, pentru că tatăl meu îi salvase copilul din valuri. I-am scris acum 14 zile – nici un rând răspuns! Mă lasă pradă nenorocirii mele! O, William, William! De-ai ști cât mă împotrivesc! Nu pot fi fericită cu nenorocitul de Crabb. Iara mama – și ea e prea...

SCENA 2

DOAMNA RIVERS, SARAH

RIVERS: Așa? Sarah e gata! Așa se cade. Mirele va veni și el curând. Trebuie să-l așteptăm, bietul Crabb, are de trecut canalul.

SARAH: Din partea mea, crabul să nu mai ajungă.

RIVERS: Iar începi cu gărgăunii tăi? Așa ne trebuie. Asta se trage de la *civelezația* cea nouă, de la citit. Hei – ce

MAGNIFICUS: Da, ai dreptate. De ce refuzați dumneavoastră doamnă Rivers, văduvă a răposatului, fie-iertat, domn hangiu și patron și proprietar al cramei cu Bordeaux și Madeira Rivers, numitului Wilhelm, numit îndeobște în sat Willy, un pescar din naștere, în vârstă de 25 de ani de la nașterea lui Christos – adică da – da, în vârstă de 25 de ani, astăzi, ca la 1 mai 1760, după numărătoarea creștinească a anilor, mâna ființei de sex femeiesc aici de față, care copilă a fost numită Sarah și a venit pe lume în anul 1743? Ha?

RIVERS: Asta e pe păsărește?

SARAH: Nu înțelegem o silabă măcar.

WILLY: De bună seamă, vrea să zică: de ce nu mi-o dați pe Sarah de nevastă?

RIVERS *(batjocoritor-prefăcută)*: Fiindcă *dumneavostră* n-aveți nimic.

MAGNIFICUS: Așa trebuie pusă *causa*. Aveți dreptate, doamnă văduvă Rivers. E adevărat, bunul meu William, numit îndeobște în sat Willy, tu n-ai nimic. Se știe cum este cu de-alde astea.

WILLY: Nu am două brațe zdravene ca să muncesc? Ce a avut cra – Crabb la început? Mai mult cumva?

MAGNIFICUS: Willy, și tu ai dreptate.

RIVERS: Dar el a avut mai mult. El a moștenit de la taică-său o barcă, iar tu nu ai nici una.

MAGNIFICUS: Până la urmă și dumneavostră aveți dreptate, doamnă văduvă. Se știe cum e cu de-alde astea...

WILLY *(înșfacă mâna lui Magnificus)*: Hai, nașule, dumneata m-ai putea scoate din încurcătură și nevoie. E de vânzare barca din Blaker care s-a înecat. Cumpără-mi-o! Fă-o – rogu-te – ca să mă pot însura cu Sarah.

RIVERS: Asta vine prea târziu; i-am și făgăduit-o lui Crabb.

SARAH *(cu ton plângăreț)*: Bine, mamă, doar n-o să... din pricina omului ăsta ciudat... Dacă Willy se azvârle în mare?

RIVERS: O să punem să-l scoată din apă jurații din sat.

MAGNIFICUS: Willy, chiar vrei să te azvârli cu adevărat în mare?

(Willy încuviințează din cap.)

Bine, William, îndeobște numit Willy, atunci am să plătesc dinainte juraților facla de pescuit. Dar acum să lăsăm pescuitul deoparte și să vorbim de lucruri mai importante.

SARAH: Viața lui Willy nu este destul de importantă. *(Lui William.)* Nu-ți puteai alege și tu drept naș un om ca toți oamenii! O Doamne, Dumnezeule! Dacă te văd zbătându-te în apă ca un batog, mor și eu în aceeași clipă.

MAGNIFICUS: Acum, doamnă văduvă, la afacerea noastră. Se știe cum e cu de-alde astea. Nu v-a încredințat încă un anume incognito o anume mamzelă cu nervii zdruncinați?

RIVERS: Mă aflu încă în așteptare.

MAGNIFICUS: Repetați-mi deci totul, punct cu punct, ce v-a rămas încorporat statornic în memorie din colocuțiunea de ieri. Mă înșel eu oare într-atâta, sau se ascunde ceva în afacerea asta, ca iepurele în tufiș?

RIVERS: Sarah! Adu un scaun pentru domnul notar.

(Sarah îl azvârle dinaintea lui Magnificus. Magnificus se așează în voie pe scaun.)

RIVERS: Așa cum s-a dat de știre mai înainte, un domn tânăr, îmbrăcat în negru, a intrat ieri seara în casă – era cât pe-aci să mă bage în sperieți, căci m-am pomenit deodată cu el lângă mine, fără să-l fi văzut când a intrat pe ușă. Da, mi-am spus că s-a zis cu mine.

MAGNIFICUS *(clătinând din cap)*: Ciudat – ciudat și curios, aproape straniu, ba chiar aproape foarte extraordinar, cel puțin câtuși de puțin un chip obișnuit de a intra în casa unor oameni străini. Hm, hm. Se știe ș.a.m.d.

RIVERS: S-a așezat fără să se sinchisească pe scaun, iar la întrebarea mea ce dorește, m-a întrebat el dacă sunt o

femeie cumsecade, dacă se poate cineva bizui pe mine ș.a.m.d.

MAGNIFICUS: Ce ș.a.m.d.? cum ș.a.m.d.? pentru ce ș.a.m.d.? Trebuie să-mi repetați amănunțit întrebările străinului. Este neapărat acest lucru pentru ca să ne dăm seama de *status quo* al misterului.

RIVERS: Păi – s-a interesat, bunăoară, de dumneavoastră, domnule notare, dacă sunteți un om deștept.

MAGNIFICUS: Ei, vedeți? Se știe ș.a.m.d. Și-o fi zis că sunt un prostănac. Jur pe toate paragrafele logicii – se înșală, se înșală – se înșeală amarnic. Cunosc toate legile ca pe *Tatăl nostru*, și sunt și în literatură la largul meu, ca în podul meu cu fân. Cumpăr toate cărțile noi care apar și le așez în dulap. Se înșală.

SARAH: Și mai bine ar fi făcut să-i cumpere o barcă bietului Willy.

MAGNIFICUS: Ce-a spus fetișcana?

RIVERS: N-am auzit nimic.

MAGNIFICUS *(maiestuos)*: Bun, atunci continuați, doamnă văduvă?

RIVERS: Străinul m-a întrebat apoi în taină dacă nu vreau să primesc pentru câteva zile o biată fată idioată și mi-a făgăduit pentru asta cea mai mare răsplată.

MAGNIFICUS: Câteva zile... cea mai mare răsplată... *ergo*, îmi spune mintea mea ascuțită, e bogat. Se știe ș.a.m.d.

RIVERS: Cu siguranță, se vedea cât de colo că așa e. Am primit propunerea, pentru că suntem sărace și nunta Sarei costă o grămadă de bani. Dar am socotit că e bine să vă dau de știre despre întâmplare, cum îmi era datoria, dumneavoastră, domnule secretare.

MAGNIFICUS: Ați făcut cum trebuie, nu sunteți în nici un caz complice. Pentru mine rezultă că acel anume domn străin are rele intenții cu acea anume fată cu mintea rătăcită. Poate că este o moștenitoare bogată pe care vor s-o facă să dispară. Se știe ș.a.m.d.

RIVERS: Să fie cu putință oare?

MAGNIFICUS: Cu putință? Ce cu putință! E limpede ca lumina zilei. Lucruri de-astea se petrec zilnic în familii distinse – asta trebuie s-o știu *eu*.

RIVERS: O, ce oameni ticăloși! Da... în zilele mele?

MAGNIFICUS *(se ridică lent)*: Doamnă văduvă, dacă acel oarecine vine, trimiteți îndată pe cineva să mă cheme, vreau să supun fata unui interogatoriu complet.

RIVERS: Dar, domnule notare, la ce-o să folosească asta dacă e o idioată?

MAGNIFICUS: Dacă e o idioată? O, așa? Eu am scos de la un surdomut, care nu pricepea o boabă, informații importante pentru omenire, ba chiar de la o smintită, și să nu scot nimic de la o [fată] doar idioată? Ha? Cu toate paragrafele logicii? Așa nu recunoaște lumea geniile. Se știe ș.a.m.d. Cum să nu se poată? *(Cu ton protector.)* Adio! Ei, Sarah, îmi pare rău, copila mea, îmi pare într-adevăr rău, de n-ar fi așa de afurisit de scumpă o barcă. Dar *(ștergând-o repede)*... vremuri rele, vremuri rele! *(În ușă se ciocnește cu Crabb; tărăgănat:)* Domnul – Crabb?

CRABB: O, înălțimea voastră, domnule notare, rog să luați în seamă... sfiala, fără voie... a unei intrări grăbite...

MAGNIFICUS: Asta sper și eu – domnule Crabb. *(Iese.)*

SCENA 4

DOAMNA RIVERS, SARAH, WILLIAM, CRABB

CRABB *(făcând pe grozavul, prostește)*: Știți, doamnă Rivers, cine a luat premiul întâi la expoziția de pescuit batogul?

D-NA RIVERS: Ei?

CRABB: Eu. Da!

SARAH: Asta vă face multă cinste.

CRABB: Păi, cred și eu.

RIVERS: Dacă este îngăduită întrebarea, de ce a venit domnul mire atât de târziu?

CRABB: Prea stimată doamnă mamă-soacră, nu e vina mea. Era acolo o doamnă; ea m-a rugat s-o trec canalul în barca mea și mi-a oferit o guinee. La urma urmei, nu văd de ce să mă fi arătat nepoliticos față de dânsa, o guinee este oricând binevenită. Asta m-a împiedicat – frumoasa mea mireasă n-o să se uite chiorâș din pricina asta – să mă văd eu numai bărbatul ei, atunci o să-și aibă și ea partea ei din guinee.

SARAH: Ptiu! *(Îi întoarce disprețuitoare spatele și vrea să iasă. În ușă o întâmpină Miss Donald.)*

SCENA 5

MISS DONALD, cei dinainte

MISS D[ONALD] *(Sarei, care îi iese în întâmpinare)*: Aș putea vorbi cu stăpâna casei, copilă dragă?

SARAH: De ce nu? Iat-o.

MISS D. *(teatral)*: Doamnă hangiță, am auzit că în această casă o să fie adusă o idioată. De aceea doresc să am și eu o cameră aici.

RIVERS: Avem chiar gata pregătită o odaie splendidă. Sarah! Du-te și arată stimatei domnișoare camera.

SARAH *(aparte)*: De-ar fi trimisă domnișoara de protectoarea mea de la Londra!

(Iese cu Miss D.)

SCENA 6

DOAMNA RIVERS, CRABB

RIVERS: Dar bine, Crabb, în ce hal arăți! Doar nu vei fi vrând să te cununi chiar în straie de barcagiu?

CRABB: Păi, se poate? Eu, cel mai bogat pescar din ținut? Am avut grijă dinainte. Era al dracului de întunecat spre apus – o ploaie mi-ar fi făcut costumului de ginere o pagubă mai mare decât o guinee și eu n-am câștigat decât atât. Fii liniștită, mamă-soacră, am totul cu mine, într-o legăturică, și o să-mi dați voie să mă gătesc într-o odăiță. O să vă fac cinste și o să mă înfățișez ca un flăcău fără cusur. *(Crabb își ia legăturica și o desface cu gesturile unui cărpănos.)*

SCENA 7

Cei dinainte

SARAH *(intră cu un aer tulburat. Aparte)*: Străina nu vine de la Londra, vine de la Dublin. Acum chiar nu mai am nimic de așteptat de-acolo.

(Între timp C[rabb] și-a scos hainele și vrea să intre în birou, dar este oprit de Sarah.)

SARAH: Hei, stai. Acolo nu ai voie. Odaia este pregătită pentru idioată, și ea poate pica în orice clipă.

CRABB *(înfășoară hainele în pânza boccelei și le așează pe un scaun)*: Pentru idioată? Așa, așa! Păi sigur, ea are întâietate. He, he, he. De n-ar fi idioata, n-ar fi nunta.

SARAH *(indignată)*: Din pricina banilor pe care i-a făgăduit domnul cel străin? Adică doar în speranța unui dar

bogat. Vezi, mamă, că am dreptate când spun că nu se însoară cu mine decât din interes?

CRABB: La dracu, asta e o insultă. Eu înțelegeam cu totul altceva. Un idiot aduce totdeauna noroc. E o binecuvântare pentru ai casei. Nici n-a intrat bine idioția aici în casă, că-i și urmează nunta. Unde se află un idiot, toate merg în plin. Și la casa părinților mei s-a văzut asta. Tatăl meu a reușit să agonisească o avere frumușică; cum credeți că s-a întâmplat? He, de ce?

SARAH: Pentru că dumneavoastră ați adus noroc, domnule Crabb.

CRABB: Eu! Ferească Sfântul! Dar unul dintre frații mei. A, ce nerod era, nerod de tot, nerod ca un batog! Ehei! Eu sunt cu totul altfel. He, he! Ochiul meu e peste tot, iar pe deasupra am și minte. Eu mă gândesc la toate, mă îngrijesc de toate. Uite! Aveți îndată dovada! Când plătește domnul străin, aș vrea să fiu și eu de față.

SARAH: Pentru zestre?!

CRABB: Păi da, totdeauna trebuie să te îngrijești de asta; asta se cheamă rânduială în afaceri, nu interes. He, he! Eu mă îngrijesc și de dumneavoastră, domnișoară, când țin socoteala câștigului meu; nu-i așa, mamă-soacră? Aici mai am însă o mică îndoială. Dacă omul negru vă aduce idioata și v-o lasă pe cap? Vă sfătuiesc, mamă-soacră, să fiți prevăzătoare, puneți-vă la adăpost. Nu-l lăsați să plece până nu vă plătește bine și spuneți-i că dacă nu vine s-o ia pe idioată la ceasul hotărât, atunci nu-i mai dați nici o coajă de pâine, o dați pe ușă afară, eu cel puțin nu dau un *penny* pentru ea, asta v-o declar din capu locului, ca să nu se ivească pe urmă neînțelegeri conjugale.

(Se aud glasuri bărbătești.)

RIVERS *(se uită pe fereastră)*: Vine străinul cu idioata – jumătate din sat se ține după ei!

SCENA 8

Doi hamali aduc înăuntru un cufăr greu. Imediat în urma lor: STRĂINUL, IDIOATA (aceasta e îmbrăcată țărănește. Părul în bucle dezordonate. Privirea rătăcită, pironită într-unul și același punct), CEI DINAINTE (Crabb, la intrarea Idioatei, se refugiază îndărătul mesei. Sarah se uită la acesta din urmă cu compătimire.)

IDIOATA *(își apropie gura de urechea străinului, parcă ar vrea să-i șoptească ceva, și rostește destul de tare)*: Kebly vrea să plece!

STRĂINUL: Nu, Kebly, rămâi aici; aici ești primită cu dragă inimă. Nimeni nu-ți face vreun rău. Toți din jur îți sunt prieteni.

IDIOATA *(cu ochii larg deschiși și tărăgănat)*: Prieteni? Prieteni? Așa! Asta e foarte frumos!

(Idioata o zărește pe doamna Rivers, se uită lung la ea și apoi râde în hohote.)

STRĂINUL: De ce râde Kebly?

IDIOATA *(se trage de șorț și zice râzând)*: Lui Kebly îi e foame – Kebly trebuie să mănânce ceva.

(Rivers iese.)

CRABB: Ia te uită, asta vădește totuși judecată. Nu există mijloc mai bun împotriva foamei decât să mănânci ceva. După înfățișarea ei de prostănacă, n-aș fi crezut-o în stare de atâta judecată.

(Idioata se uită la Crabb. Își fixează mai mult decât de obicei privirea asupra lui. Crabb devine neliniștit, caută să se ascundă îndărătul Sarei; totuși Kebly se așează mereu astfel încât să-l poată vedea. Între timp.)

STRĂINUL *(către Sarah)*: Unde este odaia pregătită pentru idioată?

(Sarah i-o arată. El poruncește hamalilor să ducă cufărul înăuntru. Rivers vine cu o bucată de turtă dulce și o dă idioatei, care mănâncă din ea.)

STRĂINUL: Văd că pupila mea va fi bine îngrijită aici. Nu aveți a face cu un nerecunoscător, oameni buni, îmi voi îndeplini conștiincios făgăduiala. Ca să vă dau o

dovadă despre aceasta, luați colea 25 de guinee, jumătate din suma stabilită.

RIVERS *(ia banii)*: Dumnezeule! Nu e nevoie să plătiți dinainte. Înălțimea voastră să fie încredințat că o voi trata pe scumpa copilă ca pe propria mea fiică.

SARAH: Iar eu ca pe o soră.

CRABB: Iar eu ca pe soția mea.

KEBLY *(nu mai mănâncă)*: Soție – eu soția ta! *(Râde nestăpânit.)*

CRABB: Uite, uite, gândul la o nuntă o face să râdă – și cu ce ochi s-a uitat la mine, cu ce ochi!

(Kebly pune restul de turtă dulce pe hainele lui Crabb.)

STRĂINUL *(încet)*: Da, e ciudat, măritiș și căsătorie au ajuns idee fixă pentru ea. Și numai în această privință vorbește uneori cu destulă judecată.

SARAH *(o privește mișcată. Aparte)*: O, Doamne, poate i s-a întâmplat și ei ca și mie.

STRĂINUL *(încet către hangiță)*: Lăsați-o să facă ce vrea, doamnă hangiță, e bună din fire. Îngăduiți-i orice plăcere! Chiar dacă în zburdălnicia ei copilărească distruge sau sparge ceva, plătesc eu tot.

D-NA RIVERS: Foarte bine, înălțimea voastră. *(Aparte.)* Cele 25 de guinee mi-au alungat orice reținere.

STRĂINUL: Mai am de rânduit niște lucruri în sat. Dar mă întorc imediat. *(Iese.)*

SCENA 9

Cei dinainte, fără STRĂIN

KEBLY *(nu-l urmărește deloc cu privirea pe străin. Sarei)*: Hai să ne jucăm amândouă; toată ziua trebuie să te joci cu mine, Sarah!

(Rivers se duce în odaia alăturată.)

SARAH *(mirată)*: Îmi știe deja numele.

CRABB: De la mine l-a aflat.

KEBLY *(cu patimă)*: Vrei să te joci cu mine toată ziua?

SARAH *(îi mângâie obrajii)*: Aș fi bucuroasă să rămân lângă tine, dragă Kebly, dar o să mă cheme îndată toți, pentru că astăzi mă mărit.

KEBLY *(râzând)*: Să te măriți? Asta e foarte frumos. Și eu vreau să mă mărit tot astăzi – neapărat.

CRABB: Ce caraghios! Chiar astăzi? Ea își închipuie că măritișul se face la repezeală, așa cum mănânci turtă dulce.

KEBLY: Dar Sarah trebuie să se joace cu Kebly, dacă nu *(face pe îmbufnata, bătând cu piciorul în pământ)*, Kebly se înfurie grozav!

(Rivers se întoarce în cameră.)

CRABB *(către Rivers)*: Uită-te numai, mamă-soacră, ce poruncitor se poartă șmechera asta mică. Ea vrea să se joace și gata, nu-i pasă de nimeni. Dar trebuie să-i faci pe voie, din pricina celor 25 de guinee pe care îi mai avem de primit.

RIVERS: O, Doamne! Doar nu știe ce face!

CRABB: Și chiar de-ar ști ce face, pentru 25 de guinee poate să-și permită orice. Duceți-vă cu ea, domnișoară mireasă, dacă asta vrea, iar în timpul ăsta eu am să mă echipez ca mire.

SARAH: Fac bucuroasă orice mă îndepărtează din apropierea d-tale. *(O prinde pe Kebly de mână.)* Haide, fetiță, merg cu tine și vreau să ne jucăm.

KEBLY *(Sare în sus de bucurie; apoi deodată rămâne locului și se uită îndelung, „binevoitor", la Sarah. Chiuie din senin.)* Bravo! Kebly cu Sarah! Sarah cu Kebly! *(Se lasă condusă afară de Sarah.)*

SCENA 9 *[sic]*

DOAMNA RIVERS, CRABB

CRABB: Te apucă groaza când te uiți la ea. Știți sigur, mamă-soacră, că în pungă sunt 25 de guinee?

RIVERS: Sigur că sunt. Am verificat imediat – e aur curat.
CRABB: Dar mai sunt oare în pungă? Am auzit despre vrăjitori...
RIVERS: Dar cine mai e atât de prost să creadă. Vezi mai bine de te îmbracă fără zăbavă. *(Iese.)*

SCENA 10

CRABB *(singur)*: Tranca-fleanca, femeile nu vor să știe de lucruri cu judecată. Doar sunt altele mai importante decât zestrea. Desigur, nu pentru ea, care trebuie s-o dea, dar pentru mine, care o primesc. Auzi colo, 50 de guinee – sunt bani, nu glumă. Și ce frumoasă este fata mea! Pe toți dracii! Toată lumea mă pizmuiește! Na! dar și eu cum o să arăt alături de ea! În costumul de ginere ești cu totul altul! *(Își caută bocceaua și găsește pâinea cu unt pusă deasupra ei.)* Ei drăcia dracului! Asta tot prostănaca aia a făcut-o în prostia ei. Noroc că nu e nici o pată, altfel nu știu ce s-ar fi întâmplat. *(Îmbracă vesta cea nouă.)* Uite-așa, să fiu și eu spălat și lustruit. Colo e ceva de spălat, atunci să ne facem și noi ceva mai albi. *(Se duce la lavoar și se spală.)*

SCENA 11

KEBLY, CRABB

(Kebly intră pe nesimțite înăuntru, se strecoară îndărătul lui Crabb și-l împinge cu capul în lighean.)

CRABB *(scuipă)*: Ptiu, drace! Asta întrece orice măsură, chiar la o nebună! Pe ăștia nu-i potolești decât cu o pedeapsă corporală, vorba cuminte nu dă roade aici. Stai tu, nebuno, asta nu mi-ai făcut-o pe gratis. *(Se îndreaptă spre ea cu pumnul ridicat; ea îl ocolește cu dibăcie și țipă: „Ah, nu! Ah, nu! Ah, nu!")*

SCENA 12

WILLIAM, cei dinainte ([Crabb] se repede, îl împinge pe Willy deoparte)

WILLY: O lași imediat în pace pe biata fată? Nu ți-e rușine? Vezi să nu te potolesc eu *pe dumneata*, de-o să trebuiască să stai trei săptămâni liniștit în pat.
CRABB: Ei, ei, ce-ți pasă dumitale?
WILLY: De o ființă nenorocită ca aceasta îi pasă oricui are inima la locul ei, și nici un flăcău curajos n-ar îngădui ca fata să fie atinsă de o mână netrebnică.
KEBLY *(făcând o reverență)*: Kebly mulțumește.
WILLY *(aparte)*: Acum nu știu dacă îmi mulțumește serios, sau ca o idioată.

(Kebly izbucnește deodată în râs și își ascunde fața cu șorțul. După o clipă își înalță capul și scoate din buzunar, în mare taină, o cochilie de scoică pe care o dă lui William.)

WILLY *(o ia)*: Sărmana fată! *(Se uită la scoică.)* A, dar ce este asta? Pe ea sunt litere: „Wil-ly". Aha, asta trebuie s-o citesc în taină. Domnul să ne ocrotească! *(Iese.)*

SCENA 13

IDIOATA, CRABB

CRABB: Iar am rămas singur cu ființa asta îngrozitoare. Mai bine mă duc în *camenet* și mă îmbrac pentru nuntă. *(Iese.)*

SCENA 14

IDIOATA, STRĂINUL, MAGNIFICUS, DOAMNA RIVERS

(Magnificus se așează la masă în stânga. Străinul șade la dreapta lui. Kebly în stânga, la fereastră.)

STRĂINUL: Așadar, ce doriți?

MAGNIFICUS: Domnul meu, la drept vorbind, eu pun întrebări. N-aș avea, la adică, să vă dau nici un răspuns, dar sinceritatea este meseria mea. Mi se pare foarte plauzibil ca îndărătul poveștii cu acea fată care se află la fereastră să se ascundă ceva, care face necesară intervenția autorității. Acum, după ce v-am dat lămuriri cu toată politețea, nici dumneavostră nu vă veți opune să satisfaceți întrebările mele oficiale. Răspundeți-mi așadar fără *teamă* și fără reticențe: ființa femeiască vă aparține?

STRĂINUL *(râzând)*: Tocmai că nu pot spune că fata îmi aparține.

MAGNIFICUS: Cum vă numiți?

STRĂINUL: Richard.

MAGNIFICUS: Richard-Richard – ce vrea să zică asta?

STRĂINUL: Richard Inimă de Leu în nici un caz.

MAGNIFICUS: Nu-nu – atunci cum?

STRĂINUL: Pentru astăzi doar Richard.

MAGNIFICUS: Pentru astăzi – se știe ș.a.m.d. – atunci mâine?

STRĂINUL: Da, trebuie să așteptați un pic, până mâine.

MAGNIFICUS *(pentru sine)*: Aha! Semn rău, ăsta e un îndărătnic. *(Către Kebly.)* Hei, fata de la fereastră! Hei! Pst! Mamzel! *(Kebly se uită afară pe fereastră și-i întoarce spatele.)* Reprezentantului legii trebuie să i se dea ascultare.

STRĂINUL *(se duce spre ea și o atinge pe umăr)*: Kebly! Vrea să-ți vorbească. Du-te.

(Kebly vine cu mare repeziciune spre Magnificus și se așează în poziție de box.)

MAGNIFICUS: Asta e, la drept vorbind, lipsă de respect, dar se știe ș.a.m.d.

(Kebly îl privește cu dispreț.)

MAGNIFICUS: Cum te cheamă?

(Kebly tușește.)

MAGNIFICUS *(imitând)*: Ăsta nu e deloc un nume creștin.

D-NA RIVERS *(făcând o reverență)*: Fata se numește Kebly, severitatea voastră.

MAGNIFICUS: Kebly? Ei bine, Kebly, ce face papa?

KEBLY *(râde ștrengărește)*: Se ceartă cu mama.

MAGNIFICUS: Așa, așa, și mama ce face?

KEBLY: Se ceartă cu papa.

MAGNIFICUS *(clătinând din cap)*: Hm, hm! O căsnicie dezbinată? Așadar un copil fără supraveghere. Ne apropiem! De unde vii tu aici, copila mea?

KEBLY *(rezervată)*: Unde am fost se mânca.

MAGNIFICUS: Așa! Se mânca. Ce se mânca?

KEBLY *(cu importanță)*: Cartofi.

MAGNIFICUS: Victorie! Știu, adică geniul meu a aflat-o! Este din Londra! Nicăieri pe lume nu se mănâncă atâția cartofi ca la Londra!

STRĂINUL *(râzând)*: Asta îmi place mei la bătrâni!

MAGNIFICUS („La bătrâni?“ Așteaptă numai.): Nu ai a te plânge de acel domn?

KEBLY *(se duce la străin și-și așează cu gingășie mâna pe a acestuia)*: Ba da, ba da, ba da!

STRĂINUL: Mă mir doar cum puteți întreba despre asemenea lucruri jignitoare.

MAGNIFICUS: Fiți calm, domnule, începe să se îngroașe gluma. Spune, Kebly, domnul acesta nu te-a răpit cumva de la părinții tăi?

KEBLY *(vorbind peltic)*: Papa-mama, papa-mama.

MAGNIFICUS: Nu mi-am putut închipui că sufere de dorul casei ei! Înțeleg tot. N-a vrut să te facă să-ți pierzi urma? Hai? Nu cumva din pricina unei moșteniri? Cum? Vorbește!

(Străinul râde. Kebly râde împreună cu el: „Ba da, ba da, ba da!")

MAGNIFICUS: Da – se știe ș.a.m.d. Asta e ca și o mărturisire. Treaba e limpede și de netăgăduit. *(Către străin.)* Trebuie să mă asigur în privința persoanei dumneavoastră; nu mai aveți dreptul să părăsiți acest loc!

STRĂINUL *(pentru sine)*: Prostănacul poate să mă pună în mare încurcătură.

(Kebly se învârtește fără grijă în jur; n-a priceput nimic din toate acestea.)

MAGNIFICUS: Afară doar dacă sunteți în stare să depuneți o cauțiune de 50 de galbeni.

STRĂINUL: Păi, asta o pot face pe loc. *(Îi dă banii.)* Mâine sper să pot ridica vălul care ascunde întreaga taină; până una alta vă poftesc pe toți la ospățul de nuntă pe care am de gând să-l ofer acestor oameni de treabă, din recunoștință pentru primirea bietei Kebly. O să fiți și dumneavoastră, domnule notar, oaspetele meu, nu-i așa?

MAGNIFICUS: Doar nu mă luați drept o persoană din rândul magistraților care umblă după o friptură și o cană de Porter sau o sticlă de *sherry*? Altminteri nu mă împotrivesc. *(Cu glas scăzut către d-na Rivers.)* Doar ca să nu-l scap din ochi.

(Magnificus iese.)

CRABB: Ia spuneți-mi, mamă-soacră *(Sarah intră la rostirea acestor cuvinte)*, când am să mă însor, la urma urmei? Nu mai pot aștepta, vreau să mă prezint domnișoarei mirese în costum de mire.

DOAMNA RIVERS: Peste două ceasuri.

SARAH: O, Doamne! Atât de curând?

IDIOATA *(se agață cu privirea de Sarah. Deodată o apucă de mână și-i dă o a doua cochilie de scoică)*: Kebly îi dăruiește asta Sarei!

CRABB: La dracu! Iarăși o scoică!

SARAH *(se uită la scoica primită și descifrează pe ea: Ke-b-ly. Se uită mirată la Kebly, dar aceasta se ocupă netulburată de șorțul ei)*: Cum poate o biată fată ca ea să scrie atât de bine și de citeț? E aproape de necrezut. Ah, să mă uit îndată mai cu luare-aminte. *(Iese.)*

SCENA 15

CRABB *(vrea să o urmeze, dar idioata îl apucă zdravăn de haină și-l întoarce spre ea; înspăimântat)*: Poftim! Ce-ai cu mine?

KEBLY *(poruncitor)*: Kebly vrea să se mărite cu tine!

CRABB *(râzând)*: Cred și eu!

KEBLY: Kebly vrea! Kebly vrea! Kebly vrea!

STRĂINUL *(tot intervalul în care nu vorbește o observă atent pe idioată. Îi șoptește lui Crabb la ureche)*: N-o contrazice, prietene, altminteri începe să se înfurie.

CRABB: Pe toți dracii! Pentru numele lui Dumnezeu!

KEBLY *(se agață de brațul lui Crabb)*: Crabb vrea? Crabb vrea?

CRABB *(tremurând; rânjind)*: De ce nu? O să fim o pereche pe cinste. Mă și invidiez.

KEBLY *(îl mângâie pe Crabb)*: Kebly vrea să aibă o coroniță de mireasă frumoasă. Tu trebuie să culegi flori din grădină pentru ea. Vino, vino!

CRABB: Acum, la *promanadă*...

STRĂINUL: Urmeaz-o! Doar e ideea ei fixă. Îi faci pe plac – altfel...

CRABB: O, preasupus servitor! M-am dus.

(Iese cu Kebly. Străinul vrea să plece și el.)

DOAMNA RIVERS: O, vă rog, domnule, mai așteptați o clipă, e o doamnă străină aici, iat-o!

SCENA 16

MISS DONALD, cei dinainte (salutări)

MISS DONALD: Încă de ieri am avut onoarea, domnule, să vă văd la țărm cu o domnișoară care, după cum vorbește lumea din sat, este idioată. Această împrejurare m-a determinat să-mi iau o cameră în această casă.

STRĂINUL: Vă rog să-mi dați lămuriri mai precise.

MISS DONALD: N-am motiv, domnule, să vă ascund planul meu; sunt actriță.

STRĂINUL *(mirat)*: Actriță!

MISS DONALD: Se înțelege că doar o actriță la un teatru de provincie; îmi fac totuși iluzii că am tot atât talent cât oricare altă artistă a scenei londoneze.

STRĂINUL *(cam ironic)*: Cine ar putea fi atât de nepoliticos să se îndoiască de aceasta.

MISS DONALD *(cu ardoare)*: O au acolo, bunăoară, pe Siddons, iar Curtea și orașul se înșală amarnic cu privire la perfecțiunea acestei interprete. V-o spun eu, domnule, Siddons nu are nici joc adevărat, nici entuziasm; nu înțeleg cum se poate lăsa înșelat astfel publicul.

STRĂINUL: Nu înțeleg nimic din toate acestea. Actrița Siddons îmi este complet necunoscută.

MISS DONALD: Nici eu n-am văzut-o decât o singură dată, și anume pe scenă, dar una ca mine își dă seama de la prima privire de marele talent. Siddons este cu totul mediocră, și cu toate acestea este copleșită cu bani și onoruri. Numele meu e miss Donald, domnule, și joc pe scena teatrului din Dublin. Năzuința mea e să ajung la Londra, domnule, Londra este locul unde poți să-ți câștigi faima, fericirea. Eu știu ce pot. Nu sunt vanitoasă. Nimeni nu poate spune că am o părere exagerată despre mine însămi. Dar ceea ce poate o Siddons pot și eu. Intențiile unei Siddons le ghicesc...

STRĂINUL *(zâmbind cam batjocoritor)*: O, vă rog, vă asigur că am cea mai înaltă părere despre aptitudinile dumneavoastră teatrale – numai că nu pricep cum de sunt amestecat în planul doborârii [doamnei] Siddons.

MISS DONALD *(cu importanță)*: La Londra se va juca o nouă piesă cu titlul *Idioata*. Cum mie nu-mi poate scăpa nici unul din primele roluri, la Dublin mi-a revenit rolul principal din această piesă. Oferindu-se aici o ocazie atât de bună, vreau s-o studiez, cu îngăduința dumneavoastră, pe fata cu mintea rătăcită pe care ați adus-o aici. Să nu-mi scape nici o privire, nici un gest, nici o atitudine, și astfel nădăjduiesc să repurtez cu rolul un triumf care să mă aducă în capitală. Sper că nu aveți nimic împotrivă să rămân un timp în preajma nefericitei ființe?

STRĂINUL: Sunt foarte bucuros, Miss, să vă întind mâna, dacă doriți s-o studiați pe Kebly și nu mi-ar putea face decât plăcere dacă prin aceasta ați avea de profitat în arta dumneavoastră.

SCENA 17

KEBLY, cei dinainte

(Kebly vine împodobită cu o coroniță bizară, cu intenția de a ajunge la mijlocul scenei pentru a se arăta străinului, dar, îndată ce o zărește pe Miss Donald, se retrage, sfioasă și temătoare, încet, până la ușă.)

STRĂINUL: Nu te teme, Kebly, această doamnă este actriță și, tocmai pentru că este *actriță*, vrea să te cunoască mai îndeaproape.

(Kebly înaintează încet și o fixează pe lady cu o privire care nu spune nimic. După aceea se oprește în mijlocul încăperii, își prinde șorțul zâmbind, își leagănă trupul încoace și încolo, fără a-și mișca picioarele din loc, parcă ar visa că dansează. În tot acest interval își ține mereu obrazul pe jumătate întors de la străin. Între timp, Miss Donald se adresează străinului, fără a o slăbi nici o clipă din ochi pe Kebly):

Este într-adevăr cât se poate de drăguță, rătăcirea ei n-o face deloc respingătoare, iar dacă izbutesc să-i copiez întreaga ființă, acest lucru va avea un efect cât se poate de convingător de pe scenă. *(Către Kebly.)* Nu vrei să te uiți deloc la mine, copilă dragă?

KEBLY *(dă pe neașteptate drumul la șorț, înspăimântată, și-și acoperă fața cu mâinile)*: O, nu, o, nu, o, nu! Kebly este mireasă – Kebly se rușinează.

MISS DONALD: Ah, această încântătoare naivitate! Îmi va fi într-adevăr greu să imit acest personaj caracteristic.

SCENA 18

CRABB, cei dinainte

KEBLY *(sare imediat în fața lui și-l prinde de mână)*: Crabb o părăsește pe Kebly a sa? Kebly vrea să fie mereu cu tine! Cu mirele ei. Ea îl iubește mai mult decât turta dulce!

CRABB *(înclinându-se stângaci)*: Prea multă cinste, sunt cât se poate de fericit!

KEBLY: Mirele ei o iubește pe Kebly?

CRABB: Foarte – se-nțelege – Crabb o iubește grozav pe Kebly!

KEBLY *(își așează capul pe pieptul lui, murmurând)*: Atunci Kebly e fericită și sănătoasă! Kebly este alungată peste tot, Kebly nu este iubită de nimeni – ah! asta a îmbolnăvit-o!

(Plânge tare, cu sughițuri. Deodată idioata își șterge lacrimile cu șorțul, izbucnește într-un râs cristalin și sare în jurul lui Crabb).

CRABB: Vai de tine, băiete! Acum se înfurie nebuna!

KEBLY: Ha, ha, ha! Acum Kebly are un bărbat! Un bărbat împopoțonat! Pe tine! *(Arțăgoasă, arătând spre pieptul lui.)* Pe tine!

CRABB: O, Doamne!

KEBLY *(rugătoare)*: Nu te teme de Kebly – Kebly nu e supărată – nu! nu! – ... Nu e și frumoasă Kebly?

CRABB: Se înțelege – teribil de frumoasă.

KEBLY: Mai frumoasă ca Sarah?

CRABB: Mai e vorbă!

KEBLY *(în taină)*: Atunci, mirele lui Kebly trebuie să afle ce nu știe nimeni! Pst! Kebly este foarte bogată!

CRABB: Bogată?!!

KEBLY: Crezi că Kebly spune minciuni? Kebly își face bărbatul atât de bogat, atât de bogat, atât de bogat! Dar asta nu trebuie s-o știe nimeni, altfel vin și o mărită pe Kebly pentru bani – tu ești altfel! Tu ai iubit-o pe Kebly și ai crezut că Kebly e săracă – ah! Ai fost un prost. Da, da, o să-ți arate ea ție ce cadou îi face mamei sale – da – o să-ți arate ea ție – așteaptă numai! Kebly se întoarce!

(Iese în încăperea [alăturată].)

CRABB *(bate din palme)*: Hopa! Nu-i ciudat?

KEBLY: Uită-te numai aici! *(Îi arată un săculeț, pe care scrie: 100 #, apoi unul cu 200 #, cu 150 #.)*

CRABB: Și mai pretind că fata e nebună! Nu vorbește mai cu judecată decât mii altele? Și este și mai frumoasă, ce mai.

KEBLY *(a pus sacii la loc)*: Crezi oare că ai văzut tot? *(Râzând.)* Kebly are mai mult, Kebly are mult mai mult!

CRABB: Vrei cu adevărat să mă iei de bărbat? Vorbești serios, nu e o toană când mă numești mirele tău?

KEBLY: Kebly nu minte, ea a venit aici numai pentru a face fericit un om care o iubește. Dar... dar... dar...

STRĂINUL: Nu te teme, Kebly, această doamnă este actriță și, tocmai pentru că este *actriță*, vrea să te cunoască mai îndeaproape.

(Kebly înaintează încet și o fixează pe lady cu o privire care nu spune nimic. După aceea se oprește în mijlocul încăperii, își prinde șorțul zâmbind, își leagănă trupul încoace și încolo, fără a-și mișca picioarele din loc, parcă ar visa că dansează. În tot acest interval își ține mereu obrazul pe jumătate întors de la străin. Între timp, Miss Donald se adresează străinului, fără a o slăbi nici o clipă din ochi pe Kebly):

Este într-adevăr cât se poate de drăguță, rătăcirea ei n-o face deloc respingătoare, iar dacă izbutesc să-i copiez întreaga ființă, acest lucru va avea un efect cât se poate de convingător de pe scenă. *(Către Kebly.)* Nu vrei să te uiți deloc la mine, copilă dragă?

KEBLY *(dă pe neașteptate drumul la șorț, înspăimântată, și-și acoperă fața cu mâinile)*: O, nu, o, nu, o, nu! Kebly este mireasă – Kebly se rușinează.

MISS DONALD: Ah, această încântătoare naivitate! Îmi va fi într-adevăr greu să imit acest personaj caracteristic.

SCENA 18

CRABB, cei dinainte

KEBLY *(sare imediat în fața lui și-l prinde de mână)*: Crabb o părăsește pe Kebly a sa? Kebly vrea să fie mereu cu tine! Cu mirele ei. Ea îl iubește mai mult decât turta dulce!

CRABB *(înclinându-se stângaci)*: Prea multă cinste, sunt cât se poate de fericit!

KEBLY: Mirele ei o iubește pe Kebly?

CRABB: Foarte – se-nțelege – Crabb o iubește grozav pe Kebly!

KEBLY *(își așează capul pe pieptul lui, murmurând)*: Atunci Kebly e fericită și sănătoasă! Kebly este alungată peste tot, Kebly nu este iubită de nimeni – ah! asta a îmbolnăvit-o!

(Plânge tare, cu sughițuri. Deodată idioata își șterge lacrimile cu șorțul, izbucnește într-un râs cristalin și sare în jurul lui Crabb).

CRABB: Vai de tine, băiete! Acum se înfurie nebuna!

KEBLY: Ha, ha, ha! Acum Kebly are un bărbat! Un bărbat împopoțonat! Pe tine! *(Arțăgoasă, arătând spre pieptul lui.)* Pe tine!

CRABB: O, Doamne!

KEBLY *(rugătoare)*: Nu te teme de Kebly – Kebly nu e supărată – nu! nu! – … Nu e și frumoasă Kebly?

CRABB: Se înțelege – teribil de frumoasă.

KEBLY: Mai frumoasă ca Sarah?

CRABB: Mai e vorbă!

KEBLY *(în taină)*: Atunci, mirele lui Kebly trebuie să afle ce nu știe nimeni! Pst! Kebly este foarte bogată!

CRABB: Bogată?!!

KEBLY: Crezi că Kebly spune minciuni? Kebly își face bărbatul atât de bogat, atât de bogat, atât de bogat! Dar asta nu trebuie s-o știe nimeni, altfel vin și o mărită pe Kebly pentru bani – tu ești altfel! Tu ai iubit-o pe Kebly și ai crezut că Kebly e săracă – ah! Ai fost un prost. Da, da, o să-ți arate ea ție ce cadou îi face mamei sale – da – o să-ți arate ea ție – așteaptă numai! Kebly se întoarce!

(Iese în încăperea [alăturată].)

CRABB *(bate din palme)*: Hopa! Nu-i ciudat?

KEBLY: Uită-te numai aici! *(Îi arată un săculeț, pe care scrie: 100 #, apoi unul cu 200 #, cu 150 #.)*

CRABB: Și mai pretind că fata e nebună! Nu vorbește mai cu judecată decât mii altele? Și este și mai frumoasă, ce mai.

KEBLY *(a pus sacii la loc)*: Crezi oare că ai văzut tot? *(Râzând.)* Kebly are mai mult, Kebly are mult mai mult!

CRABB: Vrei cu adevărat să mă iei de bărbat? Vorbești serios, nu e o toană când mă numești mirele tău?

KEBLY: Kebly nu minte, ea a venit aici numai pentru a face fericit un om care o iubește. Dar… dar… dar…

bătrâna doamnă din casă nu poate suferi ata. Ea nu i-l lasă lui Kebly pe bărbatul frumos, deștept, ea va...

CRABB: Ce va... ea! Ea nu va... nimic! Sunt încă liber și pot lua pe cine vreau! Cu tine mă însor, pe onoarea mea! Poftim, iată mâna mea! De când ai bani, pari cu adevărat în toate mințile; și chiar de n-ar fi așa, dacă tu ai mai puțină minte, apoi am eu, în schimb, mai multă! Cu săculeți plini de bani, trecem drept cea mai deșteaptă pereche din întreaga Anglie. Kebly, să faci ce-ți spun eu – înțelegi ce-ți spun, nu-i așa?

(Kebly dă din cap afirmativ.)

CRABB: Pune toți sacii înăuntru colea, pentru ca lumea să vadă imediat ce căsătorie bună fac eu. Ce-o să mă mai distrez când o să văd ce au să se mire și cât au să mă pizmuiască. Mai ales Sarah – ce ochi o să facă! Ea, oricum, nu avea ochi decât pentru Willy, un coate-goale care n-are ce mânca; acum își primește pedeapsa, n-are decât să se mărite cu el, eu te iau pe tine, cu toate cusururile tale, dar și cu toți săculeții tăi. Mă duc chiar acum la babă și-i spun ce am de gând. *(Iese. În timp ce Crabb rostește aceste cuvinte, Kebly așează pe masă toți sacii care au etichete asemănătoare și-i acoperă cu o pânză. Iese în cabinet.)*

SCENA 19

STRĂINUL, MISS DONALD

MISS DONALD: O, cum rămâne totdeauna imitația în urma modelului! Modelul poartă în sine amprenta caracteristică a realității! Ce greu e să atingi acest lucru cu mijloacele artei! De data aceasta însă mie îmi va reuși, iar dacă Siddons își însușește acest rol la Londra, ceea ce se întâmplă cu siguranță, pentru că face curte poeților, îi este cu neputință să-l joace așa cum îl voi juca eu în urma studiilor din această zi.

STRĂINUL: Adică doamna Siddons face curte poeților?

MISS DONALD: O, e o reptilă! Știe să se ploconească și să se mlădieze acolo unde îi dictează interesul. Îi copleșește pe scriitori cu lingușeli, iar aceștia sunt niște prostănaci destul de vanitoși ca să creadă orice. Zâmbiți, domnule? Credeți că exagerez? Întrebați pe oricare alt cunoscut din capitală și veți avea confirmarea spuselor mele.

STRĂINUL: Că poeții sunt niște prostănaci vanitoși e lucru știut. Adesea confirm acest lucru, cu excepția faptului că ei se bucură de cea mai mare parte a succesului, de care ar trebui să se bucure actorii; cu toate acestea, se știe că poeții se pot socoti fericiți când rolurile lor sunt prezentate pe scenă de talente ca al dumneavoastră, bunăoară. Altminteri relațiile din teatru îmi sunt absolut străine, iar pentru sinceritatea măgulirilor doamnei Siddons nu am câtuși de puțin intenția să mă pun chezaș. Doamnele din teatru sunt acuzate de o vanitate exagerată – pe dumneavoastră vă exclud, firește, din rândul acestora – iar vanitatea obișnuiește să primească cu plăcere măguliri, rareori să le ofere. Dacă dumneavoastră, doamnă, veți lua locul lui Siddons, atunci vom putea vorbi de sinceritate și modestie.

MISS DONALD *(înclinându-se foarte îndatoritoare. Aparte)*: În clipa asta mi se pare foarte amabil.

(În fața ușii se aud glasuri: „Să fie cu noroc!")

SCENA 20

Cei dinainte, WILLIAM și SARAH (vin foartre veseli, mână-n mână, săltând de bucurie); apoi: DOAMNA

RIVERS, MAGNIFICUS, la urmă CRABB (cu aerul și atitudinea unui om mândru și bogat).

DOAMNA RIVERS *(îi întinde foarte emoționată mâna lui Willy)*: Ia-o pe fiica mea, William, și fă-o fericită! Mai bine o dau unui băiat sărac, cum ești dumneata, decât unui tont ahtiat după bani, care și-a vârât acum în cap să se însoare cu o nebună pentru că are câteva coroane!

CRABB: Câteva coroane? Mi-e milă de voi, creaturi de nimic! Ce mai reverențe o să faceți cu toții când o să vedeți ce-mi aduce Kebly.

DOAMNA RIVERS *(îi întoarce spatele. Către Magnificus)*: În fine, hârtiile sunt în regulă?

MAGNIFICUS: Mireasa și mirele au semnat, eu domnul notar, de asemenea, mă aflu aici ca martor, *ergo* nu mai lipsește decât semnătura mamei. Se știe ș.a.m.d.

DOAMNA RIVERS *(semnează, uitându-se urât la Crabb)*: Acum poți să te ștergi frumușel pe bot, domnule Crabb, Sarah își are partea ei.

(Sarah și Willy îi strâng bucuroși mâinile.)

CRABB: Ia te uită la ei! Cum n-o să mai crâcniți! Cum o să vă piară la toți piuitul! La toți! O astfel de bogăție e a mea – asta e zestrea lui Kebly. *(A ridicat pânza de pe saci.)* Ei? Ha?

(Un „ah! uite!" general.)

STRĂINUL *(cât se poate de calm)*: Dar ați verificat și conținutul, domnule Crabb? Nu v-ați gândit oare că ați putea avea a face cu o persoană care *joacă tot timpul o comedie*? Sunt într-adevăr curios să văd ce a vârât Kebly în saci? Să verificăm totuși monedele. *(Ia un sac și scutură conținutul pe podea. Scoici și pietricele. La fel face cu al doilea, al treilea ș.a.m.d. sac. Toate pietricelele cad grămadă. Hohot general de râs.)*

CRABB *(învingându-și, în cele din urmă, încremenirea)*: Blestemată, idioată vrăjitoare! Cum ți-ai bătut joc de mine! Îți arăt eu ție!

MAGNIFICUS: Să te ferească Dumnezeu! Asta te-ar aduce în fața juraților! Dacă mai scapi vreo amenințare, atunci îți încasez 20 # amendă, drept asigurare că n-ai să mai vrei să molestezi pe nici unul dintre supușii maiestății sale. Se știe ș.a.m.d.

DOAMNA RIVERS: Dar unde o fi oare Kebly?

(Toți, fără străin și Crabb, se îndreaptă spre ușa cabinetului și bat de mai multe ori – nici un răspuns.)

CRABB *(cu răutate)*: Creatura și-o fi pierdut ultima picătură de judecată și s-a azvârlit afară pe fereastră.

STRĂINUL *(râzând)*: Poate că și-a regăsit judecata și atunci n-ar mai fi cu putință să-i cereți să vă ia de bărbat. *(Se îndreaptă spre ușa cabinetului.)* E timpul!

(Idioata iese din odaia alăturată îmbrăcată elegant în mătase neagră și se duce direct la străin.)

MAGNIFICUS: Acum nu mai știu cum ș.a.m.d.

KEBLY: Ei, Scheridan, am câștigat prinsoarea?

MISS DONALD *(aparte)*: Pentru numele lui Dumnezeu – acesta este vestitul dramaturg de la Londra, iar eu m-am pronunțat atât de imprudent cu privire la scriitori.

SCHERIDAN (STRĂINUL) *(o ia de mână pe doamna Siddons [Kebly])*: Ați jucat atât de magistral, iubită Siddons, încât plătesc cu plăcere cei 50 # ai mei. Dumneavostră îmi aduceți mult mai mult, în rolul principal din noua mea dramă *Idioata*, decât astfel de mărunțișuri.

MISS DONALD *(aparte)*: Prin urmare, fata idioată pe care am studiat-o cu atâta râvnă era ponegrita mea rivală Siddons. Acu e acu. *(Tare, retrăgându-se continuu spre ușă.)* O, doamnă Siddons, mă consider fericită de a fi fost martoră la un astfel de triumf al jocului dumneavoastră inimitabil... și vă rog să-mi acordați... înalta

dumneavostră protecție... chiar dacă... va fi mai târziu... și... mai am ceva de făcut în sat... mai târziu voi fi liberă. *(Iese.)*

(Scheridan și Siddons râd. Sarah vrea să sărute, stingherită, mâna lui Siddons – aceasta o îmbrățișează afectuos.)

SIDDONS: Nu, nu, copila mea, nu am o inimă atât de nerecunoscătoare încât să pot uita vreodată marele serviciu pe care mi l-a făcut tatăl tău. Scrisoarea ta m-a determinat pe loc să-mi folosesc arta pentru fericirea ta. Și pentru că acest domn nu-mi încredința rolul principal din noua sa piesă, am pariat cu el că voi juca aici, timp de 10 ore neîntrerupt, rolul unei fete cu mintea rătăcită, că voi amăgi prin jocul meu pe toată lumea, iar ție îți voi câștiga alesul inimii. Eu m-am ținut de cuvânt, iar acum aștept pe bună dreptate plata promptă a celor 50 # din partea vestitului domn Scheridan.

SCHERIDAN: Mai sunt și acum un eliberat pe cauțiune, domnule notar?

MAGNIFICUS *(cu adânci plecăciuni)*: Ferească cerul! Eu cumpăr toate noutățile literare pentru biblioteca mea și să nu-l cunosc pe eminentul Scheridan? O, unul ca mine știe cum asemenea lucruri ș.a.m.d. A fost o glumă foarte bună. În legi nu este nicăieri oprit să te dai drept nebun în scopuri nobile, și chiar de-ar fi așa, uneori suntem și îngăduitori, mai ales când e vorba de viitorul finului meu William, numit îndeobște în sat Willy. Aveți aici pe loc cauțiunea înmânată mie și primită de mine, iar acum înapoiată.

STRĂINUL: Iar eu o folosesc imediat pentru a plăti doamnei Siddons pariul pierdut.

(Îi întinde acesteia punga.)

DOAMNA SIDDONS: Se obișnuiește ca banii câștigați să nu se păstreze, ci să fie folosiți în scopuri umanitare. Eu cred că nu-i pot folosi mai bine decât dăruindu-i mirelui scumpei mele Sarah, pentru ca să-și aducă pe linia de plutire micul vapor al căsniciei lor, sau, fără metaforă, pentru a-și cumpăra o barcă, lucru care, după cum pretinde înțeleapta mamă, încă le lipsește.

(Sarah și Willy își strâng mâinile.)

DOAMNA RIVERS: Este cu adevărat prea mărinimos din partea unei înalte doamne că se interesează de noi, oameni săraci.

CRABB *(care până acum privise mut, bate din picior)*: Să mă ia dracu dacă mai trec vreodată peste canal o actriță.

WILLY: O să-ți iau eu locul.

CRABB *(legându-și bocceaua)*: Păi sigur – cred și eu – când o vrăjitoare ca asta își face ***hocus-pocusul***, unul ca mine trebuie să-și ia îndată catrafusele.

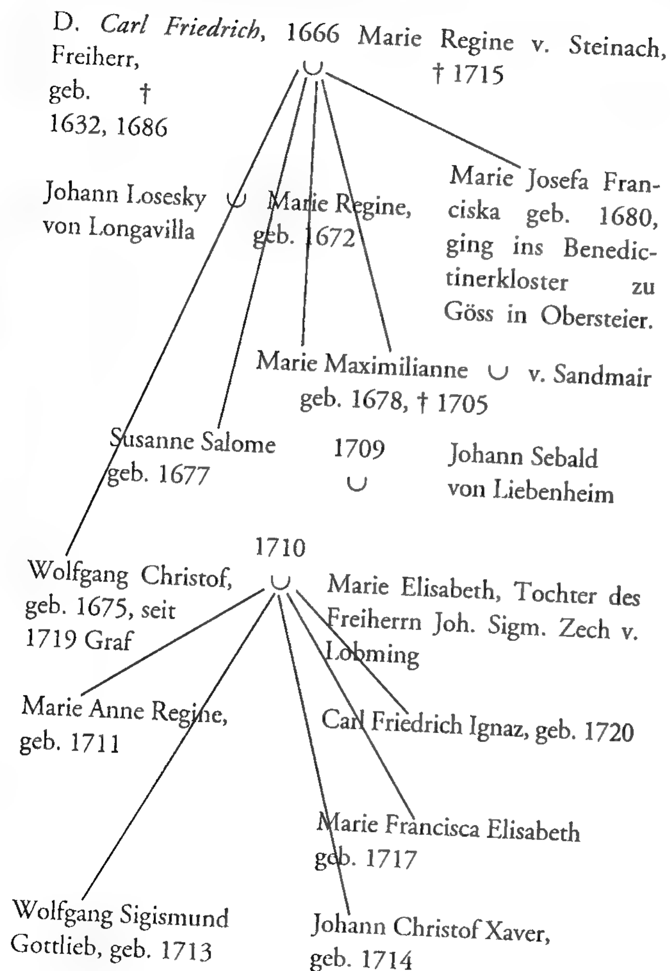
WILLY *(cu scoica în mână)*: Ascultă, mamă-soacră, încă nu știi de ce am venit eu încoace, atât de devreme. Uită-te numai aici: buna doamnă mi-a dat, încă pe când era nebună, scoica, iar pe aceasta stă scris: ***„Îmbracă-te de nuntă, te vei căsători cu Sarah"***.

SARAH: Da, mamă, și pe scoica mea este scris *(citește pe cochilia ei)*: „Fii liniștită, recunoștința îți dăruiește pe cel iubit".

CRABB: Iar când se aude cuvântul ***scoică***, pe unul îl lovește îndată damblaua. *(Se duce și calcă în picioare grămezile de scoici și pietricele.)* Da, când măgarul nu-și mai încape în piele de fericire, atunci joacă pe gheață.

(Cortina cade)

(trad. *Georgeta Rădulescu-Dulgheru*)

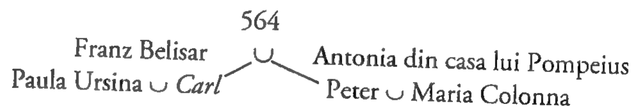
Dies sind die Glieder, die ins 18. Jahrhundert hereinragen. Die folgenden Nachkommen werden Ihnen, genauer als mir, bekannt sein.

WELSER ȘI WELSERSHEIM

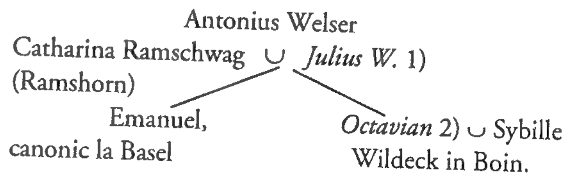
Contelui Rudolf Welsersheimb *în martie 1858* (Viena)

WELSER ȘI WELSERSHEIM[1]

Încercare de schiță genealogică
(alcătuită pe scurt)
(∪ semn al căsătoriei. Numărul care se află deasupra indică ori anul căsătoriei, ori numărul copiilor care au rezultat din respectiva căsătorie.)

Carl s-a stabilit în ținutul Wallis[2], de unde apoi, pentru întreaga familie, numele: Walisier, Walliser, Welser (Vallisii, Valliserii, Velseri).

1) *Julius* Welser a fost făcut cavaler, în 979, de Otto I, pentru serviciile aduse în războiul din Ungaria; moare în al 96-lea an al vieții sale sub Heinrich II.

[1] Așa (și nu „Welsersheim*b*") se află numele în volumul LIV, pag. 1631 al competentei lucrări: *Marele lexicon universal complet al tuturor științelor și artelor* ș.a.m.d., ș.a.m.d., Leipzig și Halle, 1747. Editat de Johann Heinrich Zedler, 64 vol. in folio (*n. – T. M.*).

[2] Le Valais, canton în sud-estul Elveției (*n. ed.*).

2) *Octavian W.* se stabilește la Augsburg, devine sfetnic al lui Konrad II și moare în anul 1074.

Dintre urmașii mai de seamă ai lui Octavian pot fi evidențiați aici în primul rând cei de la Augsburg, apoi cei de la Ulm și Nürnberg și, în fine, Welsersheim.

I. *La Augsburg*

Aici e de evidențiat unul singur, *Julius W.*, fiul unui Konrad W.[1] Pentru serviciile aduse în Țara Sfântă, în 1225 a fost făcut cavaler și înălțat la rangul de consilier militar de Friedrich II, apoi, în 1243, la Elbing, a fost „investit cu înalta cruce" de membru și senior al Ordinului teuton de Konrad, landgraf de Hessa și mare maestru al Ordinului teuton. A murit în 1278. Epitaful său poate fi văzut în biserica parohială din Elbing în Prusia. Un scut al lui se află și în capela Ordinului de la Nürnberg; un altul, în biserica mănăstirii din Heilsbrunn. Acest monument al unui Welser de la Heilsbrunn este cel mai vechi; el constă dintr-o tăbliță de lemn cu cei 3 crini ai familiei Welser (acordați odinioară drept blazon de Carol cel Mare unui Filipp W., care s-a distins în războiul din Lombardia); aceștia, roșii și albi, se află pe un scut împărțit în alb și roșu (care însă abia se mai distinge) peste crucea neagră pe fondul argintiu ca stemă a Ordinului fără cască; pe fondul argintiu sunt scrise cu negru cuvintele:

„Anno 1278 a murit Julius Welser, cavaler al Țării Sfinte și senior al Ordinului teuton din Prusia, după lupta câștigată de împăratul Rudolf I în Boemia. D.G.G."

Un șir de membri însemnați în istorie, care se stinge apoi în veacul al XVII-lea, se trage direct dintr-un Johann Welser.[2]

[1] Vezi *Cartea genealogică a Welserilor*, fol. 45 (*n. – T. M.*).
[2] În ms., p. 34, urmează schița de la p. 354 (*n. ed.*).

1) *Jacob W.* s-a stabilit în 1490 la Nürnberg (vezi: „III. La Nürnberg").

2) *Margarethe W.* era cunoscută ca o femeie foarte învățată a vremii ei. Trebuie amintită îndeosebi o scrisoare numismatică rămasă de la ea (cf. *Noue Zeitungen von gelehrten Sachen*[1], anul 1730, pg. 799).

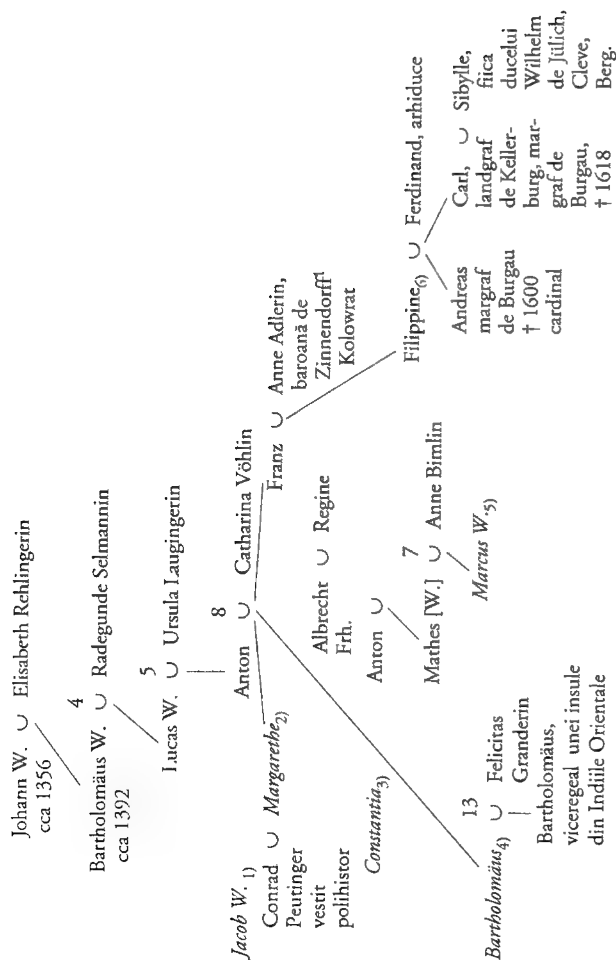
3) *Constantia Peutinger* are faima de cea mai frumoasă femeie din vremea aceea; ea l-a încununat în 1515, la Augsburg, pe Ulrich von Hutten cu „cununa de lauri a poeziei".

4) *Bartholomäus W.*, consilier intim a lui Carol V, era atât de bogat, încât împreună cu Fugger l-a putut împrumuta pe Carol V cu 12 tone de aur. Pentru aceasta i s-a acordat ca feudă castiliană Venezuela, provincie americană pe care în 1528 a luat-o în stăpânire, cu 3 corăbii echipate în Spania, dar la care a renunțat totuși după 26 de ani.

În aceeași vreme, împreună cu negustători din Nürnberg, a echipat o corabie trimisă spre Indiile Orientale pentru a afla noi piețe de negoț[2]. În consecință, îl vedem pe fiul său, Bartholomäus îndeplinind funcția de „vicerege al unei anumite insule din Indiile Orientale".

5) *Marcus (Mark) W.*, născut la 20 iunie 1558, a fost trimis la Roma în 1575, iar acolo a fost învățăcelul vestitului ciceronian Anton Muretus. Întors la Augsburg, a fost *duumvir* și a murit la 23 iunie 1614. Epitaful său (datorat lui Pignorius) se vede în biserica iacobinilor din Augsburg. Portretul său se află la biblioteca din Milan. Marcus Welsen era un înflăcărat apărător al științei, el însuși unul dintre cei mai învățați bărbați ai timpului său, aflându-se în corespondență chiar cu Galilei. Era atât de bun cunoscător al limbii italiene încât Galilei

[1] Informații noi despre lucruri savante.
[1] Jurnalul acestei călătorii de descoperiri există încă (*n. – T. M.*).

[1] După Burgemeister: „de Zinnenberg" (*n. – T. M.*).

expunând motivul pentru ca s-a slujit de limba italiană la redactarea celor 3 scrisori „De maculis solaribus"[1], se exprimă astfel: „Ma in altre ci ho avuto un altro mio particolar interesse, ed è: il non privarmi delle risposte di V.S. in tal lingua, vedute da me e dagl' amici miei con molto maggior diletto e maraviglia, che se fossero scritte del piu purgato stile Latine".[2]

Printre ciudățeniile lui Marcus W. este și aceea că, în pofida rugăminților și recomandărilor, n-a îngăduit niciodată să i se facă portretul. Portretul i s-a făcut totuși pe furiș. Despre asta se zice[3]: „Hoc uno ipsi (Peireskio) durus fuit Velserus quod sui effigiem constantissime denegavit, pro eo quo omnibus aliis ardentissime flagitantibus denegaverat instituto. Et Peireskius tamen illum nescientem pingi procuravit, conductor artifice, qui ipsius vultum e clandestino loco spectaret"[4] etc.

Operele lui Marcus Welser sunt:

---

[1] Despre petele din soare *(lat.)*.

[2] „Dar între altele am avut un alt interes particular al meu, și acesta este: „să nu mă privez de răspunsurile Signoriei Voastre în limba aceea, privite de mine și de prietenii mei cu cea mai mare plăcere și admirație, de parcă ar fi fost scrise în cel mai îngrijit stil latinesc" (it.). La acest citat, în manuscris se află următoarea notă a lui Maiorescu, în germană: „Vezi, în această privință, Christof Arnoldus, profesor la Nürnberg: *De Marci Velseri, vita genere et obitu* [= Despre viața, neamul și moartea lui Marcus Velserus], 1682, pag. 43".

[3] Gassendi *Vita Peireskii*. L.I. ad annum 1602 [= Gassendus, *Viața lui Peireskius*, locul necunoscut, la anul 1602], pag. 254 (*n. – T. M.*).

[4] „În această singură privință a fost Velserus aspru cu el (cu Peireskius), că i-a refuzat cu cea mai mare statornicie orice portret al său din cauza hotărârii pe care o luase atunci când îl refuzase tuturor celorlalți care i-l cereau cu cea mai mare stăruință. Și totuși, Peireskius a pus să-l picteze, fără știrea lui, aducând un artist care să-i privească chipul dintr-un loc ascuns" (*lat.*).

1) *Rerum Augustanarum Cummentarii, libris VIII. Conscripti.*[1] Venedig 1594 in fol.; 1595 la Augsburg în limba germană.

2) *Annalium Bojorum, libri V.*[2]. Augsburg 1602; în germană: Trident 1605 in 4.

3) *Epistolae.*[3]

4) *Conversio et passio Sanctarum Martyrum Asiae, Hilariae, Dignae, Eunomiae, Eutropiae, quae ante annos Paulo minus 1300 Augustae Vindelicorum passae sunt.*[4] Vendig 1584 în 4.

5) *Vita S. Uldarici, Augustanorum Vind. Episcopi.*[5]

6) *Apollonis Tyrii historia.*[6]

7) *Fragmenta tabulae antiquae ex Peutingerorum bibliotheca.*[7] Venedig 1591 in 4.

8) *Explicationes fragmentorum tabulae antiquae.*[8]

9) *Synopsis conciliorum septem occumenicorum.*[9]

10) *Historia Eugippi de S. Severino, Noricorum apostolo.*[10]

11) *Commentarius in Eutropium.*[11]

12) *Opus inscriptionum vetustarum, a Jono Grutero collectarum.*[12] Frankfurt 1707 in fol., II vol.

---

[1] Comentarii asupra treburilor augustane, redactate în opt cărți (lat.).

[2] Analele Boilor în cinci cărți *(lat.)*.

[3] Scrisori *(lat.)*.

[4] Convertirea și patimile sfintelor martire Asia, Hilaria, Digna, Eunomia, Eutropia, care au fost martirizate la Augusta Vindelicorum cu aproape 1300 de ani în urmă *(lat.)*.

[5] Viața sfântului Uldaricus, episcopul Augustei Vindelicorum *(lat.)*.

[6] Istoria lui Apollonius din Tir *(lat.)*.

[7] Fragmentele unei tabule antice din biblioteca Peutingeriana *(lat.)*.

[8] Explicațiile fragmentelor unei tabule antice *(lat.)*.

[9] Prezentare generală a celor șapte concilii ecumenice *(lat.)*.

[10] Istoria lui Eugippius din S. Severinus, apostolul noricilor *(lat.)*.

[11] Comentarii asupra lui Eutropius *(lat.)*.

[12] Inscripțiile vechi adunate de Joannes Gruterus (lat).

13) *Annae Comnenae historia Graeca et in Hieroglyphica Horapollinis opera Haeschelii.*[1]

14) *Demosthenis et Aristotelis paralleli.*[2]

15) *P. Optatiani Porphyrii Panegyricus Constantino M. dictus.*[3]

16) *Rabani Mauri opus singulare.*[4]

17) *Photius Graece et Latine, opera Haeschelii et Andreae Schotti.*[5]

18) *Gennadius Scholaris, patriarcha Constantinopolis, de praedestinatione, Graece.*[6]

19) *Vita Antonii Eremitae, a D. Athanasio scripta, Graece Latinaeque.*[7]

20) *Adriani synagoges literarum, Graece.*[8]

21) *Phrynichi epitome dictionum Atticarum cum notis.*[9]

22) *Philonis opuscula, prius* ἀνέκδοτα *e bibliotheca Augustana et Andreae Schotti.*[10]

23) *Syracides e MST. codice Augustano.*[11]

---

[1] Istoria greacă și hieroglifică a Anei Comnena, prin strădania lui Horapollo Haeschelius *(lat.)*.

[2] [Viețile] paralele ale lui Demostene și Aristotel *(lat.)*.

[3] Panegiricul rostit pentru Constantin cel Mare de către P. Optatianus Porphyrius *(lat.)*.

[4] Lucrarea unică a lui Rabanus Maurus *(lat.)*.

[5] Photius în greacă și latină, prin strădania lui Haeschelius și Andreas Scottius *(lat.)*.

[6] Gennadius învățatul, patriarhul Constantinopolului, „Despre predestinare", în greacă *(lat.)*.

[7] Viața lui Antonius eremitul scrisă de domnul Athanasius, în greacă și latină *(lat.)*.

[8] Colecția scrierilor sfinte ale lui Adrian, în greacă *(lat.)*.

[9] Rezumatul expresiilor antice de Phrynichus cu observații *(lat.)*.

[10] Opusculele lui Philon, nepublicate mai înainte, provenind din biblioteca augustană a lui Andreas Schottius (lat. și gr.).

[11] Syracides dintr-un codex manuscris augustan *(lat.)*.

24) *Jambi Nazianzeni* οσσοι παχομερεῖς *et alia ejus poëmatica.*[1]

25) *Geographica opuscula Marciani Heracleotae.*[2]

26) *Scylacis Cariandensis, Dicaearilis Messeni, Jsidori Characeni, Graece.*[3]

27) *Appiani Jllyrica, e codice Augustano, Graece, quorum antea nonnisi exstabat fragmentum.*[4]

28) *Eclogae legationum Dexippi, Eunapii, Petri Patricii, Prisci, Sophistae, Malchi Philadelphiensis Menandri protectoris, Graece.*[5]

29) *Alia plura Graecorum patrum: imprimis Gregorii Nazianzeni, Nisseni, Basilicus Magni, Joannis Chrysostomi, et aliorum homiliae non paucae.*[6]

30) *Laurentii Pignorii de servis.*[7]

Operele complete au fost publicate la Nürnberg – 1682 in folio. În frunte se află *De Marci Velseri vita, genere et obitu* de prof. Christof Arnold.

6) *Filippine Welserin*, căsătorită cu arhiducele Ferdinand, fratele împăratului Maximilian II, moartă în 1580 ca margrafină de Burgau, este bine cunoscută pentru destinul pe care l-a avut. Se spune despre ea, ca să nu arătăm aici decât acest amănunt minor, că avea un gâtlej atât de delicat încât, atunci când bea, puteai să vezi vinul roșu curgând la vale. După

[1] Iambii care sunt dezlânați ai lui Nazianzenus și alte poezioare ale lui *(lat. și gr.)*.

[2] Opusculele geografice ale lui Marcianus Heracliota *(lat.)*.

[3] Operele lui Scylax Cariandensis, Dicaeariles Messenius, Isidorus Characenus, în greacă *(lat.)*.

[4] Illyricele lui Appianus, din care mai înainte nu exita decât un fragment, după un manuscris augustan, în greacă *(lat.)*.

[5] Extrase din lucrările rămase de la Dexippus, Eunapius, Petrus Patricius, Priscus Sophista, Malchus Philadelphiensis, Menander, protector, în greacă *(lat.)*.

[6] Mai multe lucrări ale părinților greci [ai bisericii], în primul rând Gregorius Nazianzenus, Nissenus, Basilicus Magnus, Joannes Chrysostomus, și multe omilii ale altora *(lat.)*.

[7] „Despre sclavi" de Laurentius Pignorius *(lat.)*.

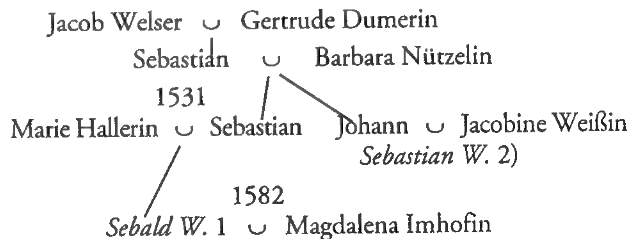
moartea ei, arhiducele a poruncit să se bată o monedă[1] (acum foate rară) cu bustul ei, în jurul căruia se află inscripția: DIVAE PHILIPPINAE[2]. Un portret al Filippinei se păstrează la castelul Schönbrunn, iar altul în colecția din Ambras.[3]

II. *La Ulm*

O ramură a familiei Welser a fost transplantată în veacul al 16-lea la Ulm. Acesteia îi aparține Marcus Christof Welser, care – ridicat în 1710 la rangul de baron de către împăratul Josef II – a murit la 1727 ca cel mai în vârstă dintre consilieri de la Ulm, lăsând în urmă-i trei fii.

III. *La Nürnberg*

Mai devreme încă (1493) s-a stabilit la Nürnberg *Jacob Welser*, fiul lui Lucas W. și al Ursulei Laugingerin. Vezi la I 1).

[1] Citat la Köhler, *Historische Münzbelustigungen* [= Amuzamente istorice cu monede], 22 vol., cu 1377 reproduceri de monede și 2 vol. catalog; [v. vol. 4, Nürnberg. 1729–1765 (*n. – T. M.*).

[2] Divinei Philippine *(lat.)*.

[3] Colecțiile de artă, adunate la castelul Ambras din apropiere de Innsbruck reședința arhiducelui Ferdinand de Tirol și a soției sale Philippina Welser, au fost strămutate în 1806 la Biblioteca Națională din Viena (*n. ed.*).

1) *Sebald Welser*, un cunoscut călător, a înălțat la Altdorf vestitul Auditorium Welserianum, a instituit acolo 2 burse ș.a.m.d. A murit la 1 sept. 1589 la Ulm.

Epitaful său de aici sună astfel:

Conditur hoc Saxo
Quiquid mortale fuit
Sebaldo Welsero
Patrit. Augustano et Noribergensi;
Redditit animum Redemptori
A. Sal. hum. 1589.
Cal. Sept. Aetat. suae 32.[1]

De jur-împrejur se află hexametrii:

Clauditur hoc tumulo corpus mortale Sebaldi
Welseriadum de stirpe sati cui gentis avitae
Gloria non tantum decori est, sed conscia virtus,
Atque animis major solers prudentia rerum.
Heu dolor! Hunc patriae vix ostendere futurum
Rectorem, civemque bonum, fata, aspera fata.
Hunc moerta, ante diem Respublica Norica luget
Ereptum Consortem opere sociumque laborum.
Ulma pias fonet exuvias, mens funeris expers
In Christi gremio laetatur: at inclyta facta
Virtutemque viri celebrabunt grata nepotum
Secula, texando meritis praeconia laudis.[2]

[1] „Sub această piatră este îngropat ceea ce a fost pieritor din Sebaldus Welserus, patrician în Augusta și Noriberg; el i-a înapoiat sufletul mântuitorului în anul de grație 1589, la 1 septembrie, fiind în vârstă de 32 de ani" *(lat.)*.

[2] „În acest mormânt este închis trupul pieritor al lui Sebaldus Welseriades, născut dintr-o spiță pentru care nu atât gloria neamului strămoșesc, cât virtutea conștientă și prevederea iscusită, mai de preț decât curajul, sunt o fală. Vai, ce durere! Destinul, destinul crud al patriei sale a arătat doar că el va fi un îndrumător și un bun cetățean. Întristată, republica Norică îl jelește înainte de vreme, căci i-a fost smuls un părtaș la treburi și un tovarăș de strădanii. Ulma îi păstrează rămășițele pioase, spiritul lui, care n-a cunoscut înmormântarea, se desfată în sânul lui Christos: însă isprăvile strălucite și virtutea acestui bărbat le vor celebra generațiile recunoscătoare ale nepoților, țesând pentru meritele lui o proslăvire glorioasă" *(lat.)*.

2) Acest *Sebastian Welser* s-ar părea că este acela din care se trage familia Welsersheim.[1]

Mai înainte însă de a intra în amănunte, aș vrea să mai amintesc, pe de o pate, că printre casele cu care erau înrudiți Welserii se află și *Colalto Colonna, Orsini, Rappolistein, Wartensee, Wiltenberg, Adelspach, Eggenberger, Kolowrat*, iar pe de altă parte, să amintesc, în afară de cele deja citate, următoarele lucrări mai vechi, în care se află știri despre Welseri:

Gauhen's *Adelslexicon*[2],
Bayle's *Kritisch historisches Wörterbuch*[3], III, pag. 438,
Burgemeister, *Vom schwäbischen Reichsadel*[4], pag. 365.

IV. *FAMILIA WELSERSHEIM*

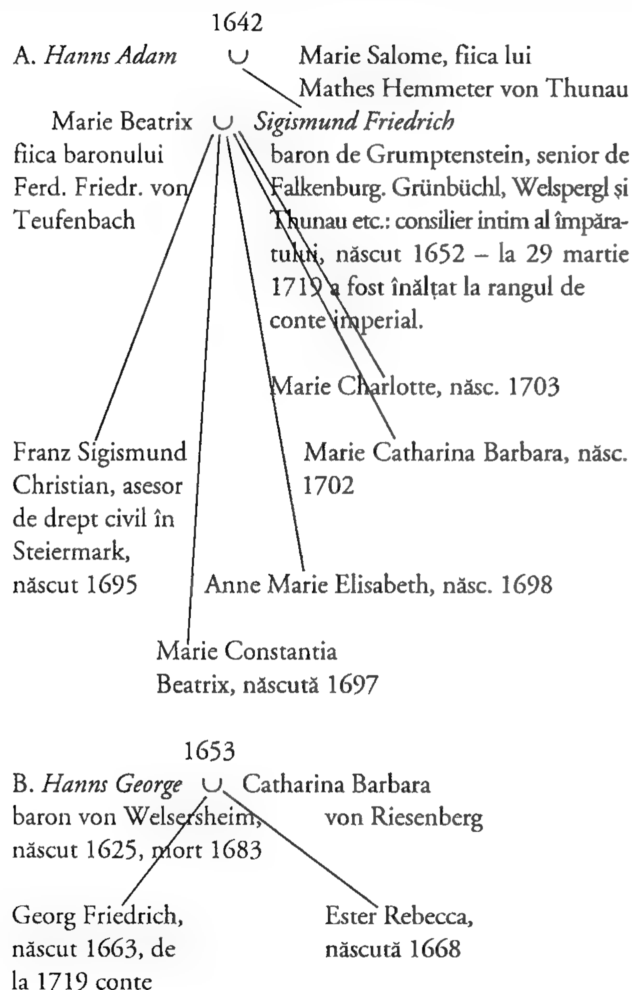
În orice caz, aceștia se trag direct dintr-un *Sebastian W[elser]*, care a trăit pe la 1590 și a fost bunicul a patru nepoți, care, la 27 februarie 1651, au primit de la Ferdinand III titlul de baroni ai imperiului „von Welsersheimb". Aceștia sunt:

[1] Mie însumi nu-mi stau, deocamdată, la dispoziție izvoare mai precise cu privire la această chestiune. Poate că vei avea bunătatea ca, prin câteva rânduri lămuritoare, să schimbi semnele de întrebare sărace cu duhul ale îndoielii mele într-un recunoscător semn de exclamare al certitudinii (*n. – T. M.*).

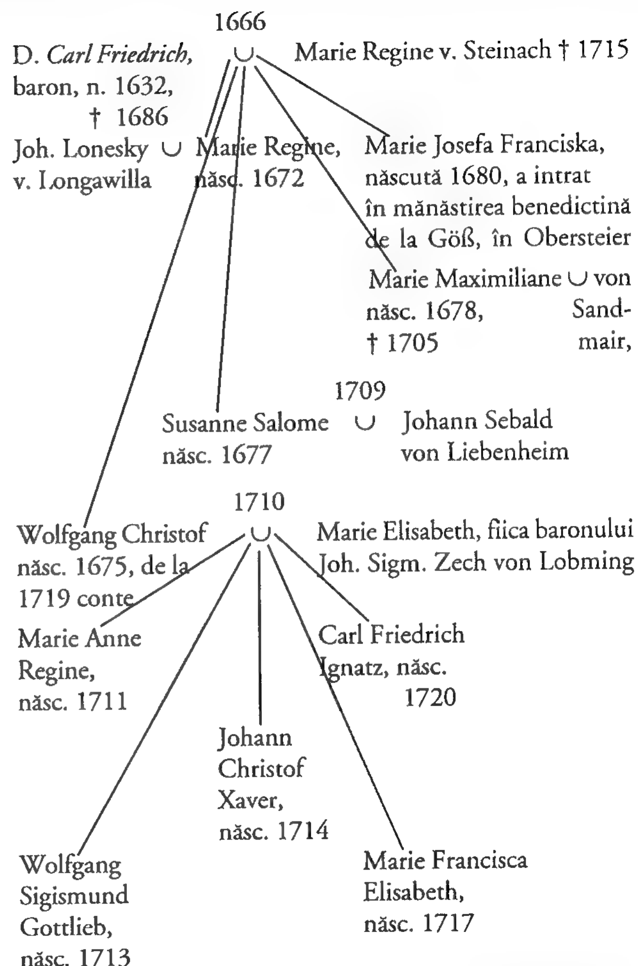
[2] Gauhen, *Lexiconul nobilimii*.

[3] Bayle, *Dicționar critic-istoric*.

[4] Burgemeister, *Despre nobilimea imperială din Suabia*.

C. *Peter Paul,* baron, a căzut în 1684 în fața localității Ofen, ca locotenent-colonel imperial.

Aceștia sunt membrii care se încadrează în veacul al XVIII-lea. Descendenții următori îți sunt mai bine cunoscuți decât mie.

(trad. *Georgeta Rădulescu-Dulgheru*)

LA ÎNCERCĂRILE DE DERIVARE A [CUVÂNTULUI] „MARRY“

Profesorului de limba engleză de la Academia Tereziană chesaro-crăiască

I. B. HOEGEL
în martie 1858, Viena

În dicționarul său englez, Flügel derivă pe *Marry* interjecțional de la *Mary* (Marie), oarecum la fel cum este considerat germanul *je* drept o prescurtare de la *Jesus*. Cu toate acestea, acea derivare nu pare deloc să corespundă tuturor cazurilor în care se află folosit *marry*. Astfel, de pildă, nu se poate face abstracție de faptul că Maria, în expresia pe care o citează și Flügel, *Marry trap!*, are o funcție aparte. Iar dacă se mai recurge și la o ipoteză etimologică, atunci se mai pot cita în această privință și următoarele:

1) *marrire*, în latina medievală, înseamnă același lucru ca și *contradicere*. Este derivat de la *marra*, care înseamnă șanț transversal.[1] Îl găsim trecut în franceza veche; așa înseamnă, de pildă, în aceasta:

[1] Astfel, după Capitula din *Glossarium ad scriptores mediae et infimae latinitatis, auct. Du Cange*. IV. pag. 562 (*n. – T. M.*).

Dedans Vianne sus el mestre donjon Dame Guiborg faisoit grant marison.[1] etc.

Dacă *marry* ar deriva de aici, atunci ar fi un fel de interjecție adversativă, ca germana „poate că nu?“, „cum să nu!“, sau ca latinul *at*, sensuri ce corespund perfect, cel puțin pasajelor din *Julius Caesar*, care au dat prilejul nemijlocit al acestor rânduri. Se înțelege că acest sens va fi fost nuanțat diferit în diferite timpuri, trecând de la *șanț transversal*, la *de-a curmezișul*, până la noțiunea de ceva care împiedică în general, de *împotrivă, contra* ș.a.m.d.; în orice caz însă se poate afirma foarte îndreptățit că expresia *marry trap*, care va fi fost confuză în primele timpuri, provine din sensul primitiv al cuvântului *marra*.

2) O a doua circumstanță, asupra căreia îmi îngădui să atrag atenția, este aceea că în dialectele românești (valahe) din Valahia, Moldova, la cuțovlahi etc., în orice caz dialecte de origine latină, se găsește cuvântul *mare*, folosit în *absolut același* mod.

N-o fi oare aici cea mai simplă derivare din *as, maris?* Ablativul latin al declinării a treia *mare* dă nominativul românesc, cum se știe, de altfel, că este cazul potrivit legilor limbii române. (Nu știu în ce măsură s-ar putea găsi o analogie cu aceasta la poporul german. Dar după cele comunicate mie de germani, berlinezii au și ei un asemenea vocativ în comicul lor *Männeken*.) Desigur, englezii au deja în limba lor, de la rădăcina *mas*, cuvântul *male*; cu toate acestea, în latină însuși *mas* avea două forme de genitiv: *malis* și *maris*; cel puțin într-un loc se zice *„in malem*“[2], astfel că în *male* ar fi reprezentată o formă de declinare a lui *mas*, în *marry*, dimpotrivă, cealaltă formă uzitată.

Oricum ar fi însă – asemănarea dintre englezescul *marry* și românescul *mare* este evidentă, iar o determinare precisă a

[1] *Le Roman de Girard de Vienne*. M. S. (*n. – T. M.*).
[2] Charta an 1348 ex. Schedis Pr. de Mazangues (*n. – T. M.*).

rădăcinii uneia ar fi hotărâtoare și pentru cealaltă. Mai ales acum, când se acordă importanță cercetării etimologice, în primul rând în compararea tuturor limbilor descendente, iar la limbile primitive în readucerea la sanscrită, este interesant de văzut cum tocmai la cele două limbi cu elemente latine, care sunt atât de îndepărtate una de alta în spațiu, această rădăcină se găsește cu aceeași utilizare, pe când celelalte limbi romanice n-au mai folosit-o în același mod. (Din păcate nu am la îndemână cercetările lui Diez. Totuși cred că nici el n-a aflat la spanioli, italieni și francezi acel cuvânt cu sensul interjecțional aparte.)

N.B. Profesorul Högel a adăugat:

má = myele

anglo-saxon már = more, rather

mara } = – » –
mare }

mirige = cheerful

scoțiană: mery = faithful
franceză veche: mer = pur, vrai, fin (lat. *merus*)
langue d'oil: mier = » »
(Așa și ital. și span. de acum

meró = curat)

(*N.B.* Să prelucrez în românește această mică lucrare etimologică, cu indicarea întregului material din dialectele milanez, din Graubünden, venețian și turinez.)

(trad. *Georgeta Rădulescu-Dulgheru*)

EINE KLEINE SPRACHVERGLEICHUNG,
gelegenheitlich der Übersetzung der fünf ersten Verse von Virgils *Georgicon* ins Friaulische

Dem Professor der klassischen
Philologie in der k.k. Theresia-
nischen Akademie
Dr. *Josef Zhishmann*
im April 1858, Wien

P. Virgilii Maronis *Georgicon*
E libro primo, 1–5
Lat.

Quid faciat laetas segetes, quo sidere terram
Vertere, Maecenas, ulmisque adjungere vitis
Conveniat, quae cura boum, qui cultus habendo
Sit pecori, apibus quanta esperientia parvis
Hinc canere incipiam.

Román. (wörtliche Übersetzung
des lateinischen Originals)

Ce face ridende[1] semanaturele, subt ce stele este a se intorcere pamentul, Mecenate, si se cuvine a se adaugare la

[1] „Laetas" läßt sich nicht anders, als durch jenen Tropus, geben (*n. – T. M.*).

ulme vitiele, ce grigia[1] boiloru, ce e (de observatu) la pecuraria[2], câta esperiintia la albine pucine, de aci[3] incepu a canta (*oder*: a cantare).

Friaul.

Ce che allegris pò *rindi* i' semenaz, Sot qual *influs* s'abbi d'arà il terren, Strenzi de vit cul olm il maridaz: Qual' art, qual *diligenza* e qual *inzen* S'abbi da usà ciu bus tant nei stallaz. C'a la chiampagna: e aciò riescin ben, Cimut lis as si devin governà, Generos Mecenat, is nei chiantà.

Rom. (möglichst wörtliche Übersetzung des friaul'schen Textes)

[1] Sonderbar entstanden als Kontradiction aus: *negrigescu* vernachlässige; *grigescu* = sorge, *grigia* = Sorgfalt (*n. – T. M.*).

[2] Viehzucht; *pecurariu*, war sich damit beschäftigt. Dagegen ist das Stammwort *„pecus"* für Vieh nicht mehr vorhanden. Da wird *„vita"* gebraucht, als das lebende **κατ' ἐξοχην** ähnlich wie kroatisch von *živiti* das *Živina* (*n. – T. M.*).

[3] *Aci* = hier, spanisch: *aqui*, italienisch abgekürzt: *qui*, Übrigens sagt man im Romanischen familiär auch *ici* (frz. *ici*). Unter diesen Übergangsfällen gibt es einige, die bei der Vergleichung von hohem Interesse werden. Ein solcher Übergang ist z.B. leicht zu verfolgen bei *filius, subter, mulier, unus* etc.

lat. *filius*, ital. *figlio*, rein roman. *fiiu*, frz. *fils*, span. *hijo*, dialekt. rom. *hiiu*.
lat. *subter*, ital. *sotto*, rom. *subt*, frz. *sous*, firaul. *sot*.
lat. *mulier*, rom. *muiere*, span. *muger*, ital. *moglia*.
lat. *unus*, rom. *unu*, ital. *uno*, frz. *un*.

In den beiden letzten Fällen ist das Romanische dem Lateinischen unter allen Töchtersprachen am nächsten. Dies ist auch sonst sehr oft der Fall. Besonders ist z.B. ohne Ausnahme konsequent durchgeführt die Herübernahme von Worten aus dem *reinen* Ablativ der 3. lateinischen Declination. Bei uns kommen da nicht Abkürzungen vor, wie: *re, città, virtù* usw., sondern da heißt es: *rege, citate, virtute* usw. Ferner bilden wir allein nach dem Vocativ unserer Nomina auf *u* (lat. *us*) in *e*, z.B. *generosu, generóse!* Und Solches mehr (*n. – T.M.*).

Ceea ce ridende pote face semanaturele, subt care influsu e de a se arà (*oder*: de a fire[1] aratu) campulu, vitiele de vin sunt de a se marità[2] cu ulmu, care arte, care diligintia si care ingeniu[3] e de a se usà la boi atâtu in staule câtu in campia...: (?), generose Mecenate, eu voiu cantà.

Aus dieser Vergleichung mit dem Friaul'schen ist besonders hervorzuheben:

Das *rindi* (wogegen gleich darauf *diligentia*).

Im Romanischen nämlich ist diese Verwandlung der *e* in *i* vor *nt* und *nd* überall durchgeführt. So sagen wir: *diligintia, intreprindere, depindere* usw.

Das *d'arà* als abgekürztes Infinitiv wie es auch bei uns durchgängig vorkommt, wie bereits erwähnt.

Das *terren*. Im Romanischen kommt vor ein *terrena*, das heißt aber mehr zerriebenen Erde, Sand, während jenes friaul'sche überhaupt Feld zu bedeuten scheint, wofür wir im Romanischen *campu* haben.

Als Ähnlichkeit ist noch bemerkenswert das Verschwinden des Endvorkals *u* oder *o* aus Wörtern, die doch aus Lateinischen auf *us* stammen; hier z.B. aus *influs*. Wir schreiben zwar *influsu*. dieser *u* wird aber selten ausgesprochen.

[1] Solche Ausdrucksweise findet sich auch im Englischen. Z.B. hier: *is to become planghed* (*n. – T. M.*).

[2] In der Volkssprache findet sich nur der abgekürzte Infinitiv auf *-à*; in der Schriftsprache auch der volle *are* (*n. – T. M.*).

[3] Neben der allgemein giltigen Aussprache: in*ge*niu (das *ge* wie im Italienischen), kommt im Banate dialektisch statt des *ge* ein eigentümlicher Laut vor, der sich sehr dem Französischen nähert; in der Moldau [aici T.M. notează marginal: „Falsch"] wird er zu *dze*, bei den Kotzowlachen zu reinem *z*; in so fern ist das friaul'sche *inzen* damit zusammenzuhalten (*n. – T. M.*).

O MICĂ CERCETARE DE LINGVISTICĂ COMPARATĂ,

prilejuită de traducerea primelor cinci versuri ale *Georgicelor* lui Virgiliu în friulană

Profesorului de filologie clasică din Academia Tereziană chesaro-crăiască

dr. Josef Zhishmann,
în aprilie 1858, Viena

P. Virgilii Maronis *Georgicon*
E libro primo, 1–5
Lat.

Quid faciat laetas segetes, quo sidere terram
Vertere, Maecenas, ulmisque adjungere vitis
Conveniat, quae cura boum, qui cultus habendo
Sit pecori, apibus quanta esperientia parvis
Hinc canere incipiam.

Rom. (traducere literală a originalului latin)

Ce face ridende[1] semanaturele, subt ce stele este a se intorcere pamentul, Mecenate, si se cuvine a se adaugare la ulme vitiele, ce grigia[1] boiloru, ce e (de observatu) la pecuraria[2], câta

[1] „Laetas" nu poate fi redat altfel decât prin acel trop (*n. – T. M.*).

esperiintia la albine pucine, de aci[3] începu a canta (sau: a cantare).

Friul.

Ce che allegris pò *rindi* i' semenaz, Sot qual *influs* s'abbi d'arà il terren, Strenzi de vit cul olm il maridaz: Qual' art, qual *diligenza* e qual *inzen* S'abbi da usà ciu bus tant nei stallaz. C'a la chiampagna: e aciò riescin ben, C i m u t l i s a s s i d e v i n g o v e r n à, Generos Mecenat, is nei chiantà.

Rom. (traducere cât mai literală a textului friulan)

Ceea ce ridende pote face semanaturele, subt care influsu e de a se arà (sau: de a fire[4] aratu) campulu, vitiele de vin sunt de a se marità[1] cu ulmu, care arte, care diligintia si care

[1] Rezultat în mod straniu, ca o contradicție, din: *negrigescu* vernachlässige; *grigescu* = sorge, *grigia* = Sorgfalt (*n. – T. M.*).

[2] Creșterea vitelor; *pecurariu* se ocupa cu aceasta. Dimpotrivă, etimonul *„pecus"* pentru vită nu mai există. Atunci se folosește *„vitu"* ca κατ' ἐξοχήν animat, ca *Živina* din croată, din *živiti* (*n. – T. M.*).

[3] *Aci* = aici, spaniolă: *aqui*, italiană prescurtat: *qui*. De altminteri și în românește se spune familiar *ici* (fr. *ici*). Printre aceste cazuri de tranziție există unele de mare interes pentru comparare. O astfel de tranziție este ușor de urmărit, de exemplu, la *filius, subter, mulier, unus* etc.

lat. *filius*, ital. *figlio*, curat rom. *fiiu*, fr. *fils*, span. *hijo*, dialect. rom. *hiiu*.
lat. *subter*, ital. *sotto*, rom. *subt*, fr. *sous*, friul. *sot*.
lat. *mulier*, rom. *muiere*, span. *muger*, ital. *moglia*.
lat. *unus*, rom. *unu*, ital. *uno*, fr. *un*.

În ultimele două cazuri, dintre toate limbile fiice, româna este cea mai apropiată de latină. De altfel acesta este adesea cazul și altminteri. Îndeosebi este consecvent realizată, fără excepție, de pildă, preluarea de cuvinte din ablativul *pur* al celei de a 3-a declinări latine. La noi nu se întâlnesc prescurtări ca: *rè, città, virtù* ș.a.m.d., ci găsim: *rege, citate, virtute* ș.a.m.d. Mai departe, numai noi formăm după vocativ numele în *u* (lat. *us*) în *e*, de exemplu *generosu, generóse*. Și multe asemenea (*n. – T. M.*).

[4] Un asemenea mod de exprimare se află și în engleză. De ex., aici: *is to become plangbed* (*n. – T. M.*).

ingeniu[2] e de a se usà la boi atâtu in staule câtu in campia... (?), generose Mecenate, eu voiu cantà.

Din această comparație cu cea friulană, sunt de subliniat îndeosebi:

rindi (în schimb, imediat după aceea, *diligentia*).

Căci în română s-a generalizat această transformare a lui *e* în *i* înainte de *nt* și *nd*. Astfel, noi spunem: *diligintia, întreprindere, depindere* ş.a.m.d.

D'arà ca infinitiv scurt, cum apare și la noi în general, după cum s-a amintit.

Terren. În română apare un *terrena*, care înseamnă însă mai mult pământ fărâmițat, nisip, pe când cel friulan pare să însemneze, în general, câmp, pentru care noi avem în română *campu*.

Ca asemănare mai este de remarcat dispariția vocalei finale *u* sau *o* din cuvinte care provin totuși din cele latine terminate în *us*; aici, de exemplu, din *influs*. Noi scriem într-adevăr *influsu*, acest *u* însă se pronunță rareori.

(trad. *Georgeta Rădulescu-Dulgheru*)

---

[1] În limba populară se întâlnește numai infinitivul scurt în *-à*; în limba literară și cel lung *-are* (*n. – T. M.*).

[2] Alături de pronunțarea generală valabilă: ingeniu (*ge* ca în italiană), în Banat, dialectal, se întâlnește, în loc de *ge*, un sunet care se apropie foarte mult de franceză; în Moldova [aici Maiorescu notează marginal: „fals“] acesta este *dze*, la cuțovlahi *z* pur; în această privință, face parte din aceeași categorie cu friulanul *inzen* (*n. – T. M.*).

NOTE. COMENTARII. VARIANTE

TRADUCERI

I. POEZII

ÎN PRESĂ

(p. 11) [DE SUPT PĂMÂNT]

Publicată în *Calendarul bunului econom pe anul 1877* [I]. Sibiu, Editura Tipografiei Jos. Drotleff & Comp., [1876], p. 23. Trad[ucere] din Goethe. Nu se menționează traducătorul.

În volum: *Critice*, I, 1892, p. 75, 88; *Critice*, I, 1908, p. 41, 47; *Critice*, I, 1915, p. 49, 57; Titu Maiorescu, *Opere III. Traduceri*, Ediție, note, comentarii, indice de Georgeta Rădulescu-Dulgheru și Domnica Filimon, Editura Minerva, București, 1986, p. 333.

Calendarul bunului econom pe anul 1877 este scos de Dimitrie Comșa și Eugen Brote și se tipărește între 1877 și 1882. Cuprinde, potrivit tradiției în întocmirea acestor publicații, o parte calendaristică, o parte literară și una economică. Calendarul se deschide, în partea literară, cu nuvela lui Ioan Slavici, *Popa Tanda*, după care urmează poezii de V. Alecsandri, D. Bolintineanu, Matilda Cugler Poni, Veronica Micle, Gr. Alexandrescu.

În *Calendar*, poezia *[De supt pământ]* este precedată de o culegere, făcută de Miron Pompiliu, din lirica populară și este urmată de un fragment din studiul lui Maiorescu, *Despre scrierea limbii române*.

Profesori la Institutul Teologic-Pedagogic din Sibiu, D. Comșa de științe agricole și E. Brote de științele economice,

se ocupă în partea a treia a calendarului lor de *Economia câmpului*, *Economia vitelor*, de *Pomărit*, *Vierit*, *Legumărit*, *Mătăsărit*, *Stupărit* și dau informații practice despre prevenirea bolilor, despre târgurile din Transilvania, poștă, schimburile monetare.

Activitatea lui D. Comșa și E. Brote stă și în atenția lui Eminescu, cum vom arăta și în Comentariile la *Calendarul bunului econom pe anul 1878*. D. Comșa este autorul unui tratat, *Pomăritul, întocmit cu deosebită privire la grădina școlară*, tipărit la Sibiu în 1877, căruia Eminescu îi consacră o dare de seamă în *Curierul de Iași* din 10 iunie 1877[1] și o a doua în *Convorbiri literare* din 1 august 1877[2]. Poetul elogiază activitatea autorilor acestui calendar pentru ținuta științifică, pentru adoptarea scrierii fonetice și pentru frumoasa limbă românească prin care aduceau o contribuție importantă în lupta ce se ducea pentru „unitatea culturală".

(p. 12) DIN TINEREȚE
(Trad. din E. Grisebach)

Publicată în *Convorbiri literare*, XIV, nr. 12, 1 martie 1881, p. 482–483.

Reprodusă în *Epoca*, X, nr. 159, 11 iunie 1904, p. 1. Fără semnătură.

În volum: Titu Maiorescu, *Opere III. Traduceri*, 1986, p. 334–335.

Poezia se publică în Convorbiri literare fără numele autorului și cum după această traducere urma o poezie a lui R. Toriceanu, *Cu glas de durere*, se atribuia acestuia și

---

[1] *Curierul de Iași*, X, nr. 61, 10 iunie 1877, p. 3; *Opere IX. Publicistica*, București, Editura Academiei, 1980, p. 393–395.

[2] *Convorbiri literare*, XI, nr. 5, 1 august 1877, p. 197–199; *Opere IX. Publicistica*, p. 406–408.

traducerea. Eroarea este semnalată, cu siguranță, de Maiorescu și redacția se grăbește s-o înlăture. „În tabla de materii, anul XIV – se atrage atenția aici – se arată din eroare că poezia *Din tinerețe* de Grisebach ar fi tradusă de R. Toriceanu pe când este tradusă de T. M. Asemenea s-a uitat a se însemna literele T. M., pag. 483, vol. XIV, la sfârșitul poeziei citate"[1] Maiorescu întreținea legături strânse cu *Eduard Grisebach* (1845–1906), consulul Germaniei la București. „Mă văd des cu Eduard Grisebach – notează criticul în jurnalul său –, consulul Prusiei în București. Cunoscut prin el pe Alarcon, eu tradus după aceea «O bună pescuire» și o poezie din «Noul Tannhäuser» al lui Grisebach și Quadrinhas braziliane și afară de aceste chiuituri tiroleze, îndemnat la aceasta de o seară petrecută la Iași la alde Negruzzi, la sfârșitul lui mai (*joi seara 29 mai st. v.*]"[2]. I.A. Rădulescu-Pogoneanu, editorul jurnalului lui Maiorescu, însoțește însemnarea cu o notă, în care dă informații și asupra lui Eduard Grisebach, consulul german la București. De aici aflăm că acesta funcționează în serviciul Germaniei ca atașat de legație la Roma, vice-consul la Iași, consul la București și Petersburg. Cunoscător al literaturii germane și universale, bibliofil cu renume, editor al lui Bürger, Kleist, tipărește cea mai bună ediție a operelor lui Schopenhauer. I se citează cele două volume *Der neue Tannhäuser* din 1869 și *Tannhäuser in Rom* din 1875. Maiorescu notează în jurnalul său, în decembrie 1880, că Eduard Grisebach se găsea alături de Zizin Cantacuzino și Ana Rosetti, cu care criticul se va și căsători, printre persoanele care îl stăpâniră tot anul[3].

Poezia lui Grisebach tradusă de Maiorescu se găsește în volumul *Der neue Tannhäuser* și este reprodusă în *Epoca* în

---

[1] *Convorbiri literare*, XV, nr. 1, 1 aprilie 1881, p. 44.

[2] Titu Maiorescu, *Însemnări zilnice*, I, p. 335.

3 *Ibidem*, I, p. 340.

finalul foiletonului, nesemnat, *O baladă de Schiller tradusă de Eminescu*, unde se arată că manuscrisul ei, împreună cu al nuvelei *Cezara*, cu multe modificări operate de poet, s-a găsit printre cărțile lui Maiorescu. În traducerea poeziei are un rol și Grisebach, motiv pentru care i se face și o prezentare. Foiletonul stă în atenția lui Perpessicius în comentariile la poezia *Mănușa*, publicată în *Amicul familiei* în 1881[1].

Eduard Grisebach „poet și critic, adesea paradoxal", cum îl caracterizează I. A. Rădulescu-Pogoneanu[2], caută să reînvie pentru contemporanii săi „Minnesangsfrühling" („Primăvara *minnesang*-ului"), reprezentate de Tannhäuser (născut pe la 1200) și de alți scriitori germani, între care Walther von der Vogelweide (1170–1230) se afirmă „cel mai talentat și multilateral"[3].

Eduard Grisebach evoca și el biserica, centrul vieții culturale din vremea *minnesing*-erilor, cum făcuse și în tinerețe. Constată în poezia sa, cu ironie, că s-a cumințit și că Dumnezeu nu mai făcea parte din viața sa.

(p. 14) UMPLEȚI-MI PAHARUL
Cântec de Lord Byron

Publicată în *Convorbiri literare*, XVIII, nr. 3, 1 iunie 1884, p. 124. Semnată: X.

În volum: Titu Maiorescu, *Opere III. Traduceri*, 1986, p. 348–349.

---

[1] M. Eminescu, *Opere II. Poezii tipărite în timpul vieții*, București, Fundația Regală pentru Literatură și Artă, 1943, p. 166–167.

[2] Titu Maiorescu, *Însemnări zilnice*, I, p. 333.

[3] Mihai Isbășescu, *Istoria literaturii germane*, București, Editura Științifică, 1968, p. 70–71.

Maiorescu trimite *Convorbirilor literare* traducerea acestei poezii, care în original poartă titlul *Fill the goblet again*, înainte de 13 februarie 1884. „Te rog șterge-l – îi scrie lui Iacob Negruzzi, în 13–25 februarie 1884 – din traducerea poeziei lui Byron"[1]. Maiorescu solicită să se facă și alte modificări după care încuviințează publicarea, fără însă să pună mare preț pe traducere. „Acum public-o – convine în scrisoarea din 9/21 mai 1884 – dacă nu ai ceva mai bun la îndemână"[2].

Cea dintâi mențiune din jurnalul lui Maiorescu în legătură cu Byron este din octombrie 1882. „Sâmbătă [23 octombrie]. Seara, la Bothmer; el [ne-a citit din traducerea lui Byron de Gildemeister *Peppo* și altele"[3]. E. von Bothmer, consulul Germaniei la București, manifesta mult interes pentru literatură și nimic nu ne împiedică să admitem că sub acel „și altele" se numără și această poezie. Maiorescu asistă la Palat la lecturi din Byron, făcute de Carmen Sylva: „Joi 2 februarie. De la 3–6 ½ la Regina. Ea cu Livia ne-a cântat duete, după aceea dânsa antrenată în Byron[4]. Maiorescu asistă din nou la lecturi din Byron făcute de Bothmer, de data aceasta ca invitat al său. „Seara, la masă – notează în 21 februarie 1884 – Cleopatra Lecca, după masă alde Bothmer, stat de vorbă și ne-a citit el din *[Don] Juan* al lui Byron până la ora 12"[5].

---

[1] Gh. Cardaș, *Documente literare. Scrisori primite de Iacob Negruzzi de la diferiți scriitori români*, în *Cugetul românesc*, II, nr. 10–11, octombrie–noiembrie, 1923, p. 762; I. E. Torouțiu și Gh. Cardaș, *Studii și documente literare. „Junimea"*, I, București, 1931, p. 19. Scrisoarea este datată greșit: București, *Luni 13/15 Fevr. 1884* atât în revistă, cât și în volum, în loc de: *13/25 februarie 1884*.

[2] *Cugetul românesc*, II, nr. 10–11, octombrie–noiembrie 1923, p. 763; I. E. Torouțiu și Gh. Caradaș, *op. cit.*, p. 20.

[3] Titu Maiorescu, *Însemnări zilnice*, II, p. 132.

[4] *Ibidem*, p. 228.

[5] *Ibidem*, p. 233.

Traducătorul este identificat de Petre Grimm, profesor de engleză de la Universitatea din Cluj, după scrisorile publicate în *Cugetul românesc* în 1923[1]. Aici discută numai primele două strofe din această traducere, spre deosebire de investigațiile întreprinse în legătură cu Shakespeare. De altfel, Byron cunoștea, la acea dată, o circulație mult mai mică în literatura română.

Maiorescu asistă la multe lecturi din opera lui Bothmer, cum era un mare admirator al lui Byron, și cu toate acestea poetul englez nu este reprezentat, cum ne-am aștepta, în scrisul maiorescian.

(p. 16) TRADUCERI DIN GOETHE

Publicate în *Convorbiri literare*, LXV, nr. 3–4, martie–aprilie 1932, p. 279.

În volum: Titu Maiorescu, *Opere III.* Traduceri, 1986, p. 338–340.

Cuprind: *[De supt pământ], [Nu mai faceți atâta gură], [Talent fără noroc], [Închină-te la foc și te-njosește], [Averea pierdută – pierdere mică], [La lucruri bune se sfădesc].*

Poezia [*De supt pământ*] se publică mai întâi, cum am arătat în comentariile la această poezie, în *Calendarul bunului econom pe anul 1887* și Maiorescu o introduce în ediția *Criticilor* sale din 1892, 1908 și 1915.

Convorbirile literare consacră acest număr lui Goethe și Mircea Florian publică studiul *Goethe, rapsodul culturii moderne*, I.V. Pătrășcanu *Faust*, o analiză mai mult evocativă decât critică, iar L. Ionescu-Sachelarie dă traduceri din poezia lui Goethe.

---

[1] Petre Grimm, *Traduceri și imitațiuni românești după literatura engleză*, în *Dacoromania, III, 1923.* Cluj, Institutul de Arte Grafice „Ardealul", 1924, p. 309–310.

I. A. Rădulescu-Pogoneanu care pregătea după manuscrise ediția *Însemnări zilnice*, din care primul volum se va tipări în 1937, consideră că din acest număr omagial nu putea lipsi Maiorescu și întocmește grupajul de față, cu precizarea că poeziile făceau parte: „Din însemnările zilnice ale lui T. Maiorescu (1865–1867)".

Poeziile rămase în manuscrise și publicate de I. A. Rădulescu-Pogoneanu se păstrează în stadiul inițial de elaborare, în traducere liberă, cu inversiuni de versuri și interpretarea unora din ele care se îndepărtează de originalul german.[1]

Colaborarea postumă a lui Maiorescu la acest număr omagial al *Convorbirilor literare* nu putea lipsi, dar contribuia în mică măsură la prezența lui Goethe în cultura română.

ÎN MANUSCRISE

(p. 21) I

Tipărite în volum: Titu Maiorescu, *Opere III.* Traduceri, 1986, p. 412–414, 414–415, 415–416.

Fac parte din *Manuscrisul **9154*** și se repartizează:

Mitternacht . . . . f. 11–13
Nocturne . . . . f. 15–16
Die wilde Katze u. der Tiger . . . . f. 31–32.

*Manuscrisul **9154*** se păstrează la Muzeul Literaturii Române și este un caiet de 35 de file, cu o etichetă pe copertă: „*Poesia.* Poesie. De X". Sumarul este întocmit de Maiorescu. Reunește, pe lângă aceste traduceri, și poezii originale, cu care ne ocupăm mai departe în comentariile la *Scrieri din tinerețe*.

---

[1] Ion Gherghel, *Bibliografia critică despre Goethe la Români.* București, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, Imprimeria Națională, 1936, p. 65–66.

Prima poezie și ultima sunt traduceri după Grigore Alexandrescu: *Miezul nopții* și *Pisica sălbatică și tigrul*. O notă de la sfârșitul primei poezii arată cu ce scop întreprindea aceste traduceri: „Scopul meu e de a traduce poezii românești în germănește, pentru că prăpădiții de germani au ideea că noi nu avem nice o poezie bună; mai vreau însă a traduce și poezii clasice germane în românește. Poezia asta e de Alessandrescu în românește". Maiorescu putea avea la Viena, în biblioteca tatălui său, ediția din 1842[1], sau cea din 1847[2], care cuprind și cele două poezii traduse.

Poezia *Nocturne* este o traducere după *Nopturne* din volumul lui Radu Ionescu, *Cânturi intime*, tipărit în 1854[3]. Titlul ne amintește de culegerea de versuri a lui Alexandru Z. Sihleanu, *Armonii intime*, din 1857.

Radu Ionescu (1834–1872), poet, critic literar și ziarist. Colaborează la *Buciumul* (1857), *Dâmbovița* (1860) și la alte publicații de mai târziu. Maiorescu se putea întâlni și cu Radu Ionescu în volumul *Poezii vechi și noue* ale lui D. Bolintineanu editate de G. Sion în 1855. Aici Radu Ionescu tipărește în fruntea volumului ca prefață Epistola Amicului G. Sion"[4]. Este greu de acceptat că elevul de la *Theresianum* cunoștea la Viena și publicistica lui Radu Ionescu, satirică și antiguvernamentală.

Maiorescu face traducerea în martie 1856, cu întrerupere, între temele școlare și orele libere, destul de puține. „Mă apucai și făcui în germănește o nocturnă – notează în jurnalul său în

---

[1] Gr. Alexandrescu, *Poezii*, Iași, La Cantora *Foaei Sătești*, 1842.

[2] Gr. Alexandrescu, *Suvenire și impresii. Epistole și fabule*, București, Tipografia lui C. A. Rosetti și Winterhalder, 1847.

[3] Radu Ionescu, *Cânturi intime*. Poesii. București, Imprimeria Santei Mitropolii, 1854.

[4] D. Bolintineanu, *Poezii vechi și noue*. Editate sub îngrijirea lui G. Sion. București, Tipografia Bisericească din Sf. Mitropolie, 1855. Epistola lui Radu Ionescu p. I–IV.

martie 1856 –; mai lipsesc două strofe. Noaptea până la 11 ore"[1]. Traducerea o termină în martie 1856. „Mă sculai la ½7 – arată Maiorescu – și scrisei la niște poezii de ale mele. Azi isprăvii poezia după românește: *Nocturne*. Noaptea scrisei până la ¼ 12"[2].

Radu Ionescu ocupă un loc important în cultura noastră prin studiul său *Principiile criticei*, publicat în *Revista română* a lui Al. Odobescu în 1861. Aici se călăuzește după Hegel și îl anticipează pe Maiorescu sub mai multe aspecte[3]. Poezia sa nu servea, cum spera Maiorescu, să ofere germanilor exemple strălucite din lirica românească. Nu același lucru se poate spune și despre poezia lui Grigore Alexandrescu, care merită să fie prețuită și în acest context. „Pentru întâia oară un veritabil poet român – va scrie G. Călinescu – pătrundea cu gândul toate regnurile, având fiorul imensității și raționalității universului".[4]

(p. 28) II

Tipărite în volum: Titu Maiorescu, *Opere III. Traduceri*, 1986, p. 416–417, 420–421.

Fac parte din *Manuscrisul* ***9155***, și se repartizează:

Inima . . . . f. 22
Așteptare și împlinire . . . . f. 58
Cântec eroic al spartanilor . . . . f. 66–68
La o amatoare de tragedie . . . . f. 68
La o damă . . . . f. 71
Voia lui și voia ei . . . . f. 71–72

---

[1] Titu Maiorescu, *Jurnal și epistolar*, I, p. 31.

[2] *Idem*.

[3] Tudor Vianu, *Studii de literatură română*, București, Editura didactică și pedagogică, 1965, p. 567–571.

[4] *Dicționar general al literaturii române. A–B*, București, Editura Univers Enciclopedic, 2004, p. 94 (Academia Română).

Manuscrisul ***9155*** se păstrează la Muzeul Literaturii Române și este un caiet de 50 de file, cu o etichetă pe copertă: „*Poesia II.* Poesie de X 1856". Sumarul este întocmit de Maiorescu. Reunește, pe lângă aceste traduceri, și poezii originale, grupate de noi în *Scrieri din tinerețe.*

Maiorescu nu indică autorul pentru poezia *Inima*, însă o traduce dintr-o publicație germană „Istă poezioară – notează el în acest caiet-manuscris – era înșirată într-o novelă din *Fliegende Blätter* de la 1848". *Așteptare și împlinire* reprezintă o mărturie a orientării criticului spre Schiller încă din anii școlarității la Theresianum. Distihul *La Raffael* aparține cardinalului Pietro Bembo (1470–1547), secretar al papei Leon X și unul din marii latiniști ai vremii. Scrie o *Istorie a Veneției*, dialoguri filozofice, scrieri despre limba italiană și poezii de imitație petrarchescă.[1] Traducerea este făcută din latină și s-ar putea încadra între obligațiile la studiul limbii latine la Theresianum. Două poezii *La Scarlat* și *Un autor la traducătorul său* trimit la Joachim Christian Blum (1759–1790), autor de poezii și drame, astăzi necunoscut. Gotthold Ephraim Lessing figurează cu patru poezii: *Cântec eroic al spartanilor, La o amatoare de tragedie, La o damă* și cu *Voia lui și voia ei.* În jurnalul său găsim însemnări în legătură cu acest scriitor. „Până la ½ 7 tradusei – notează în 3 ianuarie 1856 – *Filota* [de Lessing]"[2]. Maiorescu face și proiecte pentru activitatea sa de viitor și, alături de elaborarea unui tratat de *Istorie generale*,

[1] Francesco De Sanctis, *Istoria literaturii italiene.* Traducere, studiu introductiv și note de Nina Façon. București, Editura pentru Literatură Universală, 1965, p. 465.
[2] Titu Maiorescu, *Jurnal și epistolar*, I, p. 13.

pentru realizarea căruia prevedea 12 ani, își propunea să-l traducă, concomitent, și pe Lessing. „În altă privință, gândesc – scrie Maiorescu în 24 ianuarie 1856 – până când voi absolva gimnaziul să fie scris de mine: *Filota, Minna von Barnhelm, Gramatica elenă* a lui Curtius, *Miss Sara Sampson, Emilia Galotti.* Până voi ieși ca Doctor de 2 grade (filosof. și iura [drept], voi mai scria: *Geschichte der Romanen (Walachen) seit ihrer Ursprunge bis auf unsere Zeiten [Istoria românilor (valahilor) de la începutul lor până în vremurile noastre)*; voi traduce pe Lessing *complet*, afară de poezii; se înțelege de sine că în timpul acesta voi lucra tot mereu la *Istoria universale*"[1]. Plănuia să-și înceapă colaborarea la *Gazeta Transilvaniei* cu articole și, firește, cu o traducere din Lessing. „O să mă apuc în semestrul venitoriu – își propunea în 31 ianuarie 1856 – să scriu la *Gazeta Transilvaniei*; materie am destulă; mai întâi voi scrie despre «Educarea fetelor române» – o filipică; apoi despre «literatura noastră în starea de acum» – lipsa de câmpul criticale; și așa mai departe. Poate să trimit și traducerea lui *Filota* în *Foaie*"[2]. Maiorescu vorbește aici, pentru prima dată, despre o prezentare critică a literaturii române, proiect pe care îl va realiza în 1867. Proiectul impresionant privind traducerea operei lui Lessing, fără poezie, nu se va realiza, reducându-se la aceste câteva poezii. Tentativa de a colabora la *Gazeta Transilvaniei* nu este nici ea încununată de succes. Trimite, cum am văzut, în decembrie 1856 traducerea prozei lui Jean Paul, *Noaptea Anului Nou a unui nefericit*, care este apreciată de Iacob Mureșianu ca o „probă mică", pentru „o intențiune mare". Asemenea probă reprezentau și cele câteva poezii traduse din opera poetului german.

Poezia mai importantă tradusă de Maiorescu, care se păstrează în acest manuscris rămâne cea a lui Goethe, *Prometeu*,

[1] *Ibidem*, p. 18–19.
[2] *Ibidem*, p. 23.

din ciclul *Vermischte Gedichte [Poezii diverse]*, într-o versiune destul de cursivă pentru un începător. Găsim și în jurnalul său referiri la poetul german, nu întotdeauna și favorabile. Luase cu împrumut mai multe cărți de la Claudius Chiesa, coleg de școală la Theresianum, între care una sau două despre Goethe[1]. Din alte însemnări se vede că citea din scrierile lui Goethe, nu spune însă ce anume[2]. Citise și o biografie a scriitorului german, care făcu asupra sa o impresie neplăcută: „Un lingușitor, în politică un tâlhar, în morală un curvar, în purtarea către Klopstock, Merck, Herder etc. un copil arțăgos"[3]. Maiorescu rămâne un admirator al lui Goethe și la o nouă lectură a jurnalului anulează această însemnare din tinerețe. Ar fi totuși de cercetat care anume biografie a lui Goethe l-a putut determina să facă asemenea aprecieri despre marele scriitor german.

(p. 41) III

Tipărite în volum: Titu Maiorescu, *Opere III. Traduceri*, 1986, p. 426, 427.

Fac parte din *Manuscrisul* ***9156*** și se repartizează:

Mormântul lui Anacreonte .... f. 1
Din Veneția .... f. 2
Cele două groape .... f. 3–4
Niobe a lui Praxitele .... f. 2
La niște cărți .... f. 6
Aducerea aminte .... f. 7–8
Selmar și Selma .... f. 8

---

[1] Titu Maiorescu, *Însemnări zilnice*, I, p. 14.
[2] Titu Maiorescu, *Jurnal și epistolar*, I, p. 52, 53.
[3] *Ibidem*, p. 53.

Manuscrisul ***9156*** se păstrează la Muzeul Literaturii Române și este un caiet de 24 file, cu o etichetă pe copertă: „*Poesia III.* Poesie de X. 1856". Sumarul este întocmit de Maiorescu.

Cuprinde, ca și manuscrisele anterioare, cum vom arăta în comentariile la *Scrieri din tinerețe*, și poezii originale.

Maiorescu traduce cele două poezii din Goethe, *Mormântul lui Anacreonte* și *Din Veneția* și oda lui Klopstock, *Cele două groape* în 5 noiembrie 1856. „Traduc în românește – notează Maiorescu – două mici poezii elegiace ale lui Goethe și am început o odă de Klopstock"[1]. Celelalte două poezii ale lui Klopstock, *Aducerea aminte* și *Selmar și Selma* sunt traduse după această dată. Ultima se vede a fi și un exercițiu de versificație. Johann Heinrich Voss (1771–1826) din care traduce cele două distihuri, *Niobe a lui Praxitele* și *La niște cărți*, era un clasicist, autor al unor traduceri din Homer: *Odiseea* (1781–1793), *Iliada* (1793) (cele mai importante în acest domeniu) și din alți clasici ai antichității: Ovidiu, Horațiu, Teocrit, Aristofan, Eschil. Poeziile sale din *Idillen [Idile]* se remarcă prin caracterul social.

Maiorescu va reveni la Goethe și Klopstock și în studiile sale privind literatura română.

(p. 48) IV

Tipărite în volum: Titu Maiorescu, *Opere III. Traduceri*, 1986, p. 430–433, 434, 435, 436, 437.

Fac parte din *Manuscrisul* ***11298*** și se repartizează:

1857. Viena. Aus dem 16. Gesange der „Odyssee".
Vers 1–90 .... f. 63–70
Din Ovid, „Trist", I, 8 .... f. 77

Manuscrisul ***11298*** se păstrează la Biblioteca Națională din București, un caiet mare, cu etichetă pe care Maiorescu a scris *Încercări literare* și l-a paginat. Cuprinde trei părți, cu includerea de texte pe care le găsim și în cele trei caiete de la Muzeul Literaturii Române.

Maiorescu își propunea în august 1871 să facă traduceri din Goethe, Heine și Lenau[1]. Poezia lui Heine *[Rar m-ați înțeles]* face parte din ciclul *Die Heimkehr [Întoarcere acasă]* și a fost tradusă la Iași în 10 septembrie 1871. Tot în 10 septembrie 1871 este tradusă și poezia lui Friedrich Rückert (1788–1866), *[Dreptul zice]*, cu numele căruia nu ne mai întâlnim în traducerile lui Maiorescu din manuscrisele sale inedite.

Maiorescu călătorește de la Iași, unde își avea domiciliul, la București (cum notează în *Jurnal* la 31 mai) în iunie 1876, ca să i se înmâneze decretul de numire ca agent al României la Berlin[2]. Este invitat la cină, la Palat în 3/15 iunie 1876, iar în ziua următoare are o convorbire cu Principesa Elisabeta, viitoarea regină a României[3]. Acum, în iunie 1876, traduce din germană cele două poezii *Menire* și *Furca și fusul*, cu precizarea că erau „poeziile Princesei Elisabeta". Tot acum traduce și *Liedul* lui Anton Rubinstein, o mărturie a interesului său pentru muzică.

---

[1] *Ibidem*, p. 173.
[2] *Ibidem*, p. 252.
[3] *Ibidem*, p. 153.

Ocupă un loc aparte între aceste traduceri textul *1857. Viena. Aus dem 16. Gesange der „Odyssee"*. Vers. 1–90, din *Cântul XVI* al celebrei epopei. Traducerea este făcută din grecește și, spre deosebire de celelalte texte, de astă dată, în proză. Îi urmează în același manuscris, cum vom arăta mai departe, alte traduceri în proză.

Traducerea este cursivă și melodioasă, cum arată editorii acestor texte, o dovadă că avea mai multă aplicare pentru proză.

LITERATURA POPULARĂ

(p. 59) ÎN PRESĂ

Publicată în *Convorbiri literare*, XV, nr. 1, 1 aprilie 1881, p. 41–44. Fără semnătură.

În volum: Titu Maiorescu, *Opere III. Traduceri*, 1986, p. 336–343.

Fac parte din *Manuscrisul* ***11298*** și se repartizează:

Analogii cu quadrinhas brasiliane și cu chiotele tiroliene, din poezia populară română – text ce nu se găsește în manuscris.

Manuscrisul ***11298***, se păstrează la Biblioteca Națională din București, poartă pe copertă o etichetă cu titlul *Încercări literare*, cu scrisul lui Maiorescu. Manuscrisul cuprinde trei părți, iar poeziile se găsesc în ultima parte. Maiorescu ajunge la poezia populară braziliană și la chiuiturile tiroleze prin intermediul lui Eduard Grisebach, consulul german la

București, prieten apropiat al criticului (vezi nota de la *Din tinerețe*).

Titlul chiuiturilor tiroleze figurează și cu o precizare foarte importantă. *„Aus dem Volksmunde gesammelt* von Alexander Baumann, 1857". Poet și compozitor austriac, Alexander Baumann (1814–1887) tipărește mai multe volume: *Beiträge für das deutsche Theater* (Viena, 1849), *Singspiele aus den öster. Bergen* (Viena, 1850), *Gebirgsbleameln* și *Aus der Heimat* (1857), ultimele două în dialect austriac. Maiorescu îl prețuia pe Baumann pentru culegerea sa din literatura populară tiroleză. Copiază mai multe chiuituri și le trimite lui Iosif Cornea (Körnbach), la Iași. „Mai multă plăcere îți vor face cu siguranță – îi scrie Maiorescu fostului său coleg de la Theresianum în 8 noiembrie 1857 – «chiuiturile» alăturate. Sunt adunate din popor de Baumann, fraze și cântece cu adevărat prețioase (*Vogl. Volkskalender*, a doua ediție, 1858![1] Publicația se găsea, cum s-ar deduce de aici, înbiblioteca tatălui său. Câteva luni mai târziu, la 1 ianuarie 1858, îi scrie surorii sale că Baumann încetase din viață: „Alexander Baumann, care a adunat de curând «chiuiturile» comunicate, a murit alaltăieri"[2]. Se desprinde de aici că Maiorescu îi trimisese și surorii sale din aceste „Schnaderhupfel" tiroleze.

Poezia tiroleză cultă ar și ea un reprezentant de seamă în Hermann von Gilm (1812–1864) și în volumul său *Gedichte*, tipărit la Leipzig în 1894, găsim o poezie, *Im Hospital zu Verona*, în care prezintă un soldat român din armata austriacă, originar din Bistrița, rănit pe fronturile de luptă din Austria și internat într-un spital din Verona[3]. Poetul tirolez îl anti-

[1] Titu Maiorescu, *Jurnal și epistolar*, I, p. 206.

[2] *Ibidem*, p. 221.

[3] Hermann von Gilm, *Gedichte*, Leipzig, Druck und Verlag von Philipp Reclamgung, [1894], p. 206–207.

cipează pe St. O. Iosif cu poezia *Eroul de la Königgrätz*, publicată în 1899 și pe George Coșbuc cu poezia *În spital*, publicată în 1902[1].

Există deosebiri importante între textul din manuscrise și cel publicat în *Convorbiri literare* și ele sunt prezentate de Georgeta Rădulescu-Dulgheru în comentariile la aceste poezii. Am fi avut date importante pentru studiul comparativ, dacă s-ar fi păstrat în manuscrise și analogiile privind poezia braziliană, tiroleză și română.

(p. 73) RUMÄNISCHES VOLKSLIED
„Cucuruz cu frunza-n sus"

Tipărită în volum: Titu Maiorescu, *Opere III. Traduceri*, 1986, p. 437–438.

Face parte din *Manuscrisul **11298***, f. 120–121.

*Manuscrisul **11298*** se păstrează, cum am mai arătat, la Biblioteca Națională din București. Textul figurează în sumarul părții a III-a a caietului-manuscris. Poartă indicația că traducerea era făcută pentru Wilhelm Humpel și se trece și data: *Iași, 3/15 sept. 1885*. Maiorescu fusese, în adevăr, la Iași, cum aflăm din jurnalul său. *„Joi 5/17 sept.* Ast' dimineață la ora 5 înapoiat de la Iași. Acolo proces Nanu (Oprișanu) iarăși amânat. Văzut pe Pogor, Al. Balș. Eminescu încă la Liman, lângă Odessa. I-am adus și i-am lăsat la Humpel cei 500 lei de la Sorec ca *à compte* pentru a 2-a ediție a poeziilor sale"[2].

Eminescu se întoarce de la Liman, lângă Odessa, unde face un tratament medical, în 15 septembrie 1885. Trimite de

[1] D. Vatamaniuc, *Literatura germană în corespondența lui Leca Morariu și câteva probleme de istorie literară*, în *Analele Bucovinei*, XI, nr. 2, [iulie–decembrie] 2004.

[2] Titu Maiorescu, *Însemnări zilnice*, II, p. 307.

acolo mai multe scrisori lui Vasile Burlă și Petre Novleanu, prietenii său din Iași. Documente importante pentru biografia eminesciană.[1]

Maiorescu avea păreri nu tocmai favorabile față de Wilhelm Humpel și o avertiză pe sora sa încă înainte de căsătoria lor că profesorul de muzică era, în privința orizontului cultural, foarte mărginit. Ajunsese la această concluzie în urma discuției pe care o avu cu el la Brașov, când aduse vorba și de literatura germană. „«– Mie-mi place Schiller – îi declară Humpel – mai mult decât Goethe; de fapt, Goethe nu-mi place deloc; e mai mare, desigur, decât Schiller; dar este ca un mare obelisc de piatră, pe când Schiller este un palmier mai mic, dar în floare.»

Nu mi-a făcut plăcere să aud din gura lui asemenea vorbărie goală. Cum se poate, Emilio, ca Goethe să nu placă cuiva? Cum poți avea oare mereu nefericita părere că Goethe ar fi un obelisc"[2].

Humpel făcea parte din acei oameni cantonați în specialitatea lor, iar Maiorescu se situează pe el și pe sora sa mai presus de Humpel și de oamenii de asemenea formație. „Nu ești de aceeași părere, Emilio?" Maiorescu nu agrea, cum se desprinde de aici, căsătoria surorii sale cu profesorul de muzică și mai târziu se va gândi să o aducă de la Iași la București, manifestându-se într-un fel care discorda chiar cu relațiile firești între frați[3].

Vizita lui Maiorescu la Iași îl obligă să adopte o atitudine mai conciliantă față de Humpel și sora sa și traduce poezia populară ca să fie pusă pe muzică, cu scopuri didactice.

---

[1] M. Eminescu, *Opere XVII. Corespondență*. București, Editura Academiei Române, 1989, p. 216–218.

[2] Titu Maiorescu, *Jurnal și epistolar*, I, p. 123.

[3] I.E. Torouțiu, *Studii și documente literare. IV. „Junimea"*, București, Institutul de Arte Grafice „Bucovina", 1933, p. 25, 27, 39.

Soții Humpel conduceau încă din 1872 Pensionatul Normal de domnișoare, din Iași, care avea să devină una dintre cele mai importante instituții de învățământ din țara noastră. Eminescu, redactor la *Curierul de Iași*, prezintă activitatea Pensionatului în mai multe articole și are cele mai frumoase cuvinte de apreciere. „Pensionatul Normal de domnișoare – scrie poetul la 18 martie 1877 – e nu numai cel mai bun din România, dar că nici în străinătate nu se vor găsi multe care să-l egaleze, necum să-l întreacă"[1].

Maiorescu făcea o concesie în spiritul său partizan de mai înainte și recunoștea, implicit, că sora sa făcuse o alegere bună prin căsătoria cu profesorul de muzică.

II. PROZE

ÎN VOLUM

(p. 81) *ISTORIA SUFERINȚEI*
Novelă alegorică de Carmen Sylva

Publicată în *Convorbiri literare*, X, nr. 6, 1 septembrie 1876, p. 205–207. Se publică fără indicarea autorului cu o notă a redacției: „D. Maiorescu ne trimite, tradusă din nemțește, următoarea istorioară a unui autor necunoscut, scoasă dintr-o carte de cetire destinată tinerimei".

Reprodusă în *Calendarul bunului econom, pe anul 1878*. II, Sibiu, Tipografia Jos. Drotleff & Comp. [1877], p. 15–18, probabil după revista ieșeană.

Tipărită în volum: *Patru novele* de Carmen Sylva, Alarcón, Bret Harte și din chinezește. Traducere română de Titu

---

[1] M. Eminescu, *Opere IX. Publicistică*, p. 345.

Maiorescu. Craiova, Editura Librăriei S. Samitca, 1882 (Biblioteca literară), p. 7–20.

Reprodusă după acest volum în *Orientul român*, I, nr. 12, 21 februarie 1885, p. 1–3; *Amicul poporului. Călindar pe anul comun 1886, XXVI*, Sibiu, Tipografia S. Filtsch (W. Krafft), [1885], p. 42–46, cu numele autoarei și traducătorului; *Almanahul literar ilustrat*. II, București, Editura și executarea Stab[ilimentul] Grafic Socec & Teclu, 1887, p. 21–25.

Colaboratorii sunt cei întâlniți în *Calendarul* pe 1877 (vezi nota la *[De subt pământ]*). Noul *Calendar* se deschide tot cu Ioan Slavici, povestea *Stan Bolovan*, și semnează poezii V. Alecsandri, Matilda Cugler Poni, însă și N. Gane și C. Negruzzi și se dă și o traducere din Victor Hugo. Bibliografia *Literatura română agricolă* este mai cuprinzătoare decât în *Calendarul* precedent.

Eminescu consacră *Calendarului* pe 1878 o dare de seamă în *Curierul de Iași* din 11 septembrie 1877[1]. Meritul lui D. Comșa și E. Brote – arată Eminescu – constă în faptul că duceau mai departe tradiția lui V. Alecsandri, M. Kogălniceanu și Gh. Asachi, cu privire la aceste publicații românești, cu mare răspândire mai ales în lumea satelor. Recomandă *Calendarul* pentru conținutul său și pentru frumoasa limbă în care era redactat și adoptarea ortografiei fonetice.

Almanahul literar ilustrat se tipărește la București în 1886 și 1887 cu colaborarea scriitorilor de la *Convorbiri literare*: T. Maiorescu, I. Slavici, N. Gane, I. Negruzzi, I. L. Caragiale, însă și a altor scriitori: B. P. Hasdeu, Al. Vlahuță, Barbu Ștefănescu Delavrancea.

---

[1] M. Eminescu, *Calendar pe anul 1878*, în *Curierul de Iași*, X, nr. 98, 11 septembrie 1877, p. 3; *Opere IX. Publicistică*, p. 426.

„Novela“ cu titlul *Das Leiden* figurează în volumul *Leidens Erdengang*, tipărit de Carmen Sylva la Berlin în 1882[1].

Maiorescu traduce „novela“ înaintea tipăririi ei în germană, în volum, ca un gest de recunoștință față de Carol I și Carmen Sylva, pentru numirea sa ca „agent diplomatic“ al României la Berlin, în 31 mai/12 iunie 1876[2]. Este încântat să fie reținut la cină la Palat. „Joi, cină la Principe – notează în 31 mai/ 12 iunie 1876 – Eu la stânga Principesei-mame, care a fost încântătoare“. Și mai departe: „Vineri Principesa m-a reținut 1½ oră dimineața“[3]. Maiorescu se găsea și într-o criză de personalitate. Căsătoria sa cu Clara Kremnitz, celebrată la 12/24 iunie 1862[4], mergea rău și se va ajunge la desfacerea ei în 1887) complicarea vieții de familie prin relațiile extraconjugale cu Mite Kremnitz[5] și trimiterea în judecată, ca ministru, în guvernarea conservatoare[6], îl aduseră la o stare de disperare și se gândea chiar la sinucidere.

Maiorescu găsea în nuvela cu personaje alegorice, pe care o traducea, un îndemn la calm și reflecție. „Und weiter schritt das Leiden – sună încheierea acestei alegorii – in den glitzerenden Morgen hinein und durch die Welt. Geduld und Arbeit hielten aber Wort und wurden seine trenen Gefährten. Ost versammelten sie sich Abends im Hause am See und lasen im Buch des Lebens, oder schreiben hinein.“[7]

---

[1] Carmen Sylva, *Leidens Erdengang. Ein Märchenkreis*. Berlin, Verlag Alexander Duncker, 1882, p. 17–24.

[2] Titu Maiorescu, *Însemnări zilnice*, I, p. 252.

[3] *Idem*.

[4] Titu Maiorescu, *Jurnal și epistolar*, III, p. 312–313.

[5] E. Lovinescu, *T. Maiorescu*, II, 1940, p. 73–110.

[6] Titu Maiorescu, *Istoria contemporană a României*. Bucuresti, Editura Librăriei Socec & Co, 1925, p. 80–106. Informații bogate privind trimiterea în judecată a miniștrilor din guvernarea conservatoare.

[7] Carmen Sylva, *op. cit.*, p. 24.

Suferința poate fi depășită în orice situație, cum se desprinde din acest final, când are „răbdarea și munca soață credincioasă".

(p. 86) *O BUNĂ PESCUIRE*
Novelă de Pedro Antonio de Alarcón

Publicată în *Convorbiri literare*, XIV, nr. 10, 1 ianuarie 1881, p. 376–382. Semnat: *T. M.*

Reprodusă în *Telegraful român*, XXIX, nr. 4, 10 ianuarie 1881, p. 11–14, nr. 5, 13 ianuarie 1881, p. 17–18, nr. 6, 15 ianuarie 1881, p. 21. Din *Convorbiri literare*: *Timpul*, VI, nr. 11, 16/18 ianuarie 1881, p. 1–3.

Tipărită în volum: *Patru novele* de Carmen Sylva, Alarcón, Bret Harte și din chinezește, 1882, p. 21–45.

Reprodusă după acest volum în *Orientul român*, I, nr. 32, 2 mai 1885, p. 2–3, nr. 33, 5 mai 1885, p. 1–3, nr. 34, 9 mai 1885, p. 1. Mențiune: *„Convorbiri literare T. M."* Se reproduce și nota traducătorului.

Se reproduce, tot după acest volum, și în *Amicul poporului. Calendar pe anul comun 1886*. Anul XXVI. Sibiu, Tipografia S. Filtsch (W. Kraft), [1885], p. 46–53; *Almanahul literar ilustrat pe anul 1886*. București, Socec [1885], p. 75–86.

Retipărită în volum: *Novele și schițe*, în 1895[1].

Pedro Antonio de Alarcón (1835–1891) ia parte la mișcările revoluționare, participă la războiul din Africa și face o călătorie în Italia. Desfășoară și activitate politică, fiind deputat,

[1] *Novele și schițe* de Alarcón, Bret Harte, Marc Twain. Traducție de T. Maiorescu și Livia Maiorescu. București, Editura Carol Müller, [1895], p. 7–20. Maiorescu figurează și cu *Norocul* de Bret Harte – „tradusă din englezește", iar Livia Maiorescu cu două povestiri de Marc Twain: *Păsurile sufletești ale d-șoarei Aurelia* și *Istoria unui băiat rău-crescut, care n-a fost niciodată pedepsit*. Culegerea cunoaște mai multe ediții.

ministru plenipotențiar și consilier de stat. Capodopera sa este romanul scurt, *El Sombrero de tres picos (Tricolorul)*, folosit de compozitorul Manuel de Falla pentru baletul său, printre cele mai importante opere ale sale. Alarcón a mai scris și alte romane: *El Escándolo (Scandalul), El Nino de la Bila (Copilul cu mingea)* și *La Prodiga (Risipitoarea)*, precum și numeroase povestiri, organizate în trei serii: *Cuentos amatorios (Povestiri de dragoste), Historietas nacionales (Istorioare naționale)* și *Narraciones inverosimiles (Povestiri neverosimile)*[1].

Maiorescu ajunge la Alarcón prin intermediul lui Grisebach. „Mă văd des cu Eduard Grisebach – notează Maiorescu în jurnalul său în 22/24 iunie 1880 – consulul Prusiei la București. Cunoscut prin el pe Alarcón eu tradus după aceea *O bună pescuire*"[2]. Traducerea nuvelei spaniole în limba germană nu-i aparține lui Grisebach, ci soției unui diplomat din Viena, Lili Lauser, căreia îi trimite volumul tipărit la Craiova. „Lauser din Viena – notează Maiorescu în jurnalul său – om plăcut (eu, după aceea, trimes soției lui Lili, Viena, Landstrasse, Strohgasse, no 2, traducerea lui Alarcón, fiindcă o datorez traducerii ei germane."[3]

Maiorescu îl are la masă, în 8/20 septembrie 1882, pe scriitorul german Johann Fastenrath (1839–1908), autor de balade și romane, în spiritul literaturii spaniole, de la care află adresa lui Alarcón.[4] Câteva zile mai târziu, în 12/24 septembrie 1882, îi trimite lui Alarcón volumul tipărit la Craiova, însoțit de o scrisoare:

[1] Juan Chabas, *Istoria literaturii spaniole*. Traducere, studiu introductiv, note *O privire asupra literaturii spaniole actuale* de Doina Maria Păcurariu. București, Editura Univers, 1971, p. 344–345; Filomena Liberatori, *I tempi e la opera di Pedro Antonio de Alarcón*. Napoli, Istituto Universitario Orientale, 1981.

[2] Titu Maiorescu, *Însemnări zilnice*, I, p. 335.

[3] *Ibidem*, II, p. 261.

[4] *Ibidem*, p. 115.

„Mr. Pedro Antonio de Alarcón,
Conseiller d'État, membre de l'Académie, à Madrid

Bucarest, le 24 septembre 1882

Mr. Fastenrath, dans une courte apparition à Bucarest il y a quelques jours, m'a donné votre adresse et par là l'occasion de m'acquitter d'une dette d'honneur littéraire envers vous.

J'ai fait connaissance avec vous nouvelles par une traduction allemande de Lili Lauser (Stuttgart, 1878). J'en ai été enthousiasmé et me suis mis aussitôt à en traduire une, *La bonne pêche*, en langue roumaine. Cette traduction a paru dans notre revue *Convorbiri literare*, volume 14, numéro du 1-er janvier 1881. Elle a été depuis reproduite, avec trois autres traductions, dans une petite bibliothèque populaire, dont j'ai l'honneur de vous envoyer sous bande le volume en question.

Permettez-moi d'ajouter que et notre revue littéraire et cette bibliothèque populaire sont des entreprises absolument gratuites de la part des collaborateurs: la littérature roumaine commençante n'est pas en état de rapporter le moinde bénéfice matériel à ceux qui veulent bien s'y consacrer.

Je vous demande bien pardon de ces détail; mais je dois tenir à ce que vous sachiez que la traduction de votre nouvelle est exclusivement un act d'admiration pour votre oeuvre littéraire.

Si vous êtes curieux de vous renseigner sur votre traducteur roumain, vous trouverez une notice sur moi dans le mauvais *Dizionario biografico* de Gubernatis, dans le *Conversations-Lexicon* de Brockhaus (12-te Auflage) etc.

Je prends la liberté, avant de terminer cette lettre d'hommage et d'excuses, de relever dans la nouvelle que j'ai traduite, un point inexplicable. Puet-être n'ai-je pas compris le texte. Vous dites au commencement que la hutte du pêcheur Damian ne communiquait avec le reste du monde que par le pont en bois de noyer jeté entre elle et le château de Mequinenza. Or, le lendemain de la catastrophe, Damian avec les autres

pêcheurs arrive du côté du château et trouve le pont tombé dans l'eau. Ici, vous dites que Damian court après dans sa hutte, trouve le lit de Carmela non défait etc. Comment Damian, venant du château, a[-t-il] pu arriver à sa hutte, si le pont était coupé?

Quoi qu'il en soit, la «bonne pêche» reste une des plus délicieuses nouvelles qui aient jamais été écrites et c'est avec grande joie que je saisis l'occasion de prier son auteur de bien vouloir agréer l'assurance de mes sentiments les plus distingués d'estime et d'admiration.

T. Maiorescu
Ancien ministre"[1]

Maiorescu îl previne pe scriitorul spaniol că întreprinderile literare în care era angajat lucrau fără beneficii materiale, probabil, ca să preîntâmpine eventuale solicitări din partea autorului. Criticul ține să arate, pe altă parte, că ocupa un loc important în cultura română și face trimiteri la enciclopediile unde se găseau informații despre el. Partea cea mai importantă a scrisorii o reprezintă observațiile critice, privind relatarea scenelor neverosimile din nuvelă.

Alarcón răspunde la scrisoarea lui Maiorescu și își manifestă surprinderea că scrierile sale puteau să aibă ecou în țări așa de îndepărtate și să stea în atenția unei personalități cu renume ca traducătorul nuvelei sale. Aspectul cel mai important îl constituie și în scrisoarea lui Alarcón neajunsurile nuvelei sale.

„Madrid, 4 oct^e 1882

Muy Sr. mio y de mi mayor consideración:

Gratisima sorpresa me han causado, primero el volumen en que vi traduita al rumano mi pobre novelita *Buena Pesca!*, y despues la amable carta de V. de 24 de Setiembre.

---

[1] Titu Maiorescu, *Însemnări zilnice*, II, p. 117–118.

Nunca pude esperar el honor de que mio obras resonan en tan lejos, ni de que un literato tan insigno como V. (de quien ya tenia yo noticias) las favoraciese traduciéndolas. Le doy, puer, las más expresivas gracias por todo, y le deseo muchas satisfacciones literarras tan vivas como la que V. me ha proporcionado con su bondad.

Razón que le sobra tiene V. en lo que me dice sobre la *inexplicable*, o, mejor dicho, *inexplicada* llegada de Damian à su cabana, despues decentado el puentecillo de nogal. – Debi explicar, en efecto, lo que estaba en mi mente, de que el marido dió un gran *salto* (come el de *Alvarado*, que V. conocerá) para salvar aquel torrente, que si era bastante ancho para que no pudieran pasarlo con facilidad Carmelas ni barones, no excedia en anchuna de la longitud de un tablon de nogal y bien podía ser saltado por un montanés como Damian, sobre todo en circunstancias tan extraordinarias. – Pero, enfin, reconsco la falta, y la supliré en otra edicion.

Conservese V. bueno, y disponga de este su agradacido colega, afectísimo y atento servidor.

G.B.S.M.
Pedro Antonio de Alarcón

Remito á V. aparte un libro mio, que le ruego acepte como testimonio de mi amistad, por contener mi *retrato*."

Traducerea:

„Mult stimatul meu domn,

O foarte plăcută surpriză mi-au produs, mai întâi, volumul în care am văzut tradusă în românește modesta mea istorioară *O bună pescuire* și apoi amabila dumneavoastră scrisoare din 24 septembrie.

Nu puteam spera la onoarea ca scrierile mele să aibă vreodată răsunet atât de departe, nici ca un literat de renumele dumneavoastră (despre care auzisem mai înainte) să le facă favoarea de a le traduce. Vă adresez, deci, cele mai profunde mulțumiri pentru tot și vă doresc multe satisfacții literare la fel de vii ca acelea pe care mi le-ați dăruit cu generozitatea dumneavoastră.

Aveți multă dreptate în ceea ce îmi spuneți despre *inexplicabila* sau, mai bine zis, *neexplicata* sosire a lui Damian la căsuța sa, după ce tăiase puntea de nuc. Trebuia să explic, într-adevăr, ceea ce aveam eu în minte, anume că bărbatul a făcut un mare *salt* (ca acela al lui *Alvarado*, de care aveți, probabil, cunoștință), pentru a trece acel torent care, chiar dacă era destul de lat ca să nu poată fi trecut cu ușurință de Carmela sau de baron, totuși nu depășea în lățime lungimea unei scânduri de nuc și putea fi sărit fără dificultate de un muntean ca Damian, mai cu seamă în împrejurări atât de neobișnuite. Dar, în fine, îmi recunosc greșeala și o voi îndrepta în altă ediție.

Vă urez sănătate și rămân al dumneavoastră îndatorat coleg, plin de afecțiune și supus servitor.

G.B.S.M.
Pedro Antonio de Alarcón

Vă trimit alăturat o carte a mea, pe care vă rog s-o primiți ca dovadă a prieteniei mele, deoarece conține *portretul* meu" (traducerea scrisorii aparține hispanitei Ileana Mihăilă, căreia îi exprimăm și aici mulțumirile noastre).[1]

Traducerea nuvelei îl punea pe Maiorescu în legătură cu un mare scriitor. Nuvela în sine nu prezenta un interes aparte, mai ales că se istoriseau și întâmplări fără motivație epică. Alarcón le numește *inexplicada* (neexplicate) și ar fi de văzut dacă la retipărirea, eventual, a nuvelei în spaniolă s-au făcut schimbările despre care se vorbește în aceste scrisori.

Maiorescu se mișca în spațiul culturii germane și se orientează, prin mijlocirea ei, și spre alte literaturi.

[1] Titu Maiorescu, *Opere III. Traduceri*, 1986, p. 475–477.

(p. 95) *NOROCUL*
Nuvelă californică de Bret Harte

Publicată în *Convorbiri literare,* VIII, nr. 10, ianuarie 1875, p. 402–409.

Tipărită în volum: *Patru novele* de Carmen Sylva, Alarcón, Bret Harte și din chinezește, 1882, p. 47–83.

Reprodusă după acest volum în *Orientul român,* I, nr. 34, 9 mai 1885, p. 2–3, nr. 35, 12 mai 1885, p. 1–3, nr. 36, 16 mai 1885, p. 1–3. Cu titlul: *Norocul.* Nuvelă californică de Bret Harte. Se dă numele traducătorului.

Se reproduce în *Convorbiri literare,* cu titlul *Norocul din Roaring-Camp,* care preia și traduce titlul englez: *The Luck of Roaring-Camp.*

Francis Bret Harte (1839–1902), scriitor care nu ocupă un loc important în literatura americană, dar care, după traducerea lui Maiorescu, intră în atenția scriitorilor români. Ioan Slavici, frecventator al cercului literar bucureștean al lui Maiorescu, se orientează și el spre scriitorul american. Traduce din „novelele californiene" ale acestuia *Prietenul meu Vântură-Țară,* pe care-o tipărește la Sibiu în Biblioteca poporală a „Tribunei", în 1886. Se retipărește, tot la Sibiu, într-o nouă ediție în 1905. În aceeași colecție de la Sibiu se mai publică o „novelă californiană", *Un idil în Roșeni,* în 1887. Se mai fac traduceri din scriitorul american în 1895, 1911, 1912, 1916.[1]

Maiorescu citează traducerea sa în *Literatura română și străinătatea,* din 1882, alături de alte lucrări din scriitorii români și străini. Scoate încheierea că se putea formula „un nou principiu estetic în privința romanului modern".

---

[1] *Bibliografia românească modernă,* vol. II *(D-K),* p. 587.

(p. 109) *VĂDUVA NECREDINCIOASĂ*
O poveste chinezească din colecția „Kin-Ku-Ki-Kuan".

Publicată în *Convorbiri literare,* XIV, nr. 8, 1 noiembrie 1880, p. 312–321, nr. 9, 15 noiembrie 1880, p. 349–351.

Tipărită în volum: *Patru novele* de Carmen Sylva, Alarcon, Bret Harte și din chinezește, 1882, p. 85–134, cu titlul *Văduva necredincioasă.*

Reprodusă după acest volum în *Orientul român,* I, nr. 37, 19 mai 1885, p. 1–3, nr. 38, 23 mai 1885, p. 1–3, nr. 39, 26 mai 1885, p. 2–3, nr. 40, 30 mai 1885, p. 2–3, nr. 41, 2 iunie 1885, p. 2–3.

Se reproduce în *Convorbiri literare* din 1880 cu titlul *Istoria lui Ciuang-söng și a soției sale Tien-și* și cu specificarea: „Din chinezește după trad. germană a d-lui E. Grisebach".

Prin intermediul lui Eduard Grisebach, Maiorescu se orientează spre literatura spaniolă, portugheză și tiroleză[1].

Între lucrările lui Grisebach se numără și studiul de literatură comparată în care urmărește drumul nuvelei chineze din colecția Kin-Ku-Ki-Kuan în literatura universală.[2]

Traducerea figurează în însemnările recapitulative ale lui Maiorescu pentru anul 1880. „Tradus în românește din traducerea germană a lui Grisebach novela chineză despre Ciuang-söng și femeia sa Tien-și".[3]

Civilizația, cultura și literatura chineză stau, înaintea de Maiorescu, în atenția lui Ioan Slavici. Acesta consultă în epoca studiilor la Viena, 1870–1872, cartea lui G. Pauthier, *Chine ou description historique, géographique et littéraire,* tipărită la

---

[1] Titu Maiorescu, *Însemnări zilnice,* I, p. 335.
[2] *Idem.* Nota lui I.A. Rădulescu-Pogoneanu.
[3] Titu Maiorescu, *Însemnări zilnice,* I, p. 340.

Paris în 1837.[1] Cartea i-a fost, mărturisește Slavici, „îndreptar în toate împrejurările vieții".[2] Slavici face și cea dintâi prezentare mai amănunțită a culturii chineze într-un articol, *China și chinezii*, publicat în *Tribuna* în 1885.[3]

Maiorescu se orienta spre literatura chineză prin intermediul lui Grisebach, însă nu neapărat numai pe această cale.

ÎN PRESĂ

(p. 133) *NOAPTEA ANULUI NOU A UNUI NEFERICIT*

Din Jean Paul

Publicată în *Convorbiri literare*, I, nr. 21, 1 ianuarie 1868, p. 285–296. Nu se indică traducătorul.

Tipărită în volum: Titu Maiorescu, *Opere III. Traduceri*, 1986, p. 327–329.

Traducerea se păstrează la Biblioteca Națională din București, *Manuscrisul* ***11298***, partea I, f. 53–58.

Jean Paul (Johann Paul Friedrich Richter) (1763–1825). Se naște în Wunsiedel (Franconia de Est) dintr-o familie strâmtorată. Își face în izolarea micii localități o mare cultură și își continuă pregătirea intelectuală la Facultatea de Teologie din Leipzig. Este invitat de Charlotta von Kalb, prietena lui Schiller, la Weimar în 1796, de unde trece la Meiningen în

[1] G. Pauthier, *Chine on description historique, géographique et littéraire de ce vaste empire, d'après des documents chinois*. Paris, Firmen Didot Frères, 1837.

[2] Ioan Slavici, *Opere VI*. Studiu introductiv și note de D. Vatamaniuc, București, Editura Național, 2001, p. 290.

[3] *Tribuna*, II, nr. 24, 30 ianuarie/11 februarie 1885, p. 94, nr. 25, 1/13 februarie 1885, p. 98, nr. 27, 5/17 februarie 1885, p. 106–107.

1801, iar din 1804 trăiește la Bayreuth, până la sfârșitul vieții. Își face intrarea în literatură cu mari greutăți și numai după tipărirea romanului *Die unsichtbare Loge (Loja invizibilă)* în 1793 și a celui următor, *Hesperus*, în 1795, i se deschide drum spre cercurile literare și curțile princiare. *Titan*, cel mai important roman al său, se tipărește în 1800–1803. „Jean Paul reușește să îmbine comicul grotesc cu seriozitatea, veselia cu compătimirea, ironia cu înduioșarea, distanțarea plină de superioritate cu identificarea sentimentală, totdeauna cu nuanțări și tranziții artistice ale limbii și cu o bogăție de metafore expresive, care nu fusese atinsă până atunci în proza germană".[1]

Jean Paul, scriitor important al literaturii germane, stă în atenția lui Maiorescu multă vreme. În 16 iunie 1857 scria Emiliei, sora sa, la Brașov și îi trimitea un fragment din scrierile lui Jean Paul, pe care îl aprecia „divin".[2] Un an mai târziu, în 29 mai 1858, îi scrie din nou și îi mărturisea că lucrarea *Die unsichtbare Loge* a lui Jean Paul, era singura carte care îl tulbura profund.[3] Maiorescu își exprimă admirația pentru Jean Paul și mai târziu cum se vede din scrisoarea sa către Alfons von Rylski din 19 septembrie 1858: „Și-acum permite-mi să te bucur, așa cum m-a bucurat pe mine, cu un citat din *Ilice* a lui Jean Paul.[4]

Maiorescu spera să-și poată face cu această traducere intrarea în presa vremii. Notează în jurnalul său că terminase traducerea *Nopții de Anul Nou* în 3 ianuarie 1857 și urma să o trimită *Gazetei Transilvaniei* să fie un salut la început de an.

[1] Fritz Martini, *Istoria literaturii germane de la începuturi până în prezent*. În românește de Eugen Filotti și Adriana Hass, Cuvânt înainte de Liviu Rusu, cu un Studiu introductiv critic de Tudor Olteanu. București, Editura Univers, 1972, p. 260–265; Mihai Isbășescu, *Istoria literaturii germane*, 1968, p. 239–242.

[2] Titu Maiorescu, *Jurnal și epistolar*, I, p. 152.

[3] *Ibidem*, p. 264.

[4] *Ibidem*, p. 390.

„Azi finii scrisoarea – notează Maiorescu – către redactorul *Gazetei Transilvaniei*, mâne o trămit, ca să poată fi *à propos* de Anul Nou“[1].

Scrisoarea, datată *dec. 1856*, se păstrează în manuscrisele sale și este redactată cu ortografia etimologizantă pe care o folosea în epoca studiilor la Viena:

„Domnule redaptore,

Deschide unui june, care tocmai acuma pasesce primele trepte ale scarei literare, organul d-tale, singura propta publică a romaniloru dincoace de Carpați, spre a-i începe prin elu realizarea unei idee care și-o propune ca scopu al vieții, ideei: de a cuminecare romaniloru spiritulu celu aduncu și fundamentale alu clasiciloru germani și englezi și alu celor antici în contrastu cu usiaratatea și supraficialitatea franciloru, care prin traducerile unei multime de secaturi romantice și romanesce (celu pucinu la scriitorii din Valahia) începe a își revocare cate un echo ce nu credu ca pote aduce literatura pe o cale probabile, ci ne o baga în stricta sentimentalitate idilica, a carei ieroi vendendu o lacrima, o manusia sau un papucu, de dama, împreuna cu obligata lumina a lunei cadu în cate o extasa, incatu paru a fi destinati spre colonizarea turnului nebunilor. Dar la scopul! Ma rog, domnule, a nu refuza traducerii mele alaturate, un locușor în *Foaia* d-tale, mai ales fiind asta traducere à propos la Anul Nou. În privința gramaticei sper ca ma pot justifica și ca sunt consecinte în ea. Cuvintele: *îi, iar, își, ilu*, le scriu *ei, ieru, si, ilu*, ca mai apropiate asa la derivatiunea lor din *ei, iterum, sibi, illum*. Altii vad ca scriu *potutu, fromosu* etc., dar zeu prea mare revolutie ar trebui să fie iscată în limba, daca s-or corege dupa metoda asta; nu se mai poate scoate transformarea lui *o* în *u* din *ea*.

[1] *Ibidem*, p. 51.

Reținui «*sum*» în loc de «*sunt*» și «*ista*» pentru «*ăsta*» fiind ca formând o limbă curată după principiul drept al comunismului, cei mai mulți români care pronunță cuvintele aceste în modul arătat au tot dreptul a cere aprobarea lor generală, fiind și mai apropiate rădăcinei latine.

Infinitivul după: *a, aș, vei, ar* etc. îl scrisei când deplin când prescurtat, p.e. «vei striga», «n-ar venire», prin întrebuințarea a amândouă formelor câștigăm și în privința eufonismului foarte mult. Spre distingere pusei la imperfect accentul grav, la perfect circumflex. Nu știu, ar fi cu putință a-mi publica și rândurile astea înaintea traducerii mele. V-aș mulțumi foarte mult, pentru că ar servi drept apel la indulgența lectorilor.

M-aș ruga încă de a-mi răspunde prin corespondența publică din *Gazeta* (sub semnul: Aur. Wien) dacă îmi pot lua libertatea de a trimite astfel de cercări.

Înainte fiind recunoscător al d-tale,

Aureliu

Viena, 4/12 1856, c.n.[1]

Iacob Mureșianu, redactorul *Gazetei Transilvaniei*, răspunde în 2 ianuarie 1857:

„V.A. (Viena, Aureliu). Intențiunea e bună, proba prea mică, vom vedea“[2].

Povestea este tradusă de D. Fotino cu titlul *Noaptea Anului Nou a unui zvânturat* și tipărită, înaintea lui Maiorescu, în *Timpul* din 1857.[3] Tot acum se publică în *Românul* mai multe

[1] Titu Maiorescu, *Opere III. Traduceri*, 1986, p. 109–110; E. Lovinescu, *Titu Maiorescu*, I, p. 422–423.

[2] *Gazeta Transilvaniei*, [II], nr. 1, 2 ianuarie 1857, p. 4 (*Răspunsuri*); Aurel A. Mureșianu, *Cea dintâi încercare publicistică a lui Titu Maiorescu*, în *Gazeta Cărților*, IV, nr. 3-4, 1 și 15 iulie 1934, p. 1. Se publică și scrisoarea lui Maiorescu.

[3] *Timpul*, I, nr. 10, 21 ianuarie 1857, p. 2–3. D. Fotino specifică faptul că traducerea o făcea „După Jean Paul“ și o închină lui Ovid Predeanu, vărul său.

traduceri din *Cugetările* lui Jean Paul, în 1857[1] și în 1858,[2] și *Originea visurilor*, în 1858.[3]

Scrisoarea și informațiile privind această traducere prezintă interes în mai multe privințe. Luăm cunoștință, de aici, de cea dintâi manifestare a lui Maiorescu împotriva literaturii franceze. Se preocupă, încă de pe acum, pe de altă parte, cu scrierea limbii române și adept al etimologismului va deveni, mai târziu, unul din cei mai mari adversari ai săi. Mai constatăm, în sfârșit, că nu găsim în manuscrisele sale altă traducere din operele lui Jean Paul, unul din scriitorii importanți ai literaturii germane. Acest text nu era reprezentativ nici pentru Iacob Mureșianu, care recunoștea o intenție bună, însă proba era mică. Aștepta alte lucrări revelatorii, care nu vor veni.

(p. 136) *VREMEA ȘI IUBIREA*
Alegorie de Carmen Sylva

Publicată în *Almanachul Societății Academice Social-Literare „România Jună"*. Viena, Editura Societății „România Jună", 1883, p. 3–6. Semnată: Carmen Sylva.

În volum: Titu Maiorescu, *Opere III. Traduceri*, 1986, p. 344–347.

---

[1] *Românul*, [I], nr. 28, 12/24 noiembrie 1857, p. 3–4 (*Cugetări ale lui Jean Paul*), nr. 31, 24 noiembrie/6 decembrie 1857, p. 4 (*Din gândurile lui Jean Paul*), nr. 32, 26 noiembrie/8 decembrie 1857, p. 4 (*Din cugetările lui Jean Paul*), nr. 33, 30 noiembrie/12 decembrie 1857, p. 4 (*Din cugetările lui Jean Paul*).

[2] *Românul*, II, nr. 3, 11/23 ianuarie 1858, p. 12 (*Din gândurile lui Jean Paul*), nr. 23, 21 martie/2 aprilie 1858, p. 90.

[3] *Românul*, II, nr. 18, 4/16 martie 1858, p. 71-72. Numele autorului este trecut în ziar sub forma: *Jean Paul (Richter)*.

Maiorescu este ales membru de onoare al Societății „România Jună" a studenților români de la Universitatea din Viena și în scrisoarea de mulțumire pe care le-o adresa la 2 ianuarie 1875 își expunea convingerea că tineretul reprezintă viitorul țării.[1] Criticul își asuma rolul de patron spiritual al Societății „România Jună" și stă mărturie faptul că întreprinde demersuri pentru susținerea activității ei culturale. Traducerea acestei alegorii se încadrează în aceste demersuri.

Traducerea este terminată de Maiorescu în noiembrie 1882, când o trimite la Viena. „Încă noaptea târziu – notează în 5/17 noiembrie 1882 – tradus cu Eminescu două poezii ale Reginei, eu tradus alegoria ei *Vremea și iubirea*, Livia le-a copiat și totul trimis dimineața la «România Jună» la Viena pentru Almanahul ei".[2]

Nuvela este tradusă, cum se desprinde de aici, de Maiorescu, iar traducerea celor două poezii aparține lui Eminescu. În *Almanah*, alegoria este semnată de Carmen Sylva, fără alte mențiuni. I. Grămadă arată în monografia sa că traducerea aparținea lui Maiorescu, dar nu amintește și de Eminescu pentru cele două poezii.[3]

Lucrările sunt tipărite în ordinea alfabetică a autorilor și cu preocuparea evidentă ca să fie reprezentate toate provinciile românești, literatura și domeniile științifice. Lucrarea reginei Carmen Sylva este trecută în față cu încălcarea ordinei alfabetice, din considerente politice. Sumarul ar fi trebuit să se deschidă, în realitate, cu Vasile Alecsandri, cu cele două poezii, *Iarna vine* și *Izvorul* – Hora din Mircești, căreia îi urmează P. S. Aurelian, cu un studiu, *Un sfat poporului român*, după care Ion Creangă figurează cu *Anecdotă* și în continuare Eminescu cu *Luceafărul*, N. Gane cu *Ion Urdilă*. Novelă, Titu

---

[1] I. Grămadă, *op. cit.*, p. 140-141.

[2] T. Maiorescu, *Însemnări zilnice*, II, p. 134.

[3] I. Grămadă, *op. cit.*, p. 147.

Maiorescu cu studiul *Despre progresul adevărului în judecarea lucrărilor literare*, I. Negruzzi, cu *Copii de pe natură*, Ioan S. Nenițescu, cu patru poezii: *Blestemul meu, Lui Amor, Neînțelegere, Moștenitorii mei*, I, Popescu cu studiul *Necesitatea studiului pedagogiei*, I. Sbiera cu studiul *Condițiunile necesare pentru existența, conservarea și prosperarea graiului național*, Ioan Slavici, cu *O scrisoare din Italia, mai ales despre S-ta Cecilia și despre Napoli*, N. Teclu, *Însemnătatea chimiei*, Iosif Vulcan, cu poezia *Iubirea* și A. D. Xenopol cu studiul *Realism și idealism*. Dincolo de preocuparea pentru reprezentarea tuturor provinciilor românești și a domeniilor de activitate, se cuvine remarcată și ținuta grafică, aparte, între publicațiile vremii.

Sumarul acestui prim număr al *Almanahului* studenților români din Viena este întocmit prin contribuția personală a lui Maiorescu, care întreprinde demersuri pentru a obține colaborări reprezentative. Pregătește în ședințele cercului său literar lucrările cele mai importante pentru *Almanah*. „O frumoasă novelă a lui Gane – notează în jurnalul său la 28 octombrie/9 noiembrie 1882 – pentru *Almanahul* studenților din Viena, 4 poezii drăguțe de Nenițescu, scrisoare a lui Slavici din Italia și frumosul *Luceafăr* al lui Eminescu, șlefuit".[1]

Maiorescu are contribuția decisivă, cum am mai arătat, în determinarea lui Eminescu să elaboreze *Luceafărul* în forma definitivă și să o tipărească în publicația studenților români din Viena. Sunt toate semnele că fără demersul său stăruitor această capodoperă a liricii românești și universale putea să rămână ignorată în manuscrise multă vreme.

---

[1] T. Maiorescu, *Însemnări zilnice*, II, p. 133.

(p. 140) *SCĂPATĂ DE SUFERIȚĂ*
Novelă de Carmen Sylva

Publicată în *Almanachul Societății Academice social-literare „România Jună"* din Viena, Editura Societății „România Jună", 1888, p. 3–9.

În volum: Titu Maiorescu, *Opere III. Traduceri.* 1986, p. 350–355.

Studenții români din Viena deschid și acesta al doilea *Almanach*... al lor cu povestirea reginei Carmen Sylva, din considerente politice. Adoptă, în organizarea textelor, principiul din *Almanachul* anterior, din 1883, și tipăresc celelalte texte ordonate alfabetic, după numele autorului:

Vasile Alecsandri, *Ovidiu*, actul nou [I];
M. Eminescu, *De ce nu-mi vii?, Kamadeva*;
T. Maiorescu, *Din experiență*;
I. Slavici, *Bobocel*;
I. Vulcan, *Săracul* (poezie);
A. D. Xenopol, *Caracterul lui Ștefan cel Mare*;
D. Zamfirescu, *Liniște* (poezie), *Frica*, nuvelă.

Maiorescu se ocupă atât de articolul său, cât și de găsirea colaboratorilor pentru acest *Almanah*. „Mă apuc, în fine, – notează la 13/25 septembrie 1887 – să scriu ceva pentru «Almanachul Rom[âniei] June» din Viena."[1] Era preocupat să elaboreze la vreme articolul. „Am scris astăzi mult – consemnează în 7/19 octombrie 1887 – la articolul psihologie pentru «România Jună», aproape gata."[2] Înainte de a transcrie textul spre a fi expediat la Viena, deschide cu el cursul de istoria filozofiei. „Introducerea spre Kant – scrie în 10/22 octombrie 1887 – făcută cu disertațiunea *Din experiență*, pe care tocmai

---

[1] Titu Maiorescu, *Însemnări zilnice*, III, p. 49.
[2] *Ibidem*, p. 53.

am terminat-o pentru Almanahul «României June» din Viena".[1] După ce expediază articolul la Viena, trece la traducerea nuvelei lui Carmen Sylva, *Leidlos* (*Scăpată de suferință*), tot pentru *Almanahul* studenților români din Viena. Duce manuscrisul cu el la Galați, unde avea un proces și îl restituie la întoarcerea sa în București. „Am tradus și terminat în Galați – notează în 30 octombrie/11 noiembrie 1887 – și o noveletă (rea) a reginei «Leidlos» = «Scăpată de suferință», pentru *Alman[achul] «Rom[âniei] June»* din Viena și am trimis reginei ieri manuscriptul înapoi. Acum vine traducerea Liviei «Es Klopft» de îndreptat și tipărit."[2]

Maiorescu avea păreri rele, cum se desprinde de mai sus, cu privire la producția literară a reginei și nici prea favorabile despre reuniunile literare de la Palat sub patronajul său. Găsim în însemnările sale o prezentare plină de sarcasm, cu privire la aceste reuniuni. Regina organiză o asemenea reuniune în 29 martie/10 aprilie 1889, la care participă foarte multe persoane și, mai ales, din diplomație. Maiorescu asistă numai la începutul lecturii reginei din scrierile sale, pleacă acasă și se întoarce mai târziu în credința că regina terminase lectura. Revine după mai multe ore și regina nu-și încheiase lectura. „Tot citind regina, declamând – notează Maiorescu... Diplomații turbați de foame, de Plixis, de ridicul...! Asta-i epoca d-rei de onoare Hélène Văcărescu..."[3]

Cuvintele din urmă aveau și un subtext, care va fi descifrat mai târziu. Maiorescu gândea să fie domnișoară de onoare la Palat Livia, fiica sa, cum avea să se întâmple.

---

[1] *Idem.*
[2] *Ibidem*, III, p. 57.
[3] *Ibidem*, p. 143

(p. 146) *LA MOARTEA UNUI CĂȚELUȘ* DE MAURICE MAETERLINCK

Publicată în *Epoca*, X, nr. 161, 13 iunie 1904, p. 1–2, nr. 162, 14 iunie 1904, p. 1–2.

În volum: Titu Maiorescu, *Opere III. Traduceri.* 1986, p. 356–369.

Maurice Maeterlinck (1862–1949), prozator și dramaturg simbolist belgian, laureat al Premiului Nobel în 1911. Opere în proză: *La vie des abeilles, L'Intelligence des fleurs* și *Le double jardin*, piese de teatru: *La Princesse Maleine, Le Trésor des humbles, La Mort de Tintagiles.*

Traduceri în limba română: *Viața albinelor* (1904), *Inteligența florilor* (1908) și piesa de teatru *Sora Beatrice*, care se reprezintă pe scena Teatrului Național din Craiova în 1912.[1] Traducătorul celor mai multe scrieri ale lui Maeterlinck în versiune românească este Alexandru Theodor Stamatiad, la care se mai pot alătura Ion Minulescu, Elena Farago, Haralamb C. Lecca, I. Nisipeanu, P. Mușoiu.

Maiorescu traduce povestirea lui Maeterlinck, *Sur la mort d'un petit chien*, pe care o avea gata în iunie 1904. Povestirea apăruse în volumul *La double jardin*[2] și în ediția germană, ambele versiuni în 1904[3].

Maiorescu traduce povestirea din *Figaro*, publicație franceză care nu se păstrează la Biblioteca Academiei Române, încât nu putem stabili dacă se face și acolo vreo mențiune cu privire la autor și la scrierile sale.

---

[1] *Bibliografia românească modernă (1831–1918)*, vol. II *(L–Q)*, p. 154.
[2] Maurice Maeterlinck, *Le double jardin.* Paris, Bibliothèque-Charpentier, 1904, p. 1–32 (povestirea *Sur la mort d'un petit chien*).
[3] Maurice Maeterlinck, *Der doppelte Garten*, Jena und Leipzig, Verlagt bei Eugen Diederichs, 1904. Povesitrea cu titlul *Beim Tode eines jungen Hundes*, p. 1–21.

Povestirea reține atenția lui Maiorescu prin problemele de psihologie pe care le pune în discuție scriitorul belgian, probleme ce se regăsesc permanent în cursurile universitare și în lucrările sale. Povestirea îl mai putea interesa și ca un elogiu adus prieteniei pe care Maiorescu o cultivă încă din epoca studiilor la *Theresianum* din Viena.

Povestirea se mai publică într-o traducere, cu titlul *La martea unui cățel*, fără numele traducătorului, în *Patria* din aprilie–mai 1907[1], cu titlul *Despre moartea unui cățeluș*, fără numele traducătorului, în *Epoca* din aprilie 1909[2], și cu titlul *La moartea unui cățel*, fără numele traducătorului, în *Cuvântul* din iunie 1913[3].

Maiorescu deschide seria traducerilor din Maeterlinck în literatura română.

ÎN MANUSCRISE

DIN „PICK-WICK-CLUB“ de Boz (Charles Dickens)

(p. 163) MANUSCRISUL UNUI NEBUN

Tipărită în volum: Titu Maiorescu, *Opere III. Traduceri*, 1986, p. 403–411.

Păstrată în două versiuni: una în *Manuscrisul* ***11026***, f. 1ʳ–22ʳ de la Muzeul Literaturii Române și alta în *Manuscrisul* ***11298***, f. 1–20 de la Biblioteca Națională din București.

[1] *Patria*, I, nr. 130, 30 aprilie 1907, p. 3, nr. 131, 2 mai 1907, p. 2, nr. 132, 3 mai 1907, p. 2, nr. 133, 4 mai 1907, p. 2.

[2] *Epoca*, XV, nr. 91, 22 aprilie 1909, p. 1–2, nr. 92, 23 aprilie 1909, p. 1–2.

[3] *Cuvântul*, I, nr. 84, 16 iunie 1913, p. 2, nr. 85, 18 iunie 1913, p. 1–2, nr. 86, 10 iunie 1913, p. 2, nr. 87, 20 iunie 1913, p. 2.

Maiorescu întreprinde această traducere ca elev la Theresianum când studia limba engleză. Găsim câteva mențiuni în jurnalul său: „M-am dus la Hoffmansthal ca să-mi dea ceva de Boz. Îmi dete: 4 *Wintergeschichten [Povestiri de iarnă]*“[1]. Câteva zile mai târziu, în 3 ianuarie 1856, notează din nou că îi citea din Dickens Emiliei, sora sa: „Până la 10 [seara] lisei [citii] Emiliei din Boz“[2]. Boz era pseudonimul lui Dickens sub care îi apar primele scrieri.

Ulterior, Maiorescu nu mai manifestă interes pentru Dickens, dar această traducere este, probabil, cea dintâi din opera scriitorului englez făcută în limba română.

(p. 173) 1856. DIN VIENA DE ACUM

O PRIVIRE PRIN ȘETRELE TÂRGULUI „JUBILATI“

Tipărită în volum: Titu Maiorescu, *Opere III. Traduceri*, 1986, p. 418–419.

Păstrată la Biblioteca Națională din București, în *Manuscrisul* ***11298***, f. 31–36.

Maiorescu începe traducerea acestui text în 5 mai 1856 și îl pregătea pentru *Gazeta Transilvaniei*. „Azi începui a lucra – notează criticul – pentru *Gazeta Transilvaniei* niște *Schizze din Viena de acum*“[3]. Notează în 24, 24 și 26 mai: „Continuare. Nimica extraordinar“[4]. Iar la 27 mai 1856: „Acum scriu mai departe pentru *Gazeta*“[5].

Traducerea este abandonată după ce Iacob Mureșianu, redactorul *Gazetei Transilvaniei*, îi respinse *Noaptea Anului*

[1] Titu Maiorescu, *Jurnal și epistolar*, I, p. 12.

[2] *Ibidem*, p. 13.

[3] *Ibidem*, p. 38.

[4] *Idem*.

[5] *Ibidem*, p. 39.

Nou a unui nefericit și îi dădu în 2 ianuarie 1857, cum am văzut, un răspuns puțin încurajator. Îi lua în considerare numai intenția bună, însă aprecia că proba era mică, cum se anunța și textul de față.

Maiorescu precizează că traduce „După germănește", fără să dea alte informații. Fragmentul face parte, după toate probabilitățile, dintr-un reportaj satiric, publicat în presa germană în mai 1856.

III. TEATRU

ÎN VOLUM

(p. 179) *COPILUL EYOLF*
Dramă în trei acte de Henrik Ibsen

Publicată în *Convorbiri literare*, XXIX, nr. 2, 1 februarie 1895, p. 111–115, nr. 3, 1 martie 1895, p. 263–282, nr. 4, 1 aprilie 1895, p. 365–380.

Tipărită în volum: Henrik Ibsen, *Copilul Eyolf.* Dramă în trei acte. Traducere de T. Maiorescu, București, Tipografia „Gutenberg", Joseph Göbl, 1895.

Drama lui Ibsen se reprezintă la Berlin și la Oslo, în 4 ianuarie 1895. Maiorescu folosește ediția germană care se tipărește tot în 1895[1], ca, de altfel, și ediția în franceză[2]. Criticul se adresează lui Ibsen și cere permisiunea să-i traducă

[1] Henrik Ibsen, *Klein Eyolf.* Schauspiel im drei Aufzügen. Berlin, S. Fischer's, Verlag, 1895.

[2] H. Ibsen, *Le petit Eyolf.* Drame en trois actes. Traduit avec l'autorisation de l'auteur et précédée d'une préface par le Comte Prozor, Paris „Rerrir", 1895.

drama în românește. Are grijă să-l informeze pe scriitorul norvegian că revista *Convorbiri literare* se susținea prin contribuții benevole, cu alte cuvinte nu plătea drepturi de autor. Maiorescu trimite și la enciclopediile străine, unde se găseau informații despre el. Ibsen își dă acordul în condițiile propuse de critic. Manuscrisul original se află la Biblioteca Națională din București, *Mss* ***11376***, f. 21^r–22^r. Reproducem scrisoarea lui Maiorescu către Henrik Ibsen:

„Herrn Henrik Ibsen
Christiania
(Norvegia)

Hochgeehrter Herr und Meister,

In der kleinen rumänischen Literatur existiert bis jetzt nichts von Ihren Werken, es mangelt also darin ein wesentlicher Teil der heutigen literarischen Kunst.

Der Unterzeichnete, ein alter verehrer Ihren geistigen Arbeit, möchte beitragen, die Lücke auszufüllen, und hat Ihr letztes Drama *Klein Eyolf* ins Rumänische übersetzt (nach der deutschen Ausgabe, aus S. Fischer's Verlag). Die Übersetzung war bestimmt, in der Revue *Convorbiri literare* zu erscheinen [continuarea anulată în ms.: «und vielleicht in Separat-Abdruck als Buch»].

Ich bemerke dazu, dass dieser meiner Absicht keinerlei merkantiles Interesse beigemengt ist. Jene Revue, jetzt in ihrem 29. Jahrgang, bezahlt nichts für die Beiträge, sondern erhält sich und hat Anschein durch die freiwillige, aus reinem Interesse für die Sache belebte Tätigkeit ihrer Mitarbeiter.

Doch will ich, selbstverständlich, besagte Übersetzung nicht veröffentlichen ohne den Verfasser davon in Kenntnis zu setzen und dessen Einwilligung zu erhalten, oder wenigstens zu wissen, dass er keinen Widerspruch dagegen erhebt.

Deshalb dieser Brief und die Bitte um eine noch so kurze Antwort, z. B. das biblische «Ja, ja oder nein-nein». Denn ich habe keinerlei Recht, Ihre Zeit zu rauben.

Damit Sie aber doch eine ungefähre Vorstellung von der Revue *Convorbiri literare* und von Ihrem Übersetzer bekommen, erlaube ich mir hinzuzufügen, dass über jene Revue in Brockhaus' *Konversations-Lexikon*, 13. Auflage, Artikel *Rumänische Sprache und Literatur* einige Angaben und über den Unterzeichneten ebenfalls in Brockhaus, sowie in Larousse und sonstigen derartigen Lexikon biographische Notizen enthalten sind.

In Verehrung

Ihr ganz ergebener

T. Majorescu,
Staatsminister a. D.,
z. Z. Rektor der Universität Bukarest"

Traducerea:

„Domnului Henrik Ibsen
Christiania (Norvegia)

Mult stimate domn și maestre,

În mica literatură română nu se află până astăzi nimic din opera domniei voastre, astfel că este privată de o parte esențială a creației literare actuale.

Subsemnatul, un vechi admirator al activității dumneavoastră intelectuale, ar dori să contribuie la umplerea lacunei și a tradus în românește ultima dumneavoastră dramă, *Copilul Eyolf* (după ediția germană, din editura lui S. Fischer). Traducerea era destinată să apară în revista *Convorbiri literare* [continuarea inițială anulată în manuscris: «și poate în tiraj separat, ca volum»].

La acestea observ că intenției mele nu i se adaugă nici un fel de interes mercantil. Acea revistă, acum în cel de-al 29-lea an de apariție, nu plătește nimic pentru contribuții, ci se întreține și apare datorită activității benevole, însuflețite numai de interes pentru cauză, a colaboratorilor ei.

Cu toate acestea, se înțelege că nu vreau să public traducerea în chestiune fără a-l înștiința despre aceasta pe autor și a-i obține încuviințarea, sau măcar fără a ști că nu are nimic împotrivă.

De aceea scrisoarea de față și rugămintea pentru un răspuns cât mai scurt, de pildă biblicul «Da-da sau nu-nu». Căci nu am nici un drept să vă răpesc timpul.

Pentru a vă face totuși o idee aproximativă despre revista *Convorbiri literare* și despre tălmăcitorul dumneavoastră, îmi îngădui să adaug că despre acea revistă se află unele informații în *Dicționarul enciclopedic* al lui Brockhaus, ediția a 13-a, articolul *Limba și literatura română*, iar despre subsemnatul, de asemenea, informații biografice în Brockhaus, ca și în Larousse și alte dicționare de acest fel.

Cu respect,

al Domniei-Voastre prea plecat

T. Maiorescu,
fost ministru,
actualmente rector al Universității din București."[1]

Mai târziu, în 1906, aflând din *Neue freie Presse*, că Sigurd Ibsen, fiul lui Ibsen, pregătea o ediție a corespondenței tatălui său, îl informează că îi putea pune la dispoziție o scrisoare pe care o avea la București.

„Sr. Excellenz Herrn Dr. Sigurd Ibsen
Staatsminister a.D.
(Norvegen) Riis per Christiania
[anulat: *„St. Moritz (Engadin)*
15. August 1906"]

Ew. Excellenz,

Zufällig lese ich heute in einer alten Nummer der *Neuen freie Presse* Ihre Veröffentlichung bezüglich der Briefe Henrik

[1] Titu Maiorescu, *Opere III. Traduceri*, 1986, p. 704–705.

Ibsens. Auch ich, besitze einen Brief von ihm, habe ihn natürlich nicht jetzt bei mir sondern zu Hause in Bucarest, wohin ich erst am 14. Oktober zurück-kehre. Der Brief enthält in wenigen, kanppen Zeilen die zusagende Antwort auf meine Anfrage, ob ich eine rumänische Übersetzung von *Klein Eyolf* (bald nach seinen Erscheinen in Berlin) in unserer Revue *Convorbiri literare* publizieren darf. Die Übers. ist auch erschienen u. schon ihrer Zeit zugeschickt worden. Ohne sonst hervorragend zu sein, hatte der Brief dennoch in einer Gesamtausgabe eben die Bedeutung ein Belegstück mehr zu sein für die Tatsache, wie weit die geistliche Herrschaft des Ibsenische Genies gedrungen war, da sie bis nach Rumänien reichte, und zwar nicht etwa durch den künstlichen Einfluss Carmen Sylva's von oben herunter, sondern durch natürliche literarische Verbreitung von unten hinauf.

Sobald ich nun nach Hause komme, kann ich Ihnen pflichtschuldigst den Brief zu senden, erbitte mir aber vorher hier in St. Moritz (wo ich noch 14 Tage bleibe) unter obigen Adresse kurzen Bescheid, ob meine Zusendung aus Bucarest erwünscht ist und, wenn sie am 15. Oktober abgeht, für Ihren Zweck nicht zu spät kommt?

Mit ausgezeichneter Hochachtung

Ew. Excellenz ganz ergeben

T. M.

königl. Rum. Staatsminister a.D."

Traducerea:

„Excelenței-sale domnului Dr. Sigurd Ibsen
fost ministru
(Norvegia) Riis prin Christiania
[anulat: «*St. Moritz (Engadin) 15 august 1906*»]

Excelență,

Astăzi citesc din întâmplare într-un număr vechi din *Neue freie Presse* anunțul dumneavoastră cu privire la scrisorile lui Henrik Ibsen. Și eu sunt în posesia unei scrisori a lui, pe care se înțelege că n-o am aici la mine, ci acasă, la București, unde mă întorc abia la 14 octombrie. Scrisoarea conține în puține, lapidare rânduri răspunsul afirmativ la întrebarea mea dacă pot publica o traducere în limba română a [dramei] *Micul Eyolf* (curând după apariția ei la Berlin) în revista noastră *Convorbiri literare*. Traducerea a și apărut și a fost, de asemenea, expediată, la timpul său [autorului]. Fără a fi, altminteri, deosebită, scrisoarea are, totuși, într-o ediție completă, însemnătatea de a fi o dovadă în plus pentru a demonstra cât de departe a pătruns dominația spirituală a geniului ibsenian, dacă a ajuns până în România, și anume nu prin influența artificială a Carmen Sylvei, de sus în jos, ci prin răspândirea literară firească, de jos în sus.

De îndată ce sosesc acasă, socot de datoria mea să vă trimit scrisoarea, dar rog ca mai înainte să-mi dați un scurt răspuns aici, la St. Moritz (unde mai rămân 14 zile), la adresa de mai sus, dacă expedierea [scrisorii] de la București este oportună și, dacă aceasta pleacă la 15 octombrie, nu ajunge prea târziu pentru scopul dumneavoastră.

Cu distinsă stimă,

Al Excelenței Voastre profund devotat

T. M.

fost ministru al Regatului României."

Sigurd Ibsen primește mesajul lui Maiorescu și răspunde o săptămână mai târziu:

„Riis bei Christiania,
den 21. August 1906

Ew. Exzellenz,

Liebenswürdiges Schreiben habe ich zu empfangen die Ehre gehabt, und erlaube ich mir hindurch für das gütige Anerbieten, mir den fraglichen Brief meines Vaters zu übermitteln, Ihnen meinen verbindlichsten Dank auszudrücken.

Die Zusendung wird mir sehr erwünscht sein, auch wenn sie nach dem 15. Oktober erfolgt.

Mit ausgezeichneter Hochachtung

bin ich Ew. Exzellenz ganz ergebener

Sigurt Ibsen"

Traducerea:

„*Riss lângă Christiania,*
21 august 1906

Excelență,

Am avut onoarea de a primi amabila misivă a Excelenței voastre și îmi permit a vă exprima profunda mea gratitudine pentru generoasa ofertă de a-mi transmite scrisoarea în chestiune a tatălui meu. Scrisoarea îmi va fi foarte bine venită, chiar dacă ajunge după 15 octombrie.

Cu distinsă stimă,

sunt al Excelenței Voastre prea plecat

Sigurt Ibsen"

Maiorescu îi trimite fiului lui Ibsen scrisoarea tatălui său în 2/15 octombrie, cu rugăminte să i se restituie originalul. Cererea sa este îndeplinită cu mulțumirile obișnuite:

„*z. Z. Hôtel de Russie, Rom, den. 4.*
November 1906

Hochgeehrte Exzellenz,

Ihrem Wünsche gemäß beehre ich mich, den mir übermittelten Brief meines Vaters hiermit zurückzusenden, indem ich mir gleichzeitig erlaube, Ihnen für die gütige Überlassung sowie für die mir in Ihrem werten Schreiben erteilten Aufschlüsse meinen verbindlichsten Dank auszusprechen.

In ausgezeichnete Hochachtung

verbleibe ich Ew. Excellenz ganz ergebener

Sigurt Ibsen."

Traducere:

„*Actualmente Hôtel de Russie, Roma,*
4 noiembrie 1906

Mult stimată Excelență,

Potrivit dorinței dumneavoastră, mă simt onorat de a vă înapoia alăturat scrisoarea tatălui meu pe care mi-ați transmis-o, îngăduindu-mi totodată de a vă exprima profunda mea gratitudine pentru generoasa cedare, ca și pentru informațiile date în stimata dumneavoastră scrisoare.

Cu aleasă stimă,

rămân al excelenței voastre prea plecat

Sigurt Ibsen."[1]

Ar fi de văzut dacă Sigurt Ibsen tipărește corespondența tatălui său și comentariul cu care însoțește scrisoarea pe care i-o pune la dispoziție Maiorescu cu rugămintea să i se restituie originalul. Criticul cultiva cu multă pricepere și stăruință implicarea sa în viața culturală europeană a vremii.

Henrik Ibsen înfățișează în această dramă viața de familie, cu o iubire aparte între frați. Comentatorii acestei traduceri pe care Maiorescu o face îndată după reprezentarea dramei pe scenă, o pun în legătură cu viața de familie a criticului. Se aduce în discuție căsătoria, care mergea rău, fapt ce va conduce la divorț, legăturile extraconjugale cu Mite Kremnitz, afecțiunea nefirească pentru sora sa.[2] Se fac trimiteri la scrisorile lui Maiorescu către sora sa, din 24 iunie 1878, 1/13 iulie 1878, 20 mai/1 iunie 1883.[3]

---

[1] Titu Maiorescu, *Opere III. Traduceri*, 1986, p. 704–705, 707–709.

[2] Alexandru George, *La sfârșitul lecturii*. II, [București], Cartea Românească, 1978, p. 86–92.

[3] I. E. Torouțiu, *Studii și documente literare. „Junimea"*. București, Institutul de Arte Grafice „Bucovina", 1938, p. 25, 26, 39.

Maiorescu se va despărți de Clara Kremnitz, soția sa, prin divorț, care se pronunță „*stante pede*, fără nici o deliberare" la 1 iunie 1887.[1] Asigură fostei sale soții și Liviei, fiica lor, o pensie frumoasă de întreținere pe viață, iar ele pleacă din țară și se stabilesc în Germania.

Căsătoria civilă, a doua, cu Ana Rosetti se oficie la București în 3/15 septembrie 1887.[2] Notează în jurnalul său, cum face de obicei, cheltuielile pentru căsătorie și înștiințează despre noul pas pe care îl face, câteva sute de persoane.[3] Ana, Anicuța, cum îi spune criticul, va supraveghea, spre deosebire de prima soție, cu cea mai mare strictețe viața de familie.

Maiorescu traduce drama lui Ibsen în 1895, când viața sa de familie nu mai era cea din 1887 și nici nu-și putea îngădui să aducă vorba de ea. Explicația pentru interesul arătat dramei lui Ibsen stă în altă parte. Există în ultimul deceniu al secolului al XIX-lea o mișcare generală europeană pentru opera dramaturgului norvegian. Scriitorii români nu sunt străini de ea. Ioan Popovici Bănățeanul, care frecventează cercul literar al lui Maiorescu, traduce, poate la propunerea sa, *Expedițiune nordică*, piesă în patru acte, tipărită însă postum[4]. S. I. Grossmann tipărește, la Iași, *Un dușman al poporului* în 1895, I. Hussar, *Liga tinerimii*, la Craiova, în 1895, Eduard Rod, *Stâlpii societății* și *Nora*, tot la Craiova, în 1896, iar Al. Antimireanu, la Iași, *Strigoii*, 1897.[5]

Drama lui Ibsen stârnește ecou de îndată ce este reprezentată pe scena teatrelor europene și Maiorescu o traduce și o publică în *Convorbiri literare*, spre a demonstra că viața literară din România nu era străină de mișcarea literară

---

[1] Titu Maiorescu, *Însemnări zilnice*, III, p. 25–26.

[2] *Ibidem*, p. 33–36.

[3] *Ibidem*, p. 38, 40–48.

[4] D. Vatamaniuc, *I. Popovici-Bănățeanul*, București, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1959, p. 211.

[5] *Bibliografia românească modernă*, vol. II, *(D–K)*, p. 663–664.

europeană. Nu întâmplător își face în corespondența sa autobiografia și prezintă revista ieșeană.

ÎN PRESĂ

(p. 249) DIN *FAUST*
de Goethe

Publicat în *Convorbiri literare*, III, nr. 22, 15 ianuarie 1870, p. 339–400. Semnată: *M.*

În volum: Titu Maiorescu, *Opere III. Traduceri*, 1986, p. 330–332.

Maiorescu era informat că V. Pogor se pregătea să tipărească o traducere a lui *Faust*, în limba română, și faptul acesta îl alarmă. Viitorul junimist nu cunoștea limba germană, după cum criticului îi displăcea și orientarea acestuia spre literatură franceză nu de cea mai mare însemnătate. Criticul se adresează lui Theodor Rosetti în mai sau iunie 1862 și îi cere să-l informeze dacă izbutise să-l determine pe Pogor să nu tipărească traducerea. „Scrie-mi în primul rând – îi cere Maiorescu – despre *Faust* al lui Pogor; ce ai aranjat cu el; dacă îl publică totuși. Te rog să-mi scrii îndată, pentru că de asta depinde scrisoarea mea către el."[1] Maiorescu îl avertiza pe Th. Rosetti, în aceeași scrisoare, asupra problemelor ridicate de traducerea lucrărilor în versuri. „Ce proză de aur ar trebui să scrii – face Maiorescu referire la V. Pogor – ca să produci cu ea aceeași impresie! Versurile trebuie traduse în versuri. Asta e cu siguranță adevărat și Pogor poate să ia aminte. Bineînțeles, dacă pe cineva îl preocupă doar un exercițiu de traducere".[2] Theodor Rosetti nu intervine să oprească tipărirea traducerii sau intervenția sa venea prea târziu ca să mai poată opri apariția

---

[1] Titu Maiorescu, *Jurnal și epistolar*, III, p. 292.

[2] *Idem*.

ei. V. Pogor și-l asociază pe N. Skelitty, cu studii în Germania, și împreună tipăresc *Faust*, prima parte în 1862.[1]

Maiorescu are o reacție cu totul neașteptată pentru cine nu cunoaște biografia sa. „Din plictiseală – îi comunică lui Th. Rosetti în 17/29 iunie 1862 – ieri am tradus *Închinare* din *Faust*. Ticălosul de Pogor!“[2]

Faust stă în atenția scriitorilor români cu mult înainte ca V. Pogor și N. Skelitty să tipărească ediția lor. I. Heliade Rădulescu tipărește câteva versuri din *Faust* în 1847, mai curând adaptare după textul german prin intermediul, probabil, al unei traduceri. Iancu Văcărescu traduce și el 12 versuri cu titlul *Dracul* în 1848, destul de fidel față de original. Mai importantă este traducerea cu titlul *Margareta*, publicată în *Zimbrul*, fără semnătura traducătorului, în iulie 1850.[3]

Vasile Pogor și N. Skelitty se călăuzesc în traducerea lor, nu după originalul german, cum ne-am aștepta, ci după versiunea franceză a lui Gérard de Nerval din 1828 și a lui Henri Blaze din 1847.[4] Indiferent de sursa – sau sursele – la care apelează cei doi traducători și indiferent de realizarea artistică, ei deschid drum celor care urmează în traducerea lui *Faust* de la Ion Gorun în 1906 până la Lucian Blaga în 1955.

N. Skelitty se întoarce la *Faust* și publică, în traducere, *Rugăciunea Margaretei* în *Convorbiri literare* din 1 noiembrie 1870.[5] Alătură, în traducere, încă două poezii de Goethe:

---

[1] V. Pogor și N. Skelitty, *Faust*. Tragedie de Goethe tradusă de ~, Iași, Tipografia lui Adolf Bermann, 1862.

[2] Titu Maiorescu, *Jurnal și epistolar*, III, p. 304.

[3] *Zimbrul*, [I], nr. 5, 17 iulie 1850, p. 20; Ion Gherghel, *Goethe în literatura și cultura română – cu o privire generală asupra întregii înrâuriri germane*. Studiu de literatură comparată. București, Monitorul oficial și Imprimeriile Statului Imprimeria Națională, 1931, p. 55; Ion Gherghel, *Bibliografie critică despre Goethe la români*, 1936, p. 65.

[4] Dan Mănucă, *Scriitori junimiști*, [Iași], Editura Junimea, 1971, p. 170–172.

[5] *Convorbiri literare*, IV, nr. 17, 1 noiembrie 1870, p. 287.

Mângâiere în lacrimi și *Craiul Codrului* și una de Heine: *Noapte-adâncă*.

V. Pogor revine și el la *Faust*, după încetarea din viață a lui N. Skelitty, în 22 iunie 1872, și publică fragmente, tot din partea întâi, în *Convorbiri literare* din 1879 și 1880.[1]

V. Pogor nu respectă originalul și traducerea sa este prolixă, cu adaosuri și omisiuni de versuri și cu un ritm îndoielnic. Prezintă interes sub raport informativ.[2]

Era de așteptat ca Maiorescu să vină după traducerea lui V. Pogor și N. Skelitty cu versiunea sa asupra lui *Faust*, mai bună și mai completă. Acest lucru nu se întâmplă. Maiorescu va mai traduce din Goethe zece versuri cu titlul *[De subt pământ]*, care se vor publica în *Calendarul bunului econom pe anul 1876* și va fi reprodusă, cum arătam în comentariile la această poezie, în studiul *O cercetare critică asupra poeziei române*, iar I.A. Rădulescu-Pogoneanu publică din manuscrise, sub titlul *Traduceri din Goethe*, câteva poezii pentru numărul omagial al revistei *Convorbiri literare*, consacrat poetului german în 1932. Nicăieri nu se mai vorbește de traducerea lui *Faust* și, ceea ce este mai important, Maiorescu nu ia atitudine față de traducerea lui V. Pogor din *Convorbiri literare* din 1879 și 1880, pe drept cuvânt, un eșec în transpunerea în românește a capodoperei poetului german. Explicația stă în faptul că Vasile Pogor devenise unul din stâlpii Societății „Junimea“.

Maiorescu face critică partizană și este în raport cu contemporanii săi, cum se desprinde și de aici, violent și denigrator, înainte de intrarea lor în cercul său literar.

---

[1] *Convorbiri literare*, XIII, nr. 1, 1 aprilie 1879, p. 20–25; XIV, nr. 2, 1 mai 1880, p. 49–55.

[2] Ion Gherghel, *Bibliografia critică despre Goethe la români*, 1936, p. 66.

(p. 253)

AFORISME ASUPRA ÎNȚELEPCIUNII ÎN VIAȚĂ DE ARTHUR SCHOPENHAUER

Publicate în *Convorbiri literare*, IV, nr. 8, 1 noiembrie 1872, p. 289–303; X, nr. 1, 1 aprilie 1876, p. 32–36, nr. 2, 1 mai 1876, p. 48–56, nr. 3, 1 iunie 1876, p. 115–121, nr. 4, 1 iulie 1876, p. 125–136, nr. 5, 1 august 1876, p. 176–188, nr. 6, 1 septembrie 1876, p. 240–248, nr. 7, 1 octombrie 1876, p. 262–268, nr. 8, 1 noiembrie 1876, p. 312–325, nr. 10, 1 ianuarie 1877, p. 365–374, nr. 11, 1 februarie 1877, p. 423–433, nr. 12, 1 martie 1877, p. 459–469.

În volum: *Aforisme asupra înțelepciunii în viață* [de] Arthur Schopenhauer. Traducere de Titu Maiorescu. București, Editura Librăriei Socec & Comp., 1890; ediția a II-a, București, Editura Librăriei Socec & Comp., 1890; Ediția a treia revăzută, București, Editura Librăria Socec & Comp., 1891, Ediția a IV-a, București, Editura Librăriei Socec & Comp., 1902; Ediția a V-a, București, Editura Librăriei Socec & Co., 1912.

Traducerea a cunoscut două forme: textul din *Critice* și cel din *Convorbiri literare*, cu precizările făcute de redacție.

Opera lui Arthur Schopenhauer stă în atenția lui Maiorescu toată viața. Cele dintâi mărturii în această privință le găsim în *Procesele-verbale* de la ședinele Societății „Junimea". De aici aflăm că în ședința din decembrie 1865 se stabilesc conferențiarii și titlurile conferințelor pentru *Prelecțiunile populare*. Maiorescu figurează cu *Pesimismul ideal* (Schopenhauer)[1]. În ședința de la 29 octombrie 1871 Maiorescu citește din aforismele lui Schopenhauer *Despre ceea ce este cineva*, care se publică în *Convorbiri literare* în 1 noiembrie 1872[2]. Redacția însoțește

[1] I. E. Torouțiu, *Studii și documente literare, IV „Junimea"*, București, Institutul de Arte Grafice „Bucovina", 1933, p. 434.

[2] *Ibidem*, p. 439.

traducerea de o notă: „Publicăm din *Parerga und Paralipomena*, aforismele celebrului pesimist, care în mijlocul Europei creștine a făcut să reînvie metafizica budistă. Traducerea e de T. Maiorescu"[1]. În ședința din 28 ianuarie 1872, Maiorescu citește din nou din traducerea sa, *Despre onoare*, care se va publica, cum se desprinde de mai sus, cu începere din 1 aprilie 1876. *Procesele-verbale* îl mai menționeză pe Maiorescu cu traduceri din Schopenhauer în ședințele din 29 septembrie 1872, 6 octombrie 1872 și 28 octombrie 1872, fără să se facă alte precizări[2]. Maiorescu traduce pamfletul lui Schopenhauer împotriva lui Hegel, pe care îl publică cu titlul *Despre filosofia la Universitate*, în *Convorbiri literare* în mai multe numere în decembrie 1870–februarie 1871.[3] Pamfletul are răsunet și îi închide lui Schopenhauer definitiv intrarea ca profesor, la Universitățile germane.

Publicarea *Aforismelor* în *Convorbiri literare* o putem urmări din corespondența lui Maiorescu cu Iacob Negruzzi, redactorul foii ieșene, ca într-un jurnal de lucru.

„16/28 mai 1876. Berlin Thiergarten-hôtel

Iubite Jacques,

Îți trimit, în fine, manuscript Schopenhauer pentru vreo 6 sau 7 numere. Spre neplăcuta mea surprindere văd că-mi lipsesc în manuscript două coale! Le ai tu încă de atunci? Dacă nu, le voi traduce eu a doua oară, însă mai târziu. Legătura între diferite părți ale aforismelor este așa de slabă, încât nu se strică nimic prin o asemenea sărire peste câteva pagini. Continuarea este dar așa: după cele publicate acum patru ani în

[1] *Convorbiri literare*, IV, nr. 8, 1 noiembrie 1872, p. 289–303.

[2] *Idem*, p. 480, 460, 461.

[3] *Idem*, IV, nr. 20, 15 decembrie 1870, p. 325–329, nr. 22, 15 ianuarie 1871, p. 365–372, nr. 23, 1 februarie 1871, p. 384–386, nr. 24, 15 februarie 1871, p. 394–398.

Convorbiri vin alăturatele coale imprimate (corectura făcută), apoi ar veni în manuscript coalele 11 și 12, care însă lipsesc: dacă nu le ai nici tu, atunci continuă cu alăturata coală *Parenese* 13 in dulce infinitum.

Fă bine, mai îndreptează-mi traducerea cu ocazia corecturii. Eu n-am revăzut-o bine. Pe a treia pagină a coalei 23 e scris cu creionul «das citat copiren aus pag. 363» și, în alte locuri găsești «est» cu două linii încrucișate. Aceasta însemnează că textul citatului în limba originală trebuie copiat din cartea lui Schop., la pagina indicată, aceasta numai pentru cazul când ai face și tu «Convorbiri» ca Schopenh., adică să dai pe lângă traducere și citatul original. Dacă nu, atunci lasă-le la o parte. Dar vezi, să nu tipărească zețarul «citat pag. 363". Complimente Doamnei din partea neveste-mi și a mea.

Al tău Titu"[1]

„București, 19 noiembrie 1876

Jubite Jacques,

Tu credeai că manuscriptul lui Schopenhauer stă gata în săltarul meu și că sunt eu numai așa de nepăsător de a nu-l trimite. Dar lucrul nu e așa de simplu. Manuscriptul vechi s-a isprăvit cu pagina ce ți-o adusese D. Vârgoilici. Traduc dar din nou și primele pagine ale unei traduceri. Ți le trimit în alăturare, pentru a putea începe tipărirea lor; peste cinci zile îți mai trimit cam tot atât manuscript, așa încât să poți publica întregul rest al rubricei B din «Parenese și Maxime» în numărul de la 1 decemvrie. Numai nepăsător nu am fost niciodată pentru lucruri literare și mai ales nu pentru «Convorbirile» tale. Dar luna din urmă a fost greu pentru mine. M-am mutat, mi-am așezat cele 2 000 volume de cărți, îmi caut nouă poziție și stau sub acuzarea ministerială, îți par destule aceste împrejurări, pentru a tăia cuiva putința de a face o lucrare mai

[1] I.E. Torouțiu și Gh. Cardaș, *Studii și documente literare. I. [„Junimea"]*, București, Institutul de Arte Grafice „Bucovina", 1931.

serioasă în literatură? Și serioasă trebuie să fie traducerea lui Schopenhauer, și va fi de aici înainte. Nu știi, cu ce interes neașteptat se citește la București; mi-e cu atât mai mult necaz de reaua stilizare a unor pasaje ale mele din partea publicată în numerul din urmă al «Conv.»".[1]

Maiorescu îi face lui Negruzzi, în continuare, câteva recomandări, care nu țin de traducerea aforismelor lui Schopenhauer.

Altă informație despre traducere:

„Marți 25 noiemvrie 76

Iată și partea din urmă a lui Schopenheuer pentru viitorul număr din «Convorbiri». Mai zi, acum, că nu-ți lucrez nimic."[2]

Fusese bolnav și întârziase cu trimiterea traducerii. Prima mențiune despre tipărirea *Aforismelor* în volum:

„București, 17/29 ianuarie 1877

Acum sunt bine, dar și timpul a trecut așa încât nu-ți trimit pentru viitorul număr al «Conv.», decât alăturata pag. din Schopenhauer. Dar tot ai destul manuscript pentru un număr. Pentru numărul 12 și cel din urmă, îți trimit, se-nțelege, tot Schopenhauer începând de la D/471, până la sfârșit, împreună cu capitolul întreg despre deosebirea vârstelor, [pe] care îl am pe jumătate gata încă de mai înainte. Socec. vrea să editeze apoi toată traducerea în formă de carte."[3]

Maiorescu lasă să treacă de la această propunere mai bine de două decenii. Întâlnim în această lungă perioadă referiri la Schopenhauer în corespondența sa cu diferite persoane. Însemnările privind pregătirea *Aforismelor* pentru tipar se constituie și ele într-un jurnal de lucru:

Miercuri, 2/14 martie 1888

„prima corectură «Aforism[ele] Schopenhauer»"

[1, 2, 3] *Ibidem*, p. 5, 6, 7.

Luni 7/19 martie 1888
„Lucrez [la] *Aforisme*"
Marți 8/30 martie 1888
„traducerea lacunelor din «Aforisme»"
Duminică 13/25 martie 1888
„lectură din Schopenhauer"
Luni 27 martie/8 aprilie 1889
„Am început revizia traducerii «Aforismelor» lui Schopenhauer"
Duminică 14/26 mai 1889
„Lucrez la publicarea «Aforismelor» lui Schopenhauer"
Joi 18/30 mai '89
„«Aforismele» lui Schopenhauer întruna.
Mai lipsește o coală până la jumătatea cărții."
Miercuri 9/21 aug. '89
„Din când în când continuez câte o pagină [din] «Aforism[ele]» Schopenhauer"
Joi 21 sept/3 oct. 1889
„Zilnic Schopenhauer, mai am 14 pagini"
Sâmbătă 25 dec./4 ian. '90
„Am corectat coala a 22-a de tipar din «Aforismele» Schopenhauer"[1].

Aforismele sunt bine primite și în 16/28 octombrie 1890 face o însemnare pe care o subliniază: *„Astăzi prima coală de corectură a ediției a doua a «Aforismelor» lui Schopenhauer"*.[2]

Maiorescu tipărește îndată după apariția primei ediții în 1890, alte două, situație rar întâlnită, în 1891, ediția a treia, revăzută, ca să mai scoată încă două ediții până în 1912.

---

[1] Titu Maiorescu, *Însemnări zilnice*, III, p. 85–88, 139, 152, 153, 162, 171, 177, 191.

[2] *Ibidem*, p. 266. Informații cu privire la această a doua ediție la p. 206, 299, 309, 311.

Schema de mai sus arată că Maiorescu își pregătea cu multă grijă textele pentru tipar, cu toate obligațiile sale multiple în învățământ, avocatură și viața politică.

Maiorescu este atacat pentru traducerea *Aforismelor* lui Schopenhauer și învinuit că propovăduia pesimismul filosofului german, o concepție antisocială. Acuzațiile iau forme grave și în Camera Deputaților, în ședința din 7/19 februarie 1878. A. D. Holban cere invalidarea alegerii lui Maiorescu ca deputat pe motiv că aderă la filozofia lui Schopenhauer. „Înainte de toate Partidul Național Democratic Liberal are ce întâie datorie – declară A. D. Holban în ședința Camerei Deputaților din 1 aprilie 1878 – să apere proprietatea, onoarea și castitatea familiei, patria... are datoria să propage în popor onoarea, moralitatea, virtutea, iar nu materialismul abjectului Schopenhauer, care propagă concubinajul, dreptul bătăii cu biciul, disprețul amorului de patrie și sentimentelor de onoare... Aceste lucrări sunt bune la sălbatici, nu la noi."[1]

Parlamentul României, cea mai înaltă instituție politică, găzduia asemenea acuzații grave la adresa lui Schopenhauer, iar răspunsul îl dă Eminescu, cel mai profund cunoscător, la acea dată, a lui Schopenhauer și al filozofiei germane. Articolul său, *Domnul Holban și Arthur Schopenhauer* publicat în *Timpul* din 9 aprilie 1878, este un text de referință pentru discuțiile în legătură cu Schopenhauer din presa noastră.[2]

Schopenhauer despre proprietate, familie și dragostea de țară:

---

[1] Titu Maiorescu, *Istoria contimporană a României 1866–1900*, București, Editura Librăriei Socec & Co. Societate Anonimă, 1925, p. 162. Se prezintă dezbaterile din Adunarea Deputaților după stenograma publicată în *Monitorul oficial*.

[2] M. Eminescu, *Domnul Holban și Arthur Schopenhauer*, în *Timpul*, III, nr. 80, 9 aprilie 1878, p. 2–3; *Opere X. Publicistica*, p. 75–77; D. Vatamaniuc, *Publicistica lui Eminescu*, București, Editura Minerva, 1996, p. 87–99.

„Schopenhauer e unul din cei mai aprigi apărători ai proprietății – ține Eminescu să informeze opinia publică –; castitatea o arată ca o virtute principală și ca temeiul familiei; sentimentul de patrie e-n ochii lui atât de mare, încât în scara virtuților omenești sacrificarea pentru patrie e aproape de sfințenia deplină, de asceză; el cere aspre legiuiri pentru păstrarea onorii cetățenești; combate însă «le point d'honneur» al Evului Mediu, care-ți comandă să nu-ți plătești datoriile, contractele legitime, ci numai pe cele de la jocuri de hazard, iar când cineva îți spune adevărul, să-l ucizi. În fine, în veacul nostru nu există nici un singur filosof, care să fi stabilit atât de înalte ideale de moralitate ca tocmai înțeleptul de la Frankfurt."

Schopenhauer despre idealism și știință:

„Schopenhauer știa carte, asta e deosebirea între el și alții. El era în curentul științelor naturale, era fiziolog, era anatom și într-o viață lungă, el totdeauna a căutat probe pentru teoriile lui idealiste în științele naturale. Dar faptul că Schopenhauer știe mai multă fiziologie decât mulți profesori de acest obiect nu-l preface însă într-un... abject materialist."

Schopenhauer despre pedeapsa cu moartea:

„Pedeapsa cu moartea a susținut-o, pentru că el a dovedit-o că cine e născut canalie și om de nimic, om de nimic și dușman omenirii rămâne întotdeauna. Tot prin această idee el arată totodată că n-o primește pentru crime comune din nevoie sau din patimi mai puternice decât natura omului. Dar el nu voiește neapărat pedeapsa cu moartea. Lucrul principal este înlăturarea răului, deci propune în locul acestei pedepse *scopirea*, pentru a nu se mai înmulți canaliile."

Maiorescu îi atrage atenția lui I. Negruzzi asupra articolului lui Eminescu, în scrisoarea din 8 februarie 1878[1] și insistă asupra acestui moment în apărarea lui Schopenhauer și în

[1] I.E. Torouțiu și Gh. Cardaș. *Studii și documente literare, I. „Junimea"*, p. 10.

prezentarea discursurilor sale parlamentare. „Eminescu, redactorul ziarului [*Timpul*], – arată Maiorescu – cu neîntrecuta virulență a stilului său, caracterizează acea discuție a Camerei, precum și ignoranța celor care falsificau pe idealistul Schopenhauer."[1]

Schopenhauer ocupă în cultura română un loc aparte și sub alt aspect, în afara discuțiilor pe marginea filozofiei sale. Maiorescu traduce din germană *Aforismele* lui Schopenhauer pentru români și, concomitent, I. A. Cantacuzino, apropiatul său, traduce din germană *Aforismele* pentru francezi.[2]

Varianta *B*

AFORISME PENTRU ÎNȚELEPCIUNEA ÎN VIAȚĂ
de Arthur Schopenhauer[3]

Le bonheur n'est pas chose aisée; il est très difficile de le trouver en nous, et impossible de le trouver ailleurs.

CHAMFORT

INTRODUCERE

Înțelepciunea în viață o iau aici numai în înțeles imanent, cuprinzând arta de a duce o viață pe cât se poate de plăcută și fericită,

[1] Titu Maiorescu, *Istoria contimporană a României*, p. 163.

[2] *Aphorismes sur la Sagesse dans la vie* [par] Arthur Schopenhauer. Traduit en français pour la première fois par I.A. Cantacuzéne, Paris, Faillière, 1880. Traducerea franceză a *Aforismelor*, ca și aceea în limba română, cunoaște mai multe ediții.

[3] Publicăm, din *Parerga und Paralipomena*, aforismele celebrului pesimist, care în mijlocul Europei creștine a făcut să reînvieze metafizica budhaistă. Traducerea e de d. T. Maiorescu. Publicarea de față s-a mai început odată în *Convorbiri*, în an. VI, nr. 8, dar din deosebite cauze a fost întreruptă. Acum vom da-o complectă (*Red.*).

a cărei teorie s-ar putea numi și eudaemonologie: ea ar fi dar învățătura existenței fericite. Aceasta însă s-ar putea iarăși defini ca o existență, care privită în sine însăși, sau mai bine privită în noi (căci aici judecata subiectivă trebuie să hotărască), cu reflecție rece și matură, ar fi desigur preferabilă neexistenței. Din acest înțeles al ei urmează că am iubi-o pentru ea însăși, nu numai de frica morții; și din aceasta iarăși, că am dori să o vedem de o durată nesfârșită. De corespunde viața omenească unei asemene existenți sau de ar putea vreodată să-i corespundă este o întrebare la care filosofia mea, după cum se știe, răspunde negativ; pe când eudaemonologia presupune un răspuns afirmativ. Căci aceasta se întemeiază tocmai pe eroarea înnăscută, cu a cărei critică începe capitolul 49 în volumul al 2-le al opului meu principal[1]. Pentru a prelucra dar totuși o asemenea învățătură, am trebuit să mă depărtez de la punctul de vedere mai înalt, spre care conduce filosofia mea în propriul înțeles al metafizicei ei etice. Prin urmare, toată expunerea făcută în scrierea de față provine oarecum dintr-o acomodare, întrucât rămâne în marginile înțelegerii empirice obicinuite și-i continuă rătăcirea. Astfel și valoarea unei asemene scrieri nu poate fi decât relativă, fiindcă însuși cuvântul eudaemonologie este un eufemism. Și nici în altă privință nu fac pretenția unei expuneri complecte, parte fiindcă tema nu se poate sfârși niciodată, parte fiindcă atunci aș fi trebuit să repet ceea ce au zis și alții.

Dintre alte cărți care să fie scrise în aceeași intenție cu aforismele de față, îmi aduc aminte numai de scrierea lui Cardanus, *De utilitate ex adversis capienda*, care merită foarte mult a fi cetită și prin care se pot dar complecta cele zise aici.

E drept că și Aristoteles a intercalat în *Retorica* sa (cap. 5 al cărții, 1) o eudaemonologie scurtă; aceasta însă nu i-a prea izbutit, ci se arată mărginită într-o abstracție fără viață. De întrebuințat n-am întrebuințat pe acești predecesori, căci a compila nu e obiceiul meu, cu atât mai puțin cu cât atunci se pierde unitatea, care este sufletul operilor de acest soi. De altmintrelea nu trebuie să uităm că înțelepții tuturor timpurilor ne-au dat totdeauna aceeași învățătură, iar nebunii, adică imensa majoritate a tuturor timpurilor, au urmat totdeauna aceeași practică, adică cea contrară: și așa vor rămâne lucrurile și

---

[1] Opul principal în care se cuprinde filosofia lui Schopenhauer e *Die Welt als Wille und Vorstellung (Lumea ca voință și idee)* (*n. – T.M.*).

de-acum înainte. De aceea zice Voltaire: „*Nous laisserons ce monde-ci aussi sot et aussi méchant que nous l'avons trouvé en y arrivant*".

Cap. I
ÎMPĂRȚIREA FUNDAMENTALĂ

Aristoteles (*Eth. Nicom.*, 1, 8) a împărțit bunurile vieței omenești în trei clase – cele din afară, cele sufletești și cele trupești. Eu păstrând numai treimea împărțirii, zic că osebirile în soarta muritorilor se pot întemeia pe trei fundamente. Și anume:

1) Ceea ce *este* cineva: așadar, personalitatea, în înțelesul cel mai întins, sub care se cuprinde sănătatea, puterea, frumuseța, temperamentul, caracterul moral, inteligența și dezvoltarea ei.

2) Ceea ce *are* cineva: așadar, avere în orice înțeles.

3) Ceea ce *reprezintă* cineva: sub acest cuvânt este știut că se înțelege tot ce este el în gândul sau, cu terminul psihologic, în reprezentația altora, adică proprie: cum se *reprezintă de ei*. Aceasta consistă dar în opinia lor despre el și se împarte în onoare, rang și glorie.

Osebirile din rubrica dintâi sunt acele pe care natura însăși le-a așezat între oameni; și de aici se poate prevedea că influența lor asupra fericirii și nefericirii va fi mult mai esențială și pătrunzătoare decât ceea ce produc osebirile provenite numai din convenții omenești și însemnate în cele două rubrice următoare. Comparate cu *adevăratele privilegii personale*, cu spiritul cel mare și cu mărinimia, toate privilegiile rangului, ale nașterii, fie și împărătești, ale bogăției și alte asemenea sunt ca împărații de pe teatru pe lângă cei adevărați. Și Metrodorus, cel întâi școlar al lui Epicur, a intitulat un capitul: περι τον μειζονα ειναι την παρ᾽ ημας αἰτιαν προς ευδαιμονιαν ἁης ἐκ των πραγματων. („Cum că pentru fericire este mai mare cauza care vine de la noi, decât ceea ce vine de la lucrurile din afară." – Comp. Clemens, Alex. Strom., II, 21). Și în adevăr este aproape de înțeles că binele omului și tot felul existenței va atârna mai ales de la ceea ce se află în el însuși și se petrece în interiorul lui. Căci aici se naște de-a dreptul dispoziția sau indispoziția lui internă, care este primul rezultat al simțirii, voinței și cugetării lui, pe când toate lucrurile din afară înrâuresc numai indirect. Astfel, aceleași întâmplări sau împrejurări externe impresionează pe fiecare în mod osebit, și cu aceeași împrejurime fiecare din noi trăiește totuși într-o altă lume.

Căci realitatea lui nemijlocită sunt propriele idei, simțiri și mișcări ale voinței, iar lucrurile din afară au influență asupra lui numai întru cât le produc pe acele. Lumea în care trăiește fiecare atârnă mai întâi de la felul lui de a o vedea, așadar de la osebirea capetelor: după cum sunt aceste, va deveni și ea săracă, seacă și goală, sau bogată, interesantă și plină de însemnătate. Pe când, spre pildă, unii admiră pe un om pentru întâmplările interesante ce le-a avut în viața lui, ar trebui să-l admire mai curând pentru darul de observație și de percepere, prin care acele întâmplări au câștigat însemnătatea ce o au în descrierea lui. Căci aceeași întâmplare, care într-un cap plin de spirit se arată cu atâta interes, dacă ar fi primită de un cap sec, din cele de toate zilele, ar fi o întâmplare seacă din lumea de rând. În gradul cel mai mare se arată aceasta la unele poezii ale lui Goethe și Byron, cărora li se vede că provin din întâmplări reale: un cetitor nechibzuit e în stare a pizmui pe poet pentru întâmplarea cea plăcută în loc de a-l pizmui pentru puternica fantasie, care dintr-o istorie cam de toate zilele a putut face o operă așa de mare și de frumoasă. Asemene melancolicul vede o scenă tragică unde sanguinicul vede numai un conflict interesant și flegmaticul un lucru fără însemnătate. Cauza pentru toate aceste este că orice realitate, adică orice actualitate împlinită, se alcătuiește din două jumătăți, din subiect și din obiect, deși într-o împreunare așa de necesară și strânsă ca oxigenul și hidrogenul în apă. Cu aceeași jumătate obiectivă, însă cu subiectiva osebită, realitatea de față este dar cu totul alta; asemenea și în cazul contrar: cea mai frumoasă și mai bună jumătate obiectivă cu o subiectivă tâmpită și rea tot nu dă decât o realitate de rând, ca o priveliște frumoasă pe vreme întunecată sau în reflexul unei *Camera obscura* rele. Sau pentru a vorbi mai pe jos: fiecare e vârât în conștiința sa ca în pielea sa, și trăiește numai în ea: de aceea nici nu i se prea poate da ajutor din afară. Pe scenă unul face pe prințul, altul pe ministru, altul pe slugă, sau pe soldat, sau pe general etc. Dar aceste deosebiri există numai din afară; înlăuntru, în miezul unei astfel de înfățișări, se află la toți același lucru: un biet comediant cu grijele și nevoile lui. În viață este tot așa. Deosebirile rangului și ale avuției dau fiecăruia un rol deosebit de jucat, dar aceasta nu provine cumva de la vreo deosebire internă a fericirii și liniștei sufletești, ci și aici se găsește în fiecare acelaș sărman muritor, cu nevoile și neajunsurile lui, care în privința materiei sunt felurite în felurițíi oameni, dar în privința formei, adică a adevăratei firi, sunt cam aceleași pentru toți, deși cu diferințe ale gradului, care însă și aceste nu se îndreptează după starea socială și după bogăție, adică după rol. Căci tot ce există și se întâmplă pentru un om există nemijlocit numai în conștiința lui și se întâmplă numai pentru aceasta: astfel este vederat căci cel întâi element esențial va fi calitatea acestei conștiințe însași și de la ea va atârna, în cele mai multe cazuri, mai mult decât de la formele și figurele care se înfățișează în ea. Toată strălucirea și toate petrecerile oglindite în conștiința tâmpită a unui nerod sunt foarte sărace în comparare cu conștiința lui Cervantes, când într-o temniță întunecată scria pe *Don Quijote*. Jumătatea obiectivă a actualității și realității este așezată în mâna soartei și, prin urmare, schimbătoare; cea subiectivă suntem noi înșine, de aceea ea este esențial neschimbătoare. Astfel, viața fiecărui om, cu toate schimbările și prefacerile din afară, are totdeauna acelaș caracter și se poate compara cu un șir de variații pe o singură temă. Din individualitatea sa nu poate ieși nimeni. Și precum animalul, în orice împrejurări l-ai pune, rămâne mărginit la cazul cel strâmt, în care natura i-a închis firea în mod neschimbător, din care cauză, d.e., dorința noastră de a mulțămi un animal iubit rămâne totdeauna restrânsă în margini foarte strâmte, potrivite tocmai cu acele margini ale firii și conștiinței lui – tot așa este și omul: prin individualitatea sa îi este de mai nainte hotărâtă măsura fericirii putincioase. Îndeosebi marginile puterilor sale intelectuale i-au fixat facultatea pentru plăcerile mai înalte o dată pentru totdeauna. Dacă sunt strimte, atunci toate ostenelele din afară, tot ce face omul, tot ce face soarta pentru el nu va fi în stare de a-l ridica peste măsura fericirii și ticnei obicinuite, jumătate omenești, jumătate animalice: el rămâne îndreptat spre plăcerea trupească, spre viața intimă și plăcută a familiei, spre relații sociale de rând și distracții vulgare. Chiar cultura nu va putea să-i întindă prea mult, deși întrucâtva, acel orizont sufletesc; căci plăcerile cele mai înalte, mai felurite și statornice sunt cele intelectuale, oricât ne-am înșela noi în tinerețe în privința lor; aceste însă atârnă mai ales de la puterea intelectuală. De aici dar se vede cât de mult ne atârnă fericirea de la ceea ce *suntem*, de la individualitatea noastră, pe când de regulă se ține în samă numai soarta noastră, numai ceea ce *avem* sau ce *reprezentăm*. Soarta însă se poate îndrepta; afară de aceasta, cine-și are avuțiile înlăuntrul lui nu va cere multe de la ea, iar nerodul rămâne nerod, tâmpitul rămâne

tâmpit, până la sfârșitul vieței, măcar de-ar fi în rai și încunjurat de hurii. De aceea zice Goethe:

Volk und Knecht und Ueberwinder.
Sie gestehn, zu jeder Zeit,
Höchstes Glück der Erdenkinder
Sei nur die Persönlichkeit.

(Popor, slugă și stăpân,
Toți o spun după dreptate:
Fericirea omenească
Stă în personalitate.

Divanul V.O.)

Că pentru plăcerea și fericirea noastră elementul subiectiv este cu mult mai esențial decât cel obiectiv se dovedește în toate: începând de la vorba cunoscută că foamea este cel mai bun bucătar sau că bătrânul vede cu nepăsare zâna junelui și înălțându-ne până la viața geniilor și a sfinților. Mai ales sănătatea covârșește toate bunurile din afară într-atât, încât, zău! cerșitorul sănătos e mai fericit decât împăratul bolnav. Un temperament liniștit și voios, născut din sănătate deplină și organizație fericită, o minte luminată, vie, pătrunzătoare și dreaptă, o voință stâmpărată și blândă și în urma ei o conștiință bună – aceste sunt calități pe care nici un rang și nici o avuție nu le poate înlocui. Căci, vederat, ceea ce este fiecine pentru sine însuși, ceea ce-l însoțește în singurătate și ce nimeni nu-i poate da, nici lua este pentru dânsul mai esențial decât tot ce posede și decât tot ce poate fi în ochii altora. Un om plin de spirit în complectă singurătate, are o petrecere foarte bună cu propriele sale gânduri și fantasii, pe când de la un cap tâmp nici cea mai felurită schimbare de societăți, priveliști, primblări și petreceri nu poate îndepărta chinul urâtului. Un caracter bun, stâmpărat, blând, poate să fie mulțămit în împrejurări strâmtorate, pe când cel lacom, pizmuitor și rău nu va fi mulțămit în mijlocul oricărei avuții. Iar dacă e vorba de un om care are totdeauna bucuria de a-și simți o individualitate extraordinară și eminentă, pentru acesta vom înțelege că mai toate plăcerile dorite de ceilalți sunt cu totul de prisos, ba chiar smintitoare și neplăcute. De aceea zice Horat despre sine:

Gemmas, marmor, ebur, Tyrrhena sigilla, tabellas,
Argentum vestes Gaetulo murice tinctas,
Sunt qui non habeant, est qui non curat habere

(Gemme, marmoră, fildeș, tablouri și statuete
Din Tyrrhenia, argint, vestminte cu purpur boite,
Mulți sunt ce nu le au, unii nici vor să le aibă.

Ep., II, 2)

și Socrates, la privirea unor obiecte de lux expuse spre vânzare a zis: „Câte lucruri mai sunt de care n-am eu trebuință!“

Așadar, condiția cea dintăi și cea de căpetenie pentru fericirea vieței noastre este ceea ce *suntem*, personalitatea; întăi fiindcă este statornică și lucrează subt toate împrejurările, dar apoi și fiindcă nu este supusă soartei, ca bunurile din celelalte două rubrice, și nu ni se poate răpi. În acest înțeles valoarea ei se poate numi absolută, în opoziție cu valoarea numai relativă a celorlalte două. De aici urmează că influența împrejurărilor din afară asupra unui om este mult mai mică decât se crede. Numai atotputernicul Timp își arată și aici stăpânirea; lui i se supun cu încetul și calitățile trupești și ale minții: dar caracterul moral nu-i este supus nici lui. În această privință, ce e drept, bunurile din ultimele două rubrice, fiindcă Timpul nu le răpește imediat, ar avea o preferință înaintea celor personale. A doua preferință li s-ar putea vedea în aceea că, fiind obiective, sunt după natura lor accesibile și-i este oricui dată putința de a și le dobândi; pe când, din contra, partea subiectivă nu stă deloc în puterea noastră, ci se întâmplă *jure divino* și se hotărăște nestrămutat pentru toată viața; așa încât se aplică aici adevărul inexorabil:

Wie an dem Tag, der dich der Welt verliehen,
Die Sonne stand zum Grusse der Planeten,
Bist alsobald und fort und fort gediehen,
Nach dem Gesetz, wonach du angetreten.
So musst du sein, dir kannst du nicht entfliehen.
So sagten schon Sibillen, so Propheten;
Und keine Zeit und keine Macht zerstückelt
Geprägte Form, die lebend sich entwickelt.

(Precum au stat, în ziua când ai intrat în lume,
Planetele-nvârtite cu centru-n constelare,

Așa ai devenit, așa crești mai departe
Chiar după legea primă ce ți-a-nvoit intrare.
Asa trebui să fii, de tine n-ai scăpare;
Tu una ești făcut și nu poți să fii alta,
Nici timp și nici o forță nu poate da schimbare
Createi forme care-n viață se dezvoaltă.)

(Goethe, *Urworte, Orphisch*)

Singurul lucru ce, în această privință, stă în puterea noastră este de a ne întrebuința personalitatea dată spre cel mai mare folos ce-l îngăduie, urmărind numai scopurile care-i corespund, căutând modul dezvoltării ce este tocmai potrivit cu ea și ferindu-ne de toate celelalte, alegând, prin urmare, ramul, ocupația și viața ce se nemerește.

Un om herculic, înzestrat cu o putere musculară neobicinuită, dacă este silit de împrejurările din afară a avea o ocupație șezătoare, vreo manufactură mică și migăloasă, sau de a face studii și lucrări intelectuale, care cer alt soi de facultăți rămase înapoi în firea lui, așadar a lăsa neîntrebuințate tocmai puterile lui cele eminente, se va simți nefericit pentru toată viața; mai mult încă acela în care facultățile intelectuale covârșesc mult pe celelalte și care se vede totuși silit a le lăsa nedezvoltate și neîntrebuințate pentru a se deda la vreo speculă de rând unde nu se cer, necum la lucrări trupești, pentru care puterile sale nu sunt de ajuns. Însă aici, mai ales în tinerețe, trebuie să ne ferim de prea marea încredere de a ne atribui o îmbelșugare de facultăți pe care poate nu o avem.

Dar din preponderența hotărâtă a primei noastre rubrice asupra celorlalte două urmează încă regula că este mai înțelept de a stărui întru păstrarea sănătății și întru dezvălirea facultăților decât întru dobândirea avuției; ceea ce însă nu trebuie să se interpreteze în sensul fals, ca să se negrijească agonisirea celor trebuincioase și potrivite. Dar propria bogăție, adică abundanța mare, are puțin efect pentru fericirea noastră; din care cauză mulți bogați sunt nefericiți, fiindcă sunt fără cultura spiritului, fără cunoștințe și de aceea fără vreun interes obiectiv, care să-i pună în stare a se ocupa intelectual. Căci ceea ce mai adaogă bogăția peste îndestularea trebuințelor reale și naturale este de puțină înrâurire asupra propriului nostru bine; din contra, îl sminteste prin multele și neapăratele griji ce provin din păstrarea unei averi întinse. Totuși oamenii caută de o mie de ori mai mult a-și dobândi bogăție decât cultura spiritului; pe când desigur ceea ce *suntem* contribuie cu mult mai mult la fericirea noastră decât ceea ce *avem*. Pe mulți dar îi vedem în mișcare neobosită, harnici ca furnicele lucrând de dimineață până sara, pentru a-și înmulți bogăția ce o posed deja. Tot ce trece peste orizontul strâmt al sferei mijloacelor pentru aceasta le rămâne necunoscut; spiritul lor este gol, de aceea neimpresionabil pentru alte gândiri și simțiri. Plăcerile cele mai înalte, cele spirituale, le sunt refuzate; și în zadar cată a le înlocui prin cele fugitive, sensuale, ce și le permit din când în când și care le cer timp puțin și bani mulți. La sfârșitul vieței, ca un rezultat al ei, au, ce e drept, o grămadă foarte mare de bani înaintea lor, pe care o lasă acum moștenitorilor ca să o mai mărească sau poate să o risipească. O astfel de viață, deși este condusă cu o fizionomie cât se poate de serioasă și importantă, este tot așa de nebună ca o viață a cărei simbol ar fi fost de-a dreptul clopoțeii caraghiozului.

Așadar, *ceea ce are fiecine în sine însuși* este lucrul cel mai de căpetenie pentru fericirea vieței sale. Numai fiindcă aceasta, de regulă, este foarte puțin, mai toți din cei scăpați de luptele pentru existența zilnică sunt tot așa de nefericiți ca cei ce se află încă în acele lupte. Goliciunea sufletului lor, seceta conștiinței, sărăcia spiritului îi împinge spre societăți care însă sunt compuse din acelaș soi, căci *similis simili gaudet*. Apoi nu mai îi vezi alergând împreună după petreceri și distracții, pe care le caută mai întâi în plăceri sensuale, în desfătări de tot felul și mai pe urmă în desfrânări. Izvorul risipirii fără margini prin care atâția copii de familie, care au intrat bogați în viață, își ruinează patrimoniul cel mare, ades în câteva luni, în adevăr că nu este altul decât urâtul, ce se naște din descrisa sărăcie și goliciune a spiritului. Asemene tineri au fost trimeși în lume bogați din afară, dar săraci înlăuntru, și au căutat în zadar a suplini prin bogăția externă pe cea internă, voind a primi toate *din afară* – analog bătrânilor care caută a se întări prin exhalațiile fetelor tinere. Cu acest chip sărăcia dinlăuntru a produs în fine și pe cea din afară.

Importanța celorlalte două rubrice a bunurilor vieței omenesti nu am trebuință a o releva. Căci valoarea averii este în vremea noastră așa de obștește cunoscută încât nu-i mai trebuie recomandare. Chiar rubrica a treia, în comparare cu a doua, are o constituție foarte eterică, consistând numai în opinia altora.

Însă onoarea, adică numele bun, are să o caute oricine, rangul numai aceia care slujesc statului, iar gloria foarte puțini. Cu toate

aceste onoarea se privește ca un bine neprețuit de mare și gloria ca cel mai presus din toate bunurile ce le poate dobândi un om, oarecum lâna de aur a celor aleși; din contra, numai nebunii vor pune rangul mai presus de avere. De altmintrele rubrica a doua stă în reciprocitate cu a treia, întrucât vorba lui Petronius *habes, habeberis* este adevărată și viceversa, opinia bună a altora, în toate formele ei, contribuie adese la dobândirea averii.

Cap. II
DESPRE CEEA CE ESTE CINEVA

Că aceasta contribuie îndeobște mult mai mult la fericirea lui decât ceea ce *are* sau ce *reprezintă* am văzut din explicările de mai nainte. Totdeauna se naște întrebarea ce este cineva și, prin urmare, ce are de la sine însuși; căci individualitatea lui îl însoțește în orice timp și în orice loc, și de ea este atins și colorat tot ce i se întâmplă. În toate și la toate se primește mai întâi pe sine însuși: aceasta este deja adevărat pentru plăcerile trupești, cu cât mai mult pentru cele sufletești. De aceea englezeasca *to enjoy one's self* este o expresie foarte nimerită, cu care se zice, d.e., *he enjoys himself at Paris*, așadar nu „îi place Parisul", ci „se place în Paris". Însă dacă individualitatea este de calitate rea, toate plăcerile sunt ca vinuri bune într-o gură amărâtă de fiere. Prin urmare, în bine ca și în rău, lăsând la o parte întâmplările unei grele nefericiri, este de mai mare însemnătate *cum* simte cineva, așadar felul și gradul impresionabilității lui în orice privință decât *ce i* se întâmplă în viață. Ceea ce are cineva în sine și de la sine, în scurt, personalitatea și valoarea ei, este singurul factor nemijlocit pentru fericirea și binele său. Toate celelalte sunt mijlocite; de aceea lucrarea lor se și poate nimici, dar niciodată a personalității. Și tocmai de aceea pizmuirea îndreptată în contra calităților personale este cea mai neîmpăcată, precum este și ascunsă cu cea mai mare îngrijire. Apoi numai calitatea conștiinței este permanentă și statornică, și individualitatea influențează neîntrerupt, neîncetat, mai mult sau mai puțin în fiecare moment: toate celelalte lucrează numai vremelnic, la ocazie în treacăt, și mai sunt afară de aceasta și supuse schimbării și trecerii; de aceea zice Aristoteles: ἡ γαρ φυσις βεβαια, ου τα χρηματα („căci natura este eternă, nu împrejurările") *Eth. Eud.*, VII, 2. De aici se esplică pentru ce o nefericire ce ne lovește cu totul fără vina noastră

și de din afară o răbdăm cu mai mult cumpăt decât pe cea provenită din vina noastră, căci soarta se poate schimba, dar propria-ne calitate niciodată. Astfel dar bunurile subiective, precum este un caracter nobil, o dispoziție voioasă, și un trup bine organizat și sănătos, cu un cuvânt: *mens sana in corpore sano* (Juvenal, *Sat.* X, 356) sunt cele dintâi și cele mai însemnătoare pentru fericirea noastră, din care cauză ar trebui să stăruim cu mult mai mult la păstrarea și dezvoltarea lor decât la dobândirea bunurilor din afară și a onoarei externe.

Însă ceea ce, între toate, ne fericește mai întâi este veselia inimei: căci această calitate se răsplătește îndată pe sine. Cine este vesel are totdeauna pentru ce: tocmai pentru că este. Această calitate singură poate înlocui orice altă avere, pe când ea, însăși, nu poate fi înlocuită prin nimic. Să tot fie cineva tânăr, frumos, bogat și văzut: dacă vreai să-i știi fericirea, trebuie să întrebi de este și vesel. Din contra, dacă este vesel, e indiferent de e tânăr sau bătrân, drept sau ghebos, sărac sau bogat: este fericit. În prima-mi copilărie am deschis odată o carte veche și acolo era scris: „cine râde mult e fericit și cine plânge mult e nefericit", o gândire foarte simplă, pe care însă, din cauza simplului ei adevăr, tot n-am putut să o uit, deși este superlativul unui *truism*. De aceea dar să primim veselia, oricând se arată, cu brațele deschise; căci ea nu vine niciodată la vreme rea; în loc de a sta adese la îndoială de trebuie să o primim, voind să știm mai întâi dacă în adevăr și în toate privințele ni se dau motive îndestulătoare pentru a fi mulțămiți sau fiindcă ne temem de a nu fi întrerupți în meditările noastre serioase și în grijile importante ce le avem; însă, de suntem oare în stare a îndrepta lucrurile prin aceste este foarte nesigur: veselia, din contra, este un câștig sigur și imediat. Ea singură este – ca să zicem așa – moneta sunătoare a fericirii și nu, ca toate celelalte, numai bancnota de hârtie, fiindcă ea singură ne dă fericire în momentul actual; de aceea este cel mai mare bine pentru ființe a căror realitate are forma unui prezent indivizibil între două timpuri infinite. Așadar, ar trebui să punem dobândirea și susținerea acestui bine înaintea oricărei alte năzuinți. Este însă sigur căci nimic nu contribuie mai puțin la veselie decât averea, și nimic mai mult decât sănătatea: în clasele de jos, în cele lucrătoare, mai ales în cele ce cultivă pământul, se văd fețele vesele și mulțămite; în cele avute și înalte se văd fețele posomorâte. De aceea ar fi să căutăm a ne păstra acel grad înalt de sănătate deplină, a cărui floare este veselia. Este știut că

mijloacele pentru aceasta sunt ferirea de orice exces și desfrânare, de toate afectele violente și neplăcute, asemene de toată ostenirea prea mare și prea necontenită a minții, zilnic cel puțin două oare de mișcare răpede în aer liber, multă scăldare în apă rece și alte asemenea măsuri dietetice. Fără mișcare zilnică și îndestulătoare nu putem fi sănătoși: toate procesele vieței, pentru a fi bine executate, cer mișcare, atât a părților unde se petrec cât și a întregului. De aceea zice Aristoteles cu drept cuvânt: ὁ βιος έν τη χινησει εστι, „viața consistă în mișcare și își are firea în aceasta". În tot interiorul organismului este mișcare grabnică, neîntreruptă: inima, în complicata ei sistolă și diastolă îndoită, bate tare și neobosită; cu 28 din bătăile sale a împroșcat întreaga masă a sângelui prin toată circulația cea mare și cea mică; plămânele pompează fără întrerupere ca niște mașine de vapor; mațele se învârtesc tot mereu în *motus peristalticus*; toate limfele sug și secernează necurmat; înșii creierii au o mișcare îndoită cu orice bătaie de puls și cu orice răsuflare. Dacă dar pe lângă aceasta lipsește mai de tot mișcarea din afară, precum se întâmplă în viața de tot șezătoare a atâtor oameni, se naște o disproporție, în toate privirile stricăcioasă, între liniștea din afară și tumultul dinlăuntru. Căci necurmata mișcare internă vrea chiar să fie întrucâtva ajutată prin cea externă; iar acea disproporție devine analoagă cu starea nesănătoasă când, deși urma vreunui afect fierbe în noi, suntem totuși condamnați a năduși neliniștea și a nu lăsa să se vadă nimic din afară. Chiar copacii pentru a se afla bine au trebuință a fi mișcați prin suflarea vântului. Întru aceasta domnește o regulă ce se poate exprima mai scurt în latinește: *omnis motus, quo celerior, eo magis mosus.* Cât de mult atârnă fericirea noastră de la veselia dispoziției și aceasta de la starea sănătății ne învață compararea impresiei ce ne-o fac aceleași relațiuni sau întâmplări externe în zile de sănătate și putere, cu aceea ce ne-o fac atunci când, prin îmbolnăvire, am devenit posomorâți și fricoși. Nu ceea ce sunt lucrurile obiective și în realitate, ci numai ce sunt pentru noi, în percepția noastră, ne aduce fericire sau nefericire: aceasta ne-o spune vorba lui Epictet: ταρασσει τους ανθρωπους ον τα πραγματα αλλα τα περι των πραγματων δογματα („pe oameni nu îi mișcă lucrurile, ci opiniile despre lucruri"). Dar, în genere, nouă zecimi ale fericirii noastre se nasc numai din sănătate. Cu ea toate devin izvor de plăcere; din contra, fără ea nici un bine din afară, ori de ce fel ar fi nu ne este plăcut, și chiar celelalte bunuri subiective,

însușirile spiritului, inimei, temperamentului sunt apăsate și devin foarte restrânse printr-o stare bolnăvicioasă. De aceea nu este fără cauză că înainte de toate ne întrebăm unii pe alții despre starea sănătății și ne dorim a ne afla bine: căci în adevăr aceasta este fără comparare cea mai însemnată trebuință pentru fericirea omenească. De aici însă urmează că este cea mai mare din toate nebuniile de a-și jertfi sănătatea pentru orișice ar fi, pentru agonisire, pentru înaintare, pentru erudiție, pentru glorie, necum pentru plăcerile trupești și fugitive: din contra, toate trebuiesc să-i lase ei pasul.

Oricât de mult însă contribuie sănătatea la veselie, care este așa de neapărată pentru fericirea noastră, aceasta totuși nu atârnă numai de la sănătate: căci și cu o sănătate deplină poate să existe un temperament melancolic și o dispoziție de tristeță predomnitoare. Ultima cauză pentru aceasta e, fără îndoială, constituția primitivă și, prin urmare, neschimbătoare a organismului, și anume mai ales proporția mai mult sau mai puțin normală între sensibilitate și între iritabilitate și facultatea reproductivă. Preponderența abnormă a sensibilității va produce inegalitatea dispoziției, periodic o veselie exagerată, iar de regulă predomnirea melancoliei. Și fiindcă și geniul este condiționat printr-o mare covârșire a puterii nervoase, așadar a sensibilității, a observat Aristoteles cu multă dreptate că toți oamenii eminenți și ingenioși sunt melancolici: παντες δσοι περιττοι γεγονασιν ανδρες, η κατα φιλοσοφιαν, η πολιτιχιαν, η τεχνας, φαινονται μελαγχολιχοι οντες. Aceasta este, fără îndoială, propoziția ce a avut-o în vedere Cicero, când a scris mult citata sa relație: *Aristoteles ait omnes ingeniosos melancholicos esse (Tusc.*, I, 33*)*.

Osebirea mare și înnăscută a dispoziției fundamentale, despre care vorbim acum, a descris-o Shakespeare foarte plăcut:

> Nature has fram'd strange fellows in her time:
> Some that will evermore peep through their eyes,
> And laugh, like parrots, at a bag-piper;
> And others of such vinegar aspect,
> That they'il not show their teeth in way of smile
> Though Nestor swear the jest be laughable.
>
> Merch. of Ven. Sc. I.

Natura în vremea ei a scos mutre curioase la lumină: unii care tot sclipesc din ochișori plini de veselie și râd, ca papagalii, de un

cimpoier, și alții cu o privire așa de oțerită încât nu lasă nici un surâs să-și facă drum pintre dinți chiar de-ar jura Nestor că gluma-i bună.

Tot aceasta este osebirea pe care o însemnează Plato prin cuvintele δυσχολος ευκολος. Ea se poate reduce la impresionabilitatea foarte diferită la diferiți oameni pentru lucruri plăcute și neplăcute, în urma căreia unul este încă în stare a râde unde altul ar ajunge aproape la desperare; și anume susceptibilitatea pentru impresii plăcute este de regulă cu atât mai slabă cu cât este mai tare cea pentru neplăcute, și viceversa. La o posibilitate egală pentru un sfârșit fericit și nefericit al unei chestii, cel δυσκολος se va necăji sau se va întrista la cel nefericit, iar la cel fericit nu se va bucura; cel ευκολος dimpotrivă nu se va necăji, nici se va întrista la cel nefericit, iar la cel fericit se va bucura. Dacă celui *dyscolos* îi izbutesc 9 din 10 proiecte, el nu se bucură de cele 9 ci se necăjește de acel 1 neizbutit: cel *eucolos* dimpotrivă, când i se strică 9 și-i izbutește 1, se bucură de acesta și știe a se mângâia cu el. Dar precum nu este ușor a afla vreun rău fără nici o compensație, vedem și aici că cei δυσκολος, așadar caracterele posomorâte și serioase în total, vor avea, ce e drept, de suportat mai multe rele și suferințe închipuite însă mai puține reale decât cei veseli și fără grije; căci cine vede toate în negru, cine se teme totdeauna de nefericiri și se pregătește astfel a întâmpina viitorul, nu se va înșela așa de des ca cel ce vede toate în colori trandafirii. Când însă o afecție bolnăvicioasă a sistemului nervos sau a organelor digestiunii întărește încă dyscolia înnăscută: atunci aceasta poate ajunge la un grad în care indispoziția permanentă produce dezgust de viață și naște aplecare spre sinucidere. Sinuciderea se cauzează atunci prin cea mai mică neplăcere, chiar în gradele cele mai înalte ale răului, nici nu se cere vreuna, ci numai în urma dispoziției necurmate se hotărăște sinuciderea și se execută atunci cu o reflecție așa de rece și cu o determinație așa de tare încât bolnavul, care în acest stadiu este de regulă pus deja sub pază, se folosește în țintirea sa neîntreruptă de cel întâi moment nepăzit spre a apuca, fără șovăire, luptă sau frică, acel mijloc de ușurare natural și dorit pentru starea în care se află. Pe larg descrie Esquirol aceasta în cartea *Des maladies mentales*. Pe de altă parte însă și omul cel mai sănătos și poate și cel mai vesel, după împrejurări, este în stare a se hotărî la sinucidere când adică mărimea suferințelor sau a nefericirii inevitabile covârșește spaimele morții. Diferința este numai în mărimea diferită a motivului îndemnător, care stă în proporție inversă cu dyscolia. Cu cât este mai mare aceasta, cu atât poate să fie mai mic acela, poate chiar să ajungă a fi nul; din contra, cu cât este eucolia mai mare și sănătoasă ce o sprijinește, cu atât atârnă mai mult de la ocazia din afară. În urma acestora există dar gradări infinite ale cazurilor între cele două extreme ale sinuciderii, adică între aceea ce provine curat din exagerarea bolnăvicioasă a dyscoliei înnăscute și între aceea a omului sănătos și vesel, provenită numai din cauze obiective.

Cu sănătatea seamănă în parte frumusețа. Deși această calitate subiectivă nu contribuie de-a dreptul spre fericirea noastră, ci numai indirect, prin impresia asupra altora, este totuși de mare însemnătate, și la bărbat. Frumusețea este o scrisoare de recomandație deschisă, care ne câștigă inimile de mai nainte; de aceea se aplică mai ales la ea versul lui Homer (Il, III, 65):

Οντοι αποβλητ εστι θεων εοικυδεα δωρα,
'Ο σσα κεν αυτοι δωροι, αηκων δ'ουκ αν τες ἕλοιτο

(Nu de disprețuit sunt ale zeilor daruri
Înșii ce dau, iar nimene de voie nu le primește.)

Cea mai generală privire ne arată doi inamici ai fericirii omenești: durerea și urâtul. Pe lângă aceasta observăm că în proporția în care izbutim a ne depărta de unul din ei, ne apropiem spre celalalt și viceversa, așa încât viața noastră înfățișează în adevăr o oscilație mai tare sau mai slabă între amundoi. Aceasta provine din îndoitul antagonism în care stau amundoi către olaltă: unul din afară sau obiectiv, și altul dinlăuntru sau subiectiv. Din afară adică nevoia și lipsa naște durerea; din contra, siguranța și prisosul naște urâtul. De aceea vedem poporul de jos într-o luptă necurmată în contra nevoiei, așadar a durerii, iar clasele bogate și înalte în luptă perpetuă, adese chiar desperată, în contra urâtului[1]. Antagonismul lor dinlăuntru sau cel subiectiv însă provine din proporția inversă în care se află la fiecare susceptibilitatea pentru amândouă, fiind dependentă de gradul

[1] *Viața nomadică*, prin care se arată treapta cea mai de jos a civilizației, se reproduce pe treapta cea mai înaltă prin viața turiștilor, prin voiajurile ajunse în stare de modă. Cea dintâi s-a născut din nevoie, cea din urmă din urât.

inteliginței sale. Căci tâmpirea minții este totdeauna unită cu tâmpirea impresiilor și cu lipsa de escitare, ceea ce face pe om mai puțin primitor pentru dureri și întristări de tot felul și de toată mărimea; dar din aceeași tâmpire intelectuală se produce pe de altă parte acel *gol sufletesc*, întipărit pe cele mai multe fețe și manifestat prin pândirea necurmată după orice întâmplare esternă, fie cea mai neînsemnată – gol, care este adevăratul izvor al urâtului și e totdeauna flămând de escitări esterne, pentru a-și pune mintea și inima prin ceva în mișcare. De aceea în alegerea escitărilor nici nu este delicat; precum dovedește mizeria distracțiilor de care vedem că se apucă oamenii, asemenea felul petrecerilor și al conversației lor, nu mai puțin mulții perde-vară și gură-cască. Mai ales din această goliciune sufletească se naște dorul de sindrofii, de distracții, plăceri și lux de tot felul, care pe mulți îi aduc la risipire și pe urmă la sărăcie. De această rătăcire nu ne apără nimic mai sigur decât bogăția dinlăuntru, bogăția spiritului; căci aceasta cu cât se apropie mai mult de eminență, cu atât lasă mai puțin loc urâtului. Iar mișcarea nesfârșită a gândirilor, jocul lor pre-nnoit la fiecare ocazie esternă sau internă, puterea și tendința spre combinații tot mai felurite ale lor scutesc capul eminent, dacă nesocotim momentele de obosire, cu totul de apropierea urâtului. Însă pe de altă parte inteligența mai înaltă are de condiție directă și o sensibilitate mai înaltă și are rădăcina într-o mai mare violență a voinței, așadar a pasiunilor: din împreunarea ei cu aceste se produce o tărie mult mai mare a tuturor afectelor și o impresionabilitate înmulțită nu numai pentru dureri morale, ci și pentru fizice, chiar o nerăbdare mai mare la împedecări sau numai la greutăți; și toate aceste se măresc încă prin vioiciunea tuturor reprezentărilor, așadar și a celor neplăcute, provenite din tăria fantasiei.

Cele zise mai sus se aplică în proporții potrivite la toate gradele intermediare, care împlinesc spațiul larg de la nerodul cel mai tâmp până la cel mai mare geniu, și, prin urmare, fiecine este, obiectiv și subiectiv, cu atât mai aproape de unul din izvoarele suferinței omenești cu cât este mai departe de celălalt. Tendința sa naturală îl va îndemna dar în această privință de a-și întocmi pe cât se poate lumea din afară după cea dinlăuntru, adică de a se pregăti mai bine spre întâmpinarea acelui izvor de rele pentru care este înzestrat cu mai mare susceptibilitate. Omul inteligent va căuta mai întâi de toate lipsă de durere, liniște și repaos, se va feri de a fi insultat de alții, va căuta dar o viață liniștită, modestă, însă pe cât se poate de neturburată și, prin urmare, va alege, după ce va fi cunoscut puțin așa-numiții oameni, retragerea și, dacă are o mare inteligință, chiar singurătatea. Căci cu cât cineva are mai mult în sine, cu atât îi trebuie mai puțin din afară, și cu atât îi pot fi și ceilalți de mai puțină importanță. De aceea eminența spiritului conduce la insociabilitate. Dacă calitatea societății s-ar putea suplini prin cantitate, atunci ar fi cu putință a trăi chiar în lumea cea mare: însă din nenorocire o sută de nebuni într-o grămadă nu dau încă un om cuminte. Omul din celalalt estrem, dimpotrivă, va căuta, îndată ce nevoia îl lasă să răsufle, petrecere și societate cu orice preț și se va mulțămi ușor cu toate, neferindu-se de nimic mai mult decât de sine însuși. Căci în singurătate, unde fieștecare este îndreptat numai spre sine, se arată ceea ce are *în el însuși*. Acolo nerodul în purpură oftează subt povara neușurată a individualității sale mișele, pe când omul eminent însuflețește și înveselează și cea mai pustie împrejurime cu gândirile sale. De aceea este foarte adevărat ceea ce zice Seneca: *„omnis stultitia laborat fastidio sui"* (ep. 9), asemene și vorba lui Isus Sirach „viața nebunului e mai rea decât moartea". Astfel peste tot vom afla că fiece om este sociabil în proporția în care este sărac la minte și îndeobște de rând. Căci în lume nu ne pre rămâne alta decât de a alege între singurătate și înjosire. Cei mai sociabili între toți oamenii se zice că sunt negrii, precum și sunt foarte înapoiați în privința inteligenței: după relații din America septentrională în gazete franceze (*le Commerce*, octobr. 19, 1837). Negrii, slobozi și robi amestecați, se închid în mare număr laolaltă în locurile cele mai strâmte, fiindcă nu-și pot vedea îndestul fața lor neagră, cu nasul cel cârn.

Deoarece creierii ni se arată ca parazitul sau ca pensionarul organismului întreg, *timpul liber* ce și l-a dobândit un om și care îi dă dezvelirea liberă a conștiinței și a individualității este rodul și câștigul întregei sale existențe, alcătuită de altmintrelea numai din lucru și osteneală. Însă pentru cei mai mulți, ce le dă timpul liber? Urât și tâmpire, dacă n-au la îndemână plăceri sensuale sau nimicuri: timpul lor liber este *ozio lungo d'uomini ignoranti*, despre care vorbea Ariost. Oamenii de rând caută numai a *petrece* timpul, cei de talent a-l *întrebuința*. Cauza pentru care capetele cele mărginite sunt așa de expuse urâtului este că intelectul lor nu le este nimica alta decât un *medium*

motivelor pentru voință. Dacă deocamdată nu sunt motive de primit, voința stă nemișcată și intelectul e amorțit, fiindcă nici una, nici altul nu se pot pune în lucrare de la sine; rezultatul este o stagnație grozavă a tuturor puterilor în omul întreg – urâtul. Pentru a-l întâmpina pe acesta, se pun înaintea voinței niște motive mici, provizorie și închipuite după plac, pentru a o deștepta și a deștepta și intelectul, care trebuie să se perceapă: aceste dar se raportă la motivele cele adevărate și firești ca banii de hârtie la cei de argint, fiindcă valoarea lor este convențională. Asemenea motive, iscodite pentru asemenea scop, sunt *jocurile*, de cărți și altele. Dacă lipsesc și aceste, omul mărginit își ajută prin alte mișcări, învârtește bastonul, bate darabana cu degetele, se joacă cu tot ce-i ajunge sub mână. Și țigara îi este un surogat binevenit în locul ideilor. De aceea dar în toate țările ocupația de căpetenie a tuturor societăților a devenit jocul de cărți: el este măsura valorii lor și bancruta declarată a raționamentului. Neavând adică idei de preschimbat, ei preschimbă cărți și caută a-și lua unul altuia galbenii din pungă. O neam nemernic! Însă pentru a nu fi nici aici nedrept, nu vreu să ascult opinia ce tot s-ar putea avea pentru scuzarea jocului de cărți, că este adică o preparare la jocul lumei și al afacerilor, întrucât învață arta de a întrebuința împrejurările neapărate aduse de soartă (cărțile) pe cât se poate de bine, pentru a scoate din ele cât se va putea mai mult și de a ne deprinde astfel la păstrarea cumpătului (*contenance*), dându-ne aer vesel când sunt cărțile rele. Însă pe de altă parte jocul de cărți demoralizează din aceeași cauză. Spiritul jocului este de a câștiga averea celuilalt în orice mod, prin orice fineță și tertip. Însă obiceiul de a se purta așa la joc se înrădăcinează, trece în viața practică, și jucătorul ajunge cu încetul a privi toate lucrurile, unde este vorba de proprietate, ca o partidă de cărți și a crede că-i este iertat a se folosi de orice avantagiu ce-l are în mână, numai să nu fie oprit de lege. Dovezi pentru aceasta ni le dă viața socială pe toate zilele. Fiindcă dar, după cum am zis, timpul liber este floarea, sau mai bine rodul vieței fiecăruia, ce singur îl pune în posesia de sine însuși, sunt de fericit aceia care-și au atunci de ce se bucura în propria lor conștiință, pe când celor mai mulți nu le rămâne în timpul lor liber decât un soi de om cu care nu-i chip de făcut ceva, care moare de urât și-și este sieși cea mai mare povară. Să ne bucurăm dar, „fraților, că nu suntem feciori de roabă, ci de oameni slobozi“ (*Gal.*, 4, 31).

Apoi, precum acea țară este cea mai fericită căreia îi trebuie puțin import sau nici unul, asemene este și omul care se mulțămește cu bogăția sa dinlăuntru și nu are trebuință pentru petrecerea sa de mulți alții sau de nimeni; căci astfel de importație de la alții și din afară costisește mult, ne face atârnați, aduce primejdii, cășunează supărări și în sfârșit tot nu este decât o compensație rea pentru productele de pe pământul propriu. Căci de la alții, îndeobște din afară, nu trebuie să așteptăm mult în nici un chip. Ceea ce poate fi unul altuia își are marginile sale foarte strâmte: la urma urmelor fiecine rămâne tot singur, și toată întrebarea este atunci *cine* rămâne singur. Și aici dar se potrivește ceea ce a zis Goethe (*Wahrheit und Dichtung*, vol. 3, p. 474) îndeobște, că, în toate lucrurile, omul se află în sfârșit redus la sine însuși sau cum zice Oliver Goldsmith:

> Still to ourselves in ev'ry place consign'd,
> Our own felicity we make or find.
>
> (Fericirea ne-o facem sau o găsim, rămâind
> în orice loc liniștiți și restrânși în noi înșine.)
>
> (*The Traveller*, v. 431, fg.)

Cel mai bun ajutor și cel mai mare sprijin trebuie dar fiecine să-și găsească în sine. Cu cât izbutește mai mult întru aceasta și, prin urmare, cu cât își află mai mult izvoarele petrecerii în sine însuși, cu atât va fi mai fericit. Cu cel mai mare cuvânt dar zice Aristoteles: ἡ ευδαιμονια των αυταρκον εστι (*Eth. Eud.*, VII, 2), pe românește: fericirea este a celor ce-și sunt sieși îndestul. Căci toate izvoarele externe de fericire și de plăceri sunt, după firea lor, foarte nesigure, grele, dacă nu primejdioase, trecătoare și supuse întâmplării și pot dar ușor, chiar în împrejurările cele mai priincioase, să fie întrerupte; aceasta este chiar neapărat, întrucât tot nu pot să fie în orice moment la îndemână. La bătrânețǎ încetează mai toate cu necesitate: căci atunci ne părăsește amorul, gluma, dorul de călătorii, plăcerea pentru cai și potrivirea pentru societate; chiar prietenii și rudele ni-i răpește moartea. Atunci apoi se întreabă mai mult decât oricând ce are cineva în sine. Căci aceasta se va păstra cea mai multă vreme. Dar și în oricare altă vârstă este și rămâne adevăratul izvor nesecat al fericirii. Căci știut este de altmintrelea la cât de puțin ne putem aștepta în lumea aceasta: de nevoi și de dureri este plină, și pe acei care au scăpat de ele îi pândește urâtul din toate unghiurile. Apoi răutatea

are îndeobște cârma în lume și nebunia face gura cea mare. Soarta e crudă și oamenii sunt mișei. Într-o lume astfel întocmită, cel ce prețuiește mult în sine însuși seamănă unei odăi de sărbătoare vesele, luminate și încălzite, în mijlocul gerului nopții de iarnă. A avea, prin urmare, o individualitate eminent înzestrată, mai ales a avea mult spirit este, fără îndoială, soarta cea mai ferice pe pământ; oricât de osebită ar ieși în comparare cu soarta cea mai strălucită. A fost dar o înțeleaptă vorbă ce regina Christina de Suedia, în vârstă abia de 19 ani, a zis-o în privința lui Cartesius, care pe atunci trăia de vro 20 de ani în cea mai mare singurătate, în Hollanda, deși nu-l cunoștea decât dintr-o singură scriere a lui și după spusa altora: *Ms. Descartes est le plus heureux de tous les hommes, et sa condition me semble digne d'envie. (Vie de Descartes* par Baillet, liv. VII, ch. 10*).*

Atâta numai că împrejurările din afară, precum erau și la Cartesius, să fie destul de favorabile pentru a lăsa omului putința de a se avea pe sine însuși și de a se bucura de sine. Din care cauză deja Koheleth (7, 12) zice: „înțelepciunea este bună cu o moșie părintească și ajută pe om ca să se bucure de soare. Cine dar, prin favoarea naturei și a împrejurărilor, a avut parte de această soartă, va veghea cu grijă și cu scumpătate ca izvorul dinlăuntru al fericirii sale să-i rămână accesibil, și pentru aceasta se cere neatârnarea și timp liber. Pe aceste dar și le va răscumpăra bucuros prin cumpătare și economie; cu atât mai mult, cu cât nu este, ca ceilalți, mărginit la izvoarele din afară ale plăcerilor. De aceea perspectiva de funcții, bani, favoare și aplausul lumii nu-l va îndupleca a se perde pe sine însuși, pentru a se potrivi intențiilor celor de rând sau gustului celui rău al oamenilor. La întâmplare va face ca Horațiu în epistola către Maecenas (lib. I, ep. 7). Este o mare nebunie a perde înlăuntru pentru a câștiga în afară, adică a-și da liniștea, timpul liber și neatârnarea în totul sau în mare parte pentru strălucire, rang, falǎ, titulaturi și onoare. Aceasta însă a făcut-o Goethe. Pe mine m-a condus geniul cu tărie spre cealaltă parte.[1]

Adevărul esplicat aici, că izvorul de căpetenie al fericirii omenești provine dinlăuntrul fiecăruia, își află întărire și prin observarea foarte dreaptă a lui Aristotel, în *Ethica Nicomachee* (I, 7 et VII, 13, 14), că orice soi de plăcere presupune o activitate, așadar întrebuințarea unei

[1] Aici se oprește traducerea *Aforismelor*, în *Conv. lit.*, 1872, p. 303.

puteri fără care nu poate exista. Destinația primitivă a puterilor cu care a înzestrat natura pe om este lupta în contra nevoilor ce-l amenință din toate părțile. Însă când această luptă pauzează pentru câtva timp, puterile acum neocupate îi vin ca o sarcină: el trebuie să se *joace* cu ele, adică să le întrebuințeze fără scop: altfel cade îndată în celălalt izvor al suferinței omenești, în urât. De acesta dar sunt mai ales chinuiți cei mari și cei bogați, și despre chinul lor a dat deja Lucretius o descriere, a cărei justeță avem ocazie și astăzi a o vedea în orice oraș mare.

Din palatul cel mare, de unde i se urâse,
Iese de multe ori, însă napoi se-ntoarce îndată
Căci nici afară nu simte a fi nimica mai bine.
Fuge gonindu-și caii cei galici spre vila la țară,
Parc-ar voi s-aduc-ajutor la casa ce-i arde;
Însă de-abia pe prag a intrat, începe să caște
Sau de urât s-afundă în somn, căutându-și uitare
Sau reîncepe-alergarea, venind să revadă orașul.

Acești domni, până când sunt tineri, se ajută cu puterea musculară și cu cea genitală. Dar mai târziu nu rămân decât puterile intelectuale: dacă lipsesc aceste sau lipsește dezvoltarea lor sau materialul adunat pentru lucrarea lor, atunci nevoia este mare. Fiind însă că voința este singura putere fără sfârșit, se pune acum ea în mișcare prin deșteptarea de pasiuni, d.e. prin jocuri mari de hazard, acest vițiu în adevăr înjositor. Îndeobște însă orice individ fără ocupație va alege, după cum e felul puterilor predomnitoare în el, jocul pentru ocupația lor: d.e., popici sau șah; vânătoare sau pictură; alergări de cai sau muzică; joc de cărți sau poezie; heraldică sau filosofie etc. Putem chiar cerceta fiziologic această osebire, ducându-ne până la rădăcina tuturor manifestărilor de puteri omenești, așadar la cele *trei puteri fiziologice fundamentale* și privindu-le acum în jocul lor fără scop, unde ni se arată ca izvoarele a trei feluri de plăceri posibile, dintre care fiece om, după predomnirea uneia sau alteia, își va alege cel potrivit pentru el. Întâi dar plăcerile *puterii reproductive*: ele consistă în mâncare, băutură, mistuire, odihnă și somn. Sunt chiar popoare întregi cărora alte popoare le atribuie aceste plăceri ca însușiri naționale, spre marea lor laudă. Al doilea, plăcerile *iritabilității*: ele consistă în primblare, sărire, trânteală, danț, scrimă, călărie și jocuri atletice de tot felul, precum

și în vânătoare și chiar în luptă și război. Al treilea, plăcerile *sensibilității*: ele consistă în contemplare, gândire, simțire, în facere de poezie, de chipuri, de muzică, în învățare, cetire, meditare, invenții, filosofie etc. Asupra valorii, gradului, duratei fiecăruia din aceste soiuri de petreceri se pot face felurite observări, ce le lăsăm în sarcina cetitorului. Fiecăruia însă îi va fi evident că plăcerile noastre totdeauna izvorâte din întrebuințarea proprielor puteri, și prin urmare fericirea noastră, născută din repețirea lor deasă, vor fi cu atât mai mari cu cât este mai nobilă puterea din care se produc. Asemene nu va tăgădui nimene întăietatea ce, în această privință, i se cuvine sensibilității, a cării preponderanță hotărâtă este semnul de preferință al omului în comparare cu alte soiuri de animale, înaintea celorlalte două puteri fiziologice, care sunt însușite și animalelor în acelaș grad, și chiar într-un grad mai mare. De sensibilitate se țin puterile noastre intelectuale: de aceea predomnirea ei ne face primitori de plăcerile care consistă în *cunoștințe*, de așa-numitele plăceri *spirituale*, și anume cu atât mai mult cu cât este mai mare acea preponderanță. Atenția deosebită a unui om normal, adecă a unui om de rând, o poate atrage un lucru numai atunci când îi deșteaptă *voința*, așadar când are un interes personal pentru el. Însă orice escitare continuă a *voinței* este cel puțin amestecată în felul ei, prin urmare împreunată cu durere. Un mijloc pentru a o depărta într-adins și numai prin interese așa de mici încât nu pot produce decât dureri momentane, nu permanente și serioase, așadar o simplă gâdilire a voinței, este jocul de cărți, această ocupație generală a așa-numitei „societăți“ de pretutindine. Din contră, omul cu inteligență predomnitoare este destoinic de cel mai mare interes și simte chiar necesitate pentru lucruri curat *intelectuale*, fără nici o amestecare a *voinței*, adecă a vreunui interes personal. Această atenție intelectuală însă îl transportă de îndată într-o regiune căreia durerea îi este esențial străină, oarecum în atmosfera zeilor „cu viața ușoară“, δεων ρεια ζωονων. Pe când dar viața celorlalți se petrece în tâmpire, lucrarea și simțirile lor fiind toate îndreptate spre interesele mici ale stării personale și, prin urmare, spre mizerii de tot felul, așa încât îi apucă urâtul nesuferit îndată ce li se întrerupe ocuparea cu acele scopuri și sunt siliți a se mărgini la sine înșii, pe când numai focul sălbatic al pasiunii era în stare a mai aduce mișcare în masa lor stagnantă; omul înzestrat cu puteri intelectuale mai mari are o existență bogată în idei, totdeauna plină de viață și de însemnătate; obiecte vrednice și interesante îl ocupă îndată ce îi este îngăduit a fi liber în mintea sa, și în sine însuși are un izvor de cele mai nobile plăceri. Deșteptare din afară îi dau lucrurile naturei și privirea mișcărilor omenești, și apoi operile așa de felurite a capilor de geniu din toate timpurile și locurile, pentru care numai el are adevărată plăcere, fiindcă numai el le înțelege și le simte cu totul. Așadar, pentru el numai au trăit acei oameni, cătră el s-au adresat; pe când ceilalți ca auditori din întâmplare prind numai câte un fragment și-l înțeleg pe jumătate. Dar, ce e drept, prin toate aceste el și are o trebuință mai mult decât ceilalți, trebuința de a învăța, de a vedea, a studia, a medita, a deprinde, prin urmare trebuința timpului liber; însă tocmai fiindcă *il n'est de vrais plaisirs qu'avec de vrais besoins*, după cum observă cu drept Voltaire, această trebuință este condiția sub care îi sunt deschise plăcerile ce sunt refuzate celorlalți, cărora frumusețele naturei și a artelor și operele intelectuale de tot felul, chiar când le grămădesc în jurul lor, nu le sunt decât ceea ce sunt heterele pentru un om bătrân. Un cap astfel deosebit are în urma eminenței sale, pe lângă viața sa personală, încă o a doua viață, adică acea intelectuală, care cu vremea îi devine scopul principal, pentru care cea personală îi apare numai ca un mijloc; pe când celorlalți viața aceasta însăși, goală, seacă și tristă precum este, trebuie să le apară ca scop. Viața intelectuală dar îl va ocupa mai întâi de toate, și ea dobândește, prin adăogirea neîntreruptă de cunoștințe și vederi nouă, o conexitate, o înălțare continuă, o întregire crescândă spre totalitate și perfecție, încât îți pare a fi un adevărat op de artă în dezvoltare; în comparare cu ea stă într-un contrast foarte trist viața practică, care, fiind îndreptată numai spre buna stare personală, nu e destoinică decât de a crește în lungime, nu în adâncime. Și cu toate aceste, după cum am zis, oamenii de rând sunt siliți a o privi ca scopul lor de căpetenie aici pe pământ, pe când celuilalt îi este numai un mijloc.

Căci viața noastră practică sau reală, dacă nu este mișcată de pasiuni, este nesărată și urâcioasă; iar dacă este mișcată, devine în curând dureroasă; de aceea sunt fericiți numai cei ce sunt înzestrați cu un prisos al intelectului peste măsura trebuincioasă la slujba voinței. Căci cu aceasta duc, pe lângă viața lor reală, încă o viață în idei, care îi ocupă și-i distrage fără durere, și totuș cu vioiciune. Simplul *timp liber*, adică o inteligință *neocupată* de serviciul voinței, nu este de ajuns; ci se cere un adevărat prisos al *puterii*.

Cap. III
DESPRE CEEA CE ARE CINEVA

Drept și frumos a împărțit marele învățător al fericirii Epicuros trebuințele omenești în trei clase. Întâi, cele firești și necesare: adică acele care, nefiind îndestulate, produc durere. De ele se ține, prin urmare, numai *victus et amictus*, traiul și îmbrăcămintea. Aceste sunt ușor de îndestulat. Al doilea, cele firești, dar nu necesare: trebuința sexuală, deși Epicur în relațiunea lui Laertius nu o spune (precum eu și de altmintrele îi reproduc aici teoria lui ceva schimbată și mai întocmită). A mulțămi această trebuință este deja mai greu. Al treilea, cele ce nu sunt nici firești, nici necesare: adică trebuințele de lux, de îmbelșugare, de strălucire și de falã: aceste sunt nesfârșite și îndestularea lor este foarte grea. (Vezi Diog. Laert., X, 27, § 149, asemenea § 127. – Cic., *De fin.*, I, 13.)

A hotărî marginile unei dorințe înțelepte în ceea ce privește averea este greu, dacă nu peste putință. Căci mulțămirea fiecăruia din noi în această privință se întemeiază pe un factor numai relativ, și nu absolut, adică pe raportul între pretențiile și averea lui; din care cauză cea din urmă, privită în ea singură, este tot așa de neînsemnătoare ca numărătorul unei fracțiuni fără numitor. De bunurile la care un om nu s-a gândit niciodată să le pretindă, el nici nu simte vreo lipsă, ci este, și fără de ele, pe deplin mulțămit; pe când altul, deși are de o sută de ori mai mult, se simte nefericit, fiindcă îi lipsește ceva ce pretinde. Fiecine are, și în această privință, un horizont propriu al marginilor până unde există pentru el putința ca să ajungă: tot atât i se întind și pretențiile. Când un obiect din cele ce se află înlăuntrul acestor margini i se înfățișează așa încât să poată avea încrederea că-l va dobândi se simte fericit; din contra, el se simte nefericit când greutăți ce întâmpină îi răpesc această perspectivă. Ceea ce se află în afară din acele margini nici nu-l impresionează. De aceea cel sărac nu este turburat de averea cea mare a bogatului și, pe de altă parte, bogatul care nu a izbutit într-o așteptare a sa nu se mângâie gândind la cele multe ce le mai posede. Că după perderea bogăției sau a averii, îndată ce am trecut peste durerea dintâi, dispoziția obicinuită nu ni se osebeste prea mult de cea de mai nainte, se esplică din micșorarea ce o facem în factorul pretențiilor noastre îndată ce soarta ne-a restrâns factorul averii. Această operație însă este adevărata cauză a durerii la o întâmplare nefericită: după ce este îndeplinită, durerea se simte tot mai puțin, și la urmă nu se mai simte deloc: rana se vindecă. Viceversa, la o întâmplare fericită compresorul pretențiilor noastre se împinge mai sus și ele se lărgesc: în aceasta consistă bucuria. Dar nici ea nu ține mai mult decât până la îndeplinirea totală a acestei operații: atunci ne obicinuim cu măsura lărgită a pretențiilor și devenim indiferenți pentru averea ce le corespunde. Aceasta ne-o spun și versurile lui Homer, *Od.*, XVIII, 131–137, care se termină:

> Astfel se schimbă și mintea celor ce calcă pământul,
> Zile cum schimbă înaltul părinte de zei și de oameni.

Izvorul nemulțămirii noastre sunt încercările ce le tot facem de a urca factorul pretențiilor noastre, pe când celălalt factor rămâne nemișcat și le împedecă.

Că dorințele oamenilor se îndreptează mai ales spre bani și că iubesc banii mai presus de toate li se impută adeseori. Cu toate aceste este lucru firesc, poate chiar neapărat, de a iubi acest proteu neobosit, care în orice moment este gata a se preface în obiectul spre care țintesc tocmai acum dorințele noastre schimbătoare și feluritele noastre trebuințe. Orice alt bun îndestulează numai una din pofte, numai unul din lucrurile ce ne trebuiesc: mâncările sunt bune numai pentru cel flămând, vinul pentru cel sănătos, doftoria pentru cel bolnav, o blană pentru iarnă, femeile pentru tinerime etc. Toate aceste sunt, prin urmare, numai ἀγαφα προς τι, adică numai relativ bune. Banii singuri sunt buni absolut: fiindcă nu îndestulează numai o trebuință *in concreto*, ci trebuința îndeobște, *in abstracto*.

Oamenii care nu au avere de la părinți, însă ajung prin talentele lor, ori de ce fel ar fi, în poziție de a câștiga mult se obicinuiesc mai totdeauna a-și închipui talentul lor ca un capital permanent și, prin urmare, venitul ca dobândă. Așadar, nu-și rezervă o parte din venit pentru a-și alcătui un capital permanent ci cheltuiesc în proporția în care câștigă. Astfel însă vor ajunge mai totdeauna la sărăcie; căci câștigul lor se întrerupe sau încetează, sau fiindcă li s-a sleit însuși talentul, când este trecător de felul său, precum e, spre pildă, pentru mai toate artele frumoase, sau fiindcă se putea întrebuinta numai în împrejurări și conjuncturi deosebite, care apoi au încetat. Meseriașii o mai pot duce în chipul arătat; fiindcă destoinicia pentru lucrul lor nu se perde așa de ușor, ci se poate înlocui și prin puterile calfelor,

și fiindcă fabricatele lor sunt obiecte ale trebuinței, prin urmare se pot trece totdeauna, din care cauză este foarte dreaptă zicătoarea că „meseria are fund de aur". Dar pentru artiști și *virtuosi* de tot soiul nu este așa. De aceea se și plătesc scump. Dar tot de aceea trebuie să-și capitalizeze venitul; pe când ei, în nesocotința lor, îl iau drept dobândă și astfel ajung la peire.

Persoanele din contra, care au avere moștenită, au cel puțin îndată cunoștința dreaptă despre ce este capital și ce este dobândă. Cei mai mulți vor căuta dar a-și pune capitalul în siguranță, iar nu a se atinge de el și chiar, unde e cu putință, a pune cel puțin 1/8 din dobânzi la o parte, pentru întâmpinarea vreunei greutăți în viitor. De aceea și rămân în cele mai multe cazuri avuți. La negutători nu se pot aplica aceste observări: căci lor banii le sunt însuși mijlocul pentru câștig, oarecum unealta meseriei, din care cauză și când și i-au câștigat ei singuri, tot găsesc bogățiile la ei mai mult decât la oricare altă clasă de oameni.

Dar îndeobște vom afla că aceia care au avut a se lupta cu adevărata lipsă și nevoie au mai puțină frică de ea și sunt, prin urmare, mai aplecați spre risipă decât cei ce o cunosc numai din auzite. De cei dintăi se țin toți cei ce prin vreo întâmplare fericită sau prin talente deosebite de orice fel au ajuns în timp scurt de la sărăcie la avuție; ceilalți, din contră, sunt aceia care s-au născut și au rămas cu stare. Aceștia se gândesc îndeobște mai mult la viitor și sunt, prin urmare, mai economi decât aceia. De unde s-ar putea conchide că nevoia nu este un lucru așa de rău precum pare de departe. Mai adevărată însă va fi cauza că celui ce este născut în mijlocul avuției moștenite îi pare avuția ceva neapărat, elementul singurei viețe posibile, ca și aerul, din care cauză și-l păzește ca viața și este, prin urmare, mai adeseori iubitor de regulă, cu minte și econom. Dimpotrivă, celui născut în sărăcie îi apare sărăcia ca o stare naturală, iar averea, ce i-o dă apoi soarta te miri în ce chip, ca ceva de prisosință, numai pentru plăcere și risipă, de care, după ce s-a dus, se poate lipsi ca mai nainte; el trăiește și fără ea si încă a scăpat de o grijă. Atunci se întâmplă precum a zis Shakespeare:

„Trebuie să se adeverească vorba veche, că cerșitorii puși călare își gonesc calul de moarte."

Henri VI, p. 3, a. 1

La aceasta se mai adaogă, ce e drept, că asemenea oameni au, nu atât în cap, cât în inimă, o încredere prea mare și puternică, parte în soartă, parte în propriele lor mijloace, care i-au scăpat deja din griji și nevoi și, prin urmare, nu cred adâncimile acestora fără fund, precum le cred poate cei născuți cu stare, ci gândesc, din contra, că ajunși la fund vor fi iarăși ridicați în sus. Din această însușire omenească, se poate asemene explica că nevestele care au fost fete sărace sunt foarte des mai pretențioase și mai risipitoare decât cele ce au adus zestre mare; căci în cele mai multe cazuri fetele bogate nu aduc numai averea, ci și mai multă plecare și chiar un fel de instinct moștenit pentru păstrarea ei, decât cele sărace. Cine, cu toate aceste, vrea să susțină teza contrară, găsește o autoritate în Ariosto, în satira lui dintăi. Eu însă la toată întâmplarea, aș sfătui pe cel ce se însoară cu o fată săracă, să nu-i lase de moștenire capitalul ci numai o rentă, iar mai ales să poarte de grijă ca averea copiilor să nu ajungă pe mânile ei.

Nu cred nicidecum a face ceva nevrednic de pana mea dacă sfătuiesc pe toți a se îngriji de păstrarea averii moștenite sau agonisite. Căci a avea din capul locului atâta încât, fie numa pentru persoana ta și fără familie, să poți trăi în adevărată neatârnare, adică fără a munci, este un bine de neprețuit: este eximarea și imunitatea de la lipsa și chinul, ce de altmintrelea sunt lipite de viața omului, așadar emanciparea de la clasa obștească, această ursită naturală a muritorului pe pământ. Numai subt o asemenea favoare a soartei te naști ca un adevărat om liber: căci numai așa ești stăpân peste vremea ta și peste puterile tale, și poți zice în fiecare dimineață: „ziua este a mea". Din aceeași cauză între cel ce are un venit de o mie de taleri și cel ce are un venit de o sută de mii, osebirea este fără comparare mai mică decât între cel dintăi și cel ce n-are nimic. Însă cel mai mare preț îl dobândește averea din naștere când se află în proprietatea unui om care, înzestrat cu puteri sufletești mai înalte, urmărește scopuri ce nu se potrivesc cu agonisirea cea de rând: căci acum este în stare a trăi după geniul său și-și va plăti însutit datoria sa către omenire, făcând ceea ce nu putea să facă nimeni altul și creând lucruri spre folosul tuturor și poate chiar spre gloria omenirii. Altul iarăș în asemene poziție deosebită va merita recunoașterea generală prin tendințe filantropice. Iar cel ce nu face nimic din toate aceste, cel puțin de încercare, și nu-și deschide, prin studiarea vreunei științe, măcar posibilitatea de a o înainta, un asemenea om cu avere moștenită este numai un perde-vară

și de despreţuit. Şi nici că va fi fericit: căci scăparea din lipsă îl împinge spre celalalt pol al mizeriei omenești, spre urât, și acesta îl chinuiește astfel, încât ar fi mult mai fericit dacă nevoia i-ar fi dat ocupaţie. Acelaș urât totodată îl îndeamnă ușor la estravaganţe, care apoi îl fac să peardă binele de care nu era vrednic.

Dar cu totul altfel se înfățișează lucrurile dacă este vorba a ajunge departe în funcţiile statului, unde, prin urmare, trebuiesc căutaţi amici, favoare, relaţii, pentru a se folosi de ele la înaintări din treaptă în treaptă, poate până la posturile cele mai înalte: aici adică pare a fi mai bine să fii aruncat în lume fără nici o avere. Îndeosebi celui ce nu e boier, însă posedă oarecare talent, îi este foarte priincioasă și o bună recomandaţie dacă e calic lipit. Căci ceea ce mai ales caută și iubește fiecine, chiar în simpla conversaţie, necum în serviciul public, este inferioritatea celuilalt. Însă numai un calic este așa de încredințat și pătruns de inferioritatea lui totală, profundă, hotărâtă și generală, asemenea și de completa lui neînsemnătate și nulitate, precum se cere pentru asemenea împrejurări. Numai el se pleacă destul de des și de lung, și numai plecăciunile lui ajung la cifra deplină de 90ș, numai el suferă toate cu surâs; numai el recunoaște absoluta lipsă de valoare a meritelor; numai el laudă în public, cu glas ridicat, sau și cu litere mari prin tipar, știrbiturile literare a celor mai mari sau celor cu influinţă, declarându-le de capodopere; numai el știe a cerși: așadar, numai el poate încă din vreme, adică din tinereţe, să devină un epoptă al acelui adevăr ascuns ce ni l-a descoperit Goethe prin cuvintele:

N-ai dreptul să te plângi
De-atâtea infamii:
A lor este puterea,
Aceasta să o stii.
Divanul V.O.

Din contra, cel ce are de la părinți cu ce trăi se va arăta în cele mai multe cazuri foarte puţin mlădios: el e obicinuit să umble *tête levée*, nu a învăţat acele meșteșuguri, se bizuie poate chiar în oarecare talente, a căror neînsemnătate ar trebui să o recunoască în faţa celui *médiocre et rampant*; ba mai la urmă este în stare a vedea inferioritatea celor ce sunt puși mai presus decât el, și când în fine ajunge treaba la indignităţi, devine îndărătnic și cerbicos. Cu aceasta nu înaintează în lume; din contra, poate ajunge la urmă până acolo încât să zică cu arogantul Voltaire: *„nous n'avons que deux jours à vivre: ce n'est pas la peine de les passer à ramper sous de coquins méprisables"*; din nenorocire, fie zis în treacăt, acest *coquin méprisable* e un predicat pentru care se găsesc în lume al dracului de multe subiecte. Se vede că versul lui Juvenal

Haud facile emergunt, quorum virtutibus obstat
Res angusta domi.

se aplică mai mult la cariera virtuosităţilor decât a oamenilor din lume.

Între *ceea ce are cineva* nu am numărat nevasta și copiii; fiindcă aceștia, din contra, îl au pe el. Mai bine ar intra prietenii în această categorie: dar și aici cel ce-i are este în acelaș grad supusul lor.

Cap. IV
DESPRE CEEA CE REPREZINTĂ CINEVA

Aceasta, adică existenţa noastră în opinia altora, se ia în urma unei slăbiciuni deosebite a naturei noastre, de mai toate persoanele prea mult în băgare de samă, deși cea mai simplă gândire ne-ar putea arăta că în sine însași este fără însemnătate pentru fericirea noastră. De abia se poate dar explica cât se bucură fiecine înlăuntrul său îndată ce vede semne de opinia bună a altora și i se lingușește deșertăciunea în vreun chip. Adese se mângâie de nefericiri adevărate sau de puţina favoare cu care l-a privit soarta în privinţa celor două elemente principale ale fericirii despre care am vorbit până acum, prin semnele aprobării străine, și viceversa, e de mirat cât de mult și de negreșit îl supără și ades cât de adânc îl doare fiece vătămare a ambiţiei lui, în orice înţeles, grad sau relaţie, fiece trecere cu vederea, lipsă de respect sau desconsiderare. Întrucât pe această însușire se întemeiază simţământul onoarei, poate să aibă rezultate priincioase pentru buna purtare a multora, ca surogat al moralității; însă pentru propria fericire a oamenilor, și mai întâi pentru păstrarea cumpătului și neatârnarea, fără care nu poate exista, este mai mult stricăcioasă și smintitoare decât folositoare. De aceea, din punctul nostru de vedere, e bine a-i pune stavilă și prin o cugetare sănătoasă și o dreaptă cumpănire a valorii bunurilor, a răsturna pe cât se poate acea mare susceptibilitate pentru opinia altora, atât în lingușire cât și în vătămare: căci și una și alta atârnă de aceeași aţă. Altmintrelea rămânem ca niște robi ai opiniilor și părerilor străine.

„Sic leve, sic parvum est, animum quod laudis avarum subruit ac reficit."
(„Atât este de ușor și de mic ceea ce poate despera sau înălța o inimă prea ambițioasă de laude.")

Prin urmare, o dreaptă prețuire despre ceea ce suntem noi *pentru noi*, în comparare cu ceea ce suntem numai în ochii *altora*, va contribui mult la fericirea noastră. De partea întâi se ține întreaga împlinire a timpului existenței noastre înseși, cuprinsul și valoarea ei, așadar toate acele bunuri ce le-am luat în băgare de samă la capitulele „ce este" și „ce are cineva". Căci locul unde lucrează toate aceste, adică sfera lor de acțiune, este propria noastră conștiință. Din contra, locul celor ce suntem *pentru alții* este o conștiință străină: este reprezentarea sub care suntem înfățișați acolo împreună cu reflecțiile ce-i sunt aplicate. Însă aici avem o reprezentare care nici nu există pentru noi de-a dreptul sau imediat, ci numai indirect sau mijlocit, adică întru cât după aceasta se îndreptează purtarea celorlalți cătră noi. Dar și purtarea lor, proprie vorbind, poate fi luată în considerare numai întru cât ar înrâuri asupra vreunui element prin care se poate modifica ceea ce suntem noi în noi și *pentru noi înșine*. Căci, de altmintrelea, ceea ce se petrece într-o conștiință străină, fiind străină, ne e indiferent și asemenea vom deveni și noi cu timpul indiferenți, după ce vom fi ajuns a cunoaște ușurința și nulitatea gândirilor, mărginirea ideilor, micimea simțământului, rătăcirea opiniilor și mulțimea de erori în cele mai multe capete, și după ce vom fi învățat din proprie experiență cu ce lipsă de respect vorbesc oamenii la ocazie de fiecine, îndată ce nu le e frică de el sau cred că nu o va afla; iar mai ales, după ce vom fi auzit odată cu ce dispreț vorbesc o mână de neghiobi de omul cel mai mare.

Fără îndoială dar acela încearcă a se adăpa de la un izvor foarte sărac care nu-și află fericirea în cele două categorii de bunuri despre care vorbirăm până acum, ci trebuie să și-o caute în cea de față, așadar nu în ceea ce este în realitatea sa, ci în ceea ce este în opinia străină. Căci îndeobște baza existenței și, prin urmare, și a fericirii noastre este natura noastră animalică. De aceea pentru ca să ne aflăm bine se cere mai întâi sănătatea, iar după aceasta mijloacele pentru susținerea noastră, așadar să avem cu ce trăi fără grije. Onoare, pompă, rang, glorie, cât de mult le-ar prețui cineva, nu pot concura cu acele bunuri esențiale, nici nu le pot suplini; din contra, la caz de nevoie trebuiesc fără șovăire jertfite pentru acele. Va contribui dar la fericirea noastră dacă vom ajunge de timpuriu la simpla înțelegere că fiecine trăiește mai întâi și în realitate în propria sa piele și nu în opinia altora, și că, prin urmare, starea noastră reală și personală, precum se hotărăște prin sănătate, temperament, talente, venit, femeie, copii, prieteni, locuință, ș.c.l., este pentru fericirea noastră de sute de ori mai întemeiată decât ceea ce le place altora să facă din noi. Eroarea contrară ne face nefericiți. Când se declamă cu emfază „onoarea trece peste viață", aceasta vra să zică: „a fi și a se afla bine" nu-i nimic, dar ce gândesc alții despre noi, aci e totul. Mai curând am putea înțelege asemene fraze ca niște expresii hiperbolice, sub care se ascunde adevărul prozaic că, pentru existența și înaintarea noastră între oameni, onoarea, adică opinia lor despre noi, este adese neapărat trebuincioasă, precum vom cerceta mai jos. Dacă însă vedem cum mai toate năzuințele oamenilor, cât trăiesc, necurmatele lor osteneli, miile de necazuri și primejdii ce le încearcă au de scop final de a se înălța în opinia altora și numai din această cauză mai ales se caută posturile, rangurile, decorații și mai puțin averea, ba chiar și știința și arta, și astfel respectul mai mare al altora este ținta din urmă spre care tind, atunci nu avem din nenorocire decât o dovadă pentru mărimea nebuniei omenești. A pune un preț cu mult prea mare pe opinia altora este o greșală îndeobște răspândită: fie acum înrădăcinată în chiar firea noastră, fie născută în urma societății și a civilizației; la toată întâmplarea ea are asupra faptelor și cugetelor noastre o înrâurire nemăsurată și dușmană fericirii, precum o putem urmări aceasta de la gradul în care se arată ca o teamă oarbă și exagerată pentru *qu'en dira-t-on*, până acolo unde o vedem împlântând pumnalul lui Virginius în inima fiicei sale sau îndemnând pe om a jertfi pentru slava numelui liniștea, averea, sănătatea, chiar și viața sa. Această rătăcire, ce e drept, devine pentru cel ce are să stăpânească oameni sau să-i conducă un mijloc și un ajutor îndemânatic, din care cauză în toate ramurile meseriei de a dresa oamenii învățătura cum trebuie să se păstreze și să se ascută simțământul de onoare ocupă locul de căpetenie; însă cu privire la propria fericire a omului, care este aici tema noastră, lucrul își arată altă față, și regula este dimpotrivă, ca să nu punem prea mult preț pe opinia străină. Dacă aceasta, precum ne dovedește viața pe fiecare zi, totuș se întâmplă; dacă cei mai mulți oameni pun tocmai pe opinia altora dintre ei prețul cel mai mare și se îngrijesc mai mult de ea decât de ceea ce-i atinge de-a dreptul,

petrecându-se în *propria lor conștiință*; dacă astfel, prin o întoarcere a ordinei naturale, aceea le pare partea reală a existenței lor, iar aceasta numai partea ideală sau închipuită, dacă, prin urmare, fac din lucrul derivat și secundar lucrul de căpetenie și se îngrijesc mai mult de icoana persoanei lor în capul altora decât de însași persoana lor: atunci vedem în o asemene prețuire directă a unui lucru, care nici nu există direct pentru noi, acea nebunie care s-a numit *deșertăciune, vanitas*, pentru a arăta golul și deșertul năzuințelor ei. Nu mai puțin se va înțelege din cele zise mai sus că această însușire se ține de cele ce, uitându-se la mijloace uită scopul, ca și zgârcenia.

În adevăr, prețul ce obicinuit îl punem pe opinia altora și grija noastră necurmată pentru ea covârșește aproape orice chibzuință înțeleaptă, așa încât se poate privi ca un fel de manie îndeobște răspândită sau, mai bine, înnăscută. La tot ce facem și ce lăsăm se ia, mai înainte de toate, în băgare de samă opinia publică și din îngrijirea pentru ea vom vedea la o cercetare mai de-amăruntă născându-se aproape jumătate din toate grijile și temerile ce le-am simțit vreodată. Căci ea este temelia amorului nostru propriu, atât de des vătămat, fiindcă este așa de bolnăvicios și ușor de vătămat, a tuturor vanităților și pretențiilor noastre, precum și a falei și îngâmfării noastre. Fără această grijă și manie luxul nu ar fi nici a zecea parte din ceea ce este. Toată mândria, *point d'honneur* și *puntiglio*, de orice soi și în orice sferă ar fi, se naște din ea – și ce jertfe nu cere adese de la noi! Ea se arată acum în copil, apoi în fiecare vârstă a vieței, dar mai tare în cea din urmă; după ce s-a sleit destoinicia pentru plăcerile trupești, deșertăciunea și îngâmfarea rămân a-și împărți stăpânirea numai cu zgârcenia. În chipul cel mai lămurit se poate vedea ea la franceji, pentru care este endemică și se arată în ambiția cea mai nesărată, în o ridiculă vanitate națională și în fanfaronade impertinente; unde ei apoi prin chiar țintirea lor își greșesc ținta și ajung de râs pentru celelalte popoare așa încât *la grande nation* a devenit o poreclă de batjocură. Pentru a mai lămuri încă îndeosebi acest nărav rău de a se îngriji prea peste măsură de opinia altora, să dăm loc aici unui exemplu foarte puternic și oarecum superlativ pentru acea nebunie înrădăcinată în firea omenească, exemplu care, prin efectul coincidenței împrejurărilor cu un caracter potrivit poate pe deplin servi de măsură pentru tăria acestei însușiri foarte curioase. Este următorul pasaj scos dintr-o dare de samă întinsă, publicată în *Times* la 31 martie 1846 și relativă la execuția, întâmplată tot pe atunci, a lui Thomas Wix, unei calfe de meseriaș, care își omorâse stăpânul din răzbunare: „În dimineața hotărâtă pentru săvârșirea osândei, venerabilul caplan al temniței s-a dus de timpuriu la el. Însă Wix, deși purtându-se liniștit, nu arăta nici un interes la sfătuirile lui: din contra, singurul lucru de care se îngrijea era cum să izbutească a se arăta cu mare curaj înaintea spectatorilor sfârșitului său celui rușinos... În aceasta a și izbutit. În curtea prin care trebuia să treacă pentru a ajunge la furcile înălțate pe un eșafod aproape de temniță strigă: «Iacă, cum a zis doftorul Dodd, acum am să știu secretul cel mare!» Deși cu brațele legate, se sui pe scara eșafodului fără nici un ajutor; ajuns sus, făcu în dreapta și în stânga complimente către privitori, care fură întâmpinate și răsplătite cu semne zgomotoase de aplauze din partea mulțimei adunate etc.". Iacă un exemplu strălucit de ambiție: cu moartea, în forma cea mai îngrozitoare, și cu vecinicia, ce-i urmează, înaintea ochilor, a nu avea altă grijă decât pentru impresia asupra grămezei de gură-cască adunați în acest moment și pentru opinia ce va rămâne în capul lor! Cu toate aceste și Lecomte, executat în acelaș an în Franța, pentru încercare de omor de copil, era în timpul tractării procesului său mai ales supărat că nu se putea înfățișa înaintea Camerei Pairilor în îmbrăcăminte mai bună, și chiar la executare una din cele mai mari mâhniri i-a fost că nu i se dase voie a se rade. Că nici mai nainte nu a fost altmintrelea vedem din introducerea (*declaracion*) lui Mateo Alemán la celebrul său roman *Guzman de Alfarache*, unde ne spune că mulți criminali rătăciți, în loc de a-și consacra ceasurile din urmă mântuirii sufletului lor, le întrebuințează pentru a compune și învăța pe dinafară vreun mic discurs, pe care vor să-l țină de pe scara eșafodului. În asemenea trăsături însă ne putem oglindi noi înșine: căci pretutindene exemplele colosale dau cea mai bună lămurire. Grijile noastre a tuturora, necazurile, îngrijirile, ostenelele, temerile ș.c.l. privesc, poate în cele mai multe cazuri, opinia străină și sunt tot așa de absurde ca a acelor băieți păcătoși. Nu mai puțin se naște pizma și ura noastră mai ales din numita rădăcină.

Este dar vederat că la fericirea noastră, a cărei temelii de căpetenie sunt desigur liniștea inimei și mulțămirea, nu ar contribui nimic mai mult decât restrângerea și micșorarea acestui mobil până la o măsură înțeleaptă, care va fi poate a cincizecea parte din ceea ce este astăzi, așadar scoaterea acestui ghimpe chinuitor din carnea noastră.

Dar aceasta este foarte greu: căci avem a face cu o rătăcire firească și înnăscută. „*Etiam sapientibus cupido gloriae novissima exuitur*" („Chiar la cei înțelepți, pofta de slavă este cea din urmă care-i părăsește"), zice Tacitus (*Hist.* IV, 6). Singurul mijloc pentru a ne scăpa de acea nebunie obștească ar fi de a o privi și recunoaște ca nebunie și, prin urmare, a înțelege cât de false, rătăcite, greșite și absurde sunt cele mai multe opinii din capetele oamenilor, din care cauză, în sine însele, nu merită nici o luare în samă; apoi, cât de puțină influență reală poate să aibă asupra noastră, în cele mai multe lucruri și întâmplări, opinia altora; asemene cât este de puțin favorabilă îndeobște și cu puține escepții, așa încât mai toți ne-am îmbolnăvi de necaz când am afla ce se zice asupra noastră și în ce ton se vorbește despre noi; în sfârșit, că chiar onoarea însăși, proprie vorbind, are o valoare numai indirectă și nu directă, și așa mai departe. Dacă am izbuti în o asemenea tămăduire de această nebunie obștească, urmarea ar fi o nespusă creștere a liniștei noastre sufletești și o veselie, nu mai puțin o înfățișare mai hotărâtă și mai sigură, o purtare mai firească și întru toate mai dreaptă. Înrâurirea cea binefăcătoare în orice privință ce o are pentru liniștea inimei noastre viața retrasă provine mai ales din aceea că ne sustrage de la petrecerea necurmată sub ochii altora, prin urmare de la necurmata considerare a opiniilor lor, și astfel ne lasă a fi noi înșine. Asemene am scăpa de multe nefericiri adevărate, în care ne aruncă acea năzuință curat închipuită, sau mai bine zicând acea nenorocită nebunie, și ne-ar rămâne mult mai multă îngrijire pentru bunurile solide, de care ne-am și bucura cu mai multă tiună. Dar cum am zis χαλεπα τα καλα (greu este binele).

Din nebunia firii noastre, precum am descris-o aici, cresc și se hrănesc mai ales trei vlăstare: ambiția, vanitatea și mândria. Osebirea între cele două din urmă este că *mândria* e încrederea deja hotărâtă despre mărimea propriei valori, în vreo privință; iar *vanitatea*, dorința ce o are omul de a deștepta în alții o asemene încredere, mai adese însoțită de nădejdea tăcută că va putea apoi să o dobândească și el însuș. Așadar, mândria este stimarea sa proprie provenită *dinlăuntru*, prin urmare direct, pe când vanitatea e dorința de a o dobândi *din afară*, prin urmare indirect; potrivit cu aceasta vanitosul este vorbareț, mândrul tăcut. Nu e mândru cine vrea, de abia poate, cine vrea, să afecteze mândria; dar va ieși curând din rolul său, ca din orice rol studiat. Căci numai încrederea dinlăuntru, tare și neclintită despre merite covârșitoare și despre o deosebită valoare, face pe om în adevăr mândru. Această încredere poate să fie greșită sau să se întemeieze numai pe merite externe și convenționale; mândria nu se slăbește prin aceasta, numai încrederea să fie adevărată și serioasă. Fiind dar că mândria își are rădăcina în *încredere*, ea este, ca orice cunoștință, nesupusă *liberei* noastre *voințe*. Vrășmașul ei cel mai mare, adică pedeca ei cea mai grea, este vanitatea, care umblă după lauda altora, pentru a-și putea întemeia apoi pe aceasta propria sa opinie despre sine, în privința căreia, din contra, trebuie să fii cu totul hotărât pentru a fi mândru.

Deși mândria este îndeobște foarte criticată și rău văzută, eu cred totuș că aceasta vine mai ales din partea acelora care n-au cu ce să se poată mândri. În contra aroganței și impertinenței celor mai mulți oameni, este bine ca cel ce are vreun merit să nu și-l peardă din vedere, pentru a nu-l lăsa cu totul uitării. Căci cine, ignorându-și din bunătate meritele, se poartă cu ei pare c-ar fi întru toate semenul lor, pe acela îl vor crede de îndată și cu sinceritate că este așa. Mai ales însă aș recomanda o asemene rezervă acelora a căror merite sunt de soiul cel mai înalt, adică reale, așadar curat personale, fiindcă aceste nu se pot arăta în orice moment prin semne din afară, ca decorațiile și titulaturele; altfel vor vedea prea des exemplificată *sus Minervam*. „Glumește cu robul, îndată îți arată dinapoiul" este un proverb arab foarte nimerit, și sfatul lui Horaț, „*sume superbiam, quaesitam meritis*" nu e de negrijit. Iar în ceea ce privește virtutea modestiei, aceasta e o admirabilă invenție a oamenilor de nimic, căci după regulele ei fiecine trebuie să vorbească despre sine pare c-ar fi și el din tagma lor, ceea ce produce apoi o nivelare plină de gust încât mai la urmă are aerul ca și când nu ar exista în lume decât oameni de nimic.

Însă soiul cel mai ieftin al mândriei este fudulia națională. Căci cel ce o are își descopere prin aceasta lipsa de însușiri *individuale*, de care ar putea să fie mândru, altmintrelea nu s-ar anina fudulia de o însușire ce o împărtășește cu atâte milioane. Din contra, cine are merite personale eminente va vedea cu cea mai mare lămurire greșelele nației sale, fiindcă le are totdeauna înaintea ochilor. Dar tot mizerabilul, care nu are nimic pe lume de ce să se poată mândri, își găsește scăpare în nația din care s-a întâmplat să se nască, și se apucă a fi fudul de ea; cu aceasta se mângâie și din recunoștință îl găsești gata de a-i apăra πυξ και λαξ (din mâni și din picioare) toate greșelele și nebuniile care o caracterizează. De aceea vei găsi, spre pildă, între cincizeci

de englezi de-abia unul care să-ți dea dreptate când vorbești cu dispreţul cuvenit despre bigoteria stupidă și înjositoare a nației sale: acest unul însă este mai totdeauna un om cu cap. Nemții nu au fudulie națională și dovedesc prin aceasta onestitatea ce li se atribuie[1]; dovada contrară o dau aceia dintre ei care se prefac a o avea și ajung de râs, simulând-o, precum o vedem la „frații germani“ și democrați, care lingușesc poporul pentru a-l înșela. De zis se zice că nemții au descoperit praful de pușcă[2], dar eu nu mă pot uni cu opinia aceasta. Și Lichtenberg întreabă: „de ce găsești cu greu pe cineva care să vrea să treacă de neamț, dacă nu este, pe când deobște, dacă vrea să treacă de ceva, își zice francez sau englez?“ De altmintrelea, individualitatea covârșește cu mult naționalitatea, și în orice om aceea merită de o mie de ori mai multă luare-aminte decât aceasta. Despre caracterul național, dacă e să fim drepți, nu vom avea niciodată să spunem mult bine, fiindcă, vorbind de el, vorbim despre mulțime. Este numai mărginirea, nebunia și răutatea omenească care apare în fiecare țară într-o altă formă, și aceasta se numește apoi caracterul național. Dacă suntem dezgustați de unul din aceste caractere, lăudăm pe celalalt, până când o pățim și cu el tot așa. Fiecare nație își bate joc de cealaltă, și toate au dreptate.

Obiectul acestui capitul, așadar ceea ce *înfățișăm* în lume, adică ce suntem în ochii altora, se poate acum împărți, precum am zis mai sus, în *onoare, rang* și *glorie.*

Rangul, oricât ar fi însemnat în ochii mulțimei celei mari, și a filiștrilor și de mare folos în mecanismul mașinei statului, se poate mântui, pentru scopul nostru, în puține cuvinte. El este o valoare convențională, adică proprie vorbind simulată: efectul lui este o considerare simulată, și totul o comedie pentru mulțimea cea mare. Decorațiile sunt polițe trase asupra opiniei publice: valoarea lor se întemeiază pe creditul trăgătorului. Cu toate aceste, chiar făcând abstracție de banii cei mulți, ce se economisesc statului prin un asemene substitut al răsplătirilor pecuniare, decorațiile sunt o instituție foarte nimerită; presupuind că împărțirea lor se face cu înțelepciune și dreptate. Căci plebea cea mare are ochi și urechi, dar mai mult nu

---

[1] Schopenhauer a publicat aceste aforisme la 1851 (*n. – T. M.*).
[2] „A descoperi praful de pușcă“ însemnează în nemțește „a fi ingenios“ (*n. – T. M.*).

prea, și are mai ales foarte puțină judecată și chiar puțină aducere-aminte. Multe merite rămân cu totul afară din sfera înțelegerii sale, altele le înțelege și le aplaudă la început, dar le-a uitat îndată după aceea. Astfel văd că este prea nimerit de a spune mulțimii, prin cruci și stele, totdeauna și pretutindene: „acest om nu e de-alde voi: el are merite!“ Dar prin o împărțire nedreaptă sau făcută fără judecată sau peste măsură, decorațiile își perd această valoare, din care cauză un prinț ar trebui să fie tot așa de băgător de samă la împărțirea lor, precât este un negustor la iscălitura polițelor. Inscripția *pour le mérite* pusă pe o cruce e un pleonasm: orice decorație ar trebui să fie *pour le mérite – ça va sans dire.*

Mult mai grea și mai complicată decât a rangului este esplicarea *onoarei.* Mai întâi am avea să-i dăm definiția. Dacă pentru acest scop aș zice: onoarea este conștiința din afară și conștiința onoarea dinlăuntru – poate că le-ar plăcea la mulți, dar ar fi totuș mai mult o esplicare lustruită decât lămurită și fundată. De aceea zic: onoarea este, obiectiv, opinia altora despre valoarea noastră și, subiectiv, teama noastră de această opinie. În elementul ei din urmă are adese un efect foarte salutar – dar care nicidecum nu este curat moral – în omul de onoare.

Rădăcina și izvorul simțământului de onoare și dezonoare, care există în fiecare om până când nu este cu totul stricat, precum și a marelui preț ce se pune pe cea dintâi, se poate esplica în următorul mod. Omul, de sine singur, are foarte puțină putere și este un Robinson părăsit: numai împreună cu ceilalți este mult și poate mult. Această relație o simte îndată ce începe a i se dezvălui întrucâtva conștiința, și atunci se naște în el îndată dorința de a trece drept un membru vrednic al societății omenești, așadar de un membru care e destoinic de a lucra împreună *pro parte virili* și, prin urmare, în drept de a lua parte la foloasele împreunării oamenilor. Această destoinicie se arată însă prin două lucruri, întâi îndeplinind condițiile ce se cer de la fiecare pretutindenea și al doilea îndeplinind pe acele ce i se cer în poziția specială ce o ocupă. Tot așa de curând însă înțelege că într-aceasta nu este vorba de propria lui opinie, ci de opinia celorlalți. De aici se naște acum stăruința sa neobosită după opinia favorabilă a altora și prețul ce-l pune pe ea: amundouă se arată în modul primitiv al unui simțimânt înnăscut, ce se numește simț de onoare și, dupa împrejurări, simț de rușine (*verecundia*). Tocmai acesta îi înroșește obrazul îndată ce crede că va scădea făr' de veste în opinia altora, chiar unde

se știe nevinovat, ba chiar unde neajunsul descoperit privește numai o îndatorire relativă, adică primită de bunăvoie; și, pe de altă parte, nu-i întărește nimic mai mult curajul vieței decât siguranța dobândită sau înnoită despre opinia favorabilă a altora; fiindcă îi făgăduiește ajutorul și scutul puterilor unite a tuturora, care sunt o apărare nesfârșit mai mare împotriva relelor vieței decât ale sale singure.

Din osebitele relații în care se poate afla omul cu alții și în privința cărora trebuie să aibă ei încredere în el, așadar un fel de opinie bună despre el, se nasc mai multe *soiuri de onoare.* Aceste relații sunt, mai ales, proprietatea, funcțiile și raportul sexual; lor le corespunde onoarea civică, onoarea oficială și onoarea sexuală, care toate mai au iarăș subîmpărțirile lor.

Sfera cea mai întinsă o are *onoarea civică.* Ea consistă în presupunerea că respectăm absolut drepturile fiecăruia și că, prin urmare nu ne vom sluji niciodată de mijloace nedrepte sau neîngăduite de lege spre a câștiga vreun folos. Ea este condiția pentru a ne putea bucura de o viață pacinică împreună cu alții. Ea se perde prin o singură acțiune care o calcă într-un mod mai tare și vederat, prin urmare și prin orice pedeapsă criminală, presupuind numai că este dreaptă. Totdeauna însă onoarea, în temelia ei din urmă, se razimă pe încrederea despre neschimbarea caracterului moral, în puterea căruia o singură faptă rea este prevestirea sigură despre aceeași însușire morală a tuturor celor următoare, îndată se vor întâmpla împrejurări analoage: aceasta o dovedește și expresia engleză *character* pentru faimă, reputație, onoare. Tocmai de aceea onoarea perdută nu se mai poate restabili, afară numai dacă perderea ei a provenit din greșală, spre pildă din calomnie sau aparență falsă. De aceea s-au făcut legi împotriva calomniei, a pasquilelor, asemenea a injuriilor; căci injuria, simpla vorbă ocărâtoare, este o calomnie sumară, fără arătare de motive: aceasta s-ar putea exprima bine în grecește εστι ἡ λοιδορια διαβολι συντομος – care espresie însă nu se găsește în autori. Ce e drept, n-ar trebui să uităm că cel ce ocărăște arată prin aceasta că nu are de spus nimic real și adevărat în contra celuilalt, căci atunci ar spune-o și ar face astfel premisa, încredințând concluzia în sama auditorului; pe când el dă concluzia și rămâne dator cu premisele; însă el se bizuie în prezumția ce o va deștepta că face astfel numai pentru că-i place scurtarea.

Onoarea are, până la un punct, un caracter *negativ,* adică în opoziție cu *gloria,* care este de caracter *pozitiv.* Căci onoarea nu este opinia despre niște calități deosebite, ce se însușesc acestui subiect sigur, ci numai despre calitățile obștește presupuse oamenilor, care nu trebuie să-i lipsească nici lui. Ea spune dar numai atât, că acest subiect nu face escepție; pe când gloria spune că face escepție; gloria trebuie dar mai întâi câștigată; onoarea, din contra, trebuie numai să nu fie perdută. Potrivit cu aceasta, lipsa de glorie este obscuritatea, ceva negativ; lipsa de onoare este rușinea, ceva pozitiv. Dar această negativitate nu trebuie confundată cu pasivitatea: căci onoarea are, din contra, un caracter activ. Ea purcede adică numai de la *subiectul* ei, se întemeiază pe faptele și purtările *lui,* iar nu pe ceea ce fac alții și ce i se întâmplă: este dar τωη εφημιν. Întru aceasta consistă, precum vom vedea îndată, semnul de osebire între onoarea adevărată și onoarea cavalerească, care este o pseudo-onoare. Un atac din afară în contra onoarei nu se poate întâmpla decât prin calomnie; singurul mijloc de apărare sau antidot este dovedirea neadevărului ei, cu o publicitate potrivită și demascarea calomniatorului.

Respectarea bătrânețelor pare a se întemeia pe faptul că onoarea tinerilor se primește ca presupunere, dar nu este încă dovedită, există, prin urmare, mai mult pe credit. La cei bătrâni însă a trebuit să se dovedească în cursul vieței dacă, prin purtarea lor, au fost în stare a-și păstra onoarea. Căci în sine nici anii, pe care îi ajung și dobitoacele, și unele într-un număr mult mai mare, nici experiența ca o simplă cunoștință mai de-aproape a lumii nu sunt cauze îndestulătoare pentru respectarea bătrânilor de către cei tineri, care se cere pretutindene; iar singura slăbiciune a bătrânețelor ar da mai mult drept la cruțare decât la respect înnăscut și, prin urmare, în adevăr instinctiv pentru părul alb. Zbârciturile, un semn mult mai sigur al bătrâneței, nu deșteaptă acest respect: niciodată nu se vorbește de zbârcituri venerabile, dar totdeauna de venerabilul păr alb.

Valoarea onoarei nu e decât indirectă. Căci, precum am mai esplicat la începutul acestui capitul, opinia altora despre noi poate avea valoare pentru noi numai întrucât influențează sau poate influența purtarea lor către noi. Aceasta însă se întâmplă până când trăim cu oameni și între oameni. Căci, în starea civilizată, mulțămind noi numai societății siguranța posesiunii și având trebuință de ceilalți la orice întreprindere, pe când și ei trebuie să aibă încredere în noi,

pentru a fi în relație cu noi, opinia lor asupra noastră ne este de mare preț, deși tot numai indirect: o valoare directă nu-i pot recunoaște. De aceeași părere este și Cicero când zice[1]: X, pg. 257, I (*Fin.*, III, 11). Asemene dă Helvetius o explicare întinsă asupra acestui adevăr în eminentul său cap de operă *De l'esprit (Disc.*, III, ch. 13), al cărei rezultat este: *„nous n'aimons pas l'estime pour l'estime, mais uniquement pour les avantages qu'elle procure"*. Fiind însă că mijlocul nu poate avea un preț mai mare decât scopul, fraza de paradă „onoarea trece prin viață" este, după cum am zis, o hiperbolă.

Atât despre onoarea civică. Despre *onoarea în oficii* nu aș avea de zis decât ceea ce este cunoscut de mai nainte. Din contra, *onoarea sexuală* îmi pare a avea trebuință de o privire mai de aproape și de o reducere a maximelor ei la rădăcina lor, prin care se va întări că orice onoare se întemeiază în fundamentul din urmă pe considerări de utilitate.

Onoarea sexuală se împarte, după natura ei, în onoarea femeilor și onoarea barbaților și este, dintr-o parte și din alta, un *esprit de corps* bine înțeles. Cea dintâi este cu mult cea mai importantă dintre amândouă; fiindcă în viața femeilor raportul sexual este lucrul de căpetenie. Așadar, *onoarea femeiască* este opinia obștească despre o fată că nu s-a dat nici unui bărbat și despre o femeie că nu s-a dat decât bărbatului cu care s-a cununat. Însemnătatea acestei opinii se întemeiază pe următoarele: sexul femeiesc cere și așteaptă de la cel bărbătesc tot, adică tot ce dorește și ce-i trebuie; bărbații cer de la femei mai ales și direct numai un singur lucru. De aceea a trebuit să se întocmească alcătuirea ca sexul bărbătesc să nu poată dobândi de la cel femeiesc acest lucru decât luând asupră-și grija pentru toate, precum și pentru copiii născuți din o asemenea relație; pe această întocmire se întemeiază bunastare a întregului neam al femeilor. Spre a o produce și susține, sexul femeiesc trebuie cu necesitate să țină împreună și să arăte *esprit de corps*. Atunci însă stă ca un întreg și în șir închis împotriva sexului bărbătesc, care prin covârșirea puterilor sale trupești și sufletești este de la natură în posesiunea tuturor bunurilor, ca împotriva unui dușman comun, care trebuie biruit și cucerit, pentru a ajunge, prin mijlocul posesiunii lui, în posesiunea bunurilor pământești. Spre acest sfârșit maxima de onoare a întregului sex femeiesc este că bărbaților să le fie refuzată orice împreunare sexuală fără de lege, pentru ca așa

[1] În *Convorbiri literare* citatul lipsește (*n. ed.*).

fiecare din ei să fie silit la căsătorie, care e un fel de capitulație, și astfel tot neamul femeiesc să fie chivernisit. Dar acest scop nu se poate ajunge pe deplin decât prin o aplicare aspră a maximei de mai sus: de aceea întregul sex femeiesc, cu un adevărat *esprit de corps*, stă de pază pentru menținerea ei între toți indivizii de sexul lor. Astfel, orice fată care, prin o împreunare sexuală nelegitimă a trădat întregul sex femeiesc, a cărui bunăstare ar fi surpată din temelie, când asemene fapte ar deveni generale, este scoasă afară din societatea lor și acoperită cu rușine: și-a perdut onoarea; nici o femeie cumsecade nu mai poate avea relații cu ea, toate se feresc de ea, parc-ar fi molipsită de ciumă. Aceeași soartă o are femeia adulteră; fiindcă nu a ținut bărbatului său capitulația ce acesta încheiase; iar prin astfel de exemplu se sparie și se depărtează bărbații de la căsătorie, pe când tocmai pe ea se razimă mântuirea întregului sex femeiesc. Dar pe lângă aceasta, femeia adulteră, din cauza groasei călcări de cuvânt și a înșelăciunii în fapta ei, perde împreună cu onoarea sexuală și pe cea civică. De aceea se și zice uneori cu o expresie aplecată spre iertare „o fată căzută", dar nu „o nevastă căzută", și amăgitorul poate prin căsătorie să reabiliteze pe fată; dar nu complicele adulteriului pe nevastă, după ce s-a despărțit. Dacă dar în urma acestor lămuriri, recunoaștem un *esprit de corps* folositor, ba chiar necesar, însă bine înțeles și răzimat pe interes, drept fundamentul principiului de onoare sexuală, vom putea să-i atribuim cea mai mare însemnătate pentru existența femeiască și astfel un mare preț relativ, însă niciodată un preț absolut, care să treacă peste viață și scopurile ei și, prin urmare, să fie răscumpărat cu aceasta. Așadar, nu vom putea încuviința și aplauda faptele extravagante, degenerate în farse tragice, ale Lucreției și ale lui Virginius. Și din aceeași cauză sfârșitul *Emiliei Galotti* ne indignează așa încât părăsim teatrul în cea mai rea dispoziție. Din contra, cu toată onoarea sexuală, nu ne putem împiedica de a simpatiza cu Clärchen din *Egmont*. Acea exagerare a principiului onoarei femeiești se ține, ca multe altele, de nimicirea scopului prin mijloace: căci, prin asemene extreme, i se recunoaște onoarei sexuale o închipuită valoare absolută, pe când ea, mai mult încă decât oricare alta, nu o are decât relativă; ba îți vine chiar a zice: numai convențională, când vezi din Thomasius, *De concubinatu* cum mai în toate țările și timpurile, până la reformația lui Luther, concubinatul a fost o relație îngăduită și recunoscută de legi, în care concubina rămânea cinstită; necum dacă ne aducem aminte de Mylitta

din Babylon (Herodot, I, 199). Și ce e drept, sunt împrejurări sociale în care forma externă a căsătoriei este cu neputință, mai ales în țări catolice, unde nu există despărțenia, și pretutindene pentru domnii stăpânitori, care, după părerea mea, fac din punctul de vedere al moralei mult mai bine dacă își țin o metresă decât dacă intră într-o căsătorie morganatică, a cărei descendență, de cumva se stinge cea legitimă, ar putea vreodată să ridice pretenții; astfel se produce prin asemene căsătorii putința unui război civil, oricât de depărtată ar fi. Apoi trebuie să mai luăm în băgare de samă că fiecine în țară poate să ia o soție după alegerea sa, afară de unul, căruia nu-i este îngăduit un asemene drept natural: acest sărman unul este prințul. Mâna lui este a Țărei și se dă potrivit cu rațiunea statului, adică cu binele Țărei. El însă totuș nu încetează de a fi om și vrea să urmeze odată plecării inimei sale. A opri prințului întreținerea unei metrese sau a i-o imputa, se înțelege, până când nu i se îngăduie vreo înrâurire asupra guvernului, este lipsă de dreptate și de recunoștință și o opinie de băcan. Și din partea ei o astfel de metresă este, în privința onoarei sexuale, oarecum o persoană de esceptie, eximată de la regula obștească; căci ea s-a predat numai unui barbat, care o putea iubi pe ea și pe care ea îl putea iubi, fără a se putea căsători. Dar și de altmintrelea dau o dovadă că izvorul principiului de onoare sexuală nu este curat firesc multele jertfe sângeroase ce i se aduc în pruncucideri și sinucidurile mamelor. Fără îndoială, o fată care afară din lege se predă celuilalt sex comite prin aceasta un abuz de încredere către propriul ei sex; însă această încredere se admite pe tăcute și nu se întemeiază pe un jurământ. Și fiindcă, în împrejurările obicinuite, fata este acea care sufere mai mult și de-a dreptul, din o asemene faptă, nechibzuința ei este fără comparație mai mare decât vina.

Onoarea sexuală a barbaților este provocată prin aceea a femeilor, ca un *esprit de corps* împotrivit care cere că orice bărbat care a încheiat acea capitulație așa de favorabilă protivnicului, căsătoria, să ia acum samă ca să-i fie și ținută; pentru ca nu cumva și acest pact, prin degenerarea într-o „observanță ușoară“, să-și peardă tăria, și bărbații, după ce au dat tot, să nu fie siguri nici măcar de singurul lucru ce-l cumpără prin aceasta, adică de posesiunea exclusivă a femeiei. Drept aceea onoarea bărbatului cere ca el să pedepsească adulterul nevestei sale cel puțin prin despărțire de ea. Dacă îl sufere cu știință, se acopere cu rușine de către obștia bărbaților; fără ca aceasta

să fie totuși așa de grav precum este la femeia care și-a perdut onoarea sexuală; fiindcă la bărbat relația sexuală este o relație de mai puțină însemnătate, ca unul ce stă în multe altele și mai importante. Cei doi poeți mari dramatici ai timpului mai nou, și-au luat, fiecare de două ori, această onoare bărbătească drept temă: Shakespeare, în *Othello* și în *Winter's tale (Povestirea de iarnă)*, și Calderón în *El médico de su honra (Doftorul onoarei sale)* și *A secreto agravio secreta venganza (Pentru rușine ascunsă răzbunare ascunsă)*. De altmintrelea, onoarea bărbătească cere numai pedepsirea nevestei, iar nu și a complicelui ei, care este numai un *opus supererogationis*; prin aceasta se dovedește și mai mult că rădăcina ei este în adevăr cea arătată din *esprit de corps* al bărbaților.

Onoarea, precum am primit-o până aici, în soiurile și maximele ei, se găsește la toate popoarele și în toate timpurile ca o regulă obștească a naravurilor; deși pentru onoarea femeiască se pot arăta câteva modificări locale și vremelnice a maximelor. Dar mai există un soi de onoare, în totul osebită de cea primită și menținută pretutindine, despre care nici grecii, nici romanii nu aveau nici o idee, precum nici chinejii, hindii și mahometanii nu știu nimic despre ea până în ziua de astăzi. Căci s-a născut de-abia în veacul de mijloc și s-a împământenit numai în Europa creștinească, chiar și aici numai într-o fracțiune foarte mică a poporului, adică în clasele mai înalte ale societății și pintre cei ce umblă după ele. Aceasta e *onoarea cavalerească* sau așa-numitul *point d'honneur*. Fiindcă regulele ei sunt cu totul altele decât maximele onoarei cercetate mai sus, în parte chiar împotriva acestora, vreau să le adun și să le formulez aici îndeosebi, ca o pravilă sau oglindă a onoarei cavalerești.

1) Onoarea nu consistă în opinia altora despre valoarea noastră, ci numai și numai în *exprimarea* acestei opinii, fără a întreba dacă opinia exprimată există în adevăr sau nu există, necum dacă este fundată. Să tot aibă dar alții despre noi, în urma purtărilor noastre, cea mai rea opinie și să ne tot desprețuiască: aceasta nu ne vatămă onoarea întru nimic, numai să nu îndrăznească cineva a o spune tare. Și viceversa, noi putem să silim, prin calitățile și faptele noastre, pe toți ceilalți să ne stimeze foarte mult (căci aceasta nu atârnă de la bunul plac al lor), îndată ce unul singur – și dacă ar fi chiar cel mai rău și cel

mai prost – își exprimă disprețul său pentru noi, onoarea ne este îndată lovită, ba chiar pierdută pentru totdeauna, dacă nu se restabilește.

Că aici nu e vorba de opinia altora, ci numai de *exprimarea ei*, dovedește încă (dacă dovezile nu ar fi de prisos) putința de a *retracta* espresiile vătămătoare, la caz de trebuință a cere iertăciune pentru ele, când atunci este parcă nu s-ar fi zis niciodată; de s-a schimbat și opinia din care se născuseră, și pentru ce să se fi întâmplat aceasta, nici nu se întreabă: numai expresia se anulează, și apoi toate merg bine. Aici dar nu e scopul de a merita respectul, ci de a-l scoate cu sila.

2) Onoarea unui om nu se întemeiază pe ceea ce *face*, ci pe ceea ce *sufere* sau ce i se întâmplă. Dacă, după principiile explicate mai nainte și primite îndeobște, onoarea nu atârnă decât de la ceea ce zice și face cineva *însuș*, onoarea cavalerească, din contra, atârnă de la ceea ce spune sau face altul. Ea este dar așezată în mâna, ba chiar spânzurată de vârful limbei fiecăruia, și poate, numai dacă vrea acesta, să fie în orice moment pierdută pentru totdeauna, afară numai dacă cel vătămat, printr-o procedură de restituție, despre care vom vorbi îndată, nu și o redobândește din nou, ceea ce însă nu se poate face decât cu primejdia vieței sale, a sănătății, a libertății, a averii și a odihnei sale. Potrivit cu aceste regule, purtarea și faptele cuiva pot să fie cele mai oneste și nobile, inima sa poate să fie cea mai curată și capul său cel mai eminent; totuși el este expus a-și perde onoarea în orice moment, îndată ce adică îi trece vreunuia prin cap de a-l ocărî, numai ca acest vreunul să nu fi călcat „legile de onoare“, iar încolo poate să fie omul cel mai mișel, un dobitoc stupid, un pierde-vară, jucător de cărți, risipitor, în scurt: un om care nu merită măcar ca celalalt să se uite la el. Și mai totdeauna sunt tocmai subiectele din această tagmă, în bunul plac al cărora este de a ocărî; fiindcă, după dreapta observație a lui Seneca, *„ut quisque contemptissimus et ludibrio est, ita solutissimae linguae est“* („cu cât este cineva mai de dispreț și de batjocură, cu atât are o limbă mai desfrânată“) (*De constantia*, 11). Și astfel de subiecte sunt și mai ușor de întărâtat în contra unui om cumsecade, fiindcă contrastele se urăsc și fiindcă privirea calităților eminente deșteaptă furia concentrată a mizerabililor; din care cauză zice Goethe:

De ce te plângi de inimici?
Pot să-ți fie vreodat-amici
Aceia cărora a ta fire
Le e o vecinică dojenire?

Divanul V.O.

Se vede cât de mult trebuie să mulțămească tocmai oamenii din soiul descris la urmă principiului de onoare, fiindcă îi nivelează cu persoane care de altmintrelea le-ar rămâne în orice privință neajunse. Acum, dacă unul din acea categorie s-a pus de-a ocărât, adică a atribuit celuilalt o însușire rea, aceasta trece deocamdată de o judecată obiectiv adevărată și întemeiată, un decret legal și definitiv, care rămâne adevărat și în putere pentru totdeauna, dacă nu se spală îndată cu sânge; cu alte cuvinte: ocărâtul rămâne (în ochii „oamenilor de onoare“) ceea ce l-a numit ocărâtorul (și de ar fi acesta în sine omul cel mai de rând), căci cum se zice cu un *terminus technicus*: „a înghițit-o“. Drept aceea „oamenii de onoare“ îl vor disprețui de acum înainte, vor fugi de el ca de un molipsit de ciumă, spre pildă, vor refuza în public și în gura mare de a merge într-o societate unde este invitat el ș.c.l. Obârșia acestei înțelepciuni cred a o putea deriva cu siguranță (după C.G.v. Wäschter: *Beiträge zur deutschen Geschichte*, 1845) din veacul de mijloc, unde până în veacul XV, la procesele criminale nu pârâșul avea să dovedească vina, ci pârâtul nevinovăția. Aceasta se putea face prin jurământul de curățenie, pe lângă care însă se mai cereau ajutorii jurământului (*consacramentales*), care întăreau prin jurământ încrederea lor că pârâtul nu e capabil de sperjur. Dacă acesta nu-și afla asemene ajutori sau dacă pârâșul îi recuza, se păsea la „judecata lui Dumnezeu“, *Gottesurtheil*, și acesta era de obicei duelul. Căci pârâtul era pătat și trebuia să se curețe. Aici vedem izvorul noțiunii de pătare și a întregei proceduri a lucrurilor, precum se întâmplă și astăzi între „oameni de onoare“, lăsându-se numai la o parte jurământul. Atât în privința ocarei. Dar există ceva mai rău decât ocara, ceva așa de grozav, încât pentru o simplă amintire în această pravilă a onoarei cavalerești trebuie să mă rog de iertare la „oamenii de onoare“, știind că numai la gândirea unui asemene lucru li se cutremură pelea și le se zburlește părul, fiindcă este *summum malum*, cel mai mare din toate relele lumii și mai rău decât moartea și pedeapsa de veci. Se poate adică întâmpla, *horribile dictu*, ca unul să dea altuia o palmă sau o lovitură. Aceasta este o întâmplare groaznică și produce o moarte așa de cumplită a onoarei, încât, pe când toate celelalte vătămări ale ei se pot lecui prin vărsare de sânge, aceasta cere neapărat pentru vindecarea ei cumsecade un omor complect.

3) Onoarea nu are nimic a face cu caracterul adevărat, al unui om în sine însuși, nici cu întrebarea dacă firea sa morală se poate

schimba vreodată, sau cu alte asemene pedanterii de școală; ci, dacă este vătămată sau deocamdată perdută, se poate cu oleacă de zor îndrepta și recâștiga în grabă și pe deplin printr-un singur mijloc universal: duelul. Dacă însă vătămătorul nu este din clasele societății care păzesc pravila onoarei cavalerești sau dacă a călcat-o vreodată mai nainte, rămâne o altă operație sigură, mai ales când ofensa s-a făcut prin faptă, dar și când ar fi fost făcută numai prin vorbă, adică de a-l străpunge pe loc, dacă ești înarmat, de altmintrele și după un ceas; atunci onoarea s-a vindecat iarăș. Pe lângă aceasta însă, sau dacă, din teama de neplăcerile ce s-ar putea naște, vrei să ocolești acel mijloc, sau dacă nu ești sigur de se va supune vătămătorul legilor onoarei cavalerești, ai un mijloc paliativ în așa-numitul *avantage*. Aceasta constă într-un fel de întrecere, așa încât, dacă cineva a fost mojic, tu să fii și mai mojic, dacă nu mai merge cu ocara, să dai cu mâna, și anume după un *climax* al restabilirii onoarei: palmele se lecuiesc cu bastonul, loviturile de baston cu biciul; chiar în contra celor din urmă se recomandă de unii scuiparea ca un mijloc nimerit. Numai când nu vii la vreme cu aceste mijloace trebuie numaidecât să se procedă la operații sângeroase. Metoda paliativă descrisă acum își are temeiul ei propriu în maxima următoare:

4) Precum este o rușine de a fi ocărât, așa este o onoare de a ocărî. D.e., în partea protivnicului meu poate fi adevărul, dreptatea și rațiunea; eu însă ocărăsc: de îndată aceste toate trebuie să o rupă de fugă, și dreptatea și onoarea este acum în partea mea; el, din contra, și-a perdut deocamdată onoarea, până când nu o pune la loc, nu doar prin dreptate și rațiune, ci prin sabie și pistol. Prin urmare, mojicia este o calitate care în punctul onoarei ține loc de toate celelalte sau le covârșește; cel mai mojic este totdeauna în drept: *quid multa?* De cumva într-o discuție sau în vreo altfel de convorbire cineva arată o mai justă cunoștință de cauză, mai multă iubire de adevăr, o judecată mai sănătoasă, mai multă minte decât noi, sau îndeobște, dacă arată calități intelectuale care ne pun pe noi mai la întuneric: putem anula îndată toate aceste superiorități și sărăcia noastră scoasă la iveală prin ele, și putem, din contra, să devenim noi superiori, dacă ne apucăm a ofensa si devenim grosolani. Căci mojicia biruiește orice argument și eclipsează tot spiritul; dacă dar protivnicul nu intră în această luptă și nu o întâmpină cumva prin o mojicie și mai mare, prin care am ajunge la nobila întrecere numită *avantage*, noi rămânem biruitori și onoarea rămâne în partea noastră, adevărul, cunoștința, mintea, inteligința, spiritul trebuie să-și ia catrafusele și sunt alungate de divina mojicie.

De aceea „oamenii de onoare“, îndată ce își exprimă cineva o opinie care nu se împacă cu a lor, sau numai arată mai multă minte decât au ei la dispunere, se vor pregăti de îndată a se sui pe acel cal de bătălie. Se vede deja de aici cu câtă dreptate se atribuie principiului de onoare îmbunătățirea și poleirea tonului în societate. Această maximă iarăș se sprijină pe cea următoare, care este maxima fundamentală și oarecum sufletul pravilei întregi.

5) Tribunalul cel mai înalt al dreptății, la care în toate diferențele, întrucât ating onoarea, se ridică apel în contra oricărei alte sentințe, este acela al puterii fizice, adică al bestialității. Căci, proprie vorbind, orice mojicie este un apel la bestialitate, declarând lupta puterilor intelectuale sau a dreptului moral incompetentă și puind în locu-i lupta puterilor fizice, care la specia om, se definește de Franklin *a toolmaking animal* (un animal care lucrează unelte) se face cu instrumentele ce-i sunt proprii, prin duel, și pronunță aici o hotărâre definitivă. Această maximă fundamentală se numește cu un cuvânt cunoscut: *dreptul pumnului, Faustrecht,* care, ca și expresia *minte pe dos,* are un înțeles ironic; prin urmare, potrivit cu aceasta onoarea cavalerească ar trebui să se numească onoarea pumnului.

6) Dacă, mai sus, văzusem onoarea civică foarte scrupuloasă în privința proprietății, a obligațiilor contractate și a cuvântului dat, pravila ce o analizăm acum arată aici cea mai nobilă libertate: Adică un singur cuvânt trebuie să fie ținut, parola de onoare, adică cuvântul la care s-a zis „pe onoare!“ – de unde se naște prezumția că toate celelalte nu trebuiesc ținute. Chiar la călcarea parolei de onoare se mai poate cu puțină anevoie scăpa onoarea, prin mijlocul cel universal, duelul, aici cu cei ce susțin că am dat parola de onoare. Apoi: numai o singură datorie trebuie să fie plătită neapărat, datoria la jocul de cărți, care în conformitate și poartă numele „datorie de onoare“. Pentru celelalte datorii poți înșela pe creștini și ovrei: aceasta nu supără onoarea cavalerească întru nimic.

Că această pravilă curioasă, barbară și ridiculă, a onoarei nu s-a născut din esența naturei omenești sau din vreo privire sănătoasă a relațiilor umane va înțelege cel nepărtinitor de la prima vedere. O altă dovadă mai este sfera cu totul restrânsă a domnirii ei: căci aceasta este esclusiv numai Europa și anume numai de la veacul de mijloc încoace,

și aici numai la aristocrați, militari și cei ce se iau după ei! Nici grecii sau romanii, nici înalta cultură a popoarelor asiatice, din antichitate și din timpurile moderne, nu știu ceva despre această onoare și maximele ei. Ei toți nu cunosc altă onoare decât acea analizată la început! Deci la ei toți omul trece de ceea ce-l arată purtarea lui, iar nu de ceea ce-i place unei guri rele să zică despre el. La ei toți ceea ce spune sau face cineva poate să nimicească *propria* lui onoare, dar niciodată onoarea altuia. O lovitură este, la ei toți, o lovitură și nimic mai mult, precum o poate da orice cal și orice măgar mai tare; ea, după împrejurări, va deștepta mânia sau va putea fi pedepsită pe loc: dar cu onoarea n-are a face, și nu se ține jurnal despre lovituri sau ocări împreună cu „satisfacția" dobândită sau necerută. În vitejie și disprețuirea vieței nu sunt mai jos decât popoarele Europei creștine. Grecii și romanii par a fi fost și ei eroi: dar despre *point d'honneur* nu știau nimic. Duelul la ei nu era treaba nobililor din popor, ci a gladiatorilor venali, a sclavilor părăsiți și a osândiților, care alternând cu animale sălbatice, se amuțeau unii asupra altora spre desfătarea poporului. Cu introducerea creștinismului se opriră jocurile de gladiatori: dar în locul lor a intrat, în vremile creștine, duelul. Dacă acele erau o jertfă barbară adusă petrecerilor obștei, aceasta e o jertfă barbară adusă prejudecății obștești; dar nu ca cea dintâi din partea făcătorilor de rele, sclavilor și arestaților, ci din partea oamenilor liberi și nobili.

Că la antici acea prejudecată era necunoscută dovedesc o sumă de trăsături păstrate. Un duce teutonic, d.e., provocând pe Marius la duel, acest erou îi trimise răspunsul că dacă s-au săturat de viață să se spânzure, însă îi propuse totdeodată un gladiator slujit, cu care să se ia la încăierat (Freinsch, *Suppl.*, în Liv. lib., LXVIII, c. 12). În Plutarch (*Them.*, 11) cetim că Eurybiades, mai marele flotelor, disputându-se cu Themistocles, a ridicat bățul spre a-l lovi, dar nu că acesta ar fi scos atunci sabia, ci că i-a răspuns παταξον μεν ουν, ακουσον δε, „bate-mă, dar ascultă-mă". Cu câtă indignație cetitorul „de onoare" nu va vedea că lipsește știrea cum corpul ofițerilor atenieni a declarat îndată că nu mai voiește să servească sub un asemene Themistocles! – Cu tot dreptul zice dar un scriitor francez mai nou: *„si quelqu'un s'avisait de dire que Démosthène fut un homme d'honneur, on sourirait de pitié; Cicéron n'était pas un homme d'honneur non plus."* (*Soirées littéraires par C. Durand,* Rouen, 1828, vol. 2, p. 300). Apoi pasajul din Platon (*De leg.*, IX, ultimele 6 pagini, asemene XI p. 131, Bip.) despre αιχια, adică despre maltratări, arată îndestul că cei vechi nu aveau idee despre maxima punctului de onoare cavaleresc în asemene lucruri. Socrate a fost, în urma deselor sale disputatii, de multe ori maltratat, dar a suferit fără a-și perde cumpătul; primind odată o lovitură cu piciorul, răspunse unuia care se mira despre aceasta, cu sânge rece: „dacă m-ar fi lovit un măgar, aș porni oare jalbă în contra lui?" (Diog. Laert., II, 21). Și altă dată, când îl întreba unul: „dar acela nu te înjură și nu te ocărăște?" răspunsul i-a fost: „nu, căci ceea ce zice el nu se potrivește cu mine" (*ibid.*, 36). Că cei vechi nu cunoșteau altă satisfacție pentru o palmă primită decât prin tribunale se poate vedea lămurit din *Gorgias* a lui Plato (p. 86, Bip), unde stă și opinia lui Socrates despre aceasta (p. 143). Aceasta rezultă și din povestirea lui Gellius (XX, 1) despre un Lucius Veratius, care, din frivolitate și fără nici o cauză, da cetățenilor romani cu care se întâlnea pe uliță câte o palmă, și spre a scăpa de proceduri mai îndelungate pentru aceasta, avea după sine un sclav cu o pungă de bani de aramă, care plătea îndată celor astfel surprinși amenda legală de 25 assi. Crates, renumitul cinic, primise de la muzicul Nicodromos o palmă așa de tare, încât i se umflase obrazul; atunci el își legă la frunte o tăbliță cu inscripția Νικοδρομος εποιει („Nicodrom a făcut-o"), prin care muzicul fu acoperit de rușine, ca unul ce fusese așa de brutal în contra unui barbat pe care Atena întreagă îl venera ca pe un zeu domestic (Diog. Laert., VI, 89 – Apul., *Flor.*, p. 126, Bip.). De la Diogenes din Sinope ne-a rămas o scrisoare către Melesippus, în care spune că niște tineri beți din Atena l-au bătut și observă că aceasta nu face nimic. (Nota Casaub. ad Diog. Laert., VI, 33.)

„Da", întâmpinați d-voastră, „dar aceștia erau înțelepți!" – Iar d-voastră sunteți nebuni? – Așa primesc.

După cum vedem dar, cei vechi nu cunoșteau nimic despre principiul onoarei cavalerești, fiindcă ei, precum este știut, rămâneau în toate lucrurile credincioși naturei nefalsificate și nu-și umpleau capul cu asemene pocituri nenorocite și sinistre. De aceea nici nu puteau vedea într-o lovitură pe obraz altceva decât ceea ce este, o mică incomodare fizică, pe când celor moderni le-a devenit o catastrofă și o temă de tragedii, d.e., în *Cid* al lui Corneille, asemenea într-o dramă nemțească mai nouă care se intitulează „puterea împrejurărilor", dar ar trebui să se intituleze „puterea prejudecății": iar dacă se întâmplă odată să se dea o palmă în Adunarea națională din Paris, toată Europa

răsună de ea. Însă oamenilor „de onoare", care prin citatele clasice de mai sus și prin exemplele aduse din antichitate trebuie să fie rău dispuși, le recomand ca antidot de a ceti în capul-de-operă al lui Diderot, *Jaques le fataliste*, istoria d-lui Desglands, ca o pildă aleasă de onestitate cavalerească modernă, cu care se pot desfăta și întări.

Din cele zise se vede îndestul că principiul onoarei cavalerești nu poate să fie un principiu primitiv, întemeiat în chiar natura omenească. Este artificial și nașterea lui nu va fi greu de aflat. El este vederat un copil al timpului, în care pumnii erau mai deprinși decât capetele și unde popii țineau mintea în lanțuri, așadar al lăudatului veac de mijloc și al cavalerismului. Pe atunci adică oamenii lăsau Dumnezeului atotputernic sarcina nu numai de a îngriji de ei, ci și de a judeca în locul lor. Astfel cazurile mai grele de drept se hotărau prin *Ordalii*, sau judecăți ale lui Dumnezeu; aceste se alcătuiau, afară de câteva, din dueluri nu numai între cavaleri, ci și între burghezi; precum se dovedește dintr-un exemplu hazliu în *Henric VI* (p. II, a. 2, sc. 3) de Shakespeare. Asemenea, se putea în contra oricării hotărâri judecătorești face apelație la duel ca la o instanță mai înaltă, adică la hotărârea lui Dumnezeu. Prin aceasta, proprie vorbind, puterea și îndemânarea fizică, așadar natura bestială, era pusă pe scaunul judecătoresc în locul rațiunii, și dreptatea și nedreptatea nu se hotărea după ceea ce făcuse cineva, ci după ceea ce i se întâmplase, cu totul după principiul onoarei cavalerești de astăzi. Cine se mai îndoiește despre acest început al duelului, să cetească eminenta carte a lui F.G. Mellingen, *The history of duelling*, 1849. Chiar în ziua de astăzi se mai află, între oamenii care păzesc pravila cavalerească și care, după cum se știe, nu au obiceiul de a fi cei mai învățați și inteligenți, unii în credința cărora rezultatul duelului este în adevăr o hotărâre dumnezeiască asupra chestiei supusă lui; desigur după o opinie moștenită prin tradiție.

Dar, și fără privire la acest izvor, tendența principiului de onoare cavalerească este, mai întâi, de a dobândi cu sila, prin amenințare cu puterea fizică, semnele externe ale unei considerări, ce este anevoie sau se crede de prisos a se dobândi de la sine și în adevăr. Cam tot așa ar fi când cineva, încălzind cu mâna globul termometrului, ar voi să dovedească, prin urcarea argintului viu, că odaia sa este foarte caldă. Privit mai de aproape, lucrul se esplică așa: precum onoarea civică, care privește la relațiile pacinice cu ceilalți, consistă în opinia ce aceștia o au despre noi, că merităm deplina încredere fiindcă respectăm drepturile fiecăruia, onoarea cavalerească consistă în opinia despre noi că suntem *de temut*, fiindcă suntem hotărâți a ne apăra drepturile noastre cu orice preț. Maxima că este mai bine de a fi de temut decât de a deștepta încredere nu ar fi ea tocmai falsă (căci pe dreptatea oamenilor nu-i de pus mult temei) când am trăi în starea primitivă a naturei, unde fiecine trebuia să se apere singur și să-și păzească dreptul fără intervenția altuia. Însă în starea civilizației unde statul a primit asupră-și paza persoanei și averii noastre nu se mai poate aplica, și stă numai degeaba, ca cetățuile și castelurile din vremea *Faustrechtului*, și părăsite pintre câmpuri pline de arături și șosele umblate, chiar și pe lângă drumuri-de-fier. De aceea onoarea cavalerească, care se ține de acea maximă, s-a aruncat asupra acelor vătămări ale persoanei pe care statul le pedepsește numai ușor sau nu le pedepsește deloc, fiindcă nu sunt decât „contravențiuni" ușoare și în parte numai niște întărâtări fără însemnătate. Ea însă, în privința lor, s-a suit până la o prețuire exagerată a valorii persoanei unui individ, cu totul nepotrivită cu natura, însușirea și soarta omenească, căci o urcă până la un fel de sfințenie și, găsind, prin urmare, pedeapsa statului pentru micile vătămări ale ei fără nici o însemnătate, ia asupră-și de a le pedepsi singură, și anume totdeauna asupra trupului și a vieței vătămătorului. E vederat că aici se arată fudulia cea mai nemăsurată și o sumeție ce te scoate din fire și care, uitând cu totul ce este omul în sine, pretinde pentru el o inviolabilitate absolută și o complectă scutire de imputări. Însă oamenii care au hotărârea de a introduce aceste cu sila și proclamează astfel maxima „cine mă ocărăște, necum cine mă bate, să fie al morții" merită chiar numai pentru aceasta a fi izgoniți din țară. Ce e drept, pentru acoperirea și înfrumusețarea acelei sumeții îndrăznețe se aduc felurite pretexte. Se zice că din doi oameni curajoși nu cedează nici unul și că astfel din cea mai mică pricină s-ar naște ocară, apoi bătaie și în sfârșit omor; că, prin urmare, este mai bine, pentru „dignitate", a sări peste gradele mijlocii și a veni îndată la arme. Procedura specială într-aceasta s-a alcătuit apoi într-un sistem sec și pedantic, cu legile și regulele lui, care este comedia cea mai serioasă din lume și se înfățișează ca un adevărat templu de onoare al nebuniei. Dar punctul de plecare însuș este fals: căci în chestii de puțină însemnătate (cele însemnate se recunosc totdeauna de competența tribunalelor), din doi oameni curajoși cedează unul, adică cel mai cuminte, iar simplele păreri se lasă în voia lor. Dovadă poporul sau, mai bine

zicând, numeroasele clase care nu urmează după principiul onoarei cavalerești, unde, prin urmare, certele își iau cursul lor firesc: la aceste clase omorul este de o sută de ori mai rar decât la fracțiunea care se închină acelui principiu și care poate nu este mai numeroasă decât de-abia a mia parte din întreg; și chiar bătăile sunt o raritate. Se mai zice apoi că „bontonul" și politeța moravurilor societății se razimă pe acel principiu de onoare, cu duelurile sale, care sunt garanții, în contra zbucnirilor barbare și necioplite. Însă în Atena, în Corint și în Roma se afla desigur societatea bună și încă foarte bună, asemenea politeță a moravurilor și „bonton", fără ca să se fi ascuns sub ea acel popanț al onoarei cavalerești. Dar, ce e drept, nici că aveau la ei femeile rangul întăi în societate, precum îl au la noi, ceea ce dă conversației un caracter frivol și insipid și împiedică orice dialog mai serios, și apoi contribuie desigur mult la rangul ce în societatea noastră cea bună se dă curajului personal înaintea tuturor celorlalte calități; pe când în sine nu e decât o virtute foarte secundară, o virtute de sublocotenent în care ne întrec chiar și animalele, precum se și zice spre pildă: „curajos ca un leu". Din contra și în opoziție cu opinia de mai sus, principiul de onoare cavalerească este ades azilul sigur al neonestității și răutății, iar în lucruri mici, al impoliteței, lipsei de respect și necioplirii, fiindcă o sumă de necuviințe foarte neplăcute se tolerează pe tăcute, fiindcă nimeni nu este dispus a-și expune viața prin *dojenirea lor*. Potrivit cu toate aceste vedem duelul în cea mai mare floare și susținut cu seriozitatea cea mai crudă tocmai la acea nație care în afaceri politice și financiare a dovedit lipsă de adevărată onestitate; cum este în această privință în relațiile ei private se pot întreba cei ce au experiența întru aceasta. Iar în ceea ce privește urbanitatea și cultura ei socială, are de mult reputația de a fi un model negativ.

Toate acele pretexte dar nu sunt de susținut cu mai mult drept, se poate întâmpina că precum și un câne mușcat mușcă iară și unul lingușit lingusește, asemene este în firea omului de a răspunde la orice vrășmășie cu vrășmășie și de a fi ațâțat și mâniat prin semne de despreț sau de ură. De aceea și zice Cicero: *„habet quendam aculeum contumelia, quem pati prudentes ac viri boni difficillime possunt"*; precum nici nu este societate în lume, luându-se afară câteva secte evlavioase, unde ocările sau loviturile să fie primite cu sânge rece. Însă natura nu ne îndeamnă aici la mai mult decât la o pedepsire potrivită iar nu la o răzbunare, care în contra cuvintelor de neadevăr sau de prostie sau de lașitate aplică pedeapsa morții, și maxima germană vechie „la o palmă un pumnal" este o superstiție cavalerească care trebuie să ne indigneze. În orice caz răzbunarea sau pedepsirea ofenselor este treaba mâniei, dar nu a onoarei și datoriei, cum vrea să o facă principiul cavaleresc. Din contra este fără îndoială că orice imputare nu poate vătăma decât unde lovește drept; dovadă mai este că cea mai mică aluzie, care nemerește, ne vatămă mult mai adânc decât cea mai grea învinovățire fără nici un temei. Cine dar are în adevăr conștiința că nu merită o imputare o poate desprețui și o va desprețui. Iar principiul onoarei cere de la el de a arăta o susceptibilitate ce nici nu o are și de a-și răzbuna prin sânge pentru ofense care nu-l ating. Acela însă trebuie să aibă o opinie slabă despre propria sa valoare care se grăbește a astupa gura oricărui atac în contra-i, pentru ca să nu se audă. Prin urmare, adevărata stimă de noi înșine ne face indiferenți în contra injuriilor, și unde, din lipsa aceleia, nu este așa, cuminția și cultura ne vor învăța de a ascunde mânia. Dacă numai s-ar perde odată superstiția principiului de onoare cavalerească, așa încât să nu-și mai închipuiască nimine că prin ocări va putea știrbi ceva din onoarea altuia sau redobândi ceva pentru a sa, sau că orice nedreptate, orice cruditate și necioplire se poate legitima îndată prin declararea că suntem gata a da satisfacție, adică a ne bate; s-ar răspândi în curând înțelegerea că, dacă este vorba de ocări și batjocuri, cel biruit în asemene luptă este biruitorul și că, precum zice Vincenzo Monti, injuriile fac ca procesiunile bisericești, care se întorc totdeauna acolo de unde au pornit. Asemene nu ar mai fi atunci destul, precum este acum, ca unul să fie mojic pentru a avea dreptate, atunci, prin urmare, mintea înțeleaptă ar avea o influență cu totul alta decât acum, unde totdeauna trebuie să se gândească mai întâi nu cumva ațâță opiniile mărginirii și prostia, care prin simpla ei esistență sunt alarmate și înrăutățite, și astfel pot să aibă de rezultat că un cap, în care își are ea locuința, să fie expus la jocul de viață și de moarte în contra unei căpățâni unde își au ele culcușul. Astfel dar superioritatea morală ar dobândi atunci în societate primatul ce i se cuvine și pe care astăzi îl are, deși pe ascuns, superioritatea fizică și curajul de huzar, și în urma acestora oamenii cei eminenți ar avea cel puțin o cauză mai puțin, pentru care fug acum societatea. O schimbare de felul acesta ar aduce cu sine *adevăratul* bonton și ar deschide calea adevăratei societăți bune, în forma în care desigur a existat la Atena, Corint și Roma. Cine vrea să vadă un exemplu despre aceasta îi recomand să cetească ospățul lui Xenophon.

Cea din urmă apărare a pravilei cavalerești va fi, fără îndoială: „Dec! d-apoi atunci, ferească Dumnezeu, ar putea să vie unul și să dea altuia o palmă!", la care eu aș răspunde mai întâi pe scurt, că la cele 999/1000 ale societății, care nu cunosc numita pravilă, aceasta s-a întâmplat destul de des, fără ca să fi murit cineva, pe când la cei ce o recunosc orice lovire devine de obicei mortală. Dar vreau să cercetez lucrul mai de-aproape. Mi-am dat destulă osteneală de a afla, sau în natura animalică a omului sau în cea rațională, vreun temei trainic, sau cel puțin plauzibil, care să nu consiste numai în fraze, ci să poată dobândi vreo gândire mai lămurită, pentru încrederea așa de tare ce domnește în o parte a societății despre grozăvia unei palme; însă osteneala mi-a fost degeaba. O lovitură este și rămâne un rău trupesc foarte mic, ce fiecare om îl poate cauza altuia fără a dovedi prin aceasta altceva decât că este mai tare, sau mai îndemânatic, sau că celălalt nu s-a păzit. Mai mult nu descopere analiza. Am văzut mai departe pe același cavaler căruia o atingere cu mâna omenească îi pare cel mai mare rău primind o lovire de zece ori mai tare de la calul său și asigurând, deși șchiopătează cu gura încleștată de durere, că nu însemnează nimic. Atunci am gândit că poate o fi mâna omenească. Însă văd cavalerul nostru primind de la aceasta în luptă împungeri cu spada și tăieri cu sabia și asigurând că sunt nimica toată, nici de băgat în samă. Apoi aflu că chiar loviturile cu latul sabiei sunt departe de a fi așa de rele ca cele cu bățul, din care cauză cadeții, până mai când era, erau expuși la acele, dar nu la aceste: dar apoi lovirea cu sabia, prin care devii cavaler, este cea mai mare onoare. Acum dar am sfârșit-o cu explicările mele psihologice și morale, și nu-mi rămâne alta decât de a vedea și aici o superstiție veche și înrădăcinată, o pildă mai mult, pe lângă atâte altele, despre ceea ce se poate vârî în capul omului. Aceasta se întărește și prin factul cunoscut că în China bătaia cu trestia de bambus este o pedeapsă civilă foarte obicinuită, chiar pentru funcționarii de orice rang, de unde se vede că natura omenească foarte civilizată nu ajunge acolo la acelaș rezultat[1]. O privire nepărtinitoare asupra naturei omenești ne învață chiar că bătaia îi este

[1] „Vingt ou trente coups de canne sur le derrière c'est, pour ainsi dire, le pain quotidien de Chinois. C'est une correction paternelle du mandarin, laquelle n'a rien d'infamant et qu'ils reçoivent avec action de grâces" – *Lettres édifiantes et curieuses*, edition de 1819. Vol. 11, pag. 454.

așa de firească, precum este mușcarea la animalele sălbatice și împungerea la vitele cornute: omul e un animal bătăios. De aceea și suntem indignați când, în cazuri rare, aflăm că un om a mușcat pe altul; din contra, a da și a primi este o întâmplare pe cât naturală pe atât des de aflat. Că o cultură mai înaltă caută a se substrage și de la aceasta, prin înfrânarea mutuală de sine, este ușor de esplicat. Însă a face să creadă o nație sau numai o clasă a ei că lovitura este o nefericire grozavă, care trebuie să fie urmată de omorul crâncen, este o cruzime. Sunt prea multe rele adevărate în lume, încât să ne fie îngăduit de a le mai înmulți cu cele închipuite, care trag după sine pe cele adevărate: dar tocmai aceasta o face acea superstiție proastă și răutăcioasă. De aceea mă văd chiar silit de a dezaproba procedarea guvernelor și Camerelor legiuitoare, care îi vin în ajutor, întrecându-se a ridica pretutindenea pedeapsa bătăii, la civili și militari. Ele cred că lucrează astfel în interesul umanității, pe când fac tocmai dimpotrivă, lucrând la întărirea acelei superstiții nenaturale și nenorocite, căreia i s-au jertfit atâția oameni. La toate „contravențiile", cu escepția celor mai grele, bătaia este pedeapsa care se înfățișează mai întâi în mintea omului, este, prin urmare, cea mai naturală: cine nu ascultă de rațiune va asculta de bătaie; și este lucru pe cât drept, pe atât firesc, ca cel ce nu se poate pedepsi în avere, fiindcă nu o are, și nu în libertate, fiindcă serviciile lui sunt trebuincioase, să fie pedepsit prin bătaie moderată. Și nici că se aduc motive raționale în contra-i, ci numai fraze despre „demnitatea omului", care nu se razimă pe gândiri lămurite, ci iarăși numai pe stricăcioasa superstiție de mai sus. Că în adevăr aceasta este singura cauză se vede într-un mod ridicul din factul că până în zilele noastre, în unele țări, bătaia a fost înlocuită la soldați prin arestul pe laviţe lăţuite (*Lattenstrafe*), deși aceasta, tocmai ca și aceea, este producerea unei dureri trupești, care însă acum se pretinde că nu vatămă și degradează onoarea.

Prin asemene înlesnire a numitei superstiții însă se întărește principiul de onoare cavalerească și prin el duelul, iar pe de altă parte se face încercarea de a-l opri prin legi sau cel puțin să ia aerul unei astfel de încercări. În urma acestora descrisul fragment al *Faustrechtului*, zvânturat din vremea cea mai barbară a veacului de mijloc până în secolul al 19, mai vagabondează și prin acesta, spre scandalul public; dar în sfârșit a venit timpul de a-l da afară cu ocară și rușine. Căci în ziua de astăzi nu este voie de a amuța sistematicește nici câinii sau

cocoșii (cel puțin în Englitera sunt pedepse pentru asemene privelisti); dar oamenii, fără voie, se amuțesc unii asupra altora la luptă de moarte, prin superstiția ridiculă a cavalerismului de onoare și prin mărginiții lui de reprezentanți și apărători, care le impun datoria de a se lupta unii cu alții pentru o nimica toată, ca gladiatorii. Puriștilor noștri germani le-aș propune să întrebuințeze, în loc de duel cuvântul *Ritterhetze* (amuțare de cavaleri). Pedanteria cu care se organizează această nebunie dă, ce e drept, materie de râs. Însă este lucru de indignat când vedem că acel principiu cu pravila lui absurdă face stat în stat și, nerecunoscând alt drept decât dreptul pumnului, tiranizează clasele supuse lui prin menținerea unui astfel de tribunal de inchiziție, în felul sfintei *wehme (heiliges Vehmgericht)* înaintea căreia fiecine, găsind ocazii câte îi plac, poate cita pe fiecine pentru a atrage asupra lui și asupra sa o judecată de viață și de moarte. Firește că din această vizunie a moravurilor, omul cel mai depravat, numai să fie din acele clase, poate amenința și chiar depărta din lume pe cel mai bun și cel mai mărinimos, care, tocmai fiindcă este așa, a trebuit să deștepte ura celuilalt. După ce în vremile de astăzi justiția și administrația ne-au cam adus până acolo încât nu poate orice făcător de rele să ne apuce pe drumuri cu strigătul „punga sau viața!" ar trebui în sfârșit să ne aducă și rațiunea acolo încât să nu poată, în mijlocul relațiilor pacinice, orice om de nimic să ne strige „onoarea sau viața!" și claselor de sus trebuie să li se ia de pe inimă încleștarea care le apasă acum, când fiecine, în orice moment, poate deveni răspunzător cu trup și viață pentru necioplirea, mojicia, prostia sau răutatea altuia, căruia îi trece prin cap să-și îndrepteze aceste calități prețioase în contra lui. Că doi tineri învăpăiați și fără experiență, dacă se iuțesc în vorbă, să fie siliți a plăti aceasta cu sângele, cu sănătatea sau cu viața lor este o nedreptate care strigă la cer. Cât de grea e tirania acelui stat în stat și cât de mare puterea acelei superstiții se dovedește prin oamenii care adeseori, dacă restabilirea onoarei cavalerești le era cu neputință din cauza poziției prea înalte sau prea de jos sau din vreo altă nepotrivire a celui ce a atacat-o, s-au sinucis din desperare și au aflat astfel un sfârșit tragicomic al vieței lor. Fiindcă îndeobște neadevărul și absurditatea se dau la urmă de gol prin aceea că, ajungând în floare, ne arată în contrazicere; vedem și în cazul de față contrazicerea în forma unei antinomii din cele mai neîmpăcate; ofițerilor

adică le este oprit duelul; dar dacă la întâmplare îl refuză sau nu-l provoacă, se pedepsesc cu destituirea.

Dar fiindcă tot am intrat în vorbă, vrau să merg mai departe cu parrhesia cea mult lăudată și pretinsă foarte. Privită bine și fără prejudecată, osebirea însemnată între a-și omorî pe protivnic în luptă pe față, cu arme egale, și între a-l pândi și a-l omorî pe furiș se întemeiază numai pe împrejurarea că acel stat în stat nu recunoaște alt drept decât dreptul celui mai tare, adică dreptul pumnului și, înălțându-l la rangul unei judecăți dumnezeiești, și l-a pus fundament pravilei sale. Dar prin aceasta cel biruitor tot nu dovedește mai mult decât că a fost cel mai tare sau cel mai îndemânatic. Justificarea ce se caută în faptul că lupta este pe față presupune că dreptul *celui mai tare* este în realitate *un drept*. Însă luând lucrurile după adevăr, întâmplarea că celalalt nu știe să se apere bine îmi dă putința, dar niciodată dreptul de a-l omorî: ci acest din urmă, așadar justificarea mea morală, se poate întemeia numai pe *motivele* ce le am de a-i lua viața. Dacă presupunem acum că acestea există în adevăr și că sunt destul de mari, atunci nu rămâne nici o cauză de a mai lăsa să atârne hotărârea de la întrebarea cine știe să împuște sau să dea cu sabia mai bine, el sau eu? Ci atunci este totuna de îl omor pe dinainte sau pe dinapoi. Căci moralicește dreptul celui mai tare nu are mai multă greutate decât dreptul celui mai șiret, precum se aplică la omorul cu pândire: întru aceasta dreptul pumnului se cumpănește cu dreptul capului; unde mai este de luat în samă că și în duel se aplică amândouă, căci orice fintă la duelul cu sabia este o pândire ascunsă. Dacă mă cred moralicește în drept de a-i lua cuiva viața, e prostie din partea mea de a lăsa hotărârea în sama deprinderii mai mari ce o are unul din noi cu pistolul sau cu sabia, în care dimpotrivă el, după ce m-a vătămat o dată, poate să-mi mai ia și viața. Că ofensele nu trebuiesc răzbunate prin duel, ci prin asasinat, este opinia lui Rousseau, arătată cu multă precauție într-o notă misterioasă la cartea a 4 din *Émile*. Dar și el este așa de înlănțuit în superstiția cavalerească, încât privește și imputarea de minciună ca o justificare a asasinatului, pe când trebuia să stie că fiece om a meritat această imputare de nenumărate ori, și chiar el însuș în gradul cel mai mare. Însă prejudecata care face să atârne dreptul de a omorî pe vătămător, de la lupta fățișă cu arme egale, crede vederat că dreptul pumnului este în adevăr un drept și că duelul este judecata lui Dumnezeu. Italianul, din contra, care aprins de mânie, atacă pe cel ce l-a ofensat,

oriunde îl găsește, cu cuțitul, lucrează cel puțin consecvent și după fire; el este mai șiret, dar nu mai rău decât duelantul. De s-ar zice că, la omorârea protivnicului meu în duel, eu sunt justificat prin aceea că și el caută a mă omorî, este de întâmpinat că eu, provocându-l, l-am pus în poziția de „legitimă apărare". Această punere reciprocă și cu intenție în poziția de legitimă apărare nu vrea să zică alta decât a găsi un pretext plauzibil pentru omor! Mai curând s-ar putea aduce o justificare prin maxima *volenti non fit injuria*, întrucât doi indivizi încheie convenția de a-și expune viața în asemene joc. Dar aici stă iarăși împotrivă că condiția cu *volenti* nu este bine îndeplinită; căci tirănia principiului de onoare cavalerească și a pravilei lui absurde este calăul, care a târât pe amândoi luptătorii sau cel puțin pe unul din ei înaintea acestei *wehme* sângeroase.

Am vorbit foarte pe larg despre onoarea cavalerească, însă cu intenție bună și fiindcă în contra monștrilor morali și intelectuali din lumea aceasta filozofia este singurul Hercul. Două lucruri mai ales deosebesc starea socială modernă de cea antică, în paguba celei dintâi, fiindcă i-au dat un aer serios, posomorât și sinistru, de care fiind neatinsă antichitatea, ni se înfățișează veselă și oarecum nevinovată, ca dimineața vieței. Aceste sunt: principiul de onoare cavalerească și boala venerică – *par nobile fratrum!* Amundouă împreună au otrăvit νεικος και φιλια vieței. Căci boala venerică își întinde înrâurirea mult mai departe decât ar părea la prima vedere, fiind aceasta și morală, nu numai fizică. Ea a adus în relațiile sexurilor întreolaltă un element străin, dușman, ba chiar diabolic; în urma căruia le bântuie o temere ascunsă și o neagră neîncredere; iar înrâurirea indirectă a unei asemene schimbări în peatra de temelie a întregei împreunări a oamenilor se întinde, mai mult sau mai puțin, și asupra celorlalte relații sociale, precum s-ar putea arăta ușor dacă nu ne-am depărta prea mult de tema noastră. Analoagă, deși cu totul de alt soi, este înrâurirea principiului onoarei cavalerești, a acestei comedii serioase, care era necunoscută celor vechi, iar la noi modernii ne-a făcut societatea posomorâtă, înțepenită și fricoasă, fie numai pentru că toate espresiile zise în treacăt se scrutinează și se rumineazâ. Dar mai mult decât atât! Acel principiu este un minotaur general, căruia i se aduc pe fiecare an, nu ca celui antic, dintr-o singură țară, ci din toate țările Europei, un număr de fii din case oneste ca jertfă și tribut. De aceea este timp de a ataca odată cu curaj acest popanț, precum am făcut-o eu aici. De și-ar afla amundoi monștrii timpurilor moderne capătul lor în secolul al 19! Să nu perdem nădejdea că în contra celui dintâi tot vor izbuti în sfârșit doftorii cu profilacticele. Iar a nimici *popanțul* este datoria filozofului prin îndreptarea gândirilor, fiindcă guvernele nu au izbutit până acum prin aplicarea legilor, cu atât mai mult că numai pe calea dintâi se atacă răul la rădăcină. Cu toate aceste, dacă guvernele vor în adevăr să stârpească mania duelurilor și dacă în adevăr rezultatul cel slab al încercărilor lor de până acum vine numai din neputință, vreau să le propun eu o lege pentru al cărei efect garantez, și anume a chema în ajutor operații sângeroase, fără eșafod sau furci, fără închisoare pe viață. Dimpotrivă, este un mijloc homeopatic, mititel și foarte ușor: cine provoacă pe altul sau primește provocarea aceluia să-i dea căprarul *à la Chinoise*, în ziua mare, în piața publică, 12 bețe, iar aducătorilor cartelului și secundanților câte 6. Și cât pentru duelele iute săvârșite, să rămână procedura criminală obicinuită în contra urmărilor lor întâmplătoare. Un cavaler cu ideile caracteristice ale d-sale mi-ar întâmpina poate că după executarea unei asemene pedepse mulți „oameni de onoare" ar fi în stare să se împuște; dar eu răspund: e mai bine ca acest soi de nebuni să se împuște fiecare pe sine însuși decât să împuște pe alții. Dar eu știu foarte bine că guvernele nu vor înadins stârpirea duelurilor. Lefile funcționarilor civili, și mai vârtos acele ale ofițerilor, sunt (cu esceptia posturilor înalte) cu mult inferioare valorii lucrului lor. Pentru cealaltă jumătate dar se plătesc cu onoarea. Aceasta se susține mai întâi prin ranguri și decorații, iar în înțeles mai larg prin dignitatea poziției îndeobște. Pentru această dignitate a poziției însă duelul este un cal harnic la toată munca; de aceea începe de pe la Universități a-și face școala pregătitoare. Jertfele lui plătesc cu sângele lor dificitul lefilor.

Pentru a face expunerea noastră completă, să mai amintim și *onoarea națională*. Ea este onoarea unui popor întreg ca parte a comunității popoarelor. Fiindcă aici nu există alt forum decât acela al puterii și, prin urmare, fiece membru al ei trebuie să-și apere însuș drepturile sale: onoarea unei nații consistă nu numai în reputația dobândită că merită încredere (credit), ci și aceea că este de temut; de aceea nu trebuie să lese niciodată nepedepsite atacurile în contra drepturilor sale. Ea întrunește dar susceptibilitatea onoarei civice cu a celei cavalerești.

Între ceea ce *reprezintă* cineva, adică ce este în ochii lumii, numărasem mai sus, la locul din urmă, și *gloria*: despre aceasta mai avem dar de vorbit. Gloria și onoarea sunt gemeni, însă gemeni ca dioscurii, dintre care Pollux era nemuritor și Castor muritor: gloria este fratele nemuritor al muritoarei onori. Ce e drept, aceasta se poate zice numai pentru gloria de genul mai înalt, pentru cea proprie și adevărată; căci sunt și multe soiuri de glorie efemeră. Mai departe, onoarea privește numai la însușiri care se cer de la toți oamenii ce se află în aceleași împrejurări, gloria numai la acele care nu se pot cere de la nimene; onoarea la acele pe care fiecine și le poate atribui în public, gloria la acele pe care nimene nu și le poate atribui. Pe când onoarea noastră se întinde până unde suntem cunoscuți, gloria, din contra, merge înaintea știrii despre noi și o lățește unde pătrunde și ea. La onoare pretinde oricine, la glorie numai escepțiile, căci numai prin lucrări escepționale se dobândește. Aceste iarăș sunt sau *fapte* sau *opere*, și de aceea sunt și două căi ce conduc la glorie. Pentru calea *faptelor* ne face destoinici o inimă mare, pentru aceea a *operelor* un cap mare. Fiecare din ele are părțile sale bune și rele. Osebirea cea mare este că faptele sunt trecătoare, pe când operele rămân. Cea mai nobilă faptă tot nu are decât o înrâurire momentană; opera genială însă trăiește și lucrează statornic o binefacere și consolare pentru toate timpurile. Despre fapt nu rămâne decât aducerea-aminte, care devine tot mai slabă, prefăcută și nepăsătoare, și cu vremea trebuie chiar să se stingă, dacă nu o primește istoria pentru a o preda posterității în stare petrificată. Operele, din contra, sunt înșele nemuritoare și pot, mai ales cele scrise, să-și urmeze viața prin toate timpurile. Despre Alexandru cel Mare mai trăiește numele și aducerea-aminte; însă Platon și Aristoteles, Homer și Horaț trăiesc ei înșii, sunt de față și lucrează nemijlocit. *Vedele*, cu *Upanișadele* lor, sunt prezente: însă despre toate faptele care s-au întâmplat în vremea lor nu ne-a rămas nici o știre.

Prin urmare, se face un compliment rău când, precum a ajuns a fi de modă în ziua de astăzi, operele se numesc fapte, cu intenția de a fi onorate. Căci operele sunt în firea lor de un gen mai înalt. Fapta nu e decât o acțiune după un motiv, prin urmare ceva izolat, trecător, ce se ține de elementul obștesc și primitiv al lumii, de voință. Dar o operă mare sau frumoasă este ceva statornic, fiindcă e de însemnătate universală, și născut din inteligență, elementul curat și inocent, care se înalță ca o mireasmă încântătoare deasupra acestei lumi a dorințelor. Un folos al gloriei faptelor este că se produce de regulă îndată cu o exploziune puternică, adese așa de tare încât se aude în Europa întreagă; gloria operelor vine încet și gradat, întâi ca pe tăcute, apoi tot mai tare, și adese ajunge de-abia peste o sută de ani la toată puterea: dar apoi rămâne, fiindcă rămân operele uneori mii de ani. Cealaltă din contra, după ce a trecut prima exploziune, devine tot mai slabă, tot mai puțin și mai puțin cunoscută, până când în sfârșit duce numai în istorie o viață de stație. O altă scădere a faptelor este atârnarea lor de la ocazii fără care nici nu au putința de a se naște; de unde provine iarăși că gloria lor nu se îndreptează numai după valoarea lor dinlăuntru, ci și după împrejurările care-i dau însemnătate și strălucire. Și apoi acolo unde – ca în război – faptele sunt numai personale, ea atârnă de la arătarea a câtorva martori oculari; aceștia nu sunt totdeauna de față și atunci nu totdeauna drepți și fără prevenții. Pe de altă parte însă, faptele se bucură de folosul de a se afla, ca lucruri practice, în sfera judecății obștești a oamenilor, prin urmare, dacă numai datele sunt exact răspândite în public, își dobândesc îndată o apreciere după merit, afară numai dacă motivele nu li se cunosc decât mai târziu sau de-abie atunci se recunosc; căci pentru înțelegerea oricărei acțiuni, se cere cunoașterea motivului ei. La opere este dimpotrivă: nașterea lor nu atârnă de la ocazii, ci numai de la autorul lor, și ceea ce sunt în ele însele rămân cât timp rămân. Pentru ele dar greutatea este în judecată și este cu atât mai mare cu cât sunt de un gen mai înalt; adese lipsesc judecătorii competenți, adese cei nepărtinitori și sinceri. Dar pe de altă parte, gloria lor nici nu se hotărăște de o *singură* instanță; ci lor le este deschisă calea apelului. Căci pe când, după cum am zis, despre fapte nu ajunge la posteritate decât amintirea, și anume așa cum a predat-o actualitatea lor contimpurană, operele vin înșele și, cu escepția fragmentelor ce lipsesc, vin așa cum sunt; aici dar nu se află vreo desnaturare a datelor, și chiar înrâurirea contrară, ce a avut-o poate împrejurimea lor la început, se perde mai târziu. Ba se întâmplă chiar adese că numai timpul, încetul cu încetul, să aducă puținii judecători competenți, care înșii deja o escepție, să stea la judecată asupra escepțiilor și mai mari: ei dau succesiv voturile lor cele pline de greutate, și astfel stă deodată, deși uneori de-abia după secule, o sentință pronunțată cu o dreptate perfectă, pe care nici o posteritate nu o mai răstoarnă. Așa de sigură,

așa de neapărată este gloria operelor. Dar ca autorul lor să o apuce încă în viață, aceasta atârnă de la împrejurări din afară și de la întâmplare, și este cu atât mai rar cu cât erau de un gen mai înalt și mai greu. Este dar drept ceea ce zice Seneca (Ep. 89) nu se poate mai frumos, că meritului îi urmează gloria tot așa de neapărat ca trupului umbra, dar, ca și aceasta, uneori saltă înaintea lui, uneori în urmă; și, după ce a esplicat-o, adaogă: *„etiamsi omnibus tecum viventibus silentium livor indixerit, venient qui sine offensa, sine gratia judicent“* („deși invidia ar fi oprit lauda tuturor contimpuranilor săi, vor veni cu timpul cei ce judecă fără ură și fără hatâr“), de unde mai vedem că meșteșugul suprimării meritelor prin tăcere și ignorare perfidă, pentru a ascunde publicului binele în favoarea răului, era obicinuit deja la ticăloșii din secolul lui Seneca ca și la ai noștri, și că acelora, ca și acestora, *pizma le încleșta buzele.* De regulă chiar gloria cu cât are să dureze mai mult, cu atât va începe mai târziu, precum toate lucrurile eminente ajung încet la maturitate. Numele ce are să devină un renume în posteritate samănă stejarului care crește foarte încet din sămânța lui; iar gloria ușoară și efemeră, ierburilor celor grabnice de un an, și gloria cea falsă chiar buruienilor rele, care străbat iute la iveală pentru a fi stârpite tot așa de iute. Cauza proprie este că cineva, cu cât se ține mai mult în posteritate, adică de omenirea îndeobște și în total, cu atât este mai străin secolului său, fiindcă ceea ce produce el nu este îndeosebi menit numai pentru aceasta, adică nu se ține de el în partea lui deosebită, ci numai întru cât însuși este o parte a omenirii; prin urmare nu e spoit cu coloarea lui locală; de aici se poate ușor întâmpla ca secolul său să-l treacă cu vederea ca pe un lucru străin. Căci secolul prețuiește mai ales pe cei ce slujesc trebile zilei sale celei scurte sau capriciurile momentului și ce sunt, prin urmare, cu totul *ai lui*, trăiesc cu el și mor cu el. Astfel istoria artelor și literaturei ne arată pretutindeni, că cele mai înalte produceri ale spiritului omenesc au fost de regulă primite cu ură și au rămas întru aceasta până când au venit spirite mai înalte, care s-au simțit atrase de ele și le-au adus la autoritatea ce au păstrat-o mai pe urmă. Adevăratul temei pentru toate aceste e că, proprie vorbind, fiecine nu înțelege și nu prețuiește decât ceea ce-i este homogen. Însă celui de rând îi sunt homogene lucrurile de rând, celui înjosit cele înjosite, tâmpitului cele confuze, mărginitului cele lipsite de înțeles, și mai bine decât toate îi plac fiecăruia propriele sale lucrări, care îi sunt cu totul homogene.

De aceea a cântat deja bătrânul Eutarchos cel mitic; care versuri vreau să le traduc, ca să nu fie pierdute pentru nimeni:

> Minune nu e că vorbesc în felul meu
> Și că aceia, lăudându-se ei înșii,
> Se cred în drept: și cânilor le par tot cânii
> Ființe mai frumoase, și boilor iar boii,
> Măgarilor măgarii și porcilor porcii.

Precum chiar brațul cel mai puternic, dacă azvârle un corp ușor, tot nu-i poate da o iuțeală cu care să zboare departe și să lovească tare, ci corpul în slăbiciunea lui cade îndată la pământ, fiindcă i-a lipsit propriul cuprins material, în care să primească puterea străină – tot așa se întâmplă cu ideile cele mari și frumoase, chiar cu operele geniale, dacă, pentru a le primi, nu găsesc decât capete mici, slabe și sucite. A se plânge de aceasta sunt unite în cor glasurile înțelepților din toate timpurile. Isus Sirach, spre pildă, zice: „cine vorbește cu un nebun, vorbește cu un adormit. Când s-a sfârșit, acesta întreabă: ce-i?“; și Hamlet:

> a knavish speech in a fools ear
> (un cuvânt hazliu doarme în urechea unui nebun)

și Goethe:

> Vorbele frumoase sunt batjocorite
> Când auzitorii au urechi sucite,

și iarăși:

> Nu vezi efect, nimic nu se trezește?
> Nu te mira:
> Când piatra în noroi lovește,
> Oare cercuri de apă va deștepta?

Și Lichtenberg: „dacă un cap și o carte se ciocnesc și sună a gol; să fie oare totdeauna vina cărții?“ și iarăși: „asemene opere sunt oglinzi: când se uită o momiță în ele nu se poate vedea un apostol“.

La această incapacitate intelectuală a oamenilor, în urma căreia ceea ce este eminent, cum zice Goethe, se recunoaște și se prețuiește încă mai rar decât se găsește, se mai adaugă, aici ca pretutindene, ura și răutatea lor morală, și anume în formă de invidie. Căci prin gloria ce o dobândește cineva se înalță unul mai mult deasupra celorlalți de

felul său; aceștia dar se coboară în aceeași proporție, așa încât orice merit deosebit își câștigă gloria pe sama celor ce nu o au.

Ca să vă onorăm pe voi,
Luăm onoarea de la noi.
Goethe, *Divanul V.O.*

De aici se explică de ce, ori în care sferă s-ar produce o lucrare eminentă, întreaga mediocritate, atât de numeroasă, este îndată asociată și conspiră pentru a nu o lăsa să treacă, ba chiar dacă se poate, pentru a o înăduși. Parola lor secretă este: *à bas le mérite*. Însă și aceia care au înșii merite și au dobândit și gloria lor nu vor privi cu plăcere nașterea unei glorii nouă, prin a cărei strălucire se micșorează a lor. De aceea zice însuși Goethe:

Dac-aș fi așteptat a fi,
Pân'ce alții ar fi voit,
Nici astăzi încă nu aș fi,
Precum se vede lămurit
Din cei ce, spre a părea ceva,
Nu știu decât a mă nega.

Pe când dar *onoarea* găsește, de regulă judecători drepți, fără ca să o atace invidia, și se dă chiar fiecăruia de mai nainte, pe credit, *gloria* trebuie câștigată prin luptă, în ciuda invidiei, și coroana o împarte un juriu de judecători protivnici. Căci onoarea putem și voim să o împărțim cu fiecine: gloria însă se micșorează sau se îngreuiază prin orice concurent. Mai departe apoi greutatea dobândirii gloriei prin opere stă în raport invers cu numărul oamenilor ce compun publicul lor; din cauze ușor de înțeles. De aceea este mult mai mare la opere care făgăduiesc învățătură, decât la cele ce făgăduiesc petrecere. Mai mare decât la toate este la opere filozofice; fiindcă învățătura ce o făgăduiesc aceste este pe de o parte nesigură și pe de alta fără folos material, așa încât ele se înfățișează mai întâi înaintea unui public compus numai din concurenți. Din explicatele greutăți ce se împotrivesc la dobândirea gloriei se vede că, dacă cei ce produc opere vrednice de glorie nu le-ar produce numai din iubirea pentru ele și din bucuria lor proprie, ci ar avea trebuință de încurajarea prin glorie, omenirea n-ar fi avut parte de multe opere nemuritoare, sau poate de nici una. Cel ce e menit a produce adevărul și binele și a se feri de rău trebuie chiar să aibă cumpătul și nepăsarea de a sta împotriva

opiniei mulțimii și a conducătorilor ei, prin urmare să o disprețuiască. Pe aceasta se întemeiază adevărul observării, explicate mai ales de Osorius (*De gloria*), că gloria fuge de cei ce o caută și urmează pe cei ce o negrijesc;: căci aceia se potrivesc cu gustul contimpuranilor lor, aceștia i se împotrivesc.

Cu cât este dar de greu a dobândi gloria, cu atât este de ușor a o păstra. Și întru aceasta stă în opoziție cu onoarea. Onoarea i se va da cuiva chiar pe credit: el are numai să o păstreze; dar aici e sarcina: căci printr-o singură acțiune de nimic se perde pentru totdeauna. Gloria, din contra, e de natură a nu peri niciodată; căci fapta sau opera prin care s-a dobândit stă pentru totdeauna și gloria ei rămâne autorului, chiar dacă nu-i mai adaugă alta. Dacă însă gloria se perde în adevăr, dacă viața autorului este mai lungă decât a ei, atunci a fost neadevărată, adică nemeritată, produsă prin exaltarea momentană a meritului, necum o glorie cum o avea Hegel și cum o descrie Lichtenberg, „trâmbițată de o camaraderie interesată și răsunată de ecoul capetelor goale; dar posteritatea cum va surâde ea când odată va bate la ușa acestor case de cuvinte pestrițe, acestor cuiburi de mode duse și zburate, acestor locașuri de alcătuiri și făgăduințe moarte, și va găsi toate, dar toate goale și pustii, și nici cea mai mică idee care să-i poată răspunde cu siguranță: *intră!*"

Gloria se întemeiază pe ceea ce este cineva în comparare cu ceilalți, este dar firește relativă și nu poate avea decât valoare relativă. Ea ar înceta când toți ar ajunge a fi ca renumitul. Valoare absolută poate avea numai ceea ce o are în toate împrejurările, așadar în cazul nostru ceea ce este cineva de-a dreptul și pentru sine însuși: întru aceasta, prin urmare, trebuie să consiste valoarea și fericirea unei inimi mari și a unui cap mare. Așadar, nu gloria, ci însușirile prin care se dobândește sunt lucrul cel prețios. Căci ele sunt oarecum substanțiale, iar gloria numai accidentală, și aceasta nici nu are vreun efect mai deosebit asupra celui lăudat, decât ca un simptom din afară, prin care își vede întărită propria sa opinie înaltă despre sine însuși; așa încât s-ar putea zice că, precum lumina nu se vede, dacă nu e reflectată de un corp străin, tot așa orice însușire eminentă nu se încredințează despre sine însăși decât prin glorie. Cu toate aceste simptomul nu este nici măcar sigur; căci sunt și glorii fără merit și merite fără glorie, din care cauză este așa de nemerită expresia lui Lessing: „unii oameni sunt celebri și alții merită de a fi". Și ar fi chiar mizerabilă existența a cărei

valoare sau nevaloare ar atârna de la modul cum este privită de ochii altora; așa însă ar fi viața eroului și a geniului, dacă meritul ei ar consista în glorie, adică în lauda altora. Din contra, orice ființă trăiește și există pe sama ei, și, prin urmare, mai întâi de toate în sine și pentru sine. Ceea ce este cineva, ori în ce soi ar fi, este mai întâi și mai ales pentru sine însuș; și dacă aici nu e de vreo treabă, atunci nu e deloc. Iar icoana firii lui în capul celorlalți este un lucru de a doua mână, derivat și supus întâmplării și nu stă în relație cu cea dintâi decât prin multe mijlociri. Și apoi capetele mulțimii sunt un locaș prea mizerabil, încât fericirea cea adevărată să-și poată afla locul aici. Din contra, aici nu se află decât o fericire himerică. Ce mai societate amestecată se întâlnește în acest templu al gloriei obștești! generali, miniștri, șarlatani, comedianți pe funie, jucători, cântăreți, milionari și evrei; ba, meritele tuturor acestora se stimează chiar cu mai multă sinceritate, găsesc mult mai multă *estime sentie*, decât cele intelectuale, mai ales cele de gen mai înalt, care nu dobândesc de la mulțimea cea mare decât *une estime sur parole*. În privința eudemonologică dar gloria nu este decât bucata cea mai rară și mai gustoasă pentru mândria și deșertăciunea noastră. Aceste însă există mai în toți oamenii, deși le ascund, într-un grad foarte mare, poate mai mare în acei care au înlăuntrul lor putința de a-și dobândi glorie și, prin urmare, trebuie să poarte multă vreme în ei conștiința nesigură despre meritul lor covârșitor, până când vine ocazia de a-l dovedi și de-a afla apoi recunoașterea lui publică: până atunci le era pare c-ar fi avut să se plângă de o nedreptate ascunsă[1]. Îndeobște însă, precum s-a esplicat la începutul acestui capitul, prețul ce-l pune omul pe părerea altora despre el este fără nici o proporție și fără minte, așa încât Hobbes a exprimat lucrul, ce e drept cam tare, dar poate totuș cu drept, prin următoarele cuvinte: „*omnis animi voluptas omnisque alacritas in eo sita est, quod quis habeat quibuscum conferens se, possit magnifice sentire de se ipso*". (*De cive*, I, 5). („Toată plăcerea și toată veselia sufletului consistă în avea cineva cu cine comparându-se, să se simtă măgulit de sine însuș"). De aici se esplică prețul cel mare ce se pune pe glorie și jertfele ce se aduc numai în speranța de-a o dobândi vreodată. Asemene se explică pentru ce nația cea mai deșartă dintre toate poartă mereu în gură cuvântul *la gloire* și-l privește fără sfială ca mobilul principal al faptelor și operelor celor mari. Însă fiindcă netăgăduit gloria este numai secundară, numai echo, icoana, umbra, simptomul meritului, și fiindcă desigur lucrul admirat trebuie să aibă mai mare preț decât admirarea, adevăratul element de fericire nu poate fi în glorie, ci în ceea ce o deșteaptă, așadar în însuș meritul său, pentru a vorbi mai acurat, în caracterul moral și în însușirile intelectuale din care a provenit. Căci cea mai bună parte ce o are cineva în sine o are cu necesitate pentru sine; ceea ce se oglindește din ea în raportul celorlalți și ce este el în opinia lor e lucru secundar și nu poate să fie pentru el decât de un interes mai mic. Prin urmare, cel ce *merită* numai gloria și fără a o dobândi are partea cea de căpetenie, cu care se poate mângâia pentru ceea ce-i lipsește. Căci nu este de invidiat cineva fiindcă mulțimea cea fără de judecată și adese rătăcită îl crede om mare, ci fiindcă este; și asemene fericirea cea înaltă nu este ca posteritatea să afle despre el, ci că s-au născut în el gândiri care au meritat a fi păstrate și a fi din nou gândite de veacuri întregi. Și aceasta nici nu i se poate răpi: este των εφήμιν, iar cealaltă των ουκ εφήμιν. Dacă, din contra, admirarea însăși ar fi lucrul principal, atunci lucrul admirat nu ar fi vrednic de ea. Aceasta se și întâmplă la gloria falsă, adică nemeritată. Cu ea trebuie să se hrănească cel ce o are, fără a avea în adevăr însușirile, a căror simptom numai, a căror simplă oglindire este ea. Dar nici această glorie nu o poate gusta totdeauna în ticnă, și uneori, cu toată iluzia și îngâmfarea născută din iubire de sine, trebuie să-l apuce amețeala pe înălțimea pentru care nu este făcut și să-i fie la inimă, parc-ar fi un galben de aramă, unde apoi îl cuprinde frica de descoperirea și înjosirea meritată, mai ales când citește deja pe fruntea celor înțelepți judecata posterității. El samănă dar celui ce posede în puterea unui testament fals. Gloria cea adevărată, gloria în posteritate, tot nu o aude persoana împodobită de ea, și totuș oamenii o fericesc. Așadar, fericirea ei consistă în chiar însușirile cele mari care i-au dobândit gloria și în împrejurările care i-au dat ocazia a le dezvolta și i-au îngăduit să lucreze după cum îi era menirea și să facă ceea ce-i plăcea și-i convenea; căci numai asemene opere ajung la nemurire. Fericirea lui era dar inima lui cea mare sau și îmbelșugarea unei minți a cărei întipărire, în operele sale, primește

---

[1] Fiindcă plăcerea noastră cea mai mare consistă în *a fi admirați*, iar admiratorii, chiar unde ar avea tot dreptul, nu se arată decât cu greu: cel mai fericit este acela care, în fiece chip, a ajuns a se admira cu sinceritate pe sine însuș. Numai să nu se lase a fi slăbit întru aceasta prin alții.

admirația veacurilor viitoare; erau însăși gândirile a căror meditare și regândire a putut deveni ocupația și plăcerea celor mai nobile spirite dintr-o viitorime neprevăzut de lungă. Meritul nemuririi consistă dar în meritarea ei, și aceasta este propria ei răsplată. Însă pentru ca operele care au dobândit-o să se fi bucurat între aceea și de gloria contimpuranilor aceasta a atârnat de împrejurări întâmplătoare și a fost de puțină însemnătate. Căci oamenii, fiind de regulă lipsiți de judecată proprie și mai ales cu totul incapabili de a prețui lucrări înalte și grele, urmează întru aceasta totdeauna unei autorități străine, și gloria, pentru genurile înalte, se întemeiază la 99 între 100 de lăudători numai pe încredere. De aceea și aplauzele cele mai numeroase ale contimpuranilor nu pot avea pentru capete cu minte decât puțină valoare, căci în ele aud totdeauna numai ecoul a câtorva glasuri puține, care și aceste sunt numai cum le-a lăsat întâmplarea zilei. Oare un artist virtuos s-ar simți lingușit prin aplauzele zgomotoase ale publicului său când ar ști că consistă, cu escepția a vro doi-trei, numai din oameni surzi, care, îndată ce văd mișcându-se mânele celor cu auz, bat și ei din palme pentru a-și ascunde unii altora cusurul? Dar încă dacă ar mai ști că și acei cu auz s-au lăsat ades să se corumpă, pentru a procura artistului celui mai de rând cel mai tare *aplaus!* De aici se poate explica pentru ce gloria contimpuranilor ajunge așa de rar la metamorfoză în gloria posterității; din care cauză d'Alembert, în frumoasa sa descriere a templului gloriei literare, zice: „înlăuntrul templului locuiesc numai morți care în timpul vieții lor nu erau acolo și câțiva viețuitori care mai toți, după moarte, sunt dați afară". Și, fie zis în treacăt, a ridica cuiva un monument până când trăiește va să zică a se îndoi de judecata posterității în privința lui. Dacă totuș apucă cineva încă în viață gloria menită a deveni nemurire, atunci rareori i se va întâmpla aceasta înainte de bătrânețe: escepții de la această regulă se mai găsesc la artiști și poeți, de-abia vreuna însă la filosofi. O dovadă ne dau portretele oamenilor celebri prin operele lor, fiindcă sunt făcute mai ales din epoca celebrității: cei mai mulți sunt înfățișați în vârsta bătrânețelor, mai ales filosofii. Dar, privit eudemonologicește, lucrul este și drept așa cum este. Și glorie și tinerețe deodată este prea mult pentru un muritor. Viața noastră este așa de săracă, încât bunurile ei trebuiesc împărțite cu mai multă economie. Tinerețele au destul în propria lor avuție și se pot mulțămi cu atât. Dar la bătrânețe, când toate plăcerile și bucuriile au amorțit, ca arborii

în timp de iarnă, atunci înmugurește mai potrivit arborele gloriei ca o adevărată verdeață de iarnă. El se poate compara și cu perele tomnatice, care cresc vara, dar se mănâncă iarna. La bătrânețe nu este o mângâiere mai frumoasă decât de a ne fi întrupat toată puterea tinereților în *opere*, care nu au îmbătrânit ca noi.

Dacă voim să cercetăm acum mai de aproape căile pe care se poate dobândi gloria în științe, ca unele ce ne sunt mai cunoscute, putem statornici aici următoarea regulă. Superioritatea intelectuală însemnată prin asemene glorie se arată totdeauna prin o combinație nouă a unor elemente date. Aceste pot să fie foarte felurite; însă gloria de dobândit prin combinația lor va fi cu atât mai mare și mai lățită cu cât ele înșele sunt mai obștește cunoscute și mai în apropierea fiecăruia. Dacă, d.c., datele consistă în câteva numere sau linii curbe, sau în vreun fapt special din fizică, zoologie, botanică sau anatomie, sau iarăș în câteva pasagiuri stricate din autorii vechi, sau în inscripții jumătate șterse sau în de-acele a căror alfabet ne lipsește, sau în câteva puncturi întunecate din istorie – gloria ce se poate dobândi prin o dreaptă combinație a lor nu se va întinde mult mai departe decât cunoștința a însaș datelor, se va mărgini dar la un număr mic de oameni, care în cea mai mare parte trăiesc retrași și sunt plini de invidie în contra gloriei din specialitatea lor. Dacă, din contra, datele sunt de acele ce se cunosc de tot neamul omenesc, d.e. însușiri esențiale și tuturor comune ale minții sau inimei omenești, sau puteri ale naturei, a căror lucrare o avem totdeauna înaintea ochilor, sau mersul cunoscut al naturei îndeobște, atunci gloria de a le fi explicat și luminat prin o combinație nouă, importantă și evidentă se va lăți cu vremea peste mai toată omenirea civilizată. Căci dacă datele se pot înțelege de toți, atunci și combinarea lor va fi în cele mai multe cazuri tot așa de accesibilă. Totuș gloria va fi totdeauna potrivită aici numai greutății biruite. Căci, cu cât datele sunt mai obștește cunoscute, cu atât este mai greu de a le combina într-un mod nou și totuș drept, fiindcă s-au încercat deja un număr foarte mare de capete la ele și le-a sfârșit combinările putincioase. Din contra, datele care, fiind îndepărtate de publicul cel mare, nu se pot dobândi decât pe căi grele și ostenitoare, vor fi mai totdeauna primitoare de alte combinatii mai nouă; dacă dar le cercetează cineva numai cu minte sănătoasă și cu judecată dreaptă, așadar cu o superioritate intelectuală mai de mijloc, este foarte cu putință să aibă fericirea de a face o nouă și dreaptă

combinație a lor. Însă gloria astfel dobândită va avea cam aceleași margini ca și cunoștința datelor. Căci deși dezlegarea problemelor de acest gen cere mult studiu și multă silință, chiar numai pentru a dobândi cunoștința datelor lor, pe când în celalalt gen, în care se poate dobândi tocmai gloria cea mai mare și mai lățită, datele sunt gratis la dispoziția fiecăruia; totuș în proporția în care genul din urmă are trebuință de mai puțină muncă, el cere mai mult talent, chiar și geniu, și cu aceste nu poate sta la comparație nici o silință și nici un studiu în privința prețului și prețuirii.

De aici urmează că cei ce simt în sine o minte puternică și o judecată dreaptă, fără a-și atribui calitățile intelectuale cele mai eminente, nu trebuie să caute studiu mult și lucrări ostenitoare, pentru a se înălța prin aceste din grămada cea mare a oamenilor, în fața cărora se află datele obștește cunoscute, și a ajunge la locurile mai retrase, care nu sunt accesibile decât științei și erudițiunii. Căci aici, unde numărul concurenților este din ce în ce mai mic, capul numai întrucâtva superior va afla îndată ocazia pentru o combinație nouă și dreaptă a datelor; și chiar meritul descoperirii ce o face se va întemeia în parte și pe greutatea de a pătrunde până la acele date. Însă aplausul astfel dobândit al colegilor săi în știință, care sunt singurii cunoscători ai specialității, va ajunge numai de departe până la mulțimea cea mare a oamenilor. Urmând până în estrem calea arătată aici, putem afla punctul unde datele, din cauza marei greutăți ale dobândirii lor, sunt singure în stare, și fără să mai fie trebuință de combinarea lor, a întemeia gloria. Aceasta o fac călătoriile în țări foarte depărtate și puțin vizitate: ajungi la renume prin ceea ce ai văzut, nu prin ceea ce ai gândit. Această cale mai are și folosul cel mare că este mult mai ușor de a spune altora ce ai văzut decât ce ai gândit și că este tot așa și cu înțelegerea; prin urmare, se vor și găsi mai mulți cetitori pentru scrierile dintâi decât pentru cele din urmă. Căci precum zice deja Asmus:

Wenn Jemand eine Reise thut,
So kann er was erzählen.
(Cine de la drum ne vine
Aduce povești cu sine.)

Dar tot de aici se explică de multe ori, când faci cunoștință personală cu celebrități de acest fel, îți aduci aminte de observarea lui Horaț:

Coelum, non animum, mutant, qui trans mare currunt.
(Aerul, dar nu sufletul, și-l schimbă cei ce se duc peste mare)
(*Epist.* I, XI, 27)

În ceea ce privește însă, pe de altă parte, capul înzestrat cu calități înalte (și numai acesta poate încerca dezlegarea problemelor celor mari și grele, ce se refer la lume în întregimea și totalitatea ei): un asemenea cap, deși va face bine de a-și întinde orizontul pe cât se poate, totuș va trebui să o facă în mod egal pentru toate părțile și fără a se perde prea departe în vreuna din regiunile speciale și puțin cunoscute, adică fără a se ocupa prea mult de detailurile vreunei științi singuratice, necum a se îndeletnici cu micrologii. Căci el nu este silit a se lega de obiectele cele cu greu accesibile pentru a ieși din îmbulzeala concurenților, ci tocmai datele expuse la vederea tuturor îi vor da materia pentru combinații nouă, importante și adevărate. Dar și, potrivit cu aceasta, meritul lui va putea fi prețuit de toți aceia cărora le sunt cunoscute datele, așadar de o mare parte a neamului omenesc. De aici provine osebirea cea mare între gloria ce o dobândesc poeții și filosofii și aceea la care pot ajunge fizicii, chimicii, anatomii, mineralogii, zoologii, filologii, istoricii ș.c. a.

Cap. V
PARENESE ȘI MAXIME

Mai puțin decât oriunde am aici intenția de a fi complect; căci altmintrele aș avea de repetit maximele cele multe, și în parte eminente, ce s-au spus de înțelepții tuturor timpurilor, de la Theognis și Pseudo-Solomon, până la Rochefoucauld; și atunci nu m-aș putea feri de multe „locuri comune“ prea întrebuințate și de alții. Nefiind complecte, maximele următoare nu pot fi nici pretutindene așezate în ordine sistematică. De amundouă aceste neajunsuri cetitorul să se mângâie aducându-și aminte că în asemenea materii complectarea sistematică se însoțește mai totdeauna cu urâtul. Eu unul am spus ceea ce mi-a trecut prin gândire, însă dacă mi-a părut vrednic de împărtășit și dacă, pe cât mi-am putut aduce aminte, nu s-a mai zis și de alții, cel puțin nu în același fel, așadar numai o a doua culegere după culesul făcut de ceilalți pe acest câmp nemărginit.

Pentru a introduce însă totuși oarecare ordine în felurimea cea mare a opiniilor și sfaturilor următoare, cred că e bine să le împart

în generale, în cele ce privesc purtarea noastră cătră noi înşine, purtarea noastră cu alţii şi în sfârşit relaţiile cu soarta şi cu întâmplările lumii.

A. GENERALE

1) Regula cea mai de căpetenie a înţelepciunii vieţei o văd cuprinsă într-o propoziţie zisă în treacăt de Aristoteles în *Ethica Nicomachee* (VII, 12): „ο῾φρονιμος αλυτον διωχνει, ον το ηδυ" („omul cuminte caută ceea ce este lipsit de durere, nu ceea ce este plăcut"). Adevărul acestei propoziţii se întemeiază pe adevărul mai general că orice plăcere şi orice fericire este de natură negativă, pe când durerea este pozitivă. Espusă şi dovedită se află propoziţia din urmă în opul meu principal, vol. I, § 58, însă se poate explica şi printr-o experienţă de toate zilele. Dacă trupul este sănătos şi întreg, cu escepţia unei mici părţi, care e vătămată sau ne doare în vreun alt mod, acea sănătate totală a trupului nu ni se arată în conştiinţă, ci atenţia este îndreptată numai asupra durerii locului vătămat, şi buna dispoziţie a întregului simţ vital este ridicată. Asemene, când toate treburile noastre ne merg după dorinţă, până la una care ne merge în contra, aceasta una ne revine tot mereu în minte, chiar dacă este de puţină însemnătate: ne gândim mai ades la ea şi mai puţin la toate acele lucruri mai însemnate în care am izbutit. În amundouă cazurile elementul cel contrariat este voinţa, într-un caz obiectivată în organism, în celalalt obiectivată în aspirarea omului, şi în amundouă vedem că mulţămirea ei lucrează numai negativ şi, prin urmare, nu se simte de-a dreptul, ci de-abia ne vine în conştiinţă pe calea reflecţiei. Din contra, nemulţămirea ei este o simţire pozitivă şi se vesteşte de la sine. Orice plăcere consistă numai în ridicarea contrarierii, în liberarea de ea, are, prin urmare, o viaţă scurtă.

Pe aceasta dar se întemeiază sus-lăudata regulă aristotelică, care ne învaţă a nu îndrepta ţintirea noastră la plăcerile şi desfătările vieţei, ci la ferirea putincioasă de nenumăratele rele ale ei. Dacă nu ar fi acesta drumul cel adevărat, atunci sentinţa lui Voltaire: „*le bonheur n'est qu'un rève et la douleur est réelle*" ar fi atât de falsă pre cât este, din contra, de adevărată. Prin urmare, şi acela care vrea să-şi rezumeze rezultatul vieţei, în privinţa eudemonologică, nu trebuie să-şi facă socoteala după plăcerile ce le-a gustat, ci după neplăcerile de care a scăpat. Chiar eudemonologia trebuie să înceapă cu învăţătura că

numele ei însuş este un eufemism şi că sub vorba „a trăi fericit" este să se înţeleagă „a trăi mai puţin nefericit", adică suportabil. Şi, în adevăr, viaţa nu ne este dată pentru a o petrece, ci pentru a o trece: aceasta se vede din multe expresii, precum „*degere vitam, vita defungi*", italieneasca „*si scampa così*", româneasca „cum o mai duci?" ş.a. asem. Da, este chiar o mângăiere la bătrâneţe de a fi mântuit munca vieţei. Aşadar, soarta cea mai fericită o are acela care îşi duce viaţa fără prea mari dureri, fie sufleteşti, fie trupeşti, dar nu acela care a avut parte de bucuriile cele mai vii sau de plăcerile cele mai mari. Cine vrea să măsoare fericirea unei vieţi după aceste din urmă, a luat o măsură greşită. Căci plăcerile sunt şi rămân negative: a crede că sunt izvorul fericirii este o iluzie ce o are invidia, pentru propria ei pedeapsă. Durerile, din contra, se simt pozitiv: de aceea lipsa lor este măsura fericirii vieţii. Dacă pe lângă o stare lipsită de dureri se mai adaogă şi lipsa de urât, atunci se ajunge în esenţă fericirea pe pământ: căci celelalte sunt himere. De aici urmează că nu trebuie niciodată să cumpărăm plăcerile cu dureri, nici macar cu riscarea acestora; căci atunci am plăti un lucru negativ şi himeric cu o realitate pozitivă. Din contra, rămânem în câştig dacă jertfim plăceri pentru a scăpa de dureri. În amundouă cazurile e tot atât dacă durerile vin înaintea plăcerilor sau după ele. Este, în adevăr, cea mai mare rătăcire de a voi să prefacem această vale a plângerilor într-un loc de desfătare, precum fac aşa de mulţi. Mult mai puţin greşeşte cine, cu o privire prea posomorâtă, vede în lumea aceasta un fel de iad şi, prin urmare, se gândeşte numai cum să-şi facă în ea o chilie asigurată în contra focului. Nebunul umblă după plăcerile vieţii şi se vede înşelat; înţeleptul se fereşte de rele. Dacă totuşi nu izbuteşte nici întru aceasta, atunci este cel puţin vina soartei, nu a propriei sale nebunii. Dar întru cât izbuteşte nu este înşelat: căci relele de care s-a ferit sunt foarte reale. Chiar de le-ar fi ocolit prea pe departe şi ar fi jertfit mai multe plăceri decât trebuia, totuşi, proprie vorbind, nu a perdut nimic: căci plăcerile fiind toate himerice, ar fi ridicul de a ne întrista de scăparea lor.

Necunoaşterea acestui adevăr, favorizată prin optimism, este izvorul multor nefericiri. Căci în timpul când nu suferim, dorintele neastâmpărate ne nălucesc himerele unei fericiri care nici nu există şi ne înduplecă a le urmări: prin aceasta ne atragem durerea, care este desigur reală. Atunci ne tânguim de perderea acelei stări lipsite de dureri, ce acum o vedem în trecut ca pe un rai perdut din vina noastră,

și dorim în zadar a face nefăcut ceea ce s-a făcut. Astfel pare că un demon rău, prin nălucirile dorințelor, ne scoate totdeauna din starea cea fără de dureri, care este cel mai mare grad al fericirii reale. Pe nesimțite ajunge tânărul la credința că lumea există pentru ca plăcerile ei să fie gustate, că este lăcașul unei fericiri pozitive, pe care o greșesc numai aceia care nu sunt destul de îndemânateci pentru a o dobândi. Întru aceasta îl întăresc poeziile și romanurile, nu mai puțin și ipocrizia cu care își întocmește lumea pretutindene aparența din afară și la care voi reveni îndată. De aici înainte viața lui este o vânătoare, făcută cu mai multă sau mai puțină reflecție, după fericirea pozitivă, ce are să consiste în plăceri pozitive. Primejdiile la care se expune atunci se primesc ca o îngreuiare necesară. Și astfel această vânătoare după un obiect care nici nu există aduce de regulă nefericiri care există foarte real și pozitiv. Ele se înfățișează ca dureri, suferințe, boale, pierderi, griji, sărăcie, rușine și mii de nevoi. Deșteptarea vine prea târziu. Dacă, din contra, prin păzirea maximei expusă aici, planul vieței este îndreptat la ferirea de suferințe, așadar la depărtarea lipsei, boalelor și oricărei nevoi, atunci ținta este reală, atunci se poate izbuti întru ceva și cu atât mai mult cu cât se va știrbi mai puțin acest plan prin alergarea după himera fericirii pozitive. Cu aceasta se potrivește și ceea ce zice Goethe prin gura lui Mittler în *Afinitățile elective:* „Cine vrea să scape de un rău știe totdeauna ce vrea; dar cine vrea un bine mai mare decât îl are este lovit de orbire". Și aceasta amintește frumosul proverb francez: *„le mieux est l'ennemi du bien"*. De aici se poate chiar deduce principiul fundamental al cinismului, precum l-am expus în opul meu principal, vol. 2, cap. 16. Căci ce îndemna pe cinici să disprețuiască toate plăcerile, dacă nu togmai gândirea la durerile împreunate mai mult sau mai puțin cu ele, a căror depărtare le părea mult mai importantă decât dobândirea acelora? Ei erau adânc pătrunși de cunoștința negativității plăcerilor și a pozitivității durerilor, prin urmare făceau toate pentru a se feri de rele, și pentru aceasta credeau de trebuință lepădarea totală și premeditată a plăcerilor, în care nu văzuseră decât curse care ne aruncă în dureri.

Născuți în Arcadia, cum zice Schiller, suntem – ce e drept – cu toții, adică intrăm în lume plini de pretenții de fericire și plăceri, și avem speranța copilărească de a le și realiza. De obicei însă ne surprinde în curând soarta, pune cu asprime mâna pe noi și ne învață că nimic nu este *al nostru*, ci toate *ale ei*, având ea un drept necontestat

nu numai asupra averii și agonisirii noastre și asupra nevestei și copiilor, ci și asupra mânilor și picioarelor, a ochilor și urechilor, ba și asupra nasului din mijlocul feței. La toată întâmplarea însă vine, după câtăva vreme, experiența și ne aduce știința că fericirea și plăcerile sunt o fata morgana care se vede numai din depărtare, însă când ne apropiem dispare, și că, din contra, suferința și durerile au realitate, se reprezintă imediat ele însele și nu au trebuință nici de iluzie, nici de așteptare. Dacă învățătura ne folosește, atunci încetăm de a alerga după fericire și plăceri, și ne gândim, din contra, cum să păzim mai bine intrarea în contra durerilor și a suferinței. Atunci înțelegem că lucrul cel mai bun ce ni-l poate da lumea e o existență fără dureri, liniștită, suportabilă, și ne mărginim pretențiile la atâta, pentru a le realiza cu atât mai sigur. Căci mijlocul cel mai sigur pentru a nu deveni prea nefericit este: să nu ceri a deveni prea fericit. Aceasta o recunoscuse și prietenul din tinerețe al lui Goethe, Merck, când a scris: „pretenția cea urâtă la fericire, și anume la gradul ce-l visăm, strică toate în lume. Cine poate scăpa de ea și nu cere alta decât ceea ce are înainte-și, o mai poate duce" (*Briefe an und von Merck*, p. 100). Este dar lucru cuminte de a-ți micșura pretențiile la fericire, avere, rang, onori ș.c.l. până la o măsură cât se poate de moderată; căci tocmai luptele și năzuințele după fericire, falã și plăceri aduc nefericirile cele mari. Aceasta este cu atât mai bine și mai înțelept cu cât nu este nimic mai ușor decât de a fi foarte nefericit; iar a fi foarte fericit nu este numai greu, ci este desăvârșit cu neputință. Cu mult drept dar cântă poetul înțelepciunii vieței,

Auream quisquis mediocritatem
Diligit.

Dar mai ales cine s-a pătruns de învățătura filosofiei mele și, prin urmare, știe că toată existența noastră este un lucru ce ar fi mai bine să nu fie și în privința căruia cea mai mare înțelepciune este de a-l nega și a-l refuza, acela nu-și va face pentru nici un obiect și pentru nici o stare așteptări mari, nu va alerga după nimic pe lume cu patimă, nici nu va plânge prea mult de neizbutirea sa în vreo întreprindere; ci va fi încredințat de adevărul cuvintelor lui Platon οὐτε τι ανθρωπινων ἀξιον μεγαλης σπουλης („nimic din cele omenești nu e vrednic de prea multă sârguință", *Rep.*, X, 604), precum și de următoarele versuri orientale:

O lume-ntreagă de-ai pierdut,
Să nu te plângi, că nu-i nimic;
O lume nouă ți-ai făcut?
Să nu te bucuri; nu-i nimic;
Curând simțirile-au trecut,
Treci și tu-n lume: nu-i nimic.

Anvari Soheili (Vezi motto la Saadi: *Gulistan*, în traducerea lui Graf)

Însă ceea ce îngreuiază mai ales dobândirea acestei înțelepciuni mântuitoare este sus-pomenita hipocrizie a lumii, ce, prin urmare, ar trebui devreme să fie descoperită tinerimii. Mai toată fala și toate strălucirile lumești sunt numai în arătare, ca decorațiile unui teatru; însăși ființa lucrului lipsește. Spre p[ildă], corăbii împodobite cu coroane și cu steaguri fâlfâitoare, bubuitură de tunuri, iluminații, tobe și trâmbițe, strigări și alai ș.c.l. Toate aceste sunt tabla din afară, aluzia, hieroglifa *bucuriei*; dar bucuria nu se găsește mai niciodată acolo: ea singură a refuzat invitarea la petrecere. Unde o găsești în adevăr, acolo vine de regulă fără invitare și povestire, de la sine și *sans façon*, ba chiar strecurându-se ca pe ascuns, adese la prilejurile cele mai neînsemnate, sub împrejurările cele mai zilnice, la ocazii ce nu sunt nimic mai puțin decât strălucite sau glorioase: ea este, ca aurul în Australia, împrăștiată pe ici pe colo, după capriciul întâmplării, fără nici o regulă și lege, mai totdeauna în grăunțe mititele, foarte rar în câtățimi mari. Din contra, în toate lucrurile ce le numirăm mai sus nici nu este alt scop decât de a face pe alții să creadă că acolo se află bucuria; această iluzie în mintea altora este intenție. Și precum bucuria, așa și întristarea. Ce melancolic se apropie acel cortej funebru, lung în spațiu și în timp! Șirul trăsurelor nu mai are sfârșit. Însă priviți numai în ele: toate sunt goale[1], și repozatul, proprie vorbind, nu-i condus la groapă decât de toți vizitiii orașului. Credincioasă icoană a prieteșugului și stimei din lumea noastră! Iată dar ce vrea să zică falsitatea, goliciunea și ipocrizia apucăturelor omenești. Un alt exemplu ni-l dau iarăș mulțimea de musafiri invitați în îmbrăcăminte de sărbătoare, cu primire solemnă; ei sunt semnul din afară al petrecerii sociale mai nobile și cultivate; dar în locul ei, de regulă, nu a venit decât sila, chinul și urâtul: căci

[1] După obiceiul din Germania și Franța (*n. – T. M.*).

unde sunt mulți oaspeți, este și multă mahala – chiar și de-ar avea toți decorații pe piept. Societatea în adevăr bună este, pretutindene și cu necesitate, foarte mică. Dar îndeobște, serbările și petrecerile pompoase la vedere și la auz cuprind totdeauna în ele un gol, poate chiar o disonanță; deja fiindcă sunt prea împotriva mizeriei și sărăciei existenței și contrastul mărește adevărul. Însă privite numai din afară își au efectul lor: și acesta era scopul. Foarte bine și foarte cu spirit zice dar Chamfort: „*La société, les cercles, les salons, ce qu'on appelle le monde, est une pièce misérable, un mauvais opéra, sans intérêt, qui se soutient un peu par les machines, les costumes et les décorations*". Tot așa academiile și catedrele filosofice sunt tabla din afară, aparența *înțelepciunii*: dar și ea a refuzat mai totdeauna invitarea și se află cu totul altundeva. Tragere de clopote, veștminte de preoți, gesturi evlavioase și pocituri sfinte sunt tabla din afară, aparența falsă a pietății ș.c.l. Astfel mai toate în lume sunt ca nuca sacă: sâmburele este de la sine rar, și mai rar îl găsești în coajă. El se află prin alte locuri și în cele mai multe cazuri se găsește numai din întâmplare.

2) Dacă vrei să judeci starea unui om în privința fericirii lui, nu trebuie să întrebi ce-i face plăcere, ci, din contra, ce-l supără: căci, cu cât aceasta, privit în sine, este un lucru mai mic, cu atât este omul mai fericit, fiindcă trebuie să se afle cineva în stare bună pentru a fi susceptibil la nimicuri: în nefericire nici nu le simte.

3) Să ne ferim de a ne zidi fericirea vieței prin multe pretenții pentru ea, pe un *fundament larg*, căci tocmai atunci se surpă mai ușor, dând ocazie la mai multe întâmplări rele, care apoi nici nu lipsesc. Zidirea fericirii noastre are dar, în această privință, un raport invers cu celelalte zidiri, care sunt mai solide pe un fundament larg. A ne face pretențiile pe cât se poate de mici în proporție cu mijloacele de care dispunem este dar calea cea mai sigură pentru a scăpa de nefericiri mari.

Îndeobște este una din cele mai dese și mai mari nebunii de a face *pregătiri întinse* pentru viață, ori în ce soi. Căci aici se presupune mai întâi o viață lungă și întreagă, pe care însă nu o ajung decât foarte puțini. Și apoi chiar dacă trăiesc atât de mult, viața tot se arată a fi prea scurtă pentru planurile făcute, a căror punere în lucrare cere totdeauna cu mult mai multă vreme decât se credea; afară de aceasta, planurile, ca toate lucrurile omenești, sunt așa de expuse la pedeci și greșiri, încât foarte rar ajung la țintă. În sfârșit, dacă mai la urmă se și ajunge ținta, nu se prevăzuseră și nu se puseseră în socoteală

schimbările, ce le face timpul *în noi înșine*, adică nu se cugetase că puterile noastre nici pentru lucrare, nici pentru plăceri nu se păstrează neslăbite în toată viața. De aici vine că năzuim adese la lucruri care, după ce în sfârșit le-am dobândit, nu ne mai sunt potrivite; asemene, că la pregătirea unui lucru întrebuințăm anii care în acelaș timp ne răpesc pe nesimțite puterile pentru realizarea lui. Astfel se întâmplă adese că avuțiile agonisite cu osteneli așa de îndelungate și cu atâte primejdii nu ne mai înveselesc și că am muncit pentru alții; sau iarăș, că nu mai suntem în stare a îndeplini funcția ce am dobândit-o în sfârșit, după o alergare de atâți ani: lucrurile au venit prea târziu pentru noi. Sau dimpotrivă, noi venim prea târziu cu lucrurile, adică acolo unde este vorba de executări și produceri: gustul timpului s-a schimbat, o nouă generație a crescut, ce nu se mai interesează la ele; ne-au luat alții pe dinainte, pe drumuri mai scurte ș.a.m.d.

La toate aceste se gândește Horaț, când zice:

quid aeternis minorem
Consiliis animum fatigas?
(Ce-ți ostenești mintea necoaptă cu propuneri nesfârșite?)

Această greșală obicinuită se pricinuiește prin neapărata înșelare optică a ochiului intelectual, în urma căreia viața, privită de la intrare, ne pare nesfârșită, iar când ne uităm de la capătul ei înapoi, foarte scurtă. Dar această iluzie, ce e drept, își are binele ei; căci fără dânsa cu greu s-ar face vreo faptă sau vreo operă mare.

Dar îndeobște ni se întâmplă în viață ca unui călător înaintea căruia, după cum propășește, obiectele iau altă față decât arătau din depărtare, și oarecum se prefac la apropierea lui. Mai ales cu dorințele o pățim așa. Adese găsim altceva, uneori chiar ceva mai bun, decât căutam; adese și însaș ceea ce căutam pe un drum cu totul altul decât cel apucat în zadar de la început. Îndeosebi întâlnim acolo unde ne așteptam la plăceri, fericiri și bucurii, în locul lor învățătură, cunoștință, înțelepciune – bunuri adevărate și statornice, în locul celor trecătoare și aparente. Aceasta este și ideea care străbate din *Wilhelm Meister*, ca un bas fundamental, și face din el un roman intelectual și, prin urmare, de un gen mai înalt decât toate celelalte, chiar decât ale lui Walter Scott, care nu sunt decât etice, adică privesc natura omenească numai din partea voinței. Asemene în *Flautul magic (Zauberflöte)*, această hieroglifă grotească, însă semnificativă și primitoare de multe înțelesuri, este simbolizată aceeași idee fundamentală, în trăsături mari și groase, precum sunt pe decorațiile de teatru; și chiar ar fi perfectă întru aceasta dacă, la urmă, Tamino, întors de la dorința de a poseda pe Tamina[1] ar cere și ar primi în locu-i numai sfințirea în templul înțelepciunii, pe când dimpotrivă, contrastului său necesar, lui Papageno, i s-ar mulțămi dorul după Papagena. Oamenii cu minte eminentă și cu simțăminte nobile pătrund în curând acea educație a soartei și se lasă cu inima primitoare și plină de recunoștință în voia ei: ei înțeleg că în lume se poate găsi o înțelepciune, dar nu fericire, se obicinuiesc dar și se mulțămesc a schimba speranțe pentru învățături, și zic în sfârșit cu Petrarca:

Altro diletto che'mparar non provo
(Altă plăcere decât a învăța nu simt).

Cu aceasta pot ajunge până acolo încât să-și urmeze dorințele și aspirările oarecum numai în aparență și ca în joc, pe când în serios și în realitate proprie să nu aștepte decât învățătura; ceea ce le dă apoi un aer de contemplație genială și sublimă. În acelaș înțeles se mai poate zice că ni se întâmplă ca alchimiștilor care, căutând numai aur, au descoperit prav de pușcă, porțelan, medicamente, chiar și legi ale naturei.

B. DESPRE PURTAREA NOASTRĂ CĂTRĂ NOI ÎNȘINE

4) Precum lucrătorul care dă ajutor la zidirea unei case nu cunoaște planul sau nu-l are totdeauna înaintea ochilor, tot așa se rapoartă omul, care își toarce tortul vieței zi după zi și oară după oară, la întregul vieței sale și la caracterul ei. Cu cât acesta este mai demn, mai însemnat, mai plănuit și mai individual, cu atât este mai de trebuință și mai bine să se înfățișeze uneori înaintea conștiinței omului planul lui în prescurtare. Dar, ce e drept, și pentru aceasta se cere să fi făcut un mic început cu γνωδι σαυτον (cunoaște-te pe tine însuți), așadar, să știe ce vrea anume, mai ales și mai întâi de toate, ce este, prin urmare lucrul de căpetenie pentru fericirea lui, apoi ce vine în rândul al doile și al treile după aceasta; asemenea, să cunoască, până la un punct oarecare, în ce consistă chemarea lui, rolul și relația lui cu lumea. Dacă aceasta este însemnată și măreață, atunci privirea

[1] În *Convorbiri literare*: „Tamiro" și „Tamira" (*n. ed.*).

planului vieței sale, în prescurtare, îl va întări mai mult decât toate, îl va încuraja, îl va înălța, îl va îndemna la lucru și-l va feri de rătăcire.

Precum călătorul nu-și privește în totul și nu-și cunoaște drumul făcut, cu toate întorsăturile și șovăirile lui, decât după ce a ajuns în vârful unei înălțimi, tot așa nu recunoaștem nici noi adevărata legătură dintre faptele, lucrările și operele noastre, consecuența și înlănțuirea lor exactă, ba chiar și valoarea lor, decât la sfârșitul unei perioade a vieței noastre sau a vieței întregi. Căci pe cât timp suntem încă în mijlocul ei, lucrăm totdeauna numai după însușirile statornice ale caracterului nostru, sub înrâurirea motivelor și în proporția capacității noastre, așadar totdeauna cu necesitate, neputând face în fiece moment alta decât ceea ce în acel moment ne pare drept și potrivit. Urma alege și ne arată ce a fost să fie, și numai privirea înapoi peste toată înlănțuirea lucrurilor ne explică cum și prin ce s-au făcut toate. Tot din această cauză, și atunci când facem faptele cele mai mari sau când producem opere nemuritoare, nu avem conștiință despre această înălțime a lor, ci le vedem numai ca niște lucrări potrivite cu scopurile sau cu intențiile noastre actuale, așadar togmai bune pentru acel moment: numai din totalitate, în legătura și împreunarea ei, strălucește mai pe urmă caracterul și capacitatea noastră, și atunci vedem la fiecare pas cum conduși de geniul nostru, pare c-ar fi fost prin inspirație, am apucat singura direcție dreaptă între miile de false. Aceasta se aplică la lucrările teoretice ca și la cele practice și în sens invers la cele rele și greșite.

5) Un punct însemnat al înțelepciunii vieței este proporția în care luăm în băgare de samă atât timpul de față cât și cel viitor, pentru ca nu unul să ne strice pe celalalt. Mulți trăiesc prea mult în actualitate: cei ușori; alții prea mult în viitorime: cei fricoși și îngrijiți. Rar se va găsi cineva care să păzească togmai proporția cea dreaptă. Oamenii care, prin proiecte și speranțe, nu trăiesc decât în viitor, privesc totdeauna înainte-le și aleargă cu nerăbdare înaintea lucrurilor care vin, așteptând ca numai aceste, dar aceste desigur, să le aducă fericirea cea adevărată, însă pentru moment lasă să se treacă actualitatea neluată în samă și negustată, sunt de comparat, cu tot aerul lor cel cuminte, unor măgari din Italia cărora li se grăbește pasul spânzurându-li-se de un băț legat de capul lor un smoc de fân, ce-l tot văd înainte-le și năpădesc a-l prinde. Căci unii ca aceia se înșală în toată vremea, trăind tot *„ad interim“* – până când mor. În loc de a fi exclusiv și totdeauna ocupați de planurile și grijile pentru viitor sau de a ne adânci în dorul trecutului, nu ar trebui să uităm niciodată că actualitatea este singura reală și că numai ea este sigură, pe când, din contra, viitorul iese mai totdeauna altfel de cum ni-l gândeam, și chiar trecutul era altfel: și anume așa încât și unul și altul sunt mai pe jos de închipuirile noastre. Căci depărtarea, care micșurează lucrurile pentru ochi, le mărește pentru gândire. Numai actualitatea e adevărată și activă; ea este timpul real împlinit și existența noastră este cuprinsă numai în ea. De aceea ar trebui să o învrednicim totdeauna de o primire veselă, așadar să petrecem orice oară suportabilă și liberă de neplăceri imediate sau de dureri, cu conștiința binelui ei, adică să nu o turburăm cu fețe posomorâte pentru speranțe înșelate în trecut sau pentru griji în viitor. Căci este foarte nechibzuit de a lepăda ceasul cel bun când se înfățișează sau de a-l strica înadins, din ciuda lucrurilor trecute sau din teama celor viitoare. Grija, ba chiar și părerea de rău, să-și aibă vremea lor hotărâtă; după trecerea ei însă să gândim despre cele făcute:

Αλλα τα προτετυχϑαι εασομεν αχνυμενοι περ
Θυμον ενι στηϑεσσι φιλος δαμασαντες αναγχη

și despre cele viitoare:

Ητοι ταντα δεων εν γουνασι χειται

iar despre cele de față: *„singulas dies singulas vitas puta“* (Seneca) și să ne facem această vreme singur reală pe cât se poate de plăcută.

Dintre relele viitoare numai acele sunt în drept a ne neliniști care sunt sigure și a căror epocă este asemene sigură. Dar aceste vor fi foarte puține, căci relele sunt sau numai posibile, fie și probabile, sau, dacă sunt sigure, totuș epoca lor este cu totul nesigură. Dacă și asemene lucruri sunt în stare a ne turbura, atunci nu mai avem nici o minută liniștită. Pentru a nu perde dar liniștea vieței noastre prin rele nesigure sau nehotărâte, trebuie să ne dedăm a le privi pe acele ca și când nu ar veni niciodată și pe aceste ca și când desigur nu ar veni așa de curând.

Cu cât însă cineva este mai liniștit din partea fricei, cu atât îl neliniștesc mai mult dorințele și pretențiile. Cântecul așa de popular al lui Goethe: *Ich hab' mein' Sach auf nichts gestellt* în adevăratul lui cuprins ne spune că numai după ce omul este îndepărtat de toate pretențiile putincioase și restrâns la existența simplă și goală, se pătrunde de acea liniște a spiritului care este temelia fericirii omenești, fiindcă e neapărată pentru a putea gusta actualitatea, adică viața întreagă. Spre acelaș scop ar trebui să ne aducem totdeauna aminte că ziua de astăzi

vine numai o dată și apoi nu mai vine. Însă noi ne închipuim că vine și mâne: dar mâne este altă zi, care vine iarăș numai o dată. Noi însă uităm că fiece zi este o parte integrantă și, prin urmare, incompensabilă a vieței, și o privim ca subordonată acesteia în felul indivizilor sub noțiunea generică. Asemenea am prețui și am gusta mai bine actualitatea când în zilele cele bune și de sănătate ne-am gândi totdeauna cum, în vreme de boală și de mâhniri, aducerea-aminte ne înfățișează orice oară petrecută fără dorințe și dureri ca pe un rai perdut, ca pe un prieten neprețuit. Dar noi trăim zilele cele frumoase fără a le simți: numai când vin cele rele, le dorim înapoi. Mii de oare vesele și plăcute le lăsăm, cu fața posomorâtă, să treacă negustate dinaintea noastră, pentru a ofta mai pe urmă după ele, la vreme de-ntristare. Din contra, am trebui să prețuim orice actualitate suportabilă, și cea de toate zilele, la care privim acum cu atâta nepăsare și poate o împingem chiar cu nerăbdare ca să se ducă mai curând, aducându-ne totdeauna aminte că chiar în acest moment trece și se înalță spre apoteoza trecutului unde de acum înainte, strălucind în lumina neperirii, se păstrează de memorie, pentru ca apoi, mai ales în ceasuri rele, ridicându-se perdeaua, să ni se înfățișeze ca un obiect de cea mai ferbinte dorință.

6) *Orice restrângere ne face fericiți.* Cu cât cercul nostru de vedere, de lucrare și de atingere este mai strâmt, cu atât suntem mai fericiți; cu cât este mai larg, cu atât mai des ne simțim supărați sau speriați. Căci cu mărirea lui se măresc și grijile, dorințele și temerile. De aceea nici chiar orbii nu sunt așa de nefericiți pre cât trebuie să ne pară *a priori:* aceasta o dovedește liniștea blândă, aproape veselă, a fizionomiei lor. Tot din această regulă se explică în parte pentru ce a doua jumătate a vieței noastre este mai tristă decât cea dintăi. Căci în decursul vieței orizontul scopurilor și relațiilor noastre devine tot mai mare. În copilărie este mărginit la împrejurimea cea de aproape și la relațiile cele mai strâmte; în tinerețe este mult mai întins; la vârsta bărbătească cuprinde toată mișcarea vieței noastre, uneori se întinde chiar până la relațiile cele mai îndepărtate, la state și popoare; în bătrânețe cuprinde urmașii. Din contra, orice mărginire, chiar cea intelectuală, este priincioasă fericirii noastre. Căci cu împuținarea deșteptării voinței se împuținează suferințele: și știm că suferința este pozitivă, fericirea numai negativă. Mărginirea cercului de acțiune ia voinței ocaziile din afară pentru deșteptare, mărginirea minții cele dinlăuntru. Însă cea din urmă are neajunsul de a deschide ușa urâtului, care indirect devine izvorul de suferinți nenumărate, făcând pe om să se apuce de toate pentu a scăpa de el, să încerce distracții, societăți, lux, joc, băutură ș.c.l., ceea ce însă aduce pagubă, ruină și nefericiri de tot felul. *Difficilis in otio quies.* Cât însă este de favorabilă, ba chiar neapărată pentru fericirea putincioasă a oamenilor, mărginirea din afară se vede din *Idille*, care, fiind singurul gen poetic ce-și propune a ne înfățișa oameni fericiți, ni-i arată totdeauna și esențial în poziția și împrejurimea cea mai mărginită. Aceeași simțire se cuprinde și în plăcerea ce avem pentru așa-numitele tablouri *de genre.* Prin urmare, *simplicitatea* cea mai mare a stării noastre și chiar *monotonia* vieței, până când nu produce urâtul, ne va face fericiți, fiindcă numai așa se simte cât mai puțin viața însași, prin urmare și sarcina ei firească: curge ca un pârâu, fără valuri și vârtej.

7) Mulțămirea și nemulțămirea noastră se hotărăște în ultima instanță de cuprinsul și ocupația conștiinței noastre. Întru aceasta orice ocupație curat intelectuală este de regulă pentru spiritul capabil de-a o avea mai folositoare decât viața reală, cu schimbările sale nesfârșite între izbutire și neizbutire și cu zguduirile și obiceiurile ei. Dar pentru aceasta, ce e drept, se cer însușiri intelectuale mai înalte. Apoi nu e de uitat că, precum viața activă spre în afară ne distrage și ne abate de la studii, luând minții și liniștea și concentrarea trebuincioasă pentru ele, tot așa ocupația intelectuală neîntreruptă ne face mai mult sau mai puțin incapabili pentru mișcarea și agitările vieței reale: de aceea e bine a o întrerupe cu totul când vin împrejurări care cer activitate practică plină de energie.

8) Pentru a trăi cu deplină conștiință a existenței și a scoate din experiența noastră toată învățătura ce o cuprinde, trebuie să ne gândim adese la cele petrecute și să recapitulăm ceea ce ni s-a întâmplat, ce am făcut, ce am simțit cu acele ocazii, să comparăm opiniile noastre trecute cu cele prezente, propunerile și aspirările noastre cu rezultatul lor și cu mulțămirea în urma lui. Aceasta e repetiția privatisimă a lecțiilor ce ni le predă experiența. Experiența ce o facem se poate asemene compara cu textul, iar meditarea și cunoștințele cu comentarul lui. Multă meditare și multe cunoștințe cu puțină experiență seamănă cu edițiile a căror pagine cuprind 2 rânduri de text și 40 de comentar. Multă experiență, cu puțină meditare și puține cunoștințe, seamănă cu edițiile bizantine, fără note, care lasă multe neînțelese.

Tot la această recomandare tinde și regula lui Pythagoras, ca să recapitulăm sara, înaintea adormirii, ceea ce am făcut peste zi. Acel

care, fără a-și rumega trecutul, își petrece viața în îmbulzeala trebilor sau a plăcerilor, numai fragmentar și ca pe sărite dintr-o zi în alta, acela perde conștiința existenței sale; inima lui devine un haos și un fel de confuzie i se introduce în idei și se arată îndată în conversația lui abruptă, fragmentară, oarecum tăiată în bucăți. Aceasta cu atât mai mult cu cât este mai mare neliniștea din afară, mulțimea impresiilor, și cu cât este mai mică lucrarea dinlăuntru a spiritului său.

De acest șir de idei se ține și observarea că după mai multă vreme și după ce au trecut relațiile și împrejurările ce ne-au influențat, nu mai suntem în stare a ne rechema și re-nnoi dispoziția și simțirile noastre de atunci: dar ne putem aduce aminte de *expresiile* noastre provocate prin ele. Aceste sunt astfel rezultatul, formularea și măsura lor.

De aceea memoria sau hârtia ar trebui să păstreze cu îngrijire asemene lucruri din epoce mai însemnate. Pentru aceasta sunt foarte folositoare jurnalele private (*Tagebücher*).

9) A ne fi singuri de ajuns, a ne fi înșine totul și a putea zice: *omnia mea mecum porto* este desigur însușirea cea mai priincioasă pentru fericirea noastră; de aceea nu se poate repeți destul de des cuvântul lui Aristoteles ἡ ευδαιμονια των αυταρκων εστι („fericirea este a celor ce-și sunt de ajuns“, *Eth. Eud.*, 7.2). (Cam aceeași idee o exprimă, într-o formă foarte plăcută, sentința lui Chamfort pusă ca motto în capul dizertației de față). Căci pe deoparte nu ne putem încrede, cu oarecare siguranță, în nimene decât în noi înșine, și pe de alta, greutățile, pericolul și neplăcerile ce le aduce societatea cu sine sunt nenumărate și neapărate.

Nu e cale mai rătăcită pentru fericire decât viața în lumea cea mare (*high-life*), cum se zice „în chef și petreceri“: căci aceasta are de scop a preface existența noastră cea sărmană într-un șir neîntrerupt de bucurii, distracții și plăceri, unde apoi dezamăgirea nu poate lipsi; precum asemene nu lipsește la acompaniarea lor obligată, la neadevărurile ce ni le spunem în față unii altora[1].

Mai întâi, orice societate cere neapărat o acomodare și temperatură reciprocă; de aceea devine cu atât mai sarbădă cu cât este mai mare. Nimeni din noi nu poate fi *el însuș, așa cum este*, decât fiind singur, cine dar nu iubește singurătatea nu iubește libertatea: căci liberi numai suntem cât suntem singuri. Sila este adausul nedespărțit de orice societate, și oricare ne cere jertfe, ce sunt cu atât mai grele cu cât este mai importantă individualitatea noastră. Astfel, fiecine va fugi, va suferi sau va iubi singurătatea în proporție dreaptă cu valoarea persoanei sale. Căci în izolare își simte mizerabilul toată mizeria, spiritul cel mare toată mărimea, în scurt, fiecine ce este. Apoi cu cât cineva este mai înălțat în șirul treptelor naturei, cu atât este mai izolat, și anume firește și neapărat. Dar atunci este o binefacere pentru el dacă izolarea trupească corespunde celei sufletești; căci altmintrelea încunjurarea deasă cu ființi eterogene îl turbură, ba îi este chiar dușmană, îi răpește propria sa fire fără a-i putea da o compensație. Apoi, pe când natura a așezat între oameni cea mai mare osebire, în morală și în inteligență, societate, nesocotind aceasta, îi pune pe toți pe aceeași linie, sau mai bine pune în locul ei osebirile și treptele meșteșugite ale stării și ale rangului, care foarte des sunt diametral contrare rangului naturei. Această alcătuire le vine prea bine celor pe care natura i-a pus pe treptele de jos; dar cei puțini pe care i-a pus sus sunt nedreptățiți; din care cauză aceștia obicinuiesc a se retrage din societate, în care astfel, îndată ce este numeroasă, predomnește înjosirea. Ceea ce face neplăcută societatea pentru spiritele cele mari este egalitatea drepturilor, așadar a pretențiilor, pe lângă inegalitatea facultăților, așadar, a lucrării sociale, a celorlalți. Așa-numita „societate“ primește calități de tot felul, afară de cele intelectuale: aceste sunt contrabandă. Ea ne îndatorește a dovedi o răbdare nemărginită pentru orice absurditate, nebunie, smintire și tâmpire; din contra, însușirile eminente ale persoanei să-și cerșească iertare sau să se ascundă; căci superioritatea intelectuală vatămă prin simpla ei existență, fără vreun adaus al voinței. Astfel dar societatea, numită cea bună, nu are numai răul că ne impune oameni ce nu-i putem lăuda nici iubi, ci ne oprește încă de a fi noi înșine, așa cum se potrivește cu firea noastră; din contra, ne silește, pentru consonanța cu ceilalți, a ne restrânge în noi înșine și a ne desfigura singuri. Cuvinte de spirit sau inspirații inteligente se cuvin numai într-o societate inteligentă; în cea de rând deșteaptă de-a dreptul ura; căci pentru a plăcea se cere neapărat să fii de rând și mărginit. Într-o asemene societate dar, trebuie să jertfim, cu o abnegație grea, trei pătrimi din noi înșine, pentru a ne asemăna celorlalți.

[1] Precum ne este trupul învălit în haine, așa mintea în neadevăruri. Vorbele, faptele, toată firea noastră e mincinoasă; și numai străbătând prin acest văl putem uneori să gâcim adevăratele simțăminte, ca și prin straie forma corpului.

Ca răsplată avem, ce e drept, pe ceilalți; dar cu cât cineva are mai multă valoare, cu atât va găsi mai curând că aici câștigul nu acoperă paguba și că treaba se sfârșește cu perderea sa; fiindcă oamenii sunt de obicei insolvabili, adică nu au în societatea lor nimic ce ne-ar putea despăgubi pentru urâtul, sarcinile și neplăcerile ei și pentru abnegația ce ne-o impune; așa fiind cele mai multe societăți sunt astfel alcătuite încât cine le dă pentru singurătate face o tocmeală bună. La aceasta se mai adaogă că societatea, pentru a înlocui superioritatea adevărată, adică cea intelectuală, pe cât nu o poate suferi și care este și greu de găsit, a primit după plac o superioritate falsă, convențională prin tradiție în cercurile mai înalte, și care asemene este schimbătoare, ca și parola: aceasta se numește apoi buna creștere, *bon ton, faschionableness*. Când însă vine vreodată în colisie cu cea adevărată, își arată slăbiciunea. Apoi *quand le bon ton arrive, le bon sens se retire.*

Dar îndeobște, nimeni nu poate sta în armonie deplină decât numai cu sine însuș; nu cu prietenul său, nu cu iubita sa, căci osebirile individualității și dispoziției produc totdeauna o disonanță, fie cât de mică. De aceea pacea adevărată și adâncă a inimei și liniștea perfectă a sufletului – cel mai mare bine pe pământ, după sănătate – nu se pot găsi decât în singurătate și cu dispoziție durabilă numai în retragerea cea mai mare. Dacă atunci propria individualitate îți este măreață și îmbelșugată, te afli în starea cea mai fericită ce este cu putință pe acest pământ sărman. Ba, să o spunem fără sfială: oricât de aproape sunt legați oamenii prin amiciție, iubire și căsătorie, pe deplin sincer nu e cineva decât pentru sine însuș și cel mult încă pentru copilul său. Cu cât cineva, în urma condițiilor sale obiective și subiective, are mai puțină trebuință de a fi în relații cu oamenii, cu atât e mai bine pentru el. Relele singurătății și izolării le poți prevedea pe toate deodată, dacă nu și simți; din contra, societatea este insidioasă: ea sub aparența petrecerii, a comunicării, a plăcerilor sociale etc. ascunde rele mari, adese incurabile. O îndeletnicire de căpetenie a tinerimei ar trebui să fie deprinderea cu singurătatea, fiindcă în ea este un izvor de fericire și de liniște sufletească. Din toate aceste urmează că acela se află mai bine care nu se încrede decât în sine însuș și își află întru toate mulțămirea în sine; Cicero zice chiar: *„Nemo potest non beatissimus esse, qui est totus aptus ex sese, quique in se uno ponint omnia.“* („Nu poate să nu fie cel mai fericit acela care atârnă cu totul numai de sine însuș și și-a pus toate în sine.“ *Paradox*, II). Apoi, cu cât cineva

află mai mult în sine, cu atât mai puțin pot să-i fie alții. Un fel de simțire a deplinei îndestulări oprește pe oamenii de valoare și bogăție internă de a aduce însoțirii cu ceilalți jertfele cele însemnate ce le cere, necum de a o căuta cu abnegație de sine înșii. Însușirea contrară face pe oamenii cei de rând așa de sociabili și acomodanți: lor le este mai ușor a răbda pe alții decât a se răbda pe sine. La aceasta se mai adaogă că ceea ce are adevărată valoare nu se prețuiește în lume și ceea ce se prețuiește nu are valoare. Dovadă și urmare la aceasta este retragerea tuturor oamenilor eminenți. Așadar, pentru acela care găsește ceva în sine va fi o regulă în adevăr înțeleaptă dacă, la întâmplare, își va mărgini trebuințele numai pentru a-și mări libertatea și dacă nu va îngădui persoanei sale, care tot stă în câteva relații neapărate cu lumea omenească, decât cea mai puțină întindere în această privință.

Pe de altă parte, ceea ce face oamenii sociabili este neputința lor de a suporta singurătatea și în singurătate de a se suporta pe sine. Goliciunea lor dinlăuntru și urâtul îi mână în societăți, precum și prin străinătate și pe drumuri. Spiritului lor îi lipsește puterea elastică de a-și da mișcare proprie; de aceea mulți caută întărirea lui prin vin și ajung astfel la beție. Din aceeași cauză le trebuie totdeauna deșteptarea din afară și anume cea mai energică, adică aceea prin ființe de asemene. Fără ea spiritul lor, sub propria sa povară, se strânge, își istovește mișcarea și cade într-o letargie grea[1]. Asemene s-ar putea zice că fiecare din ei este numai o fracție mică din ideea omenirii și că îi trebuie, prin urmare, multă complectare prin alții pentru a produce

[1] După cum e știut, relele se ușurează când se rabdă în comun; între aceste par a socoti oamenii și urâtul, de aceea se asociază unii cu alții pentru a se plihtisi împreună. Precum iubirea vieței, bine cercetată, nu este decât frica morții, tot așa *instinctul social* al oamenilor nu este direct, adică nu se întemeiază pe iubirea societății, ci pe teama de *singurătate*; căci nu este atât încântătoarea înfățișare a celorlalți ce o caută, ci este mai mult pustietatea singurătății și monotonia propriei conștiințe, de care fug. Pentru a scăpa de aceasta se mulțămesc și cu o societate rea și primesc sila și greutățile ce le aduce orice societate – dacă, din contra, antipatia în contra tuturor acestora a biruit și, în urmă, a prins rădăcină obiceiul singurătății și întărirea în contra impresiei ei dintâi, așa încât nu mai produce efectele numite mai sus, atunci putem rămânea cu multă tihnă totdeauna singuri fără a dori societatea, tocmai fiindcă trebuința ei nu este directă și fiindcă ne-am deprins cu însușirile binefăcătoare ale singurătății.

o conștiință omenească oarecum mai întreagă; dimpotrivă, cine este om întreg, om *par excellence*, acela înfățișează o unitate și nu o fracție, și, prin urmare, se îndestulează în sine. În acest înțeles, societatea de rând se poate compara muzicei rusești de cornuri, în care fiece corn nu are decât un singur ton și numai prin consonanța exactă a tuturor se produce o melodie. Căci monoton ca unul din acele cornuri cu un singur ton este spiritul și sufletul mai tuturor oamenilor, și mulți din ei au aerul de a gândi numai la un singur lucru, incapabili de a mai concepe și altă idee. De aici dar se explică nu numai urâtul lor, ci și dorința de a fi în societate și de a se mișca tot cu grămada, ca în mijlocul unei cirezi *the gregariousness of mankind.* Monotonia propriei sale ființe îi devine fiecăruia din ei nesuferită – *omnis stultitia laborat fastidio sui* – numai împreună și prin asociare sunt ceva, tocmai ca acei corniști. Din contra, omul plin de spirit este de comparat unui virtuos, care își execută concertul si[n]gur; sau și clavirului. Căci precum acesta, de sine singur, este o mică orchestră, așa este el o lume în mic, și ceea ce sunt ceilalți cu toții împreună se înfățișează la el în unitatea unei singure conștiinți. Ca și clavirul, el nu este o parte dintr-o simfonie, ci este potrivit pentru solo și pentru singurătate; iar dacă totuș este ca să lucreze cu ei împreună, atunci nu o poate face decât ca voce principală cu acompaniare, ca și clavirul, sau pentru a indica tonul la muzica vocală, ca și clavirul. Cine însă iubește societatea își poate însemna din această comparare regula de a suplini întrucâtva prin cantitate ceea ce lipsește în calitatea persoanelor cu care este în relații. Cu un singur om plin de spirit poate avea destulă societate; dar dacă nu află decât soiul de rând, atunci este bine de a avea multe exemplare din acest soi, pentru ca din varietatea și conlucrarea lor să rezulte ceva – și Dumnezeu să-i dăruiască răbdare pentru aceasta.

Din acel gol și acea sărăcie dinlăuntru a oamenilor trebuie să ne explicăm asemene pentru ce, dacă vreodată niscai oameni de un soi mai ales formează o societate pentru vreun scop nobil, ideal, rezultatul iesă mai totdeauna așa că din acea *plebs* a omenirei, care în câtime nenumărată, ca jivinele, îndesește și acopere tot locul și este totdeauna gata de a se apuca de toate fără osebire, pentru a veni în ajutorul urâtului lor, precum în alte împrejurări a lipsei lor, se vâră sau se insinuează câțiva și acolo, și atunci sau strică în curând lucrul întreg sau îl prefac așa încât devine aproape contrarul primului scop.

De altmintrelea sociabilitatea se poate privi ca o încălzire sufletească a oamenilor prin olaltă, analoagă celei fizice, ce, la frig mare, o produc prin îmbulzeală. Dar cine are însuș multă căldură sufletească nu are nevoie de asemene grupare. După toate aceste, sociabilitatea cuiva stă aproape în proporție inversă cu valoarea lui intelectuală, și „a fi nesociabil“ mai că vrea să zică „a fi un om de calități mari“.

Omul cu o inteligență mai înaltă găsește în singurătate două foloase: întâi, de a fi cu sine însuș și al doilea, de a nu fi cu alții. Pe folosul din urmă trebuie să punem un mare preț, dacă ne aducem aminte câtă silă, greutate și chiar primejdie aduce cu sine orice relație de societate. „*Tout notre mal vient de ne pouvoir être seuls*“, zice La Bruyère. *Sociabilitatea* se ține de aplecările primejdioase, ba chiar pernicioase, fiindcă ne pune în raport cu ființe a căror mare majoritate e rea în morală, și tâmpită sau rătăcită ca inteligință. Cel nesociabil nu are trebuință de ei. A afla în sine însuș atât încât să nu-ți trebuiască societatea este o mare fericire deja numai fiindcă mai toate suferințele noastre se nasc din societate, și liniștea intelectuală, care, pe lângă sănătate, este elementul cel mai esențial al fericirii noastre, se primejduiește prin orice relații și, prin urmare, nu poate exista fără o măsură însemnată de singurătate. Pentru a se împărtăși de fericirea liniștei intelectuale, filosofii cinici renunțau la orice avere; cine pentru acelaș scop renunță la societate a ales mijlocul cel mai înțelept. Căci este pe atât de nemerit pe cât este de frumos ceea ce zice Bernardin de St. Pierre: „*la diète des aliments nous rend la santé du corps, et celle des hommes la tranquillité de l'âme*“. Prin urmare, cel ce se împrietenește din vreme cu singurătatea, ba chiar se dedă a o iubi, acela a dobândit o mină de aur. Dar nu toți o pot, departe de aceasta. Căci, precum la început nevoia împreunează pe oameni, așa îi împreunează, după încetarea ei, urâtul. Când ar lipsi amundouă aceste, toți ar rămânea singuri, mai întâi fiindcă numai în singurătate se potrivește împrejurimea cu importanța exclusivă, ba chiar unică, ce o are fiecare în ochii săi proprii și care în mijlocul lumii se reduce la nimic, primind la fiece pas un dureros *dementi.* În acest înțeles singurătatea este chiar starea firească a fiecăruia: ea îl așează din nou, ca pe Adam, în barca primitivă a fericirii, potrivită cu natura lui.

Dar și Adam nu avea tată și nu avea mamă! De aceea iarăș, într-un alt înțeles, singurătatea nu este firească omului, întrucât adică, la intrarea sa în lume, nu s-a găsit singur, ci între părinți, frați și surori,

așadar în societate. Prin urmare, iubirea singurătății nu poate exista ca aplecare primitivă, ci se naște numai în urma experienței și a cugetării; și aceasta se va întâmpla în proporția dezvoltării propriei puteri intelectuale, dar totdeodată și împreună cu înaintarea în vârstă, după care, de regulă, dorința de societate a orcăruia va sta în raport invers cu vârsta sa. Copilul cel mic plânge și se vaită îndată ce rămâne singur fie numai câteva minute. Pentru băiat singurătatea este o mare pedeapsă. Junii se asociază ușor întreolaltă; numai cei distinși și mărinimoși dintre ei caută uneori deja izolarea; dar a rămânea o zi întreagă singuri le vine încă greu. Bărbatului însă îi este ușor: poate sta multă vreme singur, și cu cât este mai bătrân, cu atât mai mult moșneagul, care din generațiile dispărute este unica rămășiță și nu mai are nici plăcere, nici putere pentru distracțiile vieței, își găsește în sigurătate adevăratul său element. Totdeauna însă, în fiecare individ, creșterea aplecării spre izolare și singurătate va sta în raport cu valoarea sa intelectuală. Căci ea, după cum am zis, nu este curat firească, direct născută din vreo trebuință, ci numai efectul experienței și a cugetării asupra ei, mai ales al cunoștinței dobândite despre mizerabila constituție morală și intelectuală a celor mai mulți oameni, unde încă, pentru a aduce răul la culme, imperfecțiile morale și intelectuale ale unui individ conspiră și-și ajută unele altora, de unde apoi se produc tot felul de fenomene dezgustătoare, care fac relațiile cu cei mai mulți oameni neplăcute, ba chiar nesuferite. Astfel se întâmplă că, deși în această lume multe lucruri sunt foarte rele, totuș cel mai rău rămâne societatea, așa încât însuș Voltaire, francezul cel sociabil, a fost silit a zice *la terre est couverte de gens qui ne méritent pas qu'on leur parle.* Acelaș motiv îl dă și blândul Petrarca pentru iubirea cea tare și statornică de singurătate:

Cercato ho sempre solitaria vita
(Le rive il sanno, e le campagne, e i boschi),
Per fuggir quest'ingegni storti e loschi
Che la strada del ciel'hanno smarita.

În acelaș înțeles explică el lucrul în frumoasa sa carte *De vita solitaria*, ce pare a fi servit lui Zimmermann de model pentru celebrul său *Über die Einsamkeit.* Tot acea origine numai secundară și indirectă o arată și Chamfort când zice, în maniera sa sarcastică: *„on dit quelquefois d'un homme qui vit seul, il n'aime pas la société. C'est souvent comme si on disait d'un homme qu'il n'aime pas la promenade, sous le prétexte qu'il ne se promène pas volontiers le soir dans la forêt de Boudy.*" În acelaș înțeles zice Saadi în *Gulistan:* „de atunci am luat ziua bună de la societate și ne-am propus calea singurătății: căci *siguranța este în singurătate*". Tot așa se exprimă Iordanus Brunus: *„tanti uomini che in terra hanno voluto gustare vita celeste, dissero con una voce: «ecce elongavi fugiens et mansi in solitudine»*". („Atâția oameni din cei ce au vrut să guste pe pământ viața cerească au zis într-un glas: «iaca m-am depărtat fugind și am rămas în singurătate»".) În acelaș înțeles spune persul Saadi, în *Gulistan*, despre sine însuși: „sătul de prietenii mei din Damasc, m-am retras în pustie lângă Ierusalim, pentru a căuta tovărășia dobitoacelor". În scurt, toți au vorbit în asemene înțeles, câți i-a format Prometeu dintr-un lut mai bun. Ce plăcere ar putea găsi în relația cu niște ființe cu care nu au vreo altă legătură de întovărășire decât prin partea cea mai de rând și cea mai puțin nobilă a firei lor, adică prin cea de toate zilele, cea trivială și comună, și cărora, fiindcă nu se pot înălța la nivela celorlalți, nu le rămâne decât a-i înjosi până la a lor, precum și caută? Este dar un simț aristocratic, prin care se hrănește aplecarea spre izolare și singurătate. Toți nemernicii sunt sociabili, de ți-e milă de ei; dar dacă, din contra, un om este de un gen mai înalt, se arată mai întâi prin aceea că nu găsește plăcerea în ceilalți, ci preferă societății lor din ce în ce mai mult singurătatea și apoi, înaintând în vârstă, ajunge cu încetul la înțelegerea că, lăsând la o parte puține esceptii, în lume nu este altă alegere decât între singurătate și înjosire. Și oricât pare de aspru acest adevăr, se află totuși mărturisit de chiar Angelus Silesius, cu toată blândeța și iubirea sa creștinească:

Die Einsamkeit ist Noth; doch sei nur nicht gemein,
So kannst du überall in einer Wüste sein.

. . . . înjosit să nu fie
Atuncea pretutindenea va fi ca în pustie.

Iar în ceea ce privește spiritele cele mari, credem că va părea un lucru prea firesc dacă acești adevărați educatori ai întregului neam omenesc au tot așa de puțină plecare de a se întovărăși adese cu ceilalți, pe cât o au pedagogii de a se amesteca în jocurile cetelor de copii ce huiesc în jurul lor. Căci ei, care au venit pe lume, pentru a-i conduce în oceanul rătăcirilor lor spre direcția adevărului și a-i retrage din abisul întunecat al crudității și înjosirii lor spre sus, la lumină, spre

cultură și nobilire – ei trebuie, ce e drept, să trăiască între ei, fără însă a se ținea de ei, se simt, prin urmare, din tinerețe, ca ființe osebite de celelalte, dar nu ajung decât cu încetul, cu anii, la înțelegerea lămurită a lucrului după care apoi se îngrijesc, a adăoga pe lângă depărtarea lor spirituală de ceilalți și pe cea fizică și a se feri ca nu cumva vreunul să le vină mai în apropiere, afară numai dacă este mai mult sau mai puțin eximat de înjosirea obștească.

Din toate aceste dar rezultă că iubirea de singurătate nu se naște direct și ca un instinct primitiv, ci se dezvoaltă indirect mai ales la spirite mai deosebite și încetul cu încetul, nu fără luptă în contra aplecării firești spre societate, ba uneori chiar cu opoziția șoptirilor mefistofelice:

Hör auf, mit deinem Gramm zu spielen,
Der, wie ein Geier, dir am Leben frisst:
Die schlechteste Gesellschaft lässt dich fühlen
Dass du ein Mensch mit Menschen bist.

Singurătatea este soarta tuturor spiritelor eminente: ei o vor deplânge uneori, însă o vor alege totdeauna ca pe cel mai mic dintre două rele. Dar cu vârsta crescândă *sapere aude* devine tot mai ușor și mai natural în această privință, și după 60 de ani aplecarea spre singurătate este în adevăr firească, ba chiar instinctivă. Căci acum toate se împreunează pentru a o susține. Motivul cel mare pentru sociabilitate, iubirea de femei și instinctul sexual, nu mai lucrează; ba nesexualitatea bătrâneței întemeiază chiar un fel de mulțămire cu sine însuși, care absoarbe cu încetul toată aplecarea spre societate; de la mii de iluzii și fantasmagorii a revenit omul; viața activă îi este de regulă terminată, de așteptat nu mai așteaptă nimic, planuri și intenții încă nu mai are: generația proprie, de care se ține el, nu mai trăiește; încunjurat de un veac străin, bătrânul a devenit obiectiv și din fire izolat. Pe lângă aceste zborul timpului e mai grăbit, iar mintea lui ar vrea să se mai folosească de el. Căci, dacă numai capul și-a păstrat puterea sa, cunoștințele cele multe și experiența dobândită, *prelucrarea* cu încetul îndeplinită a tuturor gândirilor, marea deprindere și ușurința întrebuințării tuturor facultăților face tocmai acum studiul de orice fel mai interesant și mai ușor decât oricând. O mie de lucruri, care mai nainte parcă erau învălite în negură, se văd cu lămurire: rezultatele se desfășură și bătrânul își simte toată superioritatea. În urma experienței îndelungate el a încetat de a aștepta mult de la oameni, căci aceștia, luați în întregul, nu se țin de ființele care câștigă fiind cunoscute mai de aproape; din contra, știe că, afară de rarele escepții fericite, nu va întâlni alta decât exemplare foarte defecte ale firei omenești, pe care este mai bine să le lase neatinse. Cel înaintat în vârstă dar nu mai este expus la iluziile obicinuite, pătrunde îndată valoarea fiecăruia și nu simte decât foarte rar dorința de a sta în relații mai de aproape cu el. Astfel iubirea singurătății, care mai nainte trebuia să fie dobândită în luptă cu aplecarea socială, a devenit acum naturală și simplă: te afli în singurătate ca peștele în apă. De aceea orice individualitate eminentă, prin urmare neasemănată cu ceilalți, prin urmare singuratică, se simte, prin această izolare esențială a ei, apăsată în anii tinereței, dar ușurată la bătrânețe.

Căci, ce e drept, de această fericire a bătrâneței se împărtășesc oamenii numai în proporția puterilor lor intelectuale, așadar capul cel eminent mai nainte de toți; însă într-un grad mai mic fiecine. Numai naturele cele de tot înjosite și sărăcoase vor simți la bătrânețe aceeași plăcere pentru societate ca mai nainte: ele devin o sarcină pentru societatea, cu care nu se mai potrivesc, și ajung de-abia a fi suferite, pe când mai nainte erau căutate.

Din arătatul raport invers între numărul anilor vieței și gradul fericirii noastre se mai poate trage și o considerare teleologică. Cu cât e omul mai tânăr, cu atât are mai mult de învățat, în orice privire: natura dar l-a îndemnat la învățământul mutual, pe care-l primește fiecine în relațiile cu semenii săi și în privința căruia societatea omenească se poate numi un mare institut de educație Bell-Lancastriană; căci școlile și cărțile sunt instituții meșteșugite, foarte depărtate de la planul naturei! Cu bună plănuire dar omul urmează la acel institut de instrucție naturală cu atât mai des cu cât e mai tânăr.

„Nihil est ab omni parte beatum“ („nimic nu este în toate privirile fericit“), zice Horaț, și după proverbul indic nici un lotos fără coadă. Astfel și singurătatea, pe lângă multe bune, are și ea micile ei greutăți și neplăceri, care însă, în comparare cu acele ale societății, sunt de puțină însemnătate, din care cauză cel ce simte ceva în sine va găsi totdeauna mai ușor de a trăi fără oameni decât cu dânșii. De altmintrele între acele inconveniente este unul pe care nu-l cunoaștem așa de ușor ca pe celelalte; precum adică trupul nostru, dacă ședem tot în casă, devine prea simțitor pentru influințele din afară și se îmbolnăvește la orice aer mai rece, asemene, prin retragere și singurătate

prelungită, inima ne devine așa de simțitoare, încât prin cele mai neînsemnate întâmplări, cuvinte sau chiar numai gesturi, ne găsim neliniștiți, de nu jigniți sau vătămați, pe când cel ce rămâne tot în învălmășag, nici că mai ia în băgare de samă asemenea lucruri.

Cine însă, mai ales în vârsta mai tânără, cu tot dezgustul legitim de oameni, care l-a alungat de atâte ori în singurătate, tot nu e în stare a suferi mai multă vreme pustietatea ei, aceluia îi dau sfatul să se deprindă a-și aduce o parte a singurătății în societate, așadar să învețe de a fi, până la oarecare grad, și în societate singur, să nu spună dar îndată celorlalți ceea ce gândește și, pe de altă parte, să nu pună mare temei pe ceea ce zic ei, din contra, să nu prea aștepte mult de la ei, nici în privința morală, nici în cea intelectuală, și astfel, în fața opiniilor lor, să-și întărească acea indiferență care este mijlocul cel mai sigur pentru a avea o toleranță lăudabilă. Atunci, deși în mijlocul lor, nu va fi totuși prea mult în societatea lor, ci își va păstra o privire obiectivă față de ei; aceasta îl va apăra de o atingere prea de aproape cu societatea și, prin urmare, de orice feștelire, necum vătămare. Avem chiar o expunere dramatică, vrednică de cetit, a acestei sociabilități restrânse sau încunjurate de șanțuri, în comedia *El Café o sea la comedia nueva* de Moratin, și anume în caracterul lui Don Pedro, mai ales sc. 1 și 3 din actul întâi. În acest înțeles societatea se poate compara unui foc la care omul cuminte se încălzește în depărtarea potrivită, pe când nebunul își bagă mâna în el și după ce s-a ars fuge în răceala singurătății și se vaietă că-l arde.

10) *Pizmuirea* este firească omului: totuși este un vițiu și în același timp o nefericire[1]. Trebuie dar să o privim ca dușmanul fericirei noastre și să o înădușim ca pe un demon rău. La aceasta ne învață Seneca în frumoasele cuvinte: *„nostra nos sine comparatione delectent: nunquam erit felix quem torquebit felicior“* (*De ira*, III, 30), și iarăși: *„quum adspexeris quot te antecedant, cogita quot sequantur“* (*Ep.*, 15) („Să ne bucurăm de ale noastre fără comparație cu alții: niciodată nu vei fi fericit dacă te supără că e cineva mai fericit.“ „Când ai văzut câți sunt înaintea ta, gândește-te câți sunt în urmă.“) Să ne uităm dar mai des la aceia care se află mai rău decât noi decât la cei ce ne par a se afla mai bine. Ba la vreo întâmplare în adevăr nefericită chiar mângâierea

[1] Pizma oamenilor arată cât se simt de nefericiți; și atenția lor necurmată pentru ceea ce sunt și ce fac alții, cât le este de urât.

cea mai puternică, deși scoasă din acelaș izvor ca și pizmuirea, ne-o va da privirea de nefericiri mai mari decât ale noastre, apoi și relațiile cu oameni care se află în aceleași împrejurări, cu *sociis malorum*.

Atât despre partea activă a pizmuirii. Despre cea pasivă trebuie să știm că nu este ură mai neîmpăcată decât pizma; din care cauză n-ar trebui să ne silim cu tot deadinsul de a o deștepta, ci am face mai bine a ne lipsi de această plăcere, ca de multe altele, din cauza urmărilor primejdioase.

Sunt *trei aristocrații:* 1) a nașterei și rangului; 2) a banilor, 3) a spiritului. Cea din urmă, proprie vorbind, este cea mai însemnată, și se și recunoaște astfel, dacă i se lasă timpul. Chiar Friedrich cel Mare a zis: *„les âmes privilégiées rangent à l'égal des souverains“*, și a zis-o către mareșalul Curții, care se mira de ce, pe când miniștrii și generalii mâncau la masa mareșalilor, Voltaire să fie așezat la masa prinților domnitori cu rudele lor. Fiecare din aceste aristocrații este încunjurată de o armată a *pizmuitorilor* ei, care sunt în ascuns înverșunați în contra celor ce se țin de ea, și dacă nu au cumva frică de aceștia, se opintesc în felurite chipuri ca să le dea a înțelege că nu sunt nimic mai mult decât ei înșii. Dar tocmai aceste opintiri dovedesc credința lor contrară. Purtarea ce trebuie să o păzească cei pizmuiți împotriva pizmuitorilor consistă în a-i videa în depărtare de sine și a se feri pe cât se poate de orice relații cu ei, așa încât să rămână despărțiți prin o mare distanță; iar unde aceasta nu e cu putință, în răbdarea foarte liniștită a opintirilor lor, a căror izvor le neutralizează. Și în adevăr această prevedere o și vedem pretutindene întrebuințată. Din contra, cei ce se țin de una din acele aristocrații se împacă de regulă bine și fără pizmă cu cei din celelalte două; căci fiecare își pune în cumpănă valoarea sa împotriva celorlalte.

11) Când îți propui ceva, gândește-te matur și de mai multe ori înainte de a lucra, și chiar după toată cugetarea amănuntă, mai lasă o parte și pentru neajunsul minții omenești îndeobște, în urma căruia tot se mai pot întâmpla lucruri ce era peste putință de a le afla sau a le prevedea și care pot zădărnici întregul plan. Această nesiguranță va apăsa cumpăna totdeauna spre partea cea rea și ne va da sfatul, la lucrurile cele mari, să nu punem nimic în mișcare fără nevoie; *quieta non movere*. Iar dacă odată ai luat hotărârea și ai pus mâna la lucru, așa încât mișcarea e începută și nu mai rămâne decât a-i aștepta

sfârșitul, atunci nu te mai turbura prin repetarea cugetărilor asupra celor făcute și a temerilor de primejdiile putincioase; ci acum scoate-ți lucrul din minte, ține saltarul cu gândirea lui închis și liniștește-te în încredere, că te-ai gândit la timpul tău pre cât ai putut. Acest sfat ni-l dă și proverbul italian *„legala bene, e poi lascia la andare“*, adică: „leag-o bine și apoi dă-i drumul“. Dacă totuș nu izbutești, e de vină întâmplarea și greșelile, cărora sunt supuse toate lucrările omenești. Și Socrates, cel mai înțelept dintre oameni, avea trebuință de povățuirea unui *daemonion* în împrejurările sale private și personale, pentru a nimeri calea cea dreaptă sau cel puțin pentru a se feri de greșeli – o dovadă mai mult despre neajunsul minții omenești. Așadar, vorba, atribuită unui papă, că la orice nefericire ce ni se întâmplă suntem noi de vină, fie măcar în parte, nu este absolut și totdeauna adevărată, deși se potrivește în cele mai multe cazuri. Aceasta par a o simți oamenii când caută a-și ascunde nefericirea, pe cât pot, și a-și da aerul că sunt mulțumiți. Le e teamă să nu crează lumea că suferința e acolo unde e și vina.

12) La o nefericire ce s-a și întâmplat și, prin urmare, nu se mai poate schimba, nici că să ne gândim cum s-ar fi putut înlătura și ce bine ar fi fost dacă făceam altfel: căci tocmai asemenea gânduri măresc durerea și o fac nesuferită, așa încât ne și prefac în ceea ce numesc grecii *heavtontimorumeni*, chinuitori de noi înșine. Să ne luăm, dimpotrivă, după regele David, care, pe cât timp îi zăcea fiul său bolnav, stăruia din toate puterile la Jehova cu plângeri și rugăciuni; dar după ce i-a murit, a dat din umeri și nu s-a mai gândit la el. Cine însă nu se simte destul de ușor pentru aceasta, acela să-și găsească adăpost în fatalism și să înțeleagă marele adevăr că tot ce se întâmplă *trebuie* să se întâmple și, prin urmare, nu se poate încunjura.

Cu toate aceste, regula de mai sus e bună numai în parte; e bună adică pentru a ne ușura și a ne liniști deocamdată în momentul nefericirii. Însă atunci când nefericirea, precum mai adeseori se întâmplă, este, în tot sau în parte, vina noastră, fie din lipsă de îngrijire, fie din prea mare îndrăzneală – este de mare folos, pentru a ne învăța minte și a ne îndrepta în viitor, să ne pedepsim pe noi înșine și să nu ne crutăm durerea de a cugeta de repețite ori cum am fi putut face mai bine. Iar mai ales greșelile ce, fără îndoială, sunt din vina noastră, să nu ni le ascundem, precum avem obiceiul, nici să ni le înfrumusețăm sau să le micșorăm, ci să ni le mărturisim și să ni le punem lămurit

în toată mărimea lor înaintea ochilor, pentru a putea lua cu tărie hotărârea de a nu mai cădea în ele pe viitor. Ce e drept, făcând așa, simțim durerea cea mare de a fi nemulțămiți cu noi înșine; însă – vorba grecească, ό μη δαρεις ἀνϑρωπος ὀν παιδευεται, creșterea omului nu se face fără luptă.

13) La tot ce ne privește pe noi, în bine și în rău, trebuie să ne ținem fantazia în frâu: mai întâi dar să nu ne facem iluzii strălucitoare, fiindcă sunt prea scumpe și suntem prea curând siliți a le perde iarăș, cu multe oftări din parte-ne! Mai mult însă să ne păzim de a nu ne turbura cumpătul prin închipuirea unor nefericiri numai posibile. Căci dacă aceste ar fi cu totul lipsite de adevăr sau cel puțin luate prea de departe, atunci, deșteptându-ne din acel vis, am ști îndată că au fost numai închipuiri, și ne-am bucura cu atât mai mult de o realitate mai fericită, luându-le poate numai drept o povață de a ne păzi mai din vreme de nefericiri foarte îndepărtate, dar posibile. Însă cu asemene nefericiri nu se joacă fantasia ușor și degeaba: de voie bună ea își țese numai năluciri vesele. Materia visurilor ei celor triste sunt niște întâmplări nenorocite, care întrucâtva ne amenință în adevăr, deși din depărtare: pe aceste le mărește, face să ne pară mult mai posibile și mai apropiate decât sunt, și le zugrăvește în chipurile cele mai grozave. De asemenea visuri, după ce ne deșteptăm, nu putem scăpa cu aceeași ușurință ca de cele vesele: căci pe aceste din urmă se însărcinează însași realitatea a le împrăștia și ne lasă de-abia o slabă speranță în viitorul lor posibil. Dar dacă ne lăsăm în voia gândurilor negre (în ceea ce numesc englezii *blue devils*), atunci ne umplem capul cu închipuiri mai trainice; căci putința lor, în genere, nu se poate tăgădui, iar noi nu ne aflăm totdeauna în stare de a măsura cu dreptate gradul acestei putințe, așa încât se preface curând în probabilitate, și deodată ne vedem inima cuprinsă de neliniște și de groază. Este dar mai bine să privim lucrurile care se țin de starea noastră, bună sau rea, numai cu ochiul rațiunii și al judecății, și operăm, prin urmare, în reflecție rece și necolorată, cu simple noțiuni și *in abstracto*. Fantasia n-are ce căuta aici, căci să judece ea nu e în stare, ci aduce numai imagini înaintea ochilor, care mișcă inima degeaba și adese o chinuiesc. Mai ales sara ar trebui să păzim regula aceasta. Căci precum întunericul ne face fricoși și ne arată pretutindenea figuri înspăimântătoare, tot așa lucrează asupra noastră nelămurirea gândirilor; și orice nedumerire naște nesiguranță. Astfel obiectele meditațiunii, dacă se țin de

împrejurările noastre personale, iau sara, când oboseala a învălit mintea și judecata într-o întunecime subiectivă, când intelectul e ostenit și nu poate pătrunde în măduva lucrurilor, în acest timp, zic, obiectele meditațiunii noastre iau ușor un aer primejdios și se prefac în gogorițe. Îndeosebi ni se întâmplă aceasta la vreme de noapte, în pat, când mintea este cu totul obosită și judecata nu-și mai poate îndeplini chemarea ei firească, pe când fantasia rămâne încă deșteaptă: atunci noaptea acopere toate lucrurile, văzute și nevăzute, cu coloarea ei cea neagră. Astfel gândurile noastre înaintea adormirii sau mai ales când ne trezim în mijlocul nopții, schimonosesc mai totdeauna lucrurile și le întorc pe dos, tocmai ca și visul, și încă, dacă este vorba de interesele personale, le fac negre și groaznice ca urgia. Dimineața dispar toate aceste stafii înspăimântătoare, precum dispare visul, așa ne spune proverbul spaniol: „*noche tinta, blanco el dia*" („noaptea e mânjită, albă e ziua"). Dar chiar și sara, îndată ce s-au aprins lumânările, mintea și ochiul nu mai văd așa de bine ca ziua; de aceea nici nu se potrivește sara pentru meditarea lucrurilor serioase, necum neplăcute. Adevăratul timp al meditărilor este dimineața, care și de altmintrelea este timpul lucrării de orice fel, fie intelectuală, fie trupească. Căci dimineața este tinerețа zilei; toate atunci sunt vesele, proaspete și ușoare, omul se simte în putere și are toate calitățile lui în deplină dispoziție. De aceea să nu și-o scurteze sculându-se prea târziu, nici să și-o piardă în ocupații sau conversări nevrednice, ci să o privească ca o quintesență a vieței și oarecum să o aibă de sfântă. Sara, dimpotrivă, este bătrânețea vieței: atunci suntem slabi, vorbareți și cam ușori. Orice zi este o *mică viață*: orice deșteptare și sculare o mică naștere, orice nouă dimineață o mică tinerеță, orice culcare și adormire o mică moarte.

Dar îndeobște, starea sănătății, somnul, hrana, temperatura, vremea, împrejurimea și multe alte lucruri din afară au o mare înrâurire asupra dispoziției noastre, iar aceasta asupra gândirilor. De aceea atât părerile noastre despre un lucru, cât și destoinicia noastră pentru o lucrare sunt așa de supuse timpului și chiar locului, și bine a zis Goethe:

Vezi să nu vie-n zadar
Buna dispoziție,
Căci îți vine rar.

Și nu numai la concepțiuni obiective și la gândiri originale trebuie să le aștepți pe ele, dacă și când au bunavoința de a veni, ci chiar și chibzuirea matură asupra unui interes personal nu se poate face totdeauna la un timp de mai nainte hotărât și pentru care ne-am pregătit, ci își alege singură vremea ei, când atunci șirul ideilor potrivite se deșteaptă și se mișcă de la sine și noi îl urmăm cu toată luarea-aminte.

Tot de această regulă a înfrânării fantasiei se ține și sfatul ca să nu o lăsăm să ne împrospăteze și să ne zugrăvească din nou suferințele noastre de mai nainte, nedreptățiri, pagube, pierderi, ofense, vătămări ș.c.l., căci prin aceasta ni se trezește iarăș mânia adormită, indignarea și toate patimile urâte și ne mânjește cugetul. Precum, după frumoasa comparare a neoplatonicului Proclos, în orice oraș pe lângă oamenii de bine locuiesc și adunăturile societății, tot așa se află în orice om, și în cel mai eminent, dispoziția pentru partea cea înjosită și chiar bestială a naturei omenești. Acest nomol nu trebuie scormonit și plebea n-are ce căuta pe la ferestre, căci aspectul ei este hidos; acea fantasie neînfrânată însă joacă rolul demagogilor. Și apoi, orice neplăcere din partea oamenilor sau a lucrurilor, fie cât de mică, dacă ne tot gândim la ea și ne-o zugrăvim cu colori vii și în proporții mai mari, se poate umfla ca un monstru, de care ne înspăimântăm; dimpotrivă, să ne deprindem a privi neplăcerile cu sânge rece și fără nici o încărcare, pentru a le putea purta mai ușor.

Precum obiectele mici, dacă le ținem prea aproape de ochi, ne mărginesc horizontul și ne împedecă vederea, tot așa persoanele și lucrurile din apropierea noastră zilnică, fie chiar cele mai neînsemnate și mai de rând, ne vor atrage luarea-aminte și încă într-un mod neplăcut, depărtând ideile și obiectele mai mărețe. Să ne ferim dar de această disproporțiune și să o îndreptăm.

14) La privirea lucrurilor ce nu le avem ne vine ușor gândul: „dar dacă ar fi ale mele?" și ne face să simțim lipsa. Însă ar fi mai bine să ne întrebăm uneori: „dar dacă nu ar fi ale mele?", adică să ne încercăm a privi lucrurile ce le avem în adevăr cum ne-ar părea dacă le-am fi pierdut; și anume toate lucrurile: avere, sănătate, prieteni, iubire, nevastă, copii, cai și câni: căci de obicei numai perderea ne învață a cunoaște prețul lor. În urma acestui mod de a le privi vom simți mai întâi cu mai multă mulțămire că le avem încă, și al doile, vom lua toate măsurile în contra perderii lor, așadar nu ne vom risca averea, nu vom supăra pe prietenii noștri, nu vom duce în ispită credința soției noastre, vom păzi sănătatea copiilor ș.c.l. Adeseori, căutăm a

înveseli tristeța actualității prin speculări asupra putinței unui viitor mai favorabil și născocim felurite speranțe himerice, care mai de care încărcate cu dezamăgiri, care se simt îndată ce se lovesc și se sparg de realitatea cea aspră. Mai bine ar fi să ne îndeletnicim în speculările noastre cu relele putincioase și să ne pregătim astfel mijloace de apărare împotriva lor, sau surprinderi plăcute, dacă nu se întâmplă. Că ar fi mai bine se vede din veselia ce o simțim de câte ori am scăpat dintr-o frică. Din când în când este chiar de folos să ne închipuim că nefericirile cele mari ce ne pot ajunge s-au și întâmplat, pentru a putea purta cu atât mai ușor pe cele mici, ce ne ajung în adevăr, adică mângâindu-ne cu privirea la mai marile rele neîntâmplate. Însă pentru această regulă să nu uităm pe cea de mai sus.

15) Fiindcă toate lucrurile și întâmplările ce ne privesc se petrec și se încrucișează fără nici o rânduială, fără relație întreolaltă, în cel mai viu contrast și fără vreo altă legătură decât numai aceea că sunt întâmplări privitoare la persoana noastră: de aceea și gândirea și îngrijirea noastră pentru ele trebuie să fie tot așa de abruptă, ca să se potrivească. Dacă dar ne apucăm de una, trebuie să abstragem de celelalte și să ni le scoatem din minte, pentru a ne putea îngriji sau bucura de toate sau a le suferi la timpul lor, cu nepăsare de ce-ar mai fi alăturea: să avem doar oarecum ca niște saltare sau cutii în minte și să putem deschide una, lăsând pe toate celelalte închise. Folosul ce-l tragem atunci este că împiedicăm grijele apăsătoare de a ne strica orice plăcere a momentului și de a ne răpi întreaga liniște, că o chibzuire nu înădușă pe alta, că nu grija pentru vreun lucru însemnat aduce cu sine negrijirea multor altora mai mici, și așa mai departe. Îndeosebi însă cine e în stare a avea gândiri înalte și alese, să nu-și umple și să nu-și cutrupească mintea cu lucruri personale și cu griji prea de rând, așa încât să oprească intrarea ideilor: căci aceasta ar însemna, cum zic latinii, *„propter vitam vivendi perdere causas"*, a perde, din cauza vieței, tocmai cauzele pentru care viețuim. Ce e drept, pentru o asemenea conducere și schimbare a direcției omului se cere, precum pentru atâte alte împrejurări, stăpânire de sine; întru aceasta însă să ne întărească observarea că omul trebuie să sufere foarte multă silă și stăpânire din afară, de care nimeni nu scapă în cursul vieței sale, dar că o mică înfrânare ce ne-o aplicăm noi înșine, la timpul și locul nemerit, ne ferește mai pe urmă de multa silă ce ne-o impun alții, precum o mică parte a cercului în chiar apropierea centrului răspunde unei părți de

o sută de ori mai mari la periferie. Prin nimic nu scăpăm mai bine de stăpânirea altora decât stăpânindu-ne pe noi înșine – acest înțeles îl are cuvântul lui Seneca (*Ep.* 37): *„si tibi vis omnia subjicere, te subjice rationi"* („dacă vrei să-ți supui toate, supune-te pe tine însuți rațiunii"). Pe lângă acestea, stăpânirea de noi înșine o avem totdeauna în mâna noastră și o mai putem îmblânzi la estremitate sau unde ne atinge partea prea simțitoare; pe când stăpânirea altora asupra noastră este fără milă și fără crutare. De aceea e lucru cuminte de a împedeca pe cea din urmă prin cea dintăi.

16) A punea stavilă dorințelor noastre, a ne înfrâna poftele, a ne stăpâni mânia, aducându-ne totdeauna aminte că nimeni din noi nu poate dobândi decât o foarte mică parte din lucrurile dorite, și pe când trebuie, din contra, să se aștepte la multe rele, cu un cuvânt dar a *ne abținea* și a *ne susținea* – aceasta este o regulă fără a cărei pază ne vom simți neapărat foarte nefericiți oricât de bogați și de puternici am fi. Aici țintește Horațiu când zice *(Epist.* I, 18*)*:

„Mai ales însă cetește și învață de la cei înțelepți în ce chip vei putea fi în stare a-ți duce viața ta în liniște, fără a fi mișcat și chinuit de pofte violente, nici de frică, dar nici de speranța unor lucruri ce nu prea sunt de folos."

17) Viața consistă în mișcare (ὁ βιος εν τη κινησει ἐστι), zice Aristoteles cu drept și învederat cuvânt; și precum viața noastră fizică nu este alta și nu se poate susține altfel decât prin o mișcare neîncetată, asemenea și viața noastră intelectuală cere tot mereu ocupație, fie prin fapte, fie prin gândiri. O dovadă ne dă nu mai departe decât baterea tobei cu degetele pe fereastră sau pe masă, de care se apucă oamenii lipsiți de alte idei sau ocupații, și nici nu poate fi altfel: esistența noastră este din fire neliniștită și fără repaos; de aceea nici nu putem suferi o încetare complectă a activității, fiindcă ne aduce în curând urâtul cel mai chinuitor. Această dispoziție firească trebuie să ne-o regulăm, pentru a o îndestula metodic și dar cu atât mai bine. Așadar, a lucra, a se ocupa de ceva, sau cel puțin a învăța este o condiție neapărată a fericirii omului: puterile lui cer întrebuințarea și el se bucură oarecum a le vedea sporul. Cea mai mare mulțămire între aceste o avem dacă facem ceva, dacă lucrăm la un lucru, fie un coș, fie o carte; și suntem de-a dreptul fericiți când vedem lucrarea din zi ce merge crescând sub mânele noastre și ajungând la bunul ei sfârșit. Această fericire ne-o dă un op de artă, o scriere, ba și numai un lucru de mână; dar,

ce e drept, fericirea este cu atât mai înaltă, cu cât lucrarea este mai aleasă. Cei mai fericiți sunt cei înzestrați mai presus de alții și care își simt puterea de a produce opere însemnate, mărețe și împreunate în una și aceeași direcție a ideilor. Căci atunci un interes mai înalt se întinde peste toată existența lor și îi dă ca un fel de ingredientă picantă, care, lipsind vieței celorlalți, o face foarte sarbădă în comparație. Căci pentru cei dintâi viața și lumea, pe lângă interesul material ce-l are în ochii tuturora deopotrivă, are un al doilea interes mai înalt, un interes formal, ca una ce cuprinde elementele operilor lor, întru a căror culegere stăruiesc cu silință toată viața, îndată ce grija și mizeria zilnică îi lasă să răsufle. Chiar și intelectul lor este oarecum împărțit în două: unul pentru relațiile obicinuite ca la toți ceilalți (dorințe și intențiuni personale), altul pentru perceperea curat obiectivă a lucrurilor. Astfel dar ei trăiesc două vieți, sunt și actori pe scenă și spectatori în parter, pe când ceilalți sunt numai actori. Însă fiecine, și cel mai de rând, să facă ceva după puterile sale; căci până într-atât ne vine de rău lipsa de lucrare regulată, încât o simțim chiar în călătorii mai lungi întreprinse de plăcere, unde din când în când suntem foarte nefericiți, fiindcă, fără a avea vreo ocupație, ne vedem oarecum scoși din elementul nostru firesc. A se trudi și a se lupta cu lucrurile și cu oamenii este menirea omului, precum este a sobolului de a săpa. Liniștea ce ne-ar da-o deplina mulțămire a unei plăceri ticnite și neîntrerupte ne-ar fi nesuferită. Biruirea greutăților este adevărata plăcere a vieței, fie greutățile materiale, ca la muncă și la negoț, fie spirituale, ca la învățătură și la invențiuni: lupta cu ele și izbânda sunt fericirea omului. Dacă-i lipsește prilejul, atunci și-l face el cum poate: după felul individualității sale, se apucă de vânătoare sau joacă bilboquet[1] sau, împins de îndemnul ascuns al naturei sale, caută materie de ceartă, sau se pune pe intrigi, sau iscodește vreo înșelăciune și tot felul de alte lucruri rele, numai pentru ca să scape de starea nesuferită a nelucrării. *Difficilis in otio quies*, adică: „grea este liniștea când n-ai ce face".

18) Ținta aspirărilor noastre să nu fie chipuri ale fantasiei, ci notiuni pătrunse cu mintea rece, dar îndeobște facem tocmai dimpotrivă, și dacă ne întrebăm mai de-aproape, găsim că la toate hotărârile noastre suntem în cea din urmă instanță înduplecați – nu prin

[1] Un fel de joc cu bile mici (*n. – T.M.*).

noțiuni sau judecăți, ci prin vreo imagine a fantasiei, cu care este îmbrăcată una din alternativele dintre care era vorba să alegem. În nu mai știu ce roman al lui Voltaire sau Diderot, eroul fiind tânăr și având a lua o hotărâre ca Hercules în răspântii, vedea virtutea totdeauna sub figura unui pedagog bătrân al său, ținându-i lecții de morală cu tabacherea în mâna stângă și cu priza în mâna dreaptă, pe când vițiul avea figura frumușică a fetei de la iatacul mumei sale. Mai ales în tinerețe ni se fixează ținta fericirii sub forma unor imagini care se înfățișează înaintea ochilor închipuirii și ne rămân uneori statornice în toată viața. Dar ele în realitate nu sunt decât niște năluciri ademenitoare, și dacă le ajungem, se prefac în aer, și atunci înțelegem că nu au ținut nimic din ceea ce promiteau. De acest fel sunt scenele închipuite din viața casnică, patriarcală, socială, țărănească, imagini ale locuinței, împrejurimii, decorațiunilor, semnelor de respect și altele. *Chaque fou a sa marotte*: și imaginea iubitei nu este uneori altceva. Cum de ni se întâmplă așa este ușor de înțeles: o imagine intuitivă fiind oarecum mai de pipăit lucrează mai de-a dreptul asupra dorințelor noastre decât noțiunea, care, ca o gândire abstractă, ne dă numai generalități, fără acele amănunte individuale ce fac tocmai realitatea și, prin urmare, nu lucrează decât indirect asupra voinței noastre. Și cu toate aceste numai noțiunea se ține de cuvânt; a se încrede numai în ea este o dovadă de bună creștere intelectuală, ceea ce nu împiedică de a chema uneori în ajutor, pentru esplicare și parafrază, și unele imagini, însă *cum grano salis*.

19) Regula de mai nainte se poate subsuma sub regula mai generală că este bine să fim totdeauna stăpâni peste impresia momentului și a simțurilor îndeobște. Căci ea are prea multă putere în comparație cu simplele gândiri și cu știința abstractă, nu din cauza cuprinsului și valoarei ei, care adeseori este foarte mică, ci din cauza formei prin care poate fi primită intuitiv și se introduce în minte, turburând inima sau slăbindu-i hotărârile. Căci ceea ce se petrece în acest moment și se poate vedea își are concentrată totalitatea puterii sale într-o singură clipită și lucrează așa asupra noastră; pe când reflexiunile și rațiunile cer timp și liniște pentru a fi meditate una câte una, din care cauză nu se pot înfățișa toate într-un singur moment. De aceea un obiect plăcut, de care în urma reflexiunii am hotărât a ne abținea, ne atrage iarăși când îl vedem din nou; asemenea ne vatămă o opinie, deși îi cunoaștem incompetența, ne supără o ofensă, deși înțelegem cât

trebuie desprețuită; tot așa zece rațiuni în contra exist[enț]ei unui pericol se covârșesc prin falsa aparență a întâmplării lui reale ș.c.l. În toate acestea se ivește slăbiciunea primitivă a firii noastre intelectuale. De aceea femeile cad adeseori sub lovitura unei impresii momentane, pe când nici barbații nu prea au destulă cumpănire a rațiunii, pentru a nu suferi și ei de aceleași efecte. Unde dar nu putem stăpâni o asemenea impresie cu totul, prin simplele reflecții, acolo e mai nimerit să o neutralizăm prin cea contrară, d.e., impresia unei ofense prin vizitarea celor ce ne stimează, impresia unui pericol amenințător prin vederea mijloacelor de apărare sau de împotrivire. Și acel italian de care povestește Leibnitz (*Nouveaux essais*, I, 2, 11) a putut să reziste chiar durerilor torturei, aducându-și în timpul ei, cu intenție și fără nici o întrerupere, aminte de imaginea furcilor, la care l-ar fi adus mărturisirea lui; din această cauză și striga în tot timpul torturei din când în când *io ti vedo*, cuvinte pe care le-a explicat mai pe urmă în acel înțeles. Asemenea înțelegem cum atunci când toate persoanele dimprejurul nostru sunt de altă opinie decât noi și se poartă după dânsa, ne vine foarte greu de a nu ne îndupleca după ele, chiar dacă suntem încredințați de greșala lor. Unui rege fugar și urmărit, care călătorește în cel mai serios *incognito*, trebuie să-i fie o adevărată întărire a inimei de a vedea ceremonialul de supunere, ce în patru ochi i-l păzește tovarășul lui credincios și fără de care ar ajunge mai la urmă a se îndoi chiar de sine însuși.

20) După ce am lăudat încă în capitolul al doilea prețul cel mare al sănătății, ca una ce este cea dintâi și cea mai mare condiție a fericirii noastre, vreau să mai adaog aici câteva regule mai generale pentru întărirea și păstrarea ei.

Întărirea trebuie să o facem impuind trupului nostru, pe câtă vreme suntem sănătoși, atât în întregul lui cât și în fiecare parte, multe sarcini și osteneli și deprinzându-l a rezista influențelor de tot felul. Dar îndată ce ne simțim în stare bolnăvicioasă, peste tot sau numai în parte, trebuie să apucăm îndată calea contrară, și să cruțăm și să îngrijim cu tot dinadinsul trupul cel bolnav sau partea lui: căci cel ce sufere și este slăbit nu este destoinic pentru încercări de învârtoșare. Mușchii se întăresc prin multă întrebuințare, dar nervii se slăbesc. Să deprindem dar mușchii cu orice muncă potrivită, dar să ferim nervii de asemenea încercări; să ferim ochii de prea multă lumină, mai ales reflectată, de orice ostenire în vremea amurgului, precum și de o

privire țintită asupra obiectelor prea mici; asemenea urechile de prea mult vuiet, dar mai ales creierii de o ostenire silită, prea lungă sau la vreme nepotrivită; așadar, să-i lăsăm în pace în timpul mistuirii, fiindcă atunci aceeași putere care în creieri face gândirile lucrează în stomac și în intestine pentru a pregăti chimul și chilul; asemenea în timpul și în urma unei mari încordări musculare. Căci nervii motori sunt ca și cei sensibili; și precum durerea ce o simțim în mădularele vătămate își are adevăratul ei locaș în creieri, tot așa, vorbind exact, nu umblă și nu lucrează picioarele și mânele ci creierii, adică acea parte a lor care, prin mijlocul măduvei oblongate și a spinării, deșteaptă nervii acelor mădulare și produce mișcarea. De aceea și obosirea ce o simțim în mâni sau în picioare își are locașul ei adevărat în creieri, din care cauză numai acei mușchi se obosesc a căror mișcare este voluntară, adică purcede din creieri, iar nu aceia cari lucrează fără voia noastră, precum este inima. Este dar vederat că se slăbesc creierii când în acelaș timp sau în prea mici intervaluri sunt siliți și la o încordare intelectuală. Cu aceasta nu este în contrazicere experiența că adeseori la începutul unei primblări sau a unui mers mai scurt simțim un spor al mișcării noastre intelectuale, căci atunci nu sunt încă obosite acele părți ale creierilor, pe când o asemenea ușoară lucrare musculară și, în urma ei, o respirațiune sporită ajută circularea sângelui arterial și mai bine oxidat spre creieri. Mai ales însă trebuie să dăm creierilor tot somnul cât îl cere pentru întremarea lor: căci somnul este omului ceea ce este întoarcerea ceasornicului. Acea câtime de somn va fi cu atât mai mare cu cât sunt creierii mai dezvoltați și mai activi. A dormi însă peste măsură ar fi o perdere a vremii, căci atunci somnul este mai slab în intensitate cu ceea ce câștigă în extensiune[1].

În genere, trebuie să înțelegem că gândirea noastră nu este altceva decât funcționarea organică a creierilor și că, prin urmare, seamănă în privința încordării și a repaosului cu orice altă activitate organică. Precum prea multă încordare vatămă ochii, tot așa vatămă și creierii.

---

[1] Somnul este o bucată de *moarte*, ce o împrumutăm *anticipando* și cu care susținem și pre-nnoim viața sleită într-o zi. *Le sommeil est un emprunt à la mort.* Sau cu alte cuvinte: somnul este dobânda prealabilă a morții, care însași este plata capitalului. Aceasta se execută cu atât mai târziu cu cât dobânda este mai mare și se plătește mai regulat. (Vezi și *Lumea ca voință și reprezentare*, II, cap. 19, no. 4 și 12.)

Cu drept cuvânt s-a zis: creierii gândesc, precum mistuie stomacul. Închipuirea greșită despre un suflet imaterial, simplu, esențial și totdeauna cugetător, prin urmare neobosit, care ar ședea numai așa cu chirie în creieri și nu ar avea trebuință de nimic pe lume, a îndemnat desigur pe mulți oameni la o viață greșită și păgubitoare pentru inteligința lor, cum a fost, d.e., Frederic cel Mare, care s-a încercat odată de a se dezvăța cu totul de somn. Profesorii de filosofie ar face bine să nu mai întărească asemenea greșeli stricăcioase în urmările lor practice, prin o filosofie băbească ce vrea să umble numai după catihism. Trebuie să ne deprindem odată a privi puterile noastre intelectuale numai ca funcțiuni fiziologice, pentru a le trata, a le cruța și a le încorda potrivit cu această natură a lor și a nu uita că toată suferința, greutatea sau neregula fizică ori din ce parte a trupului afectează spiritul. Cea mai bună învățătură o putem lua aici din Cabanis, *Des rapports du physique et du moral de l'homme.*

Nepăzirea acestui sfat este cauza din care nu puține spirite mai înalte, precum și învățații mari, au ajuns a fi la bătrânețe tâmpiți, copilăroși și au căzut chiar în nebunie. Așa, d.e., renumiții poeți englezi din secolul nostru, ca Walter Scott, Wordsworth, Southey ș.a. erau la bătrânețe, și încă numai la vârsta de 60 de ani, cu mintea slăbită și incapabilă, ba chiar căzuți în imbecilitate; căci, atrași de onorarii din ce în ce mai mari, începuseră a cultiva literatura ca o meserie și astfel, scriind pentru bani, s-au nimicit în încordări peste fire. Cine însă își pune Pegasul în jug și își mână Muza cu biciul se va vedea pedepsit întocmai ca cel ce se obosește prea mult în serviciul Venerei. Mi-e teamă că și Kant, în anii săi mai înaintați, după ce ajunsese în sfârșit a avea un mare renume, și-a ostenit mintea prea mult și astfel și-a cauzat a doua copilărie a celor din urmă patru ani a vieței sale.

C. DESPRE PURTAREA NOASTRĂ CĂTRĂ ALȚII

21) Pentru a trăi în lume este bine să avem multă provizie de *minte* și de *inimă*: de minte, pentru a fi prudenți și a ne păzi de pagubă; de inimă, pentru a fi indulgenți și a ne feri de ceartă.

Cine trebuie să trăiască între oameni nu are voie să disprețuiască nici o individualitate absolut, fie cea mai rea, mai mizerabilă sau mai de râs, ca una ce este o dată făcută de natură și pusă în lume. Din contra, are să o ia ca un lucru fatal, care în urma unui principiu etern și metafizic trebuie să fie așa precum este; iar la cazurile prea tari să-și zică: „astfel este lumea, nu e vina mea". Dacă face altfel, este nedrept și provoacă pe celalalt la luptă pe viață și pe moarte. Căci nimeni nu-și poate schimba adevărata sa individualitate, adică temperamentul său, caracterul său moral, puterile judecății, fizionomia sa ș.c.l. Deci dacă îl osândim în toată firea sa, apoi atunci nu-i mai rămâne decât de a ne combate ca pe dușmanul său de moarte; căci noi nu-i îngăduim dreptul de a exista decât sub condiția de a nu mai fi ceea ce din fire trebuie să fie. De aceea dar, spre a putea trăi între oameni, trebuie să-i lăsăm pe toți în felul lor, oricum s-ar fi brodit, și nu avem decât a ne gândi cum să ne folosim de ei după firea și îngăduința lor; dar nu a spera în vreo schimbare, nici a-i osândi absolut în ceea ce sunt. Acesta este înțelesul proverbului german: *leben und leben lassen* (trăiește tu și lasă pe alții să trăiască). Dar împlinirea acestei datorii este pe atât de grea pe cât este de dreaptă; și fericit e cel ce se află în poziție de a nu fi silit să aibă a face cu oarecare oameni. Deocamdată, spre a ne învăța să suferim oamenii, este bine – și prilejul îl avem în toate zilele – să ne deprindem răbdarea cu lucruri neînsuflețite, care în urma necesității mecanice sau, în genere, fizice se împotrivesc cu tărie la încercările noastre. Răbdarea astfel dobândită o putem apoi întrebuința și la oameni, aducându-ne aminte că și ei, ori de câte ori ni se împotrivesc, o fac dintr-o necesitate tot așa de neapărată și izvorâtă din chiar firea lor, ca și lucrurile neînsuflețite, din care cauză este tot așa de nechibzuit de a ne mânia de faptele lor, precum ar fi de a ne mânia de o peatră ce ne cade în drum. Mai cuminte este adeseori să ne zicem: „de schimbat tot nu-l pot schimba, așadar să mă folosesc de el".

22) Este de mirat cât de ușor și de curând se arată în conversație homogeneitatea sau heterogeneitatea minții și a inimei dintre oameni; în cel mai mic lucru se simte. Să fie vorba de lucrurile cele mai străine și mai indiferente: totuș, între cei din fire heterogeni, aproape orice opinie a unuia va displăcea mai mult sau mai puțin celuilalt, unele chiar îl vor supăra. Cei homogeni, din contra, simt îndată și în toate un fel de împotrivire, care, unde homogeneitatea e mare, se împreunează într-o deplină armonie chiar în *unisono*. De aici se înțelege mai întâi pentru ce oamenii de rând sunt așa de sociabili și-și găsesc pretutindenea cu atâta ușurință sindrofia cea mai plăcută – dar știi! oameni de soi, tot unul și unul. Cei aleși o pătesc din contra, și cu cât sunt mai eminenți, cu atât mai mult; așa încât, în singurătatea lor, pot simți uneori o adevărată bucurie când întâlnesc în altcineva

măcar numai o fibră omogenă cu a lor, chiar de ar fi cât de mică. Căci fiecine nu poate fi altuia mai mult decât îi este acesta lui. Adevăratele spirite înalte locuiesc ca vulturii în vârf de munte, în singurătate! Dar al doilea vedem de aici cum cei deopotrivă se găsesc cu atâta iuțeală încât pare că se simt atrași de magnetism: sufletele amice se salută din depărtare. Aceasta, ce e drept, vom avea prilejul a o observa mai des în oamenii cei răi la inimă sau mărginiți la minte; însă numai fiindcă aceștia există cu miile și milioanele, pe când naturele mai bune și mai alese sunt și se numesc rare. Astfel dar, spre pildă, într-o mare societate îndreptată spre scopuri practice, doi oameni de nimic se vor cunoaște îndată unul pe altul, parcă ar purta cocardă, și se vor lipi pentru a unelti vreo faptă rea sau vreo trădare. Asemenea dacă, *per impossibile*, ne închipuim o societate numeroasă alcătuită numai din oameni cu minte și plini de spirit, afară de doi neghiobi, care s-ar fi furișat și ei printre ceilalți, atunci acești doi se vor simți atrași de o simpatie reciprocă și în curând fiecare din ei se va bucura din inimă că tot a găsit cel puțin un singur om cu minte. Este în adevăr un lucru interesant de a vedea cu ochii săi cum doi inși, mai ales din cei înapoiați la minte și la inimă, se recunosc la cea dintâi privire, își dau osteneala de a se apropia unul de altul, se salută cu toată bucuria și aleargă spre olaltă parc-ar fi cunoscuți din vechime; așa este de interesant și de surprinzător lucrul, încât îți vine să crezi, după învățătura metempsihozei buddhaiste, că au fost împrieteniți într-o viață de mai nainte.

Ceea ce însă ține chiar pe oamenii ce de altmintrele se potrivesc unii cu alții în oarecare depărtare de olaltă și uneori deșteaptă poate și o dizarmonie trecătoare între ei este nepotrivirea dispoziției momentane, care mai totdeauna este alta pentru unul și alta pentru altul, după cum este în acel moment poziția fiecăruia, ocuparea, împrejurimea, starea trupească, șirul gândirilor ș.c.l. De aici se nasc disonanțe și între persoanele cele mai armonice. Puterea de a aplica totdeauna corecțiunea cerută pentru dizolvarea acelei disonanțe și pentru introducerea unei temperaturi de vibrațiune egală ar fi rezultatul celei mai înalte culturi. Așa este de trebuincioasă egalitatea dispoziției pentru relațiile omenești încât și o societate foarte numeroasă se animează în preschimbarea părerilor și se interesează cu plăcere, îndată ce un obiect comun, fie o primejdie, sau o speranță, sau o știre, sau o priveliște rară, o scenă de teatru, o muzică, sau altele, le atrage luarea-aminte a tuturor în acelaș timp. Căci atunci se covârșesc toate

interesele private și se produce o unitate generală a dispoziției. În lipsă de asemenea influențe obiective, societățile aleargă la cele subiective, și astfel buteliile au ajuns mijlocul obicinuit de a aduce o dispoziție egală între cei adunați. Chiar ceaiul și șocolata slujesc aceluiaș scop.

Însă din dizarmonia care între oamenii ce trăiesc împreună se produce cu atâta ușurință prin deosebirea dispoziției momentane, se înțelege în parte cum aducerea-aminte, ca una ce este scoasă de sub toate aceste influențe neplăcute, deși trecătoare, idealizează pe fiecine și uneori îl încunjură chiar cu o adevărată aureolă. Aducerea-aminte lucrează ca lintea convergentă din *camera obscură*: ea contrage toate și produce astfel o imagine mult mai frumoasă decât originalul. Mulțămirea de a ne vedea astfel priviți, o putem dobândi până la un punct chiar prin orice absență. Căci deși idealizarea aducerii-aminte cere mai mult timp pentru a-și îndeplini lucrarea, totuși începutul îl face îndată. De aceea, dacă voim să fim prudenți cu cunoscuții noștri și cu amicii cei buni, este bine ca și lor să nu ne arătăm decât cu întreruperi mai mari. La revedere vom simți atunci îndată că aducerea-aminte a fost la lucru.

23) Nimeni nu poate vedea peste sine. Prin aceasta vreau să zic că nimeni nu vede în altul mai mult decât este el însuș; căci nu-l poate primi, nici înțelege decât în măsura propriei sale inteligințe. Dacă aceasta este din cele mai de rând, atunci toate darurile minții, și cele mai strălucite, nu vor avea nici un efect asupra lui și el nu va vedea în omul de talent decât partea cea de rând a individualității lui, așadar numai slăbiciunile lui și greșelile de caracter și de temperament. În acestea i se va încheia toată ideea despre el. Iar însușirile intelectuale mai înalte vor exista pentru el tot așa de puțin precum există colorile pentru cel orb. Căci toate spiritele sunt nevăzute pentru cine nu are însuș spirit, și orice prețuire este productul înmulțirii între valoarea celui prețuit cu sfera intelectuală a prețuitorului. De aici urmează că în conversație ești totdeauna coborât la nivelul celui cu care vorbești fiindcă tot ce ai tu mai presus de el dispare, și nici că se simte măcar abnegațiunea întrebuințată pentru o asemenea nivelare. Dacă ne gândim acum de ce soi sunt cei mai mulți oameni, cât de înjosiți sunt în minte și în inimă, vom înțelege că nu este cu putință de a vorbi cu ei fără a ne înjosi și noi pentru acel timp (după analogia distribuirii electrice) și vom lua totodată cu plăcere hotărârea de a nu ne mai amesteca într-o societate cu care nu putem comunica decât prin

ceea ce ar numi francejii *la partie honteuse* a naturei noastre. Vom înțelege asemenea că, față cu neghiobii și cu nebunii, nu este decât un mijloc pentru a ne arăta noi cu minte, și acesta este: de a nu deschide vorba cu ei. Dar atunci, ce e drept, o putem păți uneori în societate ca un jucător care a venit la un bal unde nu întâlnește decât ologi: cu cine să joace?

24) Acel om își câștigă stima mea, ca unul ales între o sută, care, având să aștepte ceva și stând dar neocupat, nu începe îndată să bată tactul sau să ciocănească cu tot ce-i cade sub mână, cu bastonul, cu cuțitul, cu furculița sau cu orice. Poate *gândește* la ceva. Celor mai mulți, dimpotrivă, li se vede că la dânșii auzirea și vederea au luat locul gândirii: ei bat toba cu degetele pentru a-și aduce aminte de propria lor existență; adică dacă nu au o țigară la îndemână, care le slujește așa de bine. Din aceeași cauză îi vezi mereu cu ochii și cu urechile deschise la orice se întâmplă în jurul lor.

25) Rochefoucauld a făcut observarea nemerită că este greu de a admira pe cineva și de a-l iubi în același timp[1]. Ar trebui dar să alegem dacă voim să dobândim iubirea sau admirarea oamenilor. Iubirea lor e totdeauna egoistă, deși în chipuri foarte felurite. Și apoi mijloacele prin care o câștigăm nu sunt totdeauna din acele de care ne-am putea mândri. Mai ales va fi cineva iubit în proporția în care va împuțina pretențiile lui la mintea și la inima celorlalți, și anume le va împuțina serios și fără prefacere, și nu prin acea indulgență care naște din dispreț. Dacă ne aducem acum aminte și de vorba lui Helvetius: *„le degré d'esprit nécessaire pour nous plaire est une mesure assez exacte du degré d'esprit que nous avons"* – apoi urmează din aceste premise concluziunea. Însă cu admirarea oamenilor este dimpotrivă: ea li se impune fără voia lor și de aceea se și ascunde mai totdeauna. Dar totdeauna ne dă, înlăuntrul nostru, o mulțămire mult mai mare. Admirarea stă dar în legătură cu meritul nostru, ceea ce nu se poate zice totdeauna de iubire; căci aceasta este subiectivă, iar aceea obiectivă. De folositoare însă e mai folositoare iubirea.

[1] Maximele de care vorbește Schopenhauer par a fi următoarele două: *„Nous aimons toujours ceux qui nous admirent, et nous n'aimons pas toujours ceux que nous admirons". „Il est difficile d'aimer ceux que nous n'estimons point; mais il ne l'est pas moins d'aimer ceux que nous estimons beaucoup plus que nous"* (*n. – T.M.*).

26) Cei mai mulți oameni sunt așa de subiectivi încât nimic nu are pentru ei un adevărat interes afară de ei înșii. De-aici vine că în tot ce se vorbește ei se gândesc îndată la ei și că orice relație întâmplătoare, fie cât de depărtată cu ceva ce le este personal, le atrage și le consumă toată luarea-aminte, așa încât nu mai au nici o putere pentru înțelegerea adevăratului obiect al vorbirii; și nici că au argumentele vreo tărie înainte-le, îndată ce sunt în contra interesului sau deșertăciunii lor. De aceea ei și sunt așa de ușor distrași, atinși, supărați sau ofensați, încât, vorbind cu ei despre orișice obiect, nu ne putem îndestul feri de vreo relație posibilă, poate nefavorabilă, a celor zise de noi cu prea prețioasa și prea delicata persoană a dumnealor, care se interesează numai de sine însăși și de nimica alta. Și pe când asemenea oameni nu au înțelegere, nici simțire pentru ceea ce este adevărat și nimerit, sau frumos, fin și spiritual în vorbele altora, au cea mai gingașă susceptibilitate pentru tot ce ar putea atinge fie cât pe de departe și indirect mica lor deșertăciune, sau ar putea să se reflecteze în mod nefavorabil asupra mult meritoasei individualități a dumnealor. Așa încât, cu ușurința lor de a fi vătămați, samănă cățelușilor celor mici, cărora le calci pe labă fără să vrei și ai pe urmă să le auzi chilălăitul; sau se pot compara și cu un bolnav plin de bube, de care trebuie să te ferești cu cea mai mare luare-aminte de a nu-l atinge. Dar unii merg așa de departe încât chiar mintea și spiritul ce le arată cineva, sau numai nu le ascunde îndestul în conversația cu ei, le iau de-a dreptul ca o ofensă, deși se prefac deocamdată; cel lipsit de experiență se gândește mai pe urmă și-și bate capul în zadar ca să înțeleagă prin ce și-a putut atrage ura și mânia lor. Însă tot așa de ușor este de a-i lingiși și de a-i câștiga. De aceea judecata le este mai totdeauna prevenită și nu e decât o opinie în favoarea partidei sau a castei lor, dar nu o judecată obiectivă și dreaptă. Cauza la toate aceste este că în ei intențiunile covârșesc cu mult inteligința, și slaba lor minte este de tot robită în slujba voinței, de care nu poate scăpa nici pentru un singur moment.

O dovadă oarecum colosală despre mizerabila subiectivitate a oamenilor, în urma căreia ei rapoartă toate în interesul lor și de la orice idee se întorc în linie dreaptă numai spre ei înșii, ne-o dă *Astrologia*, care pune mersul marilor corpuri cerești în relație cu nemernica persoană a omului și leagă cometele de pe cer cu certele și

fleacurile noastre de pe pământ. Aceasta însă s-a făcut în toate timpurile și în cele mai vechi. (Vezi, d.e., Stob., *Eclog.* I, 22, 9.)

27) Când se spune vreo neghiobie în public sau în societate, sau se scrie în literatură și află bună primire sau cel puțin nu este combătută, nu trebuie să desperăm și să credem că într-atât s-a încheiat lucrul, ci să știm și să ne mângâiem că mai pe urmă și încetul cu încetul se rumegă chestia, se meditează, se discută, se luminează și în cele mai multe cazuri ajunge a fi judecată după dreptate; așa încât, după un timp mai scurt sau mai lung, potrivit cu greutatea lucrului, văd în sfârșit mai toți ceea ce omul inteligent văzuse din capul locului. Deocamdată și până atunci nu ne rămâne decât de a avea răbdare. Căci un om cu mintea dreaptă între oameni cu mintea rătăcită este ca cel cu ceasornicul bine pus într-un oraș unde toate ceasornicele merg rău: el singur știe adevăratul timp, dar ce folos? toată lumea se îndreptează după cele greșite, chiar și aceia care știu că numai ceasornicul său arată timpul cel adevărat.

28) Într-un fel oamenii sunt ca copiii mici: dacă îi răsfeți se fac obraznici. De aceea nici nu trebuie să fii prea blând și prea iubitor cu ei. Precum rareori vei pierde un amic dacă îi refuzi un împrumut, dar foarte ușor dacă i-l dai; asemene cu greu îl vei pierde prin o purtare mândră și cam nepăsătoare, însă adeseori prin prea multă întețire și preîntâmpinare, ca una ce-l face arogant și nesuferit și apoi cauzează ceartă. Dar mai ales nu pot oamenii să se împace cu ideea că ai neapărată trebuință de ei: aceasta îi face numaidecât aroganți și obraznici. La unii se întâmplă aceasta întrucâtva și numai prin faptul că te pui în relație cu ei, poate vorbind cu ei adeseori sau vorbind ceva mai intim: de îndată își închipuiesc că de-acum trebuie să le mai treci unele cu vederea și se încearcă a întinde marginile politeței. De aceea și sunt așa de puțini oamenii cu care să poți fi în relații intime, și mai ales trebuie să te ferești de a te lega mai de-aproape cu caractere înjosite. Iar de cumva vreunul se prinde a crede că am eu mai multă nevoie de el decât el de mine – apoi deodată îi este parcă i-aș fi furat ceva și caută în toate chipurile să-și răzbune și s-o ia înapoi. Numai atunci când nu ai nici o trebuință de ceilalți și când le dai să priceapă aceasta poți păstra superioritatea în relațiile tale cu oamenii. De aceea este prudent dacă din când în când vei lăsa să simtă pe oricine, fie bărbat, fie femeie, că te poți prea bine lipsi de el: aceasta întărește prietenia. Ba chiar nu strică, pentru cei mai mulți oameni, dacă faci să se strecoare din timp în timp câte o picătură de dispreț în contra lor: cu atâta mai mult vor ținea la prietenia ta. *Chi non istima vien stimato*, zic șireții de italieni, adică: „cine nu stimează este stimat". Dar dacă în adevăr punem cel mai mare preț pe cineva, atunci trebuie să i-o ascundem parc-ar fi o crimă. Aceasta nu e tocmai lucru plăcut, dar are folosul de a fi adevărat. Nici cânilor nu le poți arăta fără pagubă multă prietenie, necum oamenilor.

29) Oamenii de un talent mai înalt și cu inimă aleasă arată foarte des, mai ales în tinerețe, o mare lipsă de cunoștință a lumii și de prudență în afaceri, sunt dar expuși a fi ușor înșelați și amăgiți, pe când ființele mai de rând înțeleg mult mai bine și mai iute cum se fac treburile. Cauza este că, în lipsă de experiență, omul judecă după firea sa înnăscută (adică *a priori*) și că îndeobște nici o experiență nu este atât de tare pe cât este firea noastră înnăscută. Aceasta însă ajută pe oamenii cei de rând, dar pe cei aleși și eminenți nu, ca unii ce tocmai prin eminența lor se deosebesc așa de mult de ceilalți; calculând ei dar gândurile și faptele altora după sine înșii, socoteala nu se potrivește. Însă chiar dacă vreunul din cei buni a învățat, în sfârșit, din povățuirea altora și prin ceea ce a pățit el însuș (așadar, *a posteriori*), cât de puțin trebuie să aștepte de la oameni îndeobște, fiindcă între dânșii 5 din 6 părți sunt astfel făcuți în privința morală sau intelectuală încât cine nu e din împrejurări pus în relație cu dânșii, face mai bine să fugă din capul locului de ei și, pe cât se poate să rămână afară din orice contact – totuș cu greu va dobândi, vreodată o idee *destul de rea* despre micimea și mișelia lor, ci cât trăiește, va avea să o mai întindă și să o complecteze înșelându-se deocamdată foarte des, în paguba sa. Și apoi iarăș, după ce în adevăr și-a întipărit în minte povățuirea experienței, i se va întâmpla totuș că, dând peste o societate de oameni ce nu-i cunoaște încă, îi va veni mirarea cum toți împreună, după vorbele și fețele lor, au aerul de a fi foarte cuminte, de treabă, sinceri, cinstiți și virtuoși, ba uneori chiar și inteligenți și plini de spirit. Dar aceasta nu trebuie să-l amăgească: căci simpla explicare este că natura nu face ca poeții cei răi, care, când vor să ne înfățișeze oameni de nimic sau smintiți, îi desemnează în trăsuri așa de mari și de groase, încât pare că vezi îndărătul fiecărei figuri pe însuș poetul care dezminte mereu simțirile și cuvintele lor și ne strigă în gura mare: „acesta e un om de nimic, acesta e un om nebun: nu vă încredeți în ceea ce zice". Natura, din contra, face ca Shakespeare și Goethe, în

a căror opere fiecare persoană, și dacă ar fi însuș diavolul, pe cât timp stă înaintea noastră și vorbește, are dreptate; fiindcă este înfățișată așa de obiectiv, încât suntem trași în apele ei și siliți a ne interesa de ea: căci este dezvoltată, tocmai ca operele naturei, dintr-un principiu intern, în puterea căruia faptele și vorbele ei ni se arată naturale și necesare. Așadar, cine așteaptă ca în lume dracii să umble cu coarne și nebunii cu clopoței va fi totdeauna prada sau unealta lor. La aceasta se mai adaogă apoi că în relațiile lor oamenii fac ca luna și ca gheboșii, adică își arată numai o parte, și că fiecine are chiar un talent înnăscut de a-și face prin mimică fizionomia sa într-o mască, care înfățișează bine ceea ce *ar trebui* să fie și care, fiind calculată esclusiv numai pentru individualitatea sa, îi șede și i se potrivește așa de întocmai, încât iluzia este deplină. Masca și-o pune, de câte ori este vorba de a se linguși și de a produce o bună impresie. În asemenea fățărnicii să ne încredem ca în maștele de ceară, aducându-ne aminte nemeritul proverb italian: *„non è si tristo cane che non meni la coda"*, cum am zice: și javra știe să dea din coadă.

În orice caz însă să ne ferim cu îngrijire de a nu avea o opinie prea bună de cunoscuții noștri cei noi; dacă nu vrem să fim mai totdeauna dezamăgiți, spre rușinea noastră sau chiar spre pagubă. Aici e locul să observăm și aceasta: tocmai în lucrurile cele mici, unde omul nu-și ia timpul de a se preface, se arată caracterul; atunci putem adeseori, în cele mai neînsemnate acțiuni sau numai în unele maniere, să observăm ușor egoismul cel nemărginit, care nu se gândește niciodată la alții și care apoi nu se poate ascunde nici în lucrurile mari, deși caută a se masca. Și să nu pierdem asemene prilejuri de observare. Dacă cineva în întâmplările cele mici și în relațiile vieței de toate zilele, în lucrurile așa de neînsemnate, încât – după vorba latinului – nici o lege nu le ia în samă (*de minimis lex non curat*), dacă cineva – zic – în asemenea lucruri este fără respect pentru alții, nu caută decât folosul sau comoditatea sa în paguba altora, dacă ia numai pentru sine ceea ce trebuie să fie pentru toți ș.c.l., atunci să fim încredințați că în inima lui nu locuiește dreptatea, că, din contra, va fi și în lucrurile cele mari un om de nimic, îndată ce legea sau puterea nu-i va lega mânile, și în această încredintare să nu punem nici un temei pe moralitatea lui. Ba chiar cine, fără sfială calcă numai statutele clubului său, va călca și legile statului, îndată ce o va putea face fără primejdie.

Deci dacă un om cu care stăm în relații ne-a făcut vreo supărare, atunci avem să ne întrebăm de ce este relația lui așa de prețioasă încât voim să mai suferim încă o dată sau de mai multe ori aceeași supărare, poate și una mai tare. (Căci a uita și a ierta cu totul însemnează a arunca pe fereastră o esperiență foarte scump cumpărată.) De ne este, atunci să nu facem multă vorbă, căci vorbele sunt de puțin folos, ci să lăsăm lucrul să treacă cu dojană sau fără dojană, dar totodată să știm că prin aceasta ne-am abonat la a doua ediție a aceleiași supărări. De nu ne este, atunci să rupem de îndată și pentru totdeauna cu prea scumpul nostru amic sau, dacă este o slugă, să-i dăm drumul. Căci la întâmplare va face neapărat acelaș sau un asemenea lucru încă o dată, deși acum se jură pe toți dumnezeii și ne făgăduiește îndreptare. Toate, toate le poate schimba omul, dar pe sine însuș nu, propria sa fire nu și-o poate schimba. Căci caracterul este absolut incorigibil; fiindcă toate faptele omului izvorăsc dintr-un principiu intern, în puterea căruia el sub aceleași împrejurări face totdeauna acelaș lucru și nu poate să facă altfel. Să ne pătrundem odată despre ceea ce este așa-numitul „liber arbitriu" sau libertatea voinței, precum am arătat-o în disertația mea premiată asupra acestei întrebări, și să ne desfacem de închipuiri greșite. De aceea și împăcarea cu un amic cu care rupsesem relațiile este o slăbiciune pe care o plătim în ziua în care, la cel dintâi prilej, amicul nostru face din noi tocmai ceea ce ne cauzase ruptura, ba încă o face și mai tare, simțind pe tăcute că nu ne putem lipsi de dânsul. Tot așa e cu slugile izgonite, dacă-i primim din nou. Dar tot așa de puțin, și din aceeași cauză, trebuie să ne așteptăm că cineva în împrejurări *schimbate* va face ceea ce făcuse mai nainte. Din contra, oamenii își schimbă simpatiile și purtarea cu aceeași iuțeală cu care li se schimbă interesul; și încă politica lor trage polițele cu o scadență așa de scurtă, încât am trebui să fim noi și mai scăzuți la minte pentru a nu le protesta.

Presupuind dar că vrem să știm cum va fi cineva într-o poziție în care avem de gând să-l punem, nu trebuie să ne întemeiem pe cuvintele și făgăduințele lui. Căci presupuind chiar că vorbește cu sinceritate, totuș vorbește despre un lucru pe care nu-l cunoaște. Nu ne rămâne dar decât a calcula purtarea lui, cumpănind poziția în care va intra cu caracterul lui și căutând a prevede spre ce parte se va pleca cumpăna la caz de conflict.

Pentru a dobândi o deplină și lămurită înțelegere, așa cum trebuie să o avem despre adevărata și trista calitate a oamenilor, precum sunt îndeobște, este foarte instructiv de a compara și a ne esplica purtarea și apucăturile lor în literatură, și *viceversa*. O asemenea comparare ne folosește pentru a nu ne pierde încrederea în noi înșine și nici siguranța judecății asupra lor. Însă întru aceasta nu trebuie să ne supere sau să ne întristeze nici un caz de vreo deosebită mișelie sau neghiobie, ce-l întâlnim în viață sau în literatură, ci trebuie să ne rămână numai un obiect de studiu, ca un nou semn al caracteristicei neamului omenesc, de care e bine să ne aducem aminte. Atuncea îl vom privi cam în felul în care privește mineralogul un specimen foarte caracteristic al unui mineral. Escepții există, există chiar necrezut de mari, și deosebirile individualităților sunt enorme; însă, luată în întregul ei, lumea – precum din vechime s-a zis – este în proastă stare: cei sălbateci se mănâncă unii pe alții, cei civilizați se înșală unii pe alții, și aceasta se numește soarta lumii. Ce sunt statele alta, cu toată mașinăria lor meșteșugită pentru cele dinăuntru și pentru cele din afară, și cu puterea lor executivă, decât mijloace de apărare pentru a ținea în frâu nedreptatea cea desfrânată a oamenilor? Nu vedem noi pretutindenea în istorie cum toți regii, îndată ce țara lor se bucură de oarecare prosperitate, se folosesc de aceasta pentru a tăbărî cu armatele lor ca niște bandiți peste statele vecine? Și mai toate războaiele nu sunt oare în adevăratul lor scop niște prădăciuni pe o scară mai mare? În antichitatea dintâi, precum în parte și în veacul de mijloc, cei biruiți se făceau robii biruitorilor, adică, vorbind mai simplu, trebuiau să muncească pentru aceștia; tot aceasta trebuie să facă și cei ce plătesc contribuțiile de război; adică își dau roadele muncii agonisite mai nainte. *„Dans toutes les guerres il ne s'agit que de voler"*, zice Voltaire, și nemții ar trebui s-o țină minte.

30) Nici un caracter nu este așa încât să poată fi lăsat în deplina sa voie, ci toate au trebuință de a fi îndreptate prin noțiuni și maxime. Dar cine vrea să ajungă prea departe cu asemenea îndreptări, adică vrea să-și alcătuiască un caracter, nu izvorât din firea sa înnăscută, ci produs numai prin reflecțiune, așadar meșteșugit, va simți în curând adevărul versului latin: *„Naturam expelles furca, tamen usque recurret"*. („Dacă ai alunga natura chiar cu furca, tot se va întoarce pe undeva înapoi.") Căci poți foarte bine să înțelegi o regulă pentru purtarea ta către alții, poți chiar să o afli tu însuți și să o esprimi în cuvinte nemerite, și totuș în viața reală să păcătuiești îndată în contra ei. Însă prin aceasta să nu te descurajezi și să nu gândești că este cu neputință de a-ți regula purtarea în lume după principii și maxime, lăsându-te numai în voia firii tale și a întâmplării. Ci cu înțelepciunea vieții tale este ca cu toate preceptele teoretice și cu regulele practice: a le pricepe este lucrul dintâi, dar a învăța aplicarea lor este lucrul al doilea. Cel dintâi se dobândește prin rațiune deodată, cel de-al doilea însă prin deprindere, încetul cu încetul. Arăți școlarului apucăturile pe instrument, paradele și atacurile cu fleureta: le greșește îndată, deși are toată bunăvoința și crede că va fi cu neputință a le observa în iuțeala cetirii notelor și în aprinderea luptei cu arme; dar cu încetul tot le învață, prin deprindere, alunecând, căzând și sculându-se iarăș. Tot așa este cu regulele gramaticei la vorbirea și scrierea latinească. Tot așadar ajunge și cel necioplit a fi om de Curte, cel sincer rezervat, cel cu inima înaltă ironic. Însă o asemenea dresură, ce și-o impune omul prin un obicei îndelungat, o va simți totdeauna ca un fel de silă de din afară, în contra cărei nu încetează niciodată firea lui de a se împotrivi întrucâtva și pe care uneori o azvârle pe neașteptate. Căci toată purtarea după maxime abstracte se rapoartă la purtarea după dispozițiile firești și înnăscute ca o făptură mecanică, d.e. un ceasornic, unde forma și mișcarea este impusă cu sila unor materii străine acestei forme și mișcări, la organismul viețuitor, unde forma și materia se pătrund una pe alta și alcătuiesc o unitate. În acest raport dintre caracterul dobândit și cel înnăscut se adeverește cuvântul lui Napoleon: *„tout ce qui n'est pas naturel est imparfait"*, care îndeobște se aplică la toate, fie fizice, fie morale, și de la care nu cunosc decât o singură escepție: aventurinul natural, ce – după spusa mineralogilor – este mai pe jos de cel artificial.

De aceea să ne și ferim de orice fel de *afectație*. Ea nu ne poate atrage decât dispreț: întâi ca înșelăciune, care arată și lașitate, fiind întemeiată pe teamă; al doile, ca o osândă a omului prin sine însuș, căci vrea să treacă de ceea ce nu este, dar despre care crede că ar fi mai bine decât ceea ce este. A afecta o calitate, a se făli cu ea însemnează a mărturisi că nu o ai. Fie curaj, fie erudițiune, sau inteligință, sau spirit, sau noroc la femei, sau avere, sau naștere, sau orice-ar fi lucrul cu care se fălește cineva – din fălirea lui înțelegi că tocmai acolo simte o lipsă: căci cine are în adevăr și pe deplin o calitate acela nici nu se gândește a o afecta sau a o scoate prea mult la iveală, ci este liniștit în privința ei. Aceasta vrea să zică și proverbul spaniol:

„herradura que chacolotea clavo le falta“ („când potcoava țăcănește îi lipsește un cui“). Ce e drept, după cum am spus-o la început, nimeni nu trebuie să se lase în toată voia lui și să se arăte tocmai cum este, fiindcă multele părți urâte și bestiale ale naturei noastre trebuiesc acoperite; însă aceasta ne dă numai dreptul de a ascunde ceva ce este, adică de a disimula, dar nu de a afecta ceva ce nu este, adică de a simula. Și apoi trebuie să știm că o afectație se cunoaște îndată, înainte chiar de a se ști de ce fel este; și, în sfârșit, nici nu poate ține multă vreme, ci masca tot cade odată. (Vezi ce zice și Seneca, *De Clementia*, I, 1.)

31) Precum purtăm greutatea corpului nostru fără a o simți, pe când simțim greutatea oricărui corp străin ce voim a mișca, tot așa nu vedem greșelile și vițiurile noastre, ci numai pe ale altora. Pentru aceasta însă fiecine are în celalalt o oglindă, în care poate vedea lămurit propriele sale viciuri, greșeli și deprinderi uricioase. Dar cei mai mulți fac ca și cânele care latră la oglindă, fiindcă nu știe că se vede pe sine însuș, ci crede că este alt câne. Cine critică pe alții lucrează la propria sa îndreptare. Așadar, acei care au aplecarea și deprinderea de a supune înăuntrul lor toată purtarea altora unei critice amănunte și aspre, lucrează prin aceasta la îndreptarea și perfecționarea lor proprie: căci vor avea sau destulă dreptate, sau cel puțin destulă mândrie și deșertăciune pentru a se feri înșii de ceea ce dojănesc așa de des în alții. Cei toleranți fac dimpotrivă, ei se țin după versul lui Horațiu: *„hanc veniam damus petimusque vicissim“*, cum am zice: îți dau voie ție, dă-mi voie și mie. Evanghelia moralizează foarte frumos despre paiul în ochiul altuia și despre bârna în ochiul meu; însă firea ochiului este așa că vede înspre afară, dar nu se vede pe sine; de aceea observarea critică a greșelilor altora este un mijloc foarte potrivit pentru descoperirea lor în noi înșine. Pentru îndreptarea noastră ne trebuie o oglindă. Regula aceasta este adevărată și în stil și literatură: cine în asemenea materie admiră neghiobiile cele nouă, în loc de a le critica, acela le va și imita. De aceea se și lățesc în Germania așa de tare. Germanii sunt foarte toleranți: se și vede. *„Hanc veniam damus petimusque vicissim“* este deviza lor.

D. DESPRE PURTAREA NOASTRĂ ÎN RELAȚIE CU SOARTA ȘI CU ÎNTÂMPLĂRILE LUMII

47) Cu orișice haine s-ar îmbrăca viața omenească, ea are pretutindenea aceleași elemente și, prin urmare, în lucrurile de căpetenie

este pretutindenea aceeași, fie petrecută în colibă sau la curtea domnească, în mănăstire sau la armată. Să pară întâmplările, aventurile, norocirile și nenorocirile oricât de felurite ar voi: ele tot nu sunt altfel decât ca marfa cofetarului: multe și felurite figuri, rotunde, colțurate și crestate, însă toate dintr-un singur aluat. Ceea ce se întâmplă unuia samănă cu ceea ce s-a întâmplat altuia mult mai mult decât s-ar crede la auzul amundouă povestirilor. Și iarăș întâmplările vieței se pot asemăna cu figurele dintr-un caleidoscop în care avem aceleași bucățele de sticlă înaintea ochilor, însă de câte ori le scuturăm, vedem altceva.

48) Trei sunt puterile lumii, zice cu drept cuvânt un grec din antichitate: **συνεσις, κρατος και τυχη**, mintea, tăria și norocul. Eu unul cred că cea din urmă este cea mai puternică. Căci mersul vieței noastre samănă cursului unei corăbii: **τυχη**, soarta, adică norocul bun sau rău, joacă rolul vântului, care cu mare iuțeală ne duce departe înainte, sau ne aruncă departe înapoi și împotriva căruia toate opintirile noastre sunt foarte slabe; căci acestea joacă rolul vâslelor: când, prin munca multor ceasuri, ne-au dus o bucată de drum înainte, o suflare făr' de veste a vântului ne azvârle iarăș îndărăt, unde ne aflam. Dar când vântul ne este priincios, atunci ne duce așa încât nu mai avem trebuință de vâsle. Această putere a norocului o arată nu se poate mai nemerit un proverb spaniol: *„da ventura a tu hijo, y echa lo en el mar“* („dă-i noroc fiu-tău și aruncă-l în mare“).

Dar vor zice unii: norocul este dintre duhurile cele rele, acel în care nu trebuie să ne încredem. Așa este. Însă, pe de altă parte, cine este, între toți darnicii, singurul care, când dăruiește, ne și arată cu toată lămurirea că nu avem nici un drept la darurile lui, că nu avem să le mulțămim meritului nostru, ci numai bunătății și milostivirii lui și că tocmai de aici putem trage vesela speranță de a mai primi și pe urmă cu umilință vreun dar nemuritor? Este norocul, este acel noroc care pricepe arta împărătească de a ne face să simțim că, alăturea cu harul și cu mila lui, toate meritele sunt fără izbândă.

Dacă privim înapoi la viața noastră – „cursul rătăcirii labirintice“, după vorba lui Goethe – și suntem siliți a recunoaste atâtea fericiri ce ni le-am stricat înșine și atâtea nefericiri ce ni le-am atras, atunci cădem ușor în nedreptatea de a ne face prea multe mustrări. Căci cursul vieței noastre e departe de a fi numai în fapta noastră, ci este productul a doi factori: a șirului întâmplărilor și a șirului hotărârilor

noastre, care se țes unele în altele și se modifică întreolaltă. La aceasta se adaogă că în amândouă orizontul nostru este totdeauna foarte mărginit, fiindcă nu putem presimți cu mult mai înainte hotărârile noastre și cu atât mai puțin putem prevedea întâmplările, ci din amundouă nu cunoaștem bine decât pe cele de față. De aceea, pe câtă vreme ținta noastră este încă îndepărtată, nici nu putem merge în linie dreaptă spre dânsa, ci numai aproximativ, ocolind adeseori și uneori umblând pe gâcite. Căci tot ce suntem în stare este de a lua o hotărâre potrivită cu împrejurările de față, având speranța că o vom nemeri așa încât să ne apropie mai mult de ținta noastră de căpitenie. Astfel dar întâmplările și scopurile noastre se asamănă mai totdeauna cu două puteri, care trag în direcții deosebite; rezultanta lor este cursul vieței noastre; cu alte cuvinte și pentru a varia o espresie a lui Terențiu, soarta amestecă cărțile, iar noi le jucăm, sau cu o a treia asemănare, mai nemerită pentru a lămuri gândirea mea: în viață este ca la jocul de șah: eu îmi fac un plan însă conducerea lui atârnă de la ceea ce-i va plăcea adversarului să facă, care în viață este soarta. Modificările ce le sufere astfel planul meu sunt mai totdeauna așa de mari încât de-abia se mai recunoaște în câteva trăsături fundamentale.

De-altmintrelea mai este ceva în viața noastră care trece mai presus de toate aceste. Că adeseori suntem mai nebuni decât credem e un adevăr prea des constatat și trivial; dar că alteori suntem mai cu minte decât ne închipuim noi înșine este o descoperire ce nu o fac decât cei ce s-au aflat în o asemenea poziție, și încă și aceștia o fac târziu. În noi se află ceva mai cu minte decât mintea noastră; căci în lucrurile cele mari, în faptele hotărâtoare pentru calea vieței noastre, nu lucrăm atât în urma unei pătrunderi lămurite a adevărului, cât mai mult după un impuls dinlăuntru, am putea zice după un instinct, care vine din chiar adâncimea firii noastre; mai pe urmă ne criticăm fapta pe temeiul unor exemple străine sau a unor regule generale, dobândite, ba chiar împrumutate de alții sub forma de noțiuni abstracte, lămurite, însă seci în cuprinsul lor real, și uitând că nu toți oamenii sunt într-un fel, ajungem ușor a fi nedrepți către noi înșine. Dar la urma urmelor se arată cine au avut dreptate și numai după ce am ajuns la o bătrânețǎ fericită, suntem în stare, în înțeles subiectiv și obiectiv, de a judeca lucrurile în adevărata lor relație pentru noi.

Poate că acel impuls intern stă fără știrea noastră sub conducerea de visuri profetice, uitate la deșteptare, care tocmai prin aceasta dau

vieței noastre egalitatea tonului și unitatea dramatică ce nu ar fi în stare să i le dea conștiința cerebrală cu șovăirile, rătăcirea și dispozițiile ei schimbătoare, și în puterea cărora, d.e., cel ce este chemat la opere sau la fapte mărețe o simte aceasta în tainica sa fire încă din copilărie și lucrează pe neștiute în acea direcție ca albinele la stupul lor. Dar și pentru cei de rând și pentru fiecine există acea providență instinctivă în interesul său propriu, pe care Baltasar Gracián o numește *la gran sindéresis* și fără de care ar pieri. A lucra *după principii abstracte* este greu și nu ne izbutește decât după o lungă deprindere și chiar atunci nu totdeauna; mai vin apoi și cazuri unde principiile însele ne lipsesc. Însă fiecine are dimpotrivă oarecare *principii înnăscute și concrete*, care i s-au făcut a doua fire, fiind rezultatul tuturor gândirilor, simțirilor și voinței lui. Mai totdeauna omul nu și le cunoaște *in abstracto*, ci numai privind înapoi asupra vieței sale trecute începe a înțelege că le-a urmat totdeauna și că a fost tras de ele ca de un fir nevăzut. După cum sunt acele principii instinctive, el se vede dus spre fericirea sau nefericirea lui.

49) Ar trebui să avem totdeauna înaintea ochilor lucrarea schimbătoare a timpului și la toate ce se petrec acum să ne închipuim îndată contrarul lor, așadar în fericire nefericirea, în prieteșug dușmănia, la vreme bună vremea rea, în iubire ura, în încredere și sinceritate trădarea și pocăința, și viceversa. Aceasta ne-ar da un izvor statornic de adevărata înțelepciune în conducerea vieței, făcându-ne totdeauna cumpătați și ferindu-ne pe cât se poate de amăgiri. În cele mai multe cazuri nici că am fi făcut alta decât de a fi anticipat ceea ce timpul ne arată în adevăr mai pe urmă – se pare însă că pentru nici o știință nu este așa de neapărat trebuincioasă experiența precum este pentru cunoașterea nestatorniciei și a schimbării lucrurilor în lume. Tocmai fiindcă orice stare de lucruri, în timpul duratei sale, există cu necesitate și, prin urmare, cu tot dreptul de a fi: de aceea orice an, orice lună, orice zi are aerul de a rămânea și de-a avea dreptate pentru toată vecinicia. Însă nici una nu rămâne pentru totdeauna, și singurul lucru statornic este schimbarea. Cu minte este acela pe care nu-l înșală stabilitatea aparentă și care, pe lângă aceasta, prevede și direcția ce o va lua cea dintâi schimbare. Cei mai mulți oameni însă cred că starea provizorie sau direcția lucrurilor de astăzi va rămânea permanentă, fiindcă ei văd numai efectele, dar nu pătrund cauzele; cauzele însă cuprind în sine sămânța schimbărilor viitoare, iar nu efectele. Dar

ei se țin de efecte și presupun că acele cauze, lor de altmintrelea necunoscute, care au avut puterea de a le produce, vor și fi în stare a le menținea. Întru aceasta au avantajul că, dacă se înșală, se înșală cu toții, *unisono*; așa încât și calamitatea care îi lovește ca o urmare a greșelei lui este obștească, pe când omul inteligent, dacă se înșală, mai are și greutatea de a se vedea singur. Fie zis în treacăt, aici avem o dovadă despre propoziția mea[1] că greșala gândirii se naște totdeauna din argumentarea de la efect la cauză.

Însă numai teoreticește și prin prevederea efectului este bine să *anticipăm timpul*, dar nu în practică, adică nu așa încât să cerem *naintea* vremei ceea ce numai cu vremea poate veni. Căci cine face aceasta va simți că nu este cămătar mai rău și mai neîndurat decât tocmai timpul: dacă îl silești să-ți sconteze, îți ia dobânzi mai grele decât cel mai crud evreu. Așa, d.e., prin căldură și var nestins poți sili un pom să-ți dea în puține zile frunze, flori și roade: dar apoi l-ai omorât. Dacă tânărul vrea să întrebuințeze de pe acum, fie și numai pe câteva săptămâni, puterea genitală a bărbatului matur și vrea să facă cu 19 ani ceea ce ar putea foarte bine cu 30, timpul, de dat, îi va da acest acont, însă dobânda este o parte a puterii luată de la anii săi viitori, ba chiar o parte a însăși vieței sale. Sunt boale de care nu te poți însănătoșa pe deplin decât lăsându-se cursul lor firesc, după care apoi se duc de la sine fără a lăsa vreo urmă. Dar dacă ceri numaidecât să fii sănătos acum, tocmai acum, atunci timpul îți sconteazǎ uneori și aceasta: ți se lecuiește boala; însă dobânda este slăbiciunea și suferințele cronice pentru toată viața. Dacă ai trebuință de bani în vreme de război sau de revoluție și-ți trebuie numaidecât tocmai acum, ești silit a vinde casă și pământ sau hârtii de ale statului cu pierdere de 1/3 și mai mult din valoarea lor, pe care ai căpăta-o întreagă dacă ai lăsa timpului drepturile sale și ai mai aștepta câțiva ani: acum însă îl silești a-ți sconta. Sau iarăși îți trebuie o sumă de bani pentru o călătorie mai îndelungată: într-un an sau doi ai putea-o economisi din veniturile tale; însă nu vreai să aștepți, o iai împrumut sau o iai deocamdată din capital; timpul ți-o dă aconto; dar dobânda lui este dezordinea în casă, un deficit permanent și crescând, de care nu mai scapi. Aceasta este camăta timpului; jertfele ei ajung pe toți cei ce nu pot să aștepte. A vroi să grăbești mersul timpului care curge

[1] *Lumea ca voință și reprezentare*, I, § 15.

cumpătat este întreprinderea cea mai costisitoare. Ferește-te dar de a face de la timp împrumuturi cu dobândă.

50) Ceea ce oamenii numesc îndeobște soartă nu sunt mai totdeauna decât prostiile lor. Trebuie dar să ne pătrundem cu tot dinadinsul de sfatul ce ni-l dă Homer (*Iliada*, XXIII, 313) în privința înțeleptei cumpăniri a lucrurilor (μητις). Căci deși păcatele nu se răsplătesc decât în lumea cealaltă, dar prostiile se răsplătesc în lumea aceasta – deși uneori scăpăm cu fața curată.

Nu cel cu căutătura cruntă, ci cel cu căutătura șireată are aerul primejdios și îngrozitor: atât este de adevărat că creierii omului sunt o armă mai grozavă decât gheara leului.

Cel mai desăvârșit om de lume ar fi acela care nu ar pierde nici un prilej prin nehotărâre și nu ar primejdui nici o poziție prin pripire.

51) Pe lângă prudență însă este și curajul o însușire neapărată pentru fericirea noastră. Ce e drept, nici pe una, nici pe alta nu ne-o putem da, ci le avem de moștenire; pe cea dintâi de la mamă, pe cel de-al doilea de la tată; însă cu toate acestea voința hotărâtă și deprinderea ajută mult la sporirea capitalului firesc. În această lume crudă se cere o inimă de fier întărită în contra soartei și armată în contra oamenilor. Căci viața întreagă este un război, nici un pas înainte nu se face fără luptă și Voltaire are dreptate când zice: „*on ne réussit dans ce monde qu'a la pointe de l'épée, et on meurt les armes à la main*".

Cap. VI
DESPRE DEOSEBIREA VÂRSTELOR

Nespus de frumos a zis Voltaire:

> Qui n'a pas l'esprit de son âge,
> De son âge a tout le malheur.

De aceea va fi bine ca la sfârșitul acestor observări eudemonologice să aruncăm o privire asupra schimbărilor ce le produce în noi vârsta.

În tot decursul vieței noastre simțim numai actualitatea și nimic mai mult. Ceea ce o deosebește este mai întâi că la început vedem un lung viitor înainte-ne, iar spre sfârșit un lung trecut în urma noastră; apoi că temperamentul, nu însă și caracterul nostru, trece prin oarecare schimbări cunoscute, prin care se produc tot atâtea colori deosebite ale actualității.

În cartea mea principală (II, 31) am explicat cum și pentru ce în vârsta copilăriei suntem mai mult îndreptați spre cunoștințe decât spre voințe. Tocmai de-aici provine acea fericire a celei dintâi pătrimi a vieței noastre, de care apoi ne aducem aminte ca de un rai pierdut. În copilărie avem relații puține și trebuințe mici, prin urmare puțină deșteptare a voinței: cea mai mare parte a existenței noastre se consumă în a învăța și a cunoaște. Intelectul ca și creierii, care încă din anul al 7-lea dobândesc deplina lor mărime, se dezvoltă de timpuriu, deși nu este încă copt, și caută neîncetat hrana sa într-o lume întreagă de existențe, în care toate strălucesc sub farmecul noutății. De aici vine că anii copilăriei sunt o poezie neîntreruptă. Căci esența poeziei și a artei în genere este perceperea ideei platonice, adică a părții esențiale din fiecare obiect individual și comun întregei lui specii. Astfel, obiectul se înfățișează ca reprezentantul genului său și un caz stă pentru o mie. Deși dar se pare că în scenele anilor noștri de copilărie am fi ocupați numai cu obiectul sau întâmplarea individuală momentană și numai întru cât se rapoartă la interesul și la dorința noastră în acel minut, totuș în realitate lucrurile se petrec altfel. Și anume viața, în întreaga ei însemnătate, stă încă așa de nouă înaintea noastră, așa de proaspătă și fără tocirea impresiilor ei prin repetiție, încât noi, în mijlocul jocului și mișcărilor copilărești, suntem în taină și fără intenție pronunțată, totdeauna ocupați de a înțelege din scenele și întâmplările individuale însași esența vieței, tipurile fundamentale ale figurelor și reprezentărilor ei. Toate lucrurile și persoanele le vedem, cum zice Spinoza: *sub specia aeternitatis*. Cu cât suntem mai tineri, cu atât mai mult orice individ înfățișează genul său. Aceasta însă se slăbește din an în an: și de aici vine marea deosebire a impresiilor ce ni le fac lucrurile în tinerețe și la bătrânețe. De aceea cele aflate, pățite și cunoscute în copilărie și în tinerețe devin mai pe urmă tipurile și rubricele statornice ale tuturor cunoștințelor și experiențelor de mai apoi, oarecum categoriile sub care subsumăm tot ce urmează mai târziu, deși nu totdeauna cu știința lămurită despre ceea ce facem. Astfel, încă din anii copilăriei se zidește temelia trainică a ideilor noastre despre lume, prin urmare și adâncimea sau superficialitatea lor, mai pe urmă se înalță și se sfârșește clădirea, dar în felul și esența ei nu se mai schimbă. Așadar, în urma acestei priviri curat obiective și de aceea și poetice, care se ține de firea vârstei copilărești și care se poate susținea, fiindcă voința este încă departe de a lucra cu toată energia ei, noi în vremea copilăriei suntem mai mult ocupați de a cunoaște și de a înțelege decât de a voi. De aici privirea serioasă și contemplativă în ochiul multor copii, pe care a imitat-o așa de frumos Rafael în îngerii săi, mai ales în cei de sub Madona Sixtină. Din aceeași cauză și sunt anii copilăriei așa încântători încât nu ne putem aduce aminte de ei fără a ne simți cuprinși de dor. Pe când dar noi, cu atâta seriozitate, ne dedăm la cea dintăi înțelegere *intuitivă* a lucrurilor, vine, pe de altă parte, educația și caută a ne învăța *noțiunile*. Însă noțiunile nu sunt esența proprie, fondul și cuprinsul adevărat al cunoștințelor noastre, care, din contra, se află numai în priceperea *intuitivă* a lumii. Aceasta însă nu o putem dobândi decât din noi înșine, iar în nici un mod din învățătura din afară. De aceea și valoarea noastră intelectuală, ca și cea morală, nu ne vine din afară, ci izvorăște din adâncimea propriei noastre firi, și toate meșteșugurile pedagogice ale lui Pestalozzi nu pot face din cel ce este născut neghiob un om cugetător: nu și niciodată! neghiob s-a născut, neghiob trebuie să moară! Din descrisa pricepere profundă și intimă a lumii intuitive în anii cei dintăi se esplică totodată pentru ce împrejurimea și întâmplările copilăriei ni se întipăresc așa de tare în memorie. Căci fără părtași ne-au cuprins ele mintea, nimica nu ne-a distras în perceperea lor și lucrurile ce stau dinaintea noastră le-am privit pare c-ar fi fost unice de felul lor și chiar singure în lume. Mai pe urmă numai vedem că nu sunt singure, ci sunt nenumărat de multe în lume, și atunci pierdem curajul și răbdarea. Cine vrea acum să-și aducă aminte ceea ce am esplicat în cartea mea principală (II, 30), că partea *obiectivă* a lucrurilor, adică existența lor numai în *reprezentare*, este totdeauna senină și îmbucurătoare, pe când, dimpotrivă, partea lor *subiectivă*, ca una ce consistă în *voință*, este foarte amestecată cu durere și nefericiri, va primi ca un rezumat scurt al celor zise următoarea propoziție: toate lucrurile sunt minunate la *vedere*, dar grozave la *fire*. După această deosebire noi cunoaștem în copilărie lucrurile mai mult din partea *vederii*, adică a reprezentării sau obiectivității, decât din partea *firii*, care este voința; și fiindcă aceea este partea cea veselă a lucrurilor, iar partea lor cea subiectivă și grozavă ne rămâne încă ascunsă, intelectul cel tânăr ia figurile ce i le arată realitatea și arta drept tot atâtea ființe binecuvântate și crede că pe cât sunt de frumoase la *vedere*, ba încă mai frumoase vor fi la *fire*. Și de aceea lumea stă înaintea lui ca un eden: aceasta este Arcadia, în care toți suntem născuți.

Ceva mai târziu se naște setea după viața reală, impulsul spre fapte și suferințe, care ne aruncă în încurcăturile lumii. Aici ajungem apoi a cunoaște cealaltă parte a lucrurilor, partea firii lor proprie, adică a voinței, întrerupte și vătămate la fiecare pas. Atunci ne vine încetul cu încetul marea dezamăgire și acum este timpul de a ne gândi: *l'âge des illusions est passé*, însă dezamăgirea tot mai crește și devine din zi ce merge mai deplină. Astfel putem zice că în copilărie viața ni se arată ca o decorație de teatru văzută de departe, iar la bătrânețe ca aceeași decorație văzută foarte de aproape.

La fericirea copilăriei mai contribuie și aceasta. Precum la începutul primăverei tot frunzișul are aceeași coloare și aproape aceeași formă, asemenea și noi, în cea dintâi copilărie, semănăm unii cu alții și, prin urmare, ne potrivim foarte bine. Însă o dată cu pubertatea începe și divergința și devine tot mai mare ca razele unui cerc.

Ceea ce turbură, ba chiar face nefericită rămășița celei dintâi jumătăți a vieței, adică a tinereței, care de altmintrelea pare atât de preferabilă bătrâneței, este vânarea după noroc, cu presupunerea sigură că trebuie să se găsească în viață. De aici se naște speranța totdeauna înșelată și din ea nemulțămirea. Imaginile nebuloase ale unui vis de fericire nehotărâtă răsare sub deosebite forme capricioase în fantasia noastră și noi le căutăm în zadar prototipele reale. De aceea și suntem în anii junimii mai adeseori nemulțămiți cu poziția și cu împrejurimea noastră, oricare ar fi; fiindcă îi atribuim ei ceea ce vine pretutindenea din goliciunea și mizeria vieței omenești, cu care acum facem cea dintâi cunoștință, după ce ne așteptasem la cu totul alte lucruri. Mult am câștiga dacă de timpuriu am învăța tinerimea să-și nimicească iluzia că în lume este mult mai bine de câștigat. Dar se întâmplă tocmai dimpotrivă, și aceasta fiindcă de obicei ajungem la cunoștința vieței mai întâi prin poezie și apoi prin realitate. Astfel scenele descrise de poeți se răzlățesc cu desfătare în dimineața propriei noastre junețe, și apoi ne frământă dorul de a le vedea realizate, de a prinde curcubeul cu mâna. Junele își aștepta viitorul sub forma unui roman interesant. Și astfel se naște amăgirea, pe care am mai descris-o în citata mea carte (II, 31). Căci ceea ce dă tuturor acelor închipuiri farmecul lor este tocmai faptul că sunt închipuiri și nu realitate și că, prin urmare, la privirea lor ne aflăm în liniștea și deplina mulțămire a cunoștinței curate. A fi însă realizat însemnează a fi pătruns de voință, și aceasta aduce neapărat dureri.

Dacă dar caracterul celei dintâi jumătăți a vieței este dorul nemulțămit după fericire, caracterul celei din urmă este teama de nefericire. Căci cu vremea am ajuns a dobândi mai mult sau mai puțin cunoștința că orice fericire este himerică, pe când suferința este, dimpotrivă, reală. Acum dar oamenii cu un caracter mai înțelept caută mai mult lipse de dureri și o stare de liniște nevătămată decât gustarea plăcerilor[1]. În anii mei de tinerețe, când bătea cineva la ușă, mă apuca bucuria, căci gândeam: „aha, acum vine!“ Dar în anii mei de pe urmă simțirea mea la acelaș prilej era aproape de spaimă: gândeam: „vai, iat-o!“ Și în privința relațiilor omenești putem deosebi două simțiri împotrivite, cel puțin la indivizii înzestrați de la natură cu însușiri mai alese și care tocmai pentru aceasta nu se prea țin de lume, ci, după gradul meritului lor, se află mai mult sau mai puțin izolați, în tinerețe au adeseori simțirea că sunt *părăsiți* de lume, iar la bătrânețe, că au *scăpat* de ea. Cea dintâi e o simțire neplăcută și vine din lipsa de cunoștință, cea de-a doua e plăcută și dovedește cunoștința de cauză. În urma acestora, a doua parte a vieței, ca și a doua parte a unei perioade muzicale, are mai puțină tensiune, dar mai multă liniștire decât cea dintâi, și se vede cum tinerețea crede că în lume se află te miri ce fericiri și plăceri ce sunt mai greu de câștigat, pe când bătrânețea știe că în lume nu se află nimic din acele minuni închipuite și astfel se poate bucura în deplină liniște de o actualitate mai de rând, aflând chiar plăcere la multe lucruri mici.

Ceea ce a dobândit omul matur prin experiența vieței sale și ce-l face să vadă lumea altfel de cum o vede junele și copilul este *simplicitatea bunului-simț*. De-abia acum vede lucrurile drept și le ia pentru ceea ce sunt, pe când copilului și junelui îi era lumea ascunsă sau schimonosită prin o fantasmagorie compusă din capriciuri de ale lui, prejudecăți primite de la alții și curioase născociri. Căci cea dintâi lucrare ce-o găsește experiența de făcut este de a ne dezrobi din închipuirile și noțiunile greșite ce ni s-au grămădit în tinerețe. A păzi tinerimea din capul locului de ele ar fi – ce e drept – singura educație bună, deși negativă; însă este foarte grea. Pentru aceasta ar trebui la început să păstrăm orizontul copilului pe cât se poate de restrâns, să-i dăm însă, în cercul astfel restrâns, numai noțiuni lămurite și drepte și să nu-i întindem vederile decât treptat și după ce a înțeles bine toate

[1] Bătrânețea știe mai bine a se feri de nefericiri, iar tinerețea a le suferi.

cele esplicate până atunci, îngrijind totdeauna să nu rămâie nimic întunecat sau numai pe jumătate înțeles sau rău înțeles. Noțiunile copilului despre lucruri și despre relațiile omenești ar rămânea astfel, ce e drept, mărginite și foarte simple, însă ar fi drepte și lămurite, încât nu ar avea niciodată trebuință de schimbare, ci numai de întindere. Și această metodă ar trebui să se urmeze mai departe până în vârsta tinereței. Ar trebui îndeosebi să nu se îngăduie cetirea de romanuri, ci în locul lor să se cetească biografii potrivite, precum este, s.p., a lui Franklin, sau Anton Reiser de Moritz și altele asemene.

Când suntem tineri, credem că întâmplările și persoanele însemnate în viața noastră și pline de urmări pentru ea se vor înfățișa sub o deosebită formă oarecare, cu tobe și cu trâmbițe; la bătrânețe însă privirea retrospectivă ne arată că toate s-au introdus domol în liniște, prin portița cea din fund, mai fără a fi luate în samă.

Urmărind aceste gândiri mai departe, putem asemăna viața cu o stofă cusută, pe care în cea dintăi jumătate a timpului nostru o vedem de deasupra, iar în cea de-a doua o vedem întoarsă pe dos: aici nu este așa de frumoasă, dar este mai bună pentru învățat, fiindcă ne arată legătura firelor.

Eminența intelectuală, fie și cea mai mare, nu-și va putea arăta preponderența în conversație decât de la 40 de ani înainte. Căci deși ea poate întrece maturitatea anilor și experiența câștigată, dar nu se poate înlocui niciodată; ele, dimpotrivă, dau și omului celui mai de rând un fel de contrabalanță în contra puterilor celui mai mare spirit, dacă este încă tânăr. Vorbesc aici numai de înrâurirea personală, nu de opere.

Orice om mai deosebit, oricine în afară de acea nemernică majoritate de 5/6 a omenirii, așa de rău înzestrată de la natură, cu greu va scăpa după al 40-lea an de un fel de melancolie. Căci mai nainte firește că judecase pe ceilalți după sine, dar acum, dezamăgindu-se cu vremea, a înțeles că oamenii sau în privința voinței, sau a inimei, sau și mai des a amundora rămân înapoi și nu-i dau cât le dă el; din care cauză pe cât poate se ferește de a avea a face cu ei, precum îndeobște fiecine va iubi sau va urî singurătatea, adică propria sa societate, în proporția meritului său adevărat. Despre acest fel de mizantropie vorbește și Kant (în critica facultății de a judeca, spre sfârșitul notei generale la § 20 al părții I).

La un om tânăr este, în privința intelectuală, precum și în cea morală, un semn rău dacă se potrivește îndată cu lumea, se află oarecum îndemână în ea și intră parcă ar fi de mai nainte pregătit: aceasta arată o fire de rând. Dimpotrivă, o purtare mai străină, sfiicioasă, neîndemânatică și chiar greșită este semn de o natură mai aleasă.

Una din cauzele pentru care în tinerețe suntem așa de veseli și dispuși la orice întreprindere este că ne urcăm pe munte în sus și nu vedem moartea, care este la poalele muntelui, de cealaltă parte. Dar după ce am trecut dincolo de vârf, dăm cu ochii de *Moarte*, pe care până atunci o cunoaștem numai din auzite, și vederea ei ne sleiește curajul vieței, care mai este scăzut și prin împuținarea puterilor în această epocă, așa încât vioiciunea zburdalnică a juneței este biruită de o seriozitate posomorâtă, ce ni se întipărește și în espresia feței. Până când suntem tineri, credem viața, orice ni s-ar spune, nesfârșită și în această credință risipim timpul. Cu cât ne facem mai bătrâni, cu atât ni-l iconomisim mai mult. Căci în vârsta mai înaintată orice zi petrecută ne deșteaptă o simțire care seamănă cu simțirea ce o are omul osândit la moarte la fiecare pas al cortegiului ce-l duce spre eșafod.

Din punctul de vedere al tinereței, viața este un viitor nesfârșit de lung; din acela al bătrâneței însă un trecut foarte scurt; astfel că viața la început ni se înfățișează ca lucrurile privite prin binoclul întors (cu lintea obiectivă lângă ochi), iar la urmă, ca privite prin binoclu în modul obicinuit. Trebuie să fi ajuns cineva la o lungă bătrânetă pentru a înțelege cât de scurtă este viața. Cu cât suntem mai bătrâni, cu atât mai mici ne apar toate lucrurile omenești: viața, care mai nainte sta înaintea noastră fixă și statornică, ni se arată acum ca o fugă grăbită de înfățișări efemere: nulitatea întregei existenți ajunge la iveală. Chiar timpul are în tinerețea noastră un pas mult mai încet; de aceea cel dintăi pătrar al vieței nu este numai cel mai fericit, ci și cel mai lung, așa încât ne lasă mult mai multe aduceri-aminte și fiecine, dacă s-ar cerceta bine, ar avea mai multe de povestit din el singur decât din două următoare. Și, tocmai ca în primăvara anului, zilele ajung și în primăvara vieței a fi mai la urmă de o lungime prea mare. În toamnă ele amundurora se fac mai scurte, însă mai vesele și mai statornice.

Dar oare de ce, la bătrânețe, viața petrecută se arată așa de scurtă? Fiindcă se crede așa de scurtă, precum este aducerea-aminte despre ea. Căci din acestea s-a pierdut tot ce era fără însemnătate și multe lucruri neplăcute, așa încât puțin a mai rămas. Precum intelectul

nostru îndeobște este foarte imperfect, așa și memoria: învățătura trebuie repetită, trecutul trebuie rumegat, dacă nu, se pierd amundouă în prăpastia uitării. Însă de obicei noi nu rumegăm întâmplările neînsemnate, și adeseori nici pe cele neplăcute; iar fără de aceasta ele nu se pot păstra în memorie. Însă pe zi ce merge crește partea celor ce ne par lipsite de însemnătate: căci multe din cele ce ne păreau însemnate la început se repet așa de des și de nenumărate ori, încât ajung a fi neînsemnate; de aceea ne aducem mai bine aminte de anii dintâi decât de anii din urmă. Cu cât trăim dar mai mult, cu atât mai puține întâmplări ne par a merita o rumegare și meditare repetită; și astfel se uită îndată ceea ce a trecut. Așadar, timpul cu cât înaintează, cu atât își șterge mai mult urmele din memoria noastră. Și iarăș, pe de altă parte, nu ne aducem bucuros aminte de lucrurile neplăcute, mai ales când ne vatămă deșertăciunea, precum se întâmplă mai adese; fiindcă puține suferințe ne vin fără vreo vină a noastră. Și de aceea dar multe neplăceri se pierd din memorie. Aceste două feluri de uitări ne fac deci aducerea-aminte așa de prescurtată și ne-o fac în proporție cu atât mai scurtă cu cât este mai lungă materia ei. Precum lucrurile de pe țărmul de care ne depărtăm cu corabia se fac tot mai mici, mai grele de cunoscut și de deosebit, tot așa anii noștri trecuți, cu faptele și întâmplările lor. La aceasta se adaugă că uneori memoria și fantasia ne reproduc câte o scenă de mult trecută din viața noastră cu o vioiciune și cu o apropiere pare că ar fi ziua de ieri. Cauza este că e peste putință de a ne înfățișa cu aceeași lămurire tot timpul trecut între acum și atunci, fiindcă nu se poate privi într-o singură imagine, și apoi nici întâmplările lui nu se mai țin minte, ci a rămas numai un fel de cunoștință abstractă a lor, o simplă noțiune fără mult element intuitiv. Astfel dar, un lucru de mult trecut ne poate apărea așa de aproape încât pare că ar fi de ieri, iar timpul din mijloc dispare și toată viața se înfățișează într-o scurtime surprinzătoare. La bătrânețe ne poate uneori chiar apărea trecutul cel lung, ce-l avem îndărătul nostru, si, asadar, propria noastră vârstă, aproape ca o minune din povești; esplicarea este mai ales că înaintea noastră avem mereu aceeași actualitate statornică. Asemenea fenomene interne se întemeiază însă pe faptul fundamental că sub forma timpului nu se arată propria noastră fire în sine, ci numai manifestarea ei sensibilă, și că actualitatea este punctul de întâlnire între obiect și subiect. Și pentru ce iarăș în tinerețe ne pare viața ce o mai avem înainte-ne așa de lungă? Pentru că trebuie să avem loc pentru speranțele nemărginite cu care o împovorăm și spre a căror realizare nici vârsta lui Mathusalem nu ar fi de ajuns; apoi, pentru că luăm măsura după puținii ani ce-i avem îndărătul nostru și a căror aducere-aminte este totdeauna plină de obiecte, așadar lungă, fiindcă noutatea da tuturor lucrurilor un aer de importanță și făcea de se mai rumegau, se mai împrospătau în memorie și astfel rămâneau întipărite.

Deosebirea cea mare între tinerețe și bătrânețe rămâne totdeauna aceasta: tinerețа are privirea deschisă asupra vieței, bătrâneta asupra morții; aceea dar are un trecut scurt și un viitor lung, aceasta dimpotrivă. Prin urmare, când ești bătrân ai – ce e drept – numai moartea înaintea ta, însă când ești tânăr ai viața înainte, și se naște întrebarea, care din două este mai grea, și dacă în totalitate viața nu este un lucru ce e mai bine să-l ai îndărăt decât înainte. Căci din vechime a zis-o chiar Koheleth (7, 2): „ziua morții este mai bună decât ziua nașterii". Oricum ar fi: a cere o viață foarte lungă este o dorință îndrăzneață. Căci vorba spaniolă: „*quien larga vida vive mucho mal vide*", adică: „cine trăiește multe zile vede multe rele".

Deși viața omului nu este, precum voia astrologia, scrisă în stele, totuș se poate zice că este stăpânită succesiv de toate planetele, corespunzând fiecărei vârste câte un planet în șirul urmării lor. În anul al 10-lea domnește *Mercur*. Ca și Mercur, omul se mișcă iute și ușor, în cercul cel mai restrâns, prin lucruri mici își schimbă dispoziția, dar învață mult și ușor sub domnire-zeului elocuenței șirete. În anul al 20-lea ajunge *Venus* la domnie: amorul și femeile l-au luat în posesie. În al 30-lea an stăpânește *Mars*: omul este acum tare, violent, îndrăzneț, războinic și îndărătnic. În al 40-lea an guvernează cele 4 planetoide: viața se întinde în lărgime, omul caută folos (*Ceres*), își are vatra sa (*Vesta*), a învățat cât îi trebuie să știe (*Pallas*) și în casă domnește nevasta (*Juno*)[1]. Iar în anul al 50-lea este *Jupiter* stăpân. Omul a și întrecut cu viața pe cei mai mulți și se află mai presus de generația ce-l încunjură. Încă în deplina dispozitie a puterilor lui, este bogat în experiență și cunostințe: după măsura individualității si poziției lui, are autoritate peste ceilalți dimprejur. Nu mai lasă dar să-i

---

[1] Multele planetoide descoperite mai târziu sunt o inovație de care eu nu vreau să știu nimic. Eu fac cu ele cum fac profesorii de filosofie cu mine: le ignorez, fiindcă nu se potrivesc în ițele mele.

poruncească alții, ci acum poruncește el; acum este mai destoinic decât oricând de a fi conducător și stăpân în sfera lui. Așa culminează *Jupiter* și împreună cu el omul la 50 de ani. Dar apoi vine, în anul al 60-lea, *Saturn* și cu dânsul greutatea și lenea plumbului[1]. În sfârșit, vine *Uranus*: cu el, cum se zice, ne suim la ceruri. Pe *Neptun* (precum l-au botezat cei nepricepuți) nu-l pot ținea în samă, fiindcă nu am voie să-i numesc adevăratul său nume, care ar fi *Eros*.

De altmintrelea aș putea arăta cum sfârșitul se încheagă cu începutul, cum adică *Eros* stă într-o tainică legătură cu moartea, în urma căreia *Orcus (Amenthes* al Egiptenilor, după Plutarch, *De Iside et Os*,, c. 29) nu este numai luătorul, λαμβανων, ci și dătătorul, διδους și Moartea este marele *réservoir* al vieței. De acolo dar, de acolo, din Orcus, vin toate și acolo au și fost toate câte au astăzi viața: de-am fi noi numai în stare să pricepem meșteșugul de prestidigitație prin care se întâmplă toate aceste, atunci lumea întreagă ar fi lămurită.

Bătrânii seamănă morți-vii,
Ca plumbul grei și cenușii.

(p. 461) CUVÂNTAREA ASUPRA BĂTRÂNEȚEI

Publicată în *Convorbiri literare*, LV, nr. 1, ianuarie 1922, p. 2–14.

În volum: Titu Maiorescu, *Opere III. Traduceri*, 1986, p. 383–397.

Jakob Grimm (1785–1863) este cunoscut, împreună cu Wilhelm Grimm (1786–1859), fratele său, ca autor al celebrei colecții *Kinder- und Hausmärchen (Basmele pentru copii și casa)*, tradusă în românește, după ediția originală germană, în 1901.

Fondator al școlii germane de lingvistică, Jakob Grimm rostește această cuvântare la Academia din Berlin în 26 ianuarie

[1] Shakespeare: *Rom. și Jul.*, II, 5:

1860. Avea 75 de ani și elogia bătrânețea, ca o ultimă etapă a unei vieți închinate muncii științifice.

Maiorescu traduce cuvântarea în 1917, când țara se afla sub ocupația germană. Mesajul lui Grimm se potrivea vârstei sale și lăsa deschisă speranța în biruința spiritului, dincolo de vicisitudinile vremurilor de război.

Textul este trimis *Convorbirilor literare* de un cunoscător al arhivei lăsate de Maiorescu, la încetarea sa din viață în 2 iulie 1917.

Cuvântarea încheie activitatea lui Maiorescu de traducător.

(p. 477) CULESE ȘI ALESE

Publicate în *Convorbiri literare*, XLIV, nr. 3, mai 1910, p. 269–273, nr. 4, iunie 1910, p. 416–420.

În volum: Titu Maiorescu, *Opere III. Traduceri*, 1986, p. 372–379.

Maiorescu își face „excerptele“ din lucrările lui Chesterfield și Retz, scriitori cunoscuți ca memorialiști.

Philip Dormer Stanhope, conte de Chesterfield (1694–1773), face studii la Cambridge, călătorește prin Europa și ocupă o funcție importantă în Irlanda. Își pierde auzul, se retrage din viața politică și se consacră educației fiului său natural, Philip Stanhope, pentru care întocmește *Letters to His Son*. Tipărește aceste *Scrisori către fiul meu* și în franceză și latină.

Jean-François Paul de Gondi, cardinal de Retz (1613–1679), scriitor și om politic francez. Scrie *La journée des Barricades*, cu portrete remarcabile ale personalităților din vremea sa. *Mémoires*, cartea sa din care își face Maiorescu „excerptele“, este consacrată Frondei, războiul civil din Franța (1648–1652), în care Retz joacă un rol important.

Scrisorile lui Chesterfield stau în atenția unor intelectuali români și un „excerpt“ din ele publică Iancu Buzea, după o ediție franceză, în 1834.

„Excerptele“ lui Maiorescu sunt semnalate și comentate de Nicolae Manolescu într-o prezentare, *Caietele memorialistului*, publicată în *Manuscriptum* în 1976.[1] Pentru „excerptele“ din *Retz* se dă și textul francez, pentru cele din Chesterfield numai traducerea în română.

Un tablou al acestor „excepte“ se tipărește în *Opere III. Traduceri*, 1986, p. 764–776, cu text francez și traducerea în română. Pentru Chesterfield se apelează la ediția franceză a lui Amédée Renée, tipărită la Paris în 1909.

Maiorescu anexează în finalul articolului *Din experiență*, publicat în *Almanahul Societății „România jună“* din Viena în 1883, la tipărirea acestui articol în volum, mai multe aforisme apărute în *Convorbiri literare* în 1868. Asupra lor atrage atenția T. Vianu în studiul său consacrat „Junimii“: „Manifestând îndoieli față de rezultatele tratatelor științifice – arată T. Vianu – el acorda mai multă încredere pătrunderii psihologice a poeților în romanele și dramele lor, apoi autorilor de maxime și aforisme, cum însuși scrisese, și cum îi plăcea să spicuiască din operele unor moraliști ca Lordul Chesterfield și Cardinalul de Retz, din care în epoca bătrâneții va traduce în *Convorbiri literare* (1910). Experiența proprie poartă totuși roadele psihologice cele mai prețioase și din tezaurul acestora reține el câte ceva în articolul din 1888, în care ni se arată pe rând cum «îngustimea» conștiinței, condiția ei de-a nu putea primi decât în mod succesiv impresiile, este pricina pentru care ne înșelăm adesea asupra felului de a fi al altora și al nostru, ca unii ce suntem alcătuiți nu numai din elemente numeroase, dar și din elemente contradictorii, apoi cauza pentru care nu ne putem cunoaște pe noi și pe alții decât prin trecerea vremii, în lucrarea interioară a personalității care se dezvoltă sau se destramă cunoscătorul de oameni, veșnic atent la particularitățile

[1] *Manuscriptum*, VII, nr. 4, [octombrie–decembrie] 1976, p. 28–42.

psihologice ale celor cu care avea de-a face, plin de ascuțime și, uneori, de maliție în caracterizarea încredințată intimilor săi, își notează astfel puținele principii simple, pe care le putea stabili cu oarecare certitudine.[1]

Titu Maiorescu, profesor cu mare vocație pedagogică, credea și la bătrânețe că putea avea, prin cuvântul său, un rol educativ în societatea vremii sale.

INCERCĂRI LITERARE

(p. 493) I. POEZII

I

Tipărite în volum: Titu Maiorescu, *Opere IV. Încercări literare*, București, Editura Minerva, 1988, p. 7–8, 71–110.

Fac parte din *Manuscrisul* ***9154*** și se repartizează:

An Richard Capellmann [*Lui Richard Capellmann*]. . . 1
Arthemis-Rätsel [*Enigma Arthemisei*] 1
An Richard Capellmann. Keine orientalischen Fragen [*Lui Richard Capellmann. Nu sunt probleme orientale*]. 2
Weis der Teufel wie das geht, Es kommt aber nie dazu. [*Știe diavolul* ș.a.m.d.]. 5
Klage eines Box-Cabskutschers [Plângerea unui birjar din pricina decăderii birjelor cu capră înaltă din Viena] 8
Auf Arthemis [Către Arthemisa]. 10
Auf Thaler [Către Thaler] 10

[1] Tudor Vianu, *Studii de literatură română*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1965, p. 191.

Manuscrisul ***9154*** se păstrează la Muzeul Literaturii Române, un caiet de format obișnuit, poartă scris de Maiorescu pe copertă: „*Poesia I.* Poesie de X" și cuprinde 35 de file. Poeziile sunt trecute în caiet de Maiorescu cu paginația respectivă, ordine în care le tipărim și noi.

Poeziile *Auf David, Auf Rosenfeld, Auf Öbermüller, Auf Reif* și *Auf Seligmann* sunt traduse de Georgeta Rădulescu-Dulgheru și integrate în comentariile sale la aceste poezii.

Poeziile se situează ca elaborare în intervalul mai 1855 și martie 1856, când Maiorescu era elev la *Theresianum*, cunoscută instituție de învățământ din Viena. Sunt, în cea mai mare parte, distihuri și catrene, în care își satirizează colegii pentru diferite deprinderi și mai ales pentru atitudinea arogantă față de el. Nu trebuie pierdut din vedere că instituția de învățământ vieneză era destinată aristocrației austriace.

Din cele 35 de poezii din această secțiune, Maiorescu consacră patru lui Richard Capellmann, colegul său, a cărui prietenie îl interesa în mod deosebit și căuta să o cultive pe toate căile. Explicația stă în oportunismul intelectual în favoarea propriilor interese. Richard Capellmann era fiul lui Aloys Capellmann, director la *Theresianum* și apoi la Institutul Academic. Maiorescu însoțește poeziile cu note, pe care le trece la sfârșitul caietului, unde se găsește și cea pentru poezia de față:

„R[ichard] C[apellmann] un conșcolariu al meu, copilul directorului gimnasiului teresian și mai pe urmă a celui academic, unde studiam și eu." Maiorescu se consideră pus în inferioritate prin raporturile lui Capellmann cu Arthemisa Vlasto, despre care vom vorbi mai departe, și îi satirizează în

mai multe epigrame. „Eu mă apucai odată în glumă să-i necăjesc cu asta [pe Richard Capellmann și Claudio Chiesa] pentru apropierea de Arthemisa – și văzând că mai ales R[ichard] C[apellmann] se lăsa să se necăjească foarte lesne, făcui o grămadă de satire în versuri, din care însă numai puține le mai putui găsi și scrie în colecțiunea ista. Satirele acestea îl aduseră pe R[ichard] C[apellmann] la o mânie așa de mare încât mai un an nu mai vru să vorbească nice un cuvânt cu mine."

Poeziile pe care le mai adresează lui Richard Capellmann nu par să fie din cele satirice menționate aici. Două din ele reflectă preocupările școlarului de a stabili relații strânse de prietenie cu Richard Capellmann, pe care îl învinovățește de înstrăinare, ca urmare a cercurilor pe care le frecventa. Școlarul fără titluri nobiliare caută să iasă din izolare într-o instituție de învățământ pentru copii de origine aristocratică. Dintre cele patru poezii pe care le adresează lui Richard Capellmann, prezintă interes aceea în care se ocupă de Războiul Crimeii. Semnalează erori din presa germană privind țara noastră, erori asupra cărora insistă și Ion Maiorescu, tatăl său, translator la Ministerul Justiției din Viena, în articolele pe care le trimitea ziarului *Wanderer.* Tot acum Ion Maiorescu întocmește, împreună cu Constantin Hurmuzachi, memoriul *Dezvoltarea drepturilor Principatelor Moldo-Române în urma Tractatului de [la] Paris din 30 martie 1856*, care se tipărește în română și franceză la Bruxelles în 1857.[1]

Maiorescu adresează trei poezii și Arthemisiei Vlasto, față de care dorea să se apropie, însă cum nu izbutea, îi face un portret caricatural legat de fizicul ei, la care alătură și considerații privind conduita sa morală. Găsim informații despre ea și în comentariile lui Maiorescu la poezia lui Richard

[1] Titu Maiorescu, *Însemnări zilnice*, II, p. 6, 7, 9. Notele lui I.A. Rădulescu-Pogoneanu.

Capellmann, din care am citat mai sus. „Între fetele care erau invitate [la un bal organizat de italianul Biraghi] – se afla și o greacă, numită Artemisia Vlasto. După cum îmi spuseră mai târziu acești 2 numiți [Richard Capellmann și Claudio Chiesa], ea ar fi fost cea mai frumoasă: era brunetă, dar însă avea niște mustăți foarte ofensatoare la ochi [...]. Cât se mai atinge de Artemisia asta, așa se vede ca d[umnea]ei nu prea are pecatul nevinovăției." În prima poezie o înfățișează în pregătirile pentru bal când își sulemenește obrazul și se îngrijește de mustața mult parfumată (ihr Schnurrbart sich viel duftiger enfaltet), în cea de-a doua poezie, o imitație după Ferdinand Raimund (1790–1836), îi înfățișează însușirile, prin care izbutea să-l atragă pe Richard Capellmann, iar în cea de-a treia, recunoștea că ea avea o inimă largă că putea închide în ea „întreaga specie a bărbaților în viață"! (Der Männer schliesset sie in ihrem Herzen ein").

Poeziile sub fornă de epigrame relevă situații întâlnite și la alți scriitori. Anacreon se plânge că s-a înecat cu un sâmbure de strugure, iar altcineva se laudă că înghițise o sută de lăzi de cârnați și nu i se întâmplase nimic (*Auf Rossenfeld*). Seligmann se plânge, nu pentru că Gernerth a murit, ci că a putut exista (*Auf Seligmann*), un altul este sfătuit să se bucure că persoana cu care se certa a murit spunându-i să plece repede de la mormânt ca să nu se scoale cel îngropat și să înceapă iar cearta (*Auf Reif*). O moașă știind că Maiorescu umbla la o școală vine să-i facă o „gratulare", ca din partea ei, unei prințese Cantacuzino, îndată după căsătoria sa. După multe ezitări, îi face „gratularea" în latinește (*Un post-scriptum autoris*).

Maiorescu traduce în germană, în timpul când scria aceste poezii școlărești, o epigramă a lui Grigore Alexandrescu. Autorul *Umbrei lui Mircea la Cozia* pornește de la versurile lui Voltaire, în care ironizează pe traducătorii săi.

Savez-vous pourquoi jérémie
A tant pleure pendant sa vie?
C'est qu'n prophète il prevoyait
Qu'un jour Lebrun le traiduirait.

Ponce-Denis Éconchard Lebrum (1729–1807), își zicea și Lebrum-Pindar, pentru odele sale, ironizate de Voltaire.

Grigore Alexandrescu:

În iad, mai, câțiva răposați,
Care în viață treceau de-nvățați,
Dideseră jalbă, arătând că cer
Să se pedepsească jupânul Voltaire.
Pentru câte rele de dânșii vorbea,
Atunci când trăia:
„Domnilor, strigă Voltaire mânios,
Jalba ce ați dat este de prisos;
Ce pedeapsă-mi vreți? ce rău îmi doriți?
Eu vă socoteam destul de mulțumiți,
Când în București, după cum v-am spus,
Doi vrăjmași ai mei știți cum m-au tradus?“[1]

Grigore Alexadrescu îi avea în vedere pe I. Heliade Rădulescu, care tradusese *Fanatismul* sau *Mohamed Prorocul* în 1831 și pe Vasile Pogor, traducătorul poemului epic *La Henriade*, publicat în 1838.

Ar fi de văzut valoarea artistică a traducerii lui Maiorescu, însă, oricum „Herrn von Voltaire“ nu este totuna cu „jupân Voltaire“. Grigore Alexandrescu este un poet mare și numai el putea vorbi de „jupân Voltaire“ și să-l plaseze în contextul literaturii române.

[1] Grigore Alexandrescu, *Poezii*. Ediție completă, Iași, La Cantora Foaiei Sătești, 1842, p. 228. Ediție de buzunar, bibliofilă.

(p. 538) II

Tipărite în volum: Titu Maiorescu, *Opere IV. Încercări literare*, 1988, p. 111–154, 157–158.

Fac parte din *Manuscrisul* ***9155*** și se repartizează:

An Frl. Rosalie, bei Übersendung einiger Blumen [Către domnișoara Rosalie, la trimiterea unor flori] 1
Aufgelöstes Rätsel [Enigma dezlegată] 1
Aufden Herrn von Meyer [Către domnul von Meyer] . . . 2
Apostrophe an den Haselstock [Dojenirea nuelei de alun] 3
Nachbild dazu [Imitație după aceasta] 7
Sonett auf das Jahr 1839 [Sonet la anul 1839] 8–9
Die deutschen Koryphäen in der Tonkunst [Corifeii germani ai muzicii] 12
Der Bon-ton [Bontonul]. 13–15
Auf eine unbekannte Schöne [La o frumoasă necunoscută] 17
Ein Knabe auf dem Todesbette [Un băiat pe patul de moarte]. 18–21
Consiliarul [Consilierul] 26
Rätsel [I] [Ghicitoare I] 28–29
Reflexionen über die Worte des Fräuleins N. N.: „Sie sind erst gescheut“ [Reflecții asupra cuvintelor domnișoarei N.N.: „În primul rând sunteți inteligent“] . . 29
Ich und mein Geist [Eu și spiritul meu] 33–50
Die 12 Blätter [Cele 12 file] 51–52
Corpsgeist [Spirit de solidaritate] 53–57
Rätsel [II] [Ghicitoare II]. 57
Loblied Österreichs von einem stotternden Gutgesinnten [Odă Austriei de un bâlbâit bine intenționat] 58–61

Manuscrisul ***9155*** este un caiet de format obișnuit, cu o etichetă pe copertă: *„Poesia II.* Poesia de X 1856“, cuprinde 50 de file. Se păstrează la Muzeul Literaturii Române din București.

Poeziile *Rätsel* [I] și *In das Schneeberger-Gedenkbuch beim „Baumgartner“* sunt traduse, ca și titlurile poeziilor, de Georgeta Rădulescu-Dulgheru și integrate în comentariile sale.

Poezia *An meine Schwester* este tradusă de Ștefan Augustin Doinaș publicată în *Manuscriptum*, III, nr. 2, [aprilie–mai] 1972, p. 114. Poezia este urmată, cum vom arăta mai departe, de alte cinci, traduse tot de Ștefan Augustin Doinaș, care scrie și o prefață, *Un nevinovat amuzament*, ce merită să rețină atenția. Dincolo de masca severă a lui Maiorescu, arată traducătorul, am putea descoperi și adolescentul din aceste compuneri școlărești.

Poeziile sunt elaborate între martie și octombrie 1856. Întâlnim și aici compuneri satirice la adresa colegilor săi, însă în număr mai mic. Maiorescu, adolescentul de la *Theresianum*, improvizează versuri pentru o reuniune colegială (*In das Weilburgalbum*) și satirizează pe un coleg, care nu se îndemna la învățătură (*In das Schneeberger-Gedenkbuck beim „Baumgartner“*). Găsim între aceste poezii și una *Unglück Auf Theodor Unger*, care lasă să se întrevadă o vocație pedagogică. Maiorescu caută să-l determine pe acest coleg al său să părăsească cercurile dubioase pe care le frecventa.[1] Portretul moral din poezie se completează cu însemnările din jurnal. Deși îl defăima pe ascuns, acest coleg îi aduce să citească din poeziile sale. Maiorescu reproduce una din ele, care nu era nici mai bună, dar nici mai rea decât cele pe care le compuneau școlarii de la *Theresianum*.[2] Demersurile sale pedagogice nu sunt încununate de succes.[3]

Maiorescu are cuvinte frumoase despre profesoara de engleză, căreia îi închină două poezii (*An Frl. Rosalie, Aufgelöstes Rätsel)* și, surprinzător, pentru profesorul de latină (*Corpsgeist*). Asupra acestei poezii vom reveni. Maiorescu își declară de pe acum, din adolescență, preferințele pentru „corifeii“ muzicii germane. Aceștia erau, pentru el, Haydn, îi cităm în ordinea din poezie, Mozart și Beethoven, la care îl alătură, în însemnările din manuscrise, pe Schubert (*Die deutschen Koryphäen in der Tonkunst*).

Maiorescu scrie poezie patriotică, cum am mai arătat în comentariile noastre, în spiritul celei din presa transilvăneană, pe care avea să o denunțe mai târziu în termeni ireconciliabili. Din cele 25 de poezii din această secțiune șase sunt îndreptate împotriva stăpânirii habsburgice. Compune un lung pamflet, în care critică bătaia practicată în armata imperială (*Apostrophe an den Haselstock*), denunță măsurile luate de Curtea de la Viena de îngrădire a libertății popoarelor pe care le domina (*Nachbild dazu*), face un portret al omului politic austriac „cu

---

[1] Titu Maiorescu, *Jurnal și epistolar*, I, p. 46, 48, 50, 51, 55, 56, 117.
[2] *Ibidem*, p. 46.
[3] *Ibidem*, p. 133–134.

nasul înțepând ca o urzică și cu pântecele ca un cazan plin" (*Consiliarul*). Se pronunță împotriva concordatului încheiat între Imperiul habsburgic și Vatican în 1858, care favoriza influența bisericii catolice și în școală (*Rätsel. In einem hohen Stalle*), are reacții violente față de unii frecventatori ai familiei, care îl compătimesc pe tatăl său destituit din postul de translator de la Viena *(Auf der Herrn von Meyer)*. Poezia cea mai importantă în problema pe care o discutăm este, fără îndoială, cea în care face portretul lui Franz Joseph, urcat pe tronul Imperiului habsburgic, cu doi ani mai înainte, la vârsta de 18 ani. Pamfletul *Loblied Österreichs von einem stotternden Gutgesinnten*, în traducere, cum am arătat mai sus: *Odă Austriei de un bâlbâit bine intenționat*, este, cum remarcă Georgeta Rădulescu-Dulgheru în comentariile sale, foarte îndrăzneț și chiar cu o notă licențioasă. Un tânăr este învestit cu calificative care sugerează mărginirea sa intelectuală. Împăratul nu avea altă preocupare decât grija să trăiască nouăzeci de ani pentru fericirea imperiului. Această dorință i se va împlini și își va sfârși viața puțin sub cei nouăzeci de ani pe care și-i dorea. Domnia sa foarte lungă se va încheia cu doi ani înainte de prăbușirea imperiului în 1918.

Poeziile pe care le compune Maiorescu în anii studiilor la Viena îl arată cunoscător al scrierilor lui Grigore Alexandrescu, cum am arătat în comentariul la poezia *Voltaire's zu schreckliche Busse*, însă găsea în biblioteca tatălui său, adusă în capitala Imperiului habsburgic, și lucrările altor scriitori români. Trei din poeziile din această secțiune ne îndrumă spre Cezar Bolliac, poet prețuit, cum se vede, de tatăl său. O poezie, *Der Bon-ton* ne îndrumă la poezia lui Cezar Bolliac, *Epistola la D.K.A.K.*, iar alte două: *Auf eine unbekannte Schöne* și *Sonett auf Jahr 1839* la poeziile *Impromtu pe albumul D.C.K.* și *Sonet la anul 1830*. Asupra poeziei din urmă revenim mai departe. Poeziile lui Cezar Bolliac se găsesc în ediția *Colecțiune de poezii vechi și noui*, care se tipărește înainte de 1858[1]. O altă poezie *Ein Knabe auf dem Todesbette*, în care deplânge moartea unui copil, imită până și în titlu poezia *O fată tânără pe patul morții*, cu care se deschide ediția poeziilor lui Dimitrie Bolintineanu din 1855[2].

Maiorescu cultiva prietenia cu persoanele feminine și în poeziile din această secțiune îl vedem interesat să stabilească legături intime în societatea vieneză. Poezia *An Adele* este o odă în care o numește pe Adela prietena (Freundin) și căreia dorea să-i împărtășească sentimentele sale. Prietena căreia îi închină această odă era Adela Reinhardt, o tânără germană, crescută în România, care frecventa casa părinților lui Maiorescu la Viena. Prezența ei era pentru adolescentul care cultiva și muzica mai mult decât plăcută. „Cântai cu sora mea la clavir și flaută – notează Maiorescu în 15/27 februarie 1857 – și îi citii ei și Adelei ceva din Boz [Dickens] – o plăcere așa de simplă și mare, care însă sta într-un contrast prea cras cu formalitatea rece din Academie"[3]. Adela nu răspunde, cum se vede din jurnalul lui Maiorescu, la prietenia ce i-o arăta, iar el îi face o caracterizare defavorabilă. „O fată de spirit și simț – notează în 2 aprilie 1857 –, dar însă cu închipuiri că știe ceva și de-o sentimentalitate ridicolă și odioasă"[4]. Însă într-un *N.B.* de la o scrisoare, la sfârșit, se arată îngrijorat că Adela „e bolnavă de piept".

Adela se va căsători cu un profesor, Olteanu, și va trăi la Craiova. Maiorescu o purta, cu toate acestea, în suflet și mai târziu în epoca studiilor berlineze. În scrisoarea pe care i-o adresează Emiliei în 23 noiembrie 1858, îi cere surorii sale informații despre „prietena" din anii studiilor la *Theresianum*:

---

[1] Cezar Bolliac, *Colecțiune de poezii vechi și noui*, București, Libraria Nouă Socec & Comp., [fără an], p. 245, 291-292.

[2] D. Bolintineanu, *Poeziile vechi și noue*. Editate sub îngrijirea d. G. Sion. București. Tipografia bisericească din St. Mitropoliei, 1855, p. 3–4.

[3] Titu Maiorescu, *Jurnal și epistolar*, II, p. 57.

[4] *Ibidem*, 58.

„Știi ceva despre Adela?"[1] Iar în scrisoarea pe care i-o trimite în 2 ianuarie 1859, întreabă: „Unde [e] Adela?"[2] Maiorescu se va interesa și mai târziu de doamna Olteanu și se adresează unui profesor din Craiova, Bombacilă, în 2/15 mai 1865 să-i comunice „doamnei Olteanu", un mesaj despre existența sa[3].

Marea iubire a lui Maiorescu din anii adolescenței este, cum se desprinde din jurnalul său, Olga Coronini și va rămâne marea sa iubire toată viața. Sunt în această secțiune, cu care ne ocupăm, patru poezii, în care o evocă în diferite situații. *Reflexionen über die Worte des Fräuleins N.N.: „Sie sind erst gescheut"*, scrisă în 2 mai 1856, este o poezie, în mare măsură satirică, în care vizează viața mondenă a fetei mândră de ascendența sa nobiliară și încrezută în superioritatea ei intelectuală. În cea de-a doua poezie, *Ich und mein Geist*, schițează un dialog imaginar între el, ca persoană, și spiritul său, după modelul lui Grigore Alexandrescu din *Satiră duhului meu*, în care recunoaște independența în gândire a fetei, însă deplânge și de astă dată aplecarea ei spre viața de petreceri. În cea de-a treia poezie, *Die 12 Blätter*, din iunie 1856, îi reproșează, în termeni glumeți, că nu îi înapoia poezia pe care i-o închinase, nu spune care. Cea de-a patra poezie *Rätsel* [ ] din iulie 1856 reflectă ezitările îndrăgostitului în a-și face cunoscută iubirea.

Olga Coronini ocupa un loc important și în jurnalul lui Maiorescu și de aici aflăm că „fata [era] frumoasă și plină de spirit"[4]. Familia Coronini îl angajează pe Maiorescu să țină lecții celor doi copii – un băiat și o fată. Băiatul nu-i place, dar fata îl cucerește de îndată. Din jurnal aflăm că îi dă poezia *Ich und mein Geist*, care fetei nu-i plăcu și-i rupse filele în față și le aruncă[5]. Avea totuși o conduită străină de îngrădirile clasei

[1] *Ibidem*, p. 365.
[2] *Ibidem*, p. 409.
[3] *Ibidem*, V, p. 198
[4] *Ibidem*, I, p. 34.
[5] *Ibidem*, p. 39, 40.

sale sociale. Olga Coronini îi face adolescentului de la *Theresianum* vizite, care pentru ea nu era ceva neobișnuit. Familia nu agrea această prietenie și Olga Coronini îl vizitează la *Theresianum* și îi propune să stabilească un dialog epistolar. „Îndată după ore – notează Maiorescu în 11 februarie 1858 – am fost chemat de portar – trăsura era acolo –, Olga mi-a vorbit, cerându-mi să-i comunic în scris opiniile mele filozofice și politice."[1] Își dă și adresa, alta decât a familiei, unde să-i trimită scrisorile. Se cunosc zece scrisori adresate de Maiorescu Olgăi Coronini-Cronberg între 13 februarie și 8 mai 1858. Sunt eseuri filozofice, cum îi propunea Olga Coronini, cu trimiteri la istorie și alte domenii, care o puteau interesa[2]. Contele J. B. Coronini-Cronberg ajunge în cariera sa diplomatică și la Iași în 1864. Maiorescu îi trimite și aici o scrisoare în 3/15 aprilie 1864, în care i se destăinuie că ea a jucat rolul decisiv în procesul de formare a personalității sale spirituale[3]. Nu cunoaștem din acest dialog epistolar nici o scrisoare a Olgăi Coronini către Maiorescu. Nu înseamnă că nu i-a răspuns, de vreme ce în cele zece scrisori pe care i le trimite, se fac referiri la ele.

Maiorescu adresează și cea dintâi poezie Emiliei, sora sa, cu care își face împreună pregătirea intelectuală la Viena. Ea va rămâne persoana cea mai apropiată și cu care va întreține un dialog epistolar, care trece, prin amploare și problematică, înaintea celui pe care îl poartă cu părinții săi. Biografii lui Maiorescu nu o pot ignora, nici exegeții operei sale.

Două din poeziile lui Maiorescu din această secțiune reprezintă o demonstrație, cum nu este greu de recunoscut, privind

[1] Titu Maiorescu, *Jurnal și epistolar*, I, p. 77.
[2] Titu Maiorescu, *Scrieri din tinerețe (1858–1862)*. Ediție îngrijită, prefață și note de Simon Ghiță. Traducerea textelor: Alex. Ioniță, Radu Stoichiță, Ion Herdan, Tudor Vianu și I. E. Torouțiu, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1981, p. 58–84.
[3] Titu Maiorescu, *Jurnal și epistolar*, IV, p. 227–228.

flexibilitatea limbii germane în formarea cuvintelor compuse, cum nu întâlnim în limba română.

Poeziile lui Maiorescu din anii studiilor de la *Theresianum* trimit la un număr dintre colegii săi și ar fi important de știut pe ce drum au mers în viață – măcar o parte din ei. Un răspuns, fie și limitat, găsim în poezia *Corpsgeist* din iunie 1856 și în jurnalul său. De aici aflăm că la profesorul de latină se întâlnea cu un elev Scherer, cu aplicare spre știință... „În școală avui cea mai bună lucrare de latină – notează Maiorescu în 19 mai 1856; eu și cu Scherer, cu ocaziunea asta o să vorbesc și ceva despre aceasta. Scherer e un tânăr de vreo 17 ani; foarte cuminte, care are tot ideile mele religionare; care vrea să studieze și el filozofia și filologia, care în fine nu studiază pentru testimoniu, ci pentru că vrea. El se ocupă, ca și mine, afară de obiceiurile scolastice, cu istoria veche; cu timpul mitologic mai ales."[1]

Maiorescu intuia în Wilhelm Scherer, colegul său, o viitoare personalitate în filologie. Acesta va ajunge profesor de literatură germană la Universitatea din Viena, Strasbourg și Berlin și va elabora un tratat de istoria literaturii germane, *Geschicht der deutschen Litteratur* și unul de poetică, *Poetik*, care vor cunoaște numeroase ediții.

E. Lovinescu preia din *Însemnări zilnice* toate trimiterile lui Maiorescu la iubirea sa pentru Olga Coronini-Cronberg și face aprecieri foarte restrictive. „Mai reținem din această epocă – scrie E. Lovinescu – și amănuntele unei prime idile de dragoste cu Olga Coronini, nu dintr-un inventar erotic, neinteresant altfel, cât pentru a semnala de pe acum reacțiile tânărului față de adevărata iubire, de natură mai mult intelectuală, ca și în pasionatele lui prietenii"[2]. Din *Jurnal și epistolar*, ca și din corespondența lui Maiorescu cu Olga Coronini-Cronberg se

---

[1] Titu Maiorescu, *Jurnal și epistolar*, I, p. 37–38.
[2] E. Lovinescu, *Titu Maiorescu*, II, p. 59.

desprinde că această iubire nu s-a șters din sufletul său toată viața. Târziu, cu câțiva ani înainte de moarte se mai tulbura, cum ne informează Georgeta Rădulescu-Dulgheru, când trece, însoțit de cea de-a doua soție, prin fața casei familiei Coronini-Cronberg din Viena tinereții sale.

(p. 586) III

Tipărite în volum: Titu Maiorescu, *Opere IV. Încercări literare*, 1988, p. 155, 156, 221–222, 223–226, 227, 228, 229, 230–231, 232, 233, 234, 237.

Fac parte din *Manuscrisul **9156*** și se repartizează:

*Manuscrisul **9156*** este al treilea caiet păstrat la Muzeul Literaturii Române din București. Cuprinde 24 file paginate de Maiorescu de la 1 la 43. Poartă scris pe etichetă: „*Poesia III.* Poesie de X, 1856".

Poezia *Das Zweifeln* este tradusă de Ștefan Augustin Doinaș și publicată în *Manuscriptum* în 1972[1].

Maiorescu îl citează în prima variantă a poeziei *Das Zweifeln*, pe Spinoza, probabil în urma unei lecturi, ca să-l înlocuiască ulterior cu Renatus, iar în final să șteargă amândouă numele.

Poezia *In das Stammbuch des jungen Theodor Unger* este a doua pe care o dedică acestui coleg, pe care voia să-l îndrume pe calea cea bună, dar nu reușește.

Poezia *Elegia [Auzind un cântec român]* este o lamentație pe tema singurătății. Maiorescu îi acordă importanță și o traduce și în germană.

Poezia politică se întâlnește în acest caiet și în catrenul-aforism *Ingestionen des Teufels* adoptă o atitudine atee și anticlericală, iar în *Die Vigiliade* satirizează pregătirile colegilor săi pentru comemorarea solemnă și cu imnuri a zilei morții unui împărat. Poezia se transformă prin reluarea versurilor: „*Quam ob rem / Meine Herrn* îmtr-un concert de mieunături".

Îl întâlnim pe Maiorescu și în poeziile din acest caiet orientându-se spre scriitorii români. *Ohne Libe*, care începe cu versul: *Ach wie wäre der Mensch ohne Liebe*, ne conduce la poezia lui Cezar Bolliac: *Și ce-ar fi oare omul.*

Maiorescu închină trei poezii lui Johann Kutschera, coleg de școală, în legătură cu care găsim informații și în jurnalul său[2]. Poeziile, notează Maiorescu, sunt și „un studiu psihologic"[3].

Poezia *Zum Neujahr [1857]* este adresată „surorii mele Paulina". Paulina Visamont crește în familia lui Ion Maiorescu și se va căsători cu profesorul Ion Bombăcilă, stabilindu-se la Craiova.

---

[1] *Manuscriptum*, III, nr. 2, [aprilie–iunie] 1972, p. 114.
[2] Titu Maiorescu, *Jurnal și epistolar*, I, p. 52, 53, 55.
[3] *Ibidem*, p. 49–50.

Cea de-a doua felicitare de Anul Nou, scrisă în românește, este adresată Adelei Rainhardt, cu numele căreia ne-am întâlnit și în poezia *An Adele*, cum am arătat în comentariile la această poezie, o primă iubire, alături de cea pentru Olga Coronini.

Poeziile din *Manuscrisul **9156*** aduc câteva elemente noi față de cele din caietele anterioare. Acum se face mențiune, pentru prima dată, despre Spinoza și îl vedem pe Maiorescu adresând poezii unui coleg al său, prin care încearcă să facă „studiu psihologic".

(p. 604) IV

Poezia *Metaphysik der Liebe* se tipărește în volum în Titu Maiorescu, *Gedichte. 1855–1878*, Herausgegeben mit einem Vorwort von I. E. Torouțiu. *Koresp.* Mitghed der Rumänischen Akademie. [București, I. E. Torouțiu „Bucovina", 1940], p. 10–11. Celelalte poezii se tipăresc în Titu Maiorescu, *Opere. IV. Încercări literare*, 1988, p. 238–239, 239–240, 241–242, 282–283, 297–298, 314–315, 316. Se retipărește și poezia din *Gedichte*.

Fac parte din *Manuscrisul **11298***. Partea I. *Încercări literare* și se repartizează:

Manuscrisul ***11298*** se păstrează la Biblioteca Națională din București. Este un caiet de format mare, cu etichetă, pe care Maiorescu a scris: *Încercări literare*. Manuscrisul are trei secțiuni, prima purtând titlul de pe copertă cuprinde 118 pagini, numerotate de Maiorescu. Cea de-a doua secțiune, pe care a numerotat-o de la 1 la 60, poartă titlul: *Încercări științifice*. Secțiunea a treia paginată de Maiorescu în continuare poartă titlul *Und Wieder Gedichte!* (Socola, 1863, august...)

Poeziile *An. J. K., In der Krankenabteilung der Theresianischen Akademie zu Wien* și *Claren und Emilien* sunt traduse de Ștefan Augustin Doinaș, cu titlul: *Lui Johan Kutschera. În Infirmeria Academiei Theresiane din Viena* și *Clarei și Emiliei* și publicate în *Manuscriptum* în 1972[1].

Poezia cu care deschidem prezentarea „încercărilor literare", cum le numește Maiorescu, este închinată unui coleg al său, cu numele căruia ne-am întâlnit și în celelalte manuscrise de până acum. „Nu-mi mai place nici un om – nota Maiorescu în 15/27 februarie 1857 – afară de Emilia, Olga, Kutschera și mama"[2]. Câteva luni mai târziu, în aprilie 1857, îl caracterizează „un om fără spirit"[3].

Maiorescu este internat în Infirmeria Academiei Theresiane din Viena în iunie 1857, în zilele de 4, 5, 10, 11, 12, 17, 25 și 27, fără să găsim și alte informații în legătură cu boala sa[4]. Internarea în spital îi agravează sentimentul însingurării în societatea vieneză și chiar cei pe care îi prețuiese se înstrăinează de el. „Azi, în fine, văzui că Kutschera nu mă mai iubește – notează în 15 iunie 1857; și-a pierdut tot simțământul și toată încrederea în mine, după cum zice; îmi zice, încă, că eu sunt tot acela, dar că el s-a schimbat și s-a făcut mai rău, nu mă

---

[1] *Manuscriptum*, III, nr. 2, [aprilie–iunie] 1972, p. 114, 115.
[2] Titu Maiorescu, *Jurnal și epistolar*, I, p. 57.
[3] *Idem*.
[4] *Idem*.

poate ști mare. Când o auzii, tăcui afară liniștit, dar îmi luase toată viața din trup; omul pe care-l cotropii de sentimente și de binefacere, fără nici un egoism, numai spre binele lui. Știe D-zeu, îmi luase toată vocea, vorbeam ca o stafie. Trecu. Dar pierd toată încrederea în oameni"[1].

Maiorescu trimite poezia *Metaphysik der Liebe* cumnatei sale Agnes le Prêtre și cum opiniile acesteia erau defavorabile, dezvoltă o adevărată disertație pe tema iubirii și nefericirii „Cel mai mult m-a izbit obiecția ta împotriva [poeziei *Metafizica iubirii*], – îi scrie Maiorescu cumnatei sale – Tu ai găsit în ea o contradicție cu *Nefericirea* și tocmai pentru că marea nefericire, care trebuie să fie resimțită de fiecare odată, constă în indiferența speciei față de individ, ești de părere că iubirea este marea fericire corespunzătoare și nu o jertfire, că ea este interesul pentru individ împotriva speciei. Când am scris acea «Nefericire» cu vreun an și jumătate în urmă și eu gândeam, într-adevăr, absolut același lucru, de aceea m-a frapat atât observația ta și voiam să scriu un *pedant*, în care trebuia să apară tocmai iubirea ca suprimare a acelei mari disonanțe și ca împăcare a omului cu umanitatea. Am neglijat însă acest lucru și am depășit acel punct de vedere. Depășirea punctului de vedere este exprimată în *Metafizica iubirii* și de aceea rămâne adevărat că «nefericirea» este absolut inevitabilă *în general*, chiar și prin iubire... Căci iubirii (în aceasta eu sunt acum mai matur și mai cu experiență decât tine) nu-i pasă nici ei de individ, ci de specie, ascunde însă imensul sacrificiu îndărătul plăcerii și bucuriei procurate de persoană. Se poate însă întâmpla ca aceia care se iubesc să se potrivească unul cu altul și astfel să se împrietenească. Atunci e bine. Se poate însă și să nu se întâmple așa. Dragostei ca atare îi este indiferent dacă oamenii se potrivesc din punct de vedere spiritual (aceasta

---

[1] *Ibidem*, p. 62–64.

1855–1878, [București, I. E. Torouțiu „Bucovina“, 1940], p. 13, 14, 15, 16. *Lebestraum* se tipărește mai întâi în I. E. Torouțiu, *Studii și documente literare VI. „Junimea“*, București, Institutul de Arte Grafice și Editură „Bucovina“, 1938, p. 18–19.

Retipărite în volum: Titu Maiorescu, *Opere IV. Încercări literare*, 1988, p. 317–320, 322–330, 332–335, 337, 346–351, 353, 354, 356.

Fac parte din *Manuscrisul* ***11298*** și se repartizează:

În cimitir 78
[So geistig die Stirne [Fruntea atât de senină] 78–79
[Mit der Bücherweisheit] [Mi-e străin, oricât ar fi]..... 80
Warum willst aus der Seele [De ce forțezi sufletul tău] ... 81
[Im unscheinbaren Keim...]................. 82–83
Lebenstraum [Un vis al vieții] 88–89
Am Ufer der Donau [Pe malul Dunării] 90–91
Antwort [Răspuns]........................ 91–92
Bêtises................................ 93–94
Fatal.................................. 95–96
Antwort [Du hassest Eins nur] *Răspuns*........... 97
Bêtise 98
Maladie lyrique. Genre Léopardi 107
De Crăciun, 1882...................... 108–111
Zur Fixierung einer Erinnerung [Pentru fixarea unor amintiri]...................... 111–113
Unterwegs im Waggon [Pe parcurs în vagon]... 113–116
[E destinul scris pe fața]................. 122–123
[De ce luna e femeie] 124–125
Das Gnädige Fräulein spricht [Onorabila domnișoară vorbește]..................... 126–127
[La o cartă de vizită ...] 128

Manuscrisul ***11298*** se păstrează la Biblioteca Națională din București și cuprinde, cum am arătat trei secțiuni, cu titlu

general *Încercări literare.* Poeziile de mai sus fac parte din ultima secțiune.

[Destinul e scris pe fața], [De ce luna e femeie] și *De Crăciun 1882* sunt publicate de Al. Ronai în *Manuscriptum*, III, nr. 2, [aprilie–iunie] 1972, p. 116, 117, 117–118.

Lebenstraum și *Am Ufer der Donau* sunt traduse de Florin Manolescu, cu titlul *Un vis al vieții* și *Pe malul Dunării* și tipărite în volumul său *Poezia criticilor*, București, Editura Eminescu, 1971, p. 96–99, 98–101.

[Mit der Bücherweisheit...] și *[Warum willst aus der Seele...]* sunt traduse de Ștefan Augustin Doinaș cu titlul *Mi-e străin, oricât ar fi* și *De ce să forțezi sufletul tău* și publicate în *Manuscriptum*, III, nr. 2, [aprilie–iunie] 1972, p. 115.

Poeziile sunt scrise în perioada cuprinsă între anii 1869, când Maiorescu se stabilește la Iași, după întoarcerea din Germania, și 1894, când adresează epigrama lui Cincinat Pavelescu, a cărui activitate literară este criticată și de G. Călinescu în *Istoria literaturii române*[1].

Poeziile sunt datate în cea mai mare parte dintre ele și putem urmări itinerarul călătoriilor sale în țară și în străinătate. Prima poezie, *În cimitir* este datată: *Iași, 14 iulie 1869* și îi urmează alte șase poezii datate, toate, ca fiind din septembrie 1871. Maiorescu își face intrarea în viața parlamentară și presa îl atacă violent pentru cosmoplitism și favorizarea evreilor. Criticul răspunde în *Curierul de Iași*, în 13 august 1871 în termeni foarte ponderați.

Maiorescu era în iunie 1876 la Cernăuți *(Lebenstraum)*, în iulie 1876 la Galați *(Am Ufer der Donau)*, în iulie 1878, la început, la București *(Antwort)*, în iulie 1878, la sfârșit, la Nürnberg *(Bêtises)*, în august 1878, la București *(Antwort)*, în

[1] G. Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, București, 1941, Fundația Regală pentru Literatură și Artă, p. 575–576.

septembrie 1885, la București *[De ce luna e femeie]*, în septembrie 1886 la Viena *(Das Gnädige Fräulein spricht)*. Improvizează poezii în călătoriile cu trenul de la Viena la Odenburg și Cracovia, în ianuarie 1874 (*Unterwegs im Waggon*), de la Viena la Prerau, în iulie 1878 *(Fatal)*, de la Iași la Pașcani în septembrie 1885 *[E destinul scris pe față]*, de la Viena la Budapesta în septembrie 1886 *(Das Gnädige Fräulein spricht)*.

Poeziile nu cuprind elemente revelatoare care să ne rețină atenția prin descrierea de peisaje sau monumente. Dunărea pe care o privește de la Galați la ora 4 dimineața nu-l impresionează prin măreția ei și se gândește la o „Femeie de demult" *(Am Ufer Donau)*. Versurile pe care le improvizează la Mănăstirea Pasărea deplasează atenția de la monument la persoanele care îl însoțeau (*Bêtise*). Adesea persoanele care îl însoțesc în călătoriile sale în străinătate îi aduc mari neplăceri. Vizitează, în iulie 1878, cetățuia cu instrumentele de tortură, care se mai întrebuințau la începutul secolului al XVIII-lea. Era însoțit de Mite Kremnitz, cu servitoarea și copilul, de Charlotte (Lotte) Krummhauer și Thea Volkmar, sora Mitei Kremnitz *(Bêtises)*. „Noaptea la Nürnberg – notează Maiorescu în jurnalul său – imputări morale. Ce-aveam eu să văd Nürnbergul cu ființele acestea? Lotte neinteligentă, tăcută, Thea leșinată, eu hărțuit cu 2 femei, 1 copil și doică, cufere și 6 genți de mână, zăpușeală, cheltuit nebunește – și, la ce? la ce?"[1].

Mult mai important este itinerarul pe care îl urmează Maiorescu în această epocă în viața sa de familie. Căsătoria, începută sub cele mai favorabile auspicii, mergea rău. Își face intrarea în viața sa de familie Ana Rosetti și cea dintâi mărturie în acest sens o găsim în poezia *Maladie lyrique*, datată 28 decembrie 1876 și care poartă și un subtitlu *Genre Leopardi*. Aici Maiorescu vorbește de o nouă iubire („der neuen Liebe").

[1] Titu Maiorescu, *Însemnări zilnice*, I, p. 300–303.

Viața sentimentală a lui Maiorescu era dominată de Mite Kremnitz, cum se desprinde din poezia *Lebenstraum*, unde vede întruchipate în persoana ei tot ce-a avut „mai scump în lume". Găsim și în jurnalul lui Maiorescu însemnări de această natură. „Aș vrea să fiu – notează în 14/26 iulie 1878 – și să stau de vorbă numai cu Mite, în care ne-am resfirat sufletește"[1]. O poezie ca *Antwort*, din august 1878, este o declarație de dragoste în care Mite Kremnitz este numită „regina pământului întreg" și îi cere îngăduința „sclavul" ei. Nu se vede de nicăieri că Mite Kremnitz ar fi răspuns în termeni asemănători.

Ana Rosetti intră treptat în viața de familie a criticului. Este prezentă în cercul său literar, în vizitele la prietenii familiei și are grijă să nu lipsească din grupul care îl însoțește în excursiile în țară și călătoriile de vacanță din străinătate. Maiorescu o numește Netty și în poezia *[E destinul scris pe fața...]*, datată 4/16 septembrie 1885, îi face și un portret:

Însă tu, cu fruntea mică,
Frumusețea-anticilor
Cu ochi negri ce despică
Lumea din adâncul lor,

Și-ntr-o linie subțire
Gura plină de mister
Iar a feței mărginire
Aspră, ca cioplită-n fier.

Soția lui Maiorescu vedea destrămarea vieții sale de familie prin prezența nelipsită a Anei Rosetti în casa lor și pretutindeni pe unde călătoreau. Asistăm la manifestări violente și necontrolate. „Două izbucniri ale Clarei – notează Maiorescu în jurnalul său în 1880 – în contra d-rei Rosetti, o dată duminică, pe terasa noastră, la convorbire despre *Rouge et noir*,

[1] *Idem*.

apoi sâmbăta următoare la Mite, după ora de logică, fiind furtună“[1].

Ana Rosetti nu răspunde la aceste manifestări ale soției lui Maiorescu și o vedem colaborând, în continuare, cu criticul la traducerea prozelor lui Kotzebue.

Situația lui Maiorescu în viața sa de familie conduce la divorțul de prima soție în 1886 și la căsătoria cu a doua, Ana Rosetti, în 1887.[2]

(p. 651) VI

Tipărite în volum: Titu Maiorescu, *Gedichte, 1855–1878.* București, I. E. Torouțiu „Bucovina“, 1940], p. 5, 6, 7, 8, 9.

Retipărite în: Titu Maiorescu, *Opere IV. Încercări literare*, 1988, p. 301–313.

Fac parte din *Manuscrisul* ***11298*** și se repartizează:

I. *1855 (12 Oktober). Ein Läuterungsprozess* 63–64
II. *1856. November* [Doch sieh! Es schien als sollt' es anders] 64–65
III. *1858. Frühlingsanfang* 66–67
IV. *1861 (November)* [Die Liebe hab' ich errungen] . . . 67
V. *1862 (12 mai)* [Warum, mein Mädchen, soll ich klagen] 66–69
VI. 1*863 (28 aug.)* [Was hat das Unglück für Gewalt!] 70

Manuscrisul ***11298*** se păstrează, cum am mai arătat, la Biblioteca Națională din București. Se găsesc în partea a treia a acestui manuscris, grupate sub titlul *Und wieder Gedichte!*

[1] Titu Maiorescu, *Însemnări zilnice*, I, p. 303–304.
[2] *Ibidem*, p. 333–334.

Cu semnătura: *T. L. M.* [Tit Liviu Maiorescu] și datate: *Socola 1863, august.*

Sunt traduse:

I. *1855 (12 Oktober) Ein Läuterungsprozess* și

V. *1862 (12 mai) [Warum, mein Mädchen, soll' ich klagen]* de Florin Manolescu cu titlul: *Un proces de clarificare* și *De ce să plâng, iubita mea* și publicate în volumul său *Poezia criticilor*, 1971, p. 90–95.

II. *1856. November* [Doch sieh! Es schien als sollt' es anders sein] de Lazăr Iliescu, cu titlul *1856. Noiembrie.* [Părea că altfel ar putea să fie] și publicată în Domnica Filimon, *Tânărul Maiorescu*, București, Editura Albatros, 1974, p. 37–39.

VI. *1863 (28 aug.)* [Was hat das Unglück für Gewalt!] de Marin Sorescu, cu titlul *1863, 28 august. Ce forță are desnădejdea!* și publicată în *Ramuri*, nr. 1, 15 ianuarie 1983, p. 12. Sub genericul: *Inedit – Titu Maiorescu* și cu precizarea: „Text inedit comunicat de Horst Fassel. În românește de M[arin] S[orescu]“.

Poeziile de la pozițiile III și IV nu sunt traduse.

Maiorescu scrie aceste poezii într-o perioadă destul de scurtă, 12 octombrie 1855–28 august 1863 și au corespondent sub raport informativ, în jurnalul său.

I. EIN LÄUTERUNGSPROZESS. 1855 (12 OKTOBER)
[UN PROCES DE CLARIFICARE 1855, 12 OCTOMBRIE]

Publicată de I. E. Torouțiu în T. Maiorescu, *Gedichte. 1855–1878,* [București, 1940], p. 5.

Reluată în Titu Maiorescu, *Opere IV. Încercări literare*, 1988, p. 301–302.

Maiorescu compune o lamentație pe tema singurătății într-o lume veselă, în care nimeni nu-i întinde o mână și nu găsește un prieten. Asupra acestei stări morale a criticului găsim

informații și în jurnalul său. „... Eu, eu, – sărmanul, singuraticul – se tânguia Maiorescu în decembrie 1856 – părăsitul, batjocoritul, plin de sensibilitate, eu, a cărui minte ar vrea să sfredelească omenirea, a cărui simțire ar vrea să îmbrățișeze omenirea – eu, care totuși sunt vrednic, cred, de cât de puțină compasiune – eu mă închid în cameră, lacrimi îmi țâșnesc din ochi, totuși tonul și vorba fericiților prieteni îmi țâșnesc din ochi, totuși tonul și vorba fericiților prieteni îmi răsună în ureche, văd fericirea lor, nu o invidiez, mi-o închipui altfel și totuși, la mișcătoarea, plăcuta lor vorbărie despre iubire mă gândesc totuși: dar eu? Cruzii fericiți!“[1].

Maiorescu revine în țară la 27 noiembrie 1861, nu are o poziție socială într-o societate care nu-i acorda însemnătatea pe care credea că o merită.

II. *1856 (NOVEMBER)*
[Doch sieh! Es schien als sollt' es anders sein]
[1856 (NOIEMBRIE)
Părea, că altfel ar putea să fie]

Tipărită în volum de I. E. Torouțiu în Titu Maiorescu, *Gedichte. 1855–1878*, [București, 1940], p. 6–7.

Retipărită în Titu Maiorescu, *Opere IV. Încercări literare*, 1988, p. 303–304.

Poezia are cinci strofe a câte opt versuri, pe care Lazăr Iliescu o împarte, în traducerea sa, în 20 de strofe a câte patru versuri. Se păstrează în două versiuni, prima *Ein Traum* în *Manuscrisul* ***9156*** de la Muzeul Literaturii Române, în 11 strofe de câte 8 versuri, a doua, cea inclusă în ciclul de față. Poezia exprimă în amândouă versiunile speranța într-o prietenie ideală, încredințat, într-o vreme, că era foarte

[1] Titu Maiorescu. *Jurnal și epistolar*, I, p. 49.

apropiat de ea. Cunoaștem din jurnal sfârșitul prieteniei cu Richard Capellmann și începutul unor relații cu Johann Kutschera, care și ele vor fi foarte schimbătoare[1].

Reproducem prima variantă *Ein Traum [Un vis]*:

Ich habe lange einsam still gelebt,
Wohl still nach Außen, doch im Innern nicht;
Stets froh zu scheinen hab ich mich bestrebt,
Ich war nach Außen froh, im Innern nicht;
Die Freud im Innern hab ich nie gekannt;
Bald warf den dunklen Schatten mir die Trauer,
Bald war ich ernst, bald schon am Abgrundsand
Gefasst von der Verzweiflung leerem Schauer.

Doch sieh! Es schien als sollt'es anders sein,
Es schien als könnt ein Wesen mit mir fühlen;
Ein Herz fand ich, ein Herz fand ich allein
Und wähnt' es sollte auch gleich mit mir fühlen.
Es war so schön auch nur daran zu denken,
Das Denken dran konnt' ich mir nicht verwehren;
Ein Strahl begann sich in mein Herz zu senken,
Ein Hoffnungske imchen Zweifeln abzuwehren.

Dies Wesen sah ich noch im Freundschaftsbund.
Es konnte ohne Freundschaft nicht bestehn;
Ich sah die Doppelflamme auf dem Altersgrund:
Mein Keimchen wuchs; jetzt war es gar zu sehen.
In mir wußt ich doch auch Gefühl und wußte,
Daß all mein Streben und mein Denken rein;
Da wähnt ich, daß man mit mir fühlen mußte,
Daß, wo Gefühl, auch mein Gefühl könnt sein.

Es machte mich gleich froh und ich begann
Zu sprechen endlich mit Naturgefühl,

[1] *Ibidem*, p. 49–50.

Ich fremder Narr! Wozu hatt'ich den Willen
Den Dritten dort durch Freundschaft zu beleben!

Nun wohl, nun wohl! Ich bitt Euch zu verzeihen!
Ich wollte das Gefühl Euch niemals stören!
Es möge Eure Freundschaft immer schön gedeihen,
Und Ihr niemals des Vorwurfs Flüstern hören!
Vergesse mich der mich zur Hälfte kennt,
Der andre auch, der mich zwar wenig kennend
Beurteilte! Aus der ich mich entwand,
Zur Trauer kehr ich, alles Traum nur nennend.

Este o mare deosebire între cele două versiuni, deși aparțin aceluiași moment sufletesc, prin cuprinsul și desfășurarea discursului liric.

III. 1858. *FRÜHLINGSANFANG.*
III. *1858. ÎNCEPUT DE PRIMĂVARĂ*

Publicată de I. E. Torouțiu în Titu Maiorescu, *Gedichte. 1855–1878*, [București, 1940], p. 8.

Republicată în Titu Maiorescu, *Opere IV. Încercări literare*, 1988, p. 307.

Maiorescu scrie poezia într-un moment cu mari oscilații în viața sa sufletească. „De la 1–6 aprilie am trăit – notează în jurnal – poate cele mai fericite zile din viața mea, cu toate că aceste zile au fost și tulburate din când în când", iar mai departe: „Mi-e sufletul așa de pustiu fiindcă trebuie să mă întorc la vechile *banalități* de fiecare zi"[1]. Îi place să se compare cu Goethe, personalitate „a adevăratului spirit spre *mai multă lumină*", împotriva vulgarității, care neagă tot ce e superior"[2].

[1] Titu Maiorescu, *Jurnal și epistolar*, I, p. 79...
[2] *Ibidem*, p. 81.

Este stăpânit de tristețea că nu avea prieteni cărora să se destăinuie. „Cum nu sunt decât un instrument cu coarde – notează aforistic – cine să împartă cu mine armonia pustiului meu"[1].

Maiorescu alege pentru poezia sa un titlu foarte potrivit unui moment din viață, foarte schimbător, asemeni capriciilor primăverii.

IV. *1861 NOVEMBER*
[Die Liebe hab' ich errungen]

Publicată de I. E. Torouțiu în Titu Maiorescu, *Gedichte. 1855–1878*, [București, 1940], p. 8.

Retipărită în Titu Maiorescu, *Opere IV. Încercări literare*, 1988, p. 308.

Maiorescu își încheia studiile și urma să se întoarcă în țară. Prefera un post în învățământ, însă, potrivit legislației încă în vigoare, nu era cu putință. Căsătoria nu se va putea oficia decât în anul următor. Găsea înțelegere numai la Emilia, sora sa, pe care o și pomenește în poezie. Este stăpânit de gânduri sumbre și se gândește la sinucidere. „De-aș depune examenele de maturitate – notează în 11 aprilie 1857 –, să-mi apuc o viață independente literare și filozofică; și dacă voi rămânea tot așa singur, apoi mai umblu până-mi voi ajunge oarecare scop patriotic. Și după aceea, sum convins ca niciodată – să-mi scurtez viața. Dacă nu e nici o nemoralitate, prin urmare nice un Dumnezeu, atunci nu-i pasă la nimene de mine"[2].

Maiorescu se va mai gândi la sinucidere și mai târziu. „Ce-mi mai poate oferi nou viața – notează în *Însemnări zilnice* la 11/23 august 1876 – cine a agonisit în bine indiferenta morții a-ncheiat socotelile cu viața"[3]. Gândul sinuciderii nu-l

[1] *Ibidem*, p. 83.
[2] *Ibidem*, p. 59.
[3] Titu Maiorescu, *Însemnări zilnice*, I, p. 260.

părăsește, și doi ani mai târziu își imaginează cum va proceda „M-am gândit ieri mult la sinucidere [...], îmi zugrăveam cu dor moartea prin cloroform, o adormire în neant cu un burete de cloroform pe față“[1].

Maiorescu trecea prin repetate stări de depresie.

V. 1862 (12 MAI)
[Warum, mein Mädchen, soll ich Klagen]
[De ce să plâng, iubita mea]

Tipărită de I. E. Torouțiu în Titu Maiorescu, *Gedichte*, [București, 1940], p. 9.

Retipărită în Titu Maiorescu, *Opere IV. Încercări literare*, 1988, p. 309–310.

Maiorescu se întoarce în țară în 27 noiembrie 1861 și face o călătorie la Iași, unde are o întâlnire cu Theodor Rosetti, prietenul său – cel mai statornic din întreaga viață. Frate cu Elena Doamna, soția domnitorului Alexandru Ioan Cuza, spera în luarea unor măsuri, care să-l scoată din situația precară în care se găsea. Nu se schimba însă nimic. Îi scrie lui Theodor Rosetti în 24 aprilie 1862 o lungă scrisoare, în care îl informa despre îmbolnăvirea Clarei de supărare și îi solicita sprijin, de astă dată nu numai ca vechi prieten, ci și ca „rudă al unui vârf al statului“. Scrisoarea cuprinde informații și cu privire la opțiunile sale, chiar umilitoare. „Ți-am trimis o depeșă telegrafică – îi scrie Maiorescu – în care te rog să acționezi nu pentru numirea directă ca profesor (ceea ce potrivit rânduielii încă în ființă a Eforiei este cu neputință, adică ilegal), ci pentru magistratură; consilier la Curtea de Apel mi se pare mult pentru mine, fir-ar să fie de modestie! Dar măcar candidat, altfel nu pot trăi“[4].

---

[1] *Ibidem*, p. 292.

[2] Titu Maiorescu, *Jurnal și epistolar*, III, p. 284. Scrisoarea p. 283–286.

Maiorescu va fi numit substitut de procuror de tribunal.

Scrisoarea cuprinde și informații care ar justifica alegerea titlului, *Die Läuterungsprozess [Proces de clarificare]*, sub care grupează cele șase poezii. „Săptămâna tăcerii tale – ține Maiorescu să-și informeze prietenul – a fost ocazia unei cotituri în viața mea; a devenit realitate un germene de posibilitate latentă, pe care nu-l pot caracteriza decât cu cuvintele: în mine s-a trezit nefericirea“. Și mai departe: „Am fost mișcat atunci din temelie, iar mișcarea mi-a stimulat în același timp cele mai bune idei în așa măsură, încât ceea ce altminteri s-ar fi zbuciumat sălbatic s-a limpezit calm și decis, ceea ce era prilejuit de ceva personal a dispărut ca atare și s-a înălțat până la nivelul tristeții universale“.

Poezia este închinată Clarei și ea este o confesiune pentru ridicarea din cotidian la „tristețea universală“.

VI. 1863 (28 AUG.)
[Was hat das Unglück für Gewalt]
VI. 1863, 28 AUGUST.
[Ce forță are deznădejdea]

Tipărită de I. E. Torouțiu în Titu Maiorescu, *Gedichte, 1855–1878*, [București, 1940], p. 12.

Retipărită în Titu Maiorescu, *Opere IV. Încercări literare*, 1988, p. 312, 313 (trad).

Poezia cuprinsă în acest ciclu, păstrată în manuscrise, are patru strofe, spre deosebire de cea comunicată de Horst Fassel, după care face traducerea Marin Sorescu, în revista *Ramuri* în 1983:

Was hat das Unglück für Gewalt!
Es heißt den Menschen dichten:
Das Glück ist Prosa und er will
Allen die Seele lichten.

Nimm also jeder, wie est ist,
Das Unglück wie das Glück,
Mit beiden wechsle und damit
Erfülle Dein Geschick.

Drum hatt ich früher nicht gelitten,
Nun aber faßt mich mit Macht,
Der Wendepunkt ist nun beschritten:
Das Unglück ist in mir erwacht.

Statutul social al lui Maiorescu, incert și sumbru, care îl îndeamnă la gânduri de sinucidere, se schimbă în 1862. Preia, în 8 octombrie 1863, conducerea Institutului Vasilian din Iași și este numit profesor de filozofie la Universitatea din Iași. „Vă puteți închipui – îi scrie Augustei Schulze, una din prietenele sale din epoca studiilor berlineze – ce satisfăcut sunt cu acest prilej. Este primul post spre realizarea celui mai rezonabil dintre multele mele proiecte“[1].

Deznădejdea i-a dat forță, cum arată în poezie, să depășească toate greutățile și să-și împlinească destinul.

Ein Läuterungsprozess, titlu sub care grupează Maiorescu cele șase poezii, este un „proces de clarificare“, înainte de toate, în statutul său social.

(p. 667) II. PROZE

Tipărite în volum: Titu Maiorescu, *Opere IV. Încercări literare*, 1988, p. 278, 279–280, 284–286, 288–289, 291–292, 294–295, 299, 235.

Fac parte din *Manuscrisul **11298*** și se repartizează:

[1] *Ibidem*, IV, p. 95.

*Manuscrisul **11298*** se păstrează la Biblioteca Națională din București și cuprinde, cum am arătat, trei secțiuni.

Prozele se găsesc în secțiunea întâi, *Încercări literare*, împreună cu poeziile (Poezii, IV).

Prozele 1858. *In das Album Armins von Löhner, In das Album des Ludwig Ožegović Freiherrn von Barlabaševeć zu Bela, In das Album des Frls. Clara Stutzius, In das Album des Fräuleins Auguste Schulze* și *In das Album des Frls. Clara Kremnitz* sunt traduse de Al. Ronai cu titlul: *Pentru albumul lui Armen von Löhner, Pentru albumul lui Ludwig Ožegović, baron – Barlabaševici, Pentru albumul domnișoarei Clara Stutzius, Pentru albumul domnișoarei Auguste Schulze și Pentru albumul domnișoarei Clara Kremnitz* și publicate în revista *Amfiteatru*, nr. 1, ianuarie 1973, p. 8.

Prozele se tipăresc în ediția de față în traducerea Georgetei Rădulescu-Dulgheru.

Maiorescu dedică aceste proze unor persoane din cercul cunoștințelor sale apropiate; sunt scrise la Viena și Berlin între 1858 și 1859. Proza de pe albumul Helenei Kremnitz este din martie 1861, iar *Nachträgliches* este din ianuarie 1856. Maiorescu pune în discuție în fiecare din aceste texte probleme care îl interesau: locul pe care îl ocupă „glasul lăuntric“ în viața noastră (Armin von Löhner), nu poți fi cetățean al lumii înainte de a fi cetățean al țării tale (Ludwig Ožegović), perfecțiunea atinsă în artă (Henriette Garthe), inexistența unui

Dumnezeu personal, care să vegheze asupra noastră (Clara Stutzius), omenirea este Dumnezeu, umanitatea religia (Auguste Schulze). Maiorescu îi face Clarei Kremnitz, viitoarea sa soție, o declarație de dragoste, iar față de Helena Kremnitz, viitoarea sa cumnată, crede că se cuvine să adopte un ton moralizator pentru comportarea ei nestatornică în viață, pentru egoism și înclinația spre lux. În descrierea naturii din *Nachträgliches* găsim o strofă care ne conduce la Eminescu: „Miezul nopții își bate ceasul" („Die Mitternacht schlägt ihre Stunde").

Prozele nu au desfășurare epică și sunt, cum nimerit le numește Maiorescu, însemnări de album.

(p. 693) III. TEATRU

Tipărite în volum: Titu Maiorescu, *Opere IV. Încercări literare*, 1986, p. 9–70, 159–226, 337–345.

Die Blödsinnige 1854 se păstrează la Biblioteca Academiei Române, în Arhiva Titu Maiorescu II. Manuscrisul 1 cuprinde 54 de file, cu intervenții în text. Manuscrisul a fost preluat de I. E. Torouțiu de la Livia Dimsza, fiica lui Maiorescu, acesta urmând să-l tipărească, însă încetează din viață. I. E. Torouțiu scrie pe coperta de carton:

„T. L. Maiorescu
Die Blödsinnige
Lustspiel in ernem Akte
Manuscriptul original

I. E. Torouțiu"

Nu avem informații în legătură cu elaborarea piesei. Aflăm din jurnal când a fost terminată. „Am terminat piesa mea – notează Maiorescu în noiembrie 1855: *Neroada*. E bună, aș

vrea s-o trimit la Josephstädler, pentru a fi reprezentată"[1]. În aprilie 1856 plănuia să întocmească un articol pentru *Gazeta Transilvaniei* și mai multe piese de teatru.

„1) Începui (cu soră-mea), însă voi să finesc articolul pentru *Gazeta Transilvaniei: Câteva cuvinte despre educarea la români.*

2) Am un plan de o tragedie în cap sub titula de *Salomon de Caus* – care să mă desemne pe mine.

3) *Das Becher-Comité und das Treiben der 6-ten Klasse* – o umorescă cu ilustrațiuni [*Comitetul paharelor și isprăvile clasei a 6-a*].

4) O bucată comică, sub titula: *Unsere Zeit. Ein trauriges Lustspiel.*

Va fi *personal.* Voi să bat a) un pedant grozav, căruia nu-i pot arăta ideile mele în alt mod, b) certele moderne între Sophir – Laube – Schorn – Bacherl – Halm – Waldeck s.c.l., ș.c.l.

5) O poezie în hexametre pro primo germănește, apoi românește, sub titula *Ich* [Eu], ca un fel de scuză.

6) Să-mi coreg bucata făcută: *Die Blödsinnige*[2].

Din acest plan nu se va realiza decât piesa din urmă, nu lipsită de interes, prin elementele de epică.

Dorința sa, repetată în mai multe rânduri, să-și facă intrarea în presă prin colaborarea la *Gazeta Transilvaniei* nu va fi încununată de succes.

(p. 759) *EIN LUSTSPIEL OHNE NAMEN*
[O COMEDIE FĂRĂ NUME]

La Biblioteca Națională din București se păstrează *Manuscrisul **11297***, un caiet format mare de 94 de pagini,

---

[1] Titu Maiorescu, *Jurnal și epistolar*, I, p. 8.
[2] *Ibidem*, p. 33-34.

numerotate pe alocuri defectuos, cu îndreptări ulterioare. Titlul este scris pe copertă:

„*Ein Lustspiel ohne Namen*
Parodierender Galimathias in Akten,
Szenen und zwischenakten, mit
Vor- und Nachspiel
Ein Gelegenheitsstück von T. L. M."

Piesa se reprezintă la Viena la un „teatru particular", în realitate la casa lui Vincențiu Babeș, secretar la Curtea de Casație din Viena, mai târziu redactor al ziarului *Albina*, iar rolurile sunt interpretate, cum arată Maiorescu, la începutul piesei sale de Gheorghieș Racoviță (Schulze), Ioachim Mureșan (Pegasus), N. Iacovachi (Cyprian), Evghenie Alcaz (Tuberculosis), Maiorescu (Olivarius Zungenbrecher). Numeri de personaje ca Tuberculosis țin de practica lui Alecsandri din comediile sale. Maiorescu făcea o urare în versuri și în proză la 1 ianuarie 1857, cu referire și la viața politică din România: „Să dea Dumnezeu să ne revedem cu toții după vreo câtiva ani, ca bărbați studiați, într-o «Românie», după dorințele patrioților noștri"[1].

Piesa a făcut obiectul unui studiu întreprins de Florin Manolescu și publicat în *Analele Universității București* în 1967[2]. Stabilește geneza piesei, compoziția care reunește mai multe texte și traduce pasajele cu caracter critic. Georgeta Rădulescu-Dulgheru pornește de la studiul lui Florin Manolescu și întocmește un tablou asupra tuturor textelor care țin de această „comedie fără nume" (*Opere IV. Încercări literare*, p. 434–456). Se tipăresc aici și fragmentele traduse de Florin Manolescu și un fragment critic tradus de Lazăr Iliescu privind producția literară din Germania.

---

[1] *Ibidem*, p. 116.

[2] *Analele Universității București*. Seria Științe Sociale. Filologie, XVI, 1967, p. 15–25.

(p. 826) *N'EST PAS AMI QUI VEUT*
Proverbe

Se păstrează la Biblioteca Academiei Române, în Arhiva Titu Maiorescu 2, *Manuscrisul* ***2***, în 16 file. Piesa este datată de Maiorescu: *11 et 12 decémbrie 1879 (nouveau style)*, datare importantă în multe privințe. Nu găsim în jurnalul lui Maiorescu pe anii 1878–1880 nici o referire la această piesă. Găsim însă alte informații importante, care să indice climatul în care compune această piesă. Caragiale citește la reuniunile „Junimii" bucureștene „farsa" *Conu' Leonida față cu reacțiunea*, care nu se putea să-l lase pe Maiorescu indiferent. Întocmește și el acest „proverb" numai cu trei personaje, cum procedează și Caragiale, un bărbat, stăpânul casei, o femeie, stăpâna casei, și o persoană de serviciu. Să mai reținem că și acțiunea se petrece, ca în farsa lui Caragiale, într-un singur decor. Maiorescu scrie „proverbul" în franceză, cum era moda la acea dată în societatea românească.

Maiorescu nu are, cum se desprinde din aceste încercări, vocație de dramaturg, cum nici poeziile pe care le-a lăsat în manuscrisele sale nu-i dovedesc calități de poet.

ISTORIE

(p. 835) WELSER UND WELSERSHEIM

Tipărit în volum: Titu Maiorescu, *Opere IV. Încercări literare*, 1988, p. 243–253.

Face parte din *Manuscrisul* ***11298***. Partea a II-a. *Încercări științifice:*

Welser und Welsersheim 24–26

*Manuscrisul **11298*** se păstrează la Biblioteca Națională din București, împreună cu textele de filologie și lingvistică.

Schițele genealogice sunt traduse de Georgeta Rădulescu-Dulgheru și tipărite în continuarea textului german.

Familia Welser este veche în Germania, cu ramificații în Augsburg, Ulm și Nürnberg. Din ea se desprinde și familia Welsersheim, de asemenea veche în Germania.

Maiorescu îl are coleg la *Theresianum* pe Rudolf von Welsersheimb, conte, căruia îi face o caracterizare în jurnalul său în iulie 1857. „Contele Welsersheimb a intrat odată cu mine [la *Theresianum*] – notează Maiorescu – e numai de 15 ani, dar de o capacitate minunată și cu mente extraordinară; nu se amestecă unde n-are a face neapărat ceva; și e foarte modest. Un copil care face toată onoarea nobilimii germane. Se vede că n-a fost mult în Academia asta, unde se strică oamenii, fără nici o speranță de a se face mai buni"[1].

Existau motive serioase, cum se desprinde de aici, ca Maiorescu să stabilească legături cât mai apropiate cu acest coleg al său, descendent dintr-o familie nobiliară germană, înzestrat intelectual, cu o conduită morală. Găsește o cale nimerită să se facă cunoscut colegului său. Extrage din enciclopediile germane informațiile despre această familie, întocmește schițele de față, pe care le trimite colegului său, însoțite de o scrisoare, în 13 martie 1858. „În filele alăturate ai redate – îi atrage atenția Maiorescu – cele mai cunoscute date din preistoria familiei dumitale. M-ar bucura dacă această expunere asupra Welserilor, vestiți în istorie, l-ar duce pe ultimul descendent la recunoașterea faptului că e *dator* trecutului său să pornească cu cinste pe făgașul studiului[2]. Mai departe îi propune colegului să cunoască temeinic operele clasice ale poporului său și îi întocmește o listă cu piesele lui Schiller de la *Hoții* din

[1] Titu Maiorescu, *Jurnal și epistolar*, I, p. 65.
[2] *Ibidem*, p. 233–234.

1777 până la *Wilhelm Tell* din 1804. După această introducere, cu sfaturi privind importanța familiei sale în istoria Germaniei și recomandarea să citească opera lui Schiller, urmează în scrisoare schițele genealogice. Jurnalul criticului cuprinde un mare număr de notații, în care ne întâlnim cu numele acestui coleg, însă nu reiese de nicăieri că ar fi fost impresionat de gestul lui Maiorescu și că i-ar fi urmat sfatul să treacă la întocmirea genealogiei familiei sale[1]. Opiniile lui Maiorescu despre Welsersheimb se schimbă după ce părăsesc studiile de la *Theresianum*. Într-o scrisoare către Johann Kutschera din 12 aprilie 1859, colegul său, căruia îi închină, cum am văzut, mai multe poezii, îi face lui Welsersheimb o caracterizare nu tocmai favorabilă. „În ultima vreme mi-au parvenit din Viena – îi scrie Maiorescu – o mulțime de întrebări despre caracterul lui Welsersheimb; toată lumea crede că poate afla de la mine marea taină, după a cărei cunoaștere oricine poate avea relații oricât de strânse ar vrea cu Welsersheimb. La naiba! Am spus-o deja: caracterul său este acela că nu are; asta nu înseamnă că e lipsit de caracter, dar nici caracter nu are, e un om fără hotărâre"[2].

Rudolf von Welsersheim intră în diplomație și este ministru al Imperiului austro-ungar la București (9 octombrie 1894–5 octombrie 1895). Maiorescu are păreri rele despre activitatea sa diplomatică în calitate de ministru plenipotențiar la București[3].

Scrisoarea lui Maiorescu către Rudolf von Welsersheimb cu schițele genealogice și opiniile sale de mai târziu, cu privire la caracterul său și activitatea diplomatică pe care o desfășoară

[1] *Ibidem*, p. 235–246.
[2] *Ibidem*, p. 25.
[3] Titu Maiorescu, *Discursuri parlamentare cu priviri asupra dezvoltării politice a României sub domnia lui Carol I*, volumul V *(1895–1899)*, București, Minerva, 1915, p. 9–12.

în țara noastră prezintă interes biografic. Acest text ocupă, pe de altă parte, un loc singular în activitatea sa scriitoricească prin orientarea, fie și temporară, spre studiile genealogice.

(p. 860) FILOLOGIE. LINGVISTICĂ

Tipărite în volum: Titu Maiorescu, *Opere IV. Încercări literare*, 1988, p. 265–268, 272–274.

Fac parte din *Manuscrisul* ***11298*** și se repartizează:

Textele se găsesc în secțiunea a II-a, *Încercări științifice*, din *manuscrisul* ***11298*** de la Biblioteca Națională din București.

Sunt traduse de Georgeta Rădulescu-Dulgheru și tipărite în continuarea textului german.

Lucrările se încadrează în programul de învățământ de la *Theresianum*. Primul text este dedicat lui J. B. Hoegel, profesorul de engleză de la *Theresianum*. Maiorescu nota, în jurnal, la 13 februarie 1858 că fusese clasificat pe primul loc la engleză: „Eu I-iul" cu «excelent»"[1].

Maiorescu dedică al doilea text lui Josef Zhishmann, profesorul de filologie clasică de la *Theresianum*. Face bilanțul realizărilor sale în februarie 1858 și notează, pentru greacă „cu distincție, prin cunoașterea limbii și prin profunda înțelegere a tragediilor lui Sofocle"[2].

Mai importante din cel de-al doilea text sunt notele prin care forme de limbă din română sunt încadrate în spațiul limbilor romanice.

[1] Titu Maiorescu, *Jurnal și epistolar*, I, p. 77–78.
[2] *Ibidem*, p. 78.

Maiorescu își propunea în primul text să facă o lucrare etimologică pe baza unui material lingvistic din dialectele milanez, venețian și turinez. Nu avem informații să fi întreprins cercetări de această natură. Criticul nu-l urmează pe Ion Maiorescu, tatăl său, în cercetările de limba română și dialectologie.

CUPRINSUL

TRADUCERI

I. POEZII

ÎN PRESĂ

ÎN MANUSCRISE

I

II

ÎN PRESĂ

FLOZOFIE

POSTUME

ÎNCERCĂRI LITERARE

POEZII

I

PROZE

TEATRU

ISTORIE

FILOLOGIE. LINGVISTICĂ

NOTE. COMENTARII. VARIANTE

